

Geçmişten Geleceğe Köprü AHİLİK ve AHÎ EVRAN KİTABI

Ahîlik, Türk kültürünün en önemli yapı taşlarından birisidir. Bu itibarla Türk kültürünün bütün değerlerine önem veren ocağımız, Ahilik konusunda da Ahi Evran yılında kayıtsız kalamazdı.

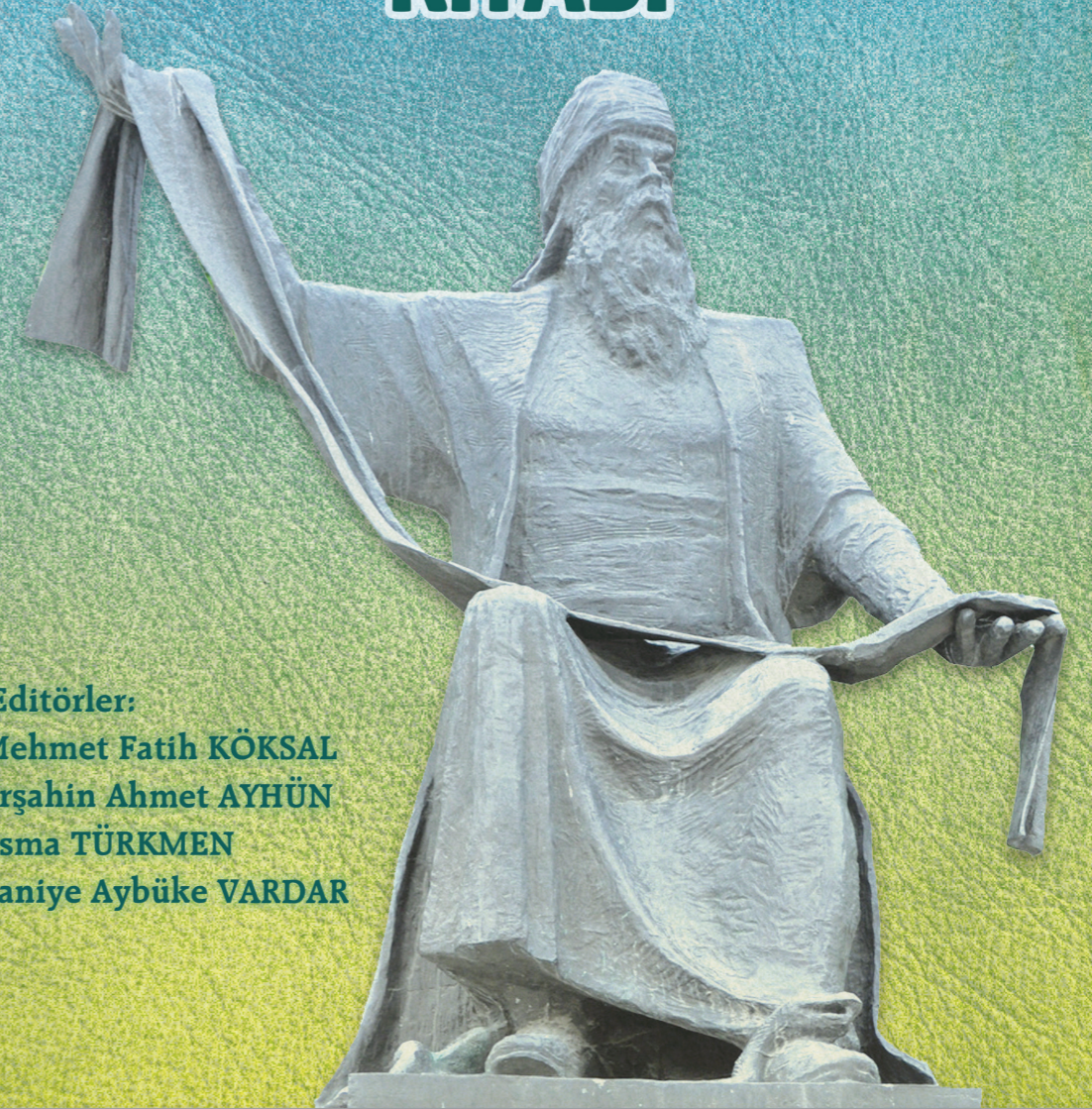
Bu itibarla elinizdeki kitabı Ahilik konusunda çalışmalarıyla tanınmış Türkiye'nin önemli bilim adamlarının ve araştırmacılarının makalelerini bir araya getirerek okurların istifadesine sunmaktan büyük mutluluk duyuyoruz.

Bu kitabı hazırlamaktan gayemiz, Ahiliğin geçmişte kalıp devrini tamamlamış bir değer olmaktan ziyade günümüze de söyleyeceği çok şeyler bulunduğuna olan inancımızdır. Bu itibarla bu kitapta bulunan makalelerin alan çalışanları için kayda değer bir birikim olduğu gibi bu hususta da değerli hizmetleri olacağını düşünüyoruz.

Elinizdeki kitapta yer alan makaleler Ahiliğin geçmişteki yaşanış şekline Ahi Evran'ın hayatına dair derlenen orijinal bilgilere ve günümüze yansımalarına değin çok farklı alanları ihtiva ediyor. Bu çalışmanın Ahilik araştırmalarına ve bütün bilim kamuoyuna yararı olması ümidiyle...

Prof. Dr. Nedim ÜNAL

GEÇMİŞTEN GELECEĞE KÖPRÜ AHİLİK ve AHÎ EVRAN KİTABI

|Editörler:
Mehmet Fatih KÖKSAL
Erşahin Ahmet AYHÜN
Esmâ TÜRKMEN
Saniye Aybüke VARDAR

Geçmişten Geleceğe Köprü
AHİLİK ve AHİ EVRAN KİTABI

Editörler

Mehmet Fatih KÖKSAL

Erşahin Ahmet AYHÜN

Esmâ TÜRKMEN

Saniye Aybüke VARDAR

Eskişehir 2022

Türk Ocakları Eskişehir Şubesi Yayını

Geçmişten Geleceğe Köprü
AHİLİK ve AHİ EVRAN KİTABI

Editörler

Prof. Dr. M. Fatih KÖKSAL
Dr. Öğr. Üyesi Erşahin Ahmet AYHÜN
Arş. Gör. Esmâ TÜRKMEN
Saniye Aybüke VARDAR

ISBN 978-605-72073-1-9

Mizanpaj

Dr. Erşahin Ahmet AYHÜN

Kapak

Hasan KINIK

Baskı

Sistem Ofset Bas. Yay. San. ve Tic. Ltd. Şti.

Basım Yeri ve Tarihi

Eskişehir 2022

Adres

Türk Ocakları Eskişehir Şubesi
Dede Mahallesi Sivrioğlu Sokağı Nu: 2 Odunpazarı / ESKİŞEHİR
eskisehir@turkocaklari.org.tr – turkocagi26@gmail.com

Telefon

+90 222 221 41 41 - +90 531 783 65 65

Bu kitapta ifade edilen görüşler sadece yazarlarına ait olup, Türk Ocakları Eskişehir Şubesi'nin resmi görüşlerini yansıtmamaktadır.

TAKDÎM

Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması bana göre hâlâ mûcizevî hâdiseler, bu hâdiseleri tam mânâsıyla idrâk edebileceğimizi zannetmiyorum. Dandanakan'dan itibaren girdik bu topraklara (1040) ve kısa bir zamanda bu coğrafya Müslüman Türk yurdu hâline geldi. Bu hâdiseleri gerçekleştirenler Mevlâna'ydı, Hacı Bektâş'tı, Ahî Evrân'dı. Onlar Anadolu'yu nakış nakış dokudular ve Müslüman Türk yurdu haline getirdiler.

Bütün bunların yanında Ahî Evrân'ın yaptıkları ise çok farklıdır. Bu eserde ilim insanları, ilim adamları bunları dile getirecekler; ama özellikle ben o arkadaşlarımdan istirahat ediyorum, mesele bilinenleri tekrar etmek, bir daha bir daha konuşmak değil, acaba Ahî Evrân'dan hareketle bugüne ve insanlığa neler söyleyebiliriz; ekonomiye, tahkîme, uyumsuzluğa ne söyleyebiliriz? Bütün bunlardan hareketle insanlığa ve Türk insanına Türk milletine neler söyleyebiliriz? Mesele çağa yeni şeyler söyleyebilmek; kendi birikimimizden hareketle, kendi varlığımızdan hareketle, yeni bir medeniyet anlayışıyla yeni şeyler söyleyebilmek. Evet, çağı anlayamıyorsak kendi birikimlerimizden hareketle çağa yeni bir şeyler söyleyemiyorsak yeni bir medeniyet söylemi ortaya koyamıyorsak eğer; donmuş, donuklaşmış, arkaik hale gelmiş 700 sene önceki bilgileri tekrardan başka bir şey yapmamış oluruz. O sebeple, acaba Mîmar Sinan yaşasaydı bugün bugünkü malzemelerle, bugünkü kültürle, bugünkü üslûpla nasıl bir mimarî câmi veya köprü ortaya koyardı? Ahî Evrân yaşasaydı eğer bugün, insanlığa neler söylerdi?

Bugünkü insanlığın karşılaştığı çok farklı şeyler var. Ahî Evrân'a bakıyorsunuz, bacıyân-ı rûm diyor. Bundan 700 sene önce kadın her şeyin, Kayseri'nin, Kırşehir'in, Nevşehir'in içerisinde. Batı ondan 300-500 sene sonra kadının ve insanın ne olduğunu anlamaya başladı. Öyle bir Ahî Evrân var. Bir kısmı destan, bir kısmı efsâne belki. Ama Ahî Evrân var, ortaya koyduğu veya daha önceden gelen ahîlik diye bir şey var.

Bugün biz Ahîliği nasıl anlamalıyız, Ahîlikle ilgili ne söylemeliyiz? Ahîlik anmaları nohutlu pilav, şerbet ikram etmekle sınırlı mı kalmalı? Ahî Evrân'ın insanlığa yeni bir medeniyet anlayışı, yeni bir medeniyet tasavvuru getirdiği konusunda farklı şeyler mi söyleyebilmeli? Yok değil ise Ahî Evrân'a kalan, arkaik hâle gelen, donuk hâle gelen birtakım şeyleri tekrarlamaya devam mı edeceğiz. Elbette onları da konuşacağız, onların yaptıklarını, ettiklerini de konuşacağız. Zâviyelerle konuşacağız ama bizim kendi medeniyetimizden, kendi kültürümüzden hareketle bugün insanlığa neler söylememiz

gerektiğini de tespit edip söyleyeceğiz. Biz bunları söyleyemiyorsak o takdirde yaya kalırız, yolda kalırız.

Ümit ederim bu çalışmamız bütün bunlara belli ölçüde yol açacak. Mâlûmunuz olduğu üzere UNESCO Türkiye Millî Komisyonu şimdiye kadar bizim meselelerimize, bizim kültürümüze çok fazla sahip çıkar değildi; sanki önceki medeniyetlerden sorumlu idi. Ama, Öcal kardeşimden itibâren UNESCO Türkiye Millî Komisyonu; kendi kültür değerlerini, özellikle somut olmayanları, ortaya çıkarıyor dünyaya takdîm ediyor. Nitekim, önümüzdeki sene Süleyman Çelebî ve Birûni yılı olarak 2022 bizim gündemimize ve dünyanın gündemine gelmeye başlayacak. Çok şükür UNESCO bugün bunu algılamış ve Mayıs ayında Yûnus, Ağustos ayında Hacı Bektâş sempozyumlarını yaptık ve yine Sayın Cumhurbaşkanımızın da himâyesine aldığı bu üç büyükten Ahî Evrân Bilgi Şöleni'ni gerçekleştirdik.

Bu eserin vücûda gelmesinde, ete kemiğe bürünmesinde emeği olan kıymetli editörler ve yazarlardan Allah razı olsun, emek verdiler, çalışıp, çabaladılar, kendilerine bir kere daha teşekkür ediyor; şükranlarımı iletiyorum. Ayrıca katkılarından dolayı Eskişehir Vâlisi Erol Ayyıldız Beyefendiye, Anadolu Üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Betül Demirci Hanımefendiye, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Mustafa Yıldırım'a, Eskişehir Ticâret Odası Başkanı Metin Güler'e ve Eskişehir Esnâf ve San'atkârları Odaları Birliği Başkanı Ekrem Birsen'e teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Nedim ÜNAL
Eskişehir Türk Ocağı Başkanı

TAKRİZ

“*Elini Açık Tut, Kapını Açık Tut, Sofranı Açık Tut*” davetiyle hepimizi bir gönül sofrasına davet eden ahîliğin geleceğe taşınması temennisiyle başta Ahî Evran olmak üzere bu topraklarda birliği, huzuru, kardeşliği tesis etmiş bütün Ahilerimizi rahmet, minnet ve şükranla yâd ediyor; Ahîlik kültürünü, değerlerini günümüzde de yaşatan tüm esnaf ve sanatkârlarımıza; kıymetli Eskişehirli hemşehrilerime ve bütün okurlarımıza selam ve saygılarımı sunuyorum.

Ahîlik Teşkilatı, Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması sürecinde; Osmanlı Devleti’nin temellerinin atılmasında; milletimizin birbirine kenetlenmesinde, birlik ve beraberliğinde de önemli roller oynamıştır. Çalışma yaşamını iyi insan meziyetlerini esas alarak düzenleyen ahîlik geleneğinin ticaret hayatının gelişmesinde önemli katkısı olmuştur.

Günümüze kadar etkilerini devam ettiren ahîlik anlayışı için ahlâkın, doğruluğun, kardeşliğin, yardımseverliğin, kısacası bütün güzel meziyetlerin birleştiği bir sosyo-ekonomik düzen olduğunu düşünüyoruz. Bu bakımdan ahîliğin bizler için önemi oldukça büyüktür. Ahîlik Teşkilatı’nın temel amacı toplumda huzur ve barışı temin etmektir. Çünkü ‘Ahîlik’ kardeşlik demektir. Bu amaç doğrultusunda Ahî Evrân-ı Velî, meslek erbabına dürüstlük, güvenilirlik, kul hakkı, helâl lokma, çalışma, yardımlaşma, paylaşma gibi ahlâkî erdemleri aşılama çabasıdır.

Vicdanını kendi üzerine gözcü koyan, helalinden kazanan; kalbi Allah’a, kapısı yetmiş iki millete açık sanat erbabları yetiştiren ahîliğin teşkilatlandığı ilk illerden biri de erenler şehri Eskişehir’dir. Şehrimizin mayasında, nice ahînin emeği ve alın teri mevcuttur. Şunu asla hatırimızdan düşürmemeliyiz ki ahîlik sadece mesleki bir kuruluş değil aynı zamanda iyi ahlâk ve değerlerimizin kurumlaşmış hâlidir.

Horasan erenlerinin ektiği fütüvvet tohumları Anadolu’da ahîlik şeklinde boy vermiş; “*elini, belini, dilini korumak*” şeklinde beliren ahlak ilkesi sosyal, ekonomik, siyasi boyutları ile geniş perspektifte bir “yaşama edebi”ni inşa etmiştir. Nitekim ahîliğin eğitim vizyonunda sadece mesleki anlamda başarılı bireyler değil, aynı zamanda değerleriyle kuşanmış bir ruh güzelliğine sahip nesiller vardır. Bu bakımdan ahîlik kültürünü geleceğe aktarmamız; kültür ve medeniyetimizin bekası için hayati önem arz etmektedir.

Yalnızca ekonomide ve ticarî alanda değil kültürümüzün harcına kattığı dayanışma ve birlik ruhu ile kapısı her türlü sevgisizliğe, kötülüğe ve ötekileştirmeye kapalı ahîlik günümüzde de muhafaza edilen ve muhafaza etmemiz gereken değerlerimizdendir. El ele vererek ülkemizi her alanda geliştirmeye devâm etmek ümidiyle günümüzün ahîleri olarak gördüğüm kıymetli esnâf ve sanatkârlarımıza, bu kültürün gelecek nesillere aktarılmasında ve eserin meydana gelmesine katkı sunan her yüreğe teşekkürü borç bilirim.

Erol AYYILDIZ
Eskişehir Valisi

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	İİİ
TAKRİZ	V
İÇİNDEKİLER	Vİİ
ÖNSÖZ	Xİ
EKMEĞİN TARİHÇESİ	
ALİ İHSAN ÖBEK	1
TÜRK ROMANINDA AHİ EVRAN	
NURULLAH ÇETİN	23
ŞAKÂ'İKUN-NUMÂNİYYE VE ZEYİLLERİNDE AHİ LAKAPLI KİŞİLER	
RAMAZAN EKİNCİ	39
İLK ARAPÇA FÜTÜVVETNÂMELERDEN İBNÜ'L-Mİ'MÂR'IN (Ö. 1244) KİTÂBÜ'L-FÜTÜVVE'SİNE GÖRE FÜTÜVETE GİREMeyeCEK ZÜMRELER	
BÜNYAMİN AYÇİÇEĞİ	53
ŞEYH SEYYİD HÜSEYİN B. ŞEYH SEYYİD ALİ FÜTÜVVETNÂMESİ'NE DAİR	
MEHMET SAFFET SARIKAYA	63
MOLLA HÜSEYİN VÂİZ-İ KÂŞİFİNİN FÜTÜVVET-NÂME-İ SULTÂNİ ADLI ESERİ	
MİLAD SALMANİ	77
SÜMERLERDE ESNAFLIK VE AHİLİKLE KARŞILAŞTIRILMASI	
MUZAFFER AYDEMİR	89
ŞEYH ZÂHİD GEYLÂNİNİN AHİLERLE MÜNASEBETLERİNE DAİR BAZI TESPİTLER	
NAMİQ MUSALI	105
BİRİNCİL BİR SAFEVİ DÖNEMİ KAYNAĞI OLAN ŞAFVETÜ'S-SAFÂ'DA AHİLER	
İLGAR BAHARLU	115
ANKARA AHİLER YÖNETİMİNİN (1290-1354) İDARE TARZINA İLİŞKİN TARTIŞMALAR	
MAHMUT BOLAT	125

KASTAMONU'DA AHİ ZAVİYELERİ	
FAHRİ MADEN	137
GİRESUN'DA AHİ OCAKLARI	
BEYHAN KESİK	163
HACI BEKTAŞ VELÎ İLE AHİ EVRAN İLİŞKİSİNE DAİR BAZI DÜŞÜNCELER	
HARUN YILDIZ	173
ANLATICIDA DÖNÜŞÜM: FÜTÜVVET VE OZANDAN MEDDAHA ANLATICI	
İSMET ÇETİN	187
KUŞAK VE KUŞAK BAĞLAMAYA SİMGE, ANLAM VE İŞLEV ODAKLI BİR YAKLAŞIM	
MEHMET AÇA	197
AHİLİK VE NİĞDE / BOR'DA TARİHİ MESLEKLERİN SON TEMSİLCİLERİ	
NAMIK ASLAN	209
KIRŞEHİR MERKEZLİ AHİLİK ÇALIŞMALARI VE AHİLİĞİN BUGÜNE GELMESİNDE KIRŞEHİR'İN YERİ	
SALAHADDİN BEKKİ (MA) ENİS YALÇIN	221
HIZIR ŞEYYÂD'IN EBÛ MÜSLİMNÂME'SİNDE AHİLER VE AHİLİK	
MEVLÛT İLHAN	233
SÛRNÂMELERDE AHİLİK VE AHİ EVRAN	
SERPİL MUTLU KIRLI	245
AHİ ŞECERENÂMELERİNDEKİ "PİRLİ MESLEKLER" ÜZERİNE TESPİT VE DEĞERLENDİRMELER	
M. FATİH KÖKSAL	269
AHİ ŞECERENÂMELERİNDE KUTSANAN BİR MESLEK OLARAK DEBBAĞLIK VE BUNUN SEBEPLERİNE DAİR DÜŞÜNCELER	
ORHAN KURTOĞLU	287
İLAHİ BİLGİDEN İNSANİ BİLGİYE: MESLEK PİRLERİ VE PİRLİK MÜESSESESİ	
MEHMET ÇERİBAŞ	297

AHİ EVRAN'A AİT NASREDDİN, NÂSİREDDİN, NASÎREDDİN LAKAPLARI ÜZERİNE	
HAYRİ KAPLAN	309
FÜTÜVVETNÂMELERDE KAVRAM HARİTASI: SABUNCUOĞLU ŞEREFEDDİN VE HOCA CÂN ÖRNEĞİ	
AHMET CAHİD HAKSEVER	315
TARSUSLU DÂ'Î'NİN MANZUM FÜTÜVVETNÂME'SİNDE DİNÎ MUHTEVA	
ABDÜLMECİT İSLAMOĞLU	331
ÇORUM GAZETESİ'NDE (1922) BİR YAZI DİZİSİ "ESKİ AHİ ZAVİYELERİ VE ESNAF LONCALARI"	
CAVİT GÜZEL	373
AHİLİĞİN BELEDİYECİLİK OLARAK TEFSİRİ	
YUSUF TURAN GÜNAYDIN	387
AHİLİĞİN EĞİTİM FELSEFESİ	
H. ÖMER ÖZDEN	395
ANADOLU SAHASI TÜRK EDEBİYATINDA TERCÜME FÜTÜVVETNÂMELER VE ŞEYH SEYYİD HÜSEYİN B. ŞEYH SEYYİD GAYBÎ'NİN FÜTÜVVETNÂMESİ	
SADIK YAZAR	413

Geçmişten Geleceğe Köprü AHİLİK ve AHİ EVRAN KİTABI

ÖNSÖZ

Türk milletinin Orta Asya'dan Anadolu'ya taşıdığı kültür değerlerinden biri de "Ahîlik"tir. Arap fütüvvetiyle Anadolu'da tanışan Türklerde öteden beri alplik ve akıllık üstün değerlerdendi. Esas itibarıyla ahlaki bir gençlik teşkilâtı olan fütüvvet teşkilâtıyla özdeşleşen akıllık, Anadolu'da Ahîlik adıyla güçlü bir teşkilât hâlini aldı.

Hususiyle Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve ilk asırlarında en haşmetli devrini yaşayan Ahîlik kurumu, türlü tarihî, siyasi ve iktisadi gelişmeler karşısında zaman zaman eski önemini yitirmiş ise de 20. yüzyılın başlarına kadar varlığını fiilen devam ettirmiştir. Akıllık / Ahîlik ruhu Türk milletinin âdeta kültür genlerine işlemiştir. Bu bakımdan bir organizasyon olarak günümüzde fiilen mevcut değilse de bir değerler manzumesi olarak Ahîliğin cömertlik, dayanışma, dürüstlük, fedakârlık ve feragat gibi hasletleri Türk insanının bünyesinde elân mevcuttur. Bütün mesele -belki de durağan hâldeki- bu ruhu canlandırmak, yaşanan hayata tatbik etmek ve bunu bütün bir toplum kalkınmasının güçlü bir manivelası olarak değerlendirebilmektir. Bu itibarla Ahîlik konusu aynı zamanda bir "devlet meselesi"dir. Son zamanlarda devlet katında Ahîliğe duyulan ilgi ve verilen önem oldukça artmışsa da bunu yeterli göremeyiz. Zîra, bilvesile ifade ettiğimiz gibi "Ahîlik Türk toplumunun kurtuluş reçetesidir." Bu bakımdan, başta üniversitelerimiz olmak üzere devletin bütün kurumlarının bu konuyu her biri kendi zaviyesinden ele alması, değerlendirmesi ve kendi bünyelerine tatbik hususunda gayret içinde olması elzemdir.

Topluma her cihetten kılavuzluk etmek, onu yönlendirmek ve aydınlatmakla sorumlu ilk kurum "üniversite"dir. Bu hususta üniversitelerimizin ve sosyal bilimlerin hemen her alanında çalışan akademisyenlerimizin üzerinde ağır, zorlu, aynı zamanda kaçınılmaz bir mükellefiyet vardır. Ahîliğin değinilmemiş yönlerini ele almak, farklı açılımlar ortaya koymak, geçmişteki Ahîlik ilke ve anlayışının güncel şartlarda günümüz insanıyla buluşmasını sağlamanın yollarını aramak ve bulmak üniversitenin; bunu uygulama sahasına sokmak da devletin diğer kurumlarının ve sivil toplumun görevidir.

UNESCO ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı tarafından Ahî Evrân Yılı ilan edilen 2021 yılı, bu hedefe yaklaşma adına çok güzel bir fırsat oluşturdu. Ne var ki, bu fırsatın yeterince değerlendirildiğini söyleyemeyiz. Özellikle konuyla ilgili sivil toplum örgütlerinin, daha açık söyleyecek olursak ticaret odaları ve esnaf odalarının Ahî Evrân Yılı etkinliklerine anlaşılabilir bir şekilde mesafeli durduklarını, keza başta Ticaret Bakanlığı olmak üzere konuyla doğrudan ilgili kimi devlet kurumlarının da beklenen desteği sağlamadıklarını üzümlere müşâhade ettik. Konuya hâkim bilim insanlarınca her

ilde irili ufaklı seminerler, paneller, konferanslar, kongreler, çalıştaylar düzenlenebilir, yılın her haftası, ülkenin her karış toprağında zengin etkinliklerle değerlendirilebilirdi. Yine Ahîliği tanıtmak amaçlı tiyatrolar, konserler, türlü yarışmalar gibi daha geniş halk kesimlerine hitap eden etkinlikler düzenlenebilirdi. Bunlar pek az şehirde ve maalesef çok az yapıldı.

Bu hususta vazifesini bihakkın yerine getiren bir il olarak Eskişehir'in öne çıktığını, Eskişehir'in de bunu hususen Türk Ocakları'nın samimi gayret ve organizasyonu ile yaptığını bir farklılık olarak vurgulamak icap eder. Malum olduğu üzere 2021 yılı aynı zamanda Yunus Emre ve Hacı Bektâş Velî Yılı olarak da kabul edilmişti. Türk irfanının diğer iki ereniyle birlikte Ahî Evrân'a dair de uluslararası bilim sofrasını kuran Eskişehir, Ahî Evrân Yılı'nı en güzel şekilde değerlendirmekle kalmadı, elinizdeki kitapla Ahilik literatürüne değerli bir armağan da sunmuş oldu.

Elinizdeki kitapta pekçoğu daha önce Ahîlik, Ahî Evrân ve fütüvvet gibi konularda önemli çalışmalara imza atmış akademisyen ve araştırmacıların makalelerini bulacaksınız. Bu kitaba katkı veren hocalarımızı atıf yapma konusunda bağlayıcı şartlar getirmek yerine tercih ettikleri usulülleri kullanmalarını yeğledik. Dikkatli okurların gözünden kaçmayacak farklılıkların sebebi budur. Ancak, makalelerin kaynakçalarında okura kolaylık sağlamak adına bir birlik sağlamayı uygun bulduk.

Bu vesileyle başta bu çalışmaya yazılarıyla katılan hocalarımız olmak üzere, Eskişehir Valisi Erol Ayyıldız'a, Eskişehir Türk Ocağı Başkanı Prof. Dr. Nedim Ünal ve yardımcısı Prof. Dr. Mehmet Topal'a, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yunus Emre Araştırmaları Merkezi Müdürü Prof. Dr. Kamil Sarıtaş'a ve Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü Arş. Gör. Dr. Duygu Tanıdı'ya ve emeği geçen herkese teşekkür etmeyi bir görev biliriz.

Prof. Dr. M. Fatih KÖKSAL

Dr. Öğr. Üyesi Erşahin Ahmet AYHÜN

Arş. Gör. Esmâ TÜRKMEN

Saniye Aybüke VARDAR

HOCA CAN'A GÖRE EKMEĞİN TARİHÇESİ

*Ali İhsan ÖBEK**

Özet: Bu yazı –en erken– on altıncı yüzyıl kalem erbabından olduğu anlaşılan Bursalı Hoca Can'ın *fütüvvetnâme* türüne mensup bir eserinde ekmekçi esnafına dair *tâ'ife-i ḥabbāzān* başlığıyla kaleme aldığı bölüm üzerine kuruludur. Yazıda, ilgili bölümde ekmek ve ekmekçilikle ilgisi –tarafımızca– kurulmayan veya zayıf bulunan ayrıntılar ayıklanmış, doğrudan ilgili kısımlar mealen ve/veya alıntı yoluyla sunularak ekmeğin tarihçesine odaklanılmıştır. Zorunlu değinilen bir iki nokta dışında müellifin görüşleri sadece sunulmuş, kritik edilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekmek, Hoca Can, fırıncılar, ḥabbāzān, Ahilik, *tâ'ife-i eşnāf*.

History of Bread According to Hoca Can

Abstract: This article is based on the section titled *tâ'ife-i ḥabbāzān* on baker shopkeepers in one of his *fütüwwetnāma* type work by Hoca Can of Bursa, who is understood probably to be a writer of the sixteenth century. In the article, the details that were not found to be related to bread and bakery making or that were found weak -by us- were eliminated, and the history of bread was focused on by presenting the directly related parts in translation and/or quotations. Except for a couple of points that are mandatory, the views of the author were only presented, not criticized.

Keywords: Bread, Hoca Can, bakers, ḥabbāzān, Ahilik, *tâ'ife-i eşnāf*.

Giriş

Kültürümüzde –hiç abartısız bir tarifile– Allah'ın yarattığı ve saymakla tükenmez bütün nimetleri gölgede bırakarak *nimet* olarak konumlanmış ekmeğin ilk olarak kim/kimler ve/veya hangi uygarlık tarafından ve nasıl, ne zaman ve nerede yapıldığı hususu –eskilerin tabiriyle– merakı hayli mucip bir konudur.

Bilgimiz dâhilindeki kaynak ve etüdlerde ekmeğe ilişkin birçok ayrıntıyı bulmak mümkünse de bu ayrıntılar daha çok modern döneme ait olup ekmeğin

* Prof. Dr., Trakya Ü. Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl., urfalih-san@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2328-9989>

tarihçesinin, Türk mutfak/yemek kültürüne dair yazılmış belli başlı eserlerde yer almaması bu hamurun daha çok su kaldıracağına da yorulmalıdır.¹

Ahilik ve Ahi Evran'ın menkıbevi hayatına dair kaynakların, ekmeğin bir anlamda *icad*ı veya tarih sahnesine ilk çıkışıyla ilgili başvurulacak birincil kaynaklardan olacağı doğaldır.

Kültür mirasımızdaki eserlerde ekmeğin tarihçesine dair söylenmiş sözleri önceleyen işbu yazı, Ahilik külliyyatından bir yazma eserin *habbāzān* bölümünde ekmeğe dair verilen bilgileri yer yer iktibas ederek özetlemekle, ekmeğin tarihçesine kırıntı miktarı katkı sunmayı amaçlamaktadır.

[Bir] nüshası Türk Dil Kurumu kütüphanesi Türkçe Yazmalar koleksiyonunda bulunan sözünü ettiğimiz yazma², “Tâ’ife-i Esnâf” adıyla ve Yz. A 332/2 yer numarası ile kayıtlıdır. Yaprak sayısı (“29a-76a”), satır sayısı (“17”), yazı türü (“talik”), kâğıt türü (“krem rengi”), konusu (“sosyal ilimler”), dili (“Türkçe”) ve ölçüleri (“217x170 145x90 mm”) kayda geçirilmiş olan eserin yazar adı, müstensih ve istinsah tarihine dair bir bilgi girilmemiştir.

Sırasıyla *tâife-i habbāzān*, *debbāgān*, *paşmakçılar*, *cüllāhān*, *derziler*, *keçeciler*, *kullābcılar* ve *na’ibend* olmak üzere esnafı sekiz sınıfta tanıtmış olan eserin *tâife-i habbāzān* bölümü yazımızın esas konusunu teşkil etmektedir.

Müstensih ve istinsah tarihine yer verilmeyen bu bölümde –yer yer yazım hatalı–*Hoca/Hâce Cān* adı birkaç kez geçmektedir; Bursalı ve *Abbāsî*/seyit soyundan olduğu vurgulanmıştır. Buradan hareketle bile bu eserin/bölümlerin müstakil bir eser/risaleler olmaktan ziyade *fütüvvetnâme* türü bir eserin (krş. Köksal-Ayçiçeği 2020) devamı veya ayrı ve belki kâmil bir nüshası olduğu tahmin edilebilir (bk. Köksal-Ayçiçeği 2020: s. 151 vd.). *Tâ’ife-i Habbāzān* bölümünün başlangıç cümlelerinin, hamdele ve salvesinin *Bursalı Hoca*

¹ Ekmeğe dair bazı çalışmalar için bk. msl. Emine Gürsoy Naskali (ed.), *Ekmek Kitabı* (İstanbul: Kitabevi, 2015); Mevlüt Camgöz, *Ekmek, Buğday ve Şehir: 19. Yüzyıl Osmanlı İstanbul’unda İaşe Meselesi* (İstanbul: Kitabevi, 2017); İncinur Atik Gürbüz, “Osmanlı Dönemi Metinlerinde Ekmek ve Ekmekle İlgili Anlam Çerçevesi”, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 3/4 (2019), 348-376; Cengiz Gündoğdu, *Ekmek* (İstanbul: İnsancıl, 2006); Özge Samancı, “Osmanlı kültüründe ekmeğin simgesel anlamları”, *Yemek ve Kültür* 32 (İstanbul, Çiya 2013), 72-76; Abdullah Uğur, “Önce Ekmek” (Erişim 19 Mayıs 2022).

<https://www.gzt.com/nihayet/once-ekmek-3550056>

² Temin ettiğimiz nüsha Millî Kütüphane’de bulunan nüshadır (“A/332”). Nüshayı yıllar önce Millî Kütüphane’den fotoğraflayıp ricamızı kırmayan Ahmet Günşen’e bu vesileyle teşekkür etmek isteriz.

Can Fütüvvetnâmesi'nin giriş cümleleriyle kelimesi kelimesine aynı olması ise bu kanaate dair en ufak bir şüpheye bile yer bırakmamaktadır (krş. Köksal-Ayçiçeği 2020: s. 165 vd.). Müellifin her iki (?) eserdeki karakteristik üslûbu ve referans verme usûlünün okuyucuda uyandıracığı kanaat de bu doğrultudadır.

Eserin/bölümün yazılma sebebi müellifin şu sözlerinden anlaşılmaktadır:

“Ba‘zı yārān Etmekçiler tã’ifesinden iltimās eylediler kim bizim ehl-i şanāyi‘ –kī Etmekçiler’dir– anda vākı‘ olması ne tārīkle olmuştur ve kimler te’līf eylemişdir, ibtidāsı kimdedir, beyān idi-virdik.” [75/3-5³].

Bu sözlerden müellifin de bir şekilde Ekmekçi esnafından ve muhtemelen de temsil makamında olduğu kuvvetle tahmin edilebilir. İlerleyen sayfalarda da görüleceği üzere müellif, Ekmekçiler piri olan Hz. Abbas soyundan geldiğini ve hattâ –Peygamber’den intikal eden– Abbasi aleminin kendisinde olduğunu da söylemektedir ki bu beyanı da onun Ekmekçi esnafı arasında önemli bir mevki işgal ettiğine yorulmalıdır:

“Ve Hâzret-i Resûlullâh daği dünyâdan gideli H̄âce Cān kırk birinci neslidir ḥayır du‘âdan unutmayalar; ḥayır du‘â idüb okunduḡca rūḥ-ı şerīflerine روحشريفلرینه baḡş eyleyeler.” [75/10-3].

Harekesiz ve *sade nesir* örneklerinden olan metnin dili oldukça anlaşılır ve metne serpiştirilmiş muhaverelerle anlatım tekniği sürükleyicidir.

1. Hz. Âdem ve İlk Ekmek

Allah’a hamdüsena, Peygamber’e salât ve selâm edildikten, Ashap ve Dört Halife de saygı ve minnetle anıldıktan sonra *emmā ba‘d* denilerek asıl konuya giriş yapılır ve söz, Hz. Âdem’e getirilir. Buna göre, ekmeğin tarihçesi Hz. Âdem’in yeryüzüne inişiyle başlar; şöyle ki:

Şeytan *buğday ağacından*⁴ yedirerek Âdem’i aldatınca Âdem ‘*uryān* kaldı ve hattâ başındaki *nûrdan tãc* dahi geri alındı.” [58/15-7⁵].

³ Rakamların ilki sayfa, ikincisi satır sayısına/sayılarına işarettir.

⁴ Cümlelerimizdeki çevriyazılı kelime ve ibareler, metinde aynıyla kullanılanlardır.

⁵ Yazmada sayfa numaraları eski harflerle zaten yazılmış olduğundan varakları *a, b* diye ayrıştırma gereği duymadık.

Bu *muşibet* karşısında Hz. Âdem ve Havvâ çok üzüldü, ağladı; tam *üç yüz yıl* gözlerinden *tohum* gibi kanlı yaşlar aktı [59/1-2].

Allah'ın emriyle Cennet'ten çıkarıldığında *incir yaprağından perdeye* bürünen Hz. Âdem *Serendîb* dağına, Havvâ *Cüdde/Cidde*'ye düştü [59/3-4].

Hız. Âdem ve Havvâ'nın dünya taamından ilk gıdası süt oldu [59/9].

Hız. Âdem'in ilk zenaatı/sanatı “timürcülüktür andan sonra çiftçilikdir andan sonra uncülüktür.⁶ Bu şaḥ'atlar âyet ve âyete muḥabık ḥadîşle şâbitdir.” [59/10-1]. “Ol ḥadîş budur: Tefâsîrdən تفاسیردن çıkmışdır. İbnî 'Abbâs'dan mervîdir, 'ulemâ katında maḥbûldür, ḥadîş-i ḳudsîdir. *Etmekciler* şaḥ'atında ve *Çiftçiler* şaḥ'atında ve *Timürciler* şaḥ'atında delîldir.” [59/12-3]:

“Ḳāl^e İbnî 'Abbâs ve Ḳatâde kâl' Allâh^u te'âlâ fî ḥadîşî ḳudsîyy li'Âdem: E lem tekun fî ubiḥtuk^e mine'l-Cennet' menzûḥat^{en} منزوجة mine'ş-şeceret'ⁱ? Ḳāl^e belâ yâ Rabbî ve 'izzetuk^e ve lâkinnî mâ [lâ] zanent^u illâ eḥaden yaḥliḥ^u bik^e kâzîb^{en}. Ḳâle febi 'izzetî li'uhbiḥannek^e ilâ'l-'arzi şumm^e mâ tenâlu'l-'îş^e illâ kedden, fe'uhbiḥ^u [fe'uhbiḥâ] mine'l-cennet' kânâ ye'kulân' fihâ [minhâ] raḡdâ, fe'allemeḥ^u [fe'ullim^e] şaḥ'atu'l-ḥadîd ve umir^a bi'l-ḥarş' feḥaraş^e, ve zera^a ve sekâ, ḥattâ izâ belâḡ^e ḥaşad^e şumm^e de'eseḥ^u [dâseh^u] şumm^e zerrâḥ^u زراه şumm^e seḥaneḥ^u [ḥahaneḥ^u] şumm^e 'aceneḥ^u şumm^e ḥabezeh^u şumm^e 'ekeleḥ^u, felem eblaḡḥ^u [yebluḡḥ^u] ḥattâ belâḡ^a minh^u mâşâ'allâḥ.”⁷ [59/14-60/2].

Nakledilen bu hadisle murat –aşağıda da görüleceği üzere– özetle şudur:

“Âdem bir günde ekdi ve bir günde şuvarı ve bir günde biçdi ve bir günde un etdi ve bir günde bişirüb yedi; ve bu rivâyet-de âyet ve ḥadîş mücebince.” [63/8-10].

⁶ Krş. “Âdem'in evvel şaḥ'atı çiftçilik ve uncülük ve etmekcilik-dir.” [61/8-9]; “İmdi timürcülük ve uncülük ve degirmencilik ve bu şaḥ'atlar cümle Âdem-i Şafiyy şaḥ'atıdır.” [60/2-3]. “Ve el degirmeni ile un öğütmek Resûlullâḥ'ın sünnetidir. Ḳavlî ve fî'lîdir, Ḥazret-i Fâtîma'ya cehiz ile bir degirmen bi[1]e virmişdir.” [60/3-4].

⁷ Yazmadakine göre okunuşunu verdiğimiz rivayette yazım, mana ve bağlam... bakımından bazı sorunlar vardır. Krş. Celâlü'd-dîn-i Süyûfî, *ed-Dürrü'l-menşûr*, el-Bakara 2/36: <https://tafsir.app/aldur-almanthoor/2/36> (Erişim 19 Mayıs 2022).

Ekmeğin Hz. Âdem’le başladığının kanıtı olarak müellif, yukarıdaki hadisten sonra –metin boyunca her vesileyle kaydettiği– iki de ayet nakletmektedir. Müellifin, Hz. Âdem’in zirai faaliyetini adeta gözüyle görmüşçesine hikâye etmesi dikkat çekicidir:

“Hâzret-i Âdem bu şan‘atları işleyüb Etmekçilik idüb ve çaķılıda bişirüb yedügi şimdi [60/5] bu şan‘atları işleyenlere muħkem delîdir. Şübhesi olan ve ‘*allemnâh*’ şan‘at^e *lubūs*^m ليوسا *lekum*⁸ [60/6] âyetiniñ tefsîrine nazâr eylesün. Ve daħi ol maħalde Cebrâ’îl gelüb etdi: *Yâ Âdem* [60/7] *Haķ te‘alâ buyurdi-kî Dünyâ’da çift süresin, Cennet’de buyruk şıyub* صايوب [60/8] *yedügiñ buğdaydan eküb ve biçüb ve ögüdüb un idiüb bişürüb* [60/9] *yıyesin. Saņa ve seniñ belinğden gelen peyğamberlere ve ümmetlerine ve ümmet-i Muħammed ma‘işetlerine* [60/10] *sebeb ola ve dîn diyânet kuvvetlene ve bu şan‘ata mübâşeret idenler zekât ve şadaķa ve hac* [60/11] *şevâbın bulalar.* Hâzret-i Âdem didi kim *yâ Cebrâ’îl, Haķ te‘alâ beni ve Havvâ’yı bunuñ* [60/12] *ucundan Cennet’den çıkarıdı –ya’nî a‘lâ maķâmdan ednâ maķâma emr eyledi–* [60/13] *baņa şimdi buğday ek-mi dirsin?! Ekmezsin* didi. Cebrâ’îl etdi *yâ Âdem buyruk* [60/14] *şıyma* صايمة, *Allâh emrine muħâlefet eyleme* deyicek Âdem *ķâ’îl* oldı ve etdi *yâ Cebrâ’îl* [60/15] *çift nice sürülür, bilmezsin* didi. [...]. Haķ cemî[-i] şanâyi’i orada ızhâr eyledi. Şübhesi [60/17] olan ve ‘*allemnâh*’ şan‘at^e *lubūs*^m ليوسا *lekum*, ve ‘*allem*^e *Âdeme’l-’esmâ’*^e *kullehâ*⁹ âyetiniñ tefsîrine [61/1] nazâr eylesün. Haķķında bu âyetiniñ şan‘ata dâħil idüğüne fetvâ çıkmışdır, ol fetvâ budur [61/2]: Bu mes’ele [*beyânında*] e’imme-i Hanefiyeden cevâb ne-vechiledir-kî ve ‘*allem*^e *Âdeme’l-’esmâ’*^e *kullehâ* ve daħi ve ‘*allemnâh*’ [61/3] şan‘at^e *lubūs*^m ليوسا *lekum* âyeti cümle şanâyi’e şâmildir ve cümle şanâyi’bu âyetiniñ taħtinde dâħildir [61/4] beyân buyurub müşâb olasız. El-cevâb: Allâh^u a’lem şer‘^{am} zâhir olan *kullehâ* şan‘atlara [61/5] şâmildir, enbiyâlar taħtinde peyğamberler mu‘cizâtıyla.” [61/6].

“Andan sonra emr-i Haķ’la Cennet’den bir çift [61/6] kızıl öküz ve bir çift ak inek gelüb şaban timuri ve şaban ağacı numün[e]si [61/7] boyunduruk numünesi gelüb Hâzret-i Âdem vahye ma‘lüm idilüb daħi işledi.” [61/7].

⁸ [Devamla] *lituħşineukum min be’sikum fe-hel entum şâkirün*: “Ona, savaş sıkıntılarınızdan size koruması için zırh yapmayı öğrettik. Artık şükredecek misiniz?” el-Enbiyâ 21/80.

⁹ [Devamla] *şumm*^e *‘arazahum ‘alâ’l-melâ’iket’ feķâl’ enbi’ünî bi’esmâ’i hâ’ulâ’i in kuntum şâdikîn*: “Allah, Âdem’e bütün isimleri öğretti. Sonra meleklerle sunup: *Eğer doğru söyleyenlerden iseniz bunların isimlerini bana bildirin* dedi.” el-Bakara 2/31.

CebraİL –üç buğday tanesiyle– gelinceye kadar ekip biçmeyi lâyıkiyla öğrenememiş olan Hz. Âdem’in çift sürmesi Kudüs’te gerçekleşmiştir:

“Ve daği Cebra’l vāsıta olub Kuds-i [61/11] Mübārek ovasında Âdem’e çift sürmegi öğretdi. Ve daği öküzler Cennet’i açıcak [61/12] yürimediler. Hemāndem Tūbā ağacından bir öğendire getirüb Âdem’in eline virüb [61/13] v’*eş-şems*ⁱ ve *duhāhā*¹⁰ diyerek öküzleri öğendire ile dürtüb yürütdi.¹¹ [61/14] Kuds-i Mübārek ovasında çifti sürüb hebā idüb tırdı, aña degin kī [61/15] Cebra’l bir sahtiyān kīse ile üç dāne buğday getürdi, Âdem-i Şafiy’^e virdi.” [61/16].

CebraİL tarafından getirilen buğdayın her bir tanesinin Hz. Âdem döneminde bin dirhem değerinde olduğunu belirten Hoca Can, buradan hukuki/fikhi kaideye ulaşır:

“Her dānesi biñ dirhem idi, ba’zılar sekiz yüz dirhem dimişler. *Bu habbeniñ ikisi* [61/17] *seniñ ve biri Havvā’niñdir* didi. Mirāşda ere iki ‘avrete bir degdüğine sebep [62/1] budur. Şer’de *mişl^u hazzi’l-uşneyeyn*¹²dir. Allāh’iñ emri ve Peyğamber’iñ şer’ati budur.” [62/2].

“Âdem[-i] Nebiyy zamānında buğdayıñ [62/3] her dānesi biñ dirhem idi. Her peygamberiñ zamānında eksile eksile [...]” [62/4].

“Ve Cebra’l Âdem’e getürdigi habbe’i ekdi ve şuvardı, Kuds-i [62/6] Şerif ovasında buğday oldı. Âdem, öküzleri Kuds-i Şerif ovasında [62/7]

¹⁰ “Güneş’e ve onun aydınlığına andolsun.” eş-Şems 91/1.

¹¹ Çocuk eğitimi için hazırlanan Farsça dinî külliyattaki bir kıssaya nazaran Hz. Âdem’den önce bütün hayvanlar ve ezcümler öküz ve inekler de konuşma yetisine sahipti. Hz. Âdem ve öküz arasında geçen ibretimiz bir konuşmadan sonra –Hz. Âdem tarafından haksızlığa uğradığını dile getiren öküz gibi bütün hayvanlar da– Hz. Âdem’in Allah’a hususi dua etmesinden sonra konuşma yetisini kaybetmişlerdir: bk. Mehdī Āzer Yezdī, *Kitāb-ı Kışşahā-yi Hüb Berāy-i Beççehā-yi Hüb* (Tehran: EmīrKebīr, 1398) 5/15-6.

¹² *Yüşükumullāh^u fi evlādikum li’z-zekeri mişl^u hazzi’l-uşneyeyn*... “Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe iki kadın payı kadar [vermenizi] emreder. (Mirasçılar) ikiden fazla kadın iseler bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer yalnız bir kadınsa yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, anne babasından her birinin mirastan altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da anne babası ona vâris olmuşlarsa annesinin hakkı üçte birdir. Ölenin kardeşleri varsa annesinin payı, vasiyetten ve borçtan sonra altıda birdir. Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Bunlar Allah tarafından konmuş paylardır, şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir.” en-Nisā’ 4/11.

şuvarı ve fuqarāya şu ulaşırdı. Sākīlerin İbrāhīm Hālīl'e gelinceye dek [62/8] bundan gayrı delīlleri yokdur. Ve Havvā ekdi ve şuvarı ve biçdi, arpa oldu [...]" [62/9].

Buğday tanesinin/tanelerinin ekilmesi ve sulanmasının bizzat Cebrail tarafından gerçekleştirildiğini yazan müellif, Hz. Âdem'e çift sürmeyi öğretmenin Cebrail olduğunu çeşitli vesilelerle ifade eder:

“Fekāl^e Âdem: *Mā aşna^u bihâzihⁱ* [bizâlik^e] *kulleh^u?* [Fekāl^e] Cebrâ'îl 'a[leyhi's-selâ]m: [62/11] *Huzhâ fe'innehâ sebeb^u sedd^u cū'ik^e ve bihâ aḥrect^e mine'l-Cennetⁱ bihâ tuhyâ* [62/12] *fi'd-dunyâ ent^e ve evlâduk^e ilâ yevmi'l-ḳiyâmeti's-sâ'a^t*.¹³ Ehl-i İmân[a ...]" [62/13].

'Mayalama işlemi nasıl gerçekleşti' meselesine gelince... İlerleyen satırlarda Hz. Muhammed'le teferruatlandıracağı bu noktaya ilişkin Hoca Can, katılmadığı bir rivayeti de nakleder:

“Ol zamânda elek ve mâye yoğidi, tâ Hâtemü'n-nebiyyîn'e gelinceye degin. Bir rivâyetde mâye Âdem'in ağzı yarı ve göbeği nemidir derler. Âdem, etmegi tennürda bişirüb *girde*¹⁴ ve *levâc* ve *ḳartlac* idüb eline aldı-kî yiye. Cebrâ'îl, ḳanadıyla çivirdi. Âdem, *neylersiḳ* didi. Cebrâ'îl etdi: *Yâ Âdem, talebnâ vecednâ* didi.” [63/10-4]

Çıkış noktası itibariyle Şeytan işi olan yufka, nihayet Hz. İbrahim'den kabul görmüştür:

“Yufḳa'i Hâzret-i Nūh gemisinde Şeytân te'lif eyledi; ekşeri dükkânlarda دوكلترده amel olunur. Şoḳra Hâlid bin 'Aḳabe –kî İbrāhīm Peyğamber neslidir– yufḳa'i ol işleyüb İbrāhīm Peyğamber'e getürüb İbrāhīm Peyğamber du'â eyledi.” [70/11-4].

¹³ [Sa'lebî'den nkl.] Krş. *Şuverun Minhayâti Âdem 'Aleyhi's-selâm 'Alâ'l-'arz:* <https://e3arabi.com/%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85/%D8%B5%D9%88%D8%B1-%D9%85%D9%86-%D8%AD%D9%8A%D8%A7%D8%A9-%D8%A2%D8%AF%D9%85-%D8%B9%D9%84%D9%8A%D9%87-%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85-%D8%B9%D9%84%D9%89-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%B1%D8%B6/> (Erişim 19 Mayıs 2022)

¹⁴ Krş. “Hoca 'Abbâs te'lif eyledi, *Girdecilerin pîri* oldur.” [73/5]; “*Girde* Cennet'de nūr ḳışârı idi; nūr, andan gıdâlanurdu. Kaçan gökden inicek Hâzret-i 'İsâ'ya Hâzret-i Resûl'e endi.” [65/1-2].

Ekmekle ilgili kimi araç gereçlere dair de bazı bilgiler veren Hoca Can'a göre fırın, Cemşit'le anılsa da fırının ilk hâli tandırdı ve o da Âdem Nebi'den kalma ve gökten inmedir:

“Ve Âdem'in etmek bişirüb yidüğü tennür gökden inmiştir. Tūfān-ı Nūh emr-i Hāk'la andan çıkmıştır.” [63/16-7].

“Furunu Cemşid peydā itmiştir. Cemş[ī]d, furunu yapmazdan evvel tennür idi kim Hāzret-i Âdem'e gökden inmiştir.” [70/10-1].

Netice itibariyle yukarıda da geçtiği üzere Hz. Âdem'in buğdayı ekmesiyle ekmeği yemesi bir günlük süreye tekabül etmiştir:

“Âdem bir günde ekdi ve bir günde şuvardı ve bir günde biçdi ve bir günde un etdi ve bir günde bişirüb yedi; ve bu rivāyet-de āyet ve hadīş mücebince.” [63/8-10].

2. Adı Ekmekle Anılan Diğer Peygamberler ve Sair Din Büyükleri

Sadece ilgili peygamberlerle ve ekmekçilerin piri sayılan Hz. Abbas'ın adını anmakla yetinmeyen Hoca Can bu konuda hayli zengin malumat vermektedir:

“Bilmek [72/6] gerek-kī کرکی Etmekcilik şan'atının aşlı nedir ve nedendir ve neden zāhir oldu [72/7] ve kaç peygamber işledi ve kaç Şahābe işledi silsile[y]le didigimiz hakla didigimiz [72/8] ve 'akılla bilmekten zāhir oldu. Fahr-i kanā'atle muttaşif olanların ve hakka ve şer'e kāyil [72/9] olanların ve Etmekcilik işleyenlerin piri Hāzret-i 'Abbās'dır; şübhesi olan [72/10] hadīş-i şerīfde görsün ve fetvā etdürsün.”

“Âdem'den sonra dört peygamber Kuds-i Mübārek'de etmekcilik işlemiştir. Şīt Peygamber Yemen'de [cüllā]hlık iderken etmekcilik işlemiştir. Ve Hāzret-i İbrāhīm Hālīl Mekke-i Mükerrreme'i yaparken etmekcilik işlemiştir. Ve Hāzret-i 'İsā Şām'da işlemiştir. Ve Meryem fakīr olub Şām'da Dehkān¹⁵ adlı اتلی bir köyde H'āce 'Abbās'a kulluk idüb etmekcilik öğrenmiş.” [64/11-5].

¹⁵ *Dihkān* da okunabilen bu isim, Hoca Can'a ait fütüvvetnamede *Dehkān* olarak hareketlenmiştir: bk. M. Fatih Köksal – Bünyamin Ayçiçeği, *İki Fütüvvetnâme: Sabuncuoğlu Şerefeddin Fütüvvetnâmesi ve Bursalı Hoca Cân Fütüvvetnâmesi* (Ankara: T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020), 189/13b ve 242/41a.

“Ve etmeciligi dört peygamberden [65/6] sonra Nuh-oğlu Elkās, Elkās’dan sonra Sām işledi. Andan-sonra [65/7] Hūd işledi. Nuh Tūfānı’ndan sonra tağıldı tā İbrāhīm nesline [65/8] gelince. Nuh Tūfānı’ndan sonra ‘Akā’-il-i Habbāz işledi. Andan-sonra [65/9] etmeciligi Mansūr işledi. Andan-sonra Fahr-i Rāzī راضی derlerdi, İbrāhīm neslinden [65/10] Uncılar ve Etmeciler ve Nān-şāgīr[d]ler şeyhi her Uncı ve Etmeci ve Nān-şāgīrdler [65/11] anıñ ermine muṭī’ idi. Ve lābūd ehil kes idi. On furunı var idi [65/12]. İbrāhīm Peygamber yapmış idi: Ka’betullāh yapılıırken İbrāhīm Peygamber etmecilik [65/13] idüb on furunun birisini Ka’be-i Münevvere halkına ve Medīne halkına vaḳf etmiş idi [65/14]. Ve üçünü binefsih/binefs^m kendü ‘ıyāl-leriyle sebeb-lenürdi. Andan-sonra Şeyh-i Rāzī راضی [65/15] İbrāhīm nesliydi, Etmeciler ve Uncılar şeyhiydi. İbrāhīm Halīl [65/16] aña du’ā eylemiş idi... Tarīḳ-i ḥamīrkārılık ve unculuḳ ve furun [65/17] tutub etmek işlemek Şeyh-i Rāzī’den ḥamīrāzīdīn qalmışdır; tā Resūlullāh zamānına ve Resūl[66/1]ullāh zamānından bu zamāna gelince dek. Andan-sonra Ḥazret-i ‘Abbās’a Ḥazret-i Resūl [66/2] icāzet virüb etmecilige ve unculuḳa du’ā eylemişdir. Ol zamānda her vaḳit [66/3] Resūlullāh icāzetiyle ḡazāya ‘alemler ve sancaḡile giderlerdi. Ḥazret-i Resūl, ‘ammisi [66/4] ‘Abbās’a ‘alem virüb Etmeciler’le bile ḡazāya giderdi. Her çend şavaş [ve] ḡazāya gitse [66/5] Ḥazret-i Resūl eliyle ulaştırırdı. Bir gün Ḥazret-i Resūl şallallāh^m ‘aleyhi ve sellem ḡazā [66/6] ordusına gelüb ‘Abbās’ıñ etmek bişürdüḡin görüb kendü mübārek [66/7] eliyle bir miḳdār ḥamīr alub şac üzerine koyub bir zamān tırdı. Ol ḥamīr [66/8] bişmedi, ḳat^{an} bişmedi. Ḥazret-i ‘Abbās etdi: *Yā Resūlallāh mübārek elinüz ile* [66/9] *şac üzerine ḳoduḡunuz ḥamīr ḳat^{an} bişmedi; ne buyurursuz* didi. Ḥazret-i Resūl [66/10] etdi: *Yā ‘Abbās al ol ḥam[ī]ri ḥam[ī]riñe ḳat* didi. Pes Ḥazret-i ‘Abbās ol ḥam[ī]ri [66/11] alub ḥam[ī]re ḳatdı. Ol ḥamīr artdı ve ṭaşdı. Ya’nī bereketlendi بره كتلدى . Ebūbekr, ‘Ömer, [66/12] ‘Oşmān, ‘Alī mecmū’-ı Aşḡāb’la eş-şalāt çağrışdılar. Şimdi, eş-şalāt^m ve’s-selām [66/13] demek ol zamāndan ḳalmışdır.

Şimdi, ḥamīre māye Ḥazret-i Resūl şallallāh^m ‘aleyhi [66/14] ve sellem mübārek eli degmekle olmuşdur, andan ḳalmışdır. Ve bir rivāyetde [66/15] māye Ādem Peygamber’iñ aḡzı yarından ve göbegi nemindendir derler, dürüst degildir... Resūlullāh’ıñ mübārek eli degmek-le oldı [66/16-7].

Bu ḳavil قویل-ı şāḡīḥdir. Pes Ḥazret-i Resūlullāh’ıñ öñünde icāzet-i Resūl ile Maḥmūd’a [67/1] ve ‘Ubeyd’e izin virüb etmecilige ve unculuḳa du’ā eyledi. Anıñ daḡi iki oḡlı [67/2] var idi. Birine Ya’ḳūb bir[ine] Hābil derlerdi. İki-si etmecilige heves [67/3] idüb şan’atı kemāliyle öḡrenüb ve hem tilāvet-i Ḳur’ān idüb ‘ibādet iderlerdi [67/4]. Ve anlarıñ şāgīrdleri Hüseyin-i Habbāz ehl-i tarīḳ ve yol ḳarındaşı ‘Ubeyd[d]ir. Pes [67/5]

Resûlullâh ‘ammüsi Hzret-i ‘Abbâs’a şarı atlazداندan ‘alem virtüb Yemen vilâyetine ولايته [67/6] gönderüb Yemen vilâyetin aña bildirdi. Pes Hzret-i ‘Abbâs bundan şonra [67/7] [*Derkenarda*: Hzret-i Resûl] ‘Ubeyd’e *Etmekciler pîri sen-sin* deyu buyurmuşdur. ‘Ubeyd’e du ‘ā idüb etmekcilige [67/8] izin آيدير virdi. Hzret-i ‘Ubeyd, Hzret-i ‘Ömer neslidir.

Hzret-i ‘Ömer daği etmekcilik [67/9] işledi. Şol delil ile kim hilâfeti zamânında bir hâtun yetimlari ile [67/10] etmek bulamayub ac kaldı. Hzret-i ‘Ömer Beytü’l-mâl’den un alub arkasıyla [67/11] götürüb hammâllık idüb etmek bişürdi ve yetimlere ve fuqarâya kendü [67/12] eliyle virüb üleşdürüb taşadduk eyledi. Etmekciler’iñ bir senedi [67/13] ve bir delili budur. Hammâllariñ bir delili daği budur, Hzret-i ‘Ömer’dir ve Veys [67/14] el-Ķarânî’dir القرانيدير ki arkasıyla un götürüb hammâllık işlemiştir.”

3. Ekmekçiler ve Haiz Oldukları/Olmaları Gereken Vasıflar

Hoca Can’ın ayet, hadis ve tefsirlerden yaptığı çeşitli tevillere ve bazı din büyüklerinin hayatlarından getirdiği kıssalara göre Ekmekçi esnafı son derece dindar ve edepli insanlardan oluşmaktadır:

“Ķāyet ehl-i İslām olan Etmekci ve uncuılar ve nān (ve nān)-şāgirdler haĶk üzre ve şerī‘at üzre olub kendüye ne şanarsa sâ‘ir Müslümāna daği anı şanalar. Tā kesbleri helāl ola.” [65/4-6].

“Lāyık degildir ki insān olan ehl-i [71/15] şanāyi‘ ve uncu ve etmekci hayvān mertebesinde olub edesiz olub imāndan [71/16] berī ola; el-‘iyāz‘-billāh. İmdi, Etmekciler şan‘atını Ķor tutarlar Ķor olurlar.” [71/17].

Hoca Can’ın bu konuda, uzun uzadıya vaaz ve nasihat etmektense kısa kısa kıssalara yer vermeyi yeğlediği söylenebilir:

“Hzret-i ‘Ömer ‘ālim [67/15] ve fāzıl kişi idi. Ve hem mīzān-ı ميزاني haĶk u şer‘ üzre gürlendi [67/16]. Bir kişi şan‘atında kāmil olmasa ve ‘ibādeti daği bilmese ve şa[n]‘atı üstāzından اوستاد kemāliyle [görmemiş olsa¹⁶] [67/17] anı işletmezdi. Zīrā Ķamīrden murād taĶammüldür ve pāy‘māl olmaĶdır; ve furundan murād [68/1] Ķalbin/Ķalbi[n]i pāk etmekdir, vücūdın āteş-i şevĶile yaĶmaĶdır ve cevri [ü] cefā çeküb [68/2] şabr itmekdir, kendü[yi/kendini] Ķalka ve ehl-i Ķarīka ter ü tāze göstermekdir ...

¹⁶ Derkenara taşmış.

Şāgirdiñ hizmeti üstāz nazarıdır, turduķca arta. Şāgirdiñ kalbine üstāzıñ [68/7] nazarı naşihatdır.

Hüseyn-i Habbāz'ıñ bir şāgirdi var idi, adına Şālih derler idi [68/8]. Veys el-Karānī neslinden idi. Muḥammed Bākır'a yetişdi ve andan istiğfār idüb dest-i [68/9] tevbe eyledi. İmām'a on iki yıl hizmet eyledi. Hüseyn-i Habbāz, İmām öñünde Şālih'e [68/10] etmekcilige du'ā idüb icāzet virdi.”

Usta çırak ilişkisine de değinmeyi ihmal etmeyen Hoca Can'a göre, pirleri Hz. Abbas olan Ekmekçiler çok kutsal bir mesleğın mensupları olmakla ağır sorumluluk altındadırlar:

“Pirleri ve pīş-ķademi Hāzret-i 'Abbās'dır... 'Amm-i Resūl bin 'Abdü'l-Muḥḥalib'dir [68/13-5]. Her kim kī bu yolda üstāzına hizmet itmese [68/15] ve üstāzınıñ du'āsın almasa aña *üstāzsızsıñ* diyeler, aña şadr göstermeyeler [68/16] ve üstāzına *hidmet* idüb üstāzın du'āsın alub ve 'ibādeti bildiye [68/17] *şan'ati kāmil öğrenmişsin* diyeler, andan-şoñra yerin göstereler ba'deh^u icā[69/1]zet vireler.... Şāgir[d] üstāzına hizmet ide [69/2] ve üstāzı dañi andan ve 'ibādetinden hoşnūd ola. Şan'ati kemāliyle öğrendi [69/3] ise şer'ile ve helāl kesb ile ḥakk üzre icāzet taleb eyleye. Ol [69/4] vaķitde dezgāh ذكاه işlemeye başlaya. Cemī' aķ-şakallar kara şakallu üstād ve 'ulemā [69/5] ve sādāt yerlü yerine olturalar. Mecnū' üstādlar ḥuzūrunda üstād (şā)[69/6] şāgirdiñ eline māye vire ve furunı üstādlar nazarı ile kendü eliyle [69/7] yaķa ve tekbīr ve delīl ile üstādlar adın aña, Hāzret-i Resūlullāh [69/8] rūḥına du'ā eyleye ve Hāzret-i 'Abbās rūḥına du'ā eyleye ve geķmiş Etmekçiler [69/9] rūḥına du'ā eyleye ...”[69/10].

Karşılıklı helāllik veren usta ve çırak arasında *alkış, tercümān* ve *du'āların* yapıldığı bu manevi ayın ile “şāgirdiñ işi kemāle ire.” [69/13].

Müellif bütün anlattıklarından meramının Ekmekçiler'e pirlelerini yani Hz. Abbas'ı hatırlatmak/bildirmek olduğunu açıkça söyler:

“Buradan murād, Hāzret-i 'Abbās'ıñ Etmekçiler pīri [70/5], pīş-ķademi oldığıñ bildürüb ehl-i şer' ķardaşlar –kim Etmekçiler'dir– [70/6] Hāzret-i 'Abbās'ı pīr ü pīş-ķademi bilüb rūḥ-ı şerīfin şād ideler [70/7]. Bir kişi pīr [ve] pīş-ķademin bilmeyüb pīrinden du'ā almasa 'āķıbeti ḥayır olmaz [70/8], tutdığı kolay gelmez ve ehl-i tarīķ üstāzlar ortasında şadrı [70/9] belli olmaz.”

Bilinmelidir ki –Peygamber'in duasıyla– Hz. Abbas'ın mübarek soyu Yemen'de kalmamış, Acem'e ve oradan da Rum diyarına ermiştir:

“Ey ‘azizler iki [cihân/‘âlemiñ...] fahri Muhammed Muştafâ ‘ammisi ‘Abbās’a etdi, Cebrâ’îl ‘a[leyhi’s-selâ]m [69/14] vahye geldi şöyle didi-kî ‘Abbās’ıñ zürriyyeti munkaṭı [69/15] olmaya, ya’nî kesilmeye, tā zamân-ı uḥrâ olunca. Nesliyle tamâm ola, her kim-kî [69/16] pâdişâh olursa kılinc kuşanub du‘â eyleye. İmdi ey ehl-i mürüvvet [69/17] ol vaḳit ki ‘Abbās عباذ hazretlerine şarı atlasdan ‘alem virüb Yemen vilâyetine ولايتينه gönderüb [70/1] gidicek Resûlullâh dünyâdan dâr-ı ‘uḳbâya اقبايه naql buyurdılar. Nesli ‘Abbās Yemen [70/2] vilâyetinde yürüyüb şonra İslâm içre iştiḥâr buldılar. Ol vaḳit [70/3] Yezîd ḥurûc eyleyüb ihânet eyledikde nesli ‘Abbās ‘Acem’e düşüb [70/4] şonra nesli-ı [nesli] Rûm’a endi.”

Hız. Abbas’ın soyunun Anadolu’ya kadar yayılmasına tekrar dönmeden, önce Hoca Can’ın –Peygamber’den Hız. Abbas’a geçen– aleme temas etmek isteriz:

“‘Alemin aşlı budur kî Ḥaḳ te‘âlâ dünyâyı ḥalk itmezden evvel ‘Arş-ı ‘azîm önünde üç [73/11] ‘alem ḥalk etdi... Ḥaḳ te‘âlâ ol [73/13] ‘alemin birisini Cennet’e gönderdi, Cennet’de ve gökde melâ’ikeler çeker جكر ; ve birini [73/14] Dü Cihan Faḥri şall’allah^u ‘aleyhi ve sellem[e] gönderdi, yeryüzünde Ümmet-i Muhammed ve ḥirfet [73/15] Aḥîleri ve gâzâya giden pâdişâhlar çeker; ve birini ‘Arş muḳâbelesinde معايلهسنده [‘Arş-ı mu‘allâsında?] dikdi [73/16], Yevm-i Kıyâmet’de şehîdler çeker. Ḥaḳḳında fetvâ çıkmışdır, ol fetvâ budur: ... *Ebû’s-su‘ūd*.”

Hoca Can bunu bazı tarihî şahsiyetlerle de somutlaştırır:

Mısır’a sultan olan Harunürreşit, Karaman’a gelip Sultan Alâeddin’e dua edip alem veren [Ahi] Nurettin [bk. 73/5-10], Bursa fethinde şehit düşen Ahi Nurettin oğlu Ahi İlyas, onun oğlu Abdülhay ve onun oğlu Ahi Kayser [bk. 74/7-13] gibi şahsiyetler, Hız. Abbas soyundan gelen Abbasilerdir. Ve nihayet Hız. Abbas’ın soyu “[...] evlâdından Ḥ’âce Cân’a degüb Ḥ’âce Cân daḥi ‘ulemâ vü fuḫalâ ve sâdât u ehl-i tarîḳ ve ehl-i erkân-ı kebîr ü şağîr otalarında emr-i pâdişâhîyle كبادشاهيله kendüyi tefṭîş idüb, neslin işbât idüb du‘â ve tekbîr ile Resûlullâh şall’allah^u ‘aleyhi ve sellem’in Ḥazret-i ‘Abbās’a verdüğü ‘alem şimdi elindedir; şübhesi olan varub Burûsiyye’de بورسييه hall eylesün.” [74/11-5].

İşte, Bursa’daki Ekmekçiler’in çektiği, Hoca Can’ın elindeki kutsal emanet olan alemdir:

“Şimdi Etmekçiler Bursa’da بورصاه Hazret-i ‘Abbās ‘alemin çekerler.” [73/5-6].

Hız. Abbas'ın alemleri, Peygamber'in sancağıdır; alemlere hürmet Peygamber'e hürmetin diğeri adıdır:

“Bir kâfir, Müslümân olıcağ Resûlullâh şall'allâhü 'aleyhi ve sellem sancağı ve 'alemleri Evlâd-ı 'Abbâsilerle [74/16] ve 'ulemâ ve sâdât Etmekcilerle öñce yürür. İmdi ey mü'min[in] ve muvañhidin [74/17], 'alem-i Resûlullâh'a hürmet itmek Hâzret-i Resûl'e hürmet itmek gibidir; tâ kî [75/1] Kıyâmet gününde Hâk te'âlâ şaña 'izzet eyleyüb ve Resûlullâh şefâ'at eyleye. Nakl-i [75/2] şahîh ile nakl olundu.”

4. Kutsal Emanetlerden Nân-ı Azîz

Peygamber'in aleminin gölgesinde ekmeğ parası kazanan Ekmekçiler, ekmeğe en hürmetkâr olanların başında bizzat Peygamber olduğunun şuurunda olmalıdırlar:

“Ve etmeğini bişirüb şatan kim idi ve kim şatdı [72/11], anı bilesiz. Hâzret-i 'Alî'nin bir beslemesi Hoca خوجه اعبا 'Abbâs [aş. bk.] derlerdi, kabri İskende[71/12]riye'de اسکنده ربه dir, ol şatardı.

Bir gün ğazâ ortasında etmeğ şatub alcağdan [72/13] götürürken Hâzret-i Risâlet 'aleyhi's-selâminin gözi duş olub çağırub [72/14] gel didi. Ol daği geldi. Eder: *Bu etmeğ şatmağı şaña kim ta'lîm etdi* [72/15] böyle, *alcağdan tahfîf ile götürürsün* diyiceğ Hoca خوجه عباس 'Abbâs [72/16] sükûta varub cevâb viremedi; hâñırı melûl ü mañzûn oldu. Fî'l-hâl Cebrâ'îl [72/17] gelüb *yâ Resûlallâh Hoca 'Abbâs'ın خوجه عباسك göñlün al al, 'ammîñ icâzetiyledir* [72/18¹⁷] ve *aşhâbıña hîdmet ider* diyiceğ pes Resûlullâh tesellî تتسلى düb icâbet [73/1] elin kaldırub du'â eyledi.”

Şimdi, etmeğ kavvâflığı ve ve şofra صوفره üzerinde [73/2] yüksekden şatılmağ andan çalmışdır. Alcağ-dan şatmağ [73/3] bu tağdîrce günâhdır. Alcağdan şatmağa şer'-i şerîfde اشْر عشر يفده izin اذین vermezler.” [73/4].

İşte, nân-ı azîz emekçileri, ekmeğçilikle iştiğal edenler, mesleklerini icra ederken aslında ibadet ettiklerini, sevap işlediklerini; ekmeğe saygısızlığın insanı günaha sokacağını ve hattâ dinden çıkaracağını bilenlerdir:

“Azîzim, etmeğ 'azîzdir, dîn bünyâdına sebebedir; Kelâm-ı Kadîm'e şuğl itmeğ kuvvetdir. Bu şan'ata [72/1] mübâşeret iden Etmekçiler şer'ile İslâm üzere olıcağ Etmekçilik işlemeğ şevâb-ı [72/2] 'azîmdir; zîrâ kî göñül ele almak

¹⁷ Bu sayfa on sekiz satırdır.

ve ac karın toymak ve zekât ve şadaka vermek [72/3] ve hacca varmak ‘ibâdetdir.”

“Ve daği bir loğma hamîrden ve undan başsa [72/5] ve çignese günahkâr کفیر کفار ve aşım olur; kaşdile çignerse belki کافر کفار olur.”

Sonuç

Hoca Can’ın ekmek ve ekmekçiliğe dair satırlarını elden geldiğince müellifin kendi ağzından aktardığımız bu yazının sonunda detaylandırmadan ve fakat zorunlu olarak temas edip geçeceğimiz iki mühim nokta vardır:

Öncelikle Hoca Can bizce Hz. Âdem ile ilk insan Âdem’i bir/aynı kişi saymıştır ki bu değerlendirme hem İslâmiyet hem de dinler tarihi bakımından oldukça sorunlu bir bakış olmuştur. Zira Peygamber olan Hz. Âdem ile ilk insan Âdem’in farklı kişilikler olduğu birçok din âlimince ve yüzyıllar önceden dile getirilmiş önemli bir ayrıntıdır. İki Âdem’i bire indirgemiş olan müellifin Cennet bahsine dair verdiği malumat da tabii olarak sağlıklı değildir. Zira Hz. Âdem ve Havvâ’nın buldukları *cennet*in bilinen ‘ebedilik yurdu’ Cennet olmadığı ve belki/kuvvetle muhtemel yeryüzünde bir ‘bahçe’ (= cennet)den kinayeten kullanıldığı hususu da –aralarında Matürîdî’nin bile bulunduğu– din ve mezhep büyüklerince zaten ifade edilmiş bir husustur. Her halükârda Mezopotamya bölgesi olduğunda ittifak edilen işbu yeryüzü cennetinin Urfa, Kudüs... olduğu yönünde de görüşler bulunmaktadır. (bk. msl. Bolay 1988; Elsöz 2018...).

İkinci husus da şudur ki –muhatap kitlesi ancak ve sadece inançlı kesim olan– müellifin, satır aralarına serpiştirdiği bilgilerden hangisinin nassa dayalı, hangisinin rivayâttan idüğünü ayırtmaması, anlatılana inanmama ihtimaline katlanamaması ve bu durumda da okuyucuyu nasla tehdit, tedip ve takdir etmesi, hâsılı od ile korkutan vâiz portresi çizmiş olmasıdır.

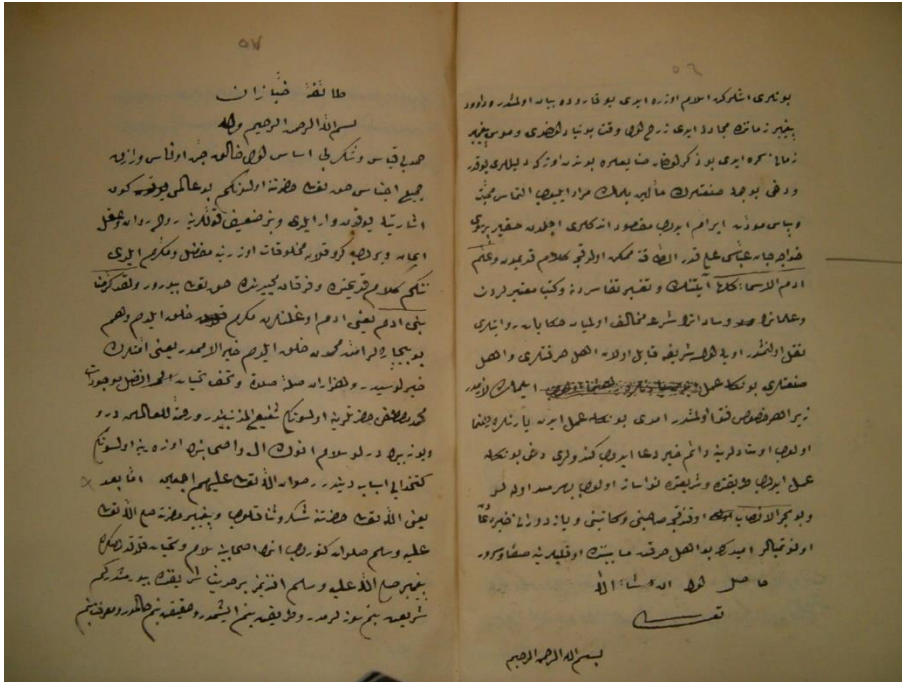
Tam üç yüz yıl ağlayan Âdem ve Havvâ’nın gözlerinden “tohum gibi” [59/1-2] akıttıkları gözyaşlarından bir habbe buğday bitirmeyen müellifin, “öküzlerin gözleri yaşından nohud ve mercimek bit”irmesi [61/9-10] nassa mizah karıştırıldığının tipik bir göstergesidir.

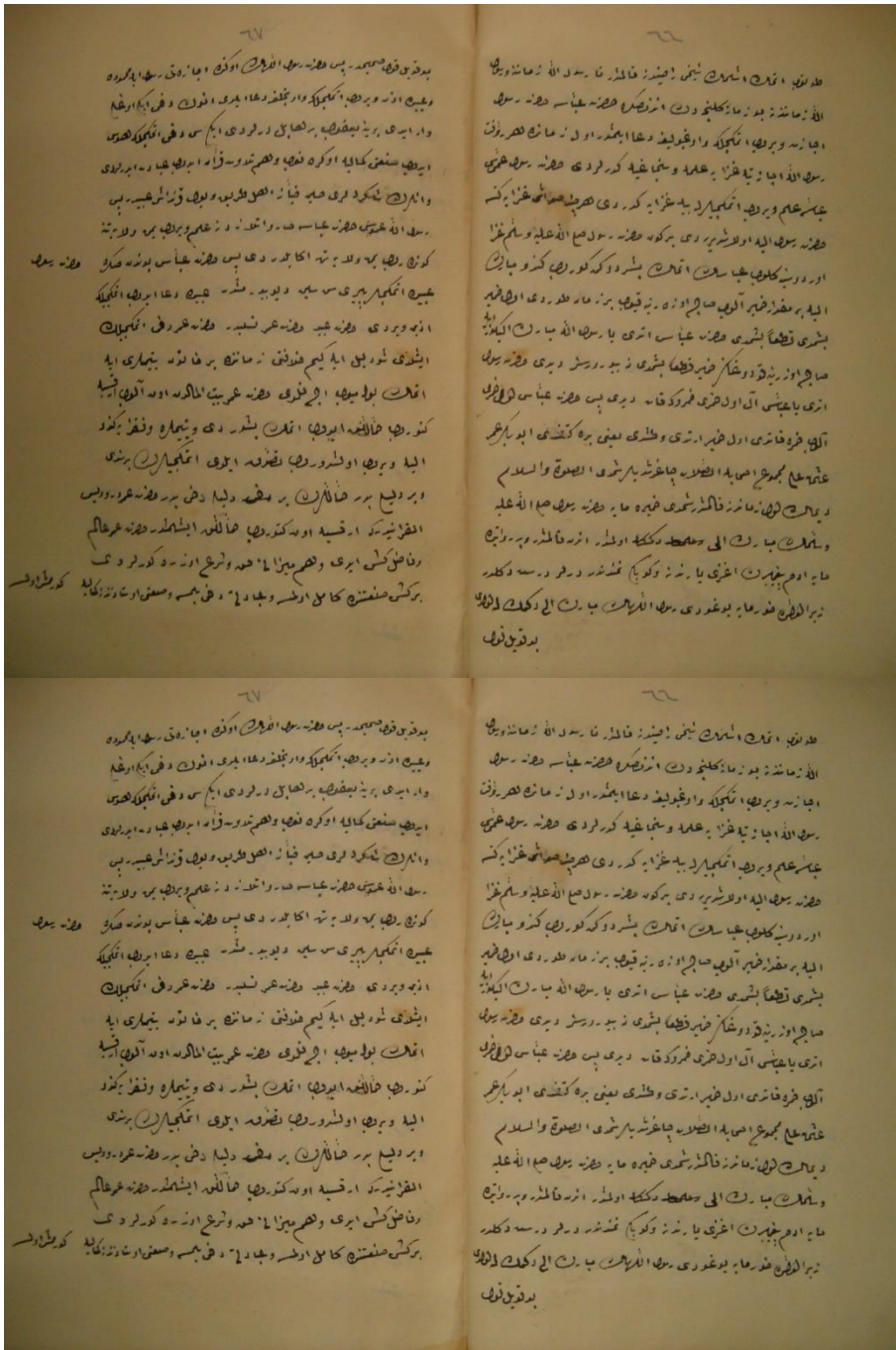
Kaynakça

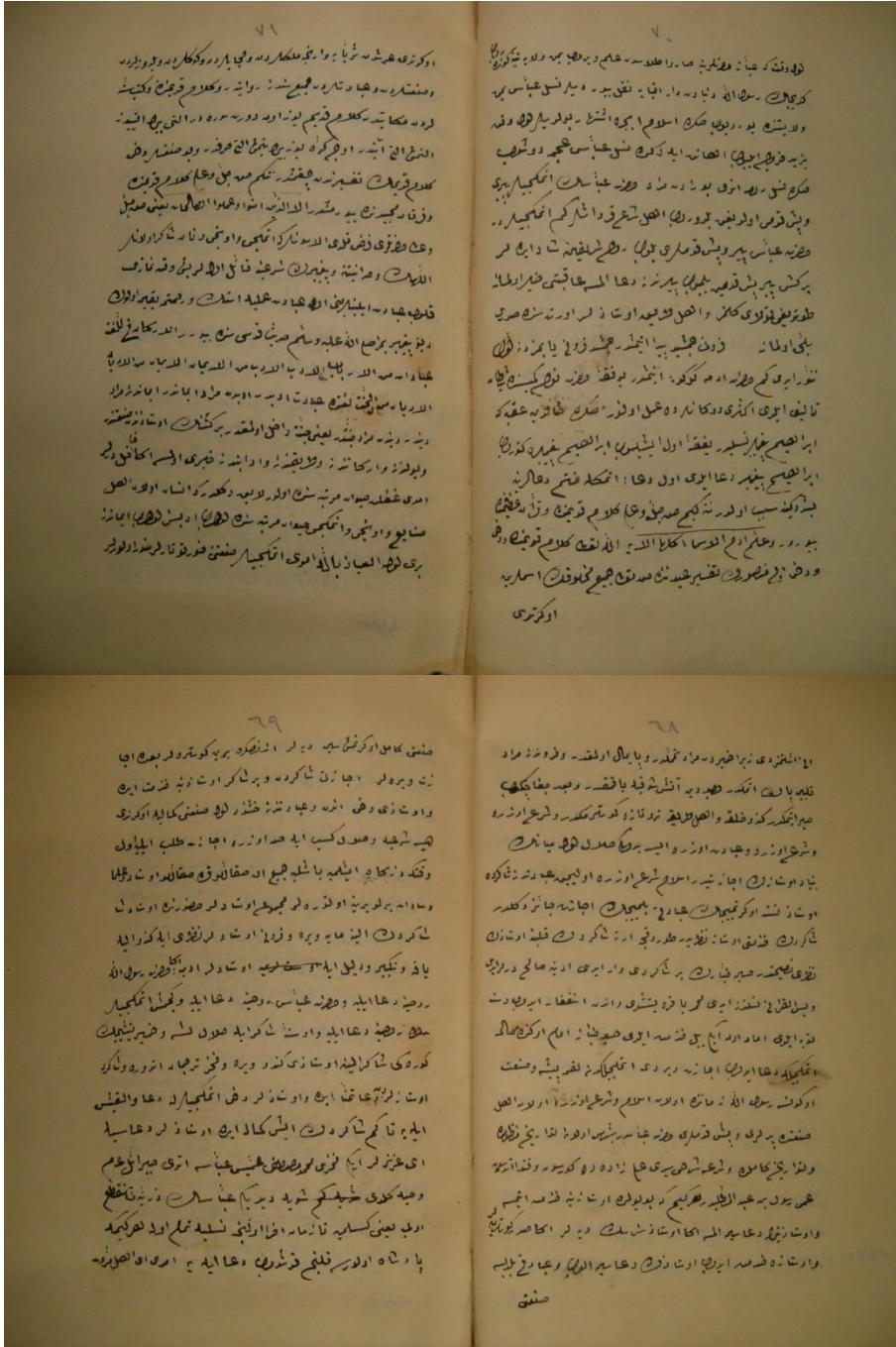
Abdullah Uğur, “Önce Ekmek” (Erişim: 19 Mayıs 2022).
<https://www.gzt.com/nihayet/once-ekmek-3550056>

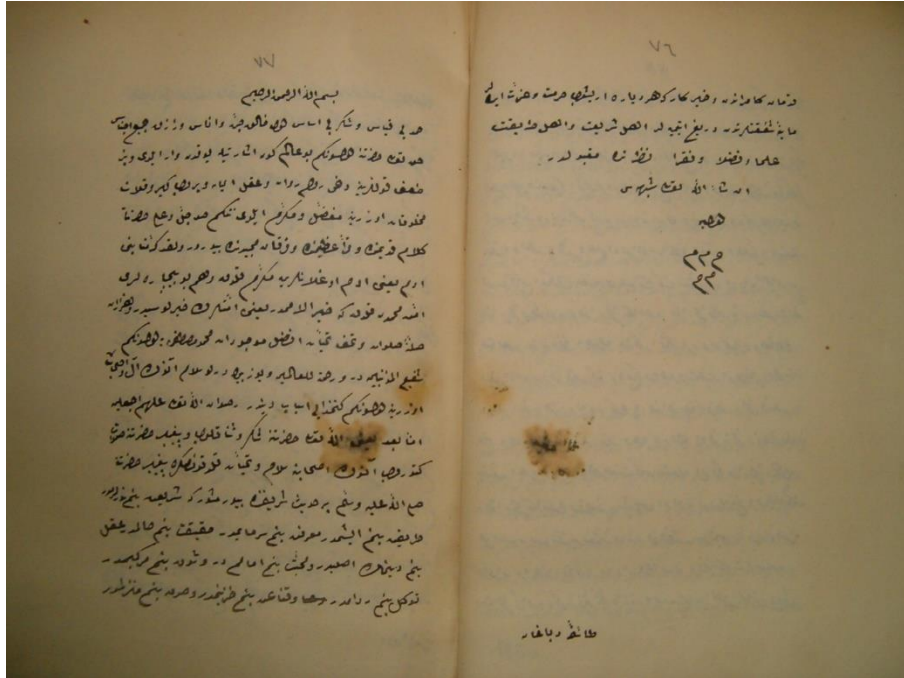
- Atık Gürbüz, İnci. “Osmanlı Dönemi Metinlerinde Ekmek ve Ekmekle İlgili Anlam Çerçevesi”, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 3/4 (2019), 348-376.
- Bolay, Süleyman Hayri. “Âdem” [: *Âdem'in Konulduğu Cennet*]. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/358-363. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Camgöz, Mevlüt. *Ekmek, Buğday ve Şehir: 19. Yüzyıl Osmanlı İstanbul'unda İaşe Meselesi*. İstanbul: Kitabevi, 2017.
- Elsöz, Ümit. “Hz. Âdem Kıssasına Kelâmî Açıdan Yeni Bir Bakış”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2018), 135-57.
- Gündoğdu, Cengiz. *Ekmek*. İstanbul: İnsancıl Yayınları, 2006.
- Köksal, M. Fatih - Ayçiçeği, Bünyamin. *İki Fütüvvetnâme: Sabuncuoğlu Şerefeddin Fütüvvetnâmesi ve Bursalı Hoca Cân Fütüvvetnâmesi*. Ankara: T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020.
- Mehdî Âzer Yezdî. *Kitâb-ı Kışşahâ-yi Hüb Berây-i Beççehâ-yi Hüb*. Tehran: EmîrKebîr, 1398.
- Naskali, Emine Gürsoy (ed.). *Ekmek Kitabı*. İstanbul: Kitabevi, 2015.
- Samancı, Özge. “Osmanlı kültüründe ekmeğin simgesel anlamları”. *Yemek ve Kültür* 32. İstanbul: Çiya, 2013, 72-76.

EK

TÜRK ROMANINDA AHI EVRAN

Nurullah ÇETİN*

Özet: Türk romanında müstakil olarak sadece Ahi Evran'ı ele alan üç önemli roman vardır. Gökhan Maraş'ın *Ahi Evran* adlı romanıyla Yasemin Bülbül'ün *Ahi Evran* adlı romanı, doğrudan doğruya Ahi Evran'ı merkeze almaktadır. Emine Işınsu'nun *Hacı Bektaş* adlı romanı ise dolaylı olarak Ahi Evran'dan söz etmektedir. Bu romanlarda Ahi Evran'ın doğumundan ölümüne kadar yaşadıkları ve yaptıkları, bir biyografi kurgusu içinde verilmiştir. Ahi Evran'a ait tarihsel biyografik bilgiler pek az değişiklikle romana dönüştürülmüştür. Bu romanlarda Ahi Evran'ın biyografisi ile birlikte onun yaşadığı dönemin ve ortamın siyasi, sosyal, ekonomik, askeri, dini ve kültürel ortamı ve ahilik teşkilatı da yine gerçek tarihsel bilgilere bağlı kalarak verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahi Evran, roman, Gökhan Maraş, Yasemin Bülbül, Emine Işınsu, ahilik

Ahi Evran in The Turkish Novel

Abstract: There are three important novels dealing with Ahi Evran in the Turkish novel. Gökhan Maraş's novel *Ahi Evran* and Yasemin Bülbül's novel *Ahi Evran* are directly centered on Ahi Evran. Emine Işınsu's novel *Hacı Bektaş* indirectly mentions Ahi Evran. In these novels, what Ahi Evran lived and did from his birth to his death is given in the fiction of a biography. The historical biographical information about Ahi Evran has been turned into a novel with few changes. In these novels, along with Ahi Evran's biography, the political, social, economic, military, religious and cultural environment of the period and environment in which he lived, as well as the guild organization, professional association, are also given, adhering to real historical information.

Keywords: Ahi Evran, novel, Gökhan Maraş, Yasemin Bülbül, Emine Işınsu, professional association, guild organization

* Prof. Dr., Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl., nce-tin64@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2221-5657>.

Ahi Evran Konulu Romanlar:

1. Gökhan Maraş'ın *Ahi Evran* Romanı

Eski kültür bakanlarımızdan Gökhan Maraş'ın *Ahi Evran* (Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014) adlı tarihî romanı biyografik bir roman olmaktan çok Ahi Evran'ı merkeze alarak 12. ve 13. yüzyıl Anadolu'sunun sosyal, siyasi, ekonomik, askerî, dinî, tasavvufî, fikrî görünümünü vermeyi amaçlayan, Türk devlet felsefesini öne çıkaran bir dönem romanıdır. Özellikle Moğolların Anadolu'yu işgali ve bu işgale karşı Ahilerin Müslüman Türk halkını teşkilatlandırarak onlara karşı verdikleri savaşı, Selçuklu Devletinin yıkılış süreci ve sultanların yanlış ve zayıf politikaları üzerine kurgulanmış.

Bu eser, aynı zamanda Selçukluların en önemli beş şehriden biri olan Gülşehir'in romanıdır. Önceleri gülleriyle, kültürüyle, tasavvufî, dinî sosyal, eğitimsel kurumlarıyla ileri bir medeniyet şehri olan Gülşehir'in Moğol işgali, istilası ve yakıp yıkarak harabeye dönüştürmesi sonunda Kırşehir olması sürecine evrilmesinin romanıdır. Gül bahçelerinin çokluğundan, gülden reçel, şurup, gül suyu ve gül esansı yapıldığından dolayı şehre Gülşehir denmişti.

Gülşehir, Asya'dan gelen Türkmenlerin kurduğu bir Türk-İslam şehridir. Şehrin tamamı Türk'tür, Türklüğün ve Türkçenin merkezidir. Halk akıcı bir Türkçe konuşur. Yüksek seviyelerde bir eğitim, kültür, zanaat ve ticaret merkezidir. Ahilerin piri Ahi Evran'ın yerleşim yeridir.

Romanda Ahi Evran'ın tasavvufî ve meslekî yönünden çok Moğol işgaline karşı verdiği siyasi, toplumsal, kültürel ve askerî mücadelesi, Selçuklu devlet yönetimiyle ilgili düşünüş ve tavırları öne çıkarılmaktadır. Bu arada ahilik teşkilatı bütün yönleriyle tanıtılmaktadır.

Bir bütün olarak bakıldığında bu romanda o dönemin birçok yönünün, kurumunun ve toplumsal kesimlerinin organik bir bütün olarak sergilendiğini görüyoruz. Bunları alt başlıklar halinde şöyle değerlendirebiliriz:

Merkezî Kişi Ahi Evran: Ahi Evran (1171-1261)'ın asıl adı Nasıruddin Mahmut'tur. Deri tabaklama işi yaptı. Şeyh Evhadüddin Kirmanî'nin kızı Fatma Hanım ile evlendi. Ahi Evran hem mutasavvıf hem zanaatkârdır. Kurduğu geniş ahilik teşkilatıyla Müslüman Türkler arasında zanaatı, ticareti, esnafılığı yaygınlaştırdı. Türklerin bu alanlarda Hristiyan Rum ve Ermenilerle rekabet edecek hatta onları geçecek derecede iyi ve kaliteli iş yapmalarını sağladı. Moğol işgalcilerine karşı Anadolu Türk direniş harekâtında büyük işler

başardı. Müslüman Türk tüccar ve zanaatkârlarına tasavvuf, din ve askerlik eğitimi de verdi.

Karısı Fatma Hatun da kadınları örgütledi. Bir süre Kayseri’de ve Konya’da bulundu. Bir iftira sonucu Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından beş yıl hapse konuldu. Hapisten sonra Denizli’ye geçti. Burada da esnaf ve zanaatkârları teşkilatlandırdı. Daha sonra Gülşehir’e (Kırşehir) yerleşti. Burada büyük bir hankâh kurdu. Bütün Selçuklu ülkesindeki esnaf ve zanaatkârları buraya bağladı. Her köyde ve yerleşim yerinde tekke, dergâh ve zaviye açılması için gayret gösterdi. Böylece esnaf, zanaatkârlar ve ahi dervişleri vasıtasıyla Ahi Evran’ın her yerde gözü kulağı olmuştur.

Dönemin önde gelen din, tasavvuf, ticaret ve idare adamlarıyla sıkı ilişki kurdu, zamanla ulu bir kişi, bir bilge kişi, Pir Ahi Evran oldu.

Ahiler ve Ahilik Ahlakı: Bir esnaf ve zanaatkâr teşkilatı olan Ahiler demircilik, ayakkabıcılık, saraçlık, dülgerlik, kalaycılık ve ziraatçılık gibi mesleklerle ilgilenirler. Aynı zamanda okuma yazma eğitimi, din eğitimi, zanaat eğitimi, kılıç, okçuluk, binicilik, güreş, atıcılık, müzik eğitimi verilir. Bir yerleşim yerinde ihtiyaçtan fazla zanaatçı varsa dükkân açma izni vermezler. Şehirlerin ve köylerin var olan insan sayısına göre zanaatçı sayısı devamlı değişir. Fazla olan zanaatçıları ihtiyaç olan yere aktarırlar. Yesevi Ocağının dervişleri Anadolu’ya geldiklerinde hayvancılık ve çiftçilik çok ilkel metotlarla yapılyordu. Tekke, zaviye ve dergâhlar hayvancılık ve tarımda öncülük etti. Dervişler gelirirken yanlarında getirdikleri kaliteli tohumlar ve yeni tekniklerle Anadolu’nun yerli halkına öncülük ve yardım etti. Maveraünnehir’den damızlık hayvan, at neslini ıslah için Ceyhun’dan at getirdiler.

Romanda Ahilik ahlakı, felsefesi ve geleneği de anlatılır. Ahilik geleneğinin temel ilkesi esnafın dürüst olmasıdır. Çürük mal, eksik tartılı mal, eksik ölçülü mal satmak mümkün değildir. Pazar yerlerinde bu durumları denetleyen ahi yiğitleri bulunur, yanlış yapana ceza verirlerdi. Ahiler esnafın ürettiği her malı kontrol ederler. Çürük mal satan esnafı önce geçici olarak meslekten menederler. Durumunu ve ürettiği malın kalitesini düzeltmemesi üzerine de temelli olarak meslekten menederler. Fahiş fiyatla mal satmayı da engellerler.

Ahiler dünya malı ve makamına tamah etmezler. Onların nizam-ı âlem diye bir ülküleri vardır. Bu ülkü, Oğuz Kağan’dan bu yana bütün Türk boylarının vazgeçilmezidir. Orta Asya’dan batıya doğru hareketlerinin sebebi de budur. Bu ülküyü benimseyen ahiler kendilerini yeryüzünde Allah’ın adaletini hâkim kılmaya adanmışlardır. Eşkiyaya, zalime, zulme, kıyıma karşı koymayı görev bilirler. Türkleri Allah’ın askeri bilirler, kazançlarını yoksula harcarlar.

Ahiler her yerde Moğollara karşı savaş verirler. Moğollarla işbirliği yapan sultanın değil; pirleri Ahi Evran'ın emirlerini dinlerler. Kimsesizlere yardım ederler, yoksulun elinden tutarlar, esnafı, gayrimüslim esnafa karşı rekabet gücünü artırmak için organize ederler, tekkelerde yolcuları barındırırlar.

Zanaat, üretim ve ticaretin sahibi olan Ahiler, ayı zamanda birer tasavvuf ehli olarak Ahi Evran'ın yolbaşçılığında değişik alanlardaki bilgi ve görgüleriyle Türk milletinin şimdisine ve geleceğine şekil veren çok önemli bir topluluktur. Bunlar inandıkları gibi yaşayan, çalışan ve üreten bir kitle idi.

Selçuklu Devleti: Romanda Selçuklu Devlet yönetimi değişik yönleriyle irdelenirken bir yandan da günümüze göndermelerde bulunarak aslında bir siyasetname niteliğine büründürülür ki bu tarihsel olanı güncelleştirmek adına faydalı bir tutumdur. Zira o zaman yapılan yanlışlardan ders alınması, bugün ve gelecekte benzer yanlışların yapılmaması istenmektedir.

Romanda anlatıldığına göre son Selçuklu sultanları, Türkmenlerle, halkla alakasını kesmiş, devlet yönetimini ehil olmayan ellere teslim etmiş. Yöneticiler genellikle halka ve Türkmene yabancı Farisilerdir. Sarayda yazışma dili Farsça ve Arapça, konuşma dili Farsçadır. Saray muhafızlarının çoğunluğu Hristiyan askerlerden oluşur. Bunlar da zoru görünce Moğollara karşı savaştan kaçarlar. Sultan acımasız vergileri almak için paralı Hristiyan askerleri kullanır. Halkından kopan ve Türkmene yabancılaşan Saray yönetimi, vergilerin çokluğuna itiraz edenleri ezer, zindana atar, mallarını ellerinden alır. Paralı Hristiyan askerler vergi veremeyen halkı öldürür.

Türkmenler, saray için sadece vergi veren, savaş olduğu zaman orduya asker veren bir topluluk haline gelmiş. Selçuklu Sultanı eğlence ve sefahetten başını kaldırıp halkına yapılanları görmemektedir. Ordusu eğitimsiz ve halkın desteğinden yoksundur. Moğol askerlerine karşı duracak kuvveti yoktur. Selçuklu sultanı ülkede asayişini sağlayamamakta, kadıların hükmü yerine kendi hükmünü geçirmeye çalışmaktadır. Moğol ordusu ülkeyi işgal etmekte ama Selçuklu sultanı ülkesini savunacak durumda değildir.

Hâkimiyet boşluğundan zorbalar ve zalimler türemiştir. Yolsuzluklar almış başını gitmiş. Bu durumda Ahi Evran ve ahiler insiyatif olarak ülkenin toplumsal, siyasi hayatına yön verme sorumluluğunu üstlenmişlerdir. Ahilere göre kendi milletinin dilini unutan, kendi milleti üzerinde başka milletten ve dinden olan askerlerle kendi milletine baskı kuran, zulüm yapan, adil olmayan vergiler toplayan adaletsiz hanlar ve sultanlar, meşruiyetlerini yitirmişlerdir. Onların emrine itaat edilmez.

Selçuklu Sultanı saraya kapanmış, çevresindeki dalkavukların sözlerini dinleyerek yanlışlar yapmaktadır. Türklerin nizam-ı âlem ülküsü unutulmuştur. İddiasını kaybeden devlet konumundadır. Devlet hâkimiyeti ortadan kalkınca ülkenin her yerinde zorbalık türemiştir. Sultanın paralı askerleri ve vergi memurları da zorbalık yaparlar. Halkın iliğini sömürürler. Devletin dayanağı olan Türkmeni ezmeye, elindeki ve avucundaki geçimini sağlayacak herşeyi almaya çalışırlar. Selçuklu Devletini yönetenler, sen ben, taht kavgasında ve işrettedir.

Gıyaseddin Keyhüsrev, Moğol tehlikesini yeterince kavrayamamıştı. Kendi halkıyla bağı koparmış, Türkmeni ve ahileri kendine düşman bilmişti. Yeteneksiz, Acem hayranı, çapsız vezirlere teslim olmuştu. Halkının dili olan Türkçeyi bırakıp Farsça konuşuyordu.

Selçuklu sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev öldükten sonra taht kavgası başlar. Dört oğlundan biri taht iddiasında değildir ve inziva hayatı yaşar. Diğer 3 oğlu İzzettin Keykavus Konya'da, Rükneddin Kılıçarslan Sivas'ta ve Alaeddin Keykubat da Tokat'ta sultanlıklarını ilan ederler. Ahiler ve Ahi Evran, İzzettin Keykavus'u daha çok severler ve ona destek verirler. Ülkeden Moğolları onun çıkaracağı kanaatindedirler. Moğol istilacılara karşı en örgütlü mücadeleyi Anadolu ve Balkanlarda teşkilatlı olan ahiler verir.

Hülagu Han bu 3 sultan arasındaki rekabeti, ayrılığı derinleştirmek ve bunları birbirleriyle savaştırmak için özel bir gayret sarfeder. Tokat'ta sultanlığını ilan eden Alaeddin Keykubat diğer iki sultan kardeşini yok etmek için Hülagu Handan yardım istemek amacıyla Tebriz'e giderken yolda ölür. Konya'da bulunan Sultan İzzettin Keykavus Moğollara yenilir ve geriye kalan Sultan Rükneddin Kılıçarslan, Hülagu Hanın verdiği izinle Konya'ya gelip saraya yerleşir ve Selçuklu sultanı olur.

Ahilerin Toplumsal, Siyasi ve Kültürel Faaliyetleri: Romanda Ahilerin toplumsal, siyasi ve kültürel olaylarla ilgilenmelerine fazlaca yer verilmiştir. Nitekim Ahi Evran'ın Pir Hankâhında sıklıkla Türk milletinin, vatanının ve devletinin durumu ile ilgili toplantılar yapılır ve gerekli adımlar atılırdı. Roman aşağı yukarı o dönemin önde gelenleri olan Süleyman Türkmanî, Şeyh Hacıbektaş, Şeyh Edebalı, Şeyh Tapduk Emre, Şeyh Sarı Saltuk, Geyikli Baba, Abdal Musa, Ahi Şemsettin, Şeyh Affan Baba, Muhlis Paşa, Kaya Şeyhi, Şeyh Kalender Baba, Ertuğrul Bey, Dündar Bey, Yunus Emre, Sadreddin Konevî, Selçuklu Sultanları gibi Türk yolbaşçıları arasında geçen konuşmalardan ibarettir. Bunlar bir araya gelir durum değerlendirmesi yapar ve yapılması gerekenleri yaparlardı.

Ahilerin ve genel olarak Türkmen siyasetçilerin amacı Allah'ın adaletini veryüzünde hâkim kılmak, zulüm ve gözyaşını durdurmak, zulüm yapan zorbalara baş eğdirmektir. Bu Allah'ın Türkmene verdiği bir görevdir. Türkler dünyanın her yerinde nizam-ı âlem ülküsü için koşar. Türkler İslam'ın bayraktarıdır.

Selçuklu Devletinin hâkimiyeti kalmayınca bütün şehir ve kasabalarda nizamı, asayiş ahiler sağlamaktadır. Ahi yiğitleri zorbalığa ve zulme geçit vermezler. Kadıların verdiği hükümleri onlar uygular. Moğolların zulmüne maruz kalan Türkmenlere ahiler yardım eder.

Ahilerin tekke, zaviye, hankâh ve dergâhları sadece dinî faaliyetlerin yapıldığı yerler değil aynı zamanda Anadolu'ya göçmekte olan Türkmenlerin dinlendiği, yaralarının tedavi edildiği, yerleşme bölgelerine sevk edildiği, her türlü sosyal, ekonomik yardımın yapıldığı kurumlardır.

O dönem Anadolu'da toplumsal, siyasi, ekonomik, kültürel, askerî olaylarda etkin olan başlıca şu sınıflar vardır: 1. Bacıyan-ı Rum (Anadolu Türk Kadınları Teşkilatı). Bunlar Anadolu Türkmen kadınlarının üretime katkısını sağlamış, askerî eğitim vererek kadınlarımızın mecbur kalındığı zaman savaşabileceğini ortaya koymuştur. 2. Ahiyan-ı Rum (Anadolu Ahi Esnaf Yiğitleri Teşkilatı), 3. Abdalan-ı Rum (Anadolu Dervişleri), 4. Gazıyan-ı Rum (Anadolu Alperenleri).

Ahiler Türkçeye, Türk edebiyatına, Türk müziğine önem verirler. Özellikle ozanlarımızı korurlar ve desteklerler. Ozanlarımız saz ve sözleriyle bugünü yarına taşıyacak kutlu kişilerdir. Ozanlarımız birliğimizi ve dirliğimizi sağlamakta büyük hizmet verirler. Dilimiz olan Türkçenin Anadolu'da kökleşmesini sağlarlar. Ozanlarımız Türkmen obalarının, istilacı Moğollara ve zalimlere karşı uyanmasını sağlarlar. Ozanlarımız halkın konuşan dilidir.

Moğol İşgal ve İstilas: Romanda en çok işlenen konulardan birisi Moğolların Anadolu'yu işgal ve istilası ve yaptıkları insanlık dışı zulümlerdir. Moğolların büyük hanı Mengü Han Karakurum'da oturur. Kendisine bağlı han olan kardeşi Kübülay Çin'de, diğer kardeşi Hülagu Han Tebriz'de, ona bağlı olan Baycu Noyan da Anadolu'da idi. Hülagu Han Kafkaslar, Anadolu, İran, Irak, Suriye ve Mısır'ı işgal etmek, ele geçirmek için görevliydi. Moğol ordusu, Selçuklu Devletini ve İslam'ı tehdit emiştir. Yakarak, yıkarak, talan ederek, katliam yaparak geldi, geride yakılmış şehirler, yıkılmış kaleler, ölü canlar, yetimler, öksüzler, kan ve gözyaşı bıraktı.

Şamanist olan Moğol ordusu yağma ve mal için savaşır. Din adamları olan şamanlardan çekinirler, onlardan uzak durmaya çalışırlar. Moğollar Anadolu'da halkı acımadan öldürür, mallarına el koyar, karılarına kızlarına tecavüz eder, cami medrese ve kütüphaneleri yakıp yıkarlar. İşyerlerini, dükkânları yakarlar. Ancak manastır ve kiliselere dokunmazlar. Çünkü Hülagu Hanın annesi Sorgotani Beki ve birinci karısı Dokuz Hatun Hristiyanmış.

Moğollar binlerce kızı ve kadını ve bu arada Ahi Evran'ın eşi Bacıyan-ı Rum'un kurucusu Fatma Hatun'u da Tebriz'e esir olarak götürürler.

Moğol ordusunun başında Baycu Noyan vardır. Vahşi, acımasız, para ve mala doymayan biridir. Hülagu Hana bağlıdır. Kendisi Şamanist olan Hülagu Han, Hristiyan olan annesi, birinci karısı ve en önemli komutanı Ketboğa'nın sözüne bakarak Müslüman Türkmenleri Kafkasya'da, Bağdat'ta, Suriye ve Anadolu'da yok ederek bu toprakları Nasturi Hristiyanlara bırakmak ister. Bu gayretle Türkmen ve İslam düşmandırlar.

Kalenderiler ve bazı Mevleviler Moğollarla işbirliği yapmışlar, onların yanında kendi dindaşlarına ve ırkdaşlarına karşı savaşmışlardır. Bunu yapmalarının sebebi iman noksanlığı, dünya malı ve makamına karşı doyumsuz olmaları, zengin esnafın mallarına göz dikmeleridir. Moğollardan Selçuklu ülkesinde makam beklerler. Ahilere ait medrese, hankâh, tekke ve zaviyelere el koymak isterler. Bu aç gözlülük, hırs onları ihanete, zalimle işbirliğine, zulümde ortaklığa götürdü. Güçlü ve zalim olanla işbirliği yaparak para ve makam elde etmek istediler. Ancak Mevlana Celaleddin-i Rumi bazı dervişlerinin, müritlerinin Moğollarla işbirliği yapmasından rahatsızdır.

Moğollar en sonunda Gülşehir'i de yakıp yıkarlar ve Ahi Evran'ı da şehit ederler. Gülşehir tam bir harabe haline gelir ve bundan sonra Kırşehir adını alır.

Ahilerin Balkanlardaki Hizmetleri: Ahiler, İslam'ı yaymak için Balkanlarda, Kırım'da, Sırp ve Arnavut bölgelerinde, Romanya taraflarında tekke ve zaviye kurarlar, oralara İslam'ı yayacak bilginler gönderirler. Bu bölgelerde devlet nizamı yoktur. Halkı yönetecek, Voyvodalar üzerinde hâkimiyet kuracak, denetleme yapacak meşru bir otorite de yoktur. Voyvoda ve derebeyleri şehirlere ve köylere hâkimdir. Halkın ürettiği ürünlerin çok büyük bir kısmını vergi adı altında gasp ederler. Köylü ve şehirli ahali Voyvoda ve derebeylerin kölesi durumundadır.

Ahaliyi derebeyi ve voyvodaya karşı koruyacak bir güç olmadığı gibi onları engelleyecek kanun da yoktur. Ayrıca halkın namus güvenliği de yoktur.

Derebeyleri istediği zaman halkın karısına, kızına, bacısına el koyar. Halkı kendi malı zannederler. Can güvenliği de yoktur. Yoktan yere halktan kişiler işkence edilerek acımasızca öldürülür, diri diri derileri yüzülür. Özellikle çok sayıda kadın cadıdır diye yakılarak öldürülür. Papaza ve voyvodaya itiraz etme imkânları yoktur. Halk sinmiş durumdadır. İbadetlerinde serbest değildirler. Halk, Allah'a ve dine derebeyinin istediği gibi inanmak zorundadır. Derebeyinin müsaade ettiği kadar kiliseye gidebilirler.

Başka din ve mezhepte olanların yaşama şansları yoktur. Balkanlarda Hun, Avar, Kuman, Peçenek, Bulgar ve Hazar boylarından kalan soydaşlarımız vardır. Bunlar Şaman, Hristiyan ve Yahudidir. Balkanların kuzeyinde Müslüman olanlar da vardır ve bunlar dillerini kaybetmemişlerdir. Macaristan ve Sırbistan'daki soydaşlarımız zorla Hristiyanlaştırılmıştır. Şeyh Sarı Saltuk, Şeyh Işıklıca Baba, Şeyh Sarı Müddin Balkanlara İslam'ı yaymak için gönderilir.

Arnavutluk, Dalmaçya ve Dobruca bölgelerinde Hristiyanlığın Bogomil mezhebine bağlı insanlar yaşar. Bunlar aslen Karadeniz'in kuzeyinden Avrupa'ya giden Kuman, Peçenek, Uz, Hun ve Avar gibi Türk boylarıdır. Bunlar Allah'ın bir olduğuna inanırlar. Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğuna ve teslise inanmazlar. Papalığın otoritesini, papanın günahları affetmesini, cennetten arsa satmasını, haçı kabul etmezler. Bundan dolayı papalık tarafından zulme uğramışlar, Engizisyon mahkemelerinde idam edilmişler, zindanlarda işkence görmüşlerdir.

Osmanlı Devletinin Doğuş Süreci: Romanda aynı zamanda Selçuklu Devletinin yıkılıp Osmanlı Devletinin doğuş süreci de verilir. Bu bağlamda mesela Kayı aşireti mensupları Moğollara karşı Selçuklu Devletine yardım ederler. Hayme Ana ve Ertuğrul Bey yönetimindeki Kayı aşireti girdiği savaşlarda başarılıdır. Kayılar birbirlerine çok bağlıdırlar, yiğit atlıları çoktur. Kayı aşireti Moğollarla çarpışarak Ceyhun'dan Anadolu'ya gelmiştir. Selçuklu Devleti hâkimiyeti kaybedince Türkler devletsiz kalır gibi olur ama Türkler devletsiz, başsız kalmaz. Yeni bir devlet oluşumu hemen başlar.

Çünkü devletsiz kalmamak Türkmenin mayasında vardır. Yanyana gelen Türkler hemen gerekli teşkilatlarını yaparlar ve devleti oluşturmaya başlarlar. Türkler Konya'daki Selçuklu sultanından ümidini kesince gelecek ve umut vadeden iki bey ve obalarına bakarlar. Bunlardan birincisi Karaman'daki Karamanoğullarıdır. Diğeri de Kayıların beyi Ertuğrul Bey'dir. Ertuğrul Bey halkıyla aynı dili konuşan bilgili, basiretli, adaletli, şefkatli, cömert, devlet menfaatini kendi menfaatinden üstün tutan, sevilen sayılan, temkinli, soğukkanlı biridir. Obası birbirine bağlıdır. Yiğitleri iyi eğitilmiştir. Kayı aşireti Söğüt ve

Domaniç bölgesinde yoğunlaşır. Buralar Moğol atlılarının ulaşamayacağı kadar uzaktadır. Aynı zamanda Bizans tekfurlarıyla sınırlıdır.

Roma İmparatorluğu: Bu dönemde Roma İmparatorluğu iki parçadır. Konstantiniyye (İstanbul) Latinlerin elindedir. Eski Roma İmparatorluk hanedanı Paleologlar ise İznik'te hüküm sürmektedir. Merkezî yönetim zayıftır. Bundan dolayı şehir valileri olan tekfurlar başına buyruk hareket etmektedirler. Acımasızca halka zulmederler, mal hırsı, zevk düşkünlükleri ve zorbalığı had safhadadır. Ahalinin can, mal, ırz güvenliği kalmamıştır. Halk köle durumundadır. Ahiler bu halkı da korumaya almaya çalışmakta, onlara yardım etmektedirler.

Onları Allah'ın kendilerine emanet ettiklerini söylemektedirler. Hangi dinden olduklarına bakmaksızın onları korurlar. Onlara da adalet götürmeye çalışırlar. Onların korkmadan kendi inançlarını yaşayabilmelerini sağlamaya çalışırlar. Balkanlar ve ötesinde derebeyleri hâkimdir ve insanlar inançlarını gereği gibi yaşayamazlar. İnsanları sınıflara ayırmışlardır. Derebeyleri kendi topraklarındaki insanların neye inanmaları gerektiğini tayin ederler, kadınları üzerinde de kendisini hak sahibi görürler. Batıdaki köylüler ilkel metotlarla tarım ve hayvancılık yaparlar, verimsiz tohumlar kullanırlar. Köylünün elde ettiği ürünün dörtte üçünü derebeyi alır.

Köylüler sazdan evlerde, derme çatma kulübelerde yaşarlar. Başlarında zalim ve acımasız bir yönetim vardır. Ahiler bu halka da yardım ederler. Ahiler üretimde ileri teknoloji kullanırlar, üretimde öncüdürler. Hristiyanlara sevgi, şefkat ve adaletle yaklaşırırlar. Roma iki başlıdır. Bu iki baş da birbirine düşmandır. Tekfur adı verilen mahalli derebeyleri başına buyruktur, halkına karşı zorba ve acımasızdır.

Türk Devlet Felsefesi: Romanda belirgin bir şekilde Türk devlet felsefesi işlenir. Buna göre Türk devletinin amacı nizam-ı âlemdir. Türk devleti güçlü olmalıdır. Güçlü devlet, adil olan, adaleti, insanların dinine ve rengine göre sağlamayan, adil vergiler alan devlettir. Kendi halkı ile barışık, aynı dili konuşan devlettir. Devlet güç ve şefkat demektir, halkla kaynaşan demektir, adalet demektir, özgür olmak demektir, refah ve zenginlik demektir, herkesin inancını gereği gibi yaşaması demektir, töre demektir. Bunlar yoksa devlet yoktur.

Devlet olmayınca dininizi gereği gibi yaşayamazsınız. Özgür olmayan Müslümanlar Cuma namazı bile kılamazlar. Ancak zalimlerin istediği biçimde ve istediği kadar ibadet yapabilirsiniz. Özgür olmak ve devlet sahibi olmak

yan yanadır. Moğol hanına bağlı olarak Selçuklu sultanı olunmaz. Sultan olmak demek Allah, töre ve yasadan başka hiçbir şeye bağlı olmamaktır.

Sultanlar Allah'tan başkasından korkmaz, Allah, yasa ve töreden başka kimseden emir almaz. Başka bir sultana vergi vermez, vergiyi halktan halk için alır. Sultanlar hisleri ve hatıralarına göre değil, devletin ve milletin çıkarına göre davranırlar. Adaletten, haktan ve Allah yolundan ayrılmazlar, Allah'ın bize verdiği görev olan nizam-ı âlem ülküsünü terketmezler. Başka bir devletin boyunduruğunu kabul etmezler.

Tasavvuf: Roman aynı zamanda gerçek bir tasavvuf romanıdır. Tasavvufun ne olduğu, nasıl olması gerektiği ve gerçek şeyhin ne olduğu konusunda bugüne de ışık tutan uyarıcı öğelere sahiptir. Bugünkü sahte şeyhlerle o zamanki gerçek şeyh olan Ahi Evran arasındaki fark bu durumu belirginleştirmektedir. Nitekim Ahi Evran'ın Pir Hankâhı denilen konağı sadece onun bireysel bir meskeni değil, aynı zamanda toplumsal boyutu da olan bir merkezdir. Nitekim burada insanlara eğitim verilir, misafir ağırlanır, yedirilir, içirilir. Hamamı, şifahanesi, yoksullar için yemek verilen bir aş evi, konuklar ve hayvanları için ayrı ayrı barınakları, topluca namaz kılınan mescidi vardır. Gençlerin, çırakların ve kalfaların ders aldıkları eğitim odaları vardır. Buralarda, din, meslek, müzik, tarih, yazma, şiir, silah eğitimi verilir. Eğitim dili Türkçedir.

Pir Hankâhına bağlı her köyde bir zaviye yani bir şubesi vardır. Buralarda da aynı işler yapılır.

O dönem Anadolu'da var olan tarikatlar sadece dinî faaliyetler yapmaz; aynı zamanda sosyal, siyasi, ekonomik, ticari, kültürel faaliyetler de yapardı. Tekke ve zaviyeler, bir ışık olup rengine ve dinine bakmadan Bizanslı Hristiyanlar dahil herkesi aydınlatırdı.

Romanın Edebî, Teknik Boyutu: Akıcı bir dil ve üsluba sahip olan ve bu yönüyle özellikle gençlere tarihimizin bir dönemini çok iyi öğretebilecek nitelikte olan bu eser, tarihî roman olmakla birlikte roman tekniği açısından biraz zayıf kalmaktadır. Olayların canlı olarak yaşatılmasından çok sebepleri ve sonuçları verilip irdelenmiş; daha çok fikirler, yorumlar, değerlendirmeler, tartışma ve konuşmalar ön plana çıkarılmış. Eser bu yönüyle daha çok diyaloglara dayalı bir tarih ve devlet felsefesi niteliğindedir.

Romanda Yunus Emre de o dönemin aktörlerinden biri olarak işlenmiş, ayrıca onun şiirleri o dönemin ruhunu yansıtan metinler olduğu için yazar, bazı bölümlerin başında onun şiir parçalarını epigraf olarak kullanmış.

Romanda dikkati çeken hususlardan biri, o dönem Anadolu’da sosyal, siyasi, kültürel, dinî, tasavvufî önderlerin kendi aralarındaki istişarî mahiyetteki konuşmalarının dikkati çekecek derecede ön planda olmasıdır.

O dönem Türk yolbaşçılarının Moğol istilaları, Selçuklu Devleti, sultanların özellikleri, devlet felsefesi, ahiler, Türkmenlerin durumu, devletin ve milletin geleceği, neler yapılması gerektiği, tekfurlar, dervişlerin yaptıkları işler gibi konularda yapılan konuşmalar genellikle birbirine benziyor, aşağı yukarı aynı cümleler, aynı bilgiler ve değerlendirme ifadeleri tekrarlanıyor. Bu cümleler birçok farklı sayfada sıklıkla tekrar ediliyor. Bu bir zaafıdır.

2. Yasemin Bülbül’ün, *Ahi Evran* Romanı

Yasemin Bülbül, *Ahi Evran* (Fark Yayınları, Ankara 2018) adlı romanında Ahi Evran’ın biyografisini romanlaştırdı. Bunu yaparken Ahi Evran’ı dışarıdan başkalarının gözünden tanıtmaya yoluna gitti. Bu bağlamda annesi Sıdıka Hatun’dan başlayarak, Debbağ Hasan, Pir Osman, Seyyid Mahmud Hayrani, Ali, Cafer-i Mizgin, Çulsuz, Şihabeddin Sühreverdi, Evhadüddin Kirmani, İbrahim Hakkı, Sarı Sıddık, Kemaleddin Kamyar, Hacı Bektaş, Sadreddin Konevi, Şems-i Tebrizî, Celaleddin Rumi, Celaleddin Karatay, Alaeddin Çelebi, Fatma Bacı gibi yakınında bulunan, bir şekilde temasta bulunduğu ve kendisini yakından tanıyan kişilerin ağzından ve gözünden bir Ahi Evran portresi okuyoruz.

Romanda doğumundan ölümüne kadarki hayat serüveni zamandizimsel olarak anlatılmış. Ahi Evran’ın farklı kişilik boyutları irdelenmiş. Bunlar kısaca şöyle:

a. Meslekî Kişiliği: İyi bir debbağ olarak yetişti ve bu meslekte çok önemli atılımlar yaptı. Debbağ atölyeleri açtı. Ürettiği derileri çok güzel renklere boyuyordu. Özellikle yılan derisi işlemeyi çok iyi biliyordu. Yılan yetiştirip derilerini işledi. İnsanlar bu yüzden ona “Evrans” yani yılan ve yılanın dostu dediler. Ahilere meslek ahlakını öğretti. Esnaflara şunları tavsiye ederdi:

“Eşine, işine, aşına özen göster. Eline, diline, beline sahip ol. Kalbini, kapını, alnını açık tut. Harama bakma, haram yeme, haram içme. Doğru, sabırlı, dayanıklı ol. Yalan söyleme. Büyüklerinden önce söze başlama. Kimseyi kandırma. Kanaatkâr ol. Dünya malına tamah etme. Yanlış ölçme. Eksik tartma. Kuvvetli ve üstün durumda iken affetmesini, hiddetli iken yumuşak davranmasını bil ve kendin muhtaç iken bile başkalarına verecek kadar cömert ol.”

b. İlmî Kişiliği: İyi bir medrese eğitimi aldı. Birçok ilmî eser yazdı. Konya’da müderrislik yaptı. Şehzadelere de ders verdi. Alimlerle sık sık sohbetler ederdi. Sultan Alaaddin Keykubad ona çok değer verirdi. Verdiği derslerde insanların kurtuluşa ermeleri için ilk olarak peygamberlerin iman yoluna, ikinci olarak da akıl yoluna yani felsefe yoluna girmelerini öğütlerdi.

c. Siyasi Kişiliği: Sultanların yanında görev yaptı ama siyaset onun başını yedi. Sultan Alaaddin Keykubad ile araları iyi idi. Ahileri iyice teşkilatlandırarak, onları adeta disiplinli savaşçı bir orduya dönüştürerek işgalci Moğollara karşı direnişi örgütledi. Ayrıca ahilerin mallarına konan müsadereye karşı yapılması gerekenler ve yabancı tüccarlara tanınan imtiyazların ahilere de tanınması için çalıştı. Yabancı tüccarlara uygulanan koruyucu ve teşvik edici tedbirleri ahiler için de istedi. Bu konuda Sultan I. İzzeddin Keyhüsrev nezdinde teşebbüslerde bulundu. Esnaf ve zanaatkârlarımızı desteklemek için onlara hibe yollu maddi katkı sağlanması için çalıştı.

Bizim ürettiğimiz ürünlerin yabancı memleketlere ulaşması yönünde yeni uygulamalar getirilmesine çalıştı. Devletin ürünlerimizi alıp kendi himayesinde yabancı memleketlere götürülüp pazarlanması için gayret etti. Yollarda herhangi bir şekilde zarar gören, soyguna uğrayan veya malları denizde batan yabancı tüccarların malları nasıl devlet hazinesinden tazmin ediliyorsa; ticaret esnasında bizim uğrayacağımız zararların da tazmin edilmesi için çalıştı. Nasıl ki onların kervanları tehlikeli bölgelerde askerî müfrezeler idaresinde sevk ediliyorsa bizim kervanlar için de bu uygulamanın yapılması için uğraştı.

II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından hapse atıldı. Beş yıl hapis yattı. Hapse attıran Mevlana Celaleddin-i Rumî’dir. Mevlana’nın Sultan II. Gıyaseddin üzerinde nüfuzu varmış. Ayrıca Sultanın karısı Gürcü Hatun Mevlana ile yakın dostmuş. Rumi ve müritleri Sultan II. Gıyaseddin’e Gürcü Hatun vasıtasıyla etki etmişler ve Ahi Evran’ı hapse attırmışlar. Mevlana Ahi Evran’a adeta savaş açmış. Mevleviler Moğolları destekliyormuş. Daha doğrusu Moğollara direnmenin manasız olduğunu söylüyorlarmış. Ahi Evran hapisten çıktıktan sonra Denizli’ye gider ve orada debbağlık yerine bahçıvanlık yapar. Daha sonra iktidara geçen Sultan İzzeddin, Ahi Evran’ı Denizli’den getirir ve kendisine vezir yapar. Mevlana Şems-i Tebrizî’nin Ahi Evran tarafından öldürtüldüğünü söyler. Ahi Evran, Mevlevilerin saldırılarından korunması için vezirlikten alınıp Kırşehir’e gönderilir. Sonra Moğollarla savaş sırasında ölür.

ç. Teşkilatçı Kişiliği: Toparlayıcı, birleştiricidir. Hitabet yeteneği güçlüdür. Köylülerle de, âlimlerle de rahat iletişim kurabilmiştir. Esnafları teşkilatlandırdı. Üretimi teşvik etti. Toplumun ihtiyaç duyduğu ürünlerin üretimi için

gerekli olan bütün sanat kollarının yaşatılması gereğini anlattı. Ayrıca insanların sonradan doğacak ihtiyaçlarını karşılamak için yeni sanat dallarının meydana getirilmesi için çalıştı. Esnafları bir araya getirip zanaat sitesi kurmak ve böylece esnaf birliğini daha da güçlendirmek istedi. Nitekim Konya’da Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev’in desteğiyle bütün esnafları içine alacak büyük bir zanaat sitesi kurdu. Ayrıca ahileri her türlü eğitime tabi tuttu. İnsanların ihtiyaçlarını gidermeyi Allah’ın bir buyruğu olarak görüyordu. Onun temel ilkesi “Hiç ölmeyecekmiş gibi dünyaya, yarın ölecekmiş gibi ahrete çalışmak” (Hz. Muhammed) idi. Kirmani’nin önderliğinde yürüttüğü fütüvvet hareketini ilerletti, ahilik teşkilatını iyice geliştirdi. Ahiler onu hem debbağlığın hem de 32 çeşit mesleğin piri olarak kabul ediyorlardı.

Ahileri askerî bir disiplin ve düzen içine soktu. Esnaf ve zanaatkârları sadece meslekî olarak değil, aynı zamanda siyasî ve askerî olarak da eğitiyorlardı. Onları her konuda bilinçlendiriyorlardı. Ahileri hem mesleki, hem ticari, hem ahlakî, hem de askerî anlamda örgütledi.

Karısı Fatma Hatun’un da Bacıyan-ı Rum teşkilatını kurmasını sağladı. Kadınlar erkeklerle aynı işi yaptılar. Ahi Evran kadınla erkeği eşit görüyordu.

Ona göre kadınlar da en az erkekler kadar üretmekten ve emekten yana çaba sarf ediyorlar. Halı, kilim, dokuma, el işleri ve pek çok zanaat kolunda oldukça güzel ürünler vermekteler. O sebeple onların da zanaatkâr sitelerinde üretim yapabilecekleri ve ürettiklerini satabilecekleri yerleri olması için çalıştı. Bacıyan-ı Rum ahiler gibi zanaatkârlar sitelerinde yerler açtılar. Burarlarda dokumacılık, nakış işleri gibi el emekleriyle üretim yapıp sattılar. Moğollara karşı şehirlerini savundular.

d. Tasavvufî Kişiliği: Yılanlara hükmeden keramet sahibi bir veli olduğuna inanıldı. Bir tarikat şeyhi olarak da görev yaptı.

3. Emine Işınsu’nun *Hacı Bektaş* Romanı

Emine Işınsu, *Hacı Bektaş* (Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2008) adlı eserinde Hacı Bektaş Veli’yi merkeze alarak onun biyografisini romanlaştırdı. Bu romanda Ahi Evran, dolaylı olarak ve Hacı Bektaş’la ilgisi bağlamında yer almıştır. Hacı Bektaş, İdris’in kızı Fatma Hanımla evlenir. Fatma Hanım önceleri Kırşehir’de bulunan Ahi Evran’ın mürididir. Evlenmeden önce her ay Kırşehir’e Ahi Evran’dan ders almaya giderdi. Köyüne döndükten sonra köyün kadınlarını, kızlarını toplar, onlara orada öğrendiklerini anlatırdı. Evlendikten sonra artık Kırşehir’e fazla gitmez olur. Fatma Hanım, Bacıyan-ı Rumdandır. Kadınların sorunlarıyla ilgilenir. Kadınları bilgilendirip bilinçlendirir.

Ahi Evran, daha çok Kırşehir’de bulunduğu sırada müritleriyle, öğrencileriyle ilgilenen bir şeyh olarak takdim edilir.

Onun öne çıkarılan bir başka boyutu, kadınlara değer vermesidir. Ahi Evran Kırşehir’de Bacıyan-ı Rum teşkilatı kapsamında kadınlara eğitim verir. Onların olgun olmalarını, Allah’ın istediği insan olmalarını ister. Onlara toplumsal sorumluluk görevleri verir. Bu bağlamda mesela Asya’dan gelen Türkmen kadınlarının dertleriyle, sorunlarıyla ilgilenir.

Ahi Evran, Hacı Bektaş Veli ile görüşür. Birbirlerini ziyaret ederler. Ahi Evran ölürse cenazesinin Hacı Bektaş tarafından yıkanmasını vasiyet eder. Ahi Evran zehirlenerek öldürülür. Onu zehirlettirenin Kırşehir emiri Nureddin Caca olduğu tahmin edilir.

Sonuç

Türk romanlarında Ahi Evran figürü daha çok tarihsel bağlamda işlenmiştir. Yani doğumundan ölümüne kadarki süreç, yaşadıkları, yaptıkları, eğitimi, çevresi, bir bütün olarak hayat hikayesi, tarihsel gerçekliğe bağlı kalınarak yazılmıştır. Dolayısıyla bu romanlar tarihi-biyografik eser özelliğini pek fazla aşmamıştır.

Var olan Ahi Evran romanlarında Ahi Evran’ın doğumu, çocukluğu, eğitimi, evliliği, ailesi, tasavvufi, meslekî yönleri, Moğol işgaline karşı verdiği siyasi, toplumsal, kültürel ve askerî mücadelesi, Selçuklu devlet yönetimiyle ilişkisi üzerinde durulmuştur. Ahilik teşkilatıyla olan bağlantısı verilmekle birlikte daha geri planda kalmaktadır.

Halbuki, tarihe mal olmuş büyük şahsiyetlerin biyografileri romanlaştırılırken bir taraftan bu kişilerin tarihsel boyutu verilirken öbür taraftan daha çok güncel şartlara, ortama ve talebe bağlı olarak yeniden üretilmesi gerekir. Ayrıca roman türüne özgü estetik ve teknik kurgu özgünlüğü ön plana çıkmalıdır. Okuyucu tarihi tarih, romanı roman olarak okumak ister.

Biz gerçek bilgi ve belgelere bağlı olarak yazılmış eserlerde Ahi Evran’ın tarihsel gerçek kişiliğini zaten okuyoruz. Bir okuyucu olarak bizim romandan beklentimiz, Ahi Evran’ın bugüne yönelik işlevinin ve kişiliğinin etkileyici, sürükleyici ve çarpıcı biçimde yeniden canlandırılmasıdır. Roman bir kurgudur. Tarihsel gerçekliğe bağlı kalınarak onun gerçekte söylemediği ama söyleyebileceği sözler söyletilebilir, gerçekte yapmamışsa bile yapabileceği işler ve davranışlar ona yüklenebilir.

Bugün yazılan ve yazılacak olan Ahi Evran romanlarının asıl amacı, tarihsel olmaktan ziyade güncel ve evrensel olmalıdır. Yani Ahi Evran'ın günümüz Türk milleti için ne ifade ettiği, bugün için ondan alacağımız değerlerin ne olduğu olmalıdır. “Günümüz esnaf ve zanaatkârlarımızın ruh, kişilik, kimlik, meslek dünyalarının, sosyal ve mesleki ahlak anlayışlarının yeniden inşa edilmesinde Ahi Evran nasıl kaynaklık edebilir?”; “Bu bağlamda mesela ağırlıklı olarak esnaf ve zanaatkârlarımıza ahilik felsefesi ve ilkeleri bağlamında ne verilebilir?” sorularına cevap olabilecek bir kurguyu ön plana çıkarmak gerekirdi.

Esnaf ve zanaatkâr ahlakının ruhunu etkili ve çarpıcı bir kurgusal yapı içinde sergilenmelidir. O döneme dair ahilik ahlakıyla ilgili bazı anekdot ve menkıbeler yeniden kurgulanabilir ya da olmamışsa bile olması mümkün ve muhtemel yeni anekdot ve menkıbeler üretilebilir. Böyle bir romanı okuyan esnaf ve zanaatkâr adaylarımızın ya da halen bu işi yapan insanların mesleki donanımlarını, duruşlarını, tavırlarını, duyuş ve düşüncülerini olumlu anlamda etkileyebilecek bir roman olmalıdır.

Ahi Evran romanları işini iyi, doğru, sağlam yapma, üretici-tüketici, tüccar-müşteri ilişkilerine dair çarpıcı örnek olay ve yaşantı sahneleri ders ve ibret verme, kıssadan hisse çıkarma amacına dönük olarak sarsıcı, sürükleyici, etkileyici bir dil ve üslupla kurgulanmalıdır.

Kaynakça

Maraş, Gökhan. *Ahi Evran*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014.

Bülbül, Yasemin. *Ahi Evran*, Ankara: Fark Yayınları, 2018.

Işınsu, Emine. *Hacı Bektaş*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2008.

ŞAKÂ'İKU'N-NUMÂNİYYE VE ZEYİLLERİNDE AHİ LAKAPLI KİŞİLER

Ramazan EKİNCİ*

Özet: Osmanlı dönemi biyografik eserleri arasında “Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye” ve zeyilleri bahis konusu ettiği dönemin uzunluğu, hâl tercümesi verilen şahıs sayısının fazlalığı, biyografik bilginin tertip, tanzim ve sunumunun orijinalliği açısından dikkat çeker. Kültür tarihimizin en kapsamlı biyografik eser türlerinden birini teşkil eden bu zincirin ilk halkası, Taşkoprîzâde Ahmed İsâmeddin Efendi'nin Arapça yazdığı *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî-Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniye*'dir. Osman Gazi devrinden Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar yaşamış 521 âlim ve sūfînin hâl tercümesine yer veren bu eser, telif edildiği devirden itibaren çok beğenilmiş; birçok tercüme, telhis ve zeyli kaleme alınmıştır. Zeyilleri vasıtasıyla da Kanuni Sultan Süleyman'dan III. Osman devrine kadarki zaman diliminde çeşitli yönleriyle öne çıkmış müderris, mutasavvıf, şair ve nâsirlerin hayat hikâyeleri kayıt altına alınmıştır. Bu gruptaki eserlerde sadece büyük merkezlerde yetişmiş kimseler değil, Osmanlı coğrafyasının hemen her vilayetinde yetişmiş kimselerle alâkalı bilgiye ulaşmak mümkündür. makalede *Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye* ve zeyilleri taranarak “Ahi” lakaplı kişiler tespit edilmeye çalışılmıştır. Anılan eserlerde ele alınan dönem 1299-1754 yılları arasındadır. Çalışmada yaklaşık dört buçuk asırlık bir zaman diliminde “Ahi” lakabını taşıyan âlim ve şeyhlerin biyografileri ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye, sufi, ahi

Persons Nicknamed Ahi in *Şakâ'iku'n-Numâniyye* and Its Addendums

Abstract: Among the biographical works of the Ottoman period, *Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye* and its appendices draw attention in terms of the length of the period they cover, the amount of information about the number of people, the order, arrangement and presentation of the biographical information. The first link of this chain, which constitutes one of the most comprehensive types of biographical works in our cultural history, is *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî-Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniye*, written in Arabic by *Taşkoprîzâde Ahmed İsâmeddin Efendi*. This work, which includes the life stories of 521 scholars and *sufis* (Islamic mystics) who lived from the reign of Osman Gazi to the reign of Suleiman the Magnificent, has been highly appreciated since the time it was written, and many of its translations, summaries and appendices have been written. Through its appendices, the life stories of madrasah teacher, Sufi figure, poet and prose writers who came to the fore with various aspects in the time period from Suleiman the Magnificent to the 3rd Osman period were recorded. In the works in this group, it is possible to reach information about not only people who grew up in central

* Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Ü. Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl., ramazanekinci@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6743-4522>.

cities, but also people who grew up in almost every province of the Ottoman geography.

In this paper, people nicknamed "Ahi" were tried to be determined by scanning *Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye* and its annexes. The period covered in the mentioned works is between 1299 and 1754. In the study, the biographies of scholars and sheikhs who were nicknamed "Ahi" over a period of approximately four and a half centuries were revealed.

Keywords: Turkish, Ottoman, Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye, mystic, ahi

Giriş

Sözlüklerde “öz geçmiş”;¹ “bir kimsenin hayat hikâyesi, yaşam öyküsü, tercüme-i hâli”; “tanınmış bir kimsenin hayatını ona ait tüm bilgileri toplayarak anlatan kitap”² gibi mânâlara gelen biyografi, Latince “bios” (canlılık) ve “graphie” (yazı, şekil) sözcüklerinin bir araya gelmesinden oluşmuş bir kelimedir.³ Biyografi, bir kişinin hayatın tamamını veya bir kısmını anla(t)ma girişimidir. O kimse hangi sahada meşhursa, hakkındaki hâl tercümesi de o tarih kolunun bir kısmını teşkil eder.⁴ Edebiyat terimi olarak “yaşayış ve yaptıkları diğer insanlardan farklı olan ve ilgi çekici özelliğe sahip önemli kişilerin hayatını inceleyen, bu alandaki bütün bilgileri derleyip anlatan yazı türü” şeklinde tarif edilebilir.⁵ Biyografi, ferdin yalnızca ne yapıp ne ettiği ile nerede doğup, nerede öldüğü ile nerede yaşayıp nerede çalıştığı ile kısaca bütün insanlarda görülen ortak yaşantı özellikleri ile değil, aynı zamanda kendine özgü hâli ve karakteri ile kendi sesi, dili ve mantığı ile veren ve bunu kabaca değil etraflıca yapan bir çalışmadır.⁶ Tarihin en önemli kaynaklarından biri olan biyografi, sahip olduğu uzun geçmişi içerisinde gelişmiş ve çeşitli alt bölümlere

¹ Komisyon, *Türkçe Sözlük*, (Ankara: TDK Yayınları 2005), 288.

² İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2011), 157.

³ Mahmut Çetin, *Biyografi Kitabı*, (İstanbul: Biyografi.net Yayınları, 2012), 15.

⁴ Fevziye Abdullah Tansel, *İyi ve Doğru Yazma Usulleri III*, (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1978), 187.

⁵ Komisyon, “Biyografya”, *Büyük Lugat ve Ansiklopedi*, (İstanbul), 419.

⁶ Vefa Taşdelen, “Biyografi: Ötekine Yolculuk”, *Millî Eğitim Dergisi* 172,(Güz 2006), 9.

ayrılmış, anlattığı şahsın veya şahısların vasıflarına, özelliklerine; anlatılanın kısalığına, uzunluğuna, edebî değerine göre farklı şekillere bürünmüştür.⁷

Tarih biliminin alt dalı olarak ortaya çıkan ve sonradan müstakil bir hüviyete bürünen biyografi, İslâm edebiyatlarında “terâcim-i ahvâl” adıyla yer almış; İslâm’ın zuhurundan sonra yaygınlaşmaya başlamıştır.

Türk edebiyatında ilk te’lif biyografik eserlerin ortaya çıkışı diğer edebî türlere nazaran geç denilebilecek bir devirde XV. asrın sonlarından itibaren ortaya çıkmıştır. Ali Şîr Nevâyî’nin Fars edebiyatındaki tezkire geleneği ürünü eserleri kendine model kabul ederek yazdığı *Mecâlisü’n-Nefâ’is* isimli şairler tezkiresi edebiyatımızdaki ilk te’lif biyografik eserdir. Arap edebiyatına mahsus kabul edilebilecek bir biyografi yazma geleneği olan tabakât tarzı hâl tercümelemi ise edebiyatımızda ilk olarak XVI. asrın ortalarında yazılmaya başlanmıştır.

Aslen Kastamonulu olan ve birçok âlim yetiştirmiş Taşkoprîzâdeler ailesinin fertlerinden Ahmed İsâmeddîn Efendi, 1557 yılında ömrünün son demlerinde Arap edebiyatındaki tabakat tarzını kendine model alarak Osmanlı âlimlerini bahis konusu edinen *eş-Şakâ’iku’n-Nu’mâniyye fî-Ulemâ’i’d-Devleti’l-Osmâniyye* adlı bir Arapça hâl tercümesi kitabı yazmıştır. Kitapta her Osmanlı padişahının saltanat süresi bir tabaka kabul edilmiş ve Osman Gazi devrinden başlanıp Kanuni Sultan Süleyman dönemi ortalarına kadar geçen 10 tabaka içinde 521 âlim ve sûfinin hayat hikâyesi yazılmıştır. Eser yazıldığı tarihten itibaren çok sevilmiş, birçok farklı kişi tarafından Türkçeye tercüme edilmiş, telhisleri ve zeyilleri kaleme alınmaya başlanmıştır. Kanuni Sultan Süleyman devrinden itibaren Sultan II. Abdülhamid devrinin ortalarına kadar geçen üç asırlık dönemde ömür sürmüş ve çeşitli yönleriyle öne çıkmış âlimler, sûfiler, bazı devlet adamları ve şairlerin hayat hikâyeleri bu zeyillerde bahis konusu edilmiştir.

Şakâ’ik’a yazılan ilk Türkçe zeyil Nev’îzâde Atâyî’nin *Hadâ’iku’l-Hakâ’ik fî-Tekmileti’ş-Şakâ’ik* adlı eseridir.⁸ Kitapta 10. tabaka olan Kanuni

⁷ Nuri Akbayar, “Hâl Tercümesi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, (İstanbul: Dergâh Yay., 1981) 4/ 33. akt. Uşşâkîzâde İbrâhîm Hasîb, *Zeyl-i Şakâ’ik*, hzl. Ramazan Ekinci, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2017), 25.

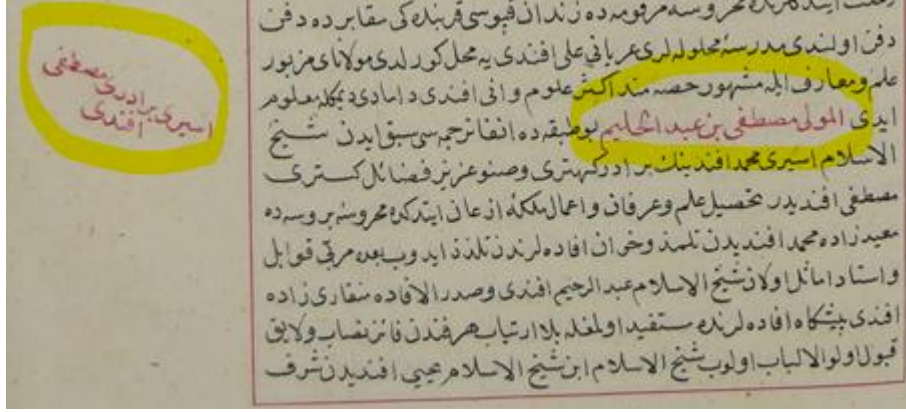
⁸ Nev’îzâde’nin zeylinden önce Âşık Çelebi ve Mınık Ali Çelebi’nin yazdığı Arapça *Şakâ’ik* zeyilleri vardır. Bu eserlerde bahis konusu kişilerin biyografileri Nev’îzâde’nin zeylinde yer aldığı için anılan zeyiller makale kapsamında taranan eserler arasından çıkartılmıştır.

Sultan Süleyman devrinin ortalarından 17. tabaka olan Sultan IV. Murâd devrinin ortalarına kadar ömür sürmüş âlim ve sûfilerin biyografilerine yer verilmiştir. Şeyhî Mehmed Efendi, Nev'îzâde'nin zeyline *Vekâyi'u'l-Fuzalâ* adlı bir zeyil yazmış⁹ ve eserinde 17. tabakanın ikmaliyle başlayıp 23. tabaka olan Sultan III. Ahmed devrinin sonuna kadarki geçen zaman diliminde yaşamış mühim şahsiyetlerin hayat hikâyelerine yer vermiştir. XIX. asır biyografya âlimlerinden Fındıklılı İsmet Efendi ise Şeyhî Mehmed Efendi'nin eserine *Tekmiletü's-Şakâ'ik fi-Hakkı Ehli'l-Hakâ'ik* adında 8 ciltlik bir zeyil yazmıştır. Kitapta 24. tabaka olan Sultan I. Mahmûd devri vefeyâtından başlanarak 34. tabaka olan Sultan II. Abdülhamid devrine kadarki dönemde yaşamış önemli şahısların biyografileri ele alınmıştır. Bu kitap henüz tebyiz edilemeden 1896 yılındaki Fındıklı yangınında tamamen yanmış ve müellif hatırlayabildiği kadarıyla sadece 24. tabaka olan Sultan I. Mahmud tabakasının vefeyâtını yeniden yazmıştır. Böylelikle Osman Gazi'den başlayarak Sultan I. Mahmud devrinin sonuna kadar Osmanlı Devleti'nde ömür sürmüş tanınmış kişilerin biyografileri kayıt altına alınmıştır. Eserlerin kapsadığı dönem ve ihtiva ettiği biyografi sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Yazar Adı	Eser Adı	Bahis Konusu Edilen Zaman Dilimi	Biyografisi Yazılan Toplam Şahıs Sayısı
Taşköprizâde Ahmed Efendi	<u>Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye</u>	1299-1557	521
Nev'îzâde Atâvî	<u>Hadâiku'l-Hakâ'ik fi-Tekmiletü's-Şakâ'ik</u>	1533-1633	1133
Şeyhî Mehmed	Vekâyi'u'l-Fuzalâ	1633-1730	2078
Fındıklılı İsmet	<u>Tekmiletü's-Sakâ'ik fi Hakkı Ehli'l-hakâ'ik</u>	1730-1754	371

⁹ Şeyhî Mehmed Efendi'nin zeylinden önce Nev'îzâde'nin eserine Uşşâkîzâde Hasîb'in yazdığı bir *Şakâ'ik Zeyli* vardır. Bu eserde biyografisine yer verilen şahısların tamamı Şeyhî Mehmed Efendi'nin zeylinde bulunduğu için Uşşâkîzâde Hasîb'in *Zeyl-i Şakâ'ik*'i makale kapsamında taranan eserler arasından çıkartılmıştır.

Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye ve zeyillerinde biyografiler kaleme alınırken şahısların lakapları der-kenâra yazılmış, künyeleri ise biyografinin baş kısmına yerleştirilmiştir. Ele alınan şahısların tamamına yakını lakapları ile tanınmıştır.

Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'ü'l-Fuzalâ*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine 1308, vr. 299a.

***Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye* Zeyillerinde Ahi Lakaplı Kişiler**

Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye ve eserin Türkçe zeyillerinden Nev'îzâde Atâyî'nin *Hadâiku'l-Hakâ'ik*'i, Şeyhî Mehmed'in *Vekâyi'ü'l-Fuzalâ*'sı ve Fındıklılı İsmet'in *Tekmiletü's-Şakâ'ik*'inde yapılan taramalarda 1299-1754 yılları arasında ömür sürmüş Ahi lakaplı toplam on beş şahıs tespit edilmiştir. Bu kişiler ölüm tarihlerine göre kronolojik olarak şu şekilde sıralanabilir:

1) Ahi Hasan

Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye'de Ahi lakaplı ilk kişi "Ahi Hasan" olarak tanınmış Şeyh Hasan Efendi'dir. Eserin birinci tabakası olan Osman Gazi (1299-1324) tabakasının sonundaki sûfî biyografileri arasında yer alan Ahi Hasan Efendi biyografisindeki bilgiler oldukça kısadır. Bildirilenlere göre Ahi Hasan ibadete düşkün, dünyaya değer vermeyen, duası makbul, keramet sahibi bir zattır. Bursa yakınlarında bir zaviyesi olduğu bildirilmektedir.¹⁰

¹⁰ Taşköprizâde Ahmed Efendi, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Fî Ulemâ'id-Devleti'l-Osmâniyye*, trc. Muhammet Hekimoğlu (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2019) 28.

2) Ahi Evran

Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye'de Ahi lakaplı ikinci kişi Ahi Evran'dır. Eserin ikinci tabakası olan Orhan Gazi tabakasında (1324-1361) sûfî biyografilerinin son kısmında Ahi Evran'ın muhtasar hâl tercümesine yer verilmiştir. Taşkoprîzâde, Ahi Evran'ın duası makbul, keramet sahibi şeyh olduğunu ifade etmiştir.¹¹

3) Ahi Yusuf-ı Tokadî

Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye'de Ahi lakabını taşıyan ilk âlim sekizinci tabaka olan II. Bayezid (1481-1512) tabakasında yaşamış olan Ahi Yusuf'tur. Ahi Yusuf, Merzifon Medresesi müderrisi Seyyid Ahmed el-Kırımî Efendi'den ders aldıktan sonra Sultan Bayezid Han'ın hocası Selahaddin Efendi'nin öğrencisi oldu. Molla Hüsrev Efendi'nin hizmetine girdikten sonra Bursa'daki Molla Hüsrev Medresesi'nde müderrisliğe başladı. Edirne'deki Haceriye (Taşlık) Medresesi'nde müderris olarak ders vermeye devam etti. Ardından İstanbul'da Kalenderhâne ve Vezir Mahmud Paşa Medresesi'ne tayin edildi. Kısa süre sonra Bursa Sultaniye Medresesi müderrisliğine atandı. Günlük elli dirhem maaşla devrinin en üst mertebeli âlimlerinin görev yaptığı Semân medreselerinin birinde göreve başladı. Zaman içerisinde maaşı seksen dirheme ulaşmaya kadar zam yapıldı. Semâniye Medresesi'nde müderrislik yaparken de vefat etti.

Oldukça hayırsever bir zât olan Ahi Yusuf Efendi önce İstanbul'daki evinin yanına bir cami yaptırdı. Sahip olduğu çok sayıdaki kitabını ilim sahiplerine vakfetti. İlimle uğraşır, her zaman Kur'ân okur ve fıkıh kitaplarını mütalaa ederdi. Devrindeki âlimler arasında çok okunan ve beğenilen bir eser olan Sadrüşşerîa'nın *Şerhu'l-Vikâye*'sine bir hâşiye yazdı. *Hediyyetü'l-Mehdiyyîn* adlı eserinde ise insanın küfre gitmesine sebep olacak ifadeleri ele aldı.¹²

4) Şeyh İbn Ahi Şorva

Yavuz Sultan Selim devri (1512-1520) şeyhlerinden birisi "Şeyh Ahi Şorvazâde" diye bilinen Şeyh Mehmed Efendi'dir. Tasavvuf yolunu Akşemşed-

¹¹ Taşkoprîzâde, *Şakâ'ik*, 38.

¹² Taşkoprîzâde, *Şakâ'ik*, 442.

din'in oğlu Şeyh Fazlullah Efendi'nin yanında öğrendi. Ömrünü irşat faaliyetiyle geçirdi. İnsanlardan uzak yaşar, fakir ile zengine eşit davranırdı. Devrinde cezbe ve kerâmet sahibi bir zât olarak bilinirdi.¹³

5) Ahi Çelebi Mahmud Efendi

“Ahican” lakaplı meşhur hekim Kemal Efendi'nin oğlu “Ahi Çelebi” lakabıyla bilinen Mahmud Efendi, Kanuni Sultan Süleyman devrinin başlarında vefat etmiş âlimlerdendir. Mahmud Efendi devrinin meşhur tabipleri Hekim Kutbüddin ve Müzehhebzâde'nin hizmetlerinde bulundu. Onların yanında tıp tahsili yaparak maharet kazandı. Hastalıkların tedavisinde gösterdiği başarılarından ötürü Fatih Sultan Mehmed'in yaptırdığı İstanbul'daki Bîmâristan'da baştabipliğe getirildi. Sultan Bayezid Han da onu önce saray tabipleri arasına aldı, sonra da saray mutfağının başına getirdi. Bu hâl üzere bolluk ve huzur içinde yaşamaya devam etti. Sultan Selim Han tahta geçince onu görevden aldı ve bir süre sonra aynı görevine iade etti. Padişahın yanında bir süre kaldı. 930/1523 senesinde hacca gitti. Hac ibadetini yaptıktan sonra Mısır'da vefat etti ve İmam Şafî'nin kabrinin yanına defnedildi.¹⁴

6) Ahizâde Sinanüddin Yusuf

Kanuni Sultan Süleyman devrinin ilmiyle âmil âlimlerinden biri de “Ahizâde” diye bilinen Sinânüddin Yusuf bin Ahi el-Aydî'nî'dir. Devrin âlimlerinden dersler aldıktan sonra Berîkîzâde Muslihuddin Mustafa Efendi'nin hizmetine girdi. Acem diyarına göçtü. Orada Celâleddin-i Devvânî Efendi'den dersler aldı. Orada müderris olup evlendi. Anadolu'ya geri dönünce medreselerden birinde müderrisliğe başladı. Daha sonra sırasıyla İstanbul'daki Murad Paşa Medresesi, Üsküp'teki İshâkıyye Medresesi ve Edirne'deki Halebiyye Medresesi'nde müderrislik yaptı. Son olarak da Trabzon'da müderrislik ve müftülük yaptı. Günlük kırk dirhem maaşla emekliye ayrıldı. 935/1528 veya 936/1529 senesinde vefat etti.

Pek çok üstünlüğü olan meşhur bir âlimdi. Devrindeki meşhur ilim dallarının hepsinden nasibini almış, özellikle edebî ilimlerde temayüz etmişti. Sekkâkî'nin *el-Miftâh*'inin bir kısmını şerh etmişti. Yaratılış itibariyle tez canlı, etrafına zahmet vermeyen, tatlı dilli biriydi. İçinde hiçbir şey saklamaz, kalbinin temizliğinden içinden geçen her şeyi söylerdi. Bununla birlikte sözlerinde ve davranışlarında boş bulunmazdı. Sağlam kişilikli, yaşantısı güzel,

¹³ Taşköprüzâde, *Şakâ'ik*, 678.

¹⁴ Taşköprüzâde, *Şakâ'ik*, 676.

yaratılış fitratını bozmamış, inanç ve ibadetlerinde sünnete aykırı davranışlardan uzak duran bir âlimdi.¹⁵

7) Ahizâde Mehmed Efendi

Kadı Nurullah Efendi'nin oğludur. Anne tarafından dedesi Muhaşşî Ahi Çelebi olduğu için "Ahizâde" unvanıyla tanındı. 930/1523-24 yılında dünyaya geldi. "Arab Çelebi" lakaplı Şemseddin Efendi'den dersler aldı. Arabzâde Abdülbaki ve Emîr Gîsûdâr'ın ders halkasına dâhil oldu. Hayreddin Efendi'den mülazım olup Pirî Paşa Medresesi'nde günlük yirmi beş akçe ile göreve başladı. Sırasıyla Edirne'de Câmî-i Atîk, Hayrabolu'da Rüstem Paşa Medresesi'ne atandı. Ardından Hayreddin Paşa, İznik Süleymaniyyesi ve Sultan Mehmed Han medreselerine tayin edildi. Müderrislikten ayrılıp Halep, Bursa ve Edirne kadılıklarına getirildi. 979/1571-72 yılında Anadolu kazaskerliği görevine layık görüldü. İki yıl sonra emekliliğe ayrıldı. Süleymaniye Dârülhadisi müderrisliğine atandı. 24 Zilkade 989/20 Aralık 1581'de vefat etti. Ahi Çelebi Mescidi haziresine defnedildi.

Âlim ve fazıl bir zat olan Ahizâde Mehmed Efendi sûfilerin dostu, ilim ve kabiliyet sahibi olanların muallimi, hayırsever, cömert, müşfik bir kişi idi.¹⁶

8) Ahizâde Hasan Çelebi

Anadolu kazaskeri Mehmed Efendi'nin oğludur. 976/1568-69 yılında dünyaya gelmiştir. Devrindeki âlimlerden dersler alarak medrese eğitimini tamamladı. Hoca Sa'deddin Efendi'den mülazım olduktan sonra Üsküdar'daki Mehmed Paşa Medresesi'nde göreve başladı. 997 Zilhicce'sinde/Ekim-Kasım 1589'da genç yaşta vefat etti.

Kendisinden güzel vasıflarla bahsedilen Ahizâde Hasan Çelebi'nin tezkiyelerde kayıtlı şiirleri vardır.

9) Ahizâde Abdülhalim Efendi (Halîmî)

Anadolu kazaskeri Mehmed Efendi'nin oğludur. 963/1555-56 yılında İstanbul'da doğdu. Kara Çelebizâde Hüsam Efendi, Arabzâde Abdurrauf

¹⁵ Taşköprizâde, *Şakâ'ik*, 736.

¹⁶ Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik Fî Tekmileti's-Şakâ'ik*, hzl. Suat Donuk, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2017), 806-807.

Efendi, Hâcegîzâde Efendi, Salih Molla Efendi ve Şeyhülislam Ebussuud Efendi'den dersler aldı. 981/1573-74 yılında mülâzemetini alıp sırasıyla Yeni İbrahim Paşa, Kasımpaşa Medresesi, Yeni Ali Paşa, Şah Sultan, Hankah Medresesi, Sahn-ı Seman, Şehzâde, Valide Sultan Medresesi müderrisi oldu. Müderrislikten ayrılıp kadılığa geçti. Sırasıyla Bursa, Edirne ve İstanbul kadısı oldu. 1005'te/1596-97 Anadolu kazaskeri olduysa da kısa süre sonra azledildi. 1008/1599-1600 yılında yeniden Anadolu kazaskeri, 1010'da/1601-02 yılında Rumeli kazaskeri oldu. 1011/1602-03 yılında bu görevden ayrılarak emekli oldu. Şirpençe hastalığına yakalanıp 1013/1604-05 yılında vefat etti.

Aklî ve naklî ilimlerde maharet sahibi olan Ahizâde Abdülhalim Efendi, devrinin önde gelen âlimleri arasında yer almıştır. *Hidâye*'ye şerhi, *Şerh-i Miftâh*'a talikası, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, *Dürer ü Gurer*, *Eşbâh ü Nezâ'ir*'e haşiyeleri vardır. Ayrıca inceledikleri kitapların kenarlarında değerlendirmelerini ihtiva eden kıymetli açıklamaları vardır. *Şevâhidü'n-Nübüvve*'yi süslü bir üs-
 lpla tercüme etmiştir. Halîmî mahlasıyla şiirler kaleme almıştır.¹⁷

Hâlîmî görmek için gelmeğe itdün ikrâr

Gel gör imdi nice hazz itdi efendi dil-i zâr

Biricik söylemedi yâr niyâz itdüm çok

Katı sengîn-dil imiş hak bu ki aslâ söz yok

10) Ahizâde Yahya Çelebi

Sultan III. Mehmed zamanında kazaskerliğe yükselen Ahizâde Abdülhalim Efendi'nin iyi huylu, kabiliyetli oğludur. 982'de/1574-75 dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini önce babasından aldı. Ardından devrindeki âlimlerin ders hâlikalarına dâhil oldu. Medrese tahsilini tamamladıktan sonra Şeyhülislâm Bostânzâde Efendi'den mülâzım oldu. Sırasıyla Sinan Paşa, Hankah, Hasekiye, Sahn-ı Semaniye, Vâlîde Sultân, Süleymaniye, Darülhadis Medresesi'ne atandı. 1018'de/1609-10 Mısır Kahire kadısı oldu. 1020/1611-12 yılında azledildi. Kara yoluyla İstanbul'a gelirken Şam yakınlarında hastalanıp vefat etti.

¹⁷ Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'ik*, 1309-1312.

Âlim, fâzıl, şerefli bir zat idi. *Şakâ'ik* zeyli sahibi Nev'îzâde Atâyî'nin üstadıdır. Arapça inşa ile *Bahriyye* adında bir eseri vardır.¹⁸

11) Ahizâde Mahmûd Çelebi

Kazasker Ahizâde Abdülhalim Efendi'nin büyük oğlu, Sûzî mahlası ile şiirleri bulunan Mahmud Efendi'dir. 982'de/1574-75 doğmuştur. İlk eğitimini babasından aldıktan sonra devrinin meşhur âlimlerinin ders halkalarına dâhil oldu. Şeyhülislâm Bostanzâde Efendi'den mülazım oldu. Sırasıyla Pervîz Efendi, Sinan Paşa, Sinan Paşa Sultanî, Siyavuş Paşa Sultânî, Sahn-ı Seman, Ayasofya ve Süleymaniye medreselerinde görev yaptı. Müderrislikten ayrılıp kadılık mesleğine atıldı. 1021'de/1612-13 Selanik kadısı oldu, bu vazifede beş yıl kaldı. Karaferye kazası arpalık olarak verildi. Kahire, Eyüp, Bursa, Edirne kadısı oldu. 1036/1626-27 yılında azledilince şirpençeye yakalandı. İstanbul'da vefat etti ve babasının türbesine defnedildi.¹⁹

12) Ahizâde Hüseyin Efendi (Hüdâyî)

Sultan II. Selim devri (1566-1574) âlimlerinden Ahizâde Mehmed Efendi'nin oğludur. 980/1572-73 yılında dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini tamamladıktan sonra Hoca Sadeddin Efendi'den mülazım oldu. Sırasıyla Papa-soğlu, Osman Paşa, Yeni Ali Paşa, İsmihân Sultan, Sahn-ı Semaniyye, Şehzâde, Süleymaniye, Süleymaniye Darülhadişi, Vefa Hakaniyesi ve Valide Sultan medreselerinde müderrislik yaptı. Müderrislik görevinden ayrılıp kadılık mesleğine geçti. Önce Bursa, ardından İstanbul kadısı oldu. Ardından 1020'de/1611-12 Kafzâde Feyzullah Efendi yerine Anadolu kazaskeri oldu. Bir yıl sonra azledildi ve kendisine Tekirdağ arpalık olarak verildi. 1023'te/1614-15 yeniden İstanbul kadısı oldu. Ardından yeniden Anadolu kazaskerliğine getirildi. 1027'de/1617-18 Pravadi arpalığı verilerek emekliye sevk edildi. 1032/1622-23 yılında Kethuda Mustafa Efendi yerine Rumeli kazaskeri oldu. Çok geçmeden yeniden emekli edilip görevden el çektirilerek Pravadi'ye gönderildi. 1035'te/1625-26 Kara Çelebizâde Efendi yerine ikinci defa Rumeli kazaskeri oldu. Yaklaşık iki yıl sonra Tekirdağ arpalık verilerek azledildi. 1041/1631-32 yılında Ebu Said Efendi yerine üçüncü defa Rumeli kazaskeri oldu. Hastalıktan vefat ettiği haberi yayılınca görevi başkasına verildi. Ölüm haberinin gerçeği yansıtmadığı öğrenilince görevine iade edildi. Aynı yıl Yahya Efendi yerine şeyhülislâmlığa yükseltildi. 1043'te/1633-34

¹⁸ Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'ik*, 1411-1412.

¹⁹ Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'ik*, 1734-1735.

azledilince deniz yoluyla hacca gitmeye niyetlendi. Yolda vefat edince Küçükçekmece yakınlarında sahilde defnedildi.

Âlim, fazıl, hayırsever bir şahıs idi. Hafızasının kuvveti meşhur idi. Evlerinin yakınında bir medrese yaptırmış, Balat'ta bir kiliseyi camiye çevirtip görevli tayin ettirmiştir. Hüdâyî mahlası ile şiirler kaleme almıştır.

*Öykinürmüş kad-i bâlâsına yârün şimşâd
Hüneri var-ısa hasmıyla berâber gelsün*

*Kenâr-ı cûda mey nûş eyledük bir iki âvâre
Anı kec-bîn olanlar çok görüp 'aks itdiler yâre*

*Halkı men 'eylemedin sana ne girer ne çıkar
Vâ'izâ yoksa duhân-ile kıyâmet mi kopar²⁰*

13) Ahizâde Mehmed Efendi

IV. Murad tabakası âlimlerinden Ahizâde Mahmud Efendi'nin oğludur. Başta babası olmak üzere devrinin önde gelen âlimlerinden dersler alarak medrese tahsilini tamamladı. Mülazım olduktan sonra sırasıyla Hayrettin Paşa, Hüseyin Efendi, Zal Paşa ve Sinan Paşa medreselerinde görev yaptı. 1050/1641 yılı ortalarında vefat etti.²¹

14) Ahizâde Abdülhalim Efendi

IV. Murad devri âlimlerinden Ahizâde Mahmud Efendi'nin küçük oğludur. Devrinin önde gelen hocalarından dersler alıp tahsilini tamamlayınca mülazım oldu. 1056'da/1646-47 Mesih Paşa Medresesi müderrisliğine tayin edildi. Sırasıyla Sadi Efendi, Maktul Hasan Paşa, Efdaliyye, Molla Gürânî, Gazanfer Ağa, Sahn-ı Semaniye, Hayrettin Paşa, Kasım Paşa, İsmihan Sultan, Eyüp ve Süleymaniye medreselerinde görev yaptı. Müderrislikten ayrıldıktan sonra 1079'da/1668-69 Kudüs kadısı olarak tayin edildi. Bir yıl sonra görevden azledildi. İstanbul'a dönüş yolunda Ulukışla yakınlarında vefat etti.²²

²⁰ Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'ik*, 1847-1851.

²¹ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi 'u'l-Fuzalâ*, hzl. Ramazan Ekinci, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2018), 417-418.

²² Şeyhî Mehmed, *Vekâyi*, 980-981.

15) Şeyh Ahi Mahmud-ı Nakşbendî

Açıkbaş Şeyh Mahmud Efendi'nin yeğeni Şeyh Seyyid Ahi Mahmud Efendi'dir. Memleketi olan Van'da gençlik yıllarını geçirdikten sonra Bursa'ya amcası Açıkbaş Mahmud Efendi'nin yanına geldi. Amcasının yanında tarikat âdâbını öğrendi ve ondan icazet aldı. 1077'de/1666-67 amcası Açıkbaş Mahmud Efendi vefat edince yerine onun yerine şeyh oldu. Ömrünün sonuna kadar bu dergâhta irşat faaliyetlerine devam etti. 15 Rebiülevvel 1090'da/26 Nisan 1679'da vefat etti. Daye Hatun Camii haziresinde defnedildi. Yerine oğlu Seyyid Mustafa Efendi posta oturdu.²³

Sonuç

Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye ve eserin Türkçe zeyillerinde yapılan taramalarda yaklaşık dört buçuk asırlık bir zaman zarfında "Ahi" lakaplı on beş şahsın varlığı tespit edilmiştir. Bunların dördü sûfî (Şeyh Ahi Hasan, Ahi Evran, İbn Ahi Şorva, Şeyh Ahi Mahmud (ö.1679)), on biri âlimdir. Mutasavvıf olan şahıslardan sadece Şeyh Ahi Mahmud'un tarikatı bellidir. On bir âlimden sekizi (Ahizâde Mehmed (ö. 1581), Ahizâde Hasan Çelebi (ö. 1589), Ahizâde Abdülhalim (ö. 1604-05), Ahizâde Yahya (ö. 1611-12), Ahizâde Mahmud (ö. 1626-27), Ahizâde Hüseyin (ö. 1633), Ahizâde Mehmed (ö. 1641), Ahizâde Abdülhalim (ö. 1669-70) aynı aileye mensuptur. Bahis konusu edilen şahıslardan Ahizâde Hüseyin Efendi Osmanlı Devleti'nde âlimlerin erişebileceği en üst makam olan şeyhülislâmlığa kadar yükselmiştir. Ahizâde Mehmed Efendi ve Ahizâde Abdülhalim Efendi ise Anadolu kazaskerliği yapmıştır. Hayat hikâyeleri ele alınan on beş şahıstan Ahizâde Hasan Çelebi, Hüdâyî mahlaslı Ahizâde Hüseyin Efendi, Halîmî mahlaslı Ahizâde Abdülhalim Efendi ve Sûzî mahlaslı Ahizâde Mahmud Efendi'nin idari görevlerinin yanı sıra edebiyatla alakadâr oldukları ve şiirler yazdıkları bilinmektedir. *Şakâ'ik* külliyyatı içinde "Ahi" lakaplı son kişi 1679'da vefat eden Şeyh Ahi Mahmud Efendi'dir. Bu tarihten *Şakâ'ik* külliyyatının sona erdiği 24. tabakanın sonu olan 1754 yılına kadar ömür sürmüş meşhur kimseler arasında "Ahi" lakaplı kimsenin bulunmaması Ahiliğin XVII. asırdan itibaren Anadolu coğrafyasındaki etkinliğinin azalmasına bağlanabilir.

²³ Şeyhî Mehmed, *Vekâyi'*, 1397-1398.

Kaynakça

- Akbayar, Nuri. “Hâl Tercümesi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yay 4, İstanbul: 1981.
- Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Yay., 2011.
- Çetin, Mahmut. *Biyografi Kitabı*, İstanbul: Biyografi.net Yay., 2012.
- Fındıklılı İsmet Efendi, *Tekmiletü’ş-Şakâ’ik Fî Hakkı Ehli’l-hakâ’ik* hzl. İsmail Yıldırım, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2021.
- Komisyon, “Biyografya”, *Büyük Lugat ve Ansiklopedi*, İstanbul (ty).
- Komisyon, *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yay., 2005.
- Nev’îzâde Atâyî, *Hadâ’iku’l-Hakâ’ik Fî Tekmiletü’ş-Şakâ’ik*, hzl. Suat Donuk, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2017.
- Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi’u’l-Fuzalâ*, hzl. Ramazan Ekinci, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2018.
- Taşdelen, Vefa. “Biyografi: Ötekine Yolculuk”, *Millî Eğitim Dergisi*, 172, (Güz 2006).
- Taşköprizâde Ahmed Efendi, *eş-Şakâ’iku’n-Nu’mâniyye fî Ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye*, hzl. Muhammet Hekimoğlu, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2019.
- Uşşâkîzâde İbrâhîm Hasîb, *Zeyl-i Şakâ’ik*, hzl. Ramazan Ekinci, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2017.

İLK ARAPÇA FÜTÜVVETNÂMELERDEN İBNÜ'L-Mİ'MÂR'IN (Ö. 1244) *KİTÂBÜ'L-FÜTÜVVE*SİNE GÖRE FÜTÜVETE GİREMEYECEK ZÜMRELER

Bünyamin AYÇİÇEĞİ*

Özet: Sülemî'nin (ö. 1021) ve Kuşeyrî'nin (ö. 1072) Arapça olarak kaleme aldığı ilk fütüvvetnâmeler, İslam ahlakını özümsemiş ideal bir müslümanı tarif etmekte; âyetlerden ve hadislerden hareketle örnek insan modeli ortaya koymaktadır. Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh (1180-1225) da fütüvveti bir sosyal kurum olarak düzenleme yoluna gitmiş ve bunun için çeşitli eserler yazdırmıştır. Böylece tasavvufî fütüvvet anlayışını ortaya koyan ilk dönem eserlerinden hareketle fütüvveti bir kurum olarak tarif eden, bu kurumun şartlarını ortaya koyan risaleler kaleme alınmaya başlamıştır. Bunlardan ilki de Şeyh Şihâbüddin Ebû Hafs Ömer b. Muhammed es-Sühreverdî'ye (ö. 1234) ait *Risâletü'l-Fütüvve* adlı eserdir. İbnü'l-Mi'mâr el-Bağdâdî de bu dönemde, fütüvvet düşüncesinin bir kurum olarak yayılması sürecine katkı sağlayan önemli fikir adamlarından biri olarak öne çıkmaktadır. İbnü'l-Mi'mâr, İlk Arapça fütüvvetnâmelerden olması bakımından önem arz eden eseri *Kitâbü'l-Fütüvve*'yi, Şihâbüddin es-Sühreverdî'yle yakın dönemde kaleme almıştır. Bu çalışmamızda müellif hakkında muhtasar bilgi verildikten sonra eserin içeriğine temas edilmiştir. Ardından on bölümden oluşan *Kitâbü'l-Fütüvve*'nin dördüncü ve kısmen beşinci bölümlerinde yer alan fütüvvet giremeyecek zümreler anlatılmıştır. Sonuç bölümünde ise fütüvvetle ilgili ilk dönem kaynak eserleriyle İbnü'l-Mi'mâr'ın eseri, fütüvvet giremeyecek zümreler bakımından mukayese edilmiş ve elde edilen sonuçlar ortaya konmuştur.

Anahtar kelimeler: İbnü'l-Mi'mâr el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-Fütüvve*, Fütüvvet Giremeyecek Zümreler

Groups Not To Be Included In Futuwwa According to the *Kitâb al-Futuwwa* of İbnü'l-Mi'mâr (d. 1244), One of The First Arabic Futuwwanames

Abstract: The first futuwwanames written by Sülemî (d. 1021) and Kuşeyrî (d. 1072) in Arabic describe an ideal Muslim who has assimilated Islamic moral values, presenting an exemplary human model based on verses and hadiths. Abbasi Caliph Nâsır-Lidînillâh (1180-1225) also engaged in organizing futuwwa as a social institution and had various works written for this purpose. Thus, based on the early works of the sufi understanding of futuwwa, treatises describing futuwwa as an institution and revealing the conditions of this institution began to be written. The first of these was a work called *Risâle al-Futuwwa*, which belongs to Şeyh Şihâbüddin Ebû Hafs

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fak., bunyamin.aycicegi@istanbul.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6576-0786>.

Ömer b. Muhammed es-Sühreverdî (d. 1234). İbnü'l-Mi'mâr al-Bağdâdî stands out as one of the important intellectuals who contributed to the process of spreading the idea of futuwwa as an institution in this period. İbnü'l-Mi'mâr wrote *Kitâb al-Futuwwa*, which is important in terms of being one of the first Arabic futuwwanames, in a period close to Şihâb al-din al-Suhreverdî. In this study, after giving concise information about the author, the content of the work was touched on. Then, the groups that could not be included in the futuwwa mentioned in the fourth and partially fifth chapters of *Kitâb al-Futuwwa*, which consists of ten chapters, are explained. In the conclusion part, the first period source works on futuwwa and the work of İbn al-Mi'mâr are compared in terms of groups that could not be included in the futuwwa and the results are revealed.

Keywords: İbnü'l-Mi'mâr el-Bağdâdî, *Kitâb al-Futuwwa* Groups Who Could Not Be Included In Futuwwa.

İbnü'l-Mi'mâr'ın Hayatı ve Eserleri

Künyesi Ebû Abdullah, lakabı Kemâleddin olan müellifin tam adı Muhammed bin Ebi'l-Mekârim bin Hasan bin Câmî' bin el-Mi'mâr'dır. Bağdatlı olan müellif, İbnü'l-Mi'mâr el-Bağdâdî olarak şöhret bulmuştur. Tam olarak ne zaman doğduğu bilinmese de eserlerinden hareketle onun 605/1208-1209 yılında hayatta olduğu anlaşılmaktadır (et-Tavîl, 2021, 10-12). Müellif, 5 Cemaziyelevvel 642/9 Ekim 1244 Pazar gecesi Bağdat'ta vefat etmiştir (et-Tavîl, 2021, 10-12).

Kaynaklarda kendisinin on bir tane eser kaleme aldığı ve bunlardan sadece üçünün günümüze ulaştığı yazılıdır. Birçok farklı konuyla ilgili yazdığı *el-Bürhânü fî İlmi'l-Kur'an*, *el-İlmü ve'l-Amel*, *el-İlm*, *el-Münâzarâtü fî'l-Es'leti ve'l-İ'tirâzâti alâ envâ'i'l-İstidlâlât*, *Nihâyetü'l-Emel fî İlmi'l-Cedel*, *Usûlü'l-Ulûm*, *el-Akl*, *el-Hudûd* adlı eserleri henüz ele geçmemiştir. Eldeki üç eseri, çalışmamızın da konusu olan *Kitâbü'l-Fütüvve*'den başka *Muhtasarü Nihâyeti'l-Emel fî İlmi'l-Cedel* ile *Risâletün fî'l-Farki beyne'l-Hakîkati ve'l-Mecâz*'dir (et-Tavîl, 2020, 433-434; et-Tavîl, 2021, 13-16).

Kitâbü'l-Fütüvve'nin Önemi ve İçeriği

Eserin bilinen tek nüshası Almanya Tübingen Üniversitesi Kütüphanesi 184 numarada kayıtlıdır. Nüsha 83 varak olup nesih hatla kaleme alınmıştır. Ferağ kaydına göre eser, müellifin vefatından yaklaşık 200 sene sonra Rebiülahir 844/Ağustos 1440'ta Muhammed bin Eyyüp bin Muhammed tarafından

istinsah edilmiştir. Bu nüshadan hareketle Bağdat'ta yayımlanan eser (Mustafa Cevad vd., 1958), tarafımızca tercüme edilip yayıma hazırlanmaktadır.

Eserin telif tarihi belli değildir. Ancak içeriğinden hareketle *Kitâbü'l-Fütüvve*'nin Abbasi Halifesi olan ve fütüvvet teşkilâtını yeniden düzenleyip yaygınlaşmasını sağlayan Nâsır Lidînillâh hayattayken yazıldığı ve kendisine sunulduğu söylenebilir. Bu açıdan eser ayrı bir önem kazanmaktadır.

Kitâbü'l-Fütüvve, mukaddimeden başka on bölümden oluşur. Birinci bölümde fütüvvetin anlamı ve kapsamı; âyetlerden, hadislerden ve çeşitli eserlerden hareketle anlatılır. İkinci bölümde fütüvvetin nasıl ortaya çıktığı, asıl anlamı, şeriattaki yeri ele alınır. Üçüncü bölümde fütüvvetin ve fetânın hususiyetleri ile ilgili Hasan-ı Basrî (ö. 728), Tirmizî (ö. 892) gibi otuz önemli isimden alıntılar yer alır. Dördüncü bölümde fütüvvete girmenin ve fütüvvetin sıhhatinin şartları anlatılır. Beşinci bölümde ise dördüncü bölümde anlatılanlar detaylandırılır ve fütüvvete zarar veren hususlar zikredilir. Altıncı bölümde fütüvvet kurumunda kullanılan nakîb, şedd, vekîl gibi toplam 24 ıstılah ele alınarak açıklanır. Yedinci bölümde fetânın keyfiyeti, vasfı, sofrada ve fütüvvete kabul töreninin hususiyetleri izah edilir. Sekinci bölümde şeddin, su ve tuzun hikmetleri ele alınır. Dokuzuncu bölümde fetânın görevleri ve sakınması gereken hususlar yer alır. Onuncu bölümde de fütüvvetin ilklerinden 25 övülen olay ve sonra gelenlerin yaptıkları üç tane sakınılması gereken, sonradan icat edilen cahilce özellik anlatılır.

***Kitâbü'l-Fütüvve*'ye Göre Fütüvvete Giremeyecek Zümreler**

İbnü'l-Mî'mâr, fütüvvete giremeyecek zümreleri ve fütüvvetin şartlarını asıl olarak dördüncü ve kısmen beşinci bölümde ele alır. Dördüncü bölümün başlığı "Sahih Kaynaklardan Hareketle Fütüvvetin/Fütüvvete Girmenin Şartları"dır. Buna göre fütüvvetin sıhhati için gerekli olan altı şart sırasıyla şöyledir: Erkek olmak, büluğa ermek, akli başında olmak, din sahibi olmak, istikâmetü'l-hâl üzere olmak ve mürüvvet sahibi yani yiğit ve cömert olmak. Bu maddeleri sıraladıktan sonra müellif, her bir maddeyi sebepleriyle birlikte izah etmektedir.

1. Erkek Olmak: Fütüvvete girmenin ilk şartı olarak erkek olmak zikredilmiştir. Kitaba göre erkeklik; şeref ve kemal sahibi olmak demektir. Erkekler; siyasette, hüküm vermede, şahitlikte, mal sahibi olma ve malları muhafaza etme gibi işleri üstlenmekte kadınlardan daha önemli bir yere sahiptir. Kadınlar da evin sahibidir. Ev işleri, evin düzeni kadınlardan sorulur. Kadınların en

hayırlıları dahi erkeklerden daha az sorumluluk yüklenmelidir. Fütüvvet, hiçbir nâkısayı kabul etmemektedir. Nisa Suresi 4/34. âyette de şöyle buyrulmaktadır: “Erkekler, kadınların koruyup kollayıcılarıdır. Çünkü Allah, insanların kimini kiminden üstün kılmıştır. Bir de erkekler kendi mallarından harcamakta (ve ailenin geçimini sağlamakta)dırlar. İyi kadınlar, itaatkârdırlar. Allah’ın (kendilerini) koruması sayesinde onlar da “gayb”ı korurlar. (Evlilik yükümlülüklerini reddederek) başkaldırdıklarını gördüğünüz kadınlara öğüt verin, onları yataklarında yalnız bırakın. (Bunlar fayda vermez de mecbur kalırsanız) onları (hafifçe) dövün. Eğer itaat ederlerse, artık onların aleyhine başka bir yol aramayın. Şüphesiz Allah, çok yücedir, çok büyüktür.” Bu sebeplerden ötürü fütüvvet erkeklere has olup kadınlar fütüvvete kabul edilmemektedir.

2. Büluğa Ermek: Büluğ; vücudun kemale ermesi, aklın aydınlanması, daha doğru kararlar alabilir hale gelmesi demektir. Çocuk artık temyiz çağına gelmiş ve sorumluluk üstlenebilir yaşa ulaşmıştır. Kişi, hukuken de bazı imtiyazlara sahip ve özgür durumdadır. İnsan çocuklukta kendini sınırlayan kayıtlardan uzaktır. Çocukluk; hem vücut hem de zihin olarak acziyet demektir. İyiyi kötüden ayıramadığı ve uyarıları da kavrayamadığı için çocuğun hukukî sorumluluğu yoktur.

Lakin burada farklı bir görüş daha vardır ki büluğa ermemiş olmasına rağmen akli başında olan çocuklar da alışması maksadıyla fütüvvete kabul edilmişlerdir. Tam anlamıyla bunlara yetki verilmemiş, sadece kuralları öğrenmeleri ve fütüvvete ısındırılmaları sağlanmak istenmiştir. Büyüklerin yanında terbiye edilmeleri amaçlanmıştır. Buna da delil olarak şu hadis getirilmiştir: “Gençlerinizin en hayırlısı, ihtiyarlarınıza benzeyenlerdir. İhtiyarlarınızın en şerlisi de gençlerinize benzeyenlerdir (et-Taberânî, 1995, 4/94).”

İbnü’l-Mî‘mâr, çocuğun fütüvvetinin sıhhatiyle ilgili hüküm vermesi istendiğinde şöyle diyebileceğini; çocuğun gücü, fütüvvetin şartlarını ne kadar yerine getirmeye müsaitse o kadarıyla sorumlu kılınması gerektiğini ifade eder.

3. Akli Başında Olmak: Akıl; doğru kararlar alabilmemiz, doğruyu yanlış ayırt edebilmemiz ve her şeyi yerli yerince yapabilmemiz için şarttır. Hadiste, “İnsanların en müttakisi en akıllı olanlarıdır. Biz peygamberler, insanların akıl seviyelerine göre hitap etmekle emrolunduk.” buyrulur (es-Sülemî, 2001, 1/377). İnsanı güzele sevk eden ve çirkin şeylerden de alıkoyan akıldır. Bu sebeple akıl hastaları asla fütüvvete giremez.

“Peki fütüvvete girdikten sonra insanın akli zevale uğrarsa ne olur?” sorusuna cevaben de müellif, nasıl ki kişinin müslümanlığına zarar gelmiyorsa

fütüvvetine de zarar gelmeyeceğini belirtmiştir. Çünkü kişinin fütüvvete girdikten sonra aklı zâil olmuştur.

4. Din Sahibi Olmak: Din asıldır, fütüvvet ise fer‘ yani daldır. Bu sebeple dini olmayanın fütüvveti de olamaz. Fütüvvet, şeriata muhalif olmayıp aksine dinin güzel hasletlerinden biridir. Şeriata muhalif olan şeyin fütüvvete olması düşünülemez. İbnü’l-Mi‘mâr, kişinin dinden çıkması halinde fütüvvetten düşeceğini, tekrar dine girmesi durumunda da fütüvvetin yenilenebileceğini ifade eder.

Eserde ele alınan ilginç bir husus da ehl-i kitab olarak kabul edilen ve İslam hukukunda müşriklerden farklı değerlendirilen Yahudi ve Hristiyanlar’ın fütüvvete girip giremeyeceğine dair konudur. Müellif bu hususta iki görüş bulunduğunu, bir kısım ulemaya göre ehl-i kitabın fütüvvete girebileceğini söylemektedir. İbnü’l-Mi‘mâr, kendisinin de böyle düşündüğünü, ehl-i kitabın fütüvvete girebileceğini ifade etmektedir.

Müellif, insanların din noktasında ikiye ayrıldığını; birincisinin putperestler, ikincisinin de bir semavî dine inananlar olduğunu belirtir. Puta tapanların asla fütüvvete kabul edilemeyeceğini ama bir semavî dine inananların fütüvvet ehli olabileceğini çünkü bunların ilahî kitaplarının ve şeriatlarının olduğunu zikreder.

5. İstikâmetü’l-Hâl Üzere Olmak: İstikâmetü’l-hâl ile müellifin kastedtiği, kişinin ruhî ve fizikî olarak düzgün durumda bulunmasıdır. Fütüvvete girecek kişinin karakterinde bir eksiklik olmaması gerekir. Fütüvvet ehlinin muhannes (eşcinsel) olmaması, ahlaken düzgün olması, yüz karası işler yapmaması icap etmektedir.

İbnü’l-Mimar, muhannes olmamasına rağmen kadınsı hareketlere, tavırlara sahip bir erkeğin fütüvvete girmesinde bir sakınca olmadığını ifade eder.

6. Mürüvvet Sahibi, Yiğit ve Cömert Olmak: İbnü’l-Mi‘mar, fütüvvete girecek kişinin övülen vasıflara sahip olması, haramlardan sakınması gerektiğini, çirkin fiilleri işlemekten utanmayan kişinin de fütüvvete alınamayacağını söyler. Bir kişi sürekli çirkin işler yapıyorsa onun mürüvvet sahibi olmadığına hükmedilmektedir.

“Peki, bir kişinin mürüvvet noktasında bazı eksiklikleri tespit edilirse ne olur?” sorusuna cevaben müellif, eğer kişi bu davranışları karakter haline getirmemiş, devamlı surette çirkin işler yapmıyorsa fütüvvetten düşmeyeceğini;

insanın sürekli aynı hal üzere olamayacağını, mutlak kemal sahibinin yalnızca Allah olduğunu belirtir.

Bu sayılan altı husus, fütüvvetin olmazsa olmaz temel şartlardır. İbnü'l-Mi'mâr bu altı şarta sahip olmayanların asla fütüvvete kabul edilmeyeceğini vurgular. Ayrıca müellif; karısının namussuzluğuna bile bile göz yuman deyyusların, gelecekte haber verenlerin, sihir yapanların, kâhinlerin, münecimlerin, yol kesici haramîlerin de fütüvvete girmek isteseler bile alınmayacaklarını belirtir.

İbnü'l-Mi'mâr bir soruya karşılık olarak kölelerin, fakirlerin, hizmetlilerin, dokumacıların, hacemat yapanların, bekçilerin, madencilerin, çöpçülerin, hamamda çalışanların, uzvu eksik olanların fütüvvete girmesinde bir sakınca olmadığını söyler.

Müellif fütüvveti güzelleştiren, ikmâl eden birtakım hususları da belirtir. Bunlardan bazıları şöyledir: Her türlü beğenilen davranışı sergilemek, sıkıntıda olana yardım etmek, misafire bolca ikram etmek, fütüvvet kardeşlerine yardım etmek, ihsanı yaymak, akrabayı ziyaret etmek, haramlardan kaçınmak, zulmü uzaklaştırmak, cömertliği yaymak, Allah'a gizli ve açık şekilde itaat etmektir.

***Kitâbü'l-Fütüvve'*ye Göre Fütüvvete Noksanlık Veren Ama Fütüvveti İptal Etmeyen Vasıflar**

İbnü'l-Mi'mâr, fütüvvet ehlinin mükemmel vasıflara sahip olması gerektiğini ifade ettikten sonra uzunca bir liste halinde bazı meslekleri ve insan tiplerini sayarak bunların fütüvvete zarar vereceğini belirtir. Ancak bu meslekleri yapanların ya da anlattığı karaktere sahip olanların fütüvvetinin iptal edilmeyeceğini, sadece bu hususların fütüvvete noksanlık vereceğini, böyle olanların takip edilerek yanlış yapmalarını yönünde uyarılmaları gerektiğini belirtir.

Kitaptaki sırayla bu meslekler ve hususlar şöyledir: ressam, insanların taklitlerini yapan mukallitler, dansçılar, çalgıcılar, hayvan oynatanlar, çöpçüler, tuvaletçiler, şarlatan tipler, süslü erkekler, yalan söyleyenler, laf taşıyanlar, gıybet edenler, iki yüzlüler, talep yokken müşteriyi aldatmak için fiyat artıranlar, ağzı bozuk kişiler, komşusuyla çekişenler, insanları aldatmaya tevessül eden esnaflar, taklit malı süsleyip püsleyerek sunanlar, malın aybını gizleyenler, malını çokça yemin ederek satanlar, at çiftleştirme işinden para kazananlar, sinsice hareket eden beleşçi kişiler, işini geciktirenler, kadın hamamı işletenler, peştemalsiz hamama girenler, hamamda abes yere vakit ge-

çirip oyalananlar, kuşla kumar oynatanlar, maymun oynatanlar, oyun yeri işletenler, çalgı çalanlar, içki içenler, haram olan kıyafetleri giyenler, altın kap ve süs eşyası kullananlar, yol üstünde açıktan yemek yiyenler, insanlar içinde başı açık gezenler, haramlara karşı umursamaz şekilde yaklaşanlar.

Müellif bu saydığı hususlara benzer rezil fiilleri işlemenin fütüvvete zarar vereceğini, bu kişilerin hemen tövbe etmesi ve bu kötü işleri bırakması gerektiğini ayrıca yetkililer tarafından da durumlarının takip edileceğini belirtir.

Fütüvvete kabul edilip edilmeyecek kişiler ve fütüvvetten atılmaya sebep olacak fiillerin fütüvvetnâmeler arasında farklılık gösterdiğini belirtmemiz icap eder. Burada dikkat çeken husus, kimi fütüvvetnâmelere göre bu sayılan mesleklerden ya da özelliklerden bazılarının fütüvvete alınmama şartı olarak kabul edilmesidir. Bu durum değerlendirme ve sonuç kısmında ele alınmıştır.

Değerlendirme ve Sonuç

Kaynaklarda ifade edildiğine göre ilk Türkçe fütüvvetnâme, Burgazî'nin 13. yüzyılda kendi ifadesiyle "Türk ıstılahı üzerine" kaleme aldığı eseridir. 13. yüzyılda Arapça olarak kaleme alınan Harputlu Nakkaş İlyasoğlu Ahmed'in *Tuhfetü'l-Vesâyâ*'sı da fütüvvetin kurumsallaşmasına katkı sunan ve Burgazî'yi de etkilemesi bakımından ehemmiyet arz eden bir diğer fütüvvetnâmedir. Alâüddeve-i Simnânî'nin (ö. 1336) eseri de ilk döneme ait Farsça fütüvvetnâmelerden olup fütüvvete giremeyeceklerle ilgili, İbnü'l-Mi'mar'la benzer bilgileri vermesi bakımından önemlidir. 15. yüzyılda kaleme alınan Sabuncuoğlu Şerefeddin'in eseri de bize fütüvvete giremeyecekler hakkında değerli bilgiler sunar.

İbnü'l-Mi'mar'ın *Kitabü'l-Fütüvve*'siyle ilk döneme ait saydığımız bu önemli eserleri, fütüvvete giremeyecek zümreler bakımından mukayese ettiğimizde karşımıza şöyle bir manzara çıkmaktadır:

Burgazî'ye göre kâfir, münâfık, müneccim, içki içen, dellak, tellal, vadesini yerine getirmeyen esnaf, kasap, cerrah, vergi tahsildarı, avcılar, vurguncu stokçular, kovucular, cimriler, gıybetçiler, iftiracılar, hırsızlar fütüvvete girememektedir (Gölpınarlı, 1953, 121-123).

Harputlu Nakkaş İlyasoğlu Ahmed'in *Tuhfetü'l-Vesâyâ*'sına göre çocuklara ısındırmak maksadıyla şedd kuşatılabilir. Köleye de efendisinin izni olmaksızın şedd kuşatılamamakta; ancak efendisinin izniyle kuşatılabilmektedir. Tövbe etmeleri umulduğu için fasıklar, müslüman olmalarından dolayı

fütüvvete kabul edilebilmektedir. Kadımla erkeği buluşturan kişilerse fütüvvete girememektedir. Ayrıca bedeninde kusur olan, kaşı, saç ve kirpiği kızıl olanla gök gözlü ve yüzünde benekler bulunan kimse de fütüvvete kabul edilememektedir (Gölpınarlı, 2011, 198-199).

Abdülbaki Gölpınarlı'ya göre Alâüddevle-i Simnânî'ye ait olan risale, fütüvvet hakkında muhtasar bilgiler vermektedir. Alâüddevle-i Simnânî yaklaşık İbnü'l-Mi'mar'dan 90 sene sonra vefat etmiştir. Müellifin özellikle fütüvvete kabul edilmeyecek olanları anlattığı bölümü, zikretmemesine rağmen, İbnü'l-Mi'mar'dan ya da İbnü'l-Mi'mar'ın istifade ettiği kaynaklardan aldığını zannetmekteyiz. Alâüddevle-i Simnânî de eserinde erkek olmayı, bülüğa ermeyi, akli başında olmayı, din sahibi olmayı, ruhî ve fizikî eksikliği bulunmamayı ve mürüvvet sahibi olmayı fütüvvete girmek için vazgeçilmez şartlar olarak sıralar. İbnü'l-Mi'mar'dan farklı olarak Simnânî, hayâ sahibi olmayı yedinci şart olarak ekler (Gölpınarlı, 2011, 254-255).

Sabuncuoğlu Şerefeddin de kâfirlere, içi dışı bir olmayan münafığa, müneccimlere, sürekli içki içenlere, tellaklara, dellallara, çul dokuyanlara, kasaplara, cerrahlara, avcılara, bidatçılara, karaborsacılara şedd bağlanamayacağını ifade eder (Köksal-Ayçiçeği, 2020, 121-125). Şedd sahibi kimselerin işledikleri takdirde şeddinin reddedileceği 15 kusur da şunlardır: şarap içmek, zina etmek, livatacılık, kişileri gammazlamak, münafıklık, büyüklenmek, kötü kalplilik, hasetçilik, buğz etmek, yalancılık, sözünde durmamak, emanete hıyanet etmek, nâmahreme şehvet nazarıyla bakmak, başkasının aybını istemek ve yüzüne vurmak, cimrilik. (Köksal-Ayçiçeği, 2020, 119-121).

Dikkat çekici bir durum da İbnü'l-Mi'mar'ın ehl-i kitabı kâfirlerden ayrı olarak değerlendirmesi, Yahudileri ve Hristiyanları gerekli şartları sağlamaları halinde fütüvvete kabul edilebilecekler arasında saymasıdır. Müellif bu duruma gerekçe olarak Kur'an'da, ehl-i kitabın müşriklerden ayrı bir yere konulduğunu göstermiştir.

Görüldüğü üzere fütüvvetnâmelerde birbiriyle benzeşen kurallar olmakla birlikte birbirinden oldukça farklı hususlar, fütüvvete kabul edilmenin şartları olarak zikredilmektedir. Birinde fütüvvete kabul edilmeme sebebi olarak öne sürülen kural, diğerinde büyük günah olarak görülmekte ama fütüvvetin düşmesine sebep olmamaktadır. Bu tip hareketleri sergileyenlerin takip edilmesi, uyarılması gerektiği ifade edilmektedir. Yaptığımız bu incelemeden hareketle Burgazî ile Sabuncuoğlu Şerefeddin'in ve Alâüddevle-i Simnânî ile İbnü'l-Mi'mar'ın oldukça benzer hususları ele aldıkları anlaşılmıştır. Eserler arasında, fütüvvete kabul edilmeme şartlarıyla büyük kusur olarak görülen şartlar

arasında benzerlik olduğu, kimi eserlere göre kabul edilmeme ya da uzaklaştırılma şartlarının kimisine göre büyük kusur kabul edildiği tespit edilmiştir. İncelediğimiz fütüvvetnâmelere göre fütüvvete kabul edilmeme gerekçeleri ve fütüvvete alınmayacak meslekler alfabetik olarak şu şekilde tespit edilmiştir: akli başında olmamak, avcılık yapmak, başkasının aybını istemek ve yüzüne vurmak, bedeninde kusur olmak, bidatçılar, bülüğa ermemek, büyüçülük yapmak, cerrahlık, cimrilik, çul dokuyanlar, dellaklar, deyyuslar, emanete hıyanet edenler, eşcinseller, gıybetçiler, gök gözlü olanlar, hasetçiler, haya sahibi olmayanlar, hırsızlar, içki içenler, iftiracılar, kadınlar, kadınla erkeği buluşturanlar, kafirler, kasaplar, kaşı saç kızıllı olanlar, insanlar arasında kötülük/düşmanlık ve bozgunculuk maksadıyla söz taşıyan kovucular, kötü kalpliler, livata yapanlar, münafıklar, müneccimler, nâmahreme şehvetle bakanlar, ruhî ve fizikî eksiği olanlar, sözünde durmayanlar, tellallar (alıcı ile satıcı arasında aracılık yapanlar), vadesini yerine getirmeyenler, vergi tahsildarları, vurguncu stokçu karaborsacılar, yalancılar, yol kesici haramîler, yüzü benekli olanlar, zina edenler.

Kaynakça

- Çatak, Adem. “Şihabüddin Ebû Hafs Ömer b. Muhammed es-Sühreverdî İle Şihabüddin Yahya b. Habeş es-Sühreverdî'nin Eserlerinin Karıştırılması Üzerine”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2012), 63-81.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. “Burgâzî ve Fütüvvet-nâmesi”. *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası* 15/1-4 (1953), 76-153.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 2011.
- Hartmann, Angelika. “Nâsır-Lidînillâh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/ 399-402. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Köksal, M. Fatih. *Ahi Evran ve Ahilik*. Ankara: Kırşehir Valiliği Yayını, 2008.
- Köksal, M. Fatih- Gıynaş, Kamil Ali. “Bir Bektaşî Fütüvvetnâmesi”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. 59 (2011), 403-422.
- Köksal, M. Fatih. *Ana Hatlarıyla Türk Ahiliği Ahilik-Fütüvvet Yazıları*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2015.

- Köksal, M. Fatih-Ayçiçeği, Bünyamin. *İki Fütüvvetnâme Sabuncuoğlu Şerefeddîn Fütüvvetnâmesi Bursalı Hoca Cân Fütüvvetnâmesi*. Ankara: T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.
- Mustafa Cevad vd. *Kitâbü'l-Fütüvve/eş-Şeyh Ebî Abdillâh Muhammed bin Ebi'l-Mekârim el-Ma'rûf bi-İbni'l-Mi'mâr el-Bağdâdî el-Hanbelî (el-Müteveffâ sene 642 h.)*. Bağdad: Mektebetü'l-Müsenna, 1958.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Fütüvvet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/262-265. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- es-Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin, Muhammed b. Hüseyin. *Hakâiku't-Tefsîr*. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- et-Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-Evsat*. 10 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Haremeyn, 1995.
- et-Tavîl, Muhammed bin Abdullah bin İbrahim. "Risâletün fi'l-Farki Beyne'l-Hakîkati ve'l-Mecâzi Tasnîf: Muhammed bin Ebi'l-Mekârim bin Hasan bin Câmi' bin el-Mi'mâr el-Bağdâdî el-Hanbelî". *Mecelletü Külliyyeti'd-Dirâsâti'l-İslâmiyyeti ve'l-Arabiyyeti*. 5/4 (2020), 422-456.
- et-Tavîl, Muhammed bin Abdullah bin İbrahim. *Muhtasaru Nihâyeti'l-Emel fi İlmi'l-Cedel*. Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 2021.

ŞEYH SEYYİD HÜSEYİN B. ŞEYH SEYYİD ALİ FÜ- TÜVVETNÂMESİNE DAİR

*Mehmet Saffet SARIKAYA**

Öz: Son yıllarda muhtemelen yeni bağışlar yoluyla kütüphane kataloglarına giren hacimli fütüvvetnâme nüshalarına rastlanmaktadır. Şeyh Seyyid Hüseyin b. Şeyh Seyyid Ali *Fütüvvetnâmesi* de bunlardan birisidir. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 3556 numarada 84 varaklık bir mecmuada yer alan bu eser mecmuanın ilk 36 varasını içerir. Mecmuada bulunan diğer risaleler dikkate alındığında aslında eserin bütünüyle ahi/fütüvvet geleneğiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Eserin Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî Fütüvvetnamesi ve Milli Kütüphane A 4225’de kayıtlı Fütüvvetname’yle benzerlikleri dikkat çekmektedir. Ancak müellifin 31a’da verdiği silsile, muhtemelen 1470’den sonrasında yazılmış Halvetî kökenli yeni bir Fütüvvetname’e sahip olduğumuzu göstermektedir. Mecmuada yer alan *Hâzâ Risâle-i Donanma-i İslâm* (36b-37b) adlı risale, ahi geleneğindeki Abbasî izlerini taşıyan ilginç bir metindir. Mecmuanın *Suâlnâme-i Fütüvvet* (71b-76b) kısmında ise Hz. Peygamber ve Hz. Ali’yle başlatılan fütüvvet silsilesi Ahi Evran’a ulaştırılıp Ahi Evran’ın menakibi anlatılır, metinde ve hamîşinde iki ayrı silsile verilir. Bildiride söz konusu nüshanın tavsif ve tanıtımı yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Fütüvvetnâme, Şeyh Seyyid Hüseyin b. Şeyh Seyyid Ali, Halvetiyye.

About the Futuwwatnama of Sheikh Sayyid Hussain b. Sheikh Sayyid Ali

Abstract: In recent years, probably through new donations, the voluminous copies of Futuwwatnama registered in the library catalogues are founded. Futuwwatnâme of Sheikh Sayyid Hussain b. Sheikh Sayyid Ali, is one of them. This work numbered 3556 in Suleymaniye Library Manuscript Donations, in a collection has 84 pages, includes the first 36 pages of the collection. When the other risâlahs in the collection are taken into account, it is understood that the work is completely related to the tradition of akhi/futuwwa. It’s similarities with the Sayyid Hussain b. Sayyid Gaybi Futuwwatnâme and the Futuwwatnâme registered in the National Library A 4225, draw attention. However, the lineage given by the author in 31a, probably shows that we have a new Futuwwatnama originated Khalwati. Risalah named Hâzâ Risale-i Donanma-i İslâm in the collection (36b-37b), is an interesting text that bear the Abbasid traces in the Akhi tradition. In the part of Sualnâme-i Futuwwa (71b-76b), the

* Prof. Dr., Süleyman Demirel Ü. İlahiyat Fak., mehmetsarikaya@sdu.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-0931/6090>.

Futuwwa lineage that started with Hazrat Prophet and Hazrat Ali is taken to Ahi Evran, the legend of Ahi Evran is told. Two separate linages are given in the text and in the short note of text. In this paper, this work will be introduced

Key words: Sufism, Futuwwatnāma, Sheikh Sayyid Hussain b. Sheikh Sayyid Ali, Khalwatiyye.

Sözlükte; gençlik, delikanlılık, mertlik, yiğitlik, cömertlik, fedakârlık, mürüvvet, yardımseverlik gibi anlamlara gelen *feta* kelimesinden türetilen *fütüvvet*, tasavvuf istilahında yiğitlik, mertlik, diğerkâmlık, îsar, mürüvvet, iyi huyluluk gibi vasıfları kapsayan geniş bir anlam kümesine sahiptir. *Rind*, *ayyâr*, *şuttâr* gibi terimler de fütüvvetle ilgilidir. Bu terimler eş anlamlı olarak çoğu kere birlikte kullanılır. 9-10. yüzyıllarda Türkistan'da fütüvvet ehliyle benzer hususiyetleri taşıyan *gaziler* adını taşıyan bir zümre vardır. Ribatlarda yaşayan bu zümre gündüzleri cihadla geceleri ilim ve zikir ile meşgul olmaktadır. Bunların reislerini dönemin tarihçilerinden Beyhakî, *Sipâhsâlâr-ı Gâziyân*, 'Utbi Re'îsü'l-Fityân, Gerdîzî *Ayyârların Başı* diye tanımlamıştır.

Halife en-Nasır li-dinillah (575-622/1179-1225) çeşitli sebeplerle Bağdat fityânına intisap eder. Daha sonra fityânın başına geçip teşkilatın kurallarını belirleyerek, teşkilatı diğer Müslüman ülkelere yayarak hâkimiyet alanını genişletmeye çalışır. Bu çabasına Ş. Sühreverdi (öl. 1234) *Fütüvvetnâmeleriyle* (1973) destek verir. Fütüvvetnâme adından da anlaşılacağı gibi fütüvvet dair hususların ele alınıp açıklandığı tasavvufî risalelerdir. 13. yüzyıldan itibaren yazımı giderek artan fütüvvetnâmeler umumiyetle müellifleri belli olmadığı için anonimleşmişlerdir. Bununla birlikte teşkilât hakkında önemli bilgileri içeren, müellifi belli olanları da vardır. Gramer hususiyetleri itibarıyla genellikle 14-16. yüzyıla aidiyetleri kabul edilen Türkçe fütüvvetnâmelerin, istinsah edilmiş nüshaları ise 16. ve müteakip yüzyıllara aittir. Birçoğunda telif ve istinsah tarihi yer almamakla birlikte istinsah edilen nüshalar, öncekilerin kopyası olduğu için benzer özelliklere sahiptir. Verilen malûmatın genellikle birbirinden nakil olduğu göz önüne alındığında müellif ve müstensihlerin fütüvvet-ahi çevresinde bilinen kaynakların dışına pek çıkmadıklarını, anlatılan kıssaların tarihi realitesi üzerinde fazla durmadıklarını, mitolojik rivayetlere yer verdiklerini söyleyebiliriz. İlk yazılan fütüvvetnâmeler, fütüvvetin tarif, tavsif ve ahlâkî esasların izahını yaparken, 15. yüzyıldan sonra yazılan ve çoğu Türkçe olan fütüvvetnâmelerde erkân ve âdâba dair bilgilerin daha geniş yer aldığı görülür.

Şimdilik bilinen en eski Türkçe fütüvvetnâme Burgâzî'ye (öl. 13. yy) nispet edilir. Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî'nin (öl. 15. yy. son çeyreği) *Fütüvvetnâme*'si (1955-1956) ve Seyyid Muhammed b. Seyyid Alâaddin el-Hüseyin er-Razavî'nin (öl. 1524'den sonra?) *Miftâhu'd-Dekâik fî Beyâni'l-Fütüvve ve'l-Hakâik/Fütüvvetnâme-i Kebîr* bunların en meşhurlarıdır. 16. yüzyıl sonrasıyla tarihlenen fütüvvetnâmelerin çoğunda bu iki eserin kaynaklığı açıkça görülmektedir. İncelediğimiz nüsha bakımından Milli Kütüphane Nu: A 4225'de kayıtlı *Fütüvvetnâme* nüshası da önemlidir. Eser M. Şeker (2011) tarafından *Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî'nin Fütüvvetnâmesinin Muhtasarı* olarak yayınlandı. Şeker metinde geçen “muhtasar ittük” vb. ifadelerden hareketle böyle bir hükme varmakla birlikte kendisinin de belirttiği gibi Seyyid Hüseyin'de yer almayan pek çok kısım bu eserde mevcuttur ve bu haliyle incelediğimiz metne/Süleymaniye Yazma Bağışlar 3556 en fazla benzeyen eserdir denilebilir.

Son yıllarda muhtemelen yeni bağışlar yoluyla kütüphane kataloglarına giren hacimli fütüvvetnâme nüshalarına rastlanmaktadır. Şeyh Seyyid Hüseyin b. Şeyh Seyyid Ali *Fütüvvetnâmesi*'de bunlardan birisidir. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 3556 numarada 84 varaklık bir mecmuada yer alan bu eser mecmuanın ilk 36 varasını içerir. Mecmuada bulunan diğer risaleler dikkate alındığında aslında eserin bütünüyle ahi/fütüvvet geleneğiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Mecmuada yer alan risaleler şunlardır:

Hâzâ Kitâbu Fütüvvetnâme, (1b-36b) Şeyh Seyyid Hüseyin b. Şeyh Seyyid Ali eseridir.

*Hâzâ Risâle-i Donanmâ-i İslâm*¹ (36b-37b)

Hâzâ Kitâbu Fütüvvetnâme (37b-59a) Yahya b. Hali Çoban el-Burgavî'nin eseridir.

Hâzâ Kitâbu Tıraşnâme (59a-63a)

Hâzâ Risâle-i Nasihat ve Suâl-i Tıraşnâme (63a-65a)

Hâzâ Risâle-i der-Beyân-ı Sancak (65a-67b)

Hâzâ Fütüvvet-i Berber Berây-i Şakird Revân (67b-71b)

¹ طوننما kelimenin “donanma” şeklindeki okunuşu bilgisini veren Prof. Dr. Sadık Yazar'a teşekkür ederim. Biz kelimeyi Arapça düşünerek “Tünenmâ şeklinde okuduk. Bu şekliyle kelime “çığlık, sada” manasına gelir ve anlatıyla uyumludur. Ancak Türkçe “Donanma” okunuşu daha isabetlidir. Ş. Sami (1317: 912) kelimeye şöyle anlam verir: “Umuma ait bir meserrenin ilanı için şehrin kandiller ve bayraklar vs. şaşalı şeylerle tezyini ve top tüfenk fişenkler endahıtyla enva-ı la'ibinin icrası, şenlik”.

Suâlnâme-i Fütüvvet (71b-76b)
Der Makâlât- Şeyh Necmüddin (76b-82b)

205x150, 155x105 mm. boyutlarındaki mecmuanın tamamı aynı yazı siliyle düzgün bir nesihle her yaprakta 17 satır olarak yazılıdır. Ancak 72b, 73a 18 satırdır. 73a'nın son dört satırından itibaren yazı daha küçük boyutlu olarak 74b'nin ortasına kadar devam eder. Bu yapraklarda satır sayısı 25'e kadar çıkar. Aynı şey 81a-82b yaprakları için de geçerlidir. 73b'nin hamışine yaprak dikine kullanılarak dört satır yazılmıştır. Ayetler, hadisler, fasıllar, bab başlıkları ve kimi yerler kırmızı mürekkeple yazılıdır. Bazı sahifelerde muhtemelen kâğıt özelliğine istinaden kırmızı mürekkeple yazılı yerlerin okunmasında güçlük vardır.

Mecmuanın kapak sayfasında farklı bir kalemle ve rik'a hat ile "bu kitab 1060 hicri yılında yazılmıştır içinde birkaç eser vardır" yazılıdır. Aynı sayfada 1404-1060=344 hesabının yapıldığı dikkate alınırsa mecmuanın 1983 yılında bir incelemeden geçip bu notun düşüldüğü tahmin edilebilir. Eserin içinde ve sonunda her hangi bir tarih verisi yoktur. *Temmet* ifadesinden sonra "Germiyanlı Çelebi'nindir.

Ey cemâli 'izzetin bahrinde âlem bir nefes
Vey celâli 'izzetin bahrinde dünya keff-i has
beyti vardır. Aynı yaprağın hamışinde daha küçük bir hatla dikine:
'Âlemi aşka kadem basmağa ikdam idegör

ifadesi yazılıdır. Bu ifadelerden ebced ile bir tarih çıkarılmış olabilir.

Mecmuanın 1b'sinde *Hâzâ Kitâbu Fütüvvetnâme* başlığıyla yer alan eserin ilk yaprağında müellif adını, "bu kitabı Farisîden ve 'Arabîden Türkî diline terceme itdim ki okunacak bu za'if Şeyh Seyyid Hüseyin b. Şeyh Seyyid 'Ali'î du'âyı hayr ile yâd ideler", diyerek açıkça ifade eder. Bu bilinen fütüvvetnâmeler içinde ilk defa rastlanan bir addır. Seyyid Hüseyin eseri yazış sebebini şöyle açıklar:

Ve dahi Türkî dilince kaleme gelmeye bahis iş bu âyet ve hadis muktezâsınca olmaktadır. Nitekim Hâk Te'âlâ kelâm-ı kadîminde buyurur: *وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ*² Ve mâ erselnâ min rasûlin illâ bi-lisâni kavmihi²
Ve Resûl Hazreti buyurur: *كَلَّمَ النَّاسَ عَلَي قَدْرِ عَقُولِهِمْ* 'Kellimü'n-nâse 'alâ kadri

² "Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik" (14 İbrahim/4).

‘ukûlihîm’³ Ve dahi ümidim budur ki nüsha ile mü’min karındaşlar ‘amel ideler ki itdükleri kazanç bereketlü olub yedikleri helâl ola.”

Eserin başlangıcı (dua ve senâ bahsi hariç) kısmen ve içeriği büyük ölçüde Seyyid Hüseyin b. Seyyid Ğaybî'nin *Fütüvvetnâmesi*yle örtüşür. Bu durum eser müstensih elinden çıkmış ise “غيبى / Ğaybî” adını yanlışlıkla “علي/Alî” diye yazmış olabilir mi ihtimalini akla getiriyor. Ancak müellifin kendinden emin bir şekilde, “bu kitabı Farisîden ve ‘Arabîden Türkî diline terceme itdüm” ifadesi bu ihtimali zayıflatmakta ve bize yeni bir müellifle karşılaşma imkânı vermektedir. 31a’daki Şeyh Yahya- Şeyh Alaüddin Rûmî-Şeyh Pîr(î) -Seyyid Hüseyin silsilesini dikkate aldığımızda Seyyid Hüseyin b. Seyyid Ğaybî’den farklı bir Seyyid Hüseyin ile karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz. Zira Seyyid Hüseyin b. Seyyid Ğaybî’nin silsilesi Mağribîoğlu-Şeyh Seccaz (veya Sayyad) oğlu Ali-Seyyid Hüseyin şeklindedir. Bu durumda Milli Kütüphane Nu: A 4225’deki anlatım sıkıntılıdır. (Tabii incelediğimiz metindeki 1b’den sonraki uzun eksik parçayı unutmamak gerekir) Çünkü A 4225 bizim müellifimiz Seyyid Hüseyin’in silsilesi verildikten sonraki metne ilave edilmiş gibi duran *helva-cefne faslı*nda Seyyid Hüseyin b. Seyyid Ğaybî’nin silsilesi verilir. İlk silsileyi dikkate aldığımızda Şeyh Seyyid Yahya muhtemelen Halvetî şeyhi Yahya eş-Şirâzî’dir (öl. 1464). Zira onun halifeleri arasında Dede Ruşenî’nin ağabeyi Karaman’da zaviye sahibi olan Alâüddin Rûmî (öl. 1462) yer almaktadır. Halvetiyye silsilesi Alaüddin Rûmî’den sonra Şeyh Pîrî lakaplı Muhammed Bahâüddin Erzincânî (1474?) ile devam ettiğini dikkate alırsak silsilede yer alan Pîr(î)’nin bu zat olduğu kuvvetle muhtemeldir. Müellif de Şeyh Pîrî’den nasip almıştır. Dolayısıyla bir Halvetî dervişine ait yeni bir fütüvvetnâme ile karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz. Seyyid Hüseyin’in eserinin 1470’lerden sonra yazıldığı dikkate alındığında incelediğimiz nüshanın da bu tarihten sonra yazıldığı veya her iki müellifin de aynı kaynakları kullanarak kendi eserlerini tanzim ettiklerini tahmin edebiliriz. Tabii bunları A 4225 nüshası için de söylemek mümkün görünmektedir. Mecmua’da yer alan *Risâle-i Donanma-i İslâm*’ın Yıldırım Beyazıt zamanındaki bir tartışmaya atfen hazinede bulunan bir risaleden tahrîç edildiği bilgisi bu ihtimali güçlendirmektedir. Eserin Halvetîlikle ilgisi bağlamında 29a-30b’de Resulüllah’ın Hz. Ali’ye telkin ettiği esmâ-i seb‘a’nın da Halvetî ezkârı olduğu belirtilmelidir.

1b’den 2a’ya geçerken satır altında yer alan geçiş kelimesi “haşyeti” 2a’da devam etmez. Öyle anlaşılıyor ki burada kopuk sayfalar vardır. Zira 1b’de şeddin ve helvay-ı cefnenin senedi beş vecihle Hz. Adem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Muhammed ve Zeyne’l-Abidîn’den geldiği ifade edilerek Hz.

³ “İnsanlarla akletme kabiliyetleri kadar konuşunuz.”

Adem’le ilgili anlatı yaprak sonunda kesilir ve 2a’da “ve nefesleri ve rumuzâtı beyan edelim” diyerek şeddin adları bahsine geçilir. Bundan sonraki ifadeler kısmen Milli Kütüphane Nu: A 4225’de kayıtlı Fütüvvetnâme nüshasına uyar. Ancak A 4225’deki anlatımda şeddin yedi bağlamasıyla ilgili rumuzât uzunca verilir. Burada ise doğrudan şeddin adları sıralanır.

Metnimizdeki kesintili kısımda Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî’de Hz. Adem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Muhammed’in tekbirlerini içerecek şekilde uzunca anlatılır. Sonra Hz. Muhammed’in Ğadîr-i Hum’da Ali’nin belini bağlaması ve Hz. Ali’nin üç kişinin ve onun izniyle Selman’ın on yedi kişinin belini bağlaması anlatılır. Sonra İmam Zeynel Abidîn ile Abdurrahman Külhantâb arasında geçen kıssa nakledilir (76a-90b). Müellif fütüvvet silsilesini de bu kısımda verir (86b). Bundan sonra şeddin yedi adıyla ilgili bazı rumuzlar açıklanıp şeddin açıklamasına geçilir.

İncelediğimiz nüshada şeddin yedi adı sıralanıp, şeddin yedi bağlaması ve yedi açması ve bunların kavli, fi’ili ve sırrı açıklanır. Burada Nâsır Husrev’den naklen fütüvvet ağacı tasviri verilir. Sonra şeddin yedi açması-yedi bağlaması sıralanır. Sonra bir fasılla fütüvvet teşkilatındaki hiyerarşi nazilden galibe/küçükten büyüğe erkân-ı tarik: ahab-nim-tarik-müfredi; ahab-ı tarik: Beşariş-nakib-nakîbü’n-nükebâ-halife-şeyh-şeyhu’ş-suyûh diye sıralanır. Burada Hz. Ali’nin bu makamların hepsinden geçip kâmil ahi olduğu vurgulandıktan sonra “Ahiler ıstılahında fetalık yigitlikdir ve ahilik kırgıllıktır/kocallıktır ve şeyhlik pirlıktır. Ehli erkân bu dokuz veçhile tesmiye olunur” (3b) denilerek bu kısım tamamlanır.

Sonra mahfile işaret olunarak önce galibden nazile mahfildeki oturma usulü açıklanıp erkân öncesinde okunacak dini edebiyat verilir. Sonra nakibin işaretiyle erkân başlar. Müellif burada kalfa çıkarma/nim-tariklik erkânını Seyyid Hüseyin’e uygun olarak anlatır (4a-5b). Sonra şeddin pamuktan ve yünden olması izah edilir ve erkân esnasında şeddin bir kat iki kat, üç kat dört kat vb. dürülmesinin rumuzları açıklanır. Sonra şeddin düğümlemesi ve düğüm çeşitleri açıklanır (6a-9b). 9b’den itibaren şeyhlere, nakiblere, üstaplara, atalara ve müfredilere vacib olan edepler, şartları ve sıfatları açıklanır. 12a’da nakiblerin sıfatlarından bahsedilirken onların, sofra kurma, helva pişirme helvayı pay etme ve diğer şehirlere götürme ile ilgili yapacakları detaylı olarak anlatılır. Bu anlatımda Seyyid Hüseyin’inin bazı yerlerinin atlandığı anlaşıl-maktadır. 13b-14a’da kendilerine fütüvvet verilmeyen on iki zümre sıralanır, ancak birinci sıradaki kâfirler atlanmıştır. 14b-15b’de kişiyi fütüvvetten düşüren on dokuz hal sıralanır.

Sonra, “Ey talib-i erkan-ı tarikat bu remizleri anıniçün işaret kıldılar ki mürebbâ ve mukallid ve nâşi fark oluna” denilerek rumuzât açıklanır. El tutma, ahd, şart, emanet, akd ve lahmike lahmi diye sıralanır (16a-b). Sonra el tutma ile bu beş sır remizlere açıklanır. Bu açıklamalarda beş parmakla ilgili şu açıklama yapılır:

Beş parmak beş ulu’l-azm peygambere, beş vakit namaza, beş âl-i âbâya, Muhammed Mustafa ile dört sahabiye işaretdür. Şehadet parmağı Resûle, baş parmak Ebubekir hazretlerine (ra), orta parmak Hz. Ömer’e (ra), yanındaki parmak Osman hazretlerine (ra) ve küçük parmak Murtazâ Ali hazretlerine (ra) işaretdür. (17b)

Bu açıklamalar A 4225’deki nüsha ile uyumlu olmakla birlikte Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî’de isimler yerine Sıddîk, Faruk, Zinnûreyn, Murtazâ Ali diye sıralanır. Gölpınarlı bu sıralamanın Şîî İmâmî geleneğe uygun olduğunu, zira zikredilen sıfatların İmamiyye Şîliğinde Hz. Ali’ye nispet edildiğini söyler.

18a’dan itibaren sual cevap faslı başlar. Şeddin bâtını, kardeş tutmanın senedi, ata-oğul okuşmanın senedi, yol atasından yetişen nefesler, pirden yetişen nefesler, nim-tarik ve müfredinin helvası, tevella ve teberra, şeriat, tarikat ve hakikatın remizleri, tercüman-ı lisan söylemenin senedi, boyuna senk/taş asmanın senedi, niyaz duruşunun senedi, alem tutmanın senedi açıklanır. Alem tutmanın senedi açıklanırken (23b-26a) Uhud savaşıyla ilgili bir kıssa Resûlüllah’ın Hz. Ali’yi *Nâd-ı Ali* ile çağırmasını içerecek şekilde uzunca anlatılır. Daha sonra *es-salâtü ve’s-selâmü ‘aleyke* çekmenin senedi açıklanırken yukardaki alıntıya benzer şekilde Hz. Adem’in Hz. Muhammed ve dört halifenin nurunu parmaklarının ucunda müşahede ettiği haber verilir. 26a-28b’de fütüvvet ehlinin donu/elbisesi ve renkleri açıklanır. Bu bab ve seccâde hakkındaki bab (28b-33a) Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî’de yer almaz. A 4225’deki nüshada yer alır, ancak anlatım sıralamasında bazı farklar vardır.

Buna göre ahiler yeşil, gök, ak ve kara don giyerlerdi. Farklı renkli elbise giymelerinin senedi olarak bazı kıssalar anlatılırken Hz. Ebubekir’in gök kaftan, Hz. Ömer’in yeşil kaftan, Hz. Osman’ın ak kaftan ve Hz. Ali’nin kara kaftan giydikleri belirtilir. Ebû Müslim’in de Hz. Ali gibi karayı tercih ettiği nakledilir. Yine Hz. Peygamberin kara imame taktığı ancak miracdan döndüğünde yeşil imame taktığı Hz. Ebubekir ve Hz. Alinin onun miracını kutladıkları, bunun otuz dört kere gerçekleştiği ifade edilir (28b).

İrşad seccadesinin neliğini şöyle açıklanır (29b-31a): Hz. Ali bir gaza dönüştü ahab-ı suffa'ya gıpta ederek kendisi de makamlar geçmek ister ve Resulullah'tan yardım diler. Resulullah sırasıyla ona *Lâ ilâhe illallah, Allah, Hû, Hakk, Hayy, Kayyûm, Kahhâr*/esmâ-i seb'â isimlerinin zikrini telkin eder ve Hz. Ali kemale erişti. Hz. Ali Resulullah'ın işaretiyle bu kemal yolunun icazetini Hasan Basri'ye verdi. Bu sebeble meşayih arasında İmam denilince Hasan, şeyh denilince Cüneyd Bağdadi anlaşılır. Bundan sonra şöyle devam eder:

Hâlîka yüz bin şükürler olsun ki bî-çareyi dahi bu silsileden mahrum kılmadı. Ve dahi fahru'l-müteahhirîn ve kutbu's-sâlikîn seyyid-i sâdât Şeyh Yahya'dan Şeyh Alaaddin Rûmîden Şeyh Pîr-nazardan tevbe ve telkin ve icazet bu fakîr-i hakîr Seyyid Hüseyin'e yetişdü. Pes imdi her eksikliğüm ile Hak Teâlâ'dan ümidüm budur ki silsilesinden mahrum olmayım (31a).

Bu ifadelerde müellif adını bir kez daha tekrar etmiş oldu.

Daha sonra imamet seccadesini açıklanırken, Hz. Peygamberin Ahzab 40 ayete istinaden son peygamber olduğu ve evlatlarının ölmesi üzerine, vilayet serçeşmesi Hz. Ali'nin imam olduğu belirtilir. Daha sonra sırasıyla Mehdi'ye kadar evladları sıralanır ve bunların İmam oldukları vurgulanır, bunların dışında kalanların ise sadât/seyyidler oldukları ifade edilir (32a-b).

Sonra metin şeddin yedi bağlama şekli verilir. Adâblar faslında ise ahinin bilmesi gereken yedi yüz kırk âdâb olduğu ancak yüz yirmi dört bin peygambere istinaden yüz yirmi dört adabın beyan edileceği belirtilerek bu âdâblar sıralanır. Bunların sonun da bu edebleri tutanların ümmi ise has olacağı has ise havasu'l-has olacağı belirtilip bu edebleri yerine getirenler için üç kapının bağlanıp üç kapının açılacağı ifade edilir: “*Günah kapısı bağlanur, azab kapısı bağlanur, tamu kapısı bağlanur. Ol kim açılır evvel...*” denilerek cümle kesilip 36b ikinci satırdan itibaren yeni bir risaleye geçilir. İlginç şekilde A 4225 nüshasında da açılan kapılar belirtilmeden bırakılır: “*Ve üç kapu açılır. Pes talibe gerek kim bu edebleri sa'y ide ve ri'ayet ide.*” Sonra Hz. Ali'nin dört şeyhi dört memlekete göndermesine değinilip Helva-yı Cefne faslı açılır ve bu faslın sonunda Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî'nin fütüvvet silsilesi verilir (70-75).

İncelediğimiz mecmuada yer alan *Hâzâ Risâle-i Donanma-i İslâm* (36b-37b) ele aldığı konu bakımından dikkat çekicidir. “Müslümanların Şenliği” diye çevrilebilecek bu kısa risale özetle şöyledir: Bir adam Müslüman olmak için Peygamberimizin amcası Abbas'a gelir. Hz. Abbas bu kişiyi Hz. Ali'ye

getirir, o da Resûlullah'a arz eder. O kişi Resûlullah'ın huzurunda şehadet getirip Müslüman olur. Hz. Peygamber bunun şadlığı için Hz. Abbas ve arkadaşlarının sancaklarını çekip şehirde nümayişle yürümelerini ister. Bu şadlığı gören müminler mest olur münafıklar ve kafirler kahrolur. Hz. Peygamber, amcasını bu yürüyenlere reis yapar. Emri Hz. Ali tebliğ eder, Hz. Abbas'ın yanındakiler razı olmak istemezler ancak Resûlullah ısrar edince Hz. Abbas'ın reisliğini kabul ederler. Böylece fütüvvet yolu Hz. Abbas ile başlar.

Bu anlatının fütüvvet/ahi teşkilatındaki Abbasilik vurgusunu temellendirmek için uydurulduğu anlaşılmaktadır. Müellif Hz. Abbas'ın fütüvvet yolunun öncüsü olduğunu vurgular. Yıldırım Beyazıt zamanında ehl-i hırfet arasında sanatların birbirinden üstünlüğüne dair tartışma çıkınca hazinede buluna bir risâleye istinaden tabbak/debbağ esnafının Hz. Resûlullah hürmetine önceliğine karar verilir. Zira debbağın tuğ ve alemleri Hz. Resûl'den kalmadır. Müellif bu metni mezkûr risaleden tahriç ettiğini haber verir (37a-b).

Suâlnâme-i Fütüvvet (71b-76b) kısmında "Bir kimse kendi tarikın ve şahsın Emiru'l-müminin Hz. Ali (kv) erişdirmese yahud düvazdeh imama tarik içinde anın köft u küyi sahih değildir. Tekbiri ve duası dahi caiz olmaya yediği lokma haram ola ve kendisi cenabet içre zulmette kalmış ola" diyerek Hz. Muhammed'in Hz. Ali'nin belini bağladığı ve Hz. Ali'nin de onyedî kişinin belini bağladığını belirtip bunları sayar. On ikinci sırada Abbas-ı Ekber vardır. Bu kısım şöyledir (73a-b):

Abbas-ı Ekber, hanedân-ı Ali'dir. Belin bağladı, icazet virdi. Yirgirmi sekiz yaşında nakl itdi kabri Kerbelâda'dır. Mecmu' ahilerin ve ni'met vericilerin silsilesi ana çıkar. Evvel Ahi Evran'a varır. Zira Hazreti Risalet (as) ashab-ı kibar ile mescide müteveccih olub giderken bir kelb ölüsüne uğradılar. Mübarek burnun tuta geçtiler. Andan Ahi Evran dönüb gelüb ol kelbin derisin yüzüb debbağet idüb Hazreti Risaletin nazarı şerifine getirdi, önüne kodu. Gördüler tahsin itdiler. Andan sonra Hazreti 'izzet-i Rabû'l-âlenîn'den üç şedd indi. Cebrail birin Hz. Resûle (as) kuşatdı. Andan Hz. Resul (as) birin Hazreti Aliye kuşatdı. Hz. Ali dahi Resulün nazarında bir şeddi Ahi Evran'a kuşatdı. İsmi Abbasu'l-Ekber'dir. Hz. Ali'nin karındaşıdır. Ve dahi Resul hazreti sahabeye eydür: 'Ben miyan-beste bağışladım siz siz ne bağışlarsuz' dedi. Andan her biri bir teberrük virdiler. Hz. Ali kızı Selcin Ana'yı ki ismi Zeyneb-i Sağır'dır. Abbas- Ekber'den oğlu Natır'a vardı. Andan Ahi Hızır oldu. Ahi Hızır'dan Ahi Melek/Malik oldu. Ahi Melek/Malik'den Ahi Beşir oldu. Ahi Beşir'den Ahi Ahmed oldu. Ahi Ahmed'den Ahi Cüneyd Şehr-i zul oldu. Ahi Cüneyd Şehr-i zul'dan Ahi Esed oldu. Ahi Esed'den Ahi Turan oldu. İmam Ca'fer kızlarından Kilâb/Gülâb Anazade'dir. Ahi Turan'dan Ahi İlyas oldu. Ahi İlyas'dan Ahi Cüdanî oldu. Ahi Cüdanî'den Ahi Kemal oldu. Ahi Kemal'den Ahi Bazirgân oldu. Ahi

Bazirgândan Şehr-i zûl'de Ahi Evran oldu. Şed dahi Ahi Evran'dan Emir-cim'e değdi. Ahi Musa oğlıdur, Ahi Evran'ın karındaşı oğlıdur. Bunlar Ahi Bazirgan oğlanlarıdır. Ve Abbas silsile-i seyyiddir. *Bahru'l-Ensâb*'dan bu rivayettir ki zikrolundu.

Metnin burasında kırmızı bir işaret konularak hamîşe dikine şunlar kaydedilmiştir:

Ahi Evran piri Ahi Muhammeddir. Anın piri Ahi Ahmeddir. Anın piri Ahi Kayserdir. Anın belin Ahi Beşir bağladı. Anın belin Ahi Kaplan-ı alem bağladı. Anın belin Ahi Hüsâm Sûzenger bağladı. Anın belin Ahi Abdullah Sufî Şafîî bağladı. Anın belin Anın belin Ahi Efreci Jenkâr (Ahi Ferec-i Zengi?) bağladı. Anın belin Ahi Ali Uryan bağladı. Anın belin Muhammed Hafr bağladı. Anın belin Ahi Muhammed Neccari bağladı. Anlar belin Ahi Reşid-i Kebir bağladı. Anın belin Abbas-ı Ekber bağladı. Anın belin Ali bağladı. Anın belin Resul hazretleri bağladı. Anın belin Cebrail bağladı. Cemi' ahilerin silsilesi Abbas-ı Ekber'e çıkar.

Bu silsilelerin alt alta sıralanan şekli şöyledir:

Metinde yazılı ilk silsile:

1. Emircim Ahi Musa oğlıdur, Ahi Evran'ın karındaşı oğlıdur.
2. Ahi Evran/Şehr-i zul/zal
3. Ahi Bazirgân
4. Ahi Kemal
5. Ahi Cüdanî
6. Ahi İlyas
7. Ahi Turan/ İmam Ca'fer kızlarından Kilâb/Gülâb Ana zâdedir
8. Ahi Esed
9. Ahi Cüneyd Şehr zul/zal
10. Ahi Ahmed
11. Ahi Beşir
12. Ahi Melek/Malik
13. Ahi Hızır
14. Natır b. Abbas Ekber
15. Abbas- Ekber

Hamişede yazılı silsile:

1. Ahi Evran
2. Ahi Muhammed
3. Ahi Ahmed
4. Ahi Kayser

5. Ahi Beşir
6. Ahi Kaplan-ı alem
7. Ahi Hüsam Sûzenger
8. Ahi Abdullah Sufî Şaffî
9. Ahi Efreci Jenkâr (Ahi Ferec-i Zengi?)
10. Ahi Ali Uryan
11. Muhammed Hafr
12. Ahi Muhammed Neccari
13. Ahi Reşid-i Kebir
14. Abbas-ı Ekber

Silsileler Şecerenâmelerde yer alan silsilelerle kısmen örtüşür (Bayram, 1994) Kanaatimize göre buradaki en önemli bilgi Ahi Evran'ın evladı olmadığı için vefatından sonra silsilenin kardeşinin oğlu Ahi Emircim ile devam etmesidir. Bu takdirde Ahi Evran zaviye vakfının mütevellisi de aynı nesil tarafından üstlenilmiştir. Ahi Evran'ın babası veya ustası olan kişi olarak ilk silsilede zikredilen Ahi Bazirgân'ın *tüccar* anlamında bir lakab olduğu tahmin edilebilir. İkinci silsilede verilen Ahi Muhammed adı ise M.F. Köksal'ın yayınladığı *Menâkıb-ı Ahi Cihân-ı Nasreddîn Ahi Evran*'daki (2012) anlatımla uyumludur. Yine ikinci silsilede yer alan Ahi Ahmed ve Ahi Kayser'in *Menâkıbu'l-Arifîn*'de geçen ve Mevlana zamanında yaşayan zatlar ise Ahi Evran'ın 13. yüzyılın sonlarına kadar yaşadığı söyleyebiliriz. Her iki silsilenin başında yer alan Abbas-ı Ekber'in Kerbelâ'da vefat ettiği bilgisini dikkate aldığımızda kastedilen şahsın Kerbelâ şehitlerinden Abbas b. Ali olduğu anlaşılmaktadır. Müellif silsileye başlamadan önceyle ilgili naklettiği Resûlullah zamanındaki debbağlık ve bel bağlama anlatisinde da Abbas-ı Ekber adını kullanır. Diğer metinlerde bu adla açıkça Abbas b. Abdülmuttalib'in kast edildiği Resûlullah amcası vurgusu açıktır. Ancak müellifin Abbas-ı Ekber ifadesi ve hanedân-ı Ali vurgusu dikkate değerdir.

Değerlendirme ve Sonuç

1. 31a'da verilen silsileden yeni bir müellif ve yeni bir esere sahip olduğumuzu söyleyebiliriz. Bu metin bir Halvetî dervişi tarafından kaleme alınmıştır.
2. Metin içerik bakımından Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetname'siyle örtüşür. Aynı dönemde yazıldıklarını dikkate alırsak bu benzerlik aynı kaynaktan istifade etme ihtimalini getirir. Ancak bunun için daha detaylı bir inceleme gereklidir.

3. Bu metini Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî'den ayıran en dikkat çekici özellik, eserde Hz. Ali ve Ehl-i Beyt ile ilgili tevellâ anlayışının hâkim olmasıdır. Bu bağlamda ilk dört halife çeşitli yerlerde adları anılarak hayırla yâd edilir. Seyyid Hüseyin'de ise dört halife sıfatlarıyla zikredilir. Bu sıfatların Şîî İmâmî gelenekte Hz. Ali'ye nispeti de söz konusudur.
4. Bununla birlikte Uhud gazası ile ilgili bir anlatıda Hz. Peygamber müşkile düşünce Cebrail'in haber vermesiyle Nâd-ı Ali duasıyla Hz. Ali'yi yardıma çağırır. Nâd-ı Ali duasının şerhi aynı dönemde Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî tarafından yapılmıştır. Bu şerh, bazı mecmualarda *Şerhu Hutbeti'l-Beyân* içinde yer alır.
5. Bu şekliyle esere en yakın metinlerden birisi Milli Kütüphane A 4225'de kayıtlı nüshadır. Bu nüshanın *Seyyid Hüseyin'in Muhtasarı* diye adlandırılmasının elimizdeki metin bağlamında ve Seyyid Hüseyin'in kendi eseri bağlamında uygun olmadığı anlaşılmaktadır.
6. Mecmua niteliğindeki eserin 73 a-b'sinde verilen Ahi Evran silsilesi, Hoca Can Bursevî *Fütüvvetnamesinden* sonra benzer metinler içinde şimdilik tek örnektir. Üstelik müstensih eserin hamşisinde ikinci bir silsileye de yer verir.
7. Gölpınarlı'nın neşrettiği Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî *Fütüvvetnamesinin* bulunan yeni nüshalar çerçevesinde yeniden ciddi bir tahkikinin yapılması gerekli olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Bayram, Sadi. "Ahilik ve Bir Ahi Şeceresi". *Belleten* 58/222 (1994), 295-309.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 11/1-4, (1949-1950), 6-354.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. "Burgazi ve Fütüvvetnamesi". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 15/1-4 (1953-1954), 76-153.

- Gölpınarlı, Abdülbaki. “Şeyh Seyyid Gaybî oğlu Şeyh Seyyid Hüseyin’in Fütüvvetnâmesi”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 17/1-4 (1955-1956), 27-72.
- Köksal, M. Fatih. “Ahi Evran’ın Menkabevi Hayatına Dair Bilinmeyen Bir Eser: “Menâkıb-ı Ahî Cihân-ı Nasreddîn Ahi Evran”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 62 (2012), 83-108.
- Radavî. Muhammed b. Seyyid Alaüddin el-Hüseyin, *Miftâhu’l-Dekâik fi Beyâni’l-Fütüvveti ve’l-Hakâik*. Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir 337; Millet Kütüphanesi, Şer’iyye 902.
- Seyyid Hüseyin b. Seyyid Ali. *Fütüvvetnâme*. Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar 3556.
- Sühreverdî. Ebû Hafs Şihâbuddin Ömer. *Fütüvvetnâme, Resâyl-i Civânmerdân*. nşr. Murtaza Sarraf. Mukaddime, (Fransızca), H. Corbin. Tahran: Franco-İran Araştırmaları Enstitüsü, (1973), 89-102; 103-166.
- Şeker, Mehmet. *Türk İslam Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvet-nâmelerin Yeri Seyyid Hüseyin el-Gaybînin “Muhtasar Fütüvvet-nâmesi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011.
- Şemseddin Sami. *Kamus-ı Türki*. nşr. A. Cevdet. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1317.

Mehmet Saffet SARIKAYA

MOLLA HÜSEYİN VÂİZ-İ KÂŞİFÎ'NİN *FÛTÛVVET-NÂME-İ SULTÂNÎ* ADLI ESERİ

Milad SALMANI*

Özet: Fütüvvet teşkilâtının oluşumu ve gelişimi neticesinde amelî ahlâkın bir kolu olarak ortaya çıkmaya başlayan Fütüvvet-nâmeler, fütüvvet teşekküllerinin bir nevi nizâmnamesi sayılan risâlelerdir. Fütüvvet-nâmelerin ilk örnekleri Arap coğrafyasında ve Arapça yazılmıştır. Daha sonra ise İran'da ve Anadolu'da Farsça ve Türkçe Fütüvvet-nâmeler de telif edilmeye başlanmıştır. Fütüvvet-nâmeler hem manzum hem de mensur olarak yazılmışlardır. Farsça Fütüvvet-nâmelere bakıldığında, yaklaşık kırk Farsça Fütüvvet-nâmenin günümüze ulaştığı ileri sürülmektedir. Farsça fütüvvet risâleleri arasında en kapsamlı ve en mufassal Fütüvvet-nâme, IX/XIV. asrın velût müellif, şair ve mutasavvıfı olarak tanınan Molla Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin (ö. 910/1504-1505) *Fütüvvet-nâme-i Sultânî* adlı eseridir. Kâşifî, eserini İmam Ali Rıza adına ve mensur olarak yazmıştır. Eserin her ne kadar nâtamam olduğu ileri sürülse de bir sonraki dönemde yazılan birçok Fütüvvet-nâmeye kaynaklık ettiği bilinmektedir. *Fütüvvet-nâme-i Sultânî* 1350 hş./1971 yılında yayımlanmıştır. Bu çalışmada Molla Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin adı geçen risâlesi, yayımlanmış nüshası dikkate alınarak muhteva açısından tanıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Molla Hüseyin Vâiz-i Kâşifî, Fütüvvet-nâme-i *Sultânî*, Fütüvvet-nâme

Futuwwatname-i Sultani of Molla Huseyin Vâiz Kâshifî

Abstract: Futuwwatnames which are appeared a branch of practical ethics as a result of formation and progress of organisation of futuwwat, are respected a sort of regulations of papers of futuwwat's institution. First examples of futuwwatname's are written in Arabic in Arab region. Later on Futuwwatnames are started to compiled in Persian and Turkish languages in Iran and Asia Minor. Futuwwatnames are written in both poetic and prosaic. When the Persian Futuwwatnames are considered, it is propounded that approximately forty Persian Futuwwatnames are reached to in our time. The most comprehensive and in detail Persian Futuwwatname is Futuwwatname i Sultani named work of Molla Huseyin Vaizi Kâshifî (d. 910/1504-1505) who is known as the most prolific writer and poet and mystic of its age. Kâshifî has written his work as prose for the name of Imam Ali Riza. Despite the fact it is enunciated that the work was uncompleted, still it is known that it became a source of many written Futuwwatnames of later terms. Futuwwatname-i Sultani has published in 1971. In this article, aforementioned paper of Molla Huseyin Vâiz Kâshifî is taken in consideration according as its contents and introduced.

* Dr. Öğr. Üyesi, Haliç Ü. Konservatur, Türk Musikisi Böl., miladsalmani@halic.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-4261-8760>

Giriş

Fütüvvet-nâmeler, fütüvvet teşkilatının nizâmnamesi sayılan risâlelerdir. Fütüvvet teşkilatının Câhiliye döneminden başlayıp esnaf tabakasıyla bütünleşene kadar dört merhaleden geçtiği savunulmaktadır (Ocak, 1996, 13/261). Ahmet Yaşar Ocak, kronolojik olarak üç tür Fütüvvet-nâmeden söz edilebileceğini ileri sürmektedir: 1. Sûfî fütüvvet-nâmeleri (IX-XIII. asır), 2. Fütüvvet teşkilâtına ait fütüvvet-nâmeler (XIII-XIV. asır), 3. Ahî loncaları fütüvvet-nâmeleri (XIII-XVI. asır), (Ocak, 1996). İlk fütüvvet-nâmeler Arapça olmakla birlikte, müstakil fütüvvet-nâmeler olmasalar da, Hâce Abdullah-ı Ensârî'ye (ö. 481/1089) atfedilen bir risâle, Keykâvûs b. İskender'in *Kâbûs-nâme*'sindeki civanmertlik ile ilgili bölümü ve Attar'ın (ö. 618/1221) Tezki-retü'l-evliyasında fütüvvetle ilgili bölümler, ilk Farsça fütüvvet-nâme örnekleri olarak değerlendirilmektedirler. Bu doğrultuda, kırka yakın Farsça fütüvvet-nâme tespit edilmiştir (Öztürk, 2008).

Vâiz-i Kâşifi'nin *Fütüvvet-nâme-i Sultânî* adlı eseri, XV. asırda kaleme alınan ve bugüne kadar bilinen en kapsamlı Farsça fütüvvet-nâmedir. Vâiz-i Kâşifi'nin eseri, yukarıda bahsi geçen üç tür fütüvvet-nâmeğe göre, ikinci grupta, yani fütüvvet teşkilâtına ait fütüvvet-nâmeler arasında değerlendirilmektedir. Kâşifi daha çok sûfî kimliğiyle tanınmaktadır ve ahlâk, tefsîr ve *Mesnevî* ile ilgili çalışmalarıyla kendi döneminin önde gelen âlimlerindedir. Molla Hüseyin'in fütüvvet-nâmesi, onun tasavvufa olan ilgisi de dikkate alındığında, tasavvuf ve fütüvvet arasındaki bağ üzerinde yoğunlaşan, fütüvveti tasavvufun bir parçası olarak tanıtan ve aralarındaki benzerlikleri dile getiren bir eserdir. Bu yönüyle, Kâşifi'nin eseri ile Şihâbüddîn Sühreverdî'nin (ö. 632/1234) *Fütüvvet Risâleleri* arasında benzerlikler dikkat çekmektedir.¹

Molla Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin Hayatı ve Eserleri

Aslı adı Kemâlüddîn Hüseyin b. Alî Beyhakî-i Sebzevârî olan Kâşifi'nin -döneminin en çok eser veren müelliflerinden biri olmasına rağmen- hayatı hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Doğum tarihi bilinmemekle beraber 830/1427 civârında Horasan bölgesinde bulunan Sebzevâr şehrinde doğduğu ileri sürülmektedir. Telif ettiği eserlere bakıldığında yüksek bir eğitim gördüğü anlaşılan Molla Hüseyin, vaazlarıyla tanınması hasebiyle "Vâiz" ve yazdığı şiirlerde kullandığı mahlası hasebiyle "Kâşifi" olarak anılmıştır (Karaismailoğlu, 1999, 19/16). Molla Hüseyin, XV. asırda en çok eser

¹ Sühreverdî'nin bahsi geçen risâlesi için bk. (Sarraf, 1352, 104-166).

veren müellifler arasında değerlendirilmektedir. Hüseyin Vâiz'in en çok tanınan eseri *Ahlâk-ı Muhsinî*'dir. Kâşifi'nin bu eseri *Ahlâk-ı Nâsirî* ve *Ahlâk-ı Celâli*'den sonra Farsça ahlak kitapları arasında en çok bilinen eser mâhiyetindedir (Şahinoğlu, 1989, 2/17). Kâşifi'nin diğer önemli eserleri ise şöyledir: 1. *Lübb-i Lübb-ı Mesnevî*, 2. *Cevâhirü't-tefsîr*, 3. *Ravzatü's-şühedâ*, 4. *Mevâhib-i Aliyye*, 5. *Envâr-ı Süheylî*. Bu eserler dışında Kâşifi'nin birçok eseri daha bulunmaktadır (Karaismailoğlu, 1999).

Fütüvvet-nâme-i Sultânî'nin Neşri

Farsça Fütüvvet-nâmeler arasında en kapsamlı ve en ayrıntılı eser olarak nitelenen *Fütüvvet-nâme-i Sultânî*'den ilk olarak Charles Rieu (1820-1902) British Museum kataloğunda bahsetmiştir. İran'da ise meşhur âlim ve şâir, Muhammed Taki-i Bahâr (1885-1951) ilk olarak eserden söz etmiştir. Bahâr, *Sebk-şinâsî Yâ Târih-i Tatavvur-i Nesr-i Fârsî* adlı kitabının 3. cildinde, Timurlular dönemi (1370-1507) müelliflerinden bahsederken, Vâiz-i Kâşifi'den İran'da eşine nadir rastlanacak bir âlim olarak bahsettikten sonra eserlerini tanıtmaktadır. Muhammed Taki-i Bahâr, bu eserin bir nüshasının kendisinde bulunduğunu ileri sürmekle beraber, elindeki nüshanın başındanki eskiklikten dolayı müellifinden emin olamamıştır ve Charles Rieu'dan naklen *Fütüvvet-nâme-i Sultânî*'nin müellifini Vâiz-i Kâşifi olarak göstermektedir (Bahâr, 1349, 198); (Vâiz-i Kâşifi, 1350, CV). Abdülbaki Gölpınarlı (1900-1982) da Bahâr'ın *Sebk-şinâsî* adlı eserinden edindiği bilgiler doğrultusunda *Fütüvvet-nâme-i Sultânî*'nin British Museum'daki nüshasına ulaşmış ve eser üzerine tanıtım yazısı yazmıştır (Gölpınarlı, 2011). Bahâr'ın vefâtı ve kitaplarının Meclis Kütüphanesi'ne intikalinden sonra, Muhammed Cafer Mahcûb (1924-1996) British Museum'daki nüshayı esas alarak ve Bahâr'ın nüshasıyla karşılaştırarak *Fütüvvet-nâme-i Sultânî*'nin metnini yayımlamıştır (Vâiz-i Kâşifi, 1350). Bu çalışmada muhteva ile ilgili verilen bilgilerde bu yayın esas alınmıştır.

Eserin Nüshaları

Yukarıda da bahsi geçtiği üzere, *Fütüvvet-nâme-i Sultânî* ilk kez Charles Rieu tarafından British Museum kataloğunda listelenmiştir ve daha sonra İran'daki bir nüshasını Muhammed Taki Bahâr tanıtmıştır. Sonraki dönemlerde Cafer Mahcup söz konusu iki nüshadan hareketle eseri neşretmiştir. Bu iki nüsha dışında, *Fütüvvet-nâme-i Sultânî*'nin tekrardan ilmî neşrinin yapılması gerektiğini savunan Ebrahim Estaji ve Ali Tasnimi, eserden üç nüsha daha tespit etmişlerdir. Araştırmacılar, yayımladıkları makalelerinde söz konusu

nüshaların sadece bulunduğu kütüphanelerden bahsetmişlerdir. Estaji ve Tasnimi makalelerinin kapsamının dışında kaldığını ileri sürerek mevzu bahis nüshaların bilgilerini vermemişlerdir (Estaji - Tasnimi, 1393, 12). Nüshaları tanıtmak bu çalışmanın da kapsamında değildir ancak şimdiye kadar üzerine çalışma yapılan nüshalarla ilgili bazı bilgileri paylaşmakta fayda vardır:

(Rieu, 1897, 44)1. British Museum Add. 22.705’de kayıtlı olan bu nüsha ilk olarak Charles Rieu’nun hazırladığı katalogda tanıtılmıştır (Rieu, 1897, 44). Abdülbaki Gölpınarlı tanıtım yazısını nüshayı esas alarak yazmıştır.

2. Melikü’ş-Şuârâ-yı Bahâr nüshası olarak bilinen nüsha Meclis Kütüphanesi 278 numarada kayıtlıdır.

3. Mer’âşî-i Necefi Kütüphanesi 8638 numarada kayıtlı olan nüshanın XII. hicrî asırda nestalik hattıyla istinsah edildiği ve müstensihinin belli olmadığı kayıtlıdır.²

4. Melik Kütüphanesi (Âsitân-ı Kuds), 3979 numarada kayıtlı olan nüshanın istinsah tarihi 8 Şevval 1259 / 1 Kasım 1843’tür. Eserin başında “Adâbü’t-tasavvuf” diye not bulunmaktadır.³

5. Kitâbhâne-i Millî, 1235506 numarada kayıtlı olan nüsha Estaji ve Tasnimi tarafından “şimdilik bulunan en noksansız nüsha” olarak nitelenmiştir (Estaji - Tasnimi, 1393, 13). Gayet temiz ve okunaklı olan bu nüshanın istinsah tarihi Receb 1293 yani Temmuz/Ağustos 1876’dır. Nüsha *Mesnevî* üzerine çalışmalarıyla tanına Celâleddin Hümâyî’nin (1900-1980) temlikinde bulunmuştur ve Hümâyî eserin “nâdir bulunan” ve “pek kıymetli” olduğuna dair nüshanın zahriyesine not yazmıştır.⁴

² Bk. <http://www.aghazozorg.ir/showbookdetail.aspx?bookid=172710> (Erişim 26/11/2021)

³ Bu nüshanın başı ve sonundan birkaç varak çalışmamızın hazırlandığı tarihte internet üzerinden erişime açıktı: <http://malekmuseum.org/saloon/artifact/1393.04.03979%2F000/%D8%B9%D8%B1%D9%81%D8%A7%D9%86+%D8%B9%D8%A7%D8%B1%D9%81%D8%A7%D9%86+%D8%AA%D8%B5%D9%88%D9%81-%D9%81%D8%AA%D9%88%D8%AA+%D9%86%D8%A7%D9%85%D9%87+%D8%B3%D9%84%D8%B7%D8%A7%D9%86%DB%8C#> (Erişim 26/11/2021)

⁴ Bu nüsha, çalışmamızın yapıldığı sırada internet üzerinden erişime açıktı: <http://dl.nlai.ir/UI/d7d0ab60-6e89-47f6-af7d-fe254c810c8f/LRRView.aspx?History=true> (Erişim 26/11/2021).

Yukarıda verilen nüshalar dışında *İran Yazma Eserler Fihristi*'nin (*Fihrist-i Nüshahâ-yı Hattî-i İran: Fenhâ*) 23. cildinde bazıları mükerrer olmak üzere *Fütüvvet-nâme-i Sultânî*'nin on nüshasına yer verilmiştir (Dirayeti, 1392, 645). Ayrıca, aynı eserde müellifi belli olmayan ancak Vâiz-i Kâşifî'nin eseri gibi soru-cevap şeklinde olan başka fütüvvet-nâmeler de bulunmaktadır (s. 643).

Eserin Kaynakları

Muhammed Cafer Mahcûb'a göre *Fütüvvet-nâme-i Sultânî*'nin özellikle geleneklerden bahsettiği kısımları hiçbir kitapta bulunmamaktadır. Yazılı kaynağı olmayan bu gelenekler babadan oğula nakledegelmıştır. Mahcûb'a göre bu eserin asıl önemi bu gibi bölümlerle ilgilidir (Vâiz-i Kâşifî, 1350, XCVIII). Bununla birlikte, Vâiz-i Kâşifî *Fütüvvet-nâme*'sini telif ederken sözlü kültür dışında yazılı kaynaklardan da istifade ettiğini bazı eserlerin adını vererek belirtmiştir. Bu doğrultuda, Kâşifî tasavvufun en önemli kaynaklarından ikisi sayılan Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâü Ulûmi'd-dîn*'i ve Hüc-vîrî'nin (ö. 465/1072 [?]) *Keşfü'l-Mahcûb*'undan bazen kaynağı belirterek ve bazen belirtmeyerek alıntılar yapmıştır. Bununla birlikte Hüseyin Vâiz'in *Fütüvvet-nâmesi*'nde *Mesnevî* şârihi olarak tanınan Tâcüddîn (Kemâlüddîn) Hâzermî'nin (ö. 838/1435 veya 840/1436) *Maksadü'l-Aksâ*'sı, Abdürrezzâk Kâşânî'nin (ö. 736/1335) *Tuhfetü'l-İhvân fî Hasâisi'l-Fityân*'ı gibi önemli eserlerin kaynak olarak kullanıldığı görülmektedir.⁵ Kâşifî, eserini telif ederken Mevlânâ'nın (ö. 672/1273) *Mesnevî*'sine sıkça başvurmuştur. Bununla birlikte Senâî (ö. 525/1131 [?]) ve Sa'dî (ö. 691/1292) gibi şairlerin de şiirlerine yer vermiştir.

Eserin Muhtevası

Molla Hüseyin, *Fütüvvet-nâme-i Sultânî*'yi bir mukaddime, on iki bâb ve bir hâtîme olarak tasarlamıştır. Ne var ki günümüze ulaşan ve bugüne kadar bilinen nüshalarda eser yedinci bâbda bitmiştir ve devam etmemiştir. Kâşifî, bilirsiz nedenlerle eserini yarım bırakmıştır. *Fütüvvet-nâme-i Sultânî* soru-cevap şeklinde tasarlanmıştır. Molla Hüseyin, bazı bölümlere “Bedân ki: bil ki” şeklinde başlasa da çoğunlukla “Eger pürsünd...: Eger sorarlarsa”, “Begûy: De ki” şeklinde sorular sormuş ve cevaplamıştır. Farsça kaleme alınan, tamamı

⁵ Mahcûb, yayınının son kısmında metinde geçen kaynaklarla ilgili bir liste (dizin) hazırlamıştır. Bk. (Vâiz-i Kâşifî, 1350, 405-406).

mensur olan ve ara ara bazı beyitler de içeren *Fütüvvet-nâme*'nin genel çizgileriyle muhtevâsı şu şekildedir:

Mukaddime: Besmele, hamdele ve dua ile başlamaktadır. Müellif bu bölümde kendini “Hüseyin el-Kâşifi” olarak tanıtmaktadır. Mukaddime üç bölümden oluşmaktadır: 1. Bu ilmin şerefi, 2. Bu ilmin konusu, 3. “Fütüvvet” kelimesinin anlamı. Kâşifi, mukaddimesinde fütüvveti tasavvuf ve tevhîdin şubesi olan bir ilim olarak tanımlamaktadır. Kâşifi, mukaddimenin ikinci bölümünde fütüvvet ilminin konusunu insan nefsi olarak belirlemekle beraber, üçüncü bölümde bu kelimenin ıstılâh olarak ne anlama geldiğini açıklayıp bazı hikayelere yer vermektedir.

Birinci Bâb: “Fütüvvetin menbaı ve mazharı; tarikat, tasavvuf, fakr ve onun âdâbı ve erkânı hakkında” olan bu bâb, dört bölümden oluşmaktadır: 1. Fütüvvetin mazharları ve âdâbı, 2. Tarikatin anlamı ve teallükâtı, 3. Tasavvufun anlamı, âdâbı ve erkânı, 4. Fakrın âdâbı ve erkânı.

Kâşifi, “İlk ‘fetâ’ kimdir?” Sorusuna, fütüvvet dâiresinin ilk noktasının Hz. İbrâhim olduğunu, ona “ebü'l-fiytân” dediğini ve dolayısıyla fütüvvetin kurucusunun da Hz. İbrâhim olduğunu ifade etmiştir (Vâiz-i Kâşifi, 1350, 17-18). Molla Hüseyin, “Kur’ân ve hadîste kaç kişi fetâ sıfatıyla anılmıştır?” sorusuna cevap olarak “beş” cevabını verir: Hz. İbrahim, Hz. Yusuf, Hz. Yûşa, Ashâb-ı Kehf ve Hz. Ali. Sonrasında bu isimleri teker teker açıklayan Kâşifi, aslında civanmertliğin iki sıfatla münhasır olduğunu belirtmektedir: dostlara menfaât yani cömertlik ve düşmana zarar yani şecâat. Bu iki sıfatı hakkıyla taşıyan isim ise Hz. Ali'dir (Vâiz-i Kâşifi, 1350, 20). Kâşifi fütüvvet erkânını altısı zâhirî ve altısı bâtinî olmak üzere toplam on iki olarak belirtmiştir. Zâhirîler şöyledir: 1. Dili bühtan, iftirâ ve gıybet gibi günahlardan sakınmak, 2. Kulağı duyulmaması gerekenlere kapatmak, 3. Gözü görülmemesi gerekenlere kapatmak, 4. Eli haramdan sakınmak, 5. Gidilmemesi gereken yerlerden ayak çekmek 6. Mideyi harama kapatmak ve zina etmemek. Bâtinîler ise şöyledir: 1. Sehâvet (cömertlik), 2. Tevâzu, 3. Kanâat, 4. Merhamet, 5. Kibirlememek, 6. (Riyazatlarla) Kurb ve vuslat makamına yönelmek (Vâiz-i Kâşifi, 1350, 24-26).

Fütüvvet-nâme'de fütüvvet şartları kırk sekizi vücûdî ve yirmi üçü ademî olmak üzere toplam yetmiş bir olarak belirtilmiştir. Molla Hüseyin, bu yetmiş bir şartı saydıktan sonra “Bunlardan habersiz olan fütüvvetin kokusunu bile almamıştır.” demektedir. Akabinde, fütüvvet kelimesinin her harfinin hangi kelime ve anlama delâlet ettiği açıklanmıştır. Kâşifi, fütüvveti tarikatin bir

parçası olarak tanımlamaktadır (Vâiz-i Kâşifi, 1350, 29). Bu bâbdâ, Kâşifi sadece fütüvveti değil, tarikat, tasavvuf ve fakr kelimelerini de aynı şekilde açıklamıştır.

İkinci Bâb: “Pîr, mürit ve bunlara ait olanlar” başlığı taşıyan bu bâb da dört bölümden oluşmaktadır: 1. Tarikatte pîr-i kâmile ihtiyaç olup olmadığına dâir, 2. Şeyhlik şartları, 3. Müritlik âdâbı ve şartları, 4. Mürit edinme âdâbı.

Bu bâb bir soruyla başlamaktadır: “Tarikatte pîr-i kâmile ihtiyâç var mıdır?” Kâşifi yedi gerekçe sunarak tarikatte pîre ihtiyaç olduğunu ve pîrlerin ise başta Hz. Peygamber, sonra Hz. Ali ve onun çocukları olduğunu kaydetmektedir. Kâşifi pîre ihtiyaç olup olmaması konusunda *Mesnevî*'ye de atıfta bulunmaktadır (Vâiz-i Kâşifi, 1350, 65). *Fütüvvet-nâme*'de şeyhlik şartları yirmi, şeyhlik erkânı yedi, şeyhliğin farzları dört, müstahabâtı iki olarak belirtilmiştir. *Fütüvvet-nâme*'nin bu bâbında müritliğin de şartları ve erkânı sayıldıktan sonra, mürit edinmenin de âdâbı anlatılmıştır (Vâiz-i Kâşifi, 1350, 75-86).

Üçüncü Bâb: “Nakip, üstat, şâkird, Ahdullah, biat ve şedd şartları ve âdâbı hakkında” olan bu bâb, on bölümden oluşmaktadır: 1. Nakip hakkında, 2. Ahdullah babalığı, 3. Üstadlık şartları, 4. Şâkirtlik şartları, 5. Şeddin manası, 6. Şeddin kısımları, 7. Bel bağlamanın senedi, 8. Helva-yı hafîye, 9. Bel bağlamanın şekli, 10. Şedd ile ilgili farklı ve faydalı konular.

Nakip, bir cemâatin büyüğü veya esnâf teşkilâtında şeyh yardımcısı demektir.⁶ *Fütüvvet-nâme*'nin bu bölümünde seyyitler ve tarikat ehli olmak üzere iki cemâatin nakibe gerek duydukları açıklanmaktadır. Kâşifi, nakipliğin farzlarının on olduğunu ve tamamının Tевbe sûresinin 112. ayetinde zikredildiğini kaydetmektedir. Ayrıca, müstehaplarının da yedi olduğunu ve tamamının Furkan sûresinin 63. ayetinde belirtildiğini aktarmaktadır (Vâiz-i Kâşifi, 1350, 91). Kâşifi, Yâsin sûresinin 61-62. Ayetlerinin “ahd” ayeti olduğunu aktarmakta ve “Ahdullah babası kimdir?” sorusuna “Çocuğu Allah'ın ahdine geçirendir.” şeklinde cevap vermektedir. Bu minvalde, çocuk önce ahdullaha girmelidir. Akabinde ahd ayeti okunmalıdır ve ondan sonra tarikat ahd-nâmesi okunmalıdır (Vâiz-i Kâşifi, 1350, 94). Üstadlık ve şakirtlik şartlar, şeddin anlamı ve çeşitleri bu bâbın diğer kısımlarıdır. Kâşifi, şeddin aslında on çeşit olduğunu ancak beşinin daha meşhur olduğunu aktarmaktadır. Molla Hüseyin'e göre söz konusu beş şedd şöyledir: Cebrâil şeddi, Mikâil şeddi, İsrâfil şeddi, Azrâil şeddi, hafîy şedd. Kâşifi bu beş şeddi tek tek açıkladıktan

⁶ Nakip ve bu gibi fütüvvetle ilgili bazı terimlerin anlamı için bk. (Köksal - Ayçiçeği, 2020).

sonra, “Bugünkü şedd bu beşinden hangisidir?” sorusuna “Cebrâil şeddi” şeklinde cevap verip hakikatte bir olduğunu ancak yedi isim ve on sıfatının var olduğunu ileri sürmektedir. Bu kısımda, Kâşifi şeddleri detaylı bir şekilde ele almıştır (Vâiz-i Kâşifi, 1350, 106-107).

Bu bâbın yedinci bölümü bel bağlamakla ilgilidir. Bu bölüm, bu bâbdaki diğer bölümlere göre nisbeten uzudur ve bölümün sonunda Kâşifi kendi tarikat şeceresini sayması hasebiyle, önemli bilgiler ihtivâ etmektedir. Üçüncü bâbın diğer üç bölümünde sırasıyla helva-yı hafiye, bel bağlama şekli ve şedd ile ilgili ek bilgiler yer almaktadır.

Dördüncü Bâb: “Hırka ve fakr ehlinin diğer giyimleri, onları giyme ve giydirme âdâbı, hırkayı meydana ulaştırma şartları ve âdâbı hakkında” olan bu bâb on bir bölümden oluşmaktadır: 1. Hırka hakkında, 2. Hırka giyinmek hakkında, 3. Hırka giymenin şartları, 4. Hırkanın renkleri, 5. Hırkanın türü, 6. Sufiler ve fütüvvet-dârların giyimleri hakkında, 7. Diğer hususlar, 8. Sufilerin kafalarına giydikleri yamalar hakkında, 9. Tâca konan şey hakkında, 10. Tac-ların ve onlara bağlananların rengi hakkında, 11. Sufiler ve dervişlerin diğer yamaları.

Bu bâb, bütünüyle dervişlerin giyim kuşamları hakkındadır. Kâşifi, bu bâbda hırka giyinmenin şartları, hırkanın rengi ve görünümü gibi hususları soru cevaplarla açıklamaktadır. Söz gelimi, Molla Hüseyin hırka giymenin edelerinin dört ve erkânının ise iki olduğunu belirtmektedir.

Beşinci Bâb: “Ehl-i tarîk âdâbı hakkında” olan bu bâb on altı bölümü ihtiva etmektedir: 1. Ehl-i tarikin kendi nefsinde âdâbı, 2. Ehl-i tarikin diğerlerine karşı âdâbı, 3. Tekke sahiplerinin âdâbı, 4. Tekkeye girme âdâbı, 5. Oturma âdâbı, 6. Konuşma âdâbı, 7. Yeme ve içme âdâbı, 8. Giyinme âdâbı, 9. Seyahat âdâbı, 10. Ziyafet âdâbı, 11. Yürüme âdâbı, 12. Selam verme âdâbı, 13. İhvanın hukuku hakkında, 14. Kazanç ve alışveriş âdâbı, 15. Hâdimlerin âdâbı, 16. Diğer âdâb.

Bu bâb edep ile ilgili kısa bir girişle başlamaktadır. Kâşifi, bu girişte dervişliğin bütünüyle edep olduğunu naklettikten sonra Hz. Peygamber’den bir hadisle devam etmektedir. Akabinde Hz. Ali ve Hz. Cafer’in sözlerinden yola çıkıp Senâî’nin ve Mevlânâ’nın edep ile ilgili düşüncelerini aktarmaktadır. Ardından, ehl-i tarikin kendi nefsinde “gönül”le birlikte yedi uzvunu yani göz, kulak, dil, el, karın, bel ve ayak) koruması gerektiğine yer vermektedir. Bu bâbın ikinci bölümünde anne-baba, akraba, komşular ve yabancılarla ilgili davranışların nasıl olması gerektiği konusu ele alınmıştır. Örneğin, anne-babaya karşı on iki davranış sıralanmıştır. Bu bölümde dikkat çeken konulardan

biri, dost ve arkadaşının hakiki ve mecazi olmak üzere iki sınıfta ele alınmasıdır (Vâiz-i Kâşifi, 1350, 216). Beşinci bâb, genel hatlarıyla toplumda nasıl davranılması gerektiğini belirleyen öğretileri ihtiva etmektedir. Bu bâbın son bölümünde evden dışarı çıkma, eğlenme, uyuma, mezarlığa gitme, büyüklerin makamına gitme, câmiye gitme vb. gibi konuların âdâbı anlatılmıştır.

Altıncı Bâb: “Mareke erbâbı ve onlar ile ilgili sözler ve söz ehlinin âdâbı hakkında” olan bu bâb dört bölümden oluşmaktadır: 1. Marekegirliğin anlamı ve ilgili hususları, 2. Söz ehlinin marekegirlik hakkında düşünceleri. Bu bölümde üç alt başlık bulunmaktadır: 2.1: Meddahlar, garrâ-hanlar⁷, sakalar hakkında; 2.2: Havâs söyleyenler ve yaygı serenler; 2.3: Kıssa ve masal anlatanlar. 3. “Marekegirlerden pehlivanlar hakkında” olan bu bölüm sekiz alt başlıkta açıklanmıştır: 3.1: Güreşçiler, 3.2: Taş tutanlar, 3.3: Tekne içinde çamur çekenler, 3.4: Sepet taşıyanlar, 3.5: Hamallar, 3.6: Amut ve şeşper, 3.7: İple oynayanlar, 3.8: Güç işler yapanlar (akrobatlar). 4. “Meydanda oyun gösterisi yapanlar” ise üç alt başlıkta toplanmışlardır: 4.1: Tas oynatanlar, 4.2: Kukla oynatanlar, 4.3. Hokkabazlar.

Kâşifi, marekeyi kelime anlamı olarak “savaş/çarşıma yeri” ve terim olarak “insanların toplanıp sanatını sergileyen kişiyi seyrettikleri yer” şeklinde tanımlamaktadır. Bu durumda, hünerini sergileyen kişi marikegiridir.

Gölpınarlı’ya göre *Fütüvvet-nâme*’nin en önemli kısmı altıncı bâbdır (Gölpınarlı, 2011, 135). Bu bölümde Kâşifi’nin hayatta olduğu dönemde gösteriler yapan fütüvvet ehlinin sınıflandırılması ve nasıl davranmaları gerektiğine dair rehber niteliğinde bilgiler dikkat çekmektedir. Bu bâb, aynı zamanda *Fütüvvet-nâme*’nin en kapsamlı kısmıdır.

Fütüvvet-nâme’deki bilgilere göre meddahlık Hz. İsrâfil ve Cebrâil’den kalmıştır. Ayrıca, şeddübiat ehli arasında hiçbir tayfa Hz. Resûl hanedânının meddahlarından daha üstün değildir. Kâşifi’ye göre üç meddâh vardır: 1. Sâde-hânlar: İster Arapça ister Farsça manzûmeler okuyan meddahlar. 2. Garrâ-hânlar: Mensur olarak meddahlık yapan ve menkıbeleri nesir diliyle anlatan meddahlar. 3. Murassa’-hânlar: Birinci ve ikinci gruptaki meddahlardan daha faziletli olan bu grup meddahlar, hem manzum hem mensur meddahlık yapanlardır.

⁷ Gölpınarlı, elindeki nüshadan hareketle bu kelimeyi “gazâ-hanlar” olarak okumuştur (Gölpınarlı, 2011, 135).

Vâiz-i Kâşifi, meddahlardan sonra en üstün tayfa olarak havâs söyleyenleri ifade etmiştir. Havâs söyleyenler tıp, remel, nücûm, ta'bir vb. gibi ilimlerde mâhir olanlardır. Kâşifi'ye göre bu, Lokman zamanına kadar uzanmaktadır.

Bu bâbın üçüncü bölümü pehlivanlar hakkındadır. Kâşifi pehlivanları sekiz tayfada sınıflandırmaktadır. İlk grupta güreşçiler yer almaktadır. Güreş hocalarının on iki edebini sayan Kâşifi, talebeler için de on iki edep saymaktadır.

Bu bâbın dördüncü ve son bölümü ise marekegirlerden oyun ehline tahsis edilmiştir. Bu bölümün üç alt başlığı bulunmaktadır: 1. Tas oynatanlar: Kâşifi'ye göre kimilerine göre tas oynatanların yaptıkları oyun değil, hünerdir. Tas oynatanların cübbeleri, hırkaları sayılmaktadır ve hırka hakkında söylenen her şey (dördüncü bâb), onların cübbeleri için de geçerlidir. Tas, temizlik mertebesi veya gönülden işarettir. 2. Kuklacılar: Kâşifi, lu'bet-bâzları anlatırken bu oyunun tevhîd mertebelerinden “tevhîd-i ef'âl”e işaret olduğunu açıklar ve Ömer Hayyâm'la Mevlânâ'dan beyitler aktarır. Kâşifi'ye göre kuklacılar için gerekli olan iki şey vardır: sandık ve çadır (Vâiz-i Kâşifi, 1350, 341). 3. Hokkabazlar: Kâşifi, bu gürûhun da ilk iki gürûh gibi olduğunu ve aşağı yukarı aynı şeyleri yaptığını belirtmekte ve bunlar hakkında onlar kadar detaylı bilgi vermemektedir.

Yedinci Bâb: “Ehl-i kabza ve onların halleri” hakkında olan bu bâb yedi bölümden oluşmaktadır: 1. Kabza kelimesinin anlamı ve açıklaması, 2. Kılıç kabzası, 3. Kalkan kabzası, 4. Şeşper kabzası, 5. Savaş yayı, 6. Tokmak kabzası, 7. Bıçak, satır, kasap bıçağı ve balta kabzası.

Kâşifi bu bâbın başında beş fasıl (bölüm) olacağını belirtmiş olmasına rağmen, yedinci bâb yedi bölümden oluşmaktadır. Kâşifi eserin mukaddimesinde de kitabının on iki bâbdan oluşacağını vaatmesine rağmen, *Fütüvvet-nâme*'ye yedinci bâbdan sonra devam etmemiştir. Eserin yarım kalma sebebi ise meçhuldür. Bu bâbda konu edilen temel kavram “kabza”dır. *Fütüvvet-nâme*'ye göre kabza, aslî ve fer'î olmak üzere ikiye ve toplamda yirmi üç ayrılmaktadır. Kâşifi, kabza ile ilgili tanımlarını yaptıktan sonra sırasıyla kılıç, kalkan, gürz, savaş yayı ve tokmak olmak üzere adı geçen âletlerin her biri için bir bölüm ayırmıştır. Bu bâbın yedinci bölümünde ise bıçak, satır, nacak ve balta tek bölümde işlenmiştir. Eser, “Eğer sorarlarsa...” sorusuyla başlayan ve yarım kalın bir cümle ile bitmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada XV. asrın önde gelen âlimlerinden biri olan Molla Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin *Fütüvvet-nâme-i Sultânî* adlı eseri tanıtılmıştır. Adı geçen eser, bilinen en kapsamlı Farsça fütüvvet-nâme örneği olarak değerlendirilmektedir.

Fütüvvet-nâme-i Sultânî'nin British Museum'daki bir nüshası ilk kez Charles Rieu tarafından fihriste alınmış, daha sonra Muhammed Taki Bahâr eserin İrandaki bir nüshasından bahsetmiştir.

Eser, 1971 yılında Cafer Mahcûb tarafından British Museum ve Bahâr nüshasından hareketle neşredilmiştir.

Son yıllarda, eserin ona yakın nüshası ortaya çıkmıştır ve İran'da iki araştırmacı eseri tekrar yayına hazırladıklarından ilmî bir makalelerinde bahsetmişlerdir.

Fütüvvet-nâme-i Sultânî önceki asırlarda telif edilmiş olan fütüvvet-nâmeler ve tasavvuf kitaplarından hareketle kaleme alınmış olmakla birlikte, özellikle yazılı kaynaklarda benzerine rastlanmayan içerdiği şifâhî bilgiler sebebiyle son derece önemli bir eserdir.

Eserin sonraki dönemlerde gerek Farsça gerek Türkçe yazılmış olan fütüvvet-nâmelere kaynaklık ettiği bilinmektedir.

Eser üzerine Gölpınarlı'nın 1955'teki tanıtım yazısından başka hiçbir kapsamlı çalışma tespit edilememiştir. Bu bakımdan, eserin Türkçeye tercüme edilmesi ve yayımlanması, Anadolu'da telif edilen Türkçe ve Farsça fütüvvet-nâmelerdeki tesirini ve onları ne derece etkilediğini daha net bir şekilde ortaya koyması açısından son derece önemlidir.

Kaynakça

Bahâr, Muhammed Taki. *Sebk-şinâsî Yâ Târîh-i Tatavvur-i Nesr-i Fârsî*. Tahran: İntişarat-ı Emir Kebir, 1349.

Dirayeti, Mustafa. *Fihrist-i Nüshahâ-yı Hattî-i İran: Fenhâ*. Tahran: Sazman-ı Esnad ve Kitabhane-i Milli-i Cumhuri-i İslami-i İran, 1392.

Estaji, Ebrahim - Tasnimi, Ali. "Fütüvvet-name-i Sultani; Zaruret-i Tashih-i Mücedded". *Kühen-name-i Edeb-i Farsi, Pejuhişgah-ı Ulum-ı İnsani ve Mutalaat-ı Ferhengi* 2 (h 1393), 1-22.

- Gölpınarlı, Abdülbaki. “‘Fütüvvet-Name-i Sultânî’ ve Fütüvvet Hakkında Bazı Notlar”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 17/1-4 (06 Ekim 2011), 127-155.
- Karaismailoğlu, Adnan. “Hüseyin Vâiz-i Kâşifi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 19/16-18. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1999. <https://islamansiklopedisi.org.tr/huseyin-vaiz-i-kasifi>
- Köksal, Mehmet Fatih - Ayçiçeği, Büyamin. *İki Fütüvvetname (Sabuncuoğlu Şerefeddin ve Bursalı Hoca Can Fütüvvetnamesi)*. Ankara: T.C. Ticaret Bakanlığı Esnaf, Sanatkarlar ve Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, 2020.
- Ocak, Ahmet Yaşar. “Fütüvvet”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 13/261-263. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1996. <https://islamansiklopedisi.org.tr/futuvvet#2-tarih>
- Ocak, Ahmet Yaşar. “Fütüvvetnâme”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 13/264-265. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1996. <https://islamansiklopedisi.org.tr/futuvvetname>
- Öztürk, Mürsel. “Fars Edebiyatında Fütüvvetnameler”. II/885-898. Ankara: Ahilik Haftası Kutlama Komitesi Yayını, 2008.
- Rieu, Charles Pierre Henri. *Catalogue of The Persian Manuscripts*. London: British Museum, 1897.
- Sarraf, Murtaza. *Resail-i Civanmerdan (Müştemil ber heft fütüvvetname)*. Tahran: Enstitü-i Pejuhişha-i İlmi, 1352.
- Şahinoğlu, Mehmet Nazif. “Ahlâk-ı Muhsinî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2/17. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1989. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahlak-i-muhsini>
- Vâiz-i Kâşifi, Molla Hüseyin. *Fütüvvet-nâme-i Sultânî*. thk. Cafer Mahcub. Tahran: İntişarat-ı Bünyad-ı Ferheng-i İran, 1350.

SÜMERLERDE ESNAFLIK VE AHİLİKLE KARŞILAŞTIRILMASI

*Muzaffer AYDEMİR**

Özet: İnsanlık tarihinde yakın zamana kadar toplumun ve insanların temel ihtiyaçları tarım sektörü haricinde esnaflar tarafından karşılanmıştır. Sanayi devrimi öncesine kadar binlerce yıl boyunca üretim esnaflar tarafından yapılmıştır. Esnaflar, faaliyette buldukları dönemlerde ileri düzeyde örgütsel yapılar meydana getirmişlerdir. Farklı tarihsel dönemlerde farklı medeniyetler, özgün esnaf örgütlerine sahip olmuşlardır. Türk işletme tarihinde yüzyıllar boyunca söz sahibi olan esnaf örgütü Ahiliktir. Ahilik, Anadolu’da ortaya çıkmasına rağmen kısa sürede Osmanlı İmparatorluğu’nun yayılmasına bağlı olarak geniş bir coğrafyada faaliyette bulunmuştur. Asırlar boyunca hem devletin hem de toplumun ihtiyaç duyduğu ürünleri üreten, esnaflara liderlik eden Ahilik, aynı zamanda onların yönetsel esaslarını da tespit etmiştir. Günümüzde birçok bilimsel çalışmaya konu olan Ahilik, çoğunlukla edebiyat ve tarih bilim insanları tarafından incelenmiştir. Ancak, Ahilik işletme ve yönetim bilim insanları tarafından yeterince ele alınmamıştır. Ahilik konusunda yapılan çalışmalar-daki eksik hususlar bunlarla sınırlı değildir. Aynı veya yakın coğrafyada faaliyette bulunan medeniyetlerin Ahilik ile olan benzerlikleri de yeterince incelenmemiştir. Özellikle yazıyı icat edip medeniyetlerini belgeye döken Sümer esnafları ile Ahilik bugüne kadar birlikte incelenmemiştir. Sümerler, MÖ 3000’li yıllardan itibaren önemli bir medeniyet kuran ve kendisinden sonra gelen medeniyetlere de kaynaklık eden büyük bir tarihi medeniyettir. Sümerlerden günümüze ulaşan kil tablet ve belgeler Sümerlerin gelişmiş bir üretime, esnaf yapısına sahip olduklarını göstermektedir. Özellikle Sümercedeki bazı kelimelerin Ahi kelimesi ile birebir benzer olduğu hatta aynı anlama geldiği görülmektedir. Her iki esnaf örgütü arasındaki benzerlikler bununla sınırlı değildir. Örgütsel yapı ve işleyişteki benzerlik yanında esnaf çeşitliliği de her iki örgütü önemli oranda birbirine benzeştirmektedir. Yapılan inceleme sonunda elde edilen bulgular işletme, yönetim tarihi çalışmaları açısından büyük değer taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sümerler, Ahilik, esnaf örgütü,

A Comparison Between Craftmanship in Sumer and Ahis

Abstract: Until recently, in the history of humanity, the basic needs of society were met by tradesmen along with the agricultural sector. Before the industrial revolution, artisans were the leading manufacturers for thousands of years and have developed sophisticated organizational systems. As a result, various civilizations have had unique tradesmen organizations in different historical periods. Ahism is a tradesmen

* Doç. Dr., Altınbaş Ü. Uygulamalı Bilimler Fak. Yönetim Bilişim Sistemleri Böl.,
muzaffer.aydemir@altinbas.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8167-3159>

organization with a special role in Turkish business history for centuries. Although it emerged in Anatolia, Akhis operated in vast geography quickly thanks to the spread of the Ottoman Empire. For centuries, Akhism headed the craftsmen who produced the goods required by both the state and society, as well as determining their administrative principles. This organization has been mostly studied by literature and historian scientists. However, Akhi-Order has not been adequately addressed by business and management scientists. The deficiencies in the studies on Akhism are not limited to the lack of multidisciplinary research. The similarities of the civilizations in the same or similar geography with the Akhism have not been adequately addressed. Especially the relationship between Sumerian tradespeople, who invented writing and documented their civilizations, and Akhism has not been studied yet. The Sumerians are a great historical phenomenon that established a great civilization since 3000 BC and was the source of the civilizations that came after them. Clay tablets and documents surviving from the Sumerians show that they had an advanced production and artisan structure. In particular, some words in the Sumerian dictionary are similar or even have the same meaning as the word Akhi. The similarities between both tradesmen's organizations are not limited to this. In addition to the similarity in organizational structure and functioning, the diversity of tradespeople makes both organizations similar to each other to a great extent. The findings obtained by this study are valuable in business and management history studies.

Key Words: Sumerian, Akhism, Guild Organization.

Giriş

İnsanların bir arada yaşamaya başladıkları andan itibaren ortaya çıkan olgulardan birisi de üretimdir. Üretimin birey ötesinde etkin ve verimli olabilmesi için iyi organize edilmesi zorunludur. Bunun farkına varan insanoğlu üretim unsurlarını tek bir örgütsel yapıda birleştirmeyi amaçlamıştır. Bu kapsamda farklı örgütsel yapılar ortaya çıkmıştır. Tarımsal üretim dışında insan ihtiyaçlarını karşılayan örgütsel yapılar binlerce yıl boyunca esnaf, lonca teşkilatları olmuştur. Teknoloji ve sanayi devrimi öncesinde üretim binlerce yıl boyunca loncalar, esnaf tarafından yapılmıştır.

İnsanlık tarihinde farklı coğrafyalar farklı dönemlerde önemli medeniyetler hüküm sürmüştür. Tarihe damga vuran medeniyetlerin ortaya çıkıp hüküm sürdüğü coğrafyalardan birisi Anadolu, diğeri de Mezopotamya'dır. Her iki bölgede yaşayan uluslar derin izler bırakmış, önemli eserler meydana getirmişlerdir. Güçlü örgütsel yapılar ve yeteneklerin meydana getirdiği eserler bugün pek çok müzede yer almaktadır. Söz konusu medeniyetlerden birisi, hatta en önemlisi Sümerlerdir.

Sümerler binlerce yıl öncesinde farklı coğrafyadan gelerek günümüzde Mezopotamya olarak adlandırılan bölgede uzun süre yaşamışlardır. MÖ

3500'den 2000'lere, Dicle ile Fırat arasında yer alan ve Basra Körfezi'nin kuzeyine, bugünkü Bağdat'a kadar uzanan göreceli olarak küçük bir ülkede yerleşen ve tarihsel devirlerde Sami, Hint-Avrupa kökenli olmayan halk Sümerlerdir (Kramer, 1999: 63). Doğudan Aşağı Mezopotamya'ya gelerek yerleşen halk, Sümer, Kengi gibi adlarla anılan topraklarda başlangıçta farklı şehir devletlerini kurmuştur (Şen, 2012: 36). Toprağı ve suyu ıslah ederek verimli tarımsal üretimin yanında hayvancılık da yapan Sümerler, canlı ve güçlü bir ekonomik hayata sahip olmuşlardır. Sümerlerin tarihte iz bırakan özelliklerinden birisi yazıyı icat etmeleri ve sağlam bir toplumsal düzen kurmalarıdır. Sümerler hakkında bilgi edinebileceğimiz kil tabletler tam bir hazine niteliğindedir. Kil tabletlerde, Sümer mitolojisi olarak adlandırılan metinler farklı bilgiler içermektedir. Sümer mitolojisi kendisinden sonra gelen birçok ulusun inanç sistemi ve toplumsal yaşamlarına kaynaklık etmiştir.

Günümüze ulaşan arkeolojik bulgular Sümerlilerin insanlık tarihinde önemli aşamalar kat ettiğini göstermiştir. Metali işleyen, bunları sanata dönüştüren, yazıyı icat edip büyük kütüphaneler oluşturan, modern tarım tekniklerini keşfeden Sümerler, toplumsal yaşamı kolaylaştıracak örgütsel yapıları da kurmuşlardır. Gelişmiş medeniyet düzeyine ulaşan Sümerler, esnaf ve zanaatkar örgütleri meydana getirmişlerdir. Dönemin koşulları düşünüldüğünde Sümer esnaf örgütleri son derece etkin ve kapsamlı organizasyonlardır. Günümüz esnaf ve zanaatkar örgütleri ile karşılaştırıldığında Sümer esnafları büyük benzerlikler göstermektedir.

İnsanlık tarihinde iz bırakan diğer esnaf örgütü de Ahiliktir. Ahilik, Türk tarihi özellikle de işletme, yönetim tarihi açısından ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Beylikler döneminde Anadolu'da kurulan Ahilik farklı işlevleri başarılı bir şekilde yerine getirmiştir. Güçlü bir devlet yapısının oluşmadığı dönemde Ahilik, alplik yaparak yeni gelen bölgede güvenliği ve asayişini sağlamıştır. Bundan daha önemlisi Ahilik, dönemin üretim sistemini oluşturmuş, esnaflık yapmıştır. Kendisi sadece debbağlık yapmakla kalmayıp, diğer esnafların yönetsel esaslarını da oluşturmuştur. Tüm bu faaliyetlerini de belirli inanç normları çerçevesinde gerçekleştirmiştir. Ahilik, tüm bu fonksiyonları tek bir örgütsel yapı altında gerçekleştirmiştir. 13. yüzyılda Anadolu'da ortaya çıkan Ahilik, sadece iktisadi bir olgu değil, kültürel ve siyasi boyutu da olan bir medeniyet ışığıdır (Gölpınarlı, 2011: G).

İşletme ve yönetim tarihi açısından önemli stratejik bir özellik taşıyan Ahilik hakkında birçok araştırma, çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmaların neredeyse tamamı ilahiyat, tarih ve edebiyat alanlarında çalışan bilim insanları tarafından yapılmıştır. Yapılan çalışmalar çoğunlukla Ahiliğin ortaya çıkışı,

Ahi Evran'ın kişiliği ve fütüvvet başlıklarına yoğunlaşmaktadır. Ahiliğin örgütsel yapısı, yönetsel işleyişi ve özellikle diğer tarihi esnaf örgütleri ile benzerlik ve farklılıkları henüz yeterince ele alınmamıştır. Hiçbir örgütsel yapı dönemin koşullarından bağımsız olarak ortaya çıkmaz. Lazonick'e (2003) göre; yeni örgütsel yapıların ortaya çıkışı dönemsel koşullara bağlı olmaktadır. Bütünsel olarak düşünüldüğünde, tarihsel süreç içinde hiçbir dönem birbirinden bağımsız değildir. Her dönem bir önceki dönemin devamı niteliğindedir. Buna ilave edilebilecek bir diğer husus, aynı kaynaktan beslenen örgütsel yapılar farklı tarih ve coğrafyada benzer özellik göstermektedirler.

Örgütsel yapılar birbirinden etkilenmekte, eskinin devamı niteliğinde olabilmektedir. Bir medeniyet tarafından oluşturulan örgütsel yapılar farklı bir bölgeye geçtiğinde yeni faaliyette bulunduğu bölgenin özelliklerine göre değişmesine rağmen önceki özelliklerini de korumaktadır. Aynı konuda faaliyette bulunan farklı örgütlerde bu değişim ve benzeşim daha bariz bir şekilde görülebilmektedir.

Türklerin son birkaç yüzyıldır oluşturabildikleri özgün örgütsel yapılardan birisi de Ahiliktir. Ahilik, sadece deri işleyen, diğer esnaflara girdi oluşturan bir örgüt değildir. Ahiliğin yönetsel özellikleri ekonomik özelliklerinde daha fazladır. Güçlü bir inanç normu oluşturan, uygulayan Ahilik, yönetsel ve etik davranışlarını bu normlara göre şekillendirmiştir. Farklı işlevleri tek bir örgüt altında birleştirip uygulayan Ahilik, işletme ve yönetim tarihi açısından ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Köksal'a (2008) göre; yapılan onca araştırmaya ve yayına rağmen Ahilik konusu hala bakir bir sahadır. Özellikle farklı medeniyetlerin esnaf teşkilatları ile Ahiliğin karşılaştırılması, benzerliklerinin ortaya konması işletme ve yönetim bilimi için olduğu kadar Ahilik araştırmaları için de önem taşımaktadır.

Ahilik ile diğer tarihi esnaf, zanaatkar topluluklarının karşılaştırılmasına yönelik çalışmalar oldukça sınırlıdır. Anadolu'da yaşamış esnaf teşkilatlarının incelenmesine yönelik en kapsamlı çalışma 2003 yılında yapılmıştır. 2003 yılında yapılan "Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri" isimli akademik çalışmada, Anadolu'da esnaf yapıları ayrı ayrı ele alınmıştır. Bahse konu çalışmada, farklı esnaf ve zanaatkar topluluklarının karşılaştırılması yapılmadığı gibi Anadolu dışında yaşamış medeniyetlerin esnaf örgütleri de ele alınmamıştır. Farklı dönemlerde ve farklı coğrafyalarda var olmuş iki medeniyetin esnaf, zanaatkar topluluklarının karşılaştırılması yazında önemli bir boşluğu doldurduğu gibi yeni çalışmalara da kaynaklık edecektir.

Çalışmamızda, işletme ve yönetim tarihi ile Ahilik incelemelerindeki eksikliği gidermek amacıyla Sümer esnafları ile Ahilik arasındaki benzerlik incelenmiştir. Bu kapsamda, çalışmamızda cevabı aranan soru “Sümer esnafları ile Ahilik arasında yönetsel anlamda ne gibi benzerliklerin olduğudur.”

Çalışmamızda, ilk olarak Sümer esnaflığı incelenmiştir. Sonrasında, Ahiliğin yönetsel özellikleri açıklanmıştır. Son olarak da Sümer esnafları ile Ahilik arasındaki işlevsel, yönetsel ve yapısal benzerlikler ele alınmıştır. Sümer esnafları hakkındaki belgeler Ahiler kadar kapsamlı olmamasına rağmen önemli bilgiler içermektedir.

1. Sümerler ve Esnaflik

Dünyanın kadim medeniyetlerinden olan Sümerler, döneminin çok ilerisinde üretim teknikleri uygulamış ve bunları belgelendirmişlerdir. Sümerler, yarattıkları medeniyeti ilişkide buldukları diğer uluslara da aktarmışlardır. Yazıyı bulmaları yanında, sahip oldukları inanç sistemleri ve mitolojileri de kadim medeniyette derin izler yaratmıştır. Sümerlerin yarattığı medeniyet farklı zamanlarda farklı ulusları birçok açıdan etkilemiştir.

Sümer medeniyetinin öne çıkan özelliklerinden birisi de üretim sistemleridir. Tarımsal üretimin yanında Sümerlerde güçlü bir esnaf ve zanaatkarlık sistemi mevcuttur. Sümerlerin günümüzdekine benzer esnaf teşkilatına sahip olduklarının ilk ve önemli kaynaklarından birisi kil tabletlerdir. Kil tabletler üzerine yapılan çalışmalarda günümüz örgütsel yapıları ile aynı anlama gelen kelimelere rastlanmıştır. Sümerlerde günümüz lonca sistemi ile aynı anlama gelen kelime mevcuttur. Demirciler, halıçılar gibi esnaf ve zanaatkarların oluşturduğu lonca tipi örgütlenmeler Sümerce “ugula” Akkadça “aklum” olarak adlandırılır (Genca, 2009: 127).

Sümer esnafları hakkında bize ilk ve önemli bilgileri aktaran olgu erken döneme ait bir arkeolojik bulgudur. Günümüze ulaşan arkeolojik bir obje Sümer esnaf çeşitliliği hakkında önemli bilgiler aktarmaktadır. MÖ 3000’e tarihlendirilen bu vazoz, Uruk’ta III. tabakada tapınak hazinesi içerisinde ele geçirilen Tell el-Warka vazosunda; şehir kültüründe çiftçilerin dışında, zanaatkarlar, demirciler, marangozlar, balıkçılar ve mühürçüler gibi esnaf sınıflar da resmedilmiştir (Aktürk, 2020: 33).

Sümer esnaf çeşitliliği hakkında bilgi edinebileceğimiz önemli kaynaklardan birisi de Hamburabi Kanunlarıdır. Hamburabi Kanunları, toplumsal konulara ilişkin düzenlemelere sahip, çağının ötesinde yasal düzenlemelerdir. 277 sayılı kanun esnaf ilişkileri ve çeşitliliği açısından önemlidir. Hamburabi

Kanunu Madde 274: Eğer bir adam, bir zanaatkar kiralarsa emeği karşılığında günde 5 dane ağırlılığında gümüş, bir keğecinin emeği karşılığında 5 arpa danesi, bir kendir dokuyucusunun x arpa danesi, mühür kazıyıcının x arpa danesi, kuyumcunun x arpa danesi, demircinin x arpa danesi, marangozun 4 arpa danesi, dericinin x arpa danesi, hasırcının x arpa danesi, yapı ustasının x arpa danesi gümüş emeği karşılığında verilecektir. Kanunu önemli kılan içinde derici esnafının da yer almasıdır.

Sümer bulgularının önemli bir kısmının yer aldığı Yale koleksiyonundaki bir belge esnafalara ait değerli bilgiler içermektedir. Söz konusu belge farklı esnafın varlığı hakkındadır. Esnaf; gümüş, altın, bronz, değerli taşlar ve ahşapla ilgili işleri [tekrar] yapabilir ve her türlü hizmeti [yapabilirsiniz]. [Eğer] işi yapmazsan ve tamir etmezsen ve [eğer] [biri] başka bir tapınakta çalışır veya onarırsa, [kral tarafından cezalandırılacaktır] “(Weisberg, 1967: 8). Sümerce üzerine yapılan sözlük çalışmalarında yine farklı esnaf gruplarına rastlanmıştır. Sözlüklerde yer alan bazı farklı esnaf simleri çizelge 1’dedir.

Sümerce	Elementary Sumerian Glossary	Anlamı
Gaşam	Expert, master craftsman, artisan, wise person; master	Sanatkâr, esnaf, bilge
İğiş-kîğ-ti	Handwork; craftsman	El işi, zanaatkar
Um-mi-a	Master scribe, craftsman, schoolmaster	Yazıcı esnafı
Nam-nar	musician's craft, musicianship; music	Müziyenlik, müziyenlik; müzik
Tibira (dibira)	Metal and wood craftsman	Metal ve ahşap ustası
Túg-du	Felt maker, fuller	Keçe üreticisi, dolgun kumaş yapan zanaatkar

Çizelge 1. Sümerlerde esnaf çeşitliliği

Ahilik

Türk tarihinde ordu teşkilatından sonra adından en çok söz edilen, yüzyıllar boyunca varlığını sürdüren örgütsel yapılardan birisi de Ahiliktir. Ahilik, her ne kadar esnaflık olarak algılsa da özellikle kuruluş döneminde bir üretim biriminden öte işlevleri yerine getirmiştir. İbn Batuta seyahatnamesi bu kapsamda bilgi edinebileceğimiz tarihi bir belgedir (Aykut, 2004). İbn Batuta, seyahati esnasında Anadolu'nun birçok yerinde Ahilere ait zaviyelerde konaklamıştır. Kuruluşunu sonrasına rastlayan dönemde Anadolu coğrafyasında Ahiler, esnaflık yanında bölgenin güvenlik ve asayişinin sağlanması gibi birçok toplumsal işlevi de yerine getirmiştir. Özellikle bu dönemde Ahilik stratejik bir örgütsel yapıdır.

Ahiliğin bilinen fonksiyonu olan esnaflığı derinin işlenmesi yani debbağlıktır. Deri modern çağlar öncesi insan yaşamının vazgeçilmez bir hammaddestir. Deri, binlerce yıl boyunca stratejik bir meta olmuştur. İşlenmiş deriden üretilen eşyalar günlük yaşamdan devlet yaşamına kadar birçok sahada kullanılmıştır. Özellikle Türkler için hayati öneme sahip deri, sayısız alanda kullanılmıştır. Hareketli bir yaşam tarzına sahip olan Türklerin demir ile birlikte kullandıkları öncelikli malzeme deri olmuştur. Orta Asya'dan çok uzak coğrafyalara topluca intikal eden Türkler, deri ürünlerinden faydalanmışlardır. Deri, savaş aletleri yanında binek hayvanları kuşamında da sıklıkla kullanılmıştır. Türklerde Orta Asya'da başlayan deri sanatı batıya göçle Anadolu'ya taşınarak devam etmiştir (Özdemir ve Kayabaşı, 2007: 8). Anadolu'da deri işleyen esnaf grubu Ahilerdir. Ahiler, aldıkları ham deriyi işleyerek diğer esnafra satmışlardır.

Ahiliğin yönetsel işlevlerinden birisi de faaliyetlerini belirli inanç normları çerçevesinde yapmalarıdır. Deri işlemeyi kutsal bir meslek olarak kabul eden Ahiler, işlerini bu çerçevede yapmışlardır. Ahiliğin kutsallığı, şecerenamerde sıklıkla yer almaktadır. Köksal vd., (2008), tarafından incelenen şecerenamerde, deri işleme kutsal şahsiyetler ile birlikte anılmıştır. Şecerenamerde yer alan her meslek kutsal bir kişilik ilişkilendirilmiştir. Ahilik ile inanç normları ilişkisinin ikinci kaynağı da fütüvvetnamelerdir. Fütüvvetnameler, günlük iş hayatına uygulamaya çalışılan ilkelerin yer aldığı eserler olup, Ahiliğin bir çeşit ahlak nizamnamelerinden oluşmaktadır (Durak ve Yücel, 2010: 160). Fütüvvetnamelerde inanç normları yanında Ahilerin davranış şekilleri de belirlenmiştir. Etik değerler ile edep adap kuralları, çalışanların birleri ile iş ilişkileri fütüvvetnamelerde açık bir şekilde yer almaktadır. İş yaşamı dışında geçen sürenin önemli bir kısmını birlikte geçiren Ahiler yine fütüvvetnamelerde belirlenen kurallara göre davranmışlardır.

Ahilerin örgütsel yapılarında yer alan yöneticiler şeceremelerde açıkça belirtilmektedir. Ahilerin yönetim yapısı iki ayrı kademedен oluşmaktadır. Birinci grup üretim işini gerçekleştiren çalışanlar grubudur. İlk grup, çırak, kalfa, usta hiyerarşisinden müteşekkildir. İkinci grup ise yönetim ekibidir. Yönetim ekibi Ahilerin tüm işlevlerinin başarılı bir şekilde yapılmasından sorumludur. İkinci grup kısaca, Ahi Baba, Yiğitbaşı ve Kethüda'dan oluşan yönetim ekibidir (Durak ve Yücel, 2010: 155). Şeceremelerde yönetim ekibinin işlerini yaparken yararlandıkları yardımcı personel de anlatılmaktadır.

Sümer Esnafları ile Ahiliğin Benzer Yönleri

Sümer esnafları ile Ahilik arasındaki benzerlikleri farklı başlıklar altında ele alacağız. Bunlardan ilki her iki yapı arasındaki etimolojik, anlamsal benzerliktir. Sümercede, Ahilik ile günümüzdekine benzer yapı ve anlamda kelimeler mevcuttur. Sümercede Ahû (çoğulu. ahhû, ahhi): kardeş, ohu: - kol, yan (Tosun, Yalvaç, 1989: 280) anlamına gelmektedir. Burada ohu kelimesi tam olarak yanımda duran yani bir olduğumuz anlamında kullanılmaktadır. Ahiliğin kelime anlamı konusunda iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Ahi kelimesi zahiren Arapçadaki erkek kardeşim, Divan-ı Lugati't Türk'te geçen ve "eli açık, cömert" anlamına gelen Türkçe "akı" kelimesinden gelmiştir (Köksal, 2008: 53). Her iki yaklaşımında binlerce yıl öncesinde farklı uluslarda benzer bir anlam taşıması detaylı bir şekilde araştırılması gereken bir konudur. Günümüze ulaşan bazı belgelerde de "ahi" kelimesinin "ahu" şeklinde yer almaktadır.

Sümer esnafları ile Ahilik arasındaki benzerliklerden ikincisi, her iki örgütün yapısal benzerlikleridir. Ahilikte, üretim çırak, kalfa ve usta hiyerarşisi içerisinde gerçekleştirilmektedir. İkinci'ye (2011) göre; Ahilikte iş, meslek, ahlak, disiplini usta, kalfa, çırak hiyerarşisi doğrultusunda yapılmaktadır. Benzer durum Sümer esnafları için de geçerlidir. Sümerlerde Çizelge 2'de yer alan listede görüldüğü gibi çırak, ustabaşı, gözetmen kavramları mevcuttur. Sümercede birebir kalfa kavramı olmasa da birden çok çırak ve gözetmen kavramının olması kalfa benzeri bir kademenin varlığına işaret edebilir. Ayrıca, yine Sümercede yer alan kahya kavramı da Ahilikteki kethüda kavramının karşılığı olabilir. Sümer esnaf teşkilatı ile Ahiliğin örgütsel yapısındaki hiyerarşik kavramlar da büyük benzerlik göstermektedir.

Sümerce	A Ancient Sumerian Language	Anlamı
Gaba-zu-zu	Trainee, apprentice ('left hand' + 'teaching)	Stajyer, çırak
Bal(-la)-tus-a	Apprentice ('one who sits on the thigh')	Çırak
Sagan-la	Merchant's assistant, apprentice; peddler, trader	Tüccar yardımcısı, çırak; seyyar satıcı, tüccar
Ugula [PA]	Overseer, inspector; captain; foreman	Ustabaşı, gözetmen
Gal-ug	A overseer	Gözetmen
Nu-banda	Superintendent; supervisor of Works	İşlerin süpervizörü
Nam-ugula	Foremanship; overseer position	Ustalık, gözetmen pozisyonu
Ugula-aga-us	Overseer of vassals	Tabilerin kahyası
Ugula-ila	Foreman of the porters	Kapıcı ustabaşı
Ugula-uru	Captain of the/his city; a laborer qualification	Şehrin kahyası
Ugula-ges-da	Officer in charge of sixty men	60 kişiden sorumlu memur

Çizelge 2. Sümer esnafları ile Ahi örgütü arasındaki yapısal benzerlikler

Sümer esnafları ile Ahiler arasındaki benzerliklerin üçüncüsü işlevsel benzerliktir. Ahiler, esnaflık olarak deri işleme yani debbağlık ile meşguldüler. Ham derinin işlenmesi sabır gerektiren bir iştir. Son derece pis olan ham deriyi alıp işlemek uzun bir zaman ve emek gerektirmektedir. Ahilerin ürettiği deriler birçok esnaf için de girdi niteliğindedir. Tarihi belgelerde, Ahilerin ürettiği deriyi kullanan esnaflar yer almaktadır. XVI. yüzyılda Tokat Ahileri

ile ilişkili üretim yapan 12 esnaf grubu; haffaf, kamçı, keşger, kemerci, kürkçü, mestçi, mutaf, muzeduz, pabuci, palani, postdüz, saraçtır (Şahin ve Emecen, 1998). Sümer esnaflarına baktığımızda Çizelge 3'te derici esnafı tarafından üretilen malzemelerin listesi yer almaktadır. Günümüz deri ürünleri ile neredeyse aynı çeşitliliğe sahip olan Sümer deri ürünleri toplumsal hayatın her alanında kullanılmıştır.

Ahiler, deri işlemede birçok doğal malzemeyi kullanmışlardır. Günümüzde son derece az sayıda debbağ klasik yöntemle deri işlemektedir. Söz konusu debbağlardan birisi de Tokat'ta faaliyet gösteren Sadettin Vahitoğlu'dur. Sadettin Bey, geleneksel deri boyama işleminde nar kabuğu kullanmaktadır. Aynı yöntem binlerce yıl önce Sümerler tarafından da kullanılmıştır. Günümüzden farklı olarak Sümerler deriyi işlerken susam yağı kullanmışlardır. Sümer dönemine ait dikkat çeken diğer husus deri ile metal ve ahşabın birleştirilmesi, birlikte kullanılmasıdır. Deri, tarım aletlerinde diğer materyaller ile birlikte kullanılmıştır.

Sümerce	A Ancient Sumerian Language	Anlamı
Kus a-g~	Leather sack (for grain or flour/water)	Deri çuval
Zag-bar	(Metal/leather) quantity left over by cutting; shavings, scraps	Metal veya deri artıkları, talaş
Kus aba	Tarpaulin used to cover boats (leather +lake, sea)	Tekneleri örtmek için kullanılan deri
Akar	Leather armor	Deri zırh
Asgab	Leather-dresser, currier (kus, 'leather')	Deri terzisi, saraç
Kusbar-e	Straps to attach leather wrappings to the plow	Sabanda kullanılan deri kayışlar
Kus dabasin	Leather fodder bag or water bag for animals	Hayvanlar için deri yem, su torbası

SÜMERLERDE ESNAFLIK VE AHİLİKLE KARŞILAŞTIRILMASI

Kusdua-si-a	Yün içeren bir deri çuval	Tabaklanmamış deri
Kusdug-gan	Leather bag, courier's pouch	Deri çanta, kurye çantası
Kuse-ri -na	Water resistant leather	Su geçirmez deri
A gir -asgab	Currier's knife, for working with hides and leather	Deri bıçağı
Har-ha-da ~ a	With leather and with bitumen holding in place the thick flint	Katırların çektiği derili hasat aleti
Gis	Sesame oil; not just eaten, also used in textile/leather manufacturing	Dericilikte kullanılan susam yağı
Kus-lka-du	A leather wrapping for part of the plow; cover; sleeve	Pulluğun bir kısmı için deri kaplama; örtmek; elbise kolu
Ku-sa-nu-um	A leather sack, often containing wool	Yün içeren bir deri çuval
Kus, kus[SU]	Skin, animal hide, leather	Hayvan derisi, deri
Kus-a-gar-nag-a	Haired skins; animal hides that have gone through the pretanning process	Ön tabaklama işleminden geçmiş hayvan postları
Kus-ab	Cowhide	Sığır derisi
Kus-amar	Calfskin	Dana derisi
Kus-anse	Donkey hide	Eşek derisi
Kus ... du	To treat or dress skin	Cildi tedavi etmek veya giydirmek için
Kus-du-du	Leather-dresser	Deri terzisi, şifonyer

Kus-la	Leather cord	Deri kablo, sicim
Kus-nag	Leather water pail or hose	Deri su kovası veya hortumu
Kus-siki-mu	Hairy skins; animal hides from which the hair has not been removed	Tüylü deri
Kuslu-ub	Leather bag for holding food; lunch bag	Deri erzak, yemek çantası
Gis nu-ur-ma	Pomegranate (tree), its fruit used in leather tanning	Nar, deri tabaklamada kullanılan meyve
Kusmas-lum; kusmas-li-um	Leather bucket, pail	Deri kova, kova
(Kus) na-ab-ba-tum	A leather or reed carrying case or cover	Deri veya kamış taşıma çantası veya kılıfı
U-bab	A colored plant; an adjective for leather, possibly 'gallnut dyed	Deri için kullanılan renkli bir bitki

Çizelge 3. Sümerlerde deri işleme ilgili kavramlar.

Sümer esnafları ile Ahilik arasındaki son benzerlik kutsiyet taşımaları, kutsal birimler ile ilişkileridir. Sümer mitolojisinde esnaflık kutsal bir meslektir ve kutsal efendiler tarafından insanlara aktarılmıştır. Marduk'tan sonra diğer büyük bir tanrı ve dünyanın üstünde durduğu yer altı okyanusunun veya ilksel derinliklerin efendisi olan Ea/Enki, insanlığın dostu ve bütün gizli büyü bilgilerinin kaynağı olmasının yanında insanlara bütün sanat ve zanaatları öğretendir (Özmen, 2010: 42). Ahi şecerelerinde ilk insandan başlayarak tüm meslekler kutsal kişiler ile ilişkilendirilmiştir. Ahi şecereleri bu konuda detaylı bilgiler sunmaktadır. Şecere metinleri yanında belgelerin sonunda yer alan esnaf listelerinde mesleklerin ilişkilendirildiği kutsal kişiler, pirlere bulunmaktadır. İlk insan olan Adem peygamber, çiftçilikten başlayarak

debbâğığa kadar her mesleğin bir ustası, piri vardır (Köksal, vd., 2008). Ahilik gibi Sümer esnaflarının da mesleğe kabul tören usulleri bulunmaktadır. Zanaatkarlar, erken saatlerde, yüksek hükümet ve dini yetkililerin huzurunda Eanna'nın tapınak çevresinde yemin ettiler (Weisberg, 1967: 35). Ahiliğe girişte de ustalar huzurunda şed kuşanma töreni icra edilirdi. Çıraklar ustalarından icazet aldıktan sonra kuşak bağlardı.

Sonuç

Sümerler, binlerce yıl önce Mezopotamya'da büyük bir medeniyet meydana getirdiler. Tarım ve hayvancılık yanında geliştirdikleri üretim teknikleri ile birlikte yazıyı bulmaları onları diğer medeniyetlerden ayırmaktadır. Sümerler, kil tabletlere yazdıkları metinler ile medeniyetlerini günümüze kadar ulaştırdılar. Sümer belge ve arkeolojik bulgularında güçlü bir esnaf yapısı ve çeşitliliğine sahip oldukları görülmektedir. Sümerlerin esnaf çeşitliliği günümüzün esnaflarını aratmamaktadır. Ahilik Türklere özgü, stratejik bir örgütsel yapıdır. Özellikle ilk dönemlerinde Ahiler, alplik, üretim ve inanç form ve işlevlerini tek bir örgütsel yapıda birleştirdiler. Ahilerin üretimi sahası debbâğık yani deri işleme sanatıdır.

Sümer esnafları ile Ahilik arasında büyük benzerlik bulunmaktadır. Arada binlerce yıl olmasına rağmen Sümercede aynı anlama sahip kelime ve kavramlar bulunmaktadır. Ahi kelimesi her iki dönemde de benzer anlamda kullanılmıştır. Bunun yanında her iki dönemde de benzer esnaf çeşitliliği vardır. Sümer esnafları ile Ahiliğin örgütsel yapıları benzer hiyerarşik kademelerden oluşmaktadır. Sümerler deriyi en az Ahiler kadar etkili bir şekilde işlemişler, birçok mamulün üretilmesini sağlamışlardır. Son olarak her iki esnaf yapısı da kutsi kaynaklardan beslenmiştir. Sümerlilere esnaflık tanrı tarafından öğretilmiştir. Ahilikte de her meslek kutsal bir kişi ile ilişkilendirilmiştir.

Farklı tarih ve coğrafyalarda faaliyet gösteren esnaf yapıları bazen büyük benzerlik gösterebilmektedir. Söz konusu benzerliklerin nedenleri iki medeniyetin kaynaklarında aranmalıdır. İleride yapılacak çalışmalarda Sümerler ile Ahiliğin tarihi kaynaklarına inilmeli, örgütsel yapıları yönetim bilimi esasları ile incelenmelidir.

Kaynakça

- Aktürk, M. Y. *Mezopotamya 'da Sümer tapınak ekonomisi modeli: Anadolu ve eski Yunan etkileşimleri*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2020.
- Aykut. A. S. *Ibn Battuta Seyahatnamesi, I Cilt*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2004.
- Durak, İ. ve Yücel, A. Ahiliğin sosyo-ekonomik etkileri ve günümüze yansımaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 15(2), 2010, 151-168.
- Ekinci, Y. *Ahilik*. Ankara: Sisten Ofset Yayıncılık. 2011.
- Genca, E. (2009). *Eski Mezopotamya 'da hukuk hareketleri ve düzenlemeler (Sümer, Babil ve Eski İsrail Hukuku)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Fakültesi.
- Gölpınarlı, A. *İslam ve Türk illerinde fütüvvet teşkilatı*, İstanbul: Akademik Yayınları. 2011.
- Kramer, S. N. *Sümer mitolojisi İÖ üçüncü bin yıldaki tinsel ve edebi gelişim üstüne bir çalışma*. Çev. Hamide Koyukan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi. 1999.
- Köksal, F. *Ahi Evran ve Ahilik*. Kırşehir: Kırşehir Valiliği Yayınları, 2008.
- Köksal, M., Fatih, K. ve Şenödeyici, Ö. *Kırşehir Müzesindeki Ahilik Belgeleri Ahi şeceremeleri, beratlar, vakfiyeler*. Ankara: SFN Yayıncılık, 2008.
- Lazonick, W. *Understanding innovative enterprise: toward the integration of economic theory and business history*. Business History around the World Edt. Franco Amatori, Geoffrey Jones, New York: Cambridge University Press, 2003.
- Özdemir, M. ve Kayabaşı, N. *Geçmişten günümüze dericilik*. Ankara: Fera Ofset, 2007.
- Özmen, S. (). *M.Ö. III.-II. binlerde Mezopotamya-Anadolu kavimlerinin dini inanç ve adetleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Şahin, İ ve Emecen, F. M. XV. asrın ikinci yarısında Tokat esnafı. *Osmanlı Araştırmaları*. VII-VIII, İstanbul, 1998.

Şen, M. *İlk çağ Anadolu medeniyetlerinde ekonomik hayatın gelişim süreçleri*. Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012

Tosun, M. ve Kadriye, Y. *Asur, Babil kanunları ve Ammi Sauqua fermanı*. Ankara: Türk Tarih kurumu Basımevi, 1989.

Weisberg, D. B. *Guild structure and political allegiance In early achaemenid Mesopotamia*, New Haven and London: Yale University Press, 1967.

ŞEYH ZÂHİD GEYLÂNÎ'NİN AHİLERLE MÛNASEBETLERİNE DAİR BAZI TESPİTLER

*Namiq MUSALI**

Özet: Şeyh Zâhid Geylânî XIII. yüzyılda yaşamış olan ünlü bir sufi lideridir. Azerbaycan'ın Lenkeran bölgesinde doğmuş ve yine orada vefat etmiş bu zat, Sühreverdiyye tarikatının Ebheriyye koluna mensuptur. Zâhidiyye diye bilinen sufi silsilesinin kurucusu olarak kabul edilir. Safeviyye, Halvetiyye, Bayramiyye, Celvetiyye vs. gibi tarikatlar bu silsileden türemişlerdir.

Şeyh Zâhid'in hayat ve faaliyetlerini araştırdığımızda kendisinin Ahilerle bağlantılı olduğunu tespit edebiliyoruz. Şöyle ki Azerbaycan'ın ünlü Ahilerinden olan Ahi Ferec Zencânî, Şeyh Zâhid'in irşad silsilesinde yer almaktadır. Yine Ahilerden olan Pir Bâle Hasan Benîsî tarafından Şeyh Zâhid'in zuhurunun müjdelendiğine inanılmaktadır. Şeyh Zâhid'in halifeleri arasında Ahi Yusuf Şîrvânî ve Ahi Muhammed Hârezmî'nin bulunduğu bilinmektedir. Şeyhin kayın pederi olan Ahi Süleyman Hil-yekerânî onun zaviyesinde özel bir konuma sahipti. Ayrıca Zâhid Geylânî'nin Ahi Cebrail Kerbîndeştî ve Ahi Musa adlı müridlerinin olduğunu da görüyoruz. Bildirimizde ana kaynaklar ışığında Şeyh Zâhid Geylânî ile Ahiler arasındaki ilişkilere temas edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Şeyh Zâhid Geylânî, Tasavvuf, Ahilik, Safvetü's-Safâ

Some Findings About Sheikh Zahid Gilani's Relations with Akhis

Abstract: Sheikh Zahid Gilani is a famous Sufi leader who lived in the 13th century. This person, who was born in the Lankaran region of Azerbaijan and died there, belongs to the Abhariyya branch of the Suhravardiyya sect. He is considered the founder of the Sufi trend known as Zahidiya. Safaviyya, Khalvatiyya, Bayramiyya, Jalvatiyya and others such sects descended from this lineage.

When we examine the life and activities of Sheikh Zahid, we can determine that he is associated with the Akhis. Namely, Akhi Faraj Zanjani, one of the famous Akhis of Azerbaijan, took place in the line of sripitual direction of Sheikh Zahid. It is believed that the emergence of Sheikh Zahid was heralded by Pir Baleh Hassan Benisi, who is also one of the Akhis. It is known that among the caliphs of Sheikh Zahid were Akhi Yusuf Shirvani and Akhi Muhammad Kharezmi. Akhi Suleiman Hil-yekerani, the Sheikh's father-in-law, held a special position in his darvish lodge. We also see that Zahid Gilani had followers named Akhi Jabrail Kerbindeshti and Akhi Musa. In

* Prof. Dr., Kastamonu Ü. Fen-Edebiyat Fak. Tarih Böl., nsmusali@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-9637-6314>,

our report, in the light of the main sources, the relationship between Sheikh Zahid Gilani and the Akhis is touched upon.

Keywords: Sheikh Zahid Gilani, Sufism, Akhism, Safvat as-Safa

Dünya tarihinin pek çok aşamasında ve değişik coğrafyalarda müşahede ettiğimiz üzere, Moğol fütuhâtı sonrasında da galip gelerek hâkim konumuna yükselen kavim ile mağlup olarak mahkûm duruma düşen toplum arasında, günümüz tabiriyle ifade edecek olursak, bir medeniyet çatışması yaşanmaktaydı. Medeniyet alanındaki bu üstünlük kurma mücadelesi, harp meydanındaki savaş kadar kısa sürmeyecekti. Bu devirde toplum içinde büyük nüfuz sahibi olan ve sosyal hayatta aktif rol alan sufi liderler bir yandan halkın irşadı ve maneviyatının yükseltilmesi ile uğraşırken, öte yandan da karizmatik şahsiyetleri, fevkalade kerametleri, etkili hitabetleri ve derin hikmetleri ile Moğol idarecileri mezalimden çekindirmeye ve hatta onları İslâm'a davet etmeye teşebbüs göstermekteydiler. Böylece sufiler maneviyat alanındaki bu zorlu mücadeleyi yürütürken, yine bir toplumsal örgütlenme modeli olarak karşımıza çıkan ve kaynakları itibariyle İslâmî irfan ve fütüvvet geleneğinden gelen ahi, fityân, civanmerd teşkilatları da daha çok maddi (siyasi ve iktisadi) alanda oluşan otorite boşluğunu doldurmaya çalışmaktaydılar.

Bu dönemde İslâm mefkûresinin bayraktarlığını yapmış olan gönül erlerinden birisi de Şeyh Tâceddîn İbrahim Zâhid b. Rûşen Emîr Geylânî (1218-1301)'dir. Ataları Horasan'dan (bugünkü Türkmenistan'ın Merv bölgesinden) Azerbaycan'ın Lenkeran yöresine gelip yerleşmiş olan bu zat, erken gençlik döneminde Astara yöresinde Sühreverdiyye tarikatının Ebheriyye koluna bağlı Seyyid Cemaleddin Tebrîzî'ye intisap etmiş, 55-60 yaşlarında irşad faaliyetlerine başlamış, bu amaçla seyahatlere çıkmış, insanları Hak yoluna seslemiş, binlerce mürid ve halife yetiştirmiş, gönüllerde taht kurmayı başarmıştır. Devrin sultanları, bilhassa İlhanlı hükümdarı Gazan Han (1295-1304) üzerinde büyük bir etki sahibi olan Geylânî, adı geçen padişaha âdil yönetimle ilgili öğütler vermekten çekinmemiştir. Yaşadığı bölgenin içtimai hayatında mühim rol alan Şeyh Zâhid, kendisinden sonra büyük bir manevi miras bırakıp gitmiştir. Türk-İslâm tarihinde büyük ehemmiyet taşıyan Safeviyye, Halvetiyye, Bayramiyye, Celvetiyye vs. tarikatların silsilesi bu mümtaz şahsiyete ulaşmaktadır. Mezarı Lenkeran'ın Şihakeran (eski Hilyeakeran) köyündedir (Musalı, 2019: 45-114).

Kaynakların tetkiki neticesinde Şeyh Zâhid'in Ahilerle sıkı bir temas hâlinde bulunduğuna dair bir sonuca varılmaktadır. Şöyle ki adı geçen şeyhin irşad silsilesinde Azerbaycan Ahilerinden olan Ahi Ferec Zencânî (ö.

457/1065)'nin ismine rastlıyoruz. Adı geçen bu zat, Güney Azerbaycan'ın Zencan şehrinde dir. Zâhid ve arif bir kişi olup, makam, keramet ve mükâşefe sahibiydi. Pek çok müridler yetiştirdi. Onun talebelerinden Bâle Halil ve Nahçıvanlı Hoca Muhammed Hoşnâm, Azerbaycan'da sufıyane fütüvvet yolunu yaygınlaştırdılar. Şeyh Kadı Veciheddin Ömer Sühreverdi de Ahi Ferec'den ders almıştır. Kabri Zencan'dadır (Kuhistânî, 1397: 16; Câmî, 1998: 288; Kurbânnejâd, 1384: 77-79; Çiftçiöğlü, 2016: 114).

Rivayete göre Şeyh Zâhid'in bir mürşid olarak zuhurunu daha XI. yüzyıl Azerbaycan sufi şeyhlerinden Ahi Ferec Zencânî (Erdebîlî, 1373: 67; Nişati, 2006: 43-44) ve Azerbaycan'ın XIII. yüzyıldaki ünlü mutasavvıflarından Pir Bâle Hasan Benîsî haber vermişlerdi. Şeyh Zâhid gibi Pir Bâle Hasan Benîsî de Sühreverdiyye tarikatının Ebheriyye koluna mensup idi. Tebriz'in kuzeybatısında, Şebüster'e bağlı Benis köyünde doğmuş ve oraya gömülmüş olan bu zat, Şehâbeddin Mahmud Eherî'nin halifelerinden olan Şeyh Muineddin Ashâb'dan irşad almıştır. Babası Hoca Yusuf da "hâl ehli ve âli kerametler sahibi" idi. Pir Bâle Hasan, Azerbaycan Ahilerindedir. Zira "büyük", "civanmert" ve "ikram sahibi" anlamına gelen "bâle" kelimesi, o dönemde Azerbaycan'da "ahi" kavramının eşanlamlısı olarak kullanılmaktaydı. Kaynaklarda kendisinden zuhur etmiş olan bazı menkıbeler rivayet edilir. Dünyaya geldiği ve vefat ettiği somut tarihler bilinmemekle beraber, daha 1225-1229 yılları arasında Celâleddin Harezmsâh'ın Gürcistan üzerine gaza akınları yaptığı sıralarda Benîsî'nin irşad faaliyetleri yürüttüğü ve Şeyh Zâhid'in irşada başladığı 1272-73 yıllarında artık hayatta olmadığı bilinmektedir. Bazı tezkirelerde Benîsî'ye atfedilen bir beyit Farsça şiire yer verilmektedir ki Türkçe manzum anlamı şu şekildedir:

"Açtın gönül gözümü, görmedim gayrı senden,

Gördüğüm her ne varsa, sanmadım ayrı senden" (Tebrîzî, 1371: 150-151; Terbiyet, 1314: 63; İmânî, 1382: 80,83; Kurbânnejâd, 1384: 76).

Şeyh Zâhid'in kızı tarafından torunu ve Şeyh Safiyeddin Erdebîlî'nin oğlu olan Şeyh Sadreddin'in Seyyid Şerefeddin'den naklettiğine göre, adı geçen seyyid 14 yaşında iken babası Seyyid Ebü'l-Kasım'la beraber Tebriz'e yolculuk yapmış, oradan da Bâle Hasan'ı görmek için Benis'e gitmişlerdi. Bâle Hasan, Şeyh Zâhid'i kastederek onlara şöyle demişti: "Gilan'ın deniz kıyılarından yükselerek göklerin ve âlemin ufuklarını ve tabakalarını kendi ışınıyla kaplayan bir güneş gördüm. Dünya onun nuru ve ışığıyla münevver oldu". Ayrıca Bâle Hasan, meclistikilerden Şerefeddin'in onu göreceğini söylemiş ve sonraları onun bu müjdesi gerçekleşmişti (Erdebîlî, 1373: 190-191; Nişati, 2006: 144-145).

Zâhid Geylânî'nin silsile ve menkıbelerinde fütüvvet ehli kimselerin isimlerinin zikredilmesi gayet doğaldır. Zira Ahmet Taşgın'ın (2019: 9) belirttiği üzere; "Şeyh Zâhid Geylânî'nin kendisine ulaşan irfan, fütüvvetin devamıydı. Abbâsî Devleti'nin resmî programı olan fütüvvet, beylikler döneminde ve sufiler arasında yaygın ve etkin hâle gelmişti. Bu bakımdan da Şeyh Zâhid Geylânî, fütüvvet esasında çok farklı toplulukları bünyesinde uygulayabilmesi için güncellemiş ve böylece kendi dönemine taşıyıp uygulamakla kalmamış, kendisinden sonra da devamı için birçok öğrenci yetiştirmişti".

XIII. yüzyılın son çeyreğinde Şeyh Zâhid, irşad faaliyetleri yürütürken çevresinde Ahilerin de bulunduğunu tespit etmek mümkündür. Kendisinin seçkin halifelerinden Şeyh Ahi Yusuf Şîrvânî, Pir-i Türkistan Ahmed Yesevî'nin soyundan gelmekteydi. O, Şirvan'daki Mişkat kazasında¹ doğmuş, genç yaşlarında bir güzele âşık olduğu için çok ağlayıp sızlamıştı. Onun bu hâlden agâh olan Şeyh Zâhid, nakibini göndererek Yusuf'u huzuruna çağır-mış, ona hitaben; "Ne gam çekiyorsunuz, biz Hak tâliplerini böyle avlarız" diyerek, onun sırrını keşfedip, basiret gözünün ve fehminin açılmasını sağla-mıştı. Genç Yusuf hemen, şeyhin ellerine sarılıp kendisine biat ederek hizme-tine girmişti. İrşad ve sülukünü tamamladıktan sonra hilafetle Rum diyarına (Anadolu'ya) gönderilmişti. Niğde şehrinde Tepeviran denilen bir mevkiye inşa ettirdiği zaviyedeki bir cami, bir halvethane ve derviş hücrelerinden olu-şan külliyyede irşad postuna oturmuştu. 708/1308-09'da Tebriz'e bağlı Gi-lan'ın Heri kazasında² vefat etmiş, Niğde'deki Tepeviran mevkiinde bulunan zaviyesine defnedilmiştir (Hulvî, 2013: 324-326).

Şeyh Zâhid'in halifelerinden biri de Ahi Muhammed Hârezmî idi. Bu za-tın da aslı Şirvan'dan olup, bir süre Harezmi'de halifelik yaptığı için Hârezmî nisbesiyle anılır olmuştu. Tam adı Şeyh Kerimeddin Ebü'l-Füyûzât Ahi Mu-hammed b. Nur el-Halvetî el-Hârezmî olan bu kişi, Halvetiyye tarikatının ku-rucusu olan Pir Ömer Halvetî'nin amcası ve mürşidi idi. Ümmetin âlimlerin-den iken gördüğü bir rüya üzerine tasavvufa yönelerek Şeyh Zâhid'e bağlan-mış, önce Harezmi'de, daha sonra ise Gilan'ın Heri kasabasında irşad ile meş-gul olmuştur. Heri kasabasının ana yolu üzerinde bulunan Halvetîler Mezar-

¹ Mişkat veya Meskat kazası, Azerbaycan'ın tarihî Şirvan vilayetinin kuzeydoğu-sunda, Samur ve Gilgilçay ırmakları arasında yer almakta, Hazar kıyılarına kadar uzanmaktaydı. Bu kazanın merkezi Azerbaycan'ın Kuba şehriydi (Aşurbəyli, 2006: 25-26,31-32).

² Heri kazası/kasabası, Güney Azerbaycan'da, Gilan eyaletinin sınırında bulunan Hal-hal yöresi/kenti olabilir. Zira Halhal'ın eski isminin Heru / Herou olduğu bilinmek-tedir.

lığı'na gömülmüştür (Hulvî, 2013: 329-332). Her ne kadar Cemaleddin Mahmud Hulvî onun 780/1378-79 gibi geç bir tarihte vefat ettiğini belirtmişse de biz, Hüseyin Vassâf'ın sunmuş olduğu 717/1317 tarihini daha gerçekçi buluyoruz (Osmânzâde, 2015: 133).

XIV. yüzyıl ortalarında İbn Bezzâz Erdebîlî tarafından Farsça yazılmış olan “Safvetü's-Safâ” isimli menakıbnamayı ve bu eserin yaklaşık iki asır sonra Neşâtî tarafından “Şeyh Safi Tezkiresi” adıyla Türkçeye yapılmış olan çevirisini incelediğimizde, Şeyh Zâhid'in akrabaları ve müridleri arasında da Ahilerin bulunduğuna tanık oluyoruz. Bu kaynaklarda ismi geçen en önemli Ahilerden birisi Şeyh Zahid'in kayınpederi ve müridi Hilyekeranlı Ahi Süleyman'dır. Kendisi önceleri Şeyh Zahid'in zaviyesinde mutfak işleri reisiydi. Ahi Süleyman, bu görevde bulunurken tasavvufun eziyetten ibaret olduğunu düşünerek müridlere hep kuru pilav verirdi. Şeyh Zâhid'in önemli müridlerinden olarak görülen, ileride ise onun damadı ve halifesi olacak olan Şeyh Safiyeddin Erdebîlî ise müridlerin çoğunun şehirli olduğunu ve güzel yemeklere alıştıklarını bilerek, kendi köyü olan Kelhoran'dan onlar için çokça bal, yağ ve türlü türlü meyveler getirir ve onları gizlice müridlere sunardı. Ahi Süleyman, Şeyh Zâhid'e pek yakın bir adam olduğu için müridlerin durumu hakkında daima ona haber verir ve talipler arasında olup bitenleri anlatırdı. Bundan dolayı Şeyh Safi, Ahi Süleyman'ın haberdar olmaması için sufilere tavzif etmişti ki yemek yedikten hemen sonra tabakları iyice yıkasınlar ve böylece Ahi Süleyman onların ne yediğini anlamasın. Fakat bir gün müridlerin dikkatsizliği yüzünden Ahi Süleyman bunu duyar ve Şeyh Zâhid'e Şeyh Safi'den şikâyetle bulunarak, sufilerin artık riyazeti terkedip kendilerini güzel yemeklere kaptırdıklarını söyler. Bunun üzerine Şeyh Safi de kendisini savunarak Şeyh Zâhid'e; “Bu cemaat şehir ehlidir ve lezzetli yemeklere alışkındır. Onları birdenbire ağır şartlar altında riyazete tabi tutmak vücutlarının zayıflamasına neden olur ve düşüncelerinde yanlışlıklar ortaya çıkar. Onları tedricen riyazete alıştırmak gerekir” der. Böyle olunca Şeyh Zâhid, Safi'yi takdir eder ve Ahi Süleyman'a sufiler için lezzetli yemekler hazırlamasını ve haftada bir kez etli yemek pişirmesini emreder (Erdebîlî, 1373: 123-124; Nişati, 2006: 86-88).

Ahi Süleyman, Şeyh Zahid'in zaviyesi ile ilgili güncel meseleleri yoluna koymak gibi bir sorumluluk taşıyordu. Şeyh Safi, Kelhoran'dan Şeyh Zâhid'in köyü olan Siyahrud'a vardığında mürşidi için getirdiği hediyeleri deniz kenarına bırakmış, Şeyh Zâhid'i ziyaret ettikten sonra Ahi Süleyman'dan yük hayvanlarını göndererek yüklerin getirilmesini sağlamasını istemişti (Erdebîlî, 1373: 126; Nişati, 2006: 88-89).

Şeyh Zâhid, Ahi Süleymanı kendisine yakın biliyor ve sırlarını onunla paylaşıyordu. Örneğin sufilerden Pire İshak Baklânî, Şeyh Zâhid'in halvetahanesinin dışarısında durduğu zaman içeride Zahid ile Ahi Süleyman'ın arasında geçen konuşmayı duymuştu. Sohbet esnasında Şeyh Zâhid, Ahi Süleyman'a Şeyh Safi'nin yüksek derecede bir şahsiyet olduğunu söylemiş ve gelecekte kendi seccadesine Şeyh Safi'nin oturmasını istediğini bildirmişti (Erdebîlî, 1373: 133; Nişati, 2006: 95). Ahi Süleyman, Şeyh Zâhid'in zaviyesinde önemli bir role sahipti. Şöyle ki Pir Ömer Halvetî daha çocuk iken Şeyh Zâhid ile görüşmek istemiş ve bu amaçla Ahi Süleyman'dan ricada bulunmuştu (Erdebîlî, 1373: 215; Nişati, 2006: 169).

Bir keresinde Şeyh Safiyeddin, Şeyh Zâhid'den Ahi Süleyman'ı bir yere kendi halifesi olarak tayin edip yollamasını rica etmişti. Şöyle ki Şeyh Safi'nin; "Böyle gerekiyor ki Şeyh (Zâhid) her tarafa bir halife tayin edip yolasın ve onlar gidip insanları din ve ibadete davet etsinler" diye bir öneride bulunması mukabilinde Şeyh Zahid; "Hangilerini göndereyim?" diye bir soru yöneltmişti. Şeyh Safiyeddin de "Ahi Süleyman, Muvaffakaddin, Kemaleddin Mahmud, Ahi Cebrail ve onlar gibi diğerlerinin" isimlerini halifelğe aday olarak öne sürmüş ve "bunların her birisini bir şehre ve bir tarafa göndermek lazım" diye teklif sunmuştu. Fakat bunun üzerine Şeyh Zâhid, adı geçen kişilerin henüz bu önemli iş için hazır olmadıkları yanıtını vermişti (Erdebîlî, 1373: 165-166; Nişati, 2006: 124-125). Şeyh Safi'nin Şeyh Zâhid'e halife olarak önerdiği dört kişiden ikisinin Ahi olması dikkat çekicidir.

Şeyh Zâhid kendisinin ikinci evliliğini Ahi Süleyman'ın kızı ile yapmış ve bu kadından Bibi Fatıma adlı bir kızı ve Hacı Şemseddin diye bir oğlu olmuştu (Erdebîlî, 1373: 171; Nişati, 2006: 130). Bu olay, Ahi Süleyman'ın zaviyedeki etkinliğini daha da artırmıştı. İbn Bezzaz'ın verdiği bilgiye göre Şeyh Zâhid'in kayınpederi olan Ahi Süleyman'ın iki tane iyi atı vardı ve o, Şeyh Zâhid'in haberi olmaksızın bu hayvanları zaviyenin ekmeği ve çeltiği ile besliyordu. Şeyh Zâhid, günlerin birinde bunu duyunca çok kızmış ve ardından; "o atları bir daha göremeyesin" diye bedduada bulunmuştu. Bunun üzerine her iki at bir pamuk tarlasını çeviren çitin parmaklıklarından aşağı düşerek helâk olmuşlardı, yedikleri çeltik de karınlarından dışarı çıkmıştı (Erdebîlî, 1373: 200; Nişati, 2006: 155).

İsfehbud Gilanı'ndan (Astara yöresinden)³ olan Ahi Cebrail Kerbіндеşti de Şeyh Zâhid'in müridlerinden idi. "Safvetü's-safâ"da Ahi Cebrail'in dilinden üç rivayet, "Şeyh Safi Tezkiresi"nde ise bir rivayet aktarılmaktadır (Erdebîlî, 1373: 1096,1185-1186; Nişati, 2006: 810-811). Ahi Cebrail'in de Şeyh Zâhid dergâhında etkin bir konuma sahip müridlerden olduğu anlaşılıyor. Zira yukarıda da belirttiğimiz üzere bir keresinde Ahi Cebrail'in halife tayin edilmesi konusunda bir bahis geçmişti (Erdebîlî, 1373: 165-166; Nişati, 2006: 124-125).

Ahi Süleyman'ın atlarıyla ilgili anlatıdan da gördüğümüz gibi, kaynaklarda Şeyh Zâhid ile Ahiler arasındaki ilişkilerin sadece olumlu taraflarından söz edilmemiş, bu bağlamda vuku bulan bazı sorunlar da dile getirilmiştir. Ahi Musa adlı mürid hakkında aktarılan hikâyeye bunun bir örneğini teşkil etmektedir. Bu hikâyeden anlaşılacağı üzere Ahi Musa çok dindar bir adamdı ve geceleri sabaha kadar vaktini zikir ve namazla geçirirdi. Bazen kışın soğuk günlerinde hırka ile denize girer, orada dua eder ve soğuktan asla etkilenmezdi. Ancak bir gün kendisi Şeyh Zâhid'in oğlu Şeyh Cemaleddin Ali ile Âb-ı Germ (Sıcak su) dağına giderken, şeyhzade şaka yapmak için Ahi Musa'nın atına bir kırbaç vurunca adı geçen Ahi kendi sinirlerine hâkim olamamıştı. Ahi Musa bu şakayı ciddiye almış ve onunla Cemaleddin Ali arasında tartışma çıkmıştı. Rivayete göre Ahi Musa, Cemaleddin Ali'ye ileri geri bazı laflar söylemiş ve sonunda Şeyh Zâhid'in onu kötölemesi üzerine iki gün sonra Ahi Musa vefat etmişti (Erdebîlî, 1373: 212; Nişati, 2006: 166). Deniz kıyısına yakın bir yerde yaşaması ve Şeyh Zâhid'in oğlu ile geziye çıkmış olması, Ahi Musa'nın da Şeyh Zâhid gibi Lenkeran-Astara yöresinde ikamet ettiği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Şeyh Zâhid'in memleketi olan Lenkeran-Astara bölgesinde Ahilerin varlığı yer adlarıyla da tespit edilmektedir. Örneğin Astara ilçesinin Artupa köyünde Ahi Cebel denilen bir mezarlık vardır (Şafiyev, 2008: 77).

Böylece Şeyh Zâhid'in gerek etkilenmiş bulunduğu irfan ehli ve gerekse de kendisinin yetiştirmiş olduğu halife ve müridler listesinde Ahilerin de var olduğunu görüyoruz. Bunların arasında Ahi Ferec Zencânî, Şeyh Zâhid'in irşad silsilesinde yer alırken, Pîr Bâle Hasan Benîsî de adı geçen şeyhin bir müridi olarak zuhur edeceğini önceden müjdelemiştir. Bu iki zatın dışında Şeyh Zâhid'in müridleri olan ve Ahi unvanına sahip bulunan şahıslardan beş kişinin ismi kaynaklara yansımıştır. Bu beş kişiden ikisi (Ahi Yusuf Şîrvânî ve Ahi

³ İsfehbud Gilanı diye anılan bölgenin merkezi Astara şehriydi (Minorsky, 1954: 524-526). Astara şehri hâlihazırda Azerbaycan ve İran cumhuriyetleri arasında ikiye ayrılmıştır.

Muhammed Hârezmî) halifelik makamına yükselmişlerdi. Ayrıca Şeyh Zâhid, yine kendi müridlerinden olan Ahi Süleyman Hilyekerânî'nin kızı ile evlenerek onunla akrabalık bağı kurmuştu. Ahi Cebrail Kerbîndeştî ve Ahi Musa adlı müridler de Şeyh Zâhid'in dergâhında özel bir konuma sahiplerdi. Azerbaycan şeyhlerinden olan Zâhid Geylânî'nin irşad silsilesinde yer alan veya onun zuhurunu müjdeleyen Ahi mürşidlerin her ikisi Azerbaycanlı (Zencanlı ve Tebrizli) oldukları gibi, kendisinin müridlerinden olan bu beş Ahinin de ikisinin Şirvan'dan ve üçünün Lenkeran-Astara bölgesinden olmak üzere yine Azerbaycanlı oldukları görülmektedir. Bu durum, XIII. yüzyılda Azerbaycan'da Ahi varlığının tespiti ve Azerbaycan'ın sosyo-kültürel hayatında Ahilerin rolünün belirlenmesi açısından önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Aşurbəyli, Sara. *Şirvanşahlar dövləti*. Bakı: Əbilov, Zeynalov və oğulları nəşriyyatı, 2006.
- Câmî, Abdurrahman. *Nefehâtü'l-Üns*. Tercüme ve şerh: Lâmi'î Çelebi. Haz. Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara. İstanbul: Marifet Yayınları, 1998.
- Çiftçioğlu, İsmail. "Ahi Ferec Zencanî". *Ahilik Ansiklopedisi*. I/114. Ankara: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayınları, 2016.
- Erdebîlî, İbn Bezzâz. *Safvetü's-Safâ*. Mukaddime ve tashîh: Gulâm Rıza Tabâtabâi Mevd. Tebriz: İntişârât-ı Musahhih, 1373 h.ş.
- Hulvî, Cemâleddin Mahmud. *Lemezât-ı Hulviyye ez Lemeât-ı Ulviyye*. Haz. Mehmet Serhan Tayşi, İstanbul: Semerkand Yayınları, 2013.
- Îmânî, Behrûz. "Bergî ez Şerh-i Hâl-i Şeyh Şehâbeddîn Mahmûd-ı Eherî". *Peyâm-ı Bahâristân*, 30, (1382 h.ş.), 80-83.
- Kuhistânî, Nurbahş. "Silsiletü'l-Evliyâ". Be kûşîş-i Muhammed Taki Dâniş-pejûh. *Ceşnnâme-i Henri Korbin*. Zîr-i nazar-ı Seyyid Hüseyin Nasr. 1-61. Tahran: Müessese-i Mutâla'ât-ı İslâmî, 1397 h.k.
- Kurbânnejâd, Perîsâ. "Tasavvuf-ı İslâmî der Azerbaycan tâ Âgâz-ı Karn-ı Heftüm". *Târîh ü Temeddün-i İslâmî*, 1 (1384), 63-92.
- Minorsky, Vladimir. "A Mongol Decree of 720/1320 to the Family of Shaykh Zâhid". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 16/3 (1954), 515-527.

- Musalı, Namiq. *Şeyh Zâhid Geylânî ve Menâkıbı*. Kastamonu: Hz. Pir Şeyh Şa'bân-ı Veli Kültür Vakfı Yayınları, 2019.
- Nişati, Mövlana Məhəmməd ibn Hüseyn Katib. *Şeyx Səfi təzkirəsi ("Səfvətüs-səfâ"nın XVI əsr türk tərcüməsi)*. Tərtibçilər və nəşrə hazırlayanlar: Möhsün Nağısoylu, Sevər Cabbarlı və Rauf Şeyxzamanlı. Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Əlyazmalar İnstitutunun nəşri, 2006.
- Osmânzâde Hüseyn Vassâf. *Səfîne-i Evliyâ*. Haz. Mehmet Akkuş ve Ali Yılmaz. III. c. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2015.
- Şəfiyev, Əfqan. *Astara rayonunun tarixi memarlıq abidələri*. Bakı: Nurlan nəşriyyatı, 2008.
- Taşğın, Ahmet. "Takdim". *Şeyh Zâhid Geylânî ve Menâkıbı*. Haz. Namiq Musalı. 9-11. Kastamonu: Hz. Pir Şeyh Şa'bân-ı Veli Kültür Vakfı Yayınları, 2019.
- Tebrîzî, Molla Muhammed Emin Haşrî. *Ravzatü'l-Athâr*. Be tashîh ü ihtimâm-ı Aziz Devletâbâdî. Tebriz: İntişârât-ı Sütûde, 1371 h.ş.
- Terbiyet, Muhammed Ali. *Dânişmendân-ı Azərbaycan*. Tahrân: Matbaa-i Meclis, 1314 h.ş.

Birincil Bir Safevi Dönemi Kaynağı Olan *SAFVETÜ'S-SAFÂ'DA AHİLER*

*İlgar BAHARLU**

Özet: Şeyh Zahid Geylanî'nin vasiyeti üzere tarikatın başına geçen Şeyh Safiyüddîn-i Erdebilî (ö.1334) Geylan'dan Erdebil'e giderek 1301 yılında Erdebil Tekkesini kurmuştur. Bu tarihten itibaren tarihi Horasan, tarihi Azerbaycan ve Anadolu Türkmenleri bu tekkenin etrafına toplanarak, 1501 yılında Şah İsmail'in önderliğinde Safevi Devletinin kuruluşuna destek olmuşlardır. Erdebil Tekkesi ve devamında kurulan Safevi Devleti, Alevi Bektaşî zümreler üzerinde ciddi etkisi olmuş, öyle ki günümüzde de Anadolu ve Balkanlarda birçok Alevi ocağı Erdebil Tekkesi sofyan süreği'ni sürdürmektedirler.

Bu tekkenin kuruluşu dönemleri ile ilgili bilgiler içeren eser; Şeyh Safî'nin vefatından yirmi dört yıl sonra oğlu Şeyh Sadreddin Musa döneminde Şeyh Safî ve oğlunun müridi olan İbn Bezzâz tarafından Şeyh'in kerametleri, menkıbe ve öğretilerini muhafaza etmek üzere kaleme alınmış, bu vesile ile de söz konusu bilgiler günümüze aktarılmıştır. Ancak Safvetü's-safâ'ya bakıldığında, sadece bu tekkenin mürşidi hakkında bilgi içeren bir eser olmadığı görülmektedir. Safvetü's-safâ aynı zamanda dönemin kültürel, iktisadî, itikadî, tasavvufî ve sosyal yaşamı hakkında da değerli bilgiler içermektedir. Eserde dikkat çeken hususlardan biri Ahilerdir. Kitapta yer alan bölümlerdeki hikayelerde, Ahilerin isimleriyle sıkça karşılaşmak mümkündür. Bu da söz konusu dönemde Ahi teşkilatının bölgede yaygınlığı ve toplumsal faaliyetlerde etkin olduklarını göstermektedir. Bu bağlamda çalışmamızda Safvetü's-safâ'da geçen Ahiler üzerine odaklanılarak bu teşkilata mensup kişilerin tespitine çalışılacaktır. Devamında ise bu kişilerin Şeyh Zahid ve Erdebil Tekkesinin ilk mürşidi Şeyh Safî ve oğlu ile ilişkileri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Safvetü's-safâ, Ahilik, Safevi, Şeyh Safî, Şeyh Zahid

Ahis in Safvat as-Safa

Abstract: Sheikh Safi-ad-din Ardabili (d. 1334), who became the head of the sect upon Sheikh Zahid Giylani's legacy, founded Ardabil Darvish Lodge in 1301 by coming from Gilan to Ardabil. As of this date, ancient (historical) Khorasan, ancient Azerbaijan and Anatolian Turkmens supported foundation of Safavid State under the leadership of Shah Ismail I in 1501, by collecting around this lodge. Ardabil Lodge and Safavid State founded following it have had such a critical impact on Alawite-Bektashi groups that a lot of Alawite hearthstones in Anatolia and Balkans are today maintaining 'Sofyan/Sufi Pursuance' of Ardabil Lodge.

* Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü. Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Ens., ilgarbaharlu@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5200-1705>

The work, containing information about foundation period of this lodge, was written by Ebn Bazzaz who was a disciple of Sheikh Safi and of his son, during the period of Sheikh Sadr Al-Din Musa, son of Sheikh Safi, 24 years later from Sheikh Safi's death, to preserve the Sheikh's miracles, parables and teachings, and on this opportunity, the said information were transferred until today. But, when Safvat As-Safa'' has been examined, it is seen that Safvat As-Safa is not only a work that comprises information about grandmaster (guide/mürşit) of this lodge, but also it contains valuable information about the period's cultural, economical, faith, sufistic and social life. Ahis are one of elements that attract attention in the work. In stories in sections in the book, it is possible to encounter frequently with names of Ahis. In this context, our study will try to determine persons who are member of this organization by focusing on Ahis whom are mentioned in Safvat As-Safa. Following this, we will dwell upon these persons' relationships with either Sheikh Zahid or Sheikh Safi, the first grandmaster (guide) of Ardabil Lodge, and his son.

Key Words: Safvat As-Safa, Ahi-order, Safavid, Sheikh Safi, Sheikh Zahid

Giriş

Şeyh Safiyyüddîn-i Erdebîlî (ö.1334) tarafından kurulan tekke, tarihî Horasan'dan Balkanlara kadar Türkmenlerin kutsal mekanlarından biri haline gelmiştir (Baharlu, 2021: 111). Safevîyye Tarikatı ve üzerine inşa edilen Safevi Devleti de ismini Şeyh Safiyyüddîn-i Erdebîlî'den almış ve onun ismi yedi yüzyıl boyunca kutsiyetle anılmıştır. Mezarı kutsal mekân mahiyeti taşımış; yolu Kızılbaş Aleviler tarafından devam ettirilmiştir. Şeyh Safi'nin vefatından yirmi dört yıl sonra İbn Bezzâz tarafından *Safvetü's-safâ* kaleme alınarak Şeyh Safi ile ilgili bilgiler günümüze aktarılmıştır. Bu eser sadece menkıbevi bir eser değildir. Safvetü's-safâ Erdebil Tekkesi ile ilişkide olan sufiler, bu ocakta yetişen tasavvuf erbabı, dönemin hükümdarları, dönemin ve bölgenin ekonomik durumu, toplumun mistik anlayış formu, itikadi özellikleri, meslekler ve meslek erbapları ve toplumda kadının yeri ile ilgili dikkate değer bilgiler içermektedir.

Tarihî Azerbaycan coğrafyasında Ahilere ait olan birçok zaviye ve türbe Ahiliğin söz konusu bölgelerde yaygınlığına işaret etmektedir (Ahmed, 2016: 169). Bunun yanı sıra Azerbaycan tarihinin en etkin tarikatlarından biri olan Erdebil Safeviyye tarikatının oluşumunda Ahilik düşüncelerinin rol sahibi olduğu bilinmektedir (Musalı, 2011: 49). Ahi ifadesi, Safvetü's-safâ'da sık karşılaştığımız bir kavramdır. Kitabın farklı bölümlerinde Ahi lakabı ile anılan kişilerle karşılaşmak mümkündür. Bu da aslında Erdebil Tekkesinin etki alanında özellikle Tarihi Azerbaycan ve Anadolu coğrafyasında Ahilerin ve Ahilik teşkilatının yaygınlığına işaret etmektedir.

Bu çalışmada Ahilerin Erdebil Tekkesinin kuruluşundan önceki devirlerde bu tekke ile bağları, Şeyh Safi ve oğlu Şeyh Sadreddin Musa döneminde bu şeyhlerin etrafındaki Ahiler ve elbette Safvetü's-safâ'da Ahilerin tespiti üzerinde durulacaktır. Bunun sayesinde Erdebil tekkesinin mürit kitlesine ev sahipliği yapan coğrafyada, Ahilerin varlığı ve konumu aydınlığa kavuşacaktır. Ayrıca bu vesile ile Safevi Şeyhlerinin ve ayrıca devletleşmeye doğru giden tarikatın, Ahiler ve Ahilik teşkilatı ile bağlantılarının ortaya çıkarılmasına katkı sağlayacaktır. Bunun yanı sıra *Silsiletü'l-evliya* adlı eserde Şeyh Safiyüddîn-i Erdebilî ve mürşidi olan Şeyh Zahid'in mürşit silsilesinde Ahilerin yer alması da bu tarikatın kurucularının Ahiler ile ilgili köklü bağlantılarını ortaya koyacaktır.

Safvetü's-safâ'da Ahiler

Hacimli bir eser olan Safvetü's-safâ'nın farklı bölümlerinde Ahiler ile karşılaşmak mümkündür. Ahi sıfatı ile anılan şahısların neredeyse kitabın bütün bölümlerinde karşımıza çıktığını söylemek abartı olamayacaktır. Bu Ahiler kimi zaman belli bir meslek ile anılmışlar, kimi zaman ise anlatılan hadiselerin figürleri olarak isimleri anılmıştır. Ancak bütün bu olaylardan anlaşılana şudur ki Ahiler ile Erdebil Tekkesi yakın irtibatta olmuşlar, kalabalık bir şekilde bu tekke ile münasebet içindedirler. Ayrıca eserde Ahilere karşı müspet bir bakışın hâkim olduğu da açıktır.

Safvetü's-safâ'da yirmi iki Ahinin ismi kaydedilmiştir: Ahi Mirmir, Ahi Ali Duluzî, Ahi Musa, Ahi Bala, Ahi Ahmet Şah, Ahi Hasan, Ahi Şehabeddin, Ahi Ferec Zencânî, Ahi Sultan Şah, Ahi Ali, Ahi Şah Melek, Ahi Bedel Halhalî, Ahi Şadî, Ahi Cebraîl, Ahi Hanife, Ahi Süleyman, Ahi Mir Ali, Ahi Hacı Bezzaz, Ahi Ebubekir Sürakî, Ahi Celal Silahî Erdebilî, Ahi Hacı (Şeyh Sadreddin'in müridi), Ahi Emir Ali¹.

Eserde kimi zaman ister Şeyh Safi isterse Şeyh Safi'nin mürşidi olan Şeyh Zahid'in nezdinde önemli bir yere sahip oldukları görülmektedir. Örneğin kitabın birinci babının beşinci faslı, Şeyh Safi, Şeyh Zahid'in yanına vardığı fasıldır. Bu bölümde geçen bir hikâyede Şeyh Zahid, özel odasında (halvet odası) Ahi Süleyman ile konuştuğu kaydedilmiştir. Metinden anlaşılana Şeyh Zahid, Ahi Süleyman'a daha genç yaşlarda olan Şeyh Safi'yi türlü türlü imti-

¹ Safvetü's-safâ'daki Ahilerin isim ve sayıları farklı araştırmacılar tarafından ele alınmıştır. Konu ile ilgili detaylı bilgi için bk. (Nikitine, 1961: 286; Bezzâz, 1995: 18; Moghaddam, 2017: 88-89).

hanlara tabi tuttuğu ve bu imtihanları başarı ile geçtiğini söylemiştir (İbn Bezzâz, 1543: vr. 36a.). Bu da zikredilen ahinin Şeyh Zahid'in sırlarını paylaşacak kadar güvenilir ve yakın olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra bazen de bu Ahilerden biri Şeyh Safi'nin yolculuk ederken yanında bulunan az sayıda kişiden biri olabilmektedir. Öyle ki Şeyh Safi'nin Ağdam'a olan yolculuğunda ona Duluzlu Ahi Ali ve Pir Hızır eşlik ederler (İbn Bezzâz, 1543: vr. 28b.).

Metinden anlaşılan diğer bilgilerden Şeyh Safi'nin müşidi Şeyh Zahid'in kayınbiraderinin Ahiliğe mensubiyetidir. Metinde zikredilen kişinin ismi Ahi Süleyman şeklinde kaydedilmiştir. Bu da Şeyh Zahid'in Ahilerle yakın temasta bulunduğu hakikatinin yanı sıra söz konusu coğrafyada Ahiliğin yaygınlığına da işaret etmektedir (İbn Bezzâz, 1543: vr. 68a). Kitapta aktarılanlara göre Ahi Süleyman, aynı zamanda Şeyh'e gelen ziyaretçileri içeri gönderen veya getirilen hediyeleri Şeyh Zahid'e götüreren kişidir (İbn Bezzâz, 1543: vr. 75b.).

Safvetü's-safâ'da Ahilerin keramet içeren hikayeleri de nakledilir. Söz konusu Ahiler başkalarının şahit olduğu olayları duyarak rivayet ederler. Örneğin; Mısır'da Şeyh Safi'nin müritleri ile karşılaşma hikayesi Ahi Mirmir tarafından rivayet edilmiştir (İbn Bezzâz, 1543: vr. 113b.). Bazen de Ahiler bu olayların bizzat şahitleridir. Bu Ahilerin bizzat yaşadıkları olaylar veya gördükleri hadiseler başkaları tarafından rivayet edilir (İbn Bezzâz, 1543: vr. 126a.).

Eserde dikkat çeken konulardan bir diğeri de Ahilerin karşılaştığı sorunlarda Şeyh Safi'nin hazır bulunması, onlara yardım etmesi veya kurtarmasıdır. Örneğin Hâce Abdullah'ın Şirazlı Ahi Şehap'tan duyduğu hikâyede Ahi Şehab ile Ahi Ali, Şiraz hâkimi ile yaşadıkları sorundan dolayı Şiraz'ı terk etmek zorunda kalırlar. Yolculukta olan bu Ahilere hırsızların saldırısına maruz kalır. Onlarla yolculuk eden diğer iki kişi öldürülür ancak Şeyh Safi kerametiyle orada zahir olup hırsızları kaçıtır ve bu vesileyle iki ahiyi ölümden kurtarmış olur (İbn Bezzâz, 1543: vr. 126a.).

Safvetü's-safa'da genelde Ahi sıfatı ile anılan kişinin mesleği ile ilgili bilgi verilmemiştir. Bazen de Ahi, uğraştığı meslekle birlikte anılmıştır. Örneğin Erdebilli Ahi Şâdi, ekmekçi olarak kaydedilmiştir (İbn Bezzâz, 1543: vr. 128b). Hikâyenin içeriğine bakılınca söz konusu ahinin Şeyh Safi'nin tekkesine ekmek yapma işine yardım etmek için çağırılmıştır. Ayrıca hikayedeki asıl mesele söz konusu kişinin ekmek yapımı esnasında geçirdiği kaza ve Şeyh Safi tarafından iyileştirilmesidir. Ancak Ahilerin ismi zikredilen diğer olaylarda kişinin mesleği hikâyenin merkezinde yer almamaktadır. Nitekim eserde

ismi geçen Ahilerin mesleği, hikâyenin ve bu hikayedeki keramet ile ilgiliyken zikredildiği anlaşılmaktadır.

Şeyh Safî'nin Ahi Ferec Zencanî'ye² olan iradeti de eserde dikkat çeken hususlardandır. Bu konu da Pir İbrahim'in anlattığı bir hikâyeden anlaşılmaktadır. Pir İbrahim'in anlattığı üzere Şeyh Safî yolculuklarından biri esnasında Zencan şehrine girince Ahi Ferec'in mezarını ziyarete gitmiştir. Şeyh Safî'nin bütün ısrarlara rağmen Zencan'da kalmaması ve yolculuğuna devam etmesinden, bu şehre girişinin tek amacının Ahi Ferec'in mezarını ziyaret etmek olduğu anlaşılmaktadır (İbn Bezzâz, 1543: vr. 102b). Bu da Şeyh Safî'nin Ahi Ferec'e olan saygısı ve ayrıca söz konusu dönemlerde Ahi Ferec'in toplum ve sufi çevreler nezdinde yerini göstermektedir.

Ayrıca metinde Şeyh Safî'den sonra Erdebil Tekkesinin postnişin olan Şeyh Sadreddin Musa'nın de etrafında da tıpkı Şeyh Zahid ve Şeyh Safî'de olduğu gibi Ahilerin varlığını görmekteyiz. Bu bağlamda eserde Şeyh Sadreddin'in hizmetinde şeklinde tanımlanan Ahi Hacı isimi ile karşılaşmaktayız. Bu da aslında Şeyh Zahid'in etrafında halkalanıp Şeyh Safî ve oğlu Şeyh Sadreddin dönemine kadar devam eden Ahileri göstermek için bir örnek teşkil etmektedir (İbn Bezzâz, 1543: vr. 100a).

Aslında Şeyh Zahid, Şeyh Safî, bu tekkenin bir sonraki postnişini olan Sadreddin Musa ve sonuç olarak Erdebil Tekkesi ve Safeviyye Tarikatının Ahiler ile bağlantısı çok daha eskilere dayanmaktadır. Bu da Muhammed bin Abdullah Kuhistanî Nurbahş'in (1392-1464) *Silsiletü'l-evliya* adlı Eserinden anlaşılmaktadır. Eserde Şeyh Zahid'in mürşit silsilesi iki kol halinde gösterilmiştir. Bunlardan biri sırayla, Şehabeddin Mahmud Tebrizî, Seyyid Cemaeddin Tebrizî'dir ki Şeyh Zahid ile devam etmektedir. Diğer silsile ise Ahi Muhammed Şirvânî'den başlatılmıştır (Muhammed bin Abdullah Kuhistanî Nurbahş, 1392-1464, vr. 8b.) (Res.1). Başka bir deyimle bu eserde Şeyh Zahid Geylânî'nin mürşidi Ahi Muhammed Şirvânî olarak kaydedilmiştir. Şeyh Zahid'in devamcılarında birisi ise Ahi Yusuf Şirvânî'dir (Muhammed bin Abdullah Kuhistanî Nurbahş, 1392-1464, vr. 9b.) (Res.2). Diğeri ise Şeyh Safiyüddîn-i Erdebilî ve bir diğeri de Ömer el-hulvî'dir. Burada Şeyh Zahid'in mürşidinin ahi sıfatı ile anılan Ahi Muhammed Şirvânî olması Şeyh Zahid'in eskiden beri Ahiler ile irtibat ve muhabbetini göstermektedir. Diğer taraftan Şeyh Safî'nin mürşidinin böyle bir silsileye bağlı olması -mürşidinin mürşidi- Şeyh Zahidin vefatından sonra bu tekkeye bağlı olan Ahilerin Şeyh Safinin

² Metinde Zenganî (زنگانی) şeklinde kaydedilmiştir.

etrafına toplandıkları ihtimalinin kuvvetle muhtemel olduğunu akla getirmektedir. Ki bu konuyu Safvetü's-safa'da geçen olaylar güçlendirmektedir.

Ahiler ve Ahilik teşkilatının irtibatlarının Safeviyye tarikatı ve bu tarikatın müritleri ile devam ettiğini düşünmek yerinde olacaktır. Bu bağlamda Ahiler ilerleyen süreçte bir kısmının ideolojik ve ekonomik sebeplerden dolayı Osmanlıdan ziyade Safevilere meyletmişlerdi (İnanır, 2014: 121). Bu bağlamda Ahiler Osmanlılar ile Safevi mücadelelerinde Safevilerin yanında yer aldıklarından dolayı Osmanlı Devleti'nin takibine maruz kalarak Bektaşî zümreler dahil olmak şartıyla kendilerini kuruya bilmişlerdi (Turan, 2010: 173). Başka bir ifade ile eskiden beri Erdebil Tekkesinin etrafında bir araya gelen Ahilerin, Kızılbâş teşkilatı ve hareketi ile birleşmiş ve bu tarikatın devlet haline gelmesine yardım ederek bu devletin kuruluş aşamasında etkin rol oynamışlardı.

Belki de Şah İsmail'in Ahilere gösterdiği ilgi ve alaka da bu sebeptendir. Şah İsmail için şiirin, Türkçe konuşan tarihî Azerbaycan ve Anadolu insanları ile bir irtibat aracı, düşüncelerini insanlarına telkin etme aracı ve bu kitleleri bir araya getirmek için bir araç olarak düşünüldüğünde³ Ahiler ile ilgili söylediği dörtlük manidar olacaktır.

Zuhûr itdi tecellîsi imâmuñ

Münâfık görmedi kör ü ker oldı

Olar ki tâbi'-i Mervânilerdür

Sürildi çıhdı dînden ebter oldı

Şehûñ evlâdına ikrâr idenler

Ahiler gâziler âbdâllar oldı

Şehûñ âstânesinde kulları çoğ

³ Safevi ve özellikle Şah İsmail döneminde Türkçe ile ilgili detaylı bilgi için bk. (Baharlu, 2021, 150-163)

Haḫāyī cümlesinden kemter oldu (İsmâîl b. Haydar el-Erdebîlî, 2017: 245).

Safvetü's-safâ'da Ahilerin yanı sıra kimi mesleklerle de karşılaşmak mümkündür. Kuyumculuk, ayakkabıcılık, kuşakçılık (şalcılık), aşçılık, ekmeçilik, sakalık, marangozluk, terzilik, demircilik, sabun işinde olanlar, kuyucular, dericilik, dokumacılık, inşaatçılar (balcıkçı), çarıkçılar, cicim dokumacılık, mumcular, çizmecilik, ipekçilik, kasaplık, iplikçilik, yük taşıyan hayvan kiraya verenler, gemicilik, çiftçilik, bakkallık, kavvallık⁴ ve şapkacılık eserde zikredilen mesleklerdendir. Safvetü's-safâ'da bazı hikayelerin rivayetçisi bu meslek erbaplarıdır. Örneğin; Şeyh Safî'nin Şeyh Zahidi ziyaret etmek için giderken yaşadığı bir hadisenin şahidi demirci Pir Cemal'dir⁵.

Sonuç

Safvetü's-safâ'da yirmi bir ahinin ismi geçmektedir. Bu Ahiler eserin neredeyse bütün bölümlerinde karşımıza çıkmaktalar. Eserde genel olarak Ahilere müspet bir bakışın hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Şeyh Sadreddin Musa döneminde yazılan eserde Ahiler Şeyh Zahid döneminden itibaren Erdebil mürşitlerinin yanında bulunmaktalar. Bu tarikatın tasavvuf silsilesinde de Ahilerin yer alması Erdebil mürşitleri ile Ahilerin münasebetlerinin eski ve derin ilişkiler olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra tarikatın devlete dönüşmesinde esas rol sahibi olan Şah İsmail Safevî'nin Ahilere olan bakışı bu zümrenin dostane münasebetlerinin söz konusu tekke ile devam ettiğini, belki de devletin kuruluşunda rol sahibi olduklarını gösterebilmektedir.

Kısa bir zaman içerisinde tekkenin kurucusu Şeyh Safiyyüddîn-i Erdebîlî döneminden itibaren Tarihi Horasan'dan Anadolu'ya kadar geniş bir alanda, özellikle Türkmenlerin toplandığı bu merkezde Ahilerin Erdebil mürşitleri tarafından kabul görmüş olmaları, bu tekke mürşitlerinin yanında Ahi isimli kişilerin varlığı, Ahilerin Anadolu ve Tarihî Horasan arasındaki coğrafyada aktif varlıkları ve aynı zamanda, bu kişilerin yetkinliğini göstermektedir. Ayrıca Erdebil Tekkesinin Kızılbaş zümrelerle birlikte bahsedilen coğrafyanın siyasî

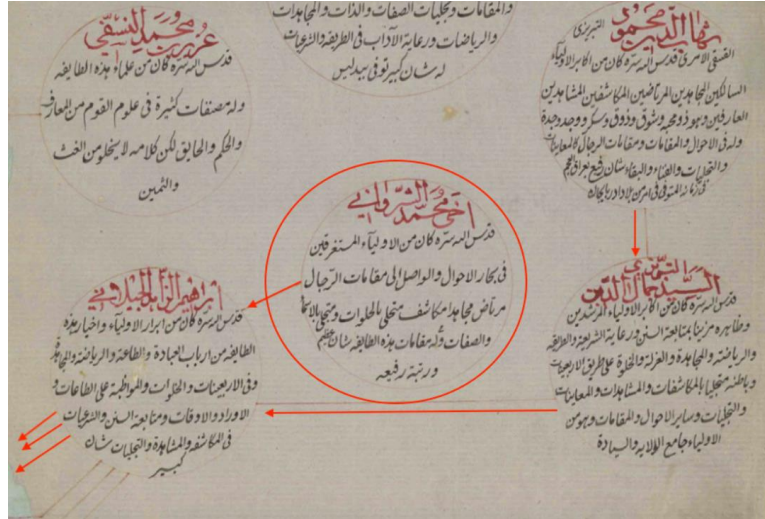
⁴ Metinde قول şeklinde kaydedilen bu kelime nakleden anlamına gelen قول kökündendir. Kızılbaş Aleviliğin temel kitaplarından ve ayrıca tasavvufi bir eser olan Safvetü's-safâ'dan kavval olanların özellikle semah meclislerinde musiki aletleri eşliğinde şiir okuyarak meclisteki kişileri vecde getirdikleri anlaşılmaktadır. Detaylı bilgi için bk. (İbn Bezzâz, 1543: vr. 28a., 30b., 45a., 47b., 143a.). Nitekim eserlerde de görüldüğü gibi özellikle semah ortamlarında günümüz Kızılbaş Alevi literatüründe bilinen zâkir şeklinde tanımlamamız yerinde olacaktır.

⁵ Detaylı bilgi için bk. (İbn Bezzâz, 1543: vr. 37b.).

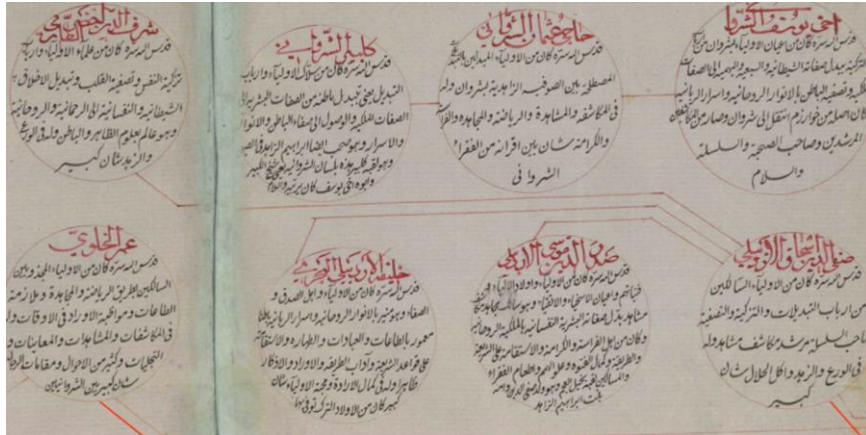
örgütlenmesinin tüm bileşenlerine kucak açmış olması da önemli hususlardandır.

Kaynakça

- Ahmed, Asger. Ahiliğin Yayılma alanı ve Azerbaycan. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*(78), (2016), 159-175.
- Baharlu, İlgar. *Şah'ın Bahçesinde Şah İsmail Öncesi ve Sonrası Kızılbaşlık*. İstanbul: Kitabevi, 2021.
- İbn Bezzâz. *Safvetü's-safâ*. (haz. G. R. Tabatabayi Mecd), Tebriz: Musahhîh 1995.
- İbn Bezzâz (1543 İstinsahı). *Safvetü's-safâ*. Tebriz: Tebriz Milli Kütüphanesi, Yazma Eserler Bölümü, no. 710/1872, 1543.
- İnanır, Ahmet. "Osmanlı Fetvalarında Ahilik". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (OMÜFİD)*, 36, (2014), 103-138.
- İsmâîl b. Haydar el-Erdebîlî (ö. 1524). *Hatâyî Dîvânı*. (haz. M. Macit), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
- Moghaddam, Alireza "13.-15. Yüzyıllarda Anadolu'da Ahilik: Kurumsallaşma, Toplumsal Yapı ve İdeoloji". Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2017.
- Musalı, Namik. Safevîler ve Ahîler. *Erciyes Üniversitesi Ahîlik Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı* (s. 45-68). Kayseri: Candan Matbaacılık, 2011.
- Nikitine, P. Basile. *Tecziye ve Tahlîl ez Safvetü's-safâ*. Neşriye-yi Danişkede-yi edebiyat-ı Tebriz, (1961), 273-287.
- Muhammed bin Abdullah Kuhistanî Nurbahş. *Silsiletü'l-evliya*. Tahran: Milli Meclis Kütüphanesi, Yazma Eserler Bölümü, no. 79182/9055, 1392-1464.
- Turan, Namık Sinan. Selçuklu ve Osmanlı Anadolu'sunda Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Gelme Süreci. *Journal of Social Policy Conferences*, 52, (2010), 151-187.

Resim1. Muhammed bin Abdullah Kuhistani Nurbahş, *Silsiletü'l-evliyâ*.

Resim2. Muhammed bin Abdullah Kuhistani Nurbahş, *Silsiletü'l-evliyâ*.

Ilgar BAHARLU

ANKARA AHİLER YÖNETİMİNİN (1290-1354) İDARE TARZINA İLİŞKİN TARTIŞMALAR

*Mahmut BOLAT**

Özet: Anadolu'nun İlhanlı hakimiyetine girdiği, Selçuklu Devleti'nin yıkıldığı dönemde, 1290-1354 yılları arası varlığını gördüğümüz Ankara Ahiler Yönetiminin, idare tarzına dair tartışmalar II. Meşrutiyet Döneminden itibaren yapılagelmiştir.

Ahilerin Ankara'da kurduğu düzen bir cumhuriyet mi? Bir şehir devletçigimi idi? Yoksa bu türden bir yönetim oluşturulmamış mıydı?

Siyasi otoritenin bulunmadığı ya da otorite boşluğu olduğu dönemlerde Ahilerin buldukları bölge ile ilgili olarak kendilerine yükledikleri misyon gereği yerine getirdikleri hizmetler, bu oluşumun bir hükümet veya bir cumhuriyet olarak nitelendirilmelerine yol açmıştır. Esasen cumhuriyet düşüncesi olmayan dolayısıyla da bunu amaçlamayan ve de böyle bir yönetim kurmayan, Ankara Ahiler Yönetiminin idare tarzına ilişkin çeşitli yazarlara ait düşünceler de genel olarak bu durumu doğrular niteliktedir.

Bu çalışmada, bu konuda fikir yürütmüş yazarların düşünceleri, telif ve tetkik eserlerden faydalanılarak, doküman analizi metodu ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahilik, Ahiler Cumhuriyeti, Ankara

Discussions About The Administration Style of Ankara Ahi Administration (1290-1354)

Abstract: Discussions about the administration style of Ankara Ahi Administration which existed between 1290 and 1354 when Anatolia came under the rule of the Ilkhanids and the Seljuq Empire collapsed have begun since the Second Constitutional Era.

Was the order established by the Ahi community in Ankara a republic? Was it a city-state? Or was not there such an administration?

During the times when there was no political authority or there was an authority gap, the services fulfilled by the Ahi community due to the mission they attributed to themselves concerning their region caused this formation to be qualified as a government or republic. Indeed the thoughts of a variety of authors about the administration style of Ankara Ahi Administration which

* Doç. Dr., Kırşehir Ahi Evran Ü. Fen-Edebiyat Fak. Tarih Böl., bolatmahmut@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2276-6018>

had no thought or goal regarding republic were simply in agreement with this situation in general.

This study sought to explain this issue by taking advantage of the thoughts, copyright and survey works of authors expressing opinion via the document analysis method.

Keywords: Ahi Community, Republic of Ahi, Ankara

Dönemin Siyasi Ortamı

Moğollar ilk defa olarak, 13. yüzyılın başlarında, Cengiz Han devrinde, Batı Asya'ya ilerleyip Türkistan'ı ele geçirmiş, Anadolu kapılarına dayanmışlardır. 1250'lerde Cengiz Han'ın torunu Hülagü Han İran, Irak, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'yu işgal edip, Pekin'de hüküm süren büyük han Kubilay'ın bu bölgedeki temsilcisi olarak İlhanlı Devleti'ni kurup, Azerbaycan'daki merkezinden bölgeyi yönetmeye başlamıştır. Batıya doğru ilerleyen Moğol işgaline, ancak Suriye'de Memlükler karşı koyabilmişlerdir. Bu direniş sonucu İlhanlı Moğollar, Suriye ve Mısır'da Memlüklerin gücünü tanımaya mecbur olmakla birlikte, Batı Asya'nın diğer yörelerinde hakimiyeti ya doğrudan doğruya ya da Anadolu'da olduğu gibi Selçuklu sultanlarının elinde bırakmaları gibi, dolaylı olarak, fakat her iki usulde de kesin bir şekilde ellerine almışlardır (Kunt v.d., 1988, 18).

Moğolların 1242'de Erzurum'u işgali üzerine, Selçuklular, memleketi kurtarmak için, büyük bir ordu ile Moğollara karşı durmuşlarsa da Köseadağ Savaşı'nda ağır bir yenilgiye uğramışlardır. Bunların sonucu olarak Moğol işgali Anadolu içlerine ilerlerken, onlara karşı koymanın mümkün olmadığını gören Selçuklu Sultanı, Moğol hakimiyetini kabul etmeyi siyasetine daha uygun bulmuştur (Akdağ, 1979, 70).

Moğolların Anadolu kapılarına geldikleri sıralarda, Selçuklu rejiminin yozlaşmış hali, devletin ilk defa yabancı bir kavmin boyunduruğuna düşmesinde en büyük etken olmuştur. Moğolların baskısı, diğer taraftan sultanın ve ricalinin hırslarının sebep olduğu anlaşmazlıklar, sonunda devletin bünyesini sarsmaya, huzursuzluğun vilayetlere ve halka yansımaya yol açmıştır. Bu durumun Anadolu'da yarattığı kaos döneminde, özellikle Türkmen halk arasında bir türlü durdurulamayan isyanlar başlamıştır (Akdağ, 1979, 68-69, 111).

13. yüzyılın sonlarına doğru merkezi Tebriz'de bulunan İlhanlı hükümeti, Anadolu üzerindeki siyasal baskısını arttırmıştır. Bu baskı karşısında, merkezi

Konya olan Selçuklu sultanları, Moğollar karşısında gittikçe zayıf düşerken özellikle, merkezden uzak bölgelerdeki Türkmenler üzerindeki hakimiyetleri de azalmıştır. Bunun sonucu olarak buralarda yaşayan halk, başına buyruk hareket etmeye başlamış ve bunlar tarafından bir dizi uç beyliği oluşturulmuştur. Bu beylikler artık Konya'ya bağlı olarak değil, doğrudan doğruya Tebriz'deki İlhanlı otoritesini tanıyarak siyasal düzenlerini geliştirmişlerdir (Kunt v.d., 1988, 20). Bu ortam içerisinde Selçuklu Sultanlarının itibarlarını yok etmek için Moğollara fırsatlar doğmuş olmakla birlikte, bu sırada kendileri de yıpranmaktan kurtulamamışlardır. O dönem, Moğollar arasında evvelce Selçuklularda olduğu gibi taht kavgaları ve nüfuz mücadeleleri başlamış ve bu durum da Anadolu'da aleyhlerinde çıkan isyanları ve karışıklıkları bastırmakta zorluk yaşamalarına sebep olmuştur. Bu ortam da, Anadolu'nun her tarafında Moğollara itaat etmeyen mahalli otoriteleri doğurmuştur (Akdağ, 1979, 112).

Nihayetinde Selçuklu yönetiminin çökmesi ve 1300'lü yıllara gelindiğinde Moğol nüfuzunun Anadolu'da yalnızca Doğu Anadolu'da hissedilmesi sonucu, bu beylikler Anadolu'nun birçok yerine yayılmışlardır (Kunt v.d., 1988, 20).

13. yüzyıl Anadolu'su, Müslümanlık ve Hristiyanlık gibi dinlerin, göçebelik ve yerleşik düzen gibi hayat biçimlerinin, birçok kültürün karşılaştığı, kaynaştığı bir bölge olmuştur. Böyle bir bölgede etkin bir siyasal yapı da yoksa, toplumun kendine birleştirici, düzenleyici yeni yollar arayışına girmesi ve oluşturması normal karşılanacak bir durumdur. Nitekim bu doğrultuda, Anadolu'da 13. yüzyılın sonlarında bir yandan tarikatlar, bir yandan esnaf birlikleri gittikçe önemli toplumsal bir rol oynamaya başlamışlardır (Kunt v.d., 1988, 23).

Bunların içerisinde Ahiler, fütüvvet anlayışı ve esnaf dayanışması ile 13. yüzyıl Anadolu'sunda kendilerini göstermişlerdir. İslam dünyasında çeşitli zamanlarda şehirli halkın, özellikle siyasal otoritenin zayıfladığı ya da halka yabancılaştığı dönemlerde kendine göre bir ahlak ve dayanışma anlayışı geliştirdiği ve bu anlayış içinde davranışlarını yönlendirdiği gibi (Kunt v.d., 1988, 24) Anadolu'da da merkezden kontrol edemediği bölgelerde, askeri güçler kadar, otorite boşluğu nedeniyle ortaya çıkan yeni bürokrasi grubu, ticaret ve zanaatlar kendi başına örgütlenme ve bağımsız faaliyetlerde bulunma imkanına sahip olmuşlardır (Ortaylı, 2008, 113). Bunlardan Ahilik, sadece şehirli tüccar ve esnaf halkın mesleklere ya da iş kollarına göre loncalara dağılması değil de bütün şehri içeren bir birlik halinde bütünleşme sağlayarak gelişmiştir (Kunt v.d., 1988, 24).

Siyasal gücün yetersiz kaldığı zamanlarda Ahiler, kasaba pazarına, çarşısına hakim olmuşlar, şehrli halkın dayanışmasını hatta tehlikeli anlarda örgütlenerek savunma ve korunmasını bile sağlamışlardır. Ayrıca, siyasal dağınıklık ve kargaşa dönemlerinde Anadolu'nun toplumsal bütünlüğünün korunmasına da yardımcı olmuşlardır (Kunt v.d., 1988, 25)

Anadolu'da Selçuklu-Moğol otoritesinin çökmesi sonrası ayakta kalan güçlerden birisi olarak Ahilerin itibarları yükseldi ve güçleri de resmen kabul edilmişti. Bu doğrultuda İbn Battuta, bir beyin bulunmadığı kentlerde Ahi reisinin kentin lideri olduğunu aktarmaktadır. Claude Cahen, İslam tarihinde benzer durumlar yaşanmakla beraber, Selçuklu-Moğol Anadolu'sunda beyliklerin ve Ahilerin olduğu gibi, yerel güçlerin hiçbir zaman ve hiçbir yerde bu kadar çok ve güçlü olmadıklarını belirtmiştir. Yine Cahen, Ahilerin yönetimi ile ilgili olarak zihinlerde bir karışıklık yaşanmaması için, Anadolu'da bazı kentlerin bir süre aşağı yukarı özerk şekilde Ahiler tarafından yönetildiklerini, fakat bunların aynı yıllarda var olduğunu gördüğümüz İtalyan kent yönetimleriyle karıştırılmaması gerektiğini, çünkü aralarında bir benzerlik bulunmadığını iddia etmektedir (Cahen, 2012, 332-333).

Ankara'da Ahiler Yönetimi

Ortaçağ'da, İslam dünyasındaki büyük şehirlerde, siyasal ve toplumsal kargaşa zamanlarında öne çıkan fütüvvet mensupları gibi Anadolu'da da Ahilerin merkezi iktidarın zayıf zamanlarında kentlerin yönetiminde söz sahibi olduğu görülmektedir (Fleet, 2012, 441).

13. ve 14. yüzyılın kaos ortamından bıkkın ve yorgun Anadolu insanını, Yunus Emre, Hacı Bektaşî Veli, Mevlana, Ahi Evran gibi kişiler, her biri bir başka yönden olmak üzere, maneviyatını ayakta tutmak, birlik ve beraberliğini sağlamak için yoğun çaba harcayarak etkilemişlerdir. Bunlardan Ahi Evran, esnaf ve sanatkarları bir araya getirerek, zanaat ve ticaret ahlakını, üretici-tüketici çıkarlarını güven altına almak suretiyle, bu olağanüstü koşullar içerisinde halka yaşama ve direnme gücü vermiştir. Ahi Evran'ın 13. yüzyıl ortalarında önce deri işçilerini örgütleyerek Kırşehir'de kurduğu Ahilik teşkilatı, Ankara şehrinde de hızla yayılmış ve şehrin sosyo-ekonomik yaşantısında önemli bir yer tutmuştur (Metin, 2021).

13. yüzyıl sonlarıyla 14. yüzyıl başlarında Anadolu'da, güçlü bir Türk yönetimi bulunmadığından Battuta'nın da gözlemediği gibi, büyük kentlerde etkili loncaların başındaki Ahiler, büyük güç ve etki sahibi idiler. Bu dönemde lonca üyeleri silah taşır, huzursuzluk çıkarıcıları cezalandırırlardı. Ayrıca bu

loncalar, sadece ekonomik bir birlik değil, aynı zamanda birer sosyal örgütlerdi (İnalçık, 2003, 161).

Yine Battuta'nın izlenimlerine göre: Bir hükümdar bulunmadığı takdirde, şehirlerde Ahiler idareyi ellerine alırlar ve bir nevi hükümet gibi davranırlardı. Ahiler güçleri ölçüsünde gelen gideni ağırlarlar, giydirebilirler ve bu arada davranışları, buyrukları ile tıpkı bir hükümdar gibi de hareket ederlerdi (İbn Battuta, 2004, 415-416).

Bu bapta, bir bakıma Anadolu'nun içinde bulunduğu durumun bir sonucu olarak Ahiler, kentlerde birtakım kamu hizmetlerini de üzerlerine almış ve politik bir güç haline gelmişlerdi. Esasen bu loncalar, zaten ilk zamanlarından beri, egemen askeri ve yönetici sınıfa karşı halkı temsil etmişlerdi (İnalçık, 2003, 158).

Ahiler, hiyerarşileri içerisinde şeyhlerini, kethüdalarını, yiğitbaşılarını kendileri seçiyorlar ve bu arada merkezi güç ile iyi geçinerek yönetimi ellerinde tutuyorlardı. Alaeddin Eretna 1330 tarihinde Ankara'ya geldiğinde, diğer bazı şehirlerde Ahileri atadığı gibi burada da Ahi Şerafeddin'i naip olarak atamış olmalıdır. Ankara Ahileri bu süreçte, Eretna Beyliği'nin kontrolünde yaşamış, Alaeddin Eretna'nın ölümünden (1352) sonra oğulları arasında mücadeleye çıkınca, Osmanlılar bundan yararlanarak, 1354'te Süleyman Paşa idaresinde Ankara'ya bir sefer yapmış ve şehri hakimiyetleri altına almışlardır. İşte şehrin Selçuklu hakimiyetinden çıkıp Osmanlı hakimiyetine girmesi arası geçen dönemde Ahiler, Ankara'da asayişi sağlamış ve beledi hizmetleri yerine getirmişlerdir (Hacıgökmen, 2014, 247; Hacıgökmen, 2005, 187). Osmanlıların, Ahileri kendi egemenlikleri altına alıp, devlete bağlamaları ile de Ahilerin kentsel özyönetim biçimindeki uygulamaları, üstün siyasi otoritenin varlığı ile zayıflamış ve giderek yok olmuştur (Werner, 1986, 136).

Ankara Ahilerinin Yönetim Tarzına Dair Tartışmalar: Bir Cumhuriyet mi? Yoksa Şehir Devletçisi mi?

1290'lardan itibaren devlet otoritesinden yoksun kalan Ankara'nın yönetim, asayiş ve güvenliği ile ekonomik düzeninin bir şehir cumhuriyeti biçiminde Ahiler tarafından sağlandığı meselesi, II. Meşrutiyet sonrasında tartışma ortamı bulmuştur. Paul Wittek'in belirttiğine göre bir şehir cumhuriyeti düşüncesine Halil Edhem ve Fuad Köprülü karşı çıkmışlarsa da bu cumhuriyet fikri tartışılır olmuştur. Köprülü, Anadolu Selçukluları sonrasında, şehir hayatında Ahilerin gücünü kabul etmekle birlikte, onların yönetimi doğrudan üstlendikleri ve özellikle de cumhuriyet kurdukları iddialarına şiddetle karşı

çıkması ve Ahilerin yönetimi doğrudan üstlenmelerinin pek mümkün olamayacağı ifade etmiştir (Metin, 2021).

Ankara Ahilerinin bir nevi devlet kurdukları görüşünün, Fuad Köprülü ve Halil Edhem'e dayandırarak, doğru olmadığını söyleyen Mehmet Ali Hacıgökmen, Ankara'da Ahilerin bir devlet kurduğuna dair basılmış bir sikkeye veya kendi adlarına okunmuş bir hutbeye rastlanmadığını, dolayısıyla Ahilerin Ankara'da bir devlet kurmadıklarını, fakat Ankara'da yönetim boşluğu olduğu zamanlarda, diğer bazı yerlerde olduğu gibi, asayişini sağlayıp, kendi otoritelerini kurduklarını ifade etmiştir (Hacıgökmen, 2014, 247).

Ankara'da bir "Ahi Cumhuriyeti" kurulduğuna yönelik fikre şiddetle karşı çıkan Wittek, Ahiliğin Anadolu'da oynadığı rolü kabul etmiş ve yönetimi üstlenmelerine de bir itirazı olmadığını belirtmiştir. Wittek'in itirazı, cumhuriyet fikrinin henüz Anadolu'daki Türklerce bilinmediği üzerinedir. Ayrıca Wittek, çok kısa sürmüş bir yönetimin şekli hakkında net bir şey söylemenin imkanı olmadığını da belirtmektedir. Wittek aynı zamanda, mücadele halindeki toplumların ortasında, halk yönetimine yönelik bir cumhuriyet olmayacağı inancındadır (Metin, 2021).

Franz Taeschner, zengin ve nüfuzlu beyler olduğunu belirttiği Ankara Ahilerinin, İlhanlılardan Osmanlılara uzanan egemenliğin geçiş sürecinde Ankara, kendi haline terk edildiğinden, oluşan yönetim boşluğunu doldurduğunu kabul etmektedir. Cahen'e göre ise Ankara'da, Floransa gibi bir cumhuriyet, hiçbir zaman kurulmamıştır. Fakat bununla birlikte Cahen, olağanüstü koşullarda, otorite boşluklarında, Ahi reisinin bir lider olarak ortaya çıkıp bu otorite boşluğunu doldurduğunu ve bunun en belirgin örneğinin de Ankara olduğunu ifade etmiştir (Metin, 2021).

İkdam'da, Ahmed Refik imzası ile çıkan "Ankara Ahilerine Dair" adlı makalede: Ankara'da Ahilerin hükümet kurmadığını, fakat bir iktidarın bulunmadığı yerlerde hakim olanın onlar olduğunu, Ankara'da da böyle bir durum olduğundan, hakim unsurun Ahiler olduğu belirtilmektedir. Refik, bir tür cumhuriyetten çok o döneme özgü bir hakimin bulunduğu kale-şehir devletçisine gönderme yapmıştır (Metin, 2021).

Mufassal Osmanlı Tarihi'nde ise bu konuda şu hususlar belirtilmektedir: "Osmanlı tarihleri Ankara'nın Ahilerden alındığını yazar. Fakat Selçuklular ile Osmanlılar arasında Ankara'da şehir cumhuriyetini andırır bir teşekkülün bulunup bulunmadığı, hayli münakaşalıdır. Osmanlı kaynaklarının kifayetsizliği dolayısıyla bu münakaşayı kati bir neticeye bağlamak şüphesiz kolay değildir. Osmanlılar Ankara'yı aldıkları sıra da şehir, Eratna Beyliği'ne bağlı

bulunmakla beraber, Ankara'nın fiili hakimleri, şehirde belediye vazifelerini ifa edenler ve bir mezhep ve sanat teşekkülü olan Ahilerdi..." (Metin, 2021).

Dönemin Anadolu'suna yaptığı seyahatteki izlenimlerini anlatan Battuta'nın aktardığı bilgilerde, yönetimin zayıfladığı zamanlarda Ahilerin şehir yönetimine müdahil olduklarını, dolayısıyla da Ankara Ahilerinin durumunun da bu şekilde değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Gerçekten de Ahilerin Ankara'da bir devlet, bir cumhuriyet kurduklarına dair sikke, ferman, kitabe vb. gibi herhangi bir kanıt bulunmamaktadır (Arıoğlu, 2018, 413).

Bu görüşlere karşın, Selçuklu Devleti'nin dağılmasıyla ortaya çıkan fetret döneminde, Ahilerin Ankara'da bir şehir cumhuriyeti kurmuş oldukları fikrine Ahmed Tevhid başta olmak üzere bazı yazarlarca sıcak bakılmaktadır (Arıoğlu, 2018, 413). Tevhid'in bu tutumuna cevaben Fuad Köprülü "Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar" adlı eserinde: "*Ahmed Tevhid, İlhanlılar zamanında Ankara iç işlerinin Ahiler elinde olması ihtimalinden söz etmekte, İbn Battuta ile Aşık Paşazade'nin ifadeleri de bu Ankara Ahilerinin, bir devlet gibi düşünülmemeleri gerektiğini kesin olarak gösteriyor, devlet teşkilatı olmayan yerlerde bu vazifeyi Ahiler görmekteydi*" diyerek, Tevhid'in düşüncesini eleştirmiştir (Köprülü, 1976, 216).

Bununla birlikte yine Ahmed Tevhid, "*Ankara Ahiler Hükümeti*" ve "*Ankara'da Basılmış Paralar*" adlı çalışmalarında Ankara'da bir Ahiler yönetiminin yaşandığı kanaatini ortaya koymaktadır (Metin, 2021).

Yılmaz Öztuna'ya göre Ankara'da gücü ellerine geçiren Ahiler, 1290-1354 yılları arasında burada bir cumhuriyet idaresi kurmuşlardır. Öztuna, Türklerde cumhuriyet idaresi fikrinin Atatürk'ten önce meçhul olduğunu belirtmekle birlikte Ankara Ahi Cumhuriyeti'nin dikkate değer olduğunu söylemiş ve Atatürk'ün Ankara'da 570 yıl sonra cumhuriyet idaresini tekrar kurduğunu öne sürmüştür (Metin, 2021).

Benzer bir düşünceyle Sina Akşin, Atatürk'ün 1919'da Ankara'ya gelmesinin nedeni olarak, kentten demokratik-ulusçu bir çizgiyi benimsemiş olmasını göstermiş ve şehrin Ahi cumhuriyetçiliğinin ruhunu yaşattığı için bu tutumda olduğunu belirtmiştir (Akşin, 2007, 143).

Atatürk, 6 Mayıs 1924'te Yunus Nadi ile yaptığı söyleşide, Ankara'yı tarih kitaplarından cumhuriyet merkezi olarak öğrendiğini, Selçukluların parçalanmasından sonra ortaya çıkan küçük hükümetlerin arasında Ankara Cumhuriyeti'ni gördüğünü ve tarih sayfalarının kendisine cumhuriyet merkezi olarak tanıttığı Ankara'ya ilk geldiğinde, aradan geçen asırlara rağmen Ankara'da

halen o cumhuriyet kabiliyetinin devam ettiğini gördüğünü söylemiştir (Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2017, 259).

Sonuç olarak Ahiler, siyasi otoritenin sık sık el değiştirdiği devirlerde, kendi bölge ve beldelerini, olabilecek tehlikelerden korumak, sanat ve ticaret hayatının devamlılık kazanmasını sağlamak gibi görevleri başarı ile yerine getirmişlerdir. Nitekim Battuta, bir bölgede sultan bulunmadığı takdirde o bölgenin hakiminin Ahi olduğunu ve geçici surette bu görevi ifa ettiğini aktarmaktadır (Gündüz, 1983, 108).

Battuta'nın da genelleştirerek söylediği gibi, Anadolu şehirlerindeki Ahilerin etkin pozisyonları ve yönetici kesimlerce varlıklarının kabulü doğrultusunda, olağanüstü siyasi şartların dayatması sonucu Ahiler, yönetime ya ortakçı olmuşlar ya da bütünüyle üstlenmişlerdir. Bu yönetimi üstlenme olgusu, sanıldığı kadar özel bir durum değildir. Çünkü bu dönemdeki Anadolu şehirlerindeki Ahiler, buldukları şehirdeki asayiş ve düzeni sağlamak, savunmasına katkıda bulunmak, fakir ve kimsesizleri kollamak, şehre gelen konukları ağırlamak gibi devlet yöneticileri tarafından yapılması gereken görevleri zaten üstlenmişlerdi. Diğer görevlerinde eklenmesi ile bu durum, zaten var olanın, fiiliyata geçmesi şeklinde değerlendirilmelidir (Metin, 2021).

Bununla ilgili olarak Mustafa Akdağ'da şu görüşleri ileri sürmektedir: *“Siyasi düzen o kadar kararsızlaşmış, o kadar karışmıştı ki, şehirler için daimi bir vali veya bey bahis mevzuu değildi. Tabii, bir şehri ele geçiren asi vali veya siyasi teşekkül, hep mücadeleyle meşgul olması yüzünden, elindeki şehri, davası için ihtiyacı olan parayı elde etme bakımından düşünüyordu. Bu hal şehirlerde o zaman henüz maziden gelen kuvvetlerini muhafaza eden, Ahilikleri dolayısıyla de sıkı bir teşkilata sahip olan esnaf birliklerini, kendi şehirlerini, hatta çevrelerinin emniyetini, yiğitbaşı ve fityana korutma yoluna sevk etmiş, her şehir sanki Ahi bir valinin idaresinde muhtar bir site olmuştu. Selçuklular yıkıldıktan sonra memleket dört büyük bölgeye ayrılmış, buralarda birçok hükümetçikler de teşekkül etmiş olmasına rağmen, hiç birisinde siyasi istikrarın bulunmayışı ve bütün çevreye hakim olacak otoriteli hanedanların türeyemeyişi yüzünden, şehirler Ahiliğe ve esnaf birliklerine dayanarak, hiç olmazsa beledi ve idari bakımdan kendi kendilerine yetecek hale gelmişlerdi.”* (Akdağ, 1979, 119-120).

Sonuç

Anadolu'da İlhanlı işgalinin yaşandığı, Selçuklu Devleti'nin, önce etkinliğinin azaldığı ve sonrasında ortadan kalktığı dönemde, 1290-1354 yılları arası varlığı görülen Ankara Ahiler Yönetiminin mahiyetine ilişkin tartışmalar, eldeki verilere göre II. Meşrutiyet Döneminde başlayıp günümüze kadar geçen süreçte de devam edegelmiştir.

Ankara Ahiler Yönetimini, bir cumhuriyet olarak nitelendirenlerde bulunmakla birlikte, bu konuda fikir yürüten kişilerin düşüncesi genel olarak, bu yönetim tarzının bir devlet, bir cumhuriyet olmadığı noktasında toplanmaktadır.

Eldeki verilere göre; henüz cumhuriyet düşüncesinin oluşmadığı Anadolu'da, cumhuriyet düşüncesi olmayan, dolayısıyla da bunu hedeflemeyen Ahilerin, Ankara'da oluşturdukları yönetim, dönemin şartlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Esasen Ahiler, zaten bu gibi olağanüstü koşullarda, bağımsız bir siyasi güç olmamakla beraber, ekonomik olarak yükledikleri misyonun yanı sıra, siyasi ve askeri sorumluluklar da üstlenirlerdi. Bu durum, bu konuda fikir yürüten bazı kişilerce değerlendirildiği gibi, özel bir durum da değildir. Çünkü o dönemde Ahiler, yaşadıkları şehirde düzeni sağlamak, şehri tehditlere karşı müdafaa etmek, ihtiyaç sahiplerini kollamak gibi, esasen devlet yöneticileri tarafından yerine getirilmesi gereken görevleri zaten üstlenmişlerdi. Ankara'daki durum bir nevi, zaten var olanın fiiliyata geçmesi olarak değerlendirilmelidir.

Hakikaten de Ahilerin cumhuriyet idealini düşünmeden oluşturdukları yönetimin, bir cumhuriyet olarak nitelendirilmesi, eldeki verilere göre doğru görülmemektedir. Çünkü bu dönemde Ankara'da, cumhuriyetin gerektirdiği kurum ve kuruluşlar oluşturulmadığı gibi böyle bir devletin varlığını doğrulayacak sikke, ferman, kitabe vb. gibi herhangi bir kanıt da bulunmamaktadır.

Bu noktada Atatürk, her ne kadar Ankara'yı bir cumhuriyet merkezi olarak tanıdığını ve Ankara'ya ilk geldiğinde bu cumhuriyet kabiliyetinin Ankara'da devam ettiğini gördüğünü söylese de, bu durumu, 27 Aralık 1919'dan itibaren Türk Milli Mücadelesinin kalbi ve merkezi olan Ankara'nın bu konununun, Atatürk tarafından taltif edilmesi, onurlandırılması olarak değerlendirmek gerekir.

Nihayetinde, cumhuriyet düşüncesi olmayan ve dolayısıyla da bunu hedeflemeyen bir oluşumun, kimi kesimlerce cumhuriyet olarak nitelendirilme-

sini de, yöneticilerini seçimle işbaşına getirmesi vb. gibi, Ahiliğin özünde zaten var olan demokratik öğelerin varlığından ileri geldiği şeklinde değerlendirmek gerekir.

Kaynakça

Atatürk'ün Bütün Eserleri (1923-1924). C. 16. Ankara: Kaynak Yayınları, 2017.

Metin, Celal. "Ankara'da "Ahiler Yönetimi (1290-1354)" Meselesi". Erişim: 18.11.2021. <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/ank.htm>

Cahen, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.

Werner, Ernst. *Büyük Bir Devletin Doğuşu, Osmanlı Feodalizminin Oluşma Süreci*. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986.

Köprülü, Fuat. *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*. Ankara: TTK Basımevi, 1976.

Arıoğlu, İbrahim Ethem (ed.). *Gönül Sultanları Şahsiyetleri ve Değerleri ile Ankara*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2018.

İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.

İbn Battuta Seyahatnamesi. C. I, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, 2004.

Ortaylı, İlber. *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat, 2008.

Gündüz, İrfan. *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*. Ankara: Seha Neşriyat, 1983.

Hacıgökmen, Mehmet Ali. *Ankara Ahi Hükümeti (1330?-1361)*. Ahilik Ansiklopedisi. C. I. Ankara: Atalay Matbaacılık, 2014.

Hacıgökmen, Mehmet Ali. "Ankara Ahilerinin Ticarî Faaliyetleri ve Baciyân-i Rûm Hakkında Bir Araştırma". *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 18 (2005), 185-211.

Kunt, Metin vd., *Türkiye Tarihi 2 Osmanlı Devleti 1300-1600*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1988.

Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi 1243-1453*. C. I. Ankara: Tekin Yayınevi, 3. Basım, 1979.

Akşin, Sina. *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.

Fleet, Kate. (ed.). *Türkiye Tarihi, Bizans'tan Türkiye'ye 1071-1453*. C. I, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.

Mahmut BOLAT

KASTAMONU'DA AHI ZAVİYELERİ

*Fahri MADEN**

Özet: Ahilik'in faaliyet gösterdiği Anadolu şehirlerinden biri Kastamonu'dur. Ahilik Anadolu'da teşekkül eder etmez Türkmenlerin yoğun yerleşimine sahne olan Kastamonu'da da kendini göstermiştir. Çobanoğulları döneminin sonlarında Ahi Ali, Ahi Şorba ve Fahreddin Bey gibi Ahi önderlerinin açtığı zaviyelere zamanla Göl, Küre, Tosya, Devrekâni kaza ve kasabalarında yenileri eklenmiştir. Osmanlı dönemine intikal eden bu zaviyeler ve Ahi faaliyetleri yer adları, meslekler, lakapların beraberinde cami ve mescit gibi kurum adlarına varıncaya kadar şehrin dokusuna sirayet etmiştir. Bölgedeki Ahi faaliyetlerinin 14. yüzyılın ilk yarısındaki en önemli şahidi İbn Batuta'dır. İbn Batuta seyahatleri esnasında uğradığı ve bilgi verdiği Ahi zaviyeleri arasında Kastamonu özel bir yere sahiptir. Seyyah diğer bölgelerde olduğu gibi Kastamonu'da da Ahi zaviyesinde misafir kalmış, Ahilerin etkisiyle şehirdeki bolluk ve ucuzluk karşısında şaşkınlığını gizleyememiştir. Sinop yolu üzerinde ıssız bir dağ başında uğradığı Ahi Nizameddin Zaviyesi'ni de zikretmiştir. Bununla birlikte Ahi Şorba adıyla anılan Ahi Zahreddin Resûl zaviyesi ve vakfı Kastamonu Ahileri içerisinde en faal olanıdır. Bu çalışmada Ahilerin günümüz Kastamonu ili ve ilçelerinde faaliyet göstermiş olan zaviyeler arşiv belgeleri ve yeni bulunan vakıf kayıtları ışığında ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahilik, Kastamonu, İbn Batuta, Ahi Şorba, Ahi Nizameddin, Ahi Fahreddin.

Ahi Lodges in Kastamonu

Abstract: One of the Anatolian cities where Akhism operates is Kastamonu. As soon as the Akhism was formed in Anatolia, it also showed itself in Kastamonu, which was the scene of intense settlement of Turkmens. At the end of the Cobanogulları period, new zawiya were added to the zawiya opened by Ahi leaders such as Ahi Ali, Ahi Sorba and Fahreddin Bey in the towns and towns of Gol, Kure, Tosya, Devrekâni. These zawiya and Ahi activities, which were transferred to the Ottoman period, have spread to the texture of the city, up to the names of places, professions, nicknames, as well as the names of institutions such as mosques and masjids. The most important witness of Ahi activities in the region in the first half of the 14th century is Ibn Batuta. Kastamonu has a special place among the Ahi lodges that Ibn Batuta visited and gave information about during his travels. The traveler stayed at the Ahi lodge in Kastamonu, as in other regions, and could not hide his surprise at the abundance and cheapness of the city under the influence of the Ahis. He also mentioned the Ahi Nizameddin Zaviye, which he stopped at on a deserted mountain on the

* Doç. Dr., Kastamonu Ü., Fen-Edebiyat Fak., Tarih Böl., fahrimaden@kastamonu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8529-916>

way to Sinop. However, Ahi Zahreddin Rasûl lodge and foundation, which is known as Ahi Sorba, is the most active one among Kastamonu Akhis. In this study, the zawiya of the Akhis, which were active in today's Kastamonu province and its districts, are discussed in the light of archival documents and newly found foundation records.

Keywords: Akhism, Kastamonu, İbn Batuta, Ahi Sorba, Ahi Nizameddin, Ahi Fahreddin.

Giriş: Kastamonu'da Ahilik

İnanç ve düşünce temelini İslam'dan alan, Kur'an ve Sünnet öğretileri etrafında gelişen, Arapların fütüvvet, Farsların civanmertlik dedikleri Ahilik'i Türkler "kendi milli ruhlarıyla yoğurarak" meydana getirmiş ve geliştirmişlerdir. Horasan'dan Anadolu'ya gelen ve Kırşehir'e yerleşen debbağ mesleği sahibi Ahi Evran Veli (v. 1261) tarafından teşkilatlandırılan Türk Ahilik'i dini, sosyal ve ekonomik bir müessesedir¹. Ahi Evran Veli'nin adıyla Kırşehir'de kurulan zaviye hem Ahilik teşkilatının hem de "Osmanlılar'da Türk debbağlarının ve zanaat erbabının manevi merkezi durumunda idi."² Kökleri Hz. Peygamberin katıldığı Hılfü'l-Fudûl adlı yapılanmaya ve Abbasiler dönemi fütüvvet teşkilatına kadar giden³ bu teşkilat kısa zamanda tüm Anadolu şehirlerinde yayıldığı gibi Kastamonu'da da faaliyet göstermiştir. Burada dikkat çeken bir husus Ahi zaviyelerinin Türkmenlerin yaşadıkları her yerde karşımıza çıkmasıdır⁴. Sadece şehir merkezlerinde değil köylere, hatta en ücra uç bölgelerine kadar zaviyeler açan Ahiler 13. yüzyılda devlet otoritesinin ortadan kalktığı bir dönemde toplum hayatını sadece ekonomik yönden değil siyasi açıdan da etkilemiştir⁵. 1332 yılında Kastamonu'dan geçen ünlü seyyah İbn Batuta şehirden ayrıldıktan sonra geceyi ıssız, yüce bir dağ başında bir

¹ M. Fatih Köksal, *Ana Kaynaklarıyla Türk Ahiliği Ahilik-Fütüvvet Yazıları*, (İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2015), 9.

² İlhan Şahin, "Ahi Evran", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/529.

³ Umut Güner, "Cahiliye Devrinden Abbasilerin Son Dönemine Kadar Fütüvvet Teşkilatı'nın Gelişimi", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 3/10, (Aralık 2016), 185-201.

⁴ Cevdet Yakupoğlu, "Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılar Döneminde Kastamonu Çevresinde Ahiler", *Erdem*, 55, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2009), 159.

⁵ Ziya Kazıcı, "Ahilik", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/540-541.

Ahi zaviyesinde geçirdiğini, burada yolcuların yiyecek masraflarının bir köyden karşılandığını ve köyün tamamen o zaviyeye vakfedildiğini haber vermektedir⁶.

“Ahilik Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda da büyük rol oynamıştır. Aşıkpaşazâde, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında faal rol oynayan dört zümre arasında Ahileri de zikretmektedir. İlk Osmanlı padişahlarının ve vezirlerinin çoğunun Ahi teşkilâtına mensup şeyhler olduğu, Sultan I. Murat'ın şed kuşandığı ve teşkilâtтан fetihlerde askeri bir güç olarak faydalandığı bilinmektedir.”⁷

Ahilik klasik manada bir tarikat değildir. Bazı yazarlar Ahilik'i “mesleki tarikat” olarak görmüşlerdir. Örneğin Şapolyo Ahileri diğer tarikatlardan şu özellikleriyle ayırmaktadır: “Diğer tarikatlar tasavvuf hırkası giyerlerken Ahiler ocak başında demir döğüyorlar, tezgâhlarında kumaş dokuyorlar, sağlam mallar satıyorlardı. Bu tasavvuf cereyanının karşısında Türk zekâ ve iradesi bir de iş teşkilâtı kurmuştu. Vakıa bunlar zaviyelerinde ibadet ediyorlar, dini bir hava içinde yaşamakla beraber iş terbiyesiyle de çok mükemmel yetişmekte idiler.”⁸ Bununla birlikte Ahilik dini öğretiler ve bazı uygulamalar, zaviye yapılanması gibi hususlarda İslami tarikatlarla benzerlikler ve yakınlıklar taşımaktadır. Özellikle Bektaşilikle erkân ve adâb açısından benzerlikler çoktur⁹.

İbn Batuta'nın seyahatleri esnasında uğradığı ve bilgi verdiği Ahi zaviyeleri arasında Kastamonu özel bir yere sahiptir. Keza Kastamonu Ahi zaviyeleri hakkında bilgi bulunan en erken tarihli kaynaklardan biri onun seyahat notlarıdır. 1332 yılında¹⁰ Kastamonu'ya da uğrayan İbn Batuta kentte kış ortasında kırk gün kadar misafir kalmıştır. Seyyahın bu süre zarfında kenti tanıma, hayat şartlarıyla ilgili detaylı bilgi edinme fırsatı olmuştur. İbn Batuta söze Kastamonu'nun o dönem Anadolu'sunun en büyük ve en güzel beldelerinden biri olduğunu belirterek başlamaktadır. Dünyada sayısız yer gezen seyyah Kastamonu'daki ucuzluk karşısında oldukça şaşırmıştır. O kadar ki on iki kişilik bir kafileyle kış vakti kente gelen ve kırk gün kalan İbn Batuta bu zaman zarfında çok az bir meblağla ziyadesinden fazla alışveriş yaptığını anlatmaktadır. Bu

⁶ Ebû Abdullah Muhammed ibn Battutâ Tancî, *İbn Battutâ Seyahatnâmesi*, Çev. A. Sait Aykut, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), 1/442.

⁷ Kazıcı, “Ahilik”, 1/541.

⁸ Enver Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1964), 210.

⁹ Köksal, *Ana Kaynaklarıyla Türk Ahiliği Ahilik-Fütüvvet Yazıları*, 95-97.

¹⁰ *İbn Battutâ Seyahatnâmesi*, 1/XXVIII.

bolluğu ve bereketi şu sözlerle anlatmaktadır seyyahımız: "...Bu şehirde kırk gün kaldık. İki dirhem vererek besili bir koyun alıyor ve yine iki dirhemle bize yetecek kadar ekmek sağlıyor ve bu nevale bizlere tam bir gün yetiyordu. Kafilemiz on iki kişi olup, iki dirhemlik bal helvası alsak hepimiz doyuyorduk. Bir dirhemlik kestane ile ceviz aldık mı, hepimiz yesek dahi yine de artıyordu. Kışın en şiddetli günlerini geçirdiğimiz halde bir yük odunu tek bir dirhemle satın almak mümkün idi. Bugüne kadar dolaştığım bunca ülkede bu şehir kadar ucuzuna rast gelmemiştim."¹¹ Muhtemelen şehirdeki ucuzluk ve bolluğun sebeplerinden biri ve en önemlisi Ahilerdir¹². Ayrıca seyyahın bu ucuzluğa şaşırmasının bir nedeni de Kastamonu hükümdarının kendisine bir at ve bir kat elbise ile birlikte Kastamonu'ya yarım saat uzaktaki bir köyün buğday ve arpa ürününü tahsis etmesi üzerine şehirdeki ucuzluk ve bolluktan bu ürünlere hemen müşteri bulamaması ve onları kendisine yoldaşlık eden hacılardan birine bırakması olsa gerektir¹³.

İbn Batuta'nın Kastamonu izlenimlerinin önemli bir bölümünü 14. yüzyılda Anadolu'yu çepeçevre saran Ahiler oluşturmaktadır. İbn Batuta diğer Anadolu kentlerinde olduğu üzere Kastamonu'da da son derece cömert ve misafirperver Ahilerle karşılaşmış, hem şehir merkezindeki Ahi zaviyelerine hem de yukarıda da zikrettiğimiz köylerden birinde bulunan Kastamonulu Ahi Nizameddin zaviyesine uğramıştır. Devlet adamları tarafından da desteklenip vakıf kurulan bu zaviyelerde İbn Batuta'nın verdiği bilgilere göre misafirler doyurulmak ve barındırmakla kalınmıyorlar, misafirlere elbise ve para yardımları da yapıyordu¹⁴. Gerek Candaroğulları döneminde gerekse Osmanlı'da Kastamonu'da faaliyet gösteren Ahiler maddi ve manevi olarak yöneticilerce desteklenmiştir. İlk Candaroğlu beyi Süleyman Bey ve İsmail Bey bunlar içerisinde ön sırada gelmektedir. Kuruluş dönemi Osmanlı hükümdarları içerisinde ise Ahilerle çok yakın temas içerisinde olanlar, bizzat Ahi şeyhi konumuna yükselenler vardır.

¹¹ *İbn Battutâ Seyahatnâmesi*, 1/439; *İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler*, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2000), 53.

¹² Müjgân Cunbur, "Kastamonu Tarihinde Ahiler ve Esnaf Kuruluşları", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu Tebliğler (19-21 Ekim 1988 Kastamonu)*, (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1989), 8.

¹³ *İbn Battutâ Seyahatnâmesi*, 1/440; *İbn Batuta Seyahatnâmesi'nden Seçmeler*, 54-55.

¹⁴ *İbn Battutâ Seyahatnâmesi*, 1/441-442; *İbn Batuta Seyahatnâmesi'nden Seçmeler*, 57.

1. Kastamonu'da Ahi Zaviyelerinin Fonksiyonları

“Kastamonu'daki Ahi zaviyelerinin icra ettiği fonksiyon üzerinde durulacak olursa, bunun Anadolu'nun diğer yerlerindeki benzerlerinden bir farkının olmadığı görülecektir. Bu zaviyeler, memlekete gelen yabancıları karşılama, yiyecek, içecek ve yatacak yerlerini temin etme, yolcu ve misafirleri kötü niyetli kişilerin elinden kurtarma gibi konularda icraatlar sergilemişlerdir. Bölgedeki Ahi zaviyelerinin, o çevredeki önde gelen kimseler tarafından kurulmuş olduğunu söylemek gerekir. Bu kimseler buraları halı, kilim, kandil vs. eşyalarla donatarak hizmete hazır hale getirmekte idiler. Gündüzleri kendi işlerinde çalışan Ahi gençleri, akşamları bu binalarda toplanarak yemek pişirip, gelene-geçene hizmet etmekle kalmayıp, kendi aralarında da yiyip-içip, aralarında türlü oyunlar çıkarıp eğlenmekte, zikir ve ibadetle gecelerini geçirmekte idiler. Bu zaviyelerde hizmet eden gençlere fityan, önderlerine Ahi denilmekte idi. Diğer bir ifade ile zaviyelerdeki herkes Ahi unvanını taşıyamakta idi.”¹⁵

Ahiler sosyal yardımlaşma ve dayanışma, iş bölümü, çalışma etiği, hizmet içi eğitim, kalite kontrolü, markalaşma ve standartlaşma gibi modern zamanların ortaya çıkardığı ekonomik değerlerin ilk örneklerini vermişlerdir¹⁶. Ahi zaviyeleri gündüz üretim yapan esnaf ve zanaatkârların akşam kazançlarını ihtiyaç sahipleriyle paylaştıkları mekânlardır. Bu noktada Ahiler gelirlerini ayende ve revendeye (gelen geçen misafirlere), zaviyede ikamet eden fakir ve miskinlere sarf ederlerken insanların hazırcılığa alışmamaları için bir zaviyede üç günden fazla misafir kalmalarını yasaklamışlardır. Ayrıca bu zaviyeler genç zanaatkârların iş dışında ahlaki ve manevi eğitimlerinin yapıldığı, şehirlerde veya yerleşim yerlerinde istikrarın sağlanmasında yöneticilere yardımcı oluyorlar, düşman saldırısı durumunda beldenin savunmasını üstleniyorlardı¹⁷. Ahi zaviyelerindeki dervişler İbn Batuta tarafından “*kerem sahibi ve cömert, yabancıları, gariplere büyük şefkat ve muhabbet gösteren, gelene geçene yardımlarını esirgemeyip, bunları kendi hısımları imiş gibi kucaklayan sonsuz sevgi dolu dervişler*” olarak tasvir edilmişlerdir¹⁸.

¹⁵ Yakupoğlu, , “Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılar Döneminde Kastamonu Çevresinde Ahiler”, s.159.

¹⁶ Cunbur, “Kastamonu Tarihinde Ahiler ve Esnaf Kuruluşları”, 7.

¹⁷ Cunbur, “Kastamonu Tarihinde Ahiler ve Esnaf Kuruluşları”, 7, 11.

¹⁸ İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler, 6-7, 51.

2. Kastamonu'da Faaliyet Gösteren Ahiler

Bu çalışmamızda Ahilerin yalnızca il olarak bugünkü Kastamonu ve kazaları ele alınmaktadır. Osmanlı öncesi ve Osmanlı dönemi vilayet sınırları içerisinde olan bölgeler ayrı bir çalışmanın konusudur. Kastamonu bölgesinde Candaroğulları döneminden itibaren zaviye kuran veya münferit olarak çeşitli faaliyetleri tespit edilen Ahi önderlerine ve Ahi dervişlerine rastlanmaktadır. Şehirde yer isimlerinden (Debbağlar Mahallesi¹⁹, Debbağ İshak Divanı²⁰) şer'iyeye sicillerine yansıyan meslek (keçeci, muhtab-kıl dokuyucu, haffaf-ayakkabıcı, basmacı, kaftancı, eğerci, penbeci vd.²¹) ve dükkân isimlerine (Dökmeci dükkânı, Demirci dükkânı, Kalaycı dükkânı vs.²²), şahıs lakaplarına (Debbağ Hasan, Neccar Usta Hasan, Neccar tayfasından Osman, Muhtab tayfasından Mehmet, Muhtab Mahmut²³) kadar Ahilikle ilgili çok sayıda Şehir merkezinde zaviye kuran Ahi önderleri olarak Ahi Fahreddin²⁴, Ahi Şorba, Ahi Ali ve Ahi Bayezid'in isimleri tespit edilmektedir. Şehir merkezi yakınlardaki Göl kasabasında Ahi Efendi ve Karacık kasabasında Ahi Tur Şah'ın zaviye tesis ettiği bilinmektedir. Sinop yolu üzerinde ise Ahi Nizameddin bir zaviye kurmuştur. Küre'de Ahi Arslan, Araç'ta Ahi Baba, Devrekani'de Ahi Çelebi ve Tosya kazasında ise Ahi Seydi'nin birer Ahi zaviyesi açtıkları kaynaklarda geçmektedir.

Kastamonu bölgesinde zaviye kurarak değil de münferiden faaliyet gösteren Ahilerden ilki Candaroğlu İsmail Bey devrinde (1443-1461) veya öncesinde yaşadığı tespit edilen, şehir merkezindeki Şahinşah Kayası civarında arazisi bulunan Ahi Resûl'dür²⁵. 1460 tarihli Candaroğlu İsmail Bey'in vakfiyesinde Mehmet Çelebi'nin oğlu Ahi Fethullah'ın ismine rastlanmıştır. Bu zat Kastamonu'ya bağlı Sorgun/Gulam nahiyesinin Göçiler köyündeki bir miktar

¹⁹ Veli İlker Dağsever, *2 Numaralı Kastamonu Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi* (H. 1084-1087/M. 1673-1677), (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 70.

²⁰ *Kastamonu Şer'iyeye Sicili*, nr. 19 (H. 1124-1125), s.19, Hüküm 35.

²¹ 17. yüzyılın sonlarında şehirdeki elliden fazla meslek ve zanaat dalı için bk. Dağsever, *2 Numaralı Kastamonu Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi* (H. 1084-1087/M. 1673-1677), 217.

²² Dağsever, *2 Numaralı Kastamonu Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi* (H. 1084-1087/M. 1673-1677), 44, 65, 302.

²³ Dağsever, *2 Numaralı Kastamonu Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi* (H. 1084-1087/M. 1673-1677), 61, 80, 140, 210, 238.

²⁴ Muallim Cevdet, "İslâm-Türk Teşkilât-ı Medeniyyesinden -1- Ahiler Müessesesi", *Büyük Mecmua*, (Nisan 1335), 5/77-78.

²⁵ Ahi Resûl'ün Ahi Şorba ünvanıyla anılan Ahi Zahreddin Resûl ile bağlantılı olduğu ifade edilmiştir.

araziyi işletmektedir. Bu durumda onun bölgede timar sahibi bir Ahi olduğu dile getirilmiştir²⁶. 1480'den önce şehir merkezinde kendi adıyla anılan bir bahçeye sahip Ahi oğlu (Veled-i Ahi)'nin yaşadığı anlaşılmaktadır. Yine şehir merkezindeki Ahilerden 1480'li tarihlerde Sofçular Mescidi Mahallesi'nde sofçuluk zanaati ile meşgul olan Ahi Piri ve yine aynı mahalle esnaflarından Ahi Tuğrul'dan bahsedilmektedir. Kastamonu şehir merkezinde faaliyeti tespit edilen bir diğer Ahi dervişi, kimliği hakkında detaylı bilgi bulunmayan Ahi Fetheddin'dir. Elimizde bu Ahi dervişinin 1530 tarihinde Kastamonu'daki Veled Fethi Medresesi vakıfları arasında bir değirmeni ile Daday kazasının Hisarcık köyünde yine kendi adı ile bilinen bir bahçesi bulunduğu bilgisi vardır. Aslında onun da Candaroğulları döneminde faaliyet gösterdiği, kendisinden sonra evlatlarının Ahilik geleneğinin sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Keza Ahi Fetheddin'in neslinden gelen Ahi Mustafa ve oğlu Ahi Mehmet şehir merkezindeki bahçe ve arazi vakıflarını idare eden şahıslar olarak zikredilmektedir²⁷.

Kastamonu'ya bağlı Küre kazası Ahilerin faaliyet gösterdikleri bir başka bölgedir. 15. yüzyılda Küre'de yaşayan Ahi önderlerinden biri Ahi Mustafa idi. Ahi Mustafa Küre vakıfları içinde yer alan ve Ahilerin etkin oldukları Himmeti Zaviyesi mensuplarındandı. Ahi Mustafa ve oğulları bu zaviyenin mütevellilik görevini de üstlenmişlerdir. Böylece Küre kazasının dini, sosyal, kültür ve ekonomik gelişimine katkıda bulunmuşlardır²⁸. Küre'de faaliyet gösteren bir başka Ahi önderi burada bir de zaviye kuran Ahi Arslan'dır. Ahi Arslan Kastamonu merkezde zaviyesi bulunan Ahi Bayezid'in oğludur. 15. yüzyılın ortalarında hayatta olduğu tahmin edilen Ahi Arslan tıpkı babası gibi "fütüvvet ve cömertlikte iftihar edilecek" vasıfta bir Ahi'dir²⁹.

²⁶ VGMA, Defter nr. 582, s.227; Yakupoğlu, "Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılar Döneminde Kastamonu Çevresinde Ahiler", 161; H. Mustafa Eravcı, "Ahi Fethullah", *Ahilik Ansiklopedisi* (Ankara: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayını, 2014), 103.

²⁷ VGMA, Defter nr. 582; BOA, TD, nr.438, s.599, 600, 662; Yakupoğlu, "Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılar Döneminde Kastamonu Çevresinde Ahiler", 161-162; Ahmet Kankal, "Ahi Fetheddin Değirmeni", *Ahilik Ansiklopedisi* (Ankara: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayını, 2014), 102.

²⁸ BOA, TD, nr.100, s. 307; Yakupoğlu, "Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılar Döneminde Kastamonu Çevresinde Ahiler", 162; H. Mustafa Eravcı, "Ahi Mustafa (Küre)", *Ahilik Ansiklopedisi* (Ankara: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayını, 2014), 144.

²⁹ VGMA, Defter nr. 582; Yakupoğlu, "Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılar Döneminde Kastamonu Çevresinde Ahiler", 160-161.

İnebolu'da gayrimüslimlerin idaresinde Ahi Mihal ismini taşıyan bir mezra tespit edilmiştir. Ahi Mihal adı bir yer/mezra olarak yer aldığından bu ismin nerden veya kimden geldiği hakkında, bir şahıstan geliyorsa o şahsın kimliği konusunda bilgi yoktur. Taşköprü'de Akçakavak köyünde arazisi olan bir Ahi'den bahsediliyorsa da şahsın adı kaynaklarda zikredilmemiştir. Bununla birlikte adı geçen mezranın 15 ve 16. yüzyılda Osmanlı döneminde gelirleri azalmakla birlikte varlığını devam ettirdiği görülmektedir. Tosya kazasında ise Ödeski köyünde timarı olan Ahi Çavuş, 15. yüzyıl sonlarında kaza merkezinde ikamet eden Ahi Mustafa ve oğlu Ahi Piri'nin isimleri tespit edilmiştir³⁰. Yine Tosya'da 18. yüzyılda Ahilikle ilgili bir takım görevleri üstlenen şahıslar tespit edilmektedir. Örneğin Sofçu ve Debbağ esnafı Ahi babalığı Muhyi (Memi) ve Şeyh Hasan adlı kişilerin üzerinde iken bunların sırasıyla 1708 ve 1714 yılında vefatı üzerine bu iki göreve Tefsiri Mevlana Şeyh Mustafa getirilmiştir. Ayrıca iplik pazarı ve bedesten duacılıkları, iplik tartıcılığı, tahmis-i kahve (kavrulup dövülmüş kahve satıcılığı) ve şem'hane (mum) hizmetleri de bu iki göreve dâhil edilmiştir. Şeyh Mustafa'dan sonra zikredilen görevler oğlu Şeyh Hafız Hüseyin Efendi'ye tevcih edilmiş, 1925 yılına kadar bu hizmetler aynı ailede devam ettirilmiştir³¹.

3. Kastamonu'da Ahi Zaviyeleri

3.1. Ahi Ali Zaviyesi

Mezar taşı kitabesine göre zaviyenin kurucusu Ahi Ali, 1300 tarihinde vefat etmiştir. Bu itibarla Ahi Ali Zaviyesi Kastamonu'da en eski Ahi kuruluşudur. Konum olarak türbesinin ve zaviyesinin bulunduğu yer bugünkü Kastamonu'da Halk Eğitim Merkezi civarındadır. Tarihi süreçte bir dönem bu bölgenin mahalle olarak adı da aynı isimle anılmaktaydı. Ahi Ali Baba/Çelebi olarak da kayıtlarda geçen türbenin yakınında Ahi Ali Çelebi Mescidi ve Sadi Tekkesi vardı³². Ayrıca burası Şuca Tekkesi olarak da bilinmekteydi. 1812 yılında burada şeyh bulunan Mustafa Efendi zaviyeye gelir getiren yeni mülkler tahsis etmiş, o sırada burası Sadi Dergâhı olarak şeyhin ikamet dairesi, iki konak, ahır ve şadırvan gibi bölümlerden oluşmaktaydı. 1831 tarihli vakıf kayıtlarında Ahi Ali Çelebi Mescidi, Küpcügez mahallesinde gösterilmiştir. Za-

³⁰ BOA, TD, nr. 100, s.307; BOA, TD, nr. 438, s.638; Yakupoğlu, "Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılar Döneminde Kastamonu Çevresinde Ahiler", 160-162.

³¹ Cunbur, "Kastamonu Tarihinde Ahiler ve Esnaf Kuruluşları", 12.

³² BOA, C.EV, 150/7499; BOA, C.EV, 35/1748; BOA, C.EV, 420/21275.

manla mahallelerin büyümesi ve gelişmesiyle isimlerde değişiklikler olmaktadır. Ahi Ali Baba Türbesi'nin günümüze en yakın tamiri buradaki mescit ve zaviye ile birlikte 1905-1906 yılında yapıldığı anlaşılmaktadır³³.

3.2. Ahi Şorba Zaviyesi, Türbesi ve Vakfı

Kastamonu'da vakfiye kaydına göre 1303³⁴ ve 1314³⁵ ile tarihlenen ve bu yönüyle şehirdeki en eski tarihli Ahi kuruluşlarından biri Ahi Şorba Zaviyesi'dir. Zaviye İbn Batuta'nın da hakkında bilgi verdiği Candaroğulları'nın ilk beyi Emir Süleyman Bey zamanına denk gelmektedir. Seyyahın Kastamonu'ya geldiğinde "işitme engelli bir şeyhin zaviyesi" şeklinde belirttiği zaviyenin Ahi Şorba Zaviyesi olduğu tahmin edilmiştir³⁶. Asıl adı Zülkadir oğlu Fahreddin Muhammed'in oğlu Ahi Zahreddin Resûl olan zaviyenin kurucusu ve vakfiyesinin müessisi, Seyyidü'l-Fütüvvet (Ahilerin Efendisi), zaviyesinde dervişlere, yolculara ve muhtaç kimselere çorba dağıttığından Farsça aksan ile Ahi Şorba olarak halk diline yerleşmiştir³⁷. Ayrıca bu ifade zaman içerisinde Ahi Şorve, Ahi Şarva, Acı Şorbe ve Ahi Çorba gibi farklı söyleyişler de kazanmıştır.

"Kastamonu'da şehir merkezinde, Beyçelesi mahallesi, Hacıdede sokak nr. 23 adresinde kayıtlı olan türbe, orijinallliğini tamamen kaybetmiş olup, yakın zamanda hayır sahipleri tarafından betonla yeniden yapılmıştır. Türbenin

³³ BOA, EV, Defter nr. 207, s. 4; BOA, EV.MKT.CHT, 520/37; BOA, EV.MH, 761/292; VGMA, Defter nr. 4086, s.11; BOA, EV.MKT.CHT, 736/30; Fazıl Çiftçi, *Kastamonu Camileri, Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, (Ankara: Kastamonu Belediyesi Yayını, 2012), 194, 240; H. Mustafa Eravcı, "Ahi Ali Dergâhı", *Ahilik Ansiklopedisi* (Ankara: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayını, 2014), 32; H. Mustafa Eravcı, "Ahi Ali Türbesi", *Ahilik Ansiklopedisi*(Ankara: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayını, 2014), 35; Ahmet Kankal, "Ahi Ali Mescidi", *Ahilik Ansiklopedisi* (Ankara: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayını, 2014), 33-34; Yakupoğlu, "Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılar Döneminde Kastamonu Çevresinde Ahiler", 163-164.

³⁴ VGMA, Defter nr. 591, s.12; Yaşar Yücel, *XIII-XV. Yüzyıllar Kuzeybatı Anadolu Tarihi Çobanoğulları-Candaroğulları Beylikleri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1980), 133; Talât Mümtaz Yaman, *Kastamonu Tarihi-I*, (İstanbul: Ahmed İhsan Matbaası, 1935), 102.

³⁵ "Ahi Şorve Türbesi", <http://www.evliyalar.net/ahi-sorve>, (Erişim 01.12.2021).

³⁶ Ahmet Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, (Ankara: Zafer Matbaası, 2004), 86, 112-113, 354.

³⁷ Tuncay Sakallıoğlu, "Ahilerin Efendisi Zahreddin Resul veya Ahi Şorba", <https://www.kastamonur.com>, (Erişim 01.12.2021).

sokağa bakan ön cephesi tuğla şeklinde yatay sıralı muntazam taşlarla örülmüş, diğer tarafları derme çatma malzemeyle inşa edilmiştir. Güney tarafından evlere bitişik olan yapının üzeri kırma çatı ile örtülerek oluklu saçla kaplanmıştır. Sokağa açılan ön cephedeki dikdörtgen kapısı ile penceresi son derece sade ve basit tutulmuştur. Türbenin içinde kible istikametinde yan yana sıralanan üç adet ahşap sandukanın sanat tarihi açısından önemi bulunmamaktadır. Yakın zamanda konmuş sembolik sandukaların kime ait olduğu kesinlik kazanmasa da bunlardan birinin türbeye adını veren yöredeki Ahi teşkilatının kurucusu ve liderlerinden Ahi Şorba adlı bir Kadiri şeyhine ait olduğu kabul edilmekte; bu şeyhin aynı zamanda bir de zaviyesinin olduğu bilinmektedir.

Türbede bulunan Gökmenoğlu Hacı Mehmet Ağa tarafından vakfedilmiş bakır şamdan üzerindeki yazıdan 1876 yılında zaviyenin sağlam ve faal durumda olduğu anlaşılmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde zaviyede şeyh olan Muhyiddin Efendi'nin nüfuzunun bir hayli fazla olması, sandukalardan birinin buna ait olduğu hususunda tahmin oluşturmaktadır. Türbede bulunan üçüncü sandukanın kime ait olduğu belli değildir.³⁸

3.2.1. Ahi Şorba Zaviyesi Vakfı

Tekkenin banisi Ahi Şorba buranın kıyamete kadar ayakta kalması ve hizmet vermesi için kendi mülklerini vakfetmiştir. Bu vakfın 1303 tarihli Arapça vakfiyesinin sureti vakıflar arşivindedir. Bu vakfiye üzerindeki notlardan Sultan II. Abdülhamit döneminde vakıf defterine aslına uygun olarak kaydedildiği anlaşılmaktadır. Bu vakfiyeye göre Ahi Şorba kendi eli altında olan sekiz kalem araziye vakfetmiştir. Bunlar Hisarcık, Değirmençayırı, Kuzyaka nahiyesine tabi Kızılcaviran, Kızılcaviran'da dağlık ve odunluk arazi, Akçaviran nahiyesine tabi Süpürgelik, Göl'e bağlı Karasu nahiyesinde Türkeşe (Yürekşah) ve Çiftlik, Kastamonu'da bir bahçe, Kastamonu merkezinde zaviyenin içinde bulunduğu mevkiideki bahçenin tamamıdır. Vakfiyede vakfiye şartı olarak bu emlakın ve gelirlerin zaviyenin yararına kullanılmak üzere vakfedildiği belirtilmiştir. Bunların kıyamete kadar satılamayacağı, bağışlanamayacağı, rehin gösterilemeyeceği ve miras bırakılamayacağı ifade edilmiştir. Ayrıca gelirlerin nerelere harcanacağı da tek tek sayılmıştır. Gelirlerin bir kısmı zaviyeye, bir kısmı aşevi ve zaviyenin tamirine, kalan miktardan 120 adet nakit (para birimi belirtilmemiş) ile 24 ölçek buğday ve arpa müteveliye verile-

³⁸ Çiftçi, *Kastamonu Camileri, Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 241-242; Yaşar Erdemir, "Ahi Şorba Türbesi", *Ahilik Ansiklopedisi* (Ankara: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayını, 2014), 182.

cekti. Artan gelir zaviyeye gelip giden ve misafir kalan yolcu, fakir ve fukaraya harcanacaktı. Bir başka vakıf şartına göre vakıf mütevelliliğine hayatta oldukça Ahi Şorba'nın kendisi, vefatından sonra ise evlatlarından en olgunu ve soyundan gelenlerin en liyakatli olanları getirilecekti. Soyunun kesilmesi durumunda Kastamonu kadısına tevdi edilecekti. Ardından vakıf şartlarının değiştirilmemesi istenmekte, günahının değiştirenlere olacağı, işiten ve bilen olarak Allah'ın yeteceği ifade edilerek 27 Ekim 1303 tarihinde güvenilir 29 şahidin tanıklığında vakfiyenin sıhhatine hükmedilmiştir. Bu vakfiyede Ahi ifadesi geçmediği, Ahilik'e herhangi bir atıf bulunmadığı, Şorba lakaplı bir şeyh tarafından tanzim edildiği ifade edilmektedir. Vakfiyedeki bilgilerden Şeyh Şorba'nın bir süredir Kastamonu merkezinde faaliyet gösterdiği ve toplum tarafından da tanındığı sonucu çıkmaktadır. Bu durumda Şeyh Şorba, Çobanoğulları ve Candaroğulları dönemlerini de yaşamış olmaktadır³⁹.

Ahi Şorba vakfiyesi Yaşar Yücel'in ifadesiyle Kastamonu'da Türk yerleşmesinin ulaştığı seviyeyi ve üstlendiği fonksiyonları göstermektedir⁴⁰. 1303 tarihli Ahi Şorba Vakfı'nın şartlarını gözden geçirdiğimizde; "Vâkıf, kıyamete kadar adları verilen gayrimenkullerin vakıf olarak muhafaza edilmesini, bunun için alınıp satılamayacağını, hibe edilemeyeceğini, rehin ve miras bırakılamayacağını şartları arasına koymuştur. Buna karşılık vâkıfın vakfın gelirlerini artırmak için gerekli önlemlerin alınmasını istemiştir. Elde edilen gelir öncelikle sahip olunan vakıf malın imarına ve devamlılığının sağlanmasına; bundan sonra artan gelir, zaviyenin bakım ve onarımına, mütevellinin ücreti ile zaviyeye gelip giden, orada ikamet eden fakir ve miskinlerin ihtiyaçlarının karşılanmasına sarf edilecektir. Vâkıf Şeyh Şorba, vakıftaki görevliler konusuna dair kuralları da belirlemiştir. Buna göre, vakfın tevliyet ve nezareti sağ olduğu sürece kendi üzerinde olacaktır. Ölümünden sonra ise soyundan gelen erkeklerden dinin emrettiği şeylere en fazla uyana bu iki görev verilecektir. Erkek nesli tamamen sona ererse Kastamonu şehrindeki Müslümanların hâkimi bu görevlere bakacaktır. Vâkıf, vakfedilen gayrimenkullerin asıllarıyla gelirlerinin değiştirilemeyeceğine, bu tescil işleminden sonra kim ki bu

³⁹ Vakfiyenin içeriğine ve vakfiyeden çıkartılan sonuçlara dair bk. Cevdet Yakupoğlu, "Kastamonu'da Ahi Şorba Zaviyesi'nin Yeni Bulunan Vakfiyesi", *Millî Kültürümüzün Mayası Halk Kültürü Ahilik ve Kastamonu Panel ve Sempozyum Bildirileri (23-24 Mayıs 2019 Kastamonu)*, (Kastamonu: Kültür Konseyi-Kastamonu Valiliği Yayını, 2019), 79-84.

⁴⁰ Yücel, *XIII-XV. Yüzyıllar Kuzeybatı Anadolu Tarihi Çobanoğulları-Candaroğulları Beylikleri*, 133.

vakfi değiştirirse günahının onun üzerine olacağına vurgu yapmış ve şahitlerin yazılmasıyla sona ermiştir.”⁴¹

Yukarıda belirtildiği üzere Ahi şorba Zaviyesi'nin 1303 tarihli vakfiyesinde Ahi ifadesi yer almamaktadır. Ancak yeni ortaya çıkartılan zaviyenin 1330 tarihli vakfiyesinde geçmektedir. Bu vakfiyede zaviyenin kurucusunun, babası ve dedesiyle birlikte ismi doğrudan yer almaktadır. Buna göre zaviyeyi Zülkadir oğlu Fahreddin Muhammed'in oğlu Ahi Zahreddin Resl yaptırmış ve elinin altındaki mülklerini gönül hoşluğuyla, Allah rızası için buraya vakfetmiştir. Vakfedilen mülklere gelince Daday nahiyesinde Yarviran, Hisarcık ve Değirmenayırı denilen yerlerin tamamı, Kuzyaka nahiyesine tabi Kızılcaviran ve Pelid adlı yerlerin tamamı, Akçakavak nahiyesine tabi Süpürgelik'in tamamı, Esbler köyüne bağlı Fidanyrek adlı yerin tamamı ve Kastamonu merkezinde Hacı (.....) namıyla bilinen yerin tamamıdır. Vakıf şartları olarak öncelikle bu yerlerin tüm müştemilatı ve eklentileriyle vakıf olduğu ve Kastamonu merkezindeki zaviyeye vakfedildiği belirtilmiştir. 6 Ocak 1330 tarihini taşıyan bu vakfiyenin şartları tıpkı 1303 tarihli vakfiyede sıralanan şartlar gibidir. Vakfın hükümlerinin değiştirilemeyeceği, gelirlerin harcanacağı yerler ve mütevellinin nasıl tayin edileceği gibi şartların tamamı ilk vakfiyeye aynıdır. İki vakfiye arasında 26-27 yıllık zaman farkı olmasına rağmen muhtevanın dışında onaylanan Kastamonu kadısının ismi ve her ikisinin de Rebiülevvel ayına denk gelmesi gibi şaşırtıcı benzerlikler de dikkat çekmiştir. Vakfedilen yerler konusunda ise bazı farklılıklar görülmektedir. Az önce de belirttiğimiz gibi bu vakfiyede zaviyenin kurucusunun bir Ahi şeyhi olduğu, “Seyyid'l-fütüvve” (Ahilerin Efendisi) unvanını taşıdığı, böylece Ahilik kültürü içerisinde önemli bir yere sahip bulunduğu anlařılmaktadır⁴².

3.2.2. Ahi şorba Zaviyesi'nin Osmanlı Dönemi Faaliyetleri

Osmanlı döneminde Ahi şorba Zaviyesi'nin faaliyetlerini ve fonksiyonlarını devam ettirdiği anlaşılmaktadır. 1490 tarihli Kastamonu vakıf defterine göre zaviye ve vakıfları Seydi Mahmut isimli zatın tasarrufunda bulunuyordu. O dönemde zaviyenin vakıf malı olarak Taşköprü'ye bağlı Akçakavak köyünde bir iftlik, Kastamonu şehir merkezinde şorba arazi bahçesi ve birkaç dkkn, Kızılcaviran köyü, Mevlana Cafer ve Mahmut Fakih'in elindeki arazi, zaviyenin bahçesi ve Usta Sinan tasarrufundaki dkknlara ait bir kilelik

⁴¹ Yusuf Küçükdağ, “Ahi şorba Zaviyesi Vakfiyesi”, *Ahilik Ansiklopedisi* (Ankara: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayını, 2014), 183-184.

⁴² Yakupoğlu, “Kastamonu'da Ah şorba Zaviyesi'nin Yeni Bulunan Vakfiyesi”, 89-92.

arazi zikredilmektedir⁴³. 1530 tarihli tahrir kaydına göre ise Ahi Şorba Zaviyesi vakfının Şorbazâde bahçesi zemini, dükkânlar, Kızılçaviran köyü ve Yüreksah isimli bir çiftlik mülkleri vardı⁴⁴. Kanuni Sultan Süleyman döneminde zaviyede şeyh olan Muhyiddin Efendi'nin nüfuzlu bir zat olduğu ve türbedeki mezarlardan birinin de bu zata ait bulunduğu zikredilmektedir⁴⁵. Kanuni döneminin sonunda zaviyenin idaresinin Lütfullah ve Hamza Fakih'in vefatları üzerine dört şahsa müsterek olarak tevdi edildiği tespit edilmektedir⁴⁶.

18. yüzyıla ait Osmanlı arşiv kayıtları Ahi Şorba Zaviyesi'nin idarecilerini takip etmemize olanak sağlamaktadır. Haziran 1729 tarihinde Ahi Şorba Zaviyesi'nin evladiyet üzere mütevellî ve nazırı olan Seyyid Derviş Mehmet'in vefat etmesi üzerine yerine oğlu Seyyid Şeyh Mehmet atanmıştır⁴⁷. Nisan 1731 tarihinde zaviyenin evladiyet üzere şeyhi ve mütevellîsi olan Seyyid Ahmet Efendi ölünce yerine oğlu Seyyid Hüseyin Halife günlük bir akçe ile atanmıştır⁴⁸. Ağustos 1740 tarihinde şeyh ve mütevellî olan Seyyid Hüseyin Halife vefat edince yerine bir akçe ile oğlu Seyyid Ahmet Halife şeyh ve mütevellî olarak atanmıştır⁴⁹. Ağustos 1741 tarihinde Ahmet Halife'nin vefat etmesi üzerine şeyhlik ve mütevellîlik oğulları Hüseyin ve Ahmet Halife'ye geçmiştir⁵⁰. Aralık 1747 tarihinde Ahi Şorba Zaviyesi'nin evladiyet üzere hisse ile ortak şeyhi, mütevellîsi ve nazırı olan Hasan ve Ali adlı kardeşlerden Ali'nin vefat etmesi üzerine hissesi kardeşi Hasan'a verilmiştir⁵¹. Bu görev değişikliklerinin yanı sıra zaviye vakfının görevlilerine sıklıkla müdahalelerin olduğu görülmektedir⁵². Eylül 1743 tarihinde Ahi Şorba Zaviyesi'nin evladiyet üzere mütevellîsi Seyyid Mehmet, Hüseyin adlı kişinin zorla 1/3 hissesini kendi ve kardeşleri üzerine yaptırdığı için şikâyetçi olmuştur. Şahitler ile bunlar def edilip zaviyenin mütevellî ve nazırlığı tekrar Seyyid Mehmet'e verilmiştir⁵³. Ehli örf tarafından vakıf köyüne müdahale edildiği anlaşılmaktadır. Şubat 1738 tarihinde Ahi Şorba Zaviyesi köylerinden Kızılçaviran Köyü halkı

⁴³ Yakupoğlu, "Kastamonu'da Ahî Şorba Zaviyesi'nin Yeni Bulunan Vakfiyesi", 95-96.

⁴⁴ BOA, TD, nr. 438, 599.

⁴⁵ "Ahi Şorve Türbesi", <http://www.evliyalar.net/ahi-sorve>, (Erişim 01.12.2021).

⁴⁶ Yakupoğlu, "Kastamonu'da Ahî Şorba Zaviyesi'nin Yeni Bulunan Vakfiyesi", 96.

⁴⁷ *Kastamonu Şer'iyye Sicil Defteri*, 30/88.

⁴⁸ *Kastamonu Şer'iyye Sicil Defteri*, 32/270.

⁴⁹ *Kastamonu Şer'iyye Sicil Defteri*, 37/101.

⁵⁰ *Kastamonu Şer'iyye Sicil Defteri*, 39/201.

⁵¹ *Kastamonu Şer'iyye Sicil Defteri*, 41/123.

⁵² *Kastamonu Şer'iyye Sicil Defteri*, 40/228-229, 258; *Kastamonu Şer'iyye Sicil Defteri*, 106/210; *Kastamonu Şer'iyye Sicil Defteri*, 210/51.

⁵³ *Kastamonu Şer'iyye Sicil Defteri*, 40/153.

mektup gönderip üzerlerine edası lazım gelen vergileri verip rencide edilme-leri icap etmez iken Kastamonu mütesellimi olanların senede birkaç kez eş-kiya teftişi adı altında levent askeri gönderip odun, saman ve zahire alıp halkı perişan ettiklerini bildirip bunun def edilmesini istemişlerdir. Haksız şekilde halktan bir şey alınmaması emredilip bu tür müdahaleden ehli örf men edilmiştir⁵⁴. 1753 yılında zaviyedeki zaviyedarlık, tevliyet ve meşihat gibi görev-ler vakıf şartı gereği Abdurrahim, İbrahim ve Hasan adlı kimselerin ardından en büyük vakıf evladı bulunan Seyyid Hüseyin Ağa'ya geçmiştir. 1786 yılında zaviye vakfına bağlı köylerdeki bazı köylülerin öşürlerini vermemeleri söz konusu olmuş, bunların tahsili için emir çıkartılmıştır⁵⁵.

19. yüzyılda da zaviyedeki postnişin değişiklikleri takip edilmektedir. 1815 zaviyedarlık görevini Seyyid Mehmet ve Seyyid Abdullah yürütmek-teydi. 1841-1842 yılında vakfın mütevelliliği evlâd-ı vâkıftan Seyyid Ahi bin Ebubekir Halife, 1873-1874 yılında vakıf mutasarrıflığı Halil ve Mehmet üze-rinde idi. Bu dönemde zaviye vakfının geliri 3.150 guruştur⁵⁶.

1903 yılı mali kayıtlarına göre Akkaya'nın Eğerciler, Kuzyaka'nın Kızıl-caviran ve Taşköprü'nün Gavraz divanlarının zaviye vakfına bağlı oldukları tespit edilmiştir. Bu durum tarihi süreç içerisinde zaviye vakfına yeni mülkle-rin ilave edildiğini göstermektedir. 1907 yılında ise zaviyenin meşihat ve tev-liyet görevini ifa eden Seyyid Mehmet'in vefat ettiği anlaşılmaktadır. Bu son bilgiler Osmanlı'nın son yıllarına kadar zaviyenin faaliyetlerinin sürdüğüne şahitlik etmektedir. Nitekim 1925 yılında tüm tekke, zaviye ve türbelerle bir-likte Ahi Şorba Zaviyesi de kapatılıp zaviyeye ait oda ve bahçesi 5 Ağustos 1926 tarihinde müzayede ile Kuzyaka'ya bağlı Saraycık köyünden Hafız Ömer Efendi'ye 500 liraya satılmıştır⁵⁷.

⁵⁴ *Kastamonu Şer'iyye Sicil Defteri*, 110/239-240.

⁵⁵ Yakupoğlu, "Kastamonu'da Ahî Şorba Zaviyesi'nin Yeni Bulunan Vakfiyesi", 96.

⁵⁶ BOA, EV. MH, 1212/216, BOA, EV. MH, 1357/312, BOA, EV. MH, 1369/141, BOA, EV. MH, 1473/60, BOA, EV. MH, 1773/48; BOA, EV. ZMT, 46/15, BOA, EV. ZMT, 164/102; BOA, TD, nr. 438, s.599; BOA, TD, nr. 456, s. 23-24; *Kasta-monu Şer'iyye Sicil Defteri*, 16/12; *Kastamonu Şer'iyye Sicil Defteri*, 1/109; VGMA, Defter nr. 591, 12; VGMA, Defter nr.1766, 355-356; Çiftçi, *Kastamonu Camileri, Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, s.194; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 86, 112-113, 354.

⁵⁷ Yakupoğlu, "Kastamonu'da Ahî Şorba Zaviyesi'nin Yeni Bulunan Vakfiyesi", 96-97.

3.3. Ahi Bayezid Zaviyesi

Ahi Bayezid'in kimliği ve yaşadığı dönem de karanlıktadır. Candaroğlu İsmail Bey döneminde (1443-1461) veya daha önce yaşadığı tahmin edilmektedir. Ayrıca Kuzyaka nahiyesinde emlakı olan Ahi Arslan'ın babası olduğu, Candaroğlu İsmail Bey'in vakfiyesinde oğluyla beraber adlarının geçtiği, "fütüvvet ve cömertlikte iftihar edilen" kişiler şeklinde anıldıkları ifade edilmektedir. Ne yazık ki belirsizlik durumu zaviyenin yapım tarihi açısından da söz konusudur. Bununla birlikte elimizdeki zaviyeye dair 1530 tarihli evkaf defterinde bir kayıt bulunmaktadır. Buna göre zaviye vakfının pazardaki dört adet dükkânın kirasından başka Ahi Bayezid bahçesi adlı yerin vergisi geliri bulunmaktadır⁵⁸.

3.3. Ahi Fahreddin Zaviyesi (Kasaba?)

İbn Batuta'nın 1332 yılında misafir olduğu ve sitayişle bahsettiği bu zaviye Muallim Cevdet tarafından Ahi önderi Fahreddin Bey tarafından kurulduğu kabul edilmiştir⁵⁹. Seyyahın bu zaviye hakkında verdiği bilgiler şöyledir: "Kastamonu'dan ayrılarak yolumuza revan olduk. Karşımıza çıkan kasabaların birinde gördüğümüz zaviye ülkenin en güzel ve en büyük zaviyesidir. Burada konakladık. Binayı büyük beylerden olan ve hayatını Yüce Allah'a adayan Fahreddin Bey yaptırmış. Zaviyenin bakım işlerini ve orada ikamet eden dervişlerin idaresini oğluna vermiş. O köyün gelirini de tamamen bu zaviyeye vakfetmiş! Zaviyenin karşısında misafirlerin hiçbir şey ödemedi yunacağı (yıkanaacağı) bir hamam yaptırmış. Köyün tam ortasında inşa ettirdiği çarşının gelirini büyük camiin giderlerine ayırmıştır. Onun fermanına göre Kâbe, Suriye, Mısır, Irak, İran, Horasan ve diğer beldelerden gelen dervişlere, dergâha vardıkları gün bir takım elbise ile yüz dirhem verilmeli, ayrıldıkları zaman otuz dirhem ikram edilmeli, orada kaldıkları süre boyunca yiyecek olarak ekmek, et, pilav, yağ ve helva sunulmalıdır. Ayrıca Anadolu kökenli dervişlerin on dirhem harçlık, üç gün de ağır lanma hakları vardır."⁶⁰ İbn Batuta bu zaviyenin Ahi bağlantısı hakkında bir bilgi vermemekle birlikte burada verilen hizmet ve karşılaştığı muamele tıpkı diğer Ahi zaviyelerine benzemektedir.

⁵⁸ BOA, TD, nr. 438, s. 603; BOA, TD, nr. 456, s. 59-60; VGMA, Defter nr. 582; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 353; Yakupoğlu, "Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılar Döneminde Kastamonu Çevresinde Ahiler", 64.

⁵⁹ Muallim Cevdet, . "Ahilerde Ocak Teşkilâtı", 77-78; Muallim Cevdet, "Ahilerde Ocak Teşkilâtı", *Büyük Mecmua*, 8, (28 Mayıs 1335), 132-133.

⁶⁰ *İbn Battutâ Seyahatnâmesi*, 1/441-442.

Ayrıca seyyahın genelde Ahiler hakkında bilgi veriyor olması Fahreddin Bey'in yaptırdığı bu zaviyenin de bir Ahi kuruluşu hüviyetini güçlendirmektedir. Yine seyyahın verdiği bilgilerden hareketle bu zaviyenin bir sonraki başlıkta ele alacağımız Kastamonu yakınlarındaki Ilısu (Alaca/Ilıca) kasabasındaki zaviye olma ihtimali de bulunmaktadır. Ayrıca zaviyenin banisi Fahreddin Bey'in Ahi Şorba Zaviyesi'nin kurucusu Ahi Zahreddin Resûl'ün babası Fahreddin Muhammed ile isim benzerliği üzerinde durulmuştur. İbn Batuta'nın bu zaviyeyi Fahreddin Bey'in oğlunun işlettiği ayrıntısına yer vermesi konu hakkında araştırma yapan tarihçilerde bu şahısların bağlantılı olduğu fikrini doğurmuştur⁶¹.

3.4. Ahi Efendi Zaviyesi (Gölovası-Ilısu/Ilıca)

Zaviyenin kurulduğu ve faaliyet gösterdiği Kastamonu yakınlarındaki Göl kazasının merkezi Ilısu (Alasu/Ilıca) kasabası 1480'lerde "Ehl-i Hıref Cemaati" adı verilen zanaatkârlıkla iştigal eden bir zümreye ev sahipliği yapmaktaydı. Sözü edilen cemaat Candaroğulları döneminde saray ve devlet erkânı için kumaş dokuma, keçe imalatı, ayakkabı yapımı gibi zanaatlarla meşgul olup Ahilik sisteminin doğrudan içerisinde yer alıyorlardı. 1487 yılında kasabada 259 olan hane sayısı içerisinde bu zanaat grubunun nüfusa oranı %45 kadardı. Bu itibarla Şeyh Şaban Efendi'nin müridlerinden olduğu anlaşılan Ahi Efendi adına yaptırılan zaviye Candaroğulları döneminden Osmanlı'ya intikal eden ve sanat ehlinin yerleşik bulunduğu bir yerdedi. Sözü edilen kasaba Candaroğulları döneminde pazar yeri, cami, mescid, hamam, bozahane, kapan, dükkânlar ve değirmenler gibi yapı ve tesislerle bir şehir görünümü kazanmıştır. Yakupoğlu'nun tespitiyle "Dolayısıyla bu kasaba, Ahi örgütünün Kastamonu çevresindeki en güçlü temsilcilerinden biri mevkiinde idi." 1831 yılında harap hale gelen bu zaviye o dönemdeki mütevellî ve zaviyedar bulunan Şeyh Hacı Ahmet Halife'nin çaba ve gayretleriyle onarımdan geçirilmiştir. Bu vesileyle zaviye onun adıyla da anılmaya başlanmıştır. Arazi ve değirmene sahip olan bu zaviye vakfı için bölgede bir de ambar vakfedilmiştir⁶².

⁶¹ Yakupoğlu, "Kastamonu'da Ahî Şorba Zaviyesi'nin Yeni Bulunan Vakfiyesi", 92-93.

⁶² BOA, TD, nr. 438, s.609; BOA, EV.THR, 150/63; BOA, A.DVN, 155/56; H. Mustafa Eravcı, "Ahi Efendi Zaviyesi", *Ahilik Ansiklopedisi* (Ankara: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayını, 2014), 71; Yakupoğlu, "Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılar Döneminde Kastamonu Çevresinde Ahiler", 162-163.

3.6. Ahi Tur Şah Zaviyesi (Karacık)

Kastamonu'ya bağlı Karacık kasabasında bulunan zaviyenin kurucusu ve kuruluş tarihi hakkında bilgi bulunmamaktadır. 4 Nisan 1744 tarihine ait bir kayıta Zeliha Hatun'un vefat etmesi üzerine yerine oğlu Ahmet Halife bin Mehmet'in geçtiği tespit edilmektedir. Bu küçük zaviye hakkında elde tek bilgi bundan ibarettir⁶³.

3.7. Ahi Nizameddin Zaviyesi (Kastamonu-Sinop Yolu)

Çobanoğulları zamanında inşa edildiği belirtilen, Candaroğlu I. Süleyman Bey döneminde faaliyette olduğu anlaşılan bu zaviye dönemin şahitlerinden İbn Batuta'nın verdiği bilgilere göre Kastamonu-Sinop yolu üzerinde, yüksek ve ıssız bir dağın tepesinde bulunuyordu. 1332 yılında zaviyeye misafir olan seyyah bu zaviyenin Kastamonulu Ahi Nizameddin tarafından yaptırıldığını belirtmektedir. Seyyah zaviyenin Ahiler tarafından onarılmasına rağmen o sırada pek bakımlı olmadığını haber vermektedir. Zaviyenin bakımsız olmasında biraz da ıssız bir yerde yer alması etkili görülmüştür. Ancak her halükarda "bu zaviye, derbentler üzerinde kurulmuş zaviyelere örnek olması ve hem güvenliği sağlaması hem de ıssız bir bölgede yolculuk edenlerin sığınabileceği mekânlara misal oluşturması açısından kayda değerdir." Sonraki dönemlerde bu zaviye hakkında elimizde bilgi bulunmamaktadır⁶⁴.

3.8. Ahi Arslan Zaviyesi (Küre)

Küre'de bulunan bu zaviye 15. yüzyılın ortalarında hayatta olduğu tespit edilen Ahi Bayezid'in oğlu Ahi Arslan tarafından kurulmuştur. Candaroğlu İsmail Bey'in vakfiyesinde babasıyla beraber adı geçmekte ve "fütüvvet ve cömertlikte iftihar edilen" kişiler olarak anılmaktadır. Zaviyenin Kuzkaya nahiyesinde çeşitli emlaktan gelirleri vardı. 1699 yılında burada zaviyedarlık görevini Seyyid Abdulkadir Halife, 1711 yılında mutasarrıflık görevini İbrahim Bey yürütmekteydi. 1775 tarihinde ise tevliyet ve zaviyedarlık vazifesi Salih

⁶³ BOA, EV.BKB, 95/14; M. Murat Öntü, "Ali Tur Şah Zaviyesi", *Ahilik Ansiklopedisi* (Ankara: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayını, 2014), 187.

⁶⁴ *İbn Battutâ Seyahatnâmesi*, 1/442; H. Mustafa Eravcı, "Ahi Nizameddin Zaviyesi, *Ahilik Ansiklopedisi* (Ankara: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayını, 2014), 148; Yakupoğlu, "Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılar Döneminde Kastamonu Çevresinde Ahiler", 165.

Halife uhdesinde iken onun vefatı üzerine bu görevlere Ebubekir adlı zat getirilmiştir⁶⁵.

3.9. Ahi Baba Zaviyesi (Araç)

Kastamonu'nun Araç kazasına bağlı Çay köyündeki Ahi Baba Zaviyesi'nin kuruluş tarihi tespit edilmemiştir. Ancak arşiv kayıtları Çay köyünün aşar gelirinin bu zaviyeye tahsis edildiğini göstermektedir. 1843 yılında Ebubekir, Mehmet Sadık b. Ali, Mehmet b. Mustafa, Süleyman b İsmail, Osman ve Abdullah b. Süleyman isimli zatlar müştereken zaviye vakfının mutasarrıfı ve zaviyedarı bulunuyorlardı. Bu tarihte zaviyenin 544 guruş geliri vardı. 1851 yılında ise burada zaviyedar bulunan Seyyid Mehmet Sadık, Ebubekir, Mehmet, Osman ve İbadullah ile Süleyman'ın zaviyenin vakfin gelirlerini uhdelerine geçirmeleri ile ilgili şikâyetler söz konusuydu. Keza o tarihte zaviye vakfının 70 kilelik arazi gelirlerine ilave olarak aşar ve emlak gelirleri de mevcuttu. Ayrıca eldeki bilgilere göre 1866-1867 yıllarında zaviye vakfının mutasarrıfı olarak Osman Efendi'nin ismi geçmekte, vakıf geliri olarak da 660 guruş zikredilmektedir. Bu gelir miktarı 1872 yılında biraz azalarak 630 guruşa düşmüştür⁶⁶.

3.10. Ahi Çelebi Zaviyesi (Devrekâni)

Ahi Çelebi'nin⁶⁷ müntesipleri tarafından bir Ahi zaviyesi de 16. yüzyılda Devrekâni kazasında kurulmuştur. Zaviye kurulduğu mahalleye de ismini vermiştir. 1841 tarihinde İbrahim isimli zatın idaresinde bulunan bu zaviyenin adı 1848 tarihli arşiv kaydında Dede Sultan olarak geçmektedir. Bir yıl sonrasına ait kayıta ise zaviyenin harap bir halde olmasından tamiri meselesi söz

⁶⁵ VGMA, Defter nr. 259, s.36; VGMA, Defter nr. 229, s.45; VGMA, Defter nr. 233, s.8; VGMA, Defter nr. 582, s.157; VGMA, Defter nr. 485; BOA, TD, nr. 438, s.637; H. Mustafa Eravcı, "Ahi Arslan Zaviyesi (Küre)", *Ahilik Ansiklopedisi* (Ankara: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayını, 2014), 40.

⁶⁶ BOA, EV.ZMT, 197/148; BOA, EV.THR, 285/13; BOA, EV.MH, 1407/177; BOA, EV.MH, 1407/176; BOA, EV.MH, 1369/112; BOA, EV.MH, 391/94; H. Mustafa Eravcı, "Ahi Baba Zaviyesi (Araç)", *Ahilik Ansiklopedisi*, (Ankara: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayını, 2014), 46.

⁶⁷ Ahi Çelebi adını taşıyan bir zatın Candaroğu İsmail Bey zamanında bir süre Kastamonu'da ikamet ettiği, daha sonra Fatih Sultan Mehmet zamanında İstanbul'a gidip baba mesleği olan hekimlik çerçevesinde faaliyet gösterdiği rivayet edilmektedir. Ancak bu zatın Devrekâni'deki Ahi Çelebi Zaviyesi ile alakasının olup olmadığı hakkında fikir yürütmek zordur. Yakupoğlu, "Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılar Döneminde Kastamonu Çevresinde Ahiler", 164-165.

konusudur. Ancak bu tamir konusu gündeme geldiğinde Ahi Çelebi Zaviyesi gelirlerinin bölgedeki Ahi Himmet ve Ahi Baba Zaviyesi gelirleriyle birbirine karıştığı anlaşılmıştır. Zaviye şeyhi Hacı Ahmet Efendi'nin gayretleri ve uğraşları neticesi hem bu karışıklık giderilmiş hem de zaviye tamir ettirilerek hizmet vermeyi sürdürmüştür. Nitekim ilerleyen yıllara ait arşiv kayıtları zaviye görevlileri ve gelirleri hakkında bilgi elde etmemize imkân sağlamaktadır. 1863 tarihli kayda göre zaviyedarlık Seyyid Mehmet ve Cemil b. Mustafa'nın uhdesinde gözükmektedir. Daha sonra görevi ismi geçen zatların çocukları İsmail ve Mustafa devralmıştır. Bununla birlikte zaviye vakfının 1868 yılı itibarıyla yıllık aşar gelirinin 899 guruş olduğu ve bu gelirin tamir giderleri için harcandığı, 1905 yılında ise hala ayakta olan zaviyenin 375,5 guruş gelirin karşılığında 240 guruş yemek gideri bulunmaktadır. Arşiv kayıtları bu zaviyenin vakfına ait üç göz değirmen bulunduğuna işaret etmektedir⁶⁸.

3.11. Ahi Seydi Zaviyesi (Tosya)

Kastamonu'nun Tosya kazasının birçok yeraltı ve yerüstü arkeolojik kalıntı bulunan Ağcakavak (Acıkavak) köyünde⁶⁹ 16. yüzyılda Mahmut oğlu Ahi Seydi tarafından tesis edilmiştir. Zaviyede bir de vakıf tesis edip adı geçen köyde bir çiftlik ile bir bağı vakfeden Ahi Seydi'den sonra vakıf mülkleri evlatlarının idaresine geçmiştir. Ahi Seydi Zaviyesi'nin Tosya'da esnaf arasında müstesna bir yeri olmuştur. Eldeki kayıtlara göre 1742 yılında Tosya'da İplik pazarının duacılık, iplik tartıcılık, sofcu ve debbağ esnafının Ahi babalık vazifeleri zaviye şeyhi Hafız Hüseyin Efendi tarafından yürütülüyordu. 19. yüzyılın başlarında faaliyetlerinin devam ettiği tespit edilen Ahi Seydi Zaviyesi'nin İpek yolu güzergâhı üzerinde olan Tosya için Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar önemini devam ettirdiği anlaşılmaktadır⁷⁰.

⁶⁸ BOA, ŞD, 178/25; BOA, C.EV, 211/10545; BOA, A.MKT.MHM, 755/81; BOA, BEO, 2960/221993; BOA, EV.THR, 252/8; BOA, EV.THR, 251/143; BOA, EV.THR, 251/54; BOA, EV.THR, 251/53; BOA, EV.THR, 240/85; BOA, EV.THR, 188/90; BOA, EV.THR, 188/89; BOA, EV.MH, 1407/179; BOA, EV.MH, 162/163; VGMA, Defter nr. 2515, s.84; VGMA, Defter nr. 2515, s.24; VGMA, Defter nr. 310, s.2; BOA, EV, Defter nr. 207, s.52; BOA, EV, Defter nr.1993, s.159; H. Mustafa Eravcı, "Ahi Çelebi Zaviyesi (Devrekâni)", *Ahilik Ansiklopedisi* (Ankara: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayını, 2014), 62.

⁶⁹ Cunbur, "Kastamonu Tarihinde Ahiler ve Esnaf Kuruluşları", 11.

⁷⁰ BOA, TD, nr. 438, s.735; BOA, C.EV, 63/3106; BOA, C.EV, 578/29180; BOA, C.BLD, 60/2988; *İbni Batuta Seyahatnâmesinden Seçmeler*, 5; H. Mustafa Eravcı,

Sonuç

Ahilik'in faaliyet gösterdiği Anadolu şehirlerinden biri Kastamonu'dur. Yer adları, meslekler, lakapların beraberinde cami ve mescit gibi kurum adlarına varıncaya kadar Ahilik şehrin dokusuna sirayet etmiştir. Ahilik eksenli faaliyetlerin Osmanlı Devleti'nin son yıllarına kadar devam ettiği şehirdeki esnaf ve zanaatkârların salname (yıllık) ve dönemin kaynaklarına yansıyan rakamlarından da anlaşılmaktadır. Şemseddin Sami'nin verdiği rakamlara göre şehirde dokumacılık başta olmak üzere bakırcılık, debbağlık (dericilik), demircilik ve kuyumculuk hayli ilerlemişti. Tüm vilayette dükkân ve mağaza sayısı 5.080 rakamını bulmuştu⁷¹. Salname kayıtlarından ise şehir merkezindeki sayıları takip etmek mümkündür. Buna göre şehir merkezinde 1876 yılında 1319 dükkân, 1890 yılında 1769 dükkân, mağaza, debbağhane, 1894 yılında ise 1946 dükkân ve 28 adet fırın mevcuttu⁷². Bu dönemin yabancı şahitlerinden Vital Cuinet 1751 dükkân, 80 mağaza, 42 han, 5 değirmen ve 25 fırın rakamlarını verirken şehirde marangozluk, dülgerlik, deri ve sahtiyan işletmeciliği, dokumacılık, bakır dövmeçiliği, yazma ve tülbent işleme ve boyacılığı gibi zanaatların varlığına ve canlılığına işaret etmektedir⁷³.

Ahilik paylaşmanın, yardımlaşmanın, kısacası insan olmanın, insanı değerlere sahip, ekmeğini, lokmasını paylaşan, komşusu siftah etsin isteyen, her türlü erdemli davranışın membaıdır. Ahilik'in Anadolu'da Ahi Evran Veli tarafından teşkilatlanır teşkilatlanmaz önemli bir Türkmen bölgesi olan Kastamonu'da da Ahi zaviyelerinin faaliyetleri tespit edilmektedir. Daha Çobanoğulları döneminde bölgede Ahi önderlerinden Ahi Şorba, Ahi Fahreddin, Ahi Nizameddin ve Ahi Ali'nin faaliyet gösterdikleri, daha sonra bölgede Candaroğulları döneminde, özellikle Candaroğlu İsmail Bey döneminde (1443-1461) yeni Ahi zaviyelerinin açıldığı anlaşılmaktadır. Ahi faaliyeti Osmanlı döneminde de devam etmiş, 16. yüzyılda Kastamonu çevresinde yeni Ahi zaviyeleri tesis edilmiş ve bu zaviyeler bünyesinde kurulan vakıflar yoluyla 20.

“Ahi Seydi Zaviyesi (Tosya)”, *Ahilik Ansiklopedisi* (Ankara: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayını, 2014), 163; Yakupoğlu, “Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılar Döneminde Kastamonu Çevresinde Ahiler”, 165-166.

⁷¹ Şemseddin Sami, *Kâmusü'l-A'lâm*, (İstanbul: Mihran Matbaası, 1314/1896), 5/3661-3664.

⁷² Cunbur, “Kastamonu Tarihinde Ahiler ve Esnaf Kuruluşları”, 14-15.

⁷³ Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie Geographie Administrative, Statistique Descriptive et Raisonnee de Chaque Province De L'Asie-Mineure*, (Paris: Ernest Leroux, 1894), 463; Cunbur, “Kastamonu Tarihinde Ahiler ve Esnaf Kuruluşları”, 15.

yüzyılın başlarına kadar ayende ve revendeye (gelip geçen misafirlere ve yolculara) hizmet vermeye, esnaf ve zanaatkârlar arasında fütüvvet anlayışının yaşatılmaya devam ettiği görülmektedir.

Ahiler bölgede İslam inanç ve kültürünün yerleşmesini, üretim, helal kazanç, alın teri, dürüstlük, kalite ve ekonomik faaliyetlerde hile ve sahtekârlığa müsaade edilmemesi, zengin-fakir arasındaki dengenin sağlanması ve şehirde dilencilik, açlık, yoksulluk gibi istenmeyen sonuçların ortaya çıkmasına mani olunması gibi daha pek çok faydalar temin edilmiştir. Ahilik kültürünün toplumumuza getirdiği en önemli ahlaki değerlerden biri şüphesiz “Aldatan bizden değildir”, “Komşusu açken tok yatan bizden değildir” gibi Nebevî uyarılarının hayata geçirilmesinde oynadıkları roldür. Yine Anadolu kentlerinin İslamlaşması ve Türkleşmesinde Ahiler büyük hizmetler görmüştür. Ekonomik üretim ağı oluşturmaları, üretim konusunda tesis ettikleri disiplin Anadolu şehirlerinde gayrimüslimlerin tekelinde bulunan üretim kollarının da Türkleşmesine ve İslamlaşmasına olanak sağlamıştır.

Kastamonu şehir merkezindeki en önemli Ahi kuruluşu Ahi Şorba Zaviyesi ve vakfidir. Arşiv kayıtlarına göre bu zaviyenin vakfının ilk tesis tarihi 1303 yılıdır. Daha sonra vakfiyenâme 6 Ocak 1330 tarihinde yenilenmiş olup şehrin Türk tarihi açısından nadir yazılı kaynaklarından biri olan bu vakfiyenin suretinin günümüze kadar ulaşması büyük bir talihtir. Bu belge Ahi Şorba unvanıyla bilinen bölgenin ilk Ahi önderlerinden birinin hem gerçek kimliğini ortaya çıkarmış hem de vakfiyeden hareketle Kastamonu'da Ahi faaliyetlerinin ulaştığı noktanın, sosyal ve ekonomik dokunun anlaşılmasını sağlamıştır. Ahi Şorba kurduğu zaviyesi ve tesis ettiği zengin vakıf ile Kastamonu'da önemli bir dini, kültürel, sosyal ve ekonomik boşluğu doldurmuştur. Günümüz şartlarına göre en iptidai şartlarda insan hayatını kolaylaştırmaya, temel tüketim ürünlerini en ucuz ve kaliteli topluma sunmaya çalışan bir fütüvvet ehlidir. Ancak ne yazık ki asıl adıyla Ahi Zahreddin Resûl günümüz insanı için meçhul bir durumdadır. Günümüzde Ahi Şorba Zaviyesi'nden geriye Beyçeşme Mahallesi'nde yirmi metrekare civarında hayır sahiplerince yaptırılan, basit beton ve metruk bir türbe binası kalmıştır. Türbe içerisinde kible yönünde sıralanmış üç adet tahta sanduka bulunmaktadır. Sandukanın birinin zaviyenin banisi Ahi Şorba'ya ait olduğu ifade edilmiştir. Türbesi apartmanlar arasında kalmış olan Ahi Şorba'nın vakıf mülkleri ve arazisinin ise yerinde ne yazık ki yeller esmektedir. Son zamanlarda bu tür akademik çalışmalarla yeniden gündeme gelmeye ve ilgi görmeye başlamış ise de bu alakada sembolik olmaktan ileri geçememektedir. Ahi Şorba örneğinde Kastamonu bölgesindeki Ahi faaliyetleri Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar şehirde taşkınlıklardan

ve devlete sorun teşkil edecek, toplum ve ülke güvenliğini tehdit edecek hadiselerden uzak tutmuş, istikrarlı bir toplum hayatı sağlamıştır.

Yukarıda ele alındığı üzere ana kaynaklar ve arşiv vesikaları tıpkı diğer Türk nüfusunun yoğunlaştığı Anadolu şehirlerinde olduğu gibi Kastamonu bölgesinde de kaza merkezlerine ve köylere varıncaya kadar Ahi zaviye ve vakıflarının, Ahi önderlerinin esnaflık ve zanaatkârlık üzerinde derin izler bıraktıkları görülmektedir. Ahilik kültürünün sırf tarihi bir geçmiş ve yaşanmışlık olarak ele alınması uygun değildir. Ahilerin yaşam tarzları, üretim biçimleri ve ürettikleri mamulleri topluma sunuş şekilleri günümüz insanına da mutlaka tesir etmelidir. Günümüz insanını mustarip duruma düşüren çarpık üretim ve tüketim alışkanlıklarının, ekonomide kapitalist anlayışın toplumu “maddeyi putlaştırma ve insani vasıfların önüne maddi menfaatleri geçirme” gibi olumsuz durumlardan kurtulmanın başka çaresi yoktur. Ekonomide sadece ve sadece kazan-kazan, gücünün haklı kabul edildiği, zayıfın ezilip yokluğa sürüklendiği bir yapıda Ahilik düşüncesine her geçen gün daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. İnsan dışında her şeyi, haksız rekabet içerisinde pazarlayan büyük alışveriş merkezlerinin küçük, ama kaliteli, topluma insani ilişkiler içerisinde hizmet götüren esnaf ve zanaat erbabını silip süpürdüğü bir ortamda paylaşımcı, herkesin kursağına ekmek gitsin düşüncesinde olan Ahilik öğretilerine geri dönmek gelecek kuşakların erdemli bir şekilde yetiştirilmesi açısından da zorunludur.

Kaynakça

A. Arşiv Belgeleri

BOA, Sadaret Mektubî Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT.MHM), 755/81, <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>

BOA, Bâbîâli Evrak Odası Evrakı (BEO), 2960/221993, <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>

BOA, Cevdet Belediye (C.BLD), 60/2988, <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>

BOA, Cevdet Evkaf (C.EV), 150/7499; 211/10545; 35/1748; 420/21275; 578/29180; 63/3106, <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>

- BOA, Evkaf (EV), Defter nr. 1993, s.159; nr. 207, s. 4, 52, <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA, Evkaf Muhasebe Kalemî (EV. MH), 1212/216; 1357/312; 1369/141;1473/60; 1773/48, 1369/112; 1407/176; 1407/177; 1407/179; 162/163; 391/94; 761/292, <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA, Evkâf Zimmet Halifeliği (EV. ZMT), 164/102; 46/15, 197/148, https://katalog.devletarsivleri.gov.tr
- BOA, Evkaf Başkitabeti (EV.BKB), nr. 95/14, https://katalog.devletarsivleri.gov.tr
- BOA, Evkâf Mektubî Kalemî Cihat Kalemî (EV.MKT.CHT), 520/37; 736/30, https://katalog.devletarsivleri.gov.tr
- BOA, Evkâf. Tahrirât (EV.THR), 150/63; 188/89; 188/90; 240/85; 251/143; 251/53; 251/54; 252/8; 285/13, https://katalog.devletarsivleri.gov.tr
- BOA, Şûra-yı Devlet Evrakı (ŞD), 178/25, https://katalog.devletarsivleri.gov.tr
- BOA, Tahrir Defteri (TD), nr. 100, s.307; nr.438, s.599, 600, 609, 637, 638, 662, 735; nr. 456, s. 23-24, 59-60, https://katalog.devletarsivleri.gov.tr
- BOA, Sadaret Âmedî Kalemî Defteri (A.DVN), 155/56, https://katalog.devletarsivleri.gov.tr
- Kastamonu Şer'îyye Sicil Defteri*, 1/109; 16/12; 19/35; 30/88; 32/270; 37/101; 39/201; 40/153, 228-229, 258; 106/210; 110/239-240; 210/51; 41/123.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Defter nr. 229, s.45; Defter nr. 233, s.8; Defter nr. 2515, s.24, 84; Defter nr. 259, s.36; Defter nr. 310, s.2; Defter nr. 4086, s.11; Defter nr. 485; Defter nr. 582, s.157, 227; Defter nr. 591, s.12; Defter nr.1766, s.355-356.

B. Kaynak Eserler ve Araştırmalar

- “Ahi Şorve Türbesi”. <http://www.evliyalar.net/ahi-sorve>. Erişim: 01.12.2021.
- Cuinet, Vital. *La Turquie D'Asie Geographie Administrative, Statistique Descriptive et Raisonnee de Chaque Province De L'Asie-Mineure*. 4 Cilt, Paris: Ernest Leroux, 1894.
- Cunbur, Müjgân, “Kastamonu Tarihinde Ahiler ve Esnaf Kuruluşları”. *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu Tebliğler (19-21 Ekim 1988 Kastamonu)*. 8. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1989.
- Çifçi, Fazıl. *Kastamonu Camileri, Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*. Ankara: Kastamonu Belediyesi Yayınları, 2012.
- Dağsever, Veli İlker. *2 Numaralı Kastamonu Şer‘iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H. 1084-1087/M. 1673-1677)*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Ebû Abdullah Muhammed ibn Battutâ Tancî, *İbn Battutâ Seyahatnâmesi*. 1 Cilt. çev. A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Eravcı, H. Mustafa. “Ahi Ali Dergâhı”. *Ahilik Ansiklopedisi*. 32. Ankara: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayını, 2014.
- Eravcı, H. Mustafa. “Ahi Ali Türbesi”. *Ahilik Ansiklopedisi*. 35. Ankara: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayını, 2014.
- Eravcı, H. Mustafa. “Ahi Arslan Zaviyesi (Küre)”. *Ahilik Ansiklopedisi*. 40. Ankara: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayını, 2014.
- Eravcı, H. Mustafa. “Ahi Baba Zaviyesi (Araç)”. *Ahilik Ansiklopedisi*. 46. Ankara: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayını, 2014.
- Eravcı, H. Mustafa. “Ahi Çelebi Zaviyesi (Devrekâni)”. *Ahilik Ansiklopedisi*. 62. Ankara: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayını, 2014.
- Eravcı, H. Mustafa. “Ahi Efendi Zaviyesi”. *Ahilik Ansiklopedisi*. 71. Ankara: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayını, 2014.
- Eravcı, H. Mustafa. “Ahi Fethullah”. *Ahilik Ansiklopedisi*. 103. Ankara: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayını, 2014.

- Eravcı, H. Mustafa. “Ahi Mustafa (Küre)”. *Ahilik Ansiklopedisi*. 144. Ankara: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayını, 2014.
- Eravcı, H. Mustafa. “Ahi Nizameddin Zaviyesi”. *Ahilik Ansiklopedisi*. 148. Ankara: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayını, 2014.
- Eravcı, H. Mustafa. “Ahi Seydi Zaviyesi (Tosya)”. *Ahilik Ansiklopedisi*. 163. Ankara: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayını, 2014.
- Erdemir, Yaşar. “Ahi Şorba Türbesi”. *Ahilik Ansiklopedisi*. 182. Ankara: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayını, 2014.
- Güner, Umut, “Cahiliye Devrinden Abbasilerin Son Dönemine Kadar Fütüvvet Teşkilatı'nın Gelişimi”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 3/10, (Aralık 2016), 185-201.
- İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler*. haz. İsmet Parmaksızoğlu. (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2000).
- Kankal, Ahmet. “Ahi Ali Mescidi”. *Ahilik Ansiklopedisi*. 33-34. Ankara: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayını, 2014.
- Kankal, Ahmet. “Ahi Fetheddin Değirmeni”. *Ahilik Ansiklopedisi*. 102. Ankara: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayını, 2014.
- Kankal, Ahmet. Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı), Ankara: Zafer Matbaası, 2004.
- Kazıcı, Ziya. “Ahilik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/540-541. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Köksal, M. Fatih. *Ana Kaynaklarıyla Türk Ahiliği Ahilik-Fütüvvet Yazıları*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2015.
- Küçükdağ, Yusuf. “Ahi Şorba Zaviyesi Vakfiyesi”. *Ahilik Ansiklopedisi*. 183-184. Ankara: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayını, 2014.
- Muallim Cevdet. “Ahilerde Ocak Teşkilâtı”. *Büyük Mecmua*. 8/132-133. 28 Mayıs 1335.
- Muallim Cevdet. “İslâm-Türk Teşkilât-ı Medeniyyesinden -1- Ahiler Müessesesi”. *Büyük Mecmua*. 5/77-78. Nisan 1335.

- Öntuğ, M. Murat. “Ali Tur Şah Zaviyesi”. *Ahilik Ansiklopedisi*. 187. Ankara: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayını, 2014.
- Sakallıoğlu, Tuncay. “Ahilerin Efendisi Zahreddin Resul veya Ahi Şorba”. <https://www.kastamonur.com>. Erişim 01.12.2021.
- Şahin, İlhan. “Ahî Evran”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/529. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Şapolyo, Enver Behnan. *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1964.
- Şemseddin Sami, *Kâmusü'l-A'lâm*. 5 Cilt. İstanbul: Mihran Matbaası, 1314/1896.
- Yakupoğlu, Cevdet. “Kastamonu’da Ahî Şorba Zaviyesi’nin Yeni Bulunan Vakfiyesi”. *Millî Kültürümüzün Mayası Halk Kültürü Ahîlik ve Kastamonu Panel ve Sempozyum Bildirileri (23-24 Mayıs 2019 Kastamonu)*. 79-84. Kastamonu: Kültür Konseyi-Kastamonu Valiliği Yayını, 2019.
- Yakupoğlu, Cevdet. “Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılar Döneminde Kastamonu Çevresinde Ahiler”. *Erdem*. 55/159. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2009.
- Yaman, Talât Mümtaz. *Kastamonu Tarihi-I*. İstanbul: Ahmed İhsan Matbaası, 1935.
- Yücel, Yaşar. *XIII-XV. Yüzyıllar Kuzeybatı Anadolu Tarihi Çobanoğulları-Candarogulları Beylikleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1980.

GİRESUN'DA AHİ OCAKLARI

*Beyhan KESİK***

Özet: Anadolu Selçukluları zamanında başlayan fütüvvet hareketinin kurumsal adı sayılan ve Ahi Evran-ı Velî önderliğinde kurulan Ahilik; daha çok esnaf arasında gelişmiş olmakla birlikte özellikle XIII-XIV. yüzyıllarda esnaf dışından da beyler, hükümdarlar, müderrisler, askerler gibi çeşitli meslek erbabını bünyesinde barındıran sivil bir toplum kuruluşudur. Zaman içerisinde Ahilik, Anadolu'da sınaî ve ticari bir mahiyet kazandığı gibi, bu kuruluşa mensup olanların iş yeri, atölye, tekke ve zaviyelerinde mesleki eğitim ve öğretimin sürdürüldüğü bir ocak olma özelliği de kazanmıştır. Bu ocaklar, maddi ve manevi yönleriyle iyi insan yetiştirmeyi amaçlayan, XIII-XIV. yüzyıllarda Anadolu sahasında etkili olan eğitim-öğretim kurumları şeklinde özetlenebilir. Zaviyeler ise o dönemde, genel olarak bir şeyh ile dervişlerin yaşadığı küçük tekke yapılarıdır. Dönemin şartlarında ihtiyaç duyulan eğitim, ibadet, barınma, beslenme, temizlenme ve hatta ulaşım alanlarında hizmet vermesiyle dikkat çeker. İçinde buldukları coğrafyada dönemin mimari tasarımıyla paralellik arz eden zaviye yapıları, büyüklük durumuna göre semahane, cami/mescit, aşevi ve medrese gibi unsurlardan meydana gelmektedir. Giresun'da da zaviyeler ve bu zaviyelerin dervişleri cami, medrese, aşevi, köprü, su kuyusu ve değirmen gibi yapılarla kırsal yaşamda hayata da yön vermişlerdir. Çalışmamızda söz konusu zaviyeler hakkında bilgiler verilecek ve bu zaviyelerin Giresun ve çevresindeki faaliyetlerinden bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: Giresun, Ahilik, Ocak, Zaviye.

The Ahi Ocaks of Giresun

Abstract: "Ahilik" refers to the institutional name of the futuwwa (Turkish-Islamic guild) movement that began in Anatolia during the Seljuk period. It was founded under the leadership of Ahi Evran-ı Velî. A non-governmental organization or sorts, it large evolved among tradesmen, especially in the 13th and 14th centuries – albeit it also included "beys," leaders, scholars/men of letters, and even soldiers. Over time, the Ahi community gained an industrial and commercial character. It eventually even grew into an "ocak" (lit. hearth) that offered vocational training in the workshops, lodges and zawiya's of its members. These ocaks had material and spiritual influence, and aimed to groom good people. One might consider them as being Anatolia's first proper education system/network. During that period, zawiya's served as small lodges where sheikh and dervishes resided. The myriad of services they offered (as required by conditions of that period) when it came to education, worship, shelter, dining, cleaning and even transportation are rather astounding. Zawiya's, architecturally speaking, matched the general trends in architecture of that period for that region. They often consisted of semahanes, mosques/mesjids, soup kitchens and madrasah –

* Prof. Dr., Giresun Ü. Fen Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl., beyhan.kesik@giresun.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3495-4745>

according to their size. In the Turkish province Giresun, zawayas and their dervishes played a major role in shaping rural life. They were behind the building of many a place of worship, school, soup kitchen, bridge, water well, and mill for locals. This study aims to enlighten readers about Giresun's zawayas and the many projects they would have been involved in.

Keywords: Giresun, Ahilik, Ocak, Zawiya.

Giriş: Ahilik Nedir?

Anadolu Selçukluları zamanında başlayan fütüvvet hareketinin kurumsal adı sayılan ve Ahi Evran-ı Velî önderliğinde kurulan Ahilik; daha çok esnaf arasında gelişmiş olmakla birlikte özellikle XIII-XIV. yüzyıllarda esnaf dışından da beyler, hükümdarlar, müderrisler, askerler gibi çeşitli meslek erbabını bünyesinde barındıran sivil bir toplum kuruluşudur. Türk kültür tarihinde oldukça mühim bir yere sahip olan Ahilik teşkilatı; mesleki alanlar başta olmak üzere dinî, ahlaki, toplumsal, kültürel ve siyasi alanlarda da faaliyet göstermiştir. Kuruluşundan itibaren Ahiliğin en önemli işlevi toplumun fertlerinin ticaret, sanat, ekonomi gibi farklı meslek alanlarında yetişmelerini sağlamak, onları ahlaki açıdan geliştirmek, çalışma şartlarını iyi insan meziyetlerini esas alarak düzenlemektir. Kısacası Ahilik; bireyin, toplumun ve tüm toplumsal yapıların barış ve esenlik içinde yaşamalarını hedefleyen, insanlara ve insanlığa hizmet eden sosyo-ekonomik bir kurumdur.

Ahiliğin Doğuşu ve Yayılışı

Siyasi ve sosyal durumu gittikçe bozulan devletin otoritesinin yeniden kurulması ve içtimai huzurun sağlanması için fütüvvet birliklerinin büyük bir güç olacağını düşünen Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh (1180-1225), bu teşekkülleri siyasi otoriteye bağlamada önemli bir başarı sağlamıştır. Fütüvvet birliklerini yeniden teşkilatlandıran Nâsır, bu birliklerin fütüvvetnâmelerde yer alan ilke ve kurallarını düzenlemiştir. Bununla birlikte diğer Müslüman hükümdarlara da elçi ve fermanlar göndererek onları fütüvvet teşkilatına girmeye davet etmiştir. Bu davetlerin neticesinde I. Gıyâseddin Keyhusrev döneminde ilk kez Anadolu Selçuklu Devleti'yle temas kurmuştur (1204). Keyhusrev'in hocası Mecdüddin İshak (Sadreddin Konevî'nin babası), Bağdat'a Halife Nâsır'a elçi olarak gönderilmiş, dönüşünde Sultan I. Gıyâseddin'in isteği üzerine Halife Nâsır tarafından gönderilen Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Evhadüddîn-i Kirmânî ve Şeyh Nasîrüddin Mahmûd el-Hûyî gibi büyük mürşit ve mutasavvıfları Anadolu'ya getirmiştir. Akabinde Evhadüddîn-i Kirmânî ve halifeleri Anadolu'nun her tarafında irşat faaliyetlerine başlamış, onlar için Anadolu'da çok sayıda tekke ve zaviye yapılmıştır. Ahiliğin kuruluşu ise I.

İzzeddin Keykâvus ve I. Alâeddin Keykubad'ın da fütüvvet teşkilatına girmeleriyle tamamlanmıştır. Özellikle Ahî Evran adıyla tanınan Şeyh Nasîrüddin Mahmûd (ö. 1262), I. Alâeddin Keykubad'ın büyük destek ve yardımıyla Ahiliğin Anadolu'da kurulup gelişmesinde büyük rol oynamıştır (Kazıcı 1988: 540).

Anadolu'da yepyeni bir kuruluş olarak ortaya çıkan Ahilik, zamanla Kırım ve Balkanları da içine alarak köylere kadar yayılmış ve bir teşkilat hâlini almıştır. XIII-XVI. yüzyıllar arasında Ahi teşkilatına dâhil olan devlet ricalinden kimselerin, kadıların, müderrislerin, önemli tarikat şeyhlerinin, büyük tacirlerin, bu teşkilatın sosyal ve ekonomik refahını yükseltmede önemli rol oynadıkları görülmektedir. İlk zamanlar bu teşkilat; Mevlevî, Bektaşî, Kadiri, Babai şeyhlerinden oluşsa da zaman içerisinde alplar ve esnaf teşekküllerinin de dâhil olmasıyla geniş kitlelere yayılmıştır (Anadol 1991: 46-47). Hem şehirlerde hem de köyler ve uç bölgelerde büyük nüfuza sahip olan bu teşkilatın mensupları, özellikle Anadolu'da devlet otoritesinin zayıfladığı XIII. yüzyılda, şehir hayatında iktisadi ve siyasi yönden oldukça önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bağımsız siyasi bir güce sahip olmamakla birlikte Ahiler, merkezî otoritenin zayıfladığı, anarşi ve kargaşanın ortaya çıktığı zamanlarda siyasi ve askerî güçlerini göstererek önemli fonksiyonlar üstlenmişlerdir. Özellikle Moğol istilası esnasında Ahi birlikleri, şehirlerin yönetimine mahallî otorite olarak hâkim olmuş; I. Alâeddin Keykubad'ın, oğlu II. Gıyâseddin Keyhusrev tarafından öldürülmesinden sonra, II. Gıyâseddin'e karşı direniş göstermiş ve onun Köseadağ'da Moğollara yenilmesinin ardından Tokat ve Sivas'ı ele geçiren Moğollara karşı Kayseri'yi başarıyla savunmuşlardır (Kazıcı 1988: 540-541).

Osmanlı'nın kuruluş dönemindeki beylerin ihtiyaç duydukları bürokratik ve askerî öğelerin Ahi zaviyelerinden sağlanabildiğini, Ahilerin Anadolu'da gerçekleştirmiş oldukları toplumsal, ekonomik, askerî ve siyasi faaliyetler göstermiştir. Bu itibarla Ahiler, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde ülke yönetimi ve politikasıyla iç içe bulunmuş, dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda büyük rol oynamışlardır (Acar 2020: 60-61). Ahilerin desteğini alan Osmanlı Beyliği, bu sayede kısa sürede gelişmiştir. Zaviye sahibi bir Ahi lideri olan Şeyh Edebalı, Osman Gazi'ye ilk defa padişahlığı ve devlet kuruluşunu müjdelemiş ve onu bu yola yöneltmiştir:

“Osman Gazi niyazda bulundu ve bir lahza ağladı. Uyku bastırınca yatıp uyudu. Kendilerinin aralarında bir sevgili şeyhin bulunduğunu gördü. Onun pek çok kerameti görülmüştü ve bütün halk ona candan gönülden bağlı idiler. O dervişti, ancak bu, içinde saklıydı. Dünyalığı, malı, davarı

pek çok idi. Dervişlere mahsus çerağ ve alem sahibiydi. Hiçbir zaman konduğu eksik olmaz, gelenden gidenden evi boş kalmazdı. Osmā Gazi de bu yüce insana zaman zaman gelir misafir olurdu. Osman Gazi uyuyunca düşününde bu yüce kişinin koynundan bir ayın doğarak geldiğini ve kendi koynuna girdiğini gördü. Bu ay Osman Gazi'nin koynuna girdiği anda göbeğinden bir ağaç biter, gölgesi bütün âlemi kaplar ve gölgesinin altında dağlar meydana gelir ve bu dağların dibinden sular çıkar. Bu çıkan sulardan kimileri içer, kimileri de bahçeler sular ve çeşmeler akıtır. Sonra uykudan uyandı, gelip Şeyh'e haber verdi. Şeyh, 'Oğul Osman Gazi, sana müjdelersun, yüce Tanrı sana ve nesline padişahlık verdi, kutlu olsun. Ayrıca benim kızım Malhun, senin eşin olacak.' dedi ve o anda nikâhlayıp kızını Osman Gazi'ye verdi." (Yavuz-Saraç 2003: 57).

XV. yüzyıldan sonra Ahilerin siyasi ve askerî etkileri giderek azalsa da Ahilik kendi kural ve kurullarıyla III. Ahmet dönemine (1703-1730) dek varlığını sürdürmüştür. Bu dönemde 1727 yılında, "gedik" denen bir uygulamaya geçilmiştir. Ancak bu uygulamaya geçişi Ahiliğin sonu olarak değerlendirmek doğru olmaz. XIX. yüzyılın sonuna kadar zaman ve değişen şartlara uyum sağlayarak Anadolu'nun hemen her yerinde varlıklarını sürdürdükleri ve kendi gelenek ve sistemlerini yaşattıkları bilinmektedir. Zaman içerisinde Osmanlı topraklarının genişlemesinin bir sonucu olarak hem Müslim ve Gayrimüslim tebaa arasında din ayrımı gözetmeyecek hem de Ahilik teşkilatının kimi fonksiyonlarını yerine getirecek bir kurum olan "gedik" kurulmuştur. Ancak bu oluşumda yalnızca devletin topraklarındaki genişleme değil, Ahi teşkilatlarının zaman içerisinde esnaf ve halk arasındaki etkisinin azalması ve devletin söz konusu işleri kontrol altında tutma isteği de etkili olmuştur. Zaman geçtikçe oluşan hukuki problemler nedeniyle gedik uygulaması 1861'de; bir tür esnaf teşkilatlanması olan loncalar da 1912'de çıkarılan birer kanunla kaldırılmıştır (Köksal 2008: 121-125).

Giresun Ahi Ocakları

Genelde Karadeniz, özelde de Giresun yöresinde faaliyet gösteren Ahiler, 1243 Köseadağ Savaşı sonrası gelişen Moğol işgali nedeniyle uç bölgelere çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu süreçte yörede öne çıkan önemli Ahi liderleri şunlardır:

Niksar'da Ahi Pehlevan: Ordu yöresi ile Giresun'un batısını etkilemiş, ona bağlı dervişler bu bölgenin iskânında etkili olmuşlardır. Piraziz ve Bulancak yöresinde Şeyh İdris, Şeyh Musa; Dereli'de Şeyh Mustafa ve Samid Abdal, Şeyh Abdullah gibi isimler, bu dervişlerden bazılarıdır.

Bayburt'ta Ahi Emir Ahmed Zencanî ve Erzincan'da Ahi Eyne Beğ akla ilk gelen diğer isimlerdir (Bunlara bağlı dervişler de Giresun'un doğu kısımlarında etkili olmuşlardır. Tirebolu'da Mevlana Ede Derviş, Espiye'de Şeyh Menteşe, Yağlıdere'de Hacı Abdullah Halife gibi...).

Bu Ahi liderleri Anadolu'nun fetih ve iskânı sürecine katılıp Emir Süleyman Bey ve Melik Ahmed Bey gibi lider kişilerin emrinde halkın sevk ve idaresine iştirak etmişlerdir. Osmanlı idaresine girildikten sonra ise daha çok yol/derbent hizmetinde, cami ve medrese gibi alanlarda görevler üstlenmişlerdir. Bu yüzden Anadolu'nun iç kesimindeki şehirlerde görülen esnaf Ahi loncalarına bölgede pek rastlanmaz. Samsun ve Trabzon şehirlerinde tesis edilen loncalar da çok fazla etkili olamamıştır.

İçinde buldukları coğrafyada dönemin mimari tasarımıyla paralellik arz eden ocak/zaviye yapıları, büyüklük durumuna göre semahane, cami/mescit, aşevi ve medrese gibi unsurlardan meydana gelmektedir. Giresun'da da ocaklar/zaviyeler ve bunların dervişleri; cami, medrese, aşevi, köprü, su kuyusu ve değirmen gibi yapılarla kırsal yaşamda hayata da yön vermişlerdir. Söz konusu ocaklar/zaviyeler şunlardır:

Yakup Halife (Giresun-Merkez): Yakup Halife hakkında kaynaklarda pek bir bilgi bulunmamaktadır. Duroğlu Beldesi'nin Çatak Mahallesi'nde cuma camii, medrese, değirmen ve imareten oluşan küçük bir külliye kurmuş ve bu bölgeyi bayındır hâle getirmiştir. Söz konusu ocağın Osmanlı idaresinin bölgede tesisinden önce Hacıemiroğulları hükümdarı Süleyman Bey zamanında kurulduğu, civar köy ve kasabalarda da etkili olduğu bilinmektedir. Ocağın kurulduğu Çatak Mahallesi, Aksu Deresi'ne ulaşan iki küçük akarsuyun çevrelediği yarımada görünümlü bir yerdir. Ocağa/Zaviyeye gelir getiren köy ve mezarlar Çatak çevresindedir. Yakup Halife Derbendi'ne bağlı köprüler Aksu Deresi üzerinde, Cami ise Guraba Mahallesi'nde kurulmuştur.

1514'te Safevî propagandasının etkisini kırmak amacıyla Trabzon valiliğine atanan Bıyıklı Mehmet Paşa, göreve getirildikten kısa bir süre sonra 1515'te Şah İsmail'in adamlarından Rumlu Nur Ali Halife'yi Erzincan civarlarında yenilgiye uğratarak öldürmüştür. Bu sayede kaynaklarda "Kızılbaş Fetretî" olarak adlandırılan Safevî yayılması engellenmeye çalışılmıştır. İşte böyle siyasi ve toplumsal karmaşanın yaşandığı bir dönemde, Osmanlı ordusuna bağlı birliklerin, hacı kabilelerinin, yaylalara çıkan sürülerin ve ticari taşımacılık yapan kervanların kullandığı yollar üzerine, stratejik noktalara derbentler ve ocaklar kurularak buralar bayındır hâle getirilmiş, güvenlik sağlanmıştı. Yakup Halife derbendi, ocağı/zaviyesi ve cami de böyle stratejik bir

yol üzerine; diğer köylerden gelen geçen halkın buluşma noktasına inşa edilmiştir. Burada bulunan cuma camii ve ocakta/zaviyede görevli din adamlarının ürettiği fikirler ve inanç iklimi çevreye yayılma imkânı bulmuştur (Fatsa 2017: 204-214).

Hacı Abdullah Efendi Tekkesi (Giresun-Yağlıdere): Karadeniz’de Ahi hareketini yönlendiren, motive eden üç büyük tekkeden biri olan Yağlıdere’deki Hacı Abdullah Efendi Tekkesi de Türk-İslam kolonizasyonunda büyük bir rol üstlenip Müslüman Türk aşiretlerinin bölgedeki iskân faaliyetlerine ve yerli Hristiyan halkın Müslümanlığı kabul etmesine öncülük etmiştir. Hacı Abdullah Halife, babası Kasım Halife ve kardeşi Hamza Fakih ile beraber XV. yüzyılın ikinci yarısında Yağlıdere vadisine yerleşerek burada cami, medrese, değirmen ve imareten oluşan küçük bir külliye kurarak faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu mekâna coğrafi özellikleri ve mensubiyetlerini atfen de “Ahiçukuru” adı verilmiştir. Aynı şekilde Şeyh Mustafa, Kırık nahiyesi -bugünkü adıyla Yavuzkema Beldesi- içindeki köylerin yerleşime açılmasına; Melik Ahmed Bey’in isteğiyle Mevlana Ede Derviş, merkezi Bedrama Kalesi olan alanın Türkleşmesinde öncülük etmiştir. Bunun yanı sıra Şeyh Mesut, Hristiyan halkın yaşadığı Buluncak Öksün köyüne, Şeyh İdris ise Piraziz ilçesine birer tekke kurarak bölgenin Türkleşme ve de İslamlaşma sürecine katkıda bulunmuşlardır (Fatsa-İltar 2016: 23).

Şeyh Mustafa Ocağı/Zaviyesi (Dereli-Yavuzkema): 1397’de Hacımiroğulları hükümdarı Süleyman Bey’in fetih ve iskân faaliyetiyle Müslümanlaşan Yavuzkema Beldesi ile çevresindeki köyler Osmanlı’ya katılmış; Şeyh Mustafa ocağı/zaviyesi de bu fetihten hemen sonra Aksu deresinin yukarı havzasını oluşturan bölgenin merkezi sayılabilecek konumdaki Depealan (Şıhlar) denilen yerde kurulmuştur. Bu ocak/zaviye, etkin bir sosyal yardımlaşma, bayındırlık, güvenlik, eğitim ve irşat kurumu olarak yüzyıllarca bahsi geçen havzada faaliyet göstermiştir. Bu faaliyetler neticesinde bulunduğu bölgeyi şenlendirmiş; çeşitli köylerin kurulmasına ve buraların bayındır hâle getirilmesine vesile olmuştur (Fatsa 2017: 276-283).

Mevlana Ede Derviş (Tirebolu/Edeköy): Giresun’un doğu bölgesini fethederek iskâna açan Çepni lideri Melik Ahmed Bey tarafından kurulan vakfın çatısı altında bir ocak/zaviye, bir medrese, bir de cami tesis edilmiş olup bu kurumların idaresinde muhtemelen bir Ahi şeyhi olan Mevlana Ede Derviş görevlendirilmiştir. Söz konusu kurumlar, bölge halkına yüzyıllarca din ve ilim hizmeti vermiş, Kelkit vadisinden Harşid yoluyla Tirebolu limanına ulaşan yolun imaret hizmetleri de yine bu ocak/zaviye tarafından yürütülmüştür. Günümüzde bu ocağın/zaviyenin yapılarından sadece değirmen kalmış, imaret ve cami yeri kaybolmuştur (Fatsa 2017: 238-243).

Şeyh İdris Ocağı/Zaviyesi (Piraziz-Şeyhli): Giresun'un batısında Piraziz ilçesinin Şeyhli köyünde kurulmuş olup civar köy ve kasabaları da etkisi altına almıştır. Ocak/Zaviye yapılarından cami Gökçeali köyünde, tekke Şeyhli mahallesinde, değirmen ise Nefs-i Piraziz köyündedir. Ocağın/Zaviyenin bir şubesi de buraya yakın bir yerde bulunan Hasanşeyh köyünde tesis edilmiştir. Bu bölge, Osmanlı hâkimiyeti altına girmeden önce halkı Çepni aşiretlerinden oluşan Hacıemiroğulları Beyliği'nin egemenlik sahası içinde; Pontus sınırında bir çeşit uç bölgesindedir. 1390'lı yıllarda Çepni ileri gelenlerinden Emir Süleyman Bey idaresindeki aşiretler, köy ve mezraları kurmakla meşgul iken Şeyh İdris ve çevresindeki dervişler de buralarda cami, mescit, medrese, değirmen, köprü ve aşevi gibi kurumların teşkiline çalışmışlardır. Şeyh İdris'in yaşadığı ve etkili olduğu bölgenin Osmanlı idaresine geçişi 15. yüzyılın başlarına rastlamaktadır. Bu dönem Hacıemiroğulları Beyliği'nin idari sisteminin ve toplum mirasının büyük ölçüde sürdüğü bir zaman dilimidir. Başka bir ifadeyle söz konusu ocak/zaviye, fetih ve ilk iskân sürecinde oynadığı yapıcı rolü bu defa Osmanlı idaresine geçişte göstermiştir. Bu yüzden de zaviye, çağdaşlarına göre oldukça güçlü ve etkili gözükmektedir (Fatsa 2017: 269-276).

Şeyh Musa Ocağı/Zaviyesi (Balıncak-Şeyh Musa): Tahrirlerde yer alan kayıtlara göre, bu zaviyenin kurulduğu köyün adı Gebegeriş'tir. Bu yerin günümüzde nerede olduğu hususunda netleşmiş herhangi bir bilgi yoktur. Şeyh Musa türbesinin konumu ve köyün adının yüksek bir topografyayı işaret etmesi, zaviyenin Balıncak ile Piraziz ilçeleri arasında Pazarsuyu/Bozat Deresi ve Domuzderesi arasında kurulduğunu göstermektedir. Bu ocak/zaviye hakkında kaynaklarda detaylı bir bilgi bulunmamaktadır (Fatsa 2017: 267-269).

Şeyh Oruç Bey Ocağı/Zaviyesi (Balıncak-Kovanlık): Ocak/Zaviye, Balıncak merkeze 34 kilometre güneyde Kovanlık Beldesinde kurulmuştur. Faaliyette olduğu dönemlerde, Elmalı nahiyesi içinde Ekservende köyüne bağlı Kazıklı mezrasındadır. Şeyh Oruç ocağı/zaviyesi, devlet düzeninin tam olarak sağlanmadığı bir ortamda tesis edilerek toplumsal düzenin sağlanmasında, yeni yerleşim yerlerinin açılmasında ve yarı göçebe topluluklar arasında kardeşlik tesis edilmesinde görev üstlenmiş, gönüllülük esasına dayalı bir kurum olarak yöre tarihindeki yerini almıştır. Bu kurumun; Balıncak ilçesinin Türkleşmesinde, dolayısıyla da İslamlaşmasında önemli bir katkısı vardır (Fatsa 2017: 260-265).

Sonuç

Ahilik, Giresun ve çevresinde fetih faaliyetleri ve kırsalda sosyal yaşamın düzenlenmesi görevleriyle kendini göstermektedir. Bu bölgede Ahilerin sosyal hayatın içinde oldukları ve sosyal hayatı canlı kıldıkları görülmektedir. Kırsal yaşamda henüz devlet yönetiminin tesis edilmediği ortamlarda, iskân faaliyetlerini yürüten Ahiler, Türk toplumunun adeta manevi önderleri olmuşlar ve bölgenin Türkleşmesinde ve de İslamlaşmasında etkin rol oynamışlardır. Bir nevi bölgenin manevi fethini gerçekleştirmişlerdir.

Kaynakça

- Acar, Ali. “Ahilikte Gelir Dağılımını Dengeleyici Sosyal Güvenlik Sistemi”. *Osmanlı Klasik Çağı Sonlarından Cumhuriyete Kadar Ahilik*. Uluslararası V. Ahilik Sempozyumu, 2020.
- Anadol, Cemal. *Türk-İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeleri*. Ankara: Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları 1991.
- Bayram, Mikâil. *Ahi Evren Hâce Nasirü'd-din Mahmud ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2018.
- Fatsa, Mehmet. *Karadenizde Zaviyeler (15-17. Yüzyıl)*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2017.
- Fatsa, Mehmet, Gazanfer İltar. *Hacı Abdullah Halife Tekkesi*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2016.
- Kazıcı, Ziya. “Ahilik”. *İslâm Ansiklopedisi*. C.1. İstanbul: TDV Yayınları. 1988.
- Köksal, M. Fatih. *Ahi Evran ve Ahilik*. Kırşehir Valiliği Yay., 2008.
- Köksal, M. Fatih. *Ana Kaynaklarıyla Türk Ahiliği Ahilik-Fütüvvet Yazıları*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2015.
- Köksal, M. Fatih. “Fütüvvetnâmelere Göre Cerrahlık ve Tabip Şerefeddîn Fütüvvetnâmesi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (26): 2021a, 426-447.
- Köksal, M. Fatih. *Bir Anadolu Efsanesi: Ahi Evran*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2021b.

Yavuz, Kemal, M. A. Yekta Saraç. *Âşık Paşazâde-Osmanlıoğullarının Tarihi*.
İstanbul: K Kitaplığı Yay., 2003.

HACI BEKTAŞ VELÎ İLE AHI EVRAN İLİŞKİSİNE DAİR BAZI DÜŞÜNCELER*

Harun YILDIZ**

Özet: Kültür ve medeniyet tarihimiz içerisinde dikkat çekici bir yere sahip olan Hacı Bektaş Velî'nin Anadolu'nun İslamlaşması ve Türkleşmesi sürecinde önemli bir rolü olmuş, bu süreçte kalıcı etkiler bırakmıştır. O, bir Türkmen babası olarak Moğol istilasından dolayı Horasan'dan Anadolu'ya gelmiş ve yaşamının önemli bir kısmını Anadolu'da geçirmiştir. Erken dönem kaynaklarda Hacı Bektaş Velî'nin Horasan erenlerinden olduğu, özellikle ifade edilir; bu yüzden Horasan coğrafyasının fikrî ve kültürel yapısının onun üzerinde önemli etkileri vardır. Ayrıca ülkemizdeki Alevî-Bektaşî çevreler tarafından önder bir şahsiyet olarak kabul edilir. Tıpkı Hacı Bektaş Velî gibi Ahi Evran da aynı dönem ve şartlarda Anadolu'da yaşamış ve önemli toplumsal faaliyetlerde bulunmuş bir halk düşünürü ve önemli bir kanaat önderidir. O, Anadolu'da Ahiliğin temellerinin atılıp gelişmesi ve değişik bölgelerde örgütlenmesinde etkin bir rol oynamıştır.

Hemen hemen aynı dönem ve şartlarda Horasan'dan Anadolu'ya gelen Hacı Bektaş Velî ile Ahi Evran, Anadolu'nun sosyal ve kültürel anlamda gelişmesi amacıyla çaba sarf etmişlerdir. XIII. yüzyıl Anadolu'sunda ikisinin de sosyal ve kültürel anlamda ciddi katkıları bulunmaktadır. Bu yüzden bu makalede, Anadolu'da hemen hemen aynı yıllarda yaşamış olan Hacı Bektaş Velî ile Ahi Evran arasındaki ilişki, değişik boyutlarıyla ele alınacaktır. Bu çerçevede öncelikle, her birinin yaşamış olduğu tarihsel ve kültürel koşullar ele alınacak, arkasından her ikisi arasında var olan sıcak ve yakın ilişki, farklı boyutlarıyla ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hacı Bektaş Velî, Ahi Evran, Ahilik, Horasan erenleri, Eski Türk Kültürü.

Some Thoughts About The Relationship Between Haji Bektash Veli And Ahi Evran

Abstract: Haji Bektash Veli, who who has a remarkable place in our culture and civilization history, has played an important role in the process of Islamisation and Turkification of Anatolia and left permanent effects in this process. He came to Anatolia from Khurasan due to the Mongol invasion as a Turkman father and spent most

* Bu makale, daha önce hazırlamış olduğumuz "Hacı Bektaş Velî ile Ahi Evran İlişkisi" isimli (*Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 61 (Bahar 2012) sayısında yayınlanan makalemizin gözden geçirilerek yeniden düzenlenmiş olan şeklidir.

** Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Ü. İlahiyat Fak., hyildiz@omu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8524-0593>

of his life in Anatolia. It is especially stated in the early sources that Haji Bektash Veli was one of the Khurasan saints. That's why, the thoughtful and cultural structure of Khurasan region has got an important effect on him. He is also accepted as a leading figure by the Alavi-Bektashi circles in our country. Just like Haji Bektash Veli, Ahi Evran, is a great public thinker and an important opinion leader who has lived at the same period in Anatolia and under the same conditions and acted the important social activities. Ahi Evran had got an important role in establishment and development of Ahilik and its organization in varied regions of Anatolia.

Haji Bektash Veli and Ahi Evran who has come from Hurasan to Anatolia in almost same periods of time and conditions, have struggled to grow up the Anatolia in the meaning of social and culturel. Both of them has serious social and cultural contributions in the Anatolia of the 13th century. Therefore, in this paper, the relationship between Haji Bektash Veli and Ahi Evran, who lived in almost the same years in Anatolia, will be revealed with varied dimensions. In this context first of all, the historical and culturel conditions that each of them lived will be discussed afterwards, the hot and close relationship that exists between both of them will be revealed in different dimensions.

Keywords: Haji Bektash Veli, Ahi Evran, Ahilik, Khurasan saints, Ancient Turkish Culture.

Giriş

Hayatı büyük ölçüde Anadolu'da geçmiş olan Hacı Bektaş Veli (669/1271), kültür ve medeniyet tarihimiz açısından önemli bir kişiliktir. O, aynı zamanda büyük bir halk düşünürü olup Horasan'da, Horasan kültürünün içinde yetişmiş olan güçlü bir fikir adamıdır. Bu yüzden etkileri yüzyıllar boyunca geniş toplum kesimleri üzerinde hissedilmiştir. Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması sürecinde önemli bir role sahip olup bu süreçte kalıcı etkiler bırakmıştır. Ayrıca ülkemizdeki Alevî-Bektaşî topluluklar tarafından da önder bir şahsiyet olarak kabul edilir. Ahi Evran (663/1264) ise, tıpkı Hacı Bektaş Veli gibi, aynı dönem ve şartlarda Anadolu'da yaşamış ve önemli toplumsal faaliyetlerde bulunmuş bir halk düşünürü ve manevi bir toplum önderidir. O, Anadolu'da Ahiliğin kurulup gelişmesi ve değişik yörelerde yerleşmesinde etkin bir rol oynamıştır. XIII. yüzyıl Anadolu'sunda ikisinin de sosyal ve kültürel anlamda ciddi katkılarının olduğu görülmektedir.

Çalışmada başvurulan en önemli kaynaklardan biri, *Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi/ Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş Veli*'dir. Eser, bilindiği gibi, kültürümüzde önemli bir yere sahip olan Menâkıbnâme geleneğinin en önemli örneklerinden biridir. Ayrıca, Bektaşî Menâkıbnâmeleri içerisinde, en tanınmış olanıdır. Eserin önemi, Hacı Bektaş Veli'nin yaşamı ile ilgili geniş ve dikkat

çekici bilgileri, daha çok sözlü halk kültüründeki anlatımları esas alarak, bütüncül bir şekilde ihtiva etmiş olmasından ileri gelmektedir. Eser, temel olarak Hacı Bektaş Velî'nin hayatı ile Anadolu'da ortaya koymuş olduğu faaliyetlerini menkıbevi ve mitolojik bir dil ve çerçeve içerisinde anlatır. Öte yandan, hem Hacı Bektaş Velî ile ilgili bilgi ve rivayetlerin ana kaynağı olması, hem de onun Ahmed Yesevî (562/1166-67) ile ilişkisi bağlamında Yesevîlik ile ilgili an'ane ve menkıbelerin de ülkemizdeki ilk metinlerini ihtiva etmesi açısından ayrı bir öneme sahiptir. Yine Hacı Bektaş Velî'nin Anadolu'da yaşamış olan Ahi Evran, Mevlânâ, Seyyid Mahmud Hayrânî ve Yunus Emre gibi düşünür ve kanaat önderleriyle ilişkileri noktasında da bize kıymetli bilgiler verir. Ayrıca, yazılmış olduğu dönemin dinî inançları, sosyo-kültürel yapısı ve toplumsal gelenekleri ile ilgili önemli bilgi ve malzemeler içermesi de esere orijinallik kazandıran bir niteliğe sahiptir. Dolayısıyla içermiş olduğu mitolojik malzeme ve menkıbe unsurlarına rağmen Hacı Bektaş Velî'nin hem tarihsel şahsiyetinin hem de tasavvufî hüviyetinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacak pek çok veri ihtiva etmektedir.

Ülkemizdeki Alevî-Bektaşî çevreler, Hacı Bektaş Velî'yi önemli ölçüde Vilâyet-nâme'nin sunmuş ve anlatmış olduğu mitolojik çerçeve içinde tanırlar.¹ Bu eser, Alevî-Bektaşî çevrelerde Hacı Bektaş Velî ile ilgili yaygın olan bilgi, rivayet ve inanışların çoğunun ana kaynağını oluşturur.² Bu yüzden Alevî-Bektaşî çevrelerde bir çeşit kutsallık kazanarak yüzyıllar boyunca okunmuş ve halen de okunmaktadır.

Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi'nin müellifi, XV. yüzyılın ikinci yarısıyla XVI. yüzyılın başlarında yaşamış olan *Firdevsî-i Tavîl* (*Uzun Firdevsî*) lakabıyla bilinen Şerâfeddin Musa (ö. M. 1512/1513)'dir.³ Şerâfeddin Musa'nın

¹ A. Yaşar Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", *DİA*, XIV, İst., 1996, 458.

² Bu çerçevede Alevî-Bektaşî kültür ve geleneğindeki Hacı Bektaş algısı için bk., Harun Yıldız, *Geleneksel Algıdan Gerçekliğe Hacı Bektaş Velî Tarihsel Bir Yaklaşım*, Çizgi Kitabevi Yay., Konya, 2019, 91-111.

³ *Firdevsî-i Rûmî* veya *Uzun Firdevsî* diye de anılan *Şerâfeddin Musa*, Balıkesir'de doğmuş olup eğitimini Balıkesir ve Manisa gibi illerde yerine getirerek çocukluğundan itibaren kendini yetiştirmeye çalışmış, daha sonra ise Bursa ve İstanbul'da yaşamış olan bir Osmanlı muharrir ve şairidir. İstanbul'a geldikten sonra Osmanlı sultanları ile yakın irtibat kurarak yazmış olduğu eserleri, Fatih Sultan Mehmet, II. Bayezit ve Yavuz Sultan Selim'e sunmuştur. Çok yönlü bir yazar olduğu anlaşılan Uzun Firdevsî, Vilâyet-nâme'nin dışında en tanınan eseri olan *Süleyman-nâme*'yi Fatih Sultan Mehmet'in emir ve isteği üzerine kaleme alarak eserde Süleyman Peygamber ve çevresinde gelişmiş olan bütün dinî hikâye ve rivayetleri ele almaya ça-

bu eseri, XV. yüzyılın son çeyreği içinde yazmış olduğu tahmin edilmektedir. Eserin manzum, mensur ve hem manzum hem mensur olmak üzere değişik nüshaları vardır. Ülkemizde değişik kütüphanelerde eserin farklı nüshaları bulunmaktadır. Araştırmacılar, elimizdeki en eski vilâyet-nâme nüshasının, XVII. yüzyıldan önceye gitmediğini yani, Hacı Bektaş Velî'nin vefatından bir hayli sonra, yaklaşık olarak 200-230 yıl sonra kaleme alınmış olduğunu ve bunun da 1624 tarihinde yazılmış olduğunu bildirmektedirler.⁴ Bu bağlamda Abdülbâki Gölpınarlı, eserin en eski nüshasının Hacı Bektaş tekkesinden gelen ve günümüzde Ankara (Millî) Kütüphanesinde bulunan nüsha olduğunu belirtir⁵ ki, bizim de yer yer başvurduğumuz nüshalardan biri budur.⁶ Elimizdeki nüsha, 217 varak olup her varakta on bir satır vardır. Yazı stili, okunaklı bir nesihattir. Eseri istinsah eden Ali Çelebi'den sonra eserin değişik dönemlerde sıkça istinsah edilerek çoğaltıldığı, kütüphanelerdeki nüsha sayısının çokluğundan da anlaşılmaktadır.⁷ Ne var ki, bu nüshaların içinde bizzat yaza-

lımıştır. Ne var ki bu eser, Fatih'in vefatına yetişmemiş olup bu yüzden Uzun Firdevsî, eserin önemli bir kısmını II. Bayezid devrinde tamamlamış ve ona sunmuştur. Kendisine "Uzun" lakabının verilmesinin de, eserin uzunluğundan ileri geldiği anlaşılmaktadır. Şerâfeddin Mûsâ, ömrünün son yıllarını memleketi Balıkesir'de geçirmiştir. bk., Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333/1917, II, 357-359; Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (Çev. Coşkun Üçok), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1982, 35-37; Bekir Biçer, *Firdevs-i Rûmî ve Tarihçiliği*, Tablet Yay., Konya, 2006, 25-78; Hüseyin Bal, "Alevî İnanç ve Kültürünün Yazılı Kaynakları", *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*, (Ed. A. Yaşar Ocak), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2009, s. 316; Bursalı Mehmed Tahir, "Uzun Firdevsî (Firdevsî-i Rûmî)", *Türk Yurdu*, IV/75, İst., 1330/1915, 37; M. Fuad Köprülü, "Firdevsî-i Tavîl", *İA*, IV, İstanbul 1977, 649-651; Orhan F. Köprülü, "Uzun Firdevsî", *DİA*, XIII, İst. 1996, 127-129.

⁴ Abdülbâki Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1995, XXIII-XXIV; Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983, 3-4; Yıldız, "Anadolu Alevîliğinin Yazılı Kaynaklarına Bir Bakış", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, XXX, Ankara, 2004, 335.

⁵ Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme*, s. XXIII.

⁶ *Vilâyet-nâme-i Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî*, Millî Kütüphane, Yazma Eserler Bölümü, Kayıt no: 215; ayrıca eserin ferağ kaydına bakıldığında, bu nüshanın Ali Çelebi isimli bir müellif tarafından 1034 yılı Rabîulevvel ayında (1624-1625 yılları) şu an elimizde olmayan daha eski bir nüshadan istinsah edildiği ve yine aynı müellif tarafından Hacı Bektaş tekkesine bağışlandığı anlaşılmaktadır. bk., *Vilâyet-nâme*, vr. 217a.

⁷ Ayrıca, eserin değişik nüshalarıyla ilgili geniş bilgi için bk., Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme*, XXIX-XXXVIII; Ocak, "Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi", *DİA*, XIV, İstanbul

rının kaleminden çıkmış olup tahminen yazıldığı döneme ait (1481-XVI. yüzyıl başları) olan bir nüshaya şu ana kadar rastlanmamıştır. Kullanmış olduğumuz bir diğer nüsha matbu olup İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Zühdi Bey Koleksiyonu, 558/4 numarada kayıtlıdır. Kütüphanede *Velâyetnâme* ismiyle kayıtlı olan bu nüsha, 80 varaktır. İstanbul'da Tatyos Matbaasında H. 1288 tarihinde yayımlanmıştır.⁸

Bu makalede, Anadolu'ya hemen hemen aynı dönem ve şartlarda Horasan'dan gelen Hacı Bektaş Velî ile Ahi Evran arasındaki ilişki, farklı boyutlarıyla ele alınacaktır. Bu çerçevede öncelikle, her birinin yaşamış olduğu tarihsel ve kültürel koşullar ele alınacak, arkasından her ikisi arasında var olan sıcak ve yakın ilişki, değişik boyutlarıyla ortaya konulacaktır.

Hacı Bektaş Velî ile Ahi Evran İlişkisi Üzerine Bazı Düşünceler

Hacı Bektaş Velî ile fütüvvet ehlinin Anadolu'daki öncüsü ve ulusu olan Ahi Evran arasındaki ilişkiye dair birtakım şeyler söylemek mümkündür. Her şeyden önce her ikisi arasında yakın, sıcak ve canlı bir ilişkinin olduğu ifade edilebilir. Her iki ulu şahsiyete daha yakından ve dikkatle bakıldığında, aralarında ortak olan bazı noktaların bir hayli fazla olduğu görülür. Zira her ikisi de Anadolu'da aynı dönemde ve aynı sosyo-kültürel özelliklere sahip bir çevre içerisinde yaşamışlardır. Yine iki ulu şahsiyet de köken olarak Türkmen olup Türkmen oymaklarından geliyorlardı ve Türk kültürü ile yetişmişlerdi. İkisi de Moğol istilasından dolayı memleketlerini terk ederek Anadolu'ya gelmişlerdi. Hacı Bektaş Velî, memleketi olan Horasan'ın Nîşâbûr kentini; Ahi Evran ise Azerbaycan'ın Hoy kasabasını terk ederek Anadolu'ya geldiler. Her ikisi de XIII. yüzyıl Anadolu'sunda bu coğrafyanın içinde bulunduğu kargaşa ve kaos ortamında yaşamış ve yaşamları boyunca insanlara bu ortamdan çıkış yollarını göstermişler ve bunun mücadelesini vermişlerdi. Yine hem Hacı Bektaş Velî hem de Ahi Evran, tasavvuf kültürü içinde yetişmiş olup dönemlerinin önde gelen sûfileridirler. İşte tüm bu ortak noktaların her iki lideri, birbirine yakınlaştırdığı ifade edilebilir.

1996, 471-472; Yıldız, "Anadolu Alevîliğinin Yazılı Kaynaklarına Bir Bakış", s. 335-336.

⁸ İki nüsha arasındaki en önemli farkın, dil ve üslup yönüyle ortaya çıktığı görülmekte olup bunu ikinci nüshada sık sık daha yeni ve farklı kavramların kullanılmasından anlamaktayız. Bu durum, nüshalar arasındaki zaman farkından kaynaklanmaktadır.

Hacı Bektaş Velî, bilindiği gibi, Moğol istilası sebebiyle memleketi Nişâbûr'dan ayrılarak Horasan coğrafyası üzerinden önce Necef ve Kerbela'ya gelmiş, buradaki kutsal yerleri görmüş, ardından Mekke ve Medine'yi ziyaret etmiş ve burada üç yıl kaldıktan sonra ise Kudüs, Şam, Halep ve Elbistan üzerinden Anadolu'ya gelmiştir. Hacı Bektaş Velî, Elbistan'dan ayrıldıktan sonra o dönemde Dulkadiroğulları'nın hâkim olduğu bölgelerden geçerek önce Sivas'a, ardından Amasya'ya geçmiştir. Burada bir süre kalarak Baba İlyas'la görüşmüş ve buradan Kırşehir'e geçerek bir süre de burada kalmıştır. İşte o, bu süreçte Ahi Evran dergâhında konaklamış ve Ahi Evran'la buluşmuştur. Arkasından Kayseri'ye geçmiş ve Erciyes dağı eteklerinde Battal mescidinde Evhadüddin Kirmani ile bir araya gelmiştir. Kayseri'den sonra Ürgüp üzerinden geçerek artık Anadolu'daki son durağı olan Kırşehir'e tekrar gelmiş ve burada Sulucakarahöyük isimli bir Türkmen köyüne yerleşmiştir.⁹ Vilâyet-nâme'nin ifadesine göre Hacı Bektaş Velî, burada otuz altı yıl daha yaşamıştır.¹⁰

Ahilerin piri sayılan ve asıl ismi Mahmud b. Ahmed olan Ahi Evran ise, XIII. yüzyılın ilk yarısında Azerbaycan'ın Hoy kasabasını terk ederek Anadolu'ya gelmiştir. Önce Denizli'de kalmış, ardından Konya ve Kayseri'ye geçmiş, daha sonra tekrar Denizli'ye gelerek bir müddet burada kalmış, Sultan II. İzzeddin Keykavus'un daveti üzerine yeniden Konya'ya gelmiş ve sonunda Kırşehir'e yerleşmişti. Onun Kırşehir'de on beş yıl kadar yaşadığı kaynaklarda ifade edilir.¹¹ Ayrıca Ahi Evran, Hacı Bektaş Velî Hacıbektaş'a geldiğinde, henüz Kırşehir'de değildir.¹²

⁹ bk., Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âli Osman*, (Nşr. Âli Beğ), Matbaa-i Âmire, İst., 1293/1876, s. 204-205; Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, Dersaadet Mat., İst., 1277/1860, V, 53-56; Ahmed Rıf'at Efendi, *Mir'âtu'l-Makâsıd fî Def'i'l-Mefâsıd*, İbrahim Efendi Matb., İstanbul 1293/1876, 179-180; Gölpinarlı, *Vilâyet-nâme*, s. 17-18, 21; *Menâkıb-ı Şeyh Evhadüddîn Kirmânî*, vr. 81-82 (Mikail Bayram, "Anadolu Selçukluları Döneminde Anadolu Bacıları (Bacıyan-ı Rum) Örgütünün Kurucusu Fatma Bacı Kimdir?", *Belleten*, 45/II, Sayı 180, Ankara 1981, 464'den naklen); Mehmed Süreyyâ, *Bektâşilik ve Bektâşiler*, Şems Matb., Dersaadet, 1330-32/1912-14, 17.

¹⁰ *Velâyetnâme*, (Haz. Hamiye Duran), Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2007, 554.

¹¹ bk., Mikail Bayram, *Ahi Evren, Tasavvufî Düşüncenin Esasları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1995, s. 75-85; Haşim Şahin, "Selçuklular Döneminde Ahiler", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurluğu*, (Ed. A. Yaşar Ocak), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2006, 303.

¹² *Velâyetnâme-i Hacı Bektaş Velî*, (Haz. Sefer Aytekin), Emek Basım-Yayın Evi, Ankara 1956, 153, 175.

Ahi Evran, Vilâyet-nâme'deki ifadesiyle, *fütüvvet ehlinin serveri ve serçeşmesi (Fütüvvet ehlinin ulusu)* idi.¹³ Bununla birlikte aslını, neslini ve nerede doğduğunu kimse bilmezdi; çünkü o, büyük bir gayb ereni olarak kabul edilmekteydi; bu yüzden onun sırrını kimse bilmezdi. Anadolu'da onun tanınıp bilinmesini sağlayan kişi ise, İbn Arabî şarihlerinden olan meşhur sûfî Sadreddin Konevî (673/1274) idi.¹⁴ Yine Ahi Evran, velâyet erenlerinden biri olarak kabul edilmekte olup gün gibi açık pek çok keramete sahipti; bu durum, onun insanlar arasındaki itibar ve karizmasını artırmaktaydı. Yine bu yüzden olsa gerek, Vilâyet-nâme'de onunla ilgili olarak sık sık *Ahi Evran Padişah* denilerek yüceltildiği görülür.¹⁵

Hacı Bektaş Velî ile Ahi Evran'ın bir araya geldikleri yer olan Kırşehir ile ilgili, öncelikle bilgi vermenin uygun olacağını düşünmekteyiz. Hacı Bektaş Velî, eski ismiyle Karahöyük, bugünkü adıyla Hacıbektaş'a geldiği zaman Kırşehir'in adı *Gülşehir* olarak bilinmekteydi.¹⁶ Vilâyet-nâme'ye bakıldığında her iki lider, Kırşehir yakınlarındaki Gölpınar denilen yerde sürekli görüşmüşlerdir.¹⁷ XIII. yüzyılın ilk yarısıyla XIV. yüzyılın başları, Kırşehir'in kültürel ve ekonomik yönlerden geliştiği bir zaman sürecidir. Aynı zamanda bu dönem, Anadolu için Moğol istilasına rastlayan talihsiz bir dönem olmasına rağmen Kırşehir, o dönemde cami, mescit ve medrese gibi eğitim kurumları bol olan gelişmiş sosyal bir şehirdir. Bu dönemde burada bilginler, müderrisler ve güzel ahlak sahibi erdemli insanlar yaşamaktadır.

Vilâyet-nâme'deki bu ifadelerle göre, Kırşehir'de o esnada kaos ve kargaşadan uzak güvenli ve huzurlu bir ortamın oluştuğu anlaşılmaktadır. O dönemde Konya başta olmak üzere, Anadolu'nun diğer önemli merkezlerinden olan bazı alim ve bilginlerle tüccar ve mutasavvıflar, Kırşehir'e gelerek burada medrese, dergâh ve ticarethane gibi önemli sosyal kurumların açılmasını sağlamışlar; böylece hem bölge halkına ışık tutmuşlar hem de onların dinî, ilmî ve sosyal yönlerden gelişmesini sağlamışlardır.

Ahi Evran ile ilgili Vilâyet-nâme'deki pasajlara dikkatli bir şekilde bakıldığında, konunun doğal olarak Hacı Bektaş Velî merkezli biçimde ve onun

¹³ *Vilâyet-nâme*, vr. 107b.

¹⁴ *Vilâyet-nâme*, vr. 107b-110a; Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme*, s. 50-51; Mikail Bayram, "Sadrü'd-din Konevî ile Ahi Evren Şeyh Nasirü'd-din Mahmud'un Mektuplaşması", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, II, Konya, 1983, 51-75.

¹⁵ *Vilâyet-nâme*, vr. 107b.

¹⁶ *Vilâyet-nâme*, vr. 107b.

¹⁷ *Vilâyet-nâme*, vr. 111b-112b, 115a-115b; Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme*, 51-53.

Ahilerle ilişkisi çerçevesinde ele alındığı görülür. Hacı Bektaş Velî, Ahi Evran'dan on-on beş yaş küçük olmakla birlikte, aralarında çok yakın, sıcak ve samimi bir ilişkinin olduğu ve yine ikisinin birbirini derin bir muhabbet bağıyla sevdiği ifade edilir.¹⁸ Bu şekilde her ikisi arasında sıkı bir dostluk ve gönüldaşlık bulunduğu anlaşılır. Vilâyet-nâme'de yer yer, değişik pasajlar halinde ifade edilen bu ilişki, Ahi Evran'ın bir sohbet esnasında “*Her kim, bizi şeyh edinirse onun şeyhi, Hacı Bektaş Hünkâr'dır*” diyecek kadar dostane ve samimidir.¹⁹ Esasında bunun biraz düşünüldüğü zaman çok da şaşırtıcı bir şey olmadığı anlaşılır. Zira hemen hemen aynı sosyo-kültürel çevre içerisinde yaşayıp faaliyet gösteren iki ulu kişinin, birbirleriyle yakın bir dayanışma içinde olmaları kaçınılmazdır. Bu yüzden yaşadıkları dönemde ortak bir dinî/siyasi düşünüş ve anlayış içinde olmuşlar ve Anadolu'yu işgal eden Moğol güçleri ile onların yerli uzantılarına karşı çıkararak yürekli bir mücadele vermişlerdir. Ayrıca bu durum, Hacı Bektaş Velî'nin fütüvvet teşkilatı ve Ahilik geleneği ile de irtibatının bulunduğunu gösterir.

Aslında bu yakın ve sıcak ilişkinin kökenlerini Kırşehir'in öncesinde de görmek mümkündür. Zira Ahilerin Kayseri'de Moğollara karşı şehri savunmaları esnasında Hacı Bektaş Velî'nin orada bulunması muhtemel olup bu esnada Konya'da tutuklu olan Ahi Evran ile gizli bir şekilde yazışıp haberleşme bulunmuş olmaları da muhtemel görünmektedir.²⁰

Vilâyet-nâme'deki bu anlatımlar, bu iki ulu şahsiyetin aynı kaynaktan beslendiklerini göstermektedir. Bu yüzden sık sık bir araya gelip Kırşehir yakınlarındaki Gölpınar denilen yerde görüştükları görülmektedir.²¹ Bu durum, her şeyden önce onların yaşamlarının güvencede olduğu dönemlerde görüşmüş olduklarını akla getirmektedir. Özellikle Ahi Evran'ın Hacı Bektaş Velî'ye göre çok daha sıkıntılı günler geçirmiş olduğunu düşünersek, bu söylediklerimizin makul olduğunu kabul etmemiz gerekir. Zira Ahi Evran, 1240 tarihinde tutuklanıp beş yıl tutuklu kaldıktan sonra 1245'te serbest kalmış, ardından 1247'de Şems-i Tebrizî'nin öldürülmesinden hemen sonra Mevlânâ'nın büyük oğlu Alaaddin Çelebi ile Konya'yı terk ederek Kırşehir'e gelmişti. Ahi Evran'ın buraya yerleştikten sonra da rahat bir yaşam sürmediği görülmektedir; zira sürekli Moğolların ve Kırşehir valisi Nureddin Caca'nın baskı ve gözetimi altında yaşamış ve nihayet Moğollar ile Nureddin Caca'nın

¹⁸ *Vilâyet-nâme*, vr. 107b.

¹⁹ *Vilâyet-nâme*, vr. 107b.

²⁰ Nejat Birdoğan, *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*, Hamburg Alevi Kültür Merkezi Yay., İstanbul 1990, 80.

²¹ *Vilâyet-nâme*, vr. 111b-112b, 115a-115b; Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme*, 51-53; *Vilâyetnâme-i Hacı Bektaş Velî*, 175, 181-182.

girişimiyle öldürülmüştü (663/1264). Bu yüzden Ahi Evran'ın hayatının, özellikle son yıllarında pek rahat ettiği söylenemez. Durum böyle olunca Vilâyet-nâme'deki yakın arkadaşlık ve uzun dostluğun açıklamasını yapmakta ilk anda biraz zorlanır gibi oluyoruz. Bu yüzden de araştırmacı Nejat Birdoğan'ın ifadesiyle, "Belki bu dostluk, çok önceden daha Anadolu'ya geliş yıllarından başlamaktadır"²² denilebilir.

Vilâyet-nâme, her iki liderin pek çok kez bir araya geldiğini ifade etmekte, hatta aralarında geçen bazı diyalogları kendine özgü ve akıcı bir dille bize aktarmaktadır. Örnek olarak;

"Bir defasında Hacı Bektaş, Ahi Evran'ı görmek için Kırşehir'e hareket etmiş; bu hâl, Ahi Evran'a malum olmuş; sonra o da gelip Kırşehir'in yakınındaki tepenin üstünde birbirleriyle buluşmuşlar, oturup sohbet etmişler; bu sırada Ahi Evran, '*Erenler Şahı, ne olurdu burada bir pınar olsaydı da abdest almaya, içmeye yarasaydı*' demiştir. Bunun üzerine Hünkâr, eliyle işaret edip bir yeri eşmiş; arı duru güzelim bir su çıkmış ve akmaya başlamıştı. Ahi Evran, bu defa '*Erenler Şahı, bir gölgelik ağaç da olsa, sıcak günlerde gölgele nilirdi*' dediğinde Hünkâr ululuğu, '*Ne ola Ahi'm*' demişti. Ahi Evran'ın kavak ağacından kesilmiş bir sopası vardı, bunun üzerine bir yeri kazmış, onu da alıp oraya dikmiş, bir anda ortalık yeşerip yapraklanmıştı. Bu olaydan sonra bir müddet daha sohbet etmişler, sonra vedalaşmışlardı.

Bu kavak ağacı büyümüş büyük gölgelik bir ağaç haline gelmiş ve uzun yıllar yaşamış, ayrıca o pınar da uzun zaman akmıştır. Sonra Kırşehir'e biri gelip o ağacı kesmiş ve evinde kullanmış; Ahi Evran oğulları, durumu anlayıp ona '*İyi etmedin, bu yaptığın sana hayır getirmez, orası Ahi Evran Padişah ile Hünkâr Hacı Bektaş Velî'nin oturup sohbet ettikleri yerdi, orası âşıkların, muhiplerin ziyaret yeriydi*' demişlerdi. Gerçekten de bir süre sonra o adam ölmüş, evi de yıkılmıştı; bununla birlikte ağacı kesenler için de iyi olmamış, onlara da bu iş, iyilik getirmemiş, aradan bir zaman geçtikten sonra pınar kurumuştur. Fakat bu pınar yeri, bugün hâlâ bellidir"²³.

Diğer yandan Ahi Mahmud'un nasıl olup da Ahi Evran lakabını aldığı konusunda Vilâyet-nâme, bize şunları anlatmaktadır:

"Ahi Evran, Kayseri'de kimsenin yapamadığı türden renk renk sahtiyan (derileri) işlemiştir. Bunları, üstü örtülü bir kapta muhafaza etmekteydi. Biri

²² Birdoğan, 80.

²³ *Vilâyet-nâme*, vr. 111b-112b; Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme*, 51-52; *Velâyetname-i Hacı Bektaş Velî*, 175-177.

gelip kendisinden deri istese besmeleyle elini atar, ne renkte ve kaç tane deri istiyorsa çıkarır verir, parasını alırdı. Ne kadar deri istenirse istensin verirdi. O zaman her zanaat ehlinden ve her dükkândan vergi (yevmü'l-kıst) almak âdetti. Gammazlar (kendisini çekemeyenler), Kayseri sancak beyine gelip “Burada ulu bir üstad tabbâk var, işçileri çırakları çok; her gün dilediği kadar deri satıyor, malı çok fakat vergi vermiyor, ondan da vergi alsanız yerinde olur” diyerek onu şikâyet ederler. Bunun üzerine Kayseri Beyi, ‘Varın o da şu kadar mal versin. Yoktur derse bu şehre geleli işlediği derinin vergisini versin’ diyerek birkaç adam gönderir. Görevliler, gelip görürler ki imalathanenin kapısı kapalı, ortada kimse görünmüyor. Kapıyı açıp içeri bakarlar. Bir de ne görsünler? İmalathanenin içi evren (ejderhalar)le dolu. Hepsinin gözleri, külhan alevi gibi parlıyor (ateş saçıyor); ağızlarını açıp kendilerine karşı kükrüyorlar. Bunun üzerine akılları başlarından gider, korkarak kaçıp beye gelirler, gördüklerini haber verirler ve anlarlar ki Ahi Evran, kuvvetli bir vilâyet eridir (keramet ehlidir)”.²⁴

Bu olaydan sonra Ahi Mahmud, “ejderha” anlamına gelen ejderin ateş gibi parlayan gözlerinden kinaye olarak “Evran” lakabını alır ve artık Ahi Evran olur. Burada ayrıca ifade edilmelidir ki Ahi Evran’ın konumu, bize eski Türk Şamanlarını hatırlatmaktadır. Zira onlar, bu şekilde istedikleri zamanlarda istedikleri canlının kılığına girerek düşmanlarını alt edip insanları etkiliyorlardı.²⁵ Buradaki anlatımla yeni bir sentezin ortaya çıktığı görülmektedir ki bu da Anadolu Aleviliği’ne temel yapısını kazandıran eski Türk inanışları ile İslami değerlerin birbirine geçmiş, birbiriyle yoğrulmuş ve yorumlanmış bir biçimidir. Zira bu sentez, Aleviliğin oluşum ve gelişimi için oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu yüzden burada hem eski Türk inanışları hem de

²⁴ *Vilâyet-nâme*, vr. 110a-110b; Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme*, 51; ayrıca ifade etmeliyiz ki Evliya Çelebi de, aynı menkıbeyi biraz farklı bir tarzda *Seyahatnâmesi*’nde anlatmaktadır. bk., Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*. (Nşr. Zuhurî Danişman), İstanbul 1314, II, 280; ayrıca bk., Namık Aslan, “Don Değişirme Motifi ve Ahi Evran’ın Yılan Donuna Girmesi”. *I. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu*, Kırşehir 2004, 119-127.

²⁵ Ayrıca şaman/kamların eski Türk toplumundaki konum ve işlevleri ile ilgili olarak bk., Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1995, 72-90; Mircea Eliade, *Şamanizm*, (Çev. İsmet Berkan), İmge Yay., Ankara 1999, 213-290; M. Fuad Köprülü, “İslâm Sufî Tarikatlerine Türk-Moğol Şamanlığının Tesiri”, (Çev. Yaşar Altan), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII, Ankara 1970, 141-152; Harun Güngör, “Türk Alevi-Bektaşî İnanışlarında Şamanlığın İzleri”, *Erdem*, VIII/22, Ankara 1996, 245-246; yine Bektaşî menâkıbnâmelerinde bulunan Şamanist kaynaklı motifler için bk., Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, 95-132.

İslam'ın değerleri, yeni bir sentezle karşımıza çıkmakta, böylece farklı ve yeni bir durum ortaya çıkmaktadır. Vilâyet-nâme'ye bakıldığında Ahi Evran, kişiliği ve yaşantısıyla bu sentezi şahsında bütünleştirmektedir. Böylece hem eski göçebe Türk inanış ve gelenekleri, hem de yeni yerleşmekte olan İslam'ın değerleri, yeni ve özgün bir anlayışla karşımıza çıkmaktadır. Bu şekilde İslam öncesi eski Türk kültür ve inançlarıyla yoğrulmuş ve yorumlanmış bir İslam anlayışı ortaya çıkmaktadır.

Hacı Bektaş Velî ile Ahi Evran'ın ilişkileri yaşadıkları ve bir araya geldikleri süre içerisinde, çok yakın bir boyutta seyretmiştir. Hemen her konuda birbirlerine yardım ettikleri ve sıkı bir dayanışma içerisine girerek adeta birbirlerinin gönüldeş oldukları görülmektedir. Alevî-Bektaşî geleneğinde her iki ulu şahsiyetin birbiriyle musahip olarak kabul edilmesi de, bu durumu teyit eden bir şeydir.²⁶ Belki de bu yüzden Ahi Evran'ın öldürülmesinden sonra eşi Fatma Bacı, Hacı Bektaş Velî'ye gelerek onun çevresinde ve onun himayesinde hayatını sürdürmüştür.²⁷ Bu durum, Hacı Bektaş Velî'nin şehirli ve köylü esnafın ve zanaatkârın ocağı durumundaki Ahiler'le sıcak ve samimi bir münasebet içinde olduğunu gösterdiği gibi, Hacı Bektaş Velî'nin fütüvvet teşkilatı ve Ahilik geleneği ile de irtibatının bulunduğunu gösterir. Yine fütüvvet birlikleri ile fütüvvet geleneğinin daha önce Türkistan ve Horasan coğrafyasında var olması, Hacı Bektaş Velî'nin bu çevreler ve bu kültür geleneği ile Anadolu'ya gelmeden önce de irtibatının bulunabileceğini düşündürmektedir.²⁸

Sonuç

Hacı Bektaş Velî ile Ahi Evran'ın aynı dünya görüşünü, aynı hayat felsefesini ve bu çerçevede aynı manevi ve ahlaki değerleri paylaştıkları söylenebilir. Bu yüzden olmalıdır ki, Vilâyet-nâme'de ortaya konulan Hacı Bektaş Velî ile Ahi Evran arasındaki bu sıcak ve samimi ilişki, bu yakın dostluk, bu dinî ve siyasi birliktelik, ister istemez onlara bağlı olanlar arasında da etkili

²⁶ Gülağ Öz, *İslamiyet Türkler ve Alevilik*, Uyum Yay., Ankara 1997, 115.

²⁷ Bayram, *Bâciyân-ı Rum (Selçuklular Zamanında Genç Kızlar Teşkilatı)*, Gümüş Matbaası, Konya, 1987, 25-27.

²⁸ bk., Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1999, 91-93; Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1989, 3-6, 51-52; Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Konya 1991, 3-5; Gölpınarlı, "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI/1-4, İstanbul 1952, 66-69, 83-85.

olmuş ve tarihsel süreçte kendini göstermiştir. Bu durum, daha sonraları kurumlaşacak olan Anadolu Alevîliği ile Bektaşîlik üzerinde de etkisini göstermiş, zamanla Ahiliğin Alevî-Bektaşî geleneğindeki izleri, değişik boyutlarıyla kendini göstermiştir. Bu noktada Bektaşîliğin, daha ilk teşekkül ettiği dönemlerden itibaren Ahiliğin etkisi altında kaldığı söylenebilir.

Ahilik, pek çok erkânı ile Alevî-Bektaşî anlayış ve geleneğini etkilemiş görünmektedir. Örnek olarak Kırklar cemi ile ilgili rivayetler başta olmak üzere, şedd/kuşak bağlama, meydan süpürme, sır saklama, yol atası/rehber, yol kardeşi/musahiplik, eşik öpme ve aynı kâseden şerbet içme, taliplerin bilmesi gereken sual ve cevaplar ile bunların yanında dinî ritüellerde okunan dua ve gülbanklar gibi fütüvvetnâmelerde geçen pek çok unsur ve inanç motifi, süreç içerisinde Alevî-Bektaşî çevrelere geçerek yüzyıllar boyunca bu çevreler içinde varlığını sürdürmüştür. Buna karşılık Bektaşîliğe Kalenderîlikten geçmiş olan çihâr darb (traş töreni) ile halifeye sofraya, tuğ ve çerağ verilmesi gibi törenler de Ahilere Alevîlikten geçmiştir. Ayrıca, süreç içerisinde Ahilik, etkisini kaybedip Bektaşîlik içerisinde eriyince, pek çok Ahi tekkesi, sonraki süreçte Bektaşî tekkesi haline gelmiştir. Bu verilerden hareketle Alevî-Bektaşî çevrelerin tarih boyunca yakın ve dostane ilişkiler kurduğu toplum kesimlerinin başında Ahiler bulunduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Ahmed Rıf'at Efendi, *Mir'âtu'l-Makâsîd fî Def'ı'l-Mefâsîd*, İbrahim Efendi Matb., İstanbul, 1293/1876.
- Aslan, Namık, "Don Değiştirme Motifi ve Ahi Evran'ın Yılan Donuna Girmesi". *I. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu*, Kırşehir, 2004, (ss. 119-127).
- Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âli Osman*, (Nşr. Âli Beğ), Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1293/1876.
- Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (Çev. Coşkun Üçok), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1982.
- Bal, Hüseyin, "Alevî İnanç ve Kültürünün Yazılı Kaynakları", *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*, (Ed. A. Yaşar Ocak), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 2009, 298-325.
- Bayram, Mikail, *Bâcıyân-ı Rum (Selçuklular Zamanında Genç Kızlar Teşkilatı)*, Gümüş Matbaası, Konya, 1987.

- _____ *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Konya, 1991.
- _____ *Ahi Evren, Tasavvufî Düşüncenin Esasları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1995.
- _____ “Anadolu Selçukluları Döneminde Anadolu Bacıları (Bacıyan-ı Rum) Örgütünün Kurucusu Fatma Bacı Kimdir?”, *Bellekten*, 45/II, Sayı 180, Ankara, 1981, 457-472.
- _____ “Sadru’-d-din Konevî ile Ahi Evren Şeyh Nasrû’-d-din Mahmud’un Mektuplaşması”, *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, II, Konya, 1983, 51-75.
- Bıçer, Bekir, *Firdevs-i Rûmî ve Tarihçiliği*, Tablet Yay., Konya, 2006.
- Birdoğan, Nejat, *Anadolu’nun Gizli Kültürü Alevilik*, Hamburg Alevi Kültür Merkezi Yay., İstanbul, 1990.
- Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1333/1917.
- _____ “Uzun Firdevsî (Firdevsî-i Rûmî)”, *Türk Yurdu*, IV/75, İstanbul, 1330/1915, 37.
- Çağatay, Neşet, *Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1989.
- Eliade, Mircea, *Şamanizm*, (Çev. İsmet Berkan), İmge Yay., Ankara, 1999.
- Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*. (Nşr. Zuhurî Danışman), İstanbul, 1314.
- Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü’l-Ahbâr*, Dersaadet Mat., İstanbul, 1277/1860.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, *Vilâyet-nâme Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1995.
- _____ “İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları”, *İstanbul Üniv. İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI/1-4, İstanbul, 1952, 3-354.
- Güngör, Harun, “Türk Alevi-Bektaşî İnanışlarında Şamanlığın İzleri”, *Erdem*, VIII/22, Ankara, 1996, 237-249.
- İnan, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1995.

Köprülü, M. Fuad, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1999.

_____ “İslâm Sufî Tarikatlerine Türk-Moğol Şamanlığının Tesiri”, (Çev. Yaşar Altan), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII, Ankara, 1970, 141-152.

_____ “Firdevsî-i Tavîl”, *İA*, IV, İstanbul 1977, 649-651.

Köprülü, Orhan F., “Uzun Firdevsî”, *DİA*, XIII, İstanbul 1996, 127-129.

Mehmed Süreyyâ, *Bektâşîlik ve Bektâşîler*, Şems Matb., Dersâdet, 1330-32/1912-14.

Ocak, A. Yaşar, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1983.

_____ “Hacı Bektaş-ı Velî”, *DİA*, XIV, İstanbul, 1996, 455-458.

_____ “Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi”, *DİA*, XIV, İstanbul, 1996, 471-472.

Öz, Gülağ, *İslamiyet Türkler ve Alevilik*, Uyum Yay., Ankara, 1997.

Şahin, Haşim, “Selçuklular Döneminde Ahiler”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, (Ed. A. Yaşar Ocak), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2006, 303.

Velâyetnâme-i Hacı Bektaş Velî, (Haz. Sefer Aytekin), Emek Basım-Yayın Evi, Ankara, 1956.

Velâyetnâme, (Haz. Hamiye Duran), Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2007.

Vilâyet-nâme-i Hümkâr Hacı Bektaş-ı Velî, Milli Kütüphane, Yazma Eserler Bölümü, Kayıt no: 215.

Yıldız, Harun, *Geleneksel Algıdan Gerçekliğe Hacı Bektaş Velî Tarihsel Bir Yaklaşım*, Çizgi Kitabevi Yay., Konya, 2019.

_____ “Anadolu Alevîliğinin Yazılı Kaynaklarına Bir Bakış”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, XXX, Ankara, 2004, 323-359.

ANLATICIDA DÖNÜŞÜM: FÜTÜVVET VE OZANDAN MEDDAHA ANLATICI

İsmet ÇETİN*

Özet: İslamiyet’i kabulünden sonra Türk kültür hayatına giren ve ilk örneklerine Selçuklu saraylarında rastladığımız meddahlar, dolayısıyla bunların temsil ettiği meddahlık kurumu, Türk anlatı geleneği temsilci olan ozan, bahşi, oyun gibi adlarla bilinen yarı kutsal anlatıcıların temsil ettiği gelenek üzerine kurulmuştur. Meddahlar, feta teşkilatının bir üyesi olarak başlangıçta fütüvvet esaslarına bağlı sanatçılardır. Bu sanatçılar, erken dönem Türk toplumunun dini/kutsal kimliğe sahip kam, oyun, bahşi ve ozan adlarıyla bilinen anlatıcılar gibi yaşadıkları zamanın şartlarına bağlı olarak ilk dönemdeki fonksiyonlarını değiştirmiş ilahî/kutsal kaynaktan beslenen sanatçılar olarak toplumdaki yerlerini korumuşlardır. Meddahlık ve meddah tipinin Türk kültür alanında kabul edilmesi sadece bir anlatı sanatı ve sanatçıları olması dolayısıyla değil, tıpkı Türk kültür alanında varlığını devam ettiren ve ilahî/kutsal kaynaktan beslenen anlatıcı geleneğiyle benzeştiği içindir. Bildiride; fütüvvetnamelerde meddahların ilahî/kutsal alandan beslenen anlatı geleneği ve temsilcileri olduğu, dönemin zihniyet dünyasına uygun, ahlaki prensiplere bağlı sanatçılar olduğu işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fütüvvetname, meddah, Türk anlatı geleneği

Transformation In The Narrator: Meddah Narrator From Futuwwa And Ozan

Abstract: The meddahs, who entered the Turkish cultural life after the embrace Islam and whose first examples we encounter in the Seljuk palaces, and therefore the institution of meddah represented by them, is based on the tradition represented by the semi-sacred narrators known as poet, bahşi, or play, which are the representatives of the Turkish narrative tradition. Meddahs, as members of the feta organization, are artists who initially adhered to the principles of the Turkish Islamic guild or association(futuwwa). These artists have preserved their place in the society as artists who have changed their functions in the first period depending on the conditions of the time they lived, such as narrators with religious/blessed identities of the early Turkish society, known by the names of Kam, game, bahşi and poet. The acceptance of meddah and meddah type in the field of Turkish culture is not only because they are a narrative art and artists but also they are similar to the tradition of the narrator, which continues its existence in the field of Turkish culture and is fed from divine/blessed

* Prof. Dr., Gazi Ü. Gazi Eğitim Fak. Türkçe ve Sosyal Bil. Eğt. Böl., icetin@gazi.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0144-2703>

sources. The paper; In the futuwatnamas, it is stated that the meddahs are the narrative tradition and representatives fed from the divine/blessed field and that they are artists who are suitable for the mentality of the period and adhere to moral principles.

Keywords: Fütüvvetname, meddah, Turkish narrative tradition

Araştırmalara göre, Türk destan edebiyatının başlangıç dönemi ata kültürünün, ata ruhlarına tapınma ve inanma sisteminin teşekkül ettiği Andronova kültürü çağı (MÖ. 2000-900), Tagar devrinde (M.Ö.700-300) ortaya çıkmış, demir çağının sonlarında M.Ö. I. binde tam olarak teşekkül etmiştir (Yıldırım 1998:149-150). Türk kahramanlık destanlarının M.Ö. XII. asır ile MS. I. asır arasında teşekkül ettiği konusunda mutabık kalan araştırmacılar, ilk destan anlatıcıların bu dönemde ortaya çıktığını kabul ederler.

Başlangıçta dinî ayinlerde söylenen şiirler ile sığırlarda/sığır avları/ söylenen manzum menkıbeler, destanlar; özellikle Oğuz menkıbeleri daha sonraki dönemlerde dinlik olmaktan uzaklaşıp menkıbevi kahramanların, onların yerine de hükümdarların ve tarihi kahramanların menkıbelerine dönüşür. Oyun, kam, bahşi, ozan olarak adlandırılan sihri-dinî fonksiyonları olan karakterler de zaman içinde eski dinî özelliklerini kaybedip, şair-musikişinas karakterler olarak Türk kültür hayatında varlıklarını sürdürmektedirler. Başlangıçta dinî, sonraları hamasetane destanlar okuyan ve musiki aletleriyle bunları icra eden şairler sonraları zafername, Şehname ve halk destanlarına dönüşür (Köprülü, 1981, 69-72). Buradan hareketle bugünkü bilgilerimize göre, önceki devrelerde Türk toplumlarının dinî törenlerini yönettiği, icra ettiği tahmin edilen 'kam', 'baksı', 'oyun', 'ozan' tipleri, avcılık ve çobanlık çağında bilinen Türk destan anlatıcıları tipini yaratmışlardır denilebilir.

Türk kültür ve inanç yapısı içinde toplumun manevi liderleri, seçkinleri içinde olan 'kam', 'baksı', 'oyun', 'ozan' adıyla bilinen, toplumun değerler sistemini belirleme kudretine sahip, inanç yapısı içinde hareket eden ve genel ahlak kurallarına bağlı olan karakterler, aynı zamanda o toplumun hayatı içinde birer dinamik güç olarak rol oynarlar.

Günümüzde birtakım arkaik inanç unsurlarını barındıran Tuva Türkleri arasında destan anlatıcılarını örnek veren Reichl, anlatımlarından öte ruhlara ait bir güç ve dinleyicilerin hayatına hâkim olan bir güç kaynağı olarak kabul edildiğini dile getirir. Yazar, Kazak ve Kırgızlar arasında oldukça saygı duyulan destan anlatıcılarının anlatmaları sırasındaki tavır ve davranışları, daha önceki dönem inançlarının izlerini taşıdığını yazan Reichl bu alanda yaptığı

çalışmalarda Şamanistlik izlerinin varlığını, hatta destan anlatıcılarının kullandıkları sazların şamanın vecd halindeki gezisini hatırlattığını tespit eder. Bu ve benzer verilerden hareket eden Reichl, Türkler arasında tarihin erken döneminde meydana gelen şaman ve destan anlatıcısı arasında yakın ilişkinin varlığını ifade eder (2002, 56-63). Batı Türk grubunda, Azerbaycan ve Türkiye sahasında ozan tipinden âşık tipine evrilen ve dinî-sihri özelliği bulunan musikişinas-şair – anlatıcı tipinin sanatkâr özelliğine kavuşmasını inceleyen Başgöz ve Günay da bu özelliklerin kazanılmasının temelini şamanistik pratiklere, şamanlığa giriş törenlerine bağlamaktadır (Başgöz, 1986, 39-48'den Günay 1986). Bu kısa örnek, dinî-sihri fonksiyonu olan karakterden, şair-musikişinas ve destan anlatıcısına evrilmesi ile sahip olduğu dinî-sihri özellikleri de koruduklarını işaret etmektedir.

Ad veya sıfatları ne olursa olsun, Türk anlatı geleneğinde destan anlatıcılarının prototipine örnek olarak Dede Korkut kabul edilmektedir. “Korkut Ata tipindeki destan anlatıcısının aynı zamanda memleket işlerine karıştığı, Türk toplumuna bilgelik ettiği, kendisine halkın hürmet beslediği, sözü herkesçe tartışmasız dinlenir, tutulur bir şahsiyet olduğu anlaşılır. Halkın dertlerine gerektiğinde çare arayıp bulan bu tipler, aynı zamanda bilinmeyenden de haber verme gücüne sahiptiler” (Yıldırım, 1998,149-150). Dede Korkut veya Korkut Ata adıyla kaynaklarda yer alan karakter, Türk tarihinin çeşitli dönemlerinde lala, müşavir, elçi, vezir, şeşen gibi çeşitli görevler üstlenen toplumun ulu kişisi, bakışı/bahşılardan piri, kopuz ve küyün/ezginin mucidi, töre koyucu, âşıkların piri gibi birçok özelliği üzerinde taşıyan bir karakterdir (Çetin, 1993). Abdulkadir İnan; Dede Korkut'un Türk dünyasındaki yayılma alanı hakkında ve onun bir gelenek olduğunu şu satırlarla, ifade eder : «*Dede Korkut (Korkut Ata) hakkında Sirderya havzalarında, Türkistan ve Kazak - Kırgız sahralarında, Tıyanşan ve Ural Türklerinde efsanevî rivâyeteler bakiyesine nazaran, o yalnız Oğuz Türklerinin dar mânâsıyla kahramanı değil, belki bütün Türk kavimlerinin pek eski zamanlara, efsanevi devirlere ait umumi bir kahramanları daha doğrusu Peygamber-baksılarıdır*” (1987, 49) diyerek Onun ilahî özelliklerle donatılmış bir karakter olduğunu aktarır.

Tarihin çeşitli dönemlerinde adı geçen Dede Korkut, İslamiyet'in kabulünden sonra yeniden İslami özellikler kazanarak bir veli karakterini temsil eder. “*Resul aleyhi's-selam zamanına yakın Bayat boyundan Korkut Ata dirler bir er kopdı. Oğuzun ol kişi tamam biliçisi-y-idi. Ne dir-ise olur-idi. Gayıbdan dürlü haber söyler-idi. Hak Ta'âla anun könline ilham ider-idi. Korkut Ata ayıtdı: Ahır zamanda hanlık girü Kayıya değe, kimsene ellerinden almaya, ahır zaman olup kıyamat kopınça. Bu didigi Osman neslidür, işde sürülüp gide*

yorır. *Ve dahi niçe buna benzer söz söyledi. Korkut Ata Oğuz kavminun müşkilini hall ider-idi. Her ne iş olsa Korkut Ataya tanışmayınça işlemezler-idi. Her ne ki buyursa kabul iderler-idi. Sözin tutup tamam iderler-idi...*” (Ergin, 2018, 73). Tanrı'nın verdiği nimetleri üzerinde bulunduran, Tanrı'ya yakın olan veli, “*sürekli olarak taata devam eden, isyandan uzak duran şehvetlerden kaçınan ariflerdir... Veli nebiden üstün olmamakla birlikte, bir peygamberin velilik yönünün nebilik yönünden üstün olduğu ileri sürülür ki bunun gerekçesi şudur: Nebilik vehbîdir; herhangi bir çaba gösterilmeden, Allah vergisi olarak bahşedilir*” (Uludağ, 2012). Evliyanın Tanrı'nın nimetlerini üzerinde buldurması, İslami esaslar bağlı, hayatını bu merkezde yaşayan, idealize örnek tip olmasını da işaret eder. Dolayısıyla Müslümanca bir hayatın örnek tipleri olarak görülür.

Musikişinas-şair / destan anlatıcısı tipinin ilk biçimi olarak kabul edilen Dede Korkut'un bu ilahi özellikleri, İslamiyet'ten sonra Türk kültür hayatına giren Arap ve Fars kültür alanı unsurlarla yeniden şekillenmiş, yeni bir anlatıcı tipinin Türk kültür alanı içinde kabul edilmesini sağlamıştır.

Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra yukarıda işaret ettiğimiz gibi, Arap ve Fars kültüründen ödünçleme alınıp Türk anlatı geleneği içine giren kıssahan, kussas, Şehnamehan gibi anlatıcılar içinde sürekliliğini devam ettiren ve zamana uygun olarak hem konuların seçimi, hem icra tarzında değişiklik gösterip Türk anlatıcı tipine uyarlanıp günümüze kadar gelen meddahlardır.

Meddahların kaynağı ve nitelikleriyle ilgili tespitlerde bulunan araştırmacılar, kendi bakış açısına bağlı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Araştırmacılar meddahlarla ilgili; şarkı söyleyip para dilenen sokak sanatçısı kahramanların maceraların anlatan profesyonel sokak şarkıcısı, kutsal kişileri ve kahramanları öven sanatçılar, başta Hz. Muhammed ve dört halife olmak üzere Müslüman kahramanlarını anlatan profesyonel anlatıcılar olarak bilgi verirler (Köprülü, 1999, 362-365; Nutku, 1997, 11-12; Çetin, 1999)

Meddahların kültür kökenleriyle ilgili bilgi veren Köprülü İslamiyet'ten önceki dönem Arap kültüründe olan bu tip anlatıcıların, “*Halife Ömer'den üç batın sonra kussas unvanı altında bir takım sokak hikâyecilerin*” varlığını aktarır. Bu hikâyecilerin Kur'an'dan aldıkları bazı konuları eski Yemen ve Musevi ananeleriyle karıştırıp anlattıklarını; eski cahiliye dönemi konularına İran Hint kaynaklı mevzuların da eklenerek anlattıklarını belirten Köprülü, bunların Fars ve Türk sahasında, büyük medeniyet merkezlerinde sanatlarını icra ettiklerini aktarmaktadır (1999, 364-365).

Profesyonel bir anlatıcı tipi olan meddahların feta teşkilatındaki yeri ve özellikleri hakkında bilgi veren eski kaynaklardan biri Molla Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin Fütüvvet-Nâme-i Sultanî adlı eseridir.

Molla Hüseyin Vâiz-i Kâşifi (Mevlânâ Kemâlüddîn Hüseyin b. Alî-i Beyhakî-yi Sebzevârî (ö. 910/1504-1505) ve yaşadığı çevre dikkate alınır, 16.yüzyılda ahilik kurumunun düşünce temellerini oluşturan fütüvvetname prensipleri ve bu prensipler çerçevesinde meddahlığın o dönemdeki durumu ve meddah algısı anlaşılır. Molla Hüseyin Vâiz'in yaşadığı 15-16. yüzyılın ilk çeyreği coğrafyası; doğduğu Sebzevâr, yaşadığı Meşhed, Herat, Nîşâbur çevresinin Timur dönemi Türk devleti olduğu dikkate alındığında meddahların Horasan bölgesinde, Türk ve Fars toplumunda önemli bir yere sahip oldukları düşünülebilir.

Molla Hüseyin Vâiz tarafından 16. yüzyılda kaleme alınan bu fütüvvetname, çeşitli meslek grupları hakkında bilgi verirken, en geniş bilgilerden birini anlatıcılara ayırmıştır. Fütüvvetnamelerde haklarında bilgi verilen hırfet kolları sayılırken anlatıcıdan söz edilmez (Torun, 1998, 120-170). Fütüvvetname-i Sultanî'de ise bir sanat gösterisi olarak anlatıcılar hakkında geniş bilgi verilir.

Fütüvvetnâme-i Sultanî'nin altıncı babında “Der şerh-i hâl-i Erbâb-ı Ma'reke” başlığı altında söz savaşı/mahareti meydanı olarak sanat becerisinin gösterildiği meydana sanatlarını icra eden sanatçıların özellikleri üzerinde durulur. Meydandan, oyunların sergilendiği, sanat gösterilerinin yapıldığı meydanlar ile çarşı-pazar anlaşılmaktadır (Gölpınarlı, 1955, 135).

Eserde anlatıcılar/söz sanatı ustaları üç başlık altında toplanmıştır. Bunlar; 1) Meddahlar, gazâ-hanlar, sakalar, 2) Havasla meşgul olanlar, 3) Kıssa okuyanlar, masal söyleyenlerdir.

Fütüvvetnâme-i Sultanî'de meddahlara dair oldukça geniş bilgi verilmektedir: “*Hüseyin Vâiz Kâşifi, “biat” ve “şedd”e uyanlar arasında, Peygamber soyunun meddahları kadar yüksek mertebeli topluluk olmadığını; bunun nedeninin de Tanrı'nın şu sözleri olduğunu belirtir: “Ey Muhammed, peygamberlikte Ehl-i Beyt ile dostluğumuzdan başka bir şey istemiyorum.” Kâşifi, buradan Müslümanların Ehl-i Beyt'i sevmesi gerektiği anlaşılıyor; birini seven kimse onu sürekli anımsamalı ve övmelidir, çünkü insan sevdiği şeyin adını çok anar, diye yazar. Yazmanın bu bölümü şöyle sürüyor : “meddahlar sürekli Ehl-i Beyt'in menkıbelerini okur, onlar ve onların sözlerini anımsar, vakit geçirirler. Bu yüzden de Peygamber soyunu en çok seven kişilerdir. (...) Bu durum, Peygamber ve yüce evlatlarına en yakın olan kişilerin meddahlar*

olduğunu ortaya koyar” (Hüseyin Vâiz Kâşifi V113/b’den Nutku 1997:11). Hüseyin Vaiz’in eserinde ayrıca; “Burda gene Hasan Selîmi’den, «Ehl-i Beyt’in kulu-kölesi ol, onları öv; çünkü bu soyu övmekten daha iyi hiç bir iş olamaz. Bu işte bizim pirimiz, müşşidimiz Cebrail’dir; çünkü o, gaybi bilen Tanrı’dan vahiyle Ehl-i Beyt methini getirdi...» meâlindeki beyitler şahid olarak alınıyor” (Gölpınarlı, 1955, 136).

Fütüvvet-Nâme-i Sultanî’de meddahları dört kısma ayrılmaktadır.

1. Peygamber’i ve Ehl-i Beyt ile kendilerin şiir ve inşat kabiliyetini öven meddahlar. Bunlara Sabit oğlu Hassan ve Mevlânâ Hasen-i Kâşî örnek verilmektedir.

2. Yazılmış ve söylenegelmiş manzumeleri okuyanlar.

3. Meddahlıkla beraber sakalık gibi başka bir iş de yapan anlatıcılar.

4. Parça-buçuk beyitler; şiirler ezberleyip dünyalık elde etmek için kapı-kapı dolaşanlar, ki bunlar meddah sayılmazlar.

Vaiz’in eserine göre Meddahların piri Hassan b. Sabit’idir (ö. 54/674). Mekkeli müşriklerin Hz. Muhammed ve diğer Müslümanları hicveden şiirler yazmaları/söylemeleri üzerine Hassan b. Sabit Hz. Muhammed’e gelerek müşrikleri hicveden şiirler yazmak/söylemek için izin ister. Hz. Muhammed’in; “*O halde Ebu Bekr (r.a.)’e git, sana Kureyş topluluğuyla ilgili bilgileri, mühim günlerini ve soylarını öğretsin, sonra da onları hicvet, Cebrail seninle beraberdir”* (Kök, 1986, 126) malindeki hadise istinaden yazar, meddahlık geleneğinin İsrâfîl ve Cebrail’den kaldığını, meddahların pirinin de Hz. Muhammed’in şairi Hassan b. Sabit olduğunu ifade etmektedir.

Meddahlığın beş edebinin olduğunu nakleden Fütüvvet-Nâme-i Sultanî, bunları; temizlik ve çekinmek, bir maksat gözetmemek, dinini dünyaya satmamak, övüşte aşırı davranmamak, Tanrı buyruklarına itaat etmek olarak sayar. Bunu dışında meddahlığın yirmi huyunun olduğunu yazan Vaizî, fütüvvetnamelerde yer alan sabır, şükür, doğruluk, zahitlik, kanaat... gibi yirmi huyu sayar. Meddahları okudukları şiir, nesir veya anlattıklarına göre üçe ayırmaktadır. Bunlar; Yalnız Arapça ve Farsça nazım okuyanlara meddah-ı sadehan; savaşları, mucizeleri, menkıbeleri nesir olarak inşâd edenlere gazâ-han, önce manzum methiyeler okuyup sonra nesirle inşatta bulunanlara yahut önce nesirle inşattan sonra nazma geçenlere murassa’-han adındaki anlatıcılardır. Meddahların özel kıyafetlerinin olmadığını, ancak genellikle kendilerinde bir

tuğ, yâni ucuna atkuyruğu takılı mızrak, kuşak, deri bir sofra ve çerağ bulunduğu nakletmektedir.

Yahya B. Halil Çoban Birgivî Fütüvvetnâme'si meddahların özelliklerinden söz ederken, kuşandıkları şeddin özelliklerini de aktarır: “*Elfiyye Şeddi meyan dahi dirler, ta'allukdur meddahlara zira bunlar ehl-i tondır ya'ni sahib-i da'iredür ehl-i gül-bangdür ve ehl-i salavat ve muhabbet-i hanedandır. Ne ki söyler tevhiddür, menakıbdur, kelamullahdan istihrac itmişlerdür ve bunların kelamı can gıdasıdır, nefesleri makbuldür minberde mescidde ve mihrabda kelimaları makbuldür. Ve dahi cemi ehl-i erkan bu şedde ta'allukdur* (Gökçe, 2019, 61),

Yukarıda da aktarıldığı gibi “*meddahlar, XV – XVI. yüzyıllarda Horasan bölgesinde, sokaklarda, meydanlarda, çarşılarda, pazar yerlerinde Ali'yi ve Ehl-i Beyt'i övmeyi sanat edinen bir zümredir. Bunlar, hem savaşları, menkabeleri anlatarak halkın heyecanını uyandırıyorlar, hem Ali'yi ve soyunu övmekle en güzel ve canlı bir Şiilik ve böylece de Alevilik propagandası yapıyorlar*” (Gölpınarlı, 1955, 136).

Seyyid Muhammed bin Alâaddin el-Hüseyin er-Razavî'nin Fütüvvet-Nâme-i Kebîr ve Tophânevî Mehmed Tâhir Efendi'nin Minhâcü'l-Mürîdîn ve Mecmûa adlı eserinde verdiği bilgiye göre ilk şeddi Selman'a kuşatan Hz. Muhammed, İkinci Amr bin Ümeyye-i Damîrî, Üçüncü Bilâl-i Habeşî, dördüncü Büreyde-i Eslemî, beşinci Zî'n-nû Mısırî, altıncı Suheyb Rûmî'ye kuşattır. Ahiler piri olan Suheyb Rûmî hakkında bilgi veren Minhâcü'l-Mürîdîn ve Mecmûa adlı eser; “*Suheyb Rûmî ve icâzet verdi ki, Hazret-i Resûl'ün meddâhîdi ve Hazret-i Ali'nin şâkirdidir. Ve Hazret-i Resûl aleyhisselâm ve âlihî anın hakkında buyurdu ki: Ruviye an Resûlillâh aleyhisselâm ve âlihi ennehu kale*” *Ya'nî Kıyâmet gününde evvel kimesne ki havz içüren Suheyb-i Rûmî'dir. Ahîlerin silsilesi ana çıkar. Yüzon yaşında nakleyledi. Kabri Sivas'dadır*” (Seyyid Muhammed bin Alâaddin el-Hüseyin er-Razavî, 2014, 162; Özden, 2018, 85). Bu eserde verilen bilgilere göre feta teşkilatı içinde ilk yedi sırada olan meddahların piri olan *Suheyb-i Rûmî*'nin Hz. Muhammed'in İtifatına mazhar olması, meddahların toplum içinde rol model oldukları/olmaları gerektiği ve ideal insan örneğini teşkil ettikleri anlaşılmalıdır. Zira fütüvvetnamelerde yer alan prensiplere sıkı sıkıya bağlı olmaları, yapmak/uymak zorunda oldukları prensipler ile yapılmaması gereken yasaklara da uymalarının gerektiği bütün fütüvvetnamelerde açıkça belirtilmektedir. Meddahların kıyafetleri, kıyafetlerindeki semboller, aksesuarları ve aksesuarlarına yüklenen anlamlar da onların kutsallığına işaret etmektedir (Nutku, 1997, 50-54).

Türk kültüründe ilk dönem meddahlık geleneği feta esasları üzerine bina edilmiş olduğu için temsilcileri de bu esaslara bağlı kalmış olmalıdır. Bunun örneklerinden biri La'lin Kaba (Bursalı Mustafa Baba) hakkında verilen bilgilerde görülmektedir. La'lin Kab'nın ilk dönem anlatıcılar gibi III. Murad döneminde sarayda hizmet verdiği, Şehnâmecilikte usta bir anlatıcı olduğu bilinmektedir (Yücel Çetin, 2007). Daha sonraki dönemlerde geleneksel anlatı konu ve tarzından ayrı olarak yerli ve yaşanan gündelik hayata ait hikâyeleri anlatan meddahlar, zaman içinde fütüvvetnamelerdeki esasların genel çerçevesinin dışına çıkmışlardır.

Bu kısa çalışmada örneklerine yer verdiğimiz fütüvvetname ve fütüvvetnamelerdeki meddahlarla ilgili bilgiler, meddahların Arap kültür alanında İslamiyet'in ilk yıllarında İslamî bir forma dönüştüğünü göstermektedir. İlk dönemlerde başta Hz. Muhammed olmak üzere ilk dört halife ve ilk dönem Müslüman kahramanları öven, onların kahramanlıklarını tasvir eden; Müslüman olmayanları hicveden anlatı ve şiirler icra eden meydan sanatçıları olarak görülürler. Hz. Muhammed'in şed kuşattığı ilk sanatçı-meslek grubuna mensup olan meddahlar, zamanın gereği olarak tarihî dönemlerde sürekli değişime uğramış ve yaşadıkları zaman, sanatlarını icra ettikleri şartlara bağlı olarak değişerek günümüze kadar gelmişlerdir.

Erken dönem Türk toplumunun tarih bilgisi edinme ve bilinçlenmesinde oldukça önemli fonksiyona sahip olan, dinî/kutsal kimliğe sahip bab, baba, ata, kam, oyun, şaman, bahşi ve ozan adıyla anılan karakterler, yaşadıkları zamanın şartlarına bağlı olarak dinî görevlerini yaparken zaman içinde baştaki fonksiyonlarını değiştirmiş ilahî/kutsal kaynaktan beslenen sanatçılar olarak toplumdaki yerlerini korumuşlardır. Çalışmanın başında bazı bilgi ve örneklerini verdiğimiz bu temsilciler, yeni bir inanç ve inançtan beslenen kültür alanıyla tanıştıktan sonra, yine kutsallıktan beslenen bir geleneği ve onun temsilcilerini, meddahlık ve meddahları, Türk kültür alanına katmışlardır. Meddahlık ve meddah tipinin Türk kültür alanında kabul edilmesi sadece bir anlatı sanatı ve sanatçıları olması dolayısıyla değil, tıpkı Türk kültür alanında varlığını devam ettiren ve ilahî/kutsal kaynaktan beslenen anlatıcı geleneğiyle benzeştiği içindir. İlahî/kutsal alandan beslenen bu anlatı geleneği ve temsilcileri, geleneğin yaşadığı dönemin ve dönemi yaşayan toplumun zihniyet dünyasına uygun, ahlaki prensiplerini benimsemiş ve temsil ettikleri geleneğin kaynağının ilahî/kutsal olduğunu hatırlatan sanatçılardır.

Kaynakça

- Başgöz, İlhan. *Dream Motif in Turkish Folk Stories and Shamanistic Initiation*, Asian Folklore Studies. (1967), XVI-I,
- Çetin, İsmet. *Geleneksel Türk Tiyatrosu*. Ankara: TKA Vakfı Yayınları, 1999.
- Çetin, İsmet. *Dede Korkut'un Yaşadığı Dönem Hakkında I-II*, Mili Folklor, 17 (Bahar), 43-45; ,18 (-Yaz), (1993), 29-32.
- Ergin, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı I-II*, Ankara: TDK Yayınları, 2018.
- Gökçe, İsmail. *Yahya B. Halil Çoban Birgivi, Fütüvvetnâme (İnceleme-Metin-Dizin)*, Erzincan (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü YL Tezi), 2019).
- Gölpınarlı, Abdülbaki. "Fütüvvet-Name-i Sultanî ve Fütüvvet Hakkında Bazı Notlar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 17, 1-4, (1955), 127-155.
- Günay, Umay. *Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Ankara: KT Bakanlığı Yayınları, 1986.
- İnan, Abdulkadir. (2. Baskı), Ankara: TTK Yayını, 1987.
- Kök, Bahattin. "Hassân b. Sâbit'in Şiirleriyle İslâm'a Hizmetleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (EAÜİFD)*, 6, (1986), 123-139.
- Köprülü, M. Fuad. *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara: TTK Yayınları, 1999.
- Köprülü, M. Fuad. *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1981.
- Nutku, Özdemir. *Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri*, Ankara: AKM Yayınları, 1997.
- Özden, Beyza. *Fütüvvetnâme Yazımı Açısından Minhâcü'l-Mürîdîn ve Mecmûa'nın Yeri ve Önemi*, İstanbul (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yl. Tezi), 2018.
- Reichl, Karl. *Türk Boylarının Destanları*, (Çev. Metin Ekici), Ankara: TDK Yayınları, 2002.

Seyyid Muhammed bin Alâaddin el-Hüseyin er-Razavî, *Fütüvvet-Nâme-i Kebîr -Miftahü'd-Dekâik fî Beyâni'l-Fütüvve ve'l-Hakâik-*, (Haz. Sadullah Gülten- Hacı Yılmaz; Ed. Alemdar Yalçın- Gıyasettin Aytaş), İstanbul: T.C. TYE Kurumu Başkanlığı Yayını, 2014).

Torun, Ali. *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nameler Üzerine Bir İnceleme*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 1988.

Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalıcı yayınevi, 2012.

Yıldırım, Dursun. *Türk Bitiği*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.

Yücel Çetin, Ayşe. "Meddah Hikâyeleri ve Bursalı Meddahlar", *GEFAD, Özel Sayı (Prof. Dr. Abdulkerim Abdulkadiroğlu Özel Sayısı)*, (2007), 128-135.

KUŞAK VE KUŞAK BAĞLAMAYA SİMGE, ANLAM VE İŞLEV ODAKLI BİR YAKLAŞIM

*Mehmet AÇA**

Özet: Bu çalışmada, kuşak ve kuşak bağlamaya simge, anlam ve işlev odaklı bir şekilde yaklaşmıştır. Bu yaklaşım girişiminde, sadece Türk kültürünün ortaya koyduğu verilerle yetinilmemiş, diğer bazı kültürlerin verileri de dikkate alınmıştır. Böylece kuşak ve kuşak bağlamanın küresel anlamda ortak simgelere ve anlamlara sahip olup olmadığı sorusuna da cevap bulunmaya çalışılmıştır.

Kuşak ya da kemer, erginlenmeyi, olgunlaşmayı, topluma, gruba ve mesleğe kabul edilmeyi; statüyü, gücü ve iktidarı simgelemektedir. Kuşanılan kemer ya da kuşak, bireyi hayata, topluma, mesleğe, başka bir deyişle ömür boyu sürdüreceği mücadeleye hazırlamakta; birey mücadeleye ederek, donanarak ve olgunlaşma/ustalaşma evrelerini geçerek statü ya da rütbe kazanmakta, statüsü ve rütbesi arttıkça da kuşandığı kemer ya da kuşağın yapısı, rengi, motifleri ve aksesuarları değişmektedir. Tanrılar, Tanrıçalar, kahramanlar ve ustalar tarafından verilen altın kuşak ya da kemer güç, statü ve yetkinin bahşedilmesi ya da devredilmesinin yanı sıra kutsama, takdir etme, onaylama ve kabul etme anlamlarına da gelmektedir. Kuşak ya da kemer, dünyaya doğal bir varlık olarak gelen insanın kültür dünyasına dahil edilmesi ya da kabul edilmesi sürecinde de oldukça işlevseldir. Kuşak ya da kemer, aynı zamanda saflığı, bekâreti, teslimiyeti ve bereketi de temsil etmektedir. Özetlemek gerekirse kuşak ya da kemer, çocuklara ve gelinlere kuşanan kuşaktan Ahilerin kuşandıkları şedde, şeden pehlivanlara kuşatılan altın kemere, pehlivanlara kuşatılan altın kemerden kahramanlarla hükümdarların kuşandıkları kemer ya da kuşağa kadar, pek çok kültürde benzer şeyleri simgelemekte, benzer anlamlara gelmekte, benzer işlevleri yerine getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kuşak, kuşak bağlama, simge, anlam, işlev.

An Symbol, Meaning And Function-Oriented Approach To Belt And Belt Tying

Abstract: In this study, belt and belt tying are approached in a symbol, meaning and function oriented way. In this approach attempt, not only the data of Turkish culture was contented, but also the data of some other cultures were taken into consideration. Thus, it has been tried to find an answer to the question of whether the belt and belt tying have common symbols and meanings in the global sense.

The belt means initiation, maturation, acceptance into society, group and profession; It symbolizes status, power and power. The belt that is worn prepares the indi-

* Prof. Dr., Marmara Ü. Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl., mehmet.aca@marmara.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3132-4086>

vidual for life, society, profession, in other words, for the struggle that she will continue throughout his/her life. The individual gains status or rank by fighting, equipping and passing the stages of maturation / mastery, and as his/her status and rank increase, the structure, color, motifs and accessories of the belt he/she wears change. The golden belt given by Gods, Goddesses, heroes and masters means blessing, appreciation, approval and acceptance as well as the granting or transfer of power, status and authority. The belt is also very functional in the process of inclusion or acceptance of the human being, who came to the world as a natural being, into the world of culture. The belt also represents purity, virginity, submission and fertility. To summarize, the belt symbolizes similar things, has similar meanings and performs similar functions in many cultures.

Keywords: Belt, belting, symbol, meaning, function.

Biyo-psiko-sosyal bir varlık olan insanın davranışlarının kökeninde biyolojik, psikolojik, inançsal, toplumsal ve kültürel etkenler yatar. Bu nedenle insan davranışları bu etkenler dikkate alınarak incelenip yorumlanmalıdır. Kültür bilimcileri, insanların sosyal ve kültürel davranışlarına odaklanır, bunların kökenlerine iner, işlevlerin biçimlendirdiği yapısal özelliklerini tespit eder, elde ettiği verileri çeşitli bakış açılarını benimseyerek yorumlayıp anlamlandırmaya çalışırlar. Kültür bilimcileri bunları yaparken de Clifford Geertz'in (2010, 19) deyiimiyle kültürün dünyaya anlam dayattığını, onu anlaşılır kıldığını, insanın anlam ağına takılıp kalan bir varlık olduğu gerçeğini göz ardı etmezler. Kültür bilimcileri, inceleyip yorumlamaya çalıştıkları kültürlerin simgesel ve işlevsel olduğunun bilincinde de olurlar. Düşünce ve inanç sistemleriyle kültürleri başka bir deyişle sosyal ve kültürel davranışları yorumlayabilmek, bütün bunları meydana getiren insana, kültüre, insani ve kültürü var edip biçimlendiren sosyal ve kültürel şartlara ya da çevreye odaklanmayı gerektirir. Zihniyeti oluşturan düşünce ve inanç kalıplarına, yapılar, simgelere, anlamlara ve işlevlere odaklanmadan yapılacak incelemeler, verilere dayalı yüzeysel tespit ve betimlemelerden öteye gitmeyecektir.

Bu çalışmada, yukarıda belirtilen düşünceler doğrultusunda kuşak ve kuşak bağlamaya simge, anlam ve işlev odaklı bir şekilde yaklaşılmaya çalışılacaktır. Simge, anlam ve işlev odaklı bu yaklaşım girişiminde, sadece Türk kültürünün ortaya koyduğu verilerle yetinilmeyecek, diğer bazı kültürlerin verileri de dikkate alınacaktır. Bu yolla kuşak ve kuşak bağlamanın küresel anlamda ortak simgelere ve anlamlara sahip olup olmadığı sorusuna da cevap bulunmaya çalışılacaktır. Bilindiği üzere, Türk kültüründeki kuşak ve kuşak bağlamadan söz edildiğinde akla öncelikle Ahilik geleneğindeki “şed bağlama” (şed kuşanma, bel bağlama, peştamal sarınma) ritüeli gelir. Ahiler, - biraz aşağıda üzerinde durulacaktır- kuşağı (şed, peştamal) ve kuşak bağlama

ritüelini fütüvvet töresini, mesleği ve meslekte olgunlaşmayı esas alarak anlamlandırmışlardır. Acaba kuşak ve kuşak bağlama, Türk kültürünün yanı sıra diğer toplumların kültürlerinde neleri simgelemekte, Ahilerin yükledikleri anlamın dışında hangi anlamlara gelmekte ve hangi işlevleri yerine getirmektedir?

Kuşak ve kuşak bağlama, yukarıda da değinildiği üzere, Anadolu sahasında daha çok Ahilikle ilişkilendirilir. Neşet Çağatay'ın verdiği bilgilere göre Ahiliğe gire kişiye, kuşak ya da peştamal bağlanıp şalvar giydirilir. Şedde “vefa şeddi” denir. İnanca göre ilk şed, Cebrail tarafından Âdem Peygamber'e kuşatılmış ve bu kuşağa da “şedd-i vefa” denmiştir. Bu “şedd-i vefa” sözde durmayı, şeytana uymamayı, ona her zaman düşman olmayı, dünyaya gönül vermemeyi, Tanrı'nın kaza ve kaderine sabretmeyi ifade etmektedir (Çağatay, 1997, 161). Çağatay, fütüvvetnamelerde müride fütüvvete girerken, girmiş olanlara da bir basamaktan bir yukarısına yükselirken ve şed kuşatılırken şeyh tarafından bu meslekte uyacağı edeplerin anlatıldığını, öğütler verildiğini de kaydetmiştir (Çağatay, 1997, 27).

Fütüvvetnamelerde kökenleri Hz. Âdem'den başlatılarak Hz. Muhammed, Hz. Ali ve Selman-ı Farisi'ye kadar getirilen şed yani kuşak, Ahilerin şalvarla birlikte dış görünüşlerini ve statülerini belirleyen temel bir unsur olmuştur. Mesleğe girişi/kabulü, ustalaşmayı ve olgunlaşmayı ifade eden şed ya da kuşak, Ahiler arasında çırağın kalfalığa geçişi sırasında düzenlenen bir törenle kalfaya başkan tarafından kuşatılır ki buna kalfalık peştamalı denmiştir. Üç yıl kadar süren kalfalığı ustalık mertebesi izler. Düzenlenen bir tören sırasında kalfalıktan ustalığa geçen kişiye kendi ustası ya da üstadı tarafından belindeki kalfalık peştamalı (şeddi) çıkarılarak üstatlık (ustalık) peştamalı giydirilir (Çağatay, 1997, 137-139). Şed, yani kuşak ya da kemer, Ahilikte meslekte olgunlaşmanın yanı sıra, manevi olgunlaşmayı da ifade etmektedir. Ahilikteki kalfalık ve ustalığı ifade eden şed ya da kuşak, yine ustalık ya da olgunluk derecelerini gösterir bir şekilde karate, aikido gibi Uzak Doğu savunma sporlarında da karşımıza çıkmaktadır. Kuşakların renkleri ve işaret ettikleri statüler savunma sporlarının türlerini göre değişmektedir. Örneğin karate sporunda kuşaklar, başlangıçtaki beyaz kuşaktan (masumiyeti temsil etmektedir) ustalığın zirvesini temsil eden üç altın çizgili siyah kuşağa kadar çeşitlenebilmektedir. Ustalığın simgesi olan kuşak ya da kemeri, Kırkpınar Güreşleri'nde de baş ustalığın simgesi olan Altın Kemer biçiminde görebilmekteyiz. Diğer pek çok spor dalında ustalığın ya da başarının ifadesi olan kuşak ya da kemerin yerini madalya, kupa ve onurluk almıştır.

Günümüz Türkiye’inde Ahilik, Kırkpınar Güreşleri ve Uzak Doğu savunma sporları ile gelinlerin beline bağlanan kırmızı bekâret kuşağının dışında, çok fazla sembolik bir anlama sahip olmayan kemer ya da kuşak pantolon, etek ya da elbiselerde kullanılan, bel bölgesini kavrayan bir aparat olup asli görevi kıyafetin aşağı inmesini önlemektir. Kemer ya da kuşak, aynı zamanda giysilerin üzerine ya da içine bağlanan bir aksesuardır. Geçmişte ise mitolojik, dinsel, tarihsel ve sanatsal birçok anlamı bulunan kemer ya da kuşağın, farklı kültürlerde farklı anlamları bulunmaktaydı. Bu nedenle somut bir varlık olan kemeri, farklı disiplinlerden yola çıkarak somut ve soyut olarak incelemek, insanla eşya ilişkisinin ve ardında gizlediği düşüncelerin kaç boyutlu olduğunu görmemiz açısından yararlı olacaktır.

Kemerin dünya genelinde en yaygın kullanım alanı ve sembolü güç, statü, askerlik ve iktidardır. Asya toplumlarında daha sık görülen ve oradan çıkarak Batı’ya da yayıldığını düşündüğümüz kemer ve kuşağın hemen her toplumda gücü, statüyü, iktidarı ve savaşı temsil ettiği görülmektedir. Kemer ya da kuşak, Türk kültüründe de güç, statü, iktidar ve savaş imgesi olarak karşımıza çıkar. Kemerle birlikte çoğu zaman “hayat ağacı” imgesine de yer verilir. Gücü ve statüyü ele geçirmek ya da gücü ve statüyü elinde bulundurmak, başta kemer gibi çeşitli eşyalar aracılığı ile kendini göstermektedir. Bu kemerler kişilerin statülerine göre süslenmekte ve kullanılan maddeler değişmektedir.

Lvova ve arkadaşlarının ifadesiyle epik kahramanların kendilerine has saç şekillerinin ve diğer askeri onur simgelerinin yanında savaş kemerleri de vardır ve bu detay, eski çağlardan beri göçebe kültüründe asker sınıfına kabul edilme töreninde zorunlu bir simge ve insanın sosyal durumunun göstergesidir. Savaş kemeri, soylu Hazarlar arasında da sosyal farklılığın işareti olarak kabul edilmiştir. Atlı askerler, gençliklerinden itibaren onu takma hakkını elde etmişlerdir. Ayrıca kemerdeki plak ve yüzük sayısına göre kemer sahibinin toplumsal önemi belirlenmiştir. Düzenlemedeki farklılıklar, Altay’daki Türk heykellerinde de benzer şekilde görülmektedir. Deri kemer taşıma geleneği, yakın zamanlara kadar Tuva’nın bazı bölgelerinde devam etmiş, erkek giysi takımının zorunlu detayı haline gelmiştir. Lvova ve arkadaşlarının verdiği bilgiye göre Güneydoğu Tuvalarında erkeklere üç yaşından itibaren kemer takılırdı. Genellikle çocuğa bu yaşta büyüklerin giysilerindeki mevcut bütün farklılıklar gözetilerek kürk (ton) de dikilirdi. Kemer, bakır ya da demir tokayla bağlanırdı. Çocuğa böyle bir kemer babası tarafından hazırlanırdı. Tokalar yerli demircilerden elde edilirdi. Bağlanmış kemer bebeğin toplum, yani insanlar âlemi tarafından kabul edilmesinin simgesi durumundaydı (Lvova vd., 2013b, 195).

Kuşak ya da kemerin erliği, gücü, statüyü ve iktidarı simgelemesi duruma, Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı'nda da rastlanmaktadır. Kuşak, söz konusu destanda, kahramanın erginlemesine, başka bir deyişle kendisini ispatlayarak görünürlük kazanmasına da katkıda bulunmaktadır. Söz konusu destanda ormandaki gergedanı öldürmek için harekete geçen Oğuz Kağan, ilk denemesinde bir geyik yakalar ve söğüt dalıyla bir ağaca bağlar. Gergedan geyiği yiyince ikinci denemesinde bir ayı yakalar ve onu altın kuşağıyla bir ağaca bağlar. Ağaca söğüt dalıyla bağlanan geyiği yiyen gergedan altın kuşakla bağlanan ayıyı da yer. Oğuz Kağan, üçüncü denemesinde ayıyı ağacın altında kendisi bekler. Oğuz Kağan, kargıyla başına vurarak öldürdüğü gergedanın başını kılıcı ile keser (Bang - Rahmeti, 1936, 12-13). Oğuz Kağan'ın erginlenmesine katkıda bulunana altın kuşak kargı, kılıç, ok ve yayla birlikte onun kültür dünyasına ait akıllı ve donanımlı (eşya geliştirip kullanabilen) bir varlık olduğunu da göstermektedir.

Yunan mitolojisinde Pandora'ya hediye edilen kemer, kutsal ve yüce olan bir tanrıça tarafından bahşedilen bir özellik ya da gösterişli bir hediye olarak karşımıza çıkmaktadır (Can, 1994, 15). Pandora'ya elbise ve kemer veren Athena zekâ, sanat, savaş ve barışı temsil eder. Atina şehri adını Athena'dan alır ve şehrin koruyucusu odur. Elinde bir kalkanla resmedilen Athena, savunmayla beraber stratejiyi de akla getirir (Erhat, 2007, 65-67). Athena'nın Pandora'ya elbise ve kemer vermesi, tıpkı kendisi gibi olan bir kadına iktidarı ve savaşıma gücünü devretmesi olarak yorumlanabilir. Çünkü kemer burada da gücü, iktidarı ve savaşı temsil etmektedir.

Kemerin gücü ve hakimiyeti sembolize etmesine, Yunan mitolojisine ait başka bir anlatı da rastlarız. Kemer, burada kahramanın kendisini gerçekleştirmesinde bir araç görevini de üstlenir: "Sınavlar yolunun bir diğer sınavı, Amazonların efsanevi kraliçesi Hippolyte'ye ait olan kemerin getirilmesiydi. Bu kemer tevatüre göre savaş tanrısı Ares'e aitti. Ares, altın zincirlerden örülü gösterişli kemeri Amazonların kraliçesi Hippolyte'ye kendi kavmi üzerindeki iktidarın sembolü olarak vermişti. Bu görevin Herkül'e verilmesine neden olan, Eurystheus'un kızı Admete'nin isteğiydi. Hera, amazonlar arasında Herkül'ün aslında kraliçelerini kaçırmak için geldiği söylentisini yaymaya başladı. Herkül istemeyerek de olsa Kraliçe Hippolyte'yi öldürmek zorunda kaldı. O ölünce de savaş bitti. Melanippe, yeni kraliçe oldu ve altın örme kemeri Herkül'e vererek ülkelerini terk etmesini istedi. Bu şekilde Herkül altın kemeri ele geçirmiş oldu." (Sekman, 2018, 455).

İran mitolojisinde de altın ve gümüş kemerlerle anılan kişi gücü, savaşı ve intikamı temsil eder. Başka bir deyişle kemer, Türk mitolojisinde olduğu

gibi, İran mitolojisinde de genel olarak güç, statü ve iktidar anlamına gelmektedir. “Şehname”de yer alan bir anlatıda kemer, zamanla Dahhak’a denk birisinin (Feridun) gelip onu öldüreceğine ve iktidarı ele geçireceğine işaret etmektedir: “Günün birinde, Dahhak ilginç bir rüya görür. Rüyada altın ve gümüş kemerler kuşanmış bir kişi, elinde gürzüyle Dahhak’ın üzerine yürümüş, onu bağlamış ve Demâvend’e götürmüştür. Uykudan dehşetle uyanan Dahhak’ın, korkusundan adeta ciğeri parçalanır. Hemen ülkedeki mübitlere (rüya yorumlayıcılara) haber verirler. Bütün mübitler, rüyanın dehşetinin farkındadırlar ve yorumunu söylemeye cesaret edemezler. Dahhak’ın ısrarı karşısında Zîrek adında bir mübit, cesaretini toplayarak rüyayı yorumlamaya başlar: Yakın bir zamanda doğacak Feridun adında bir çocuk, onun tacını ve tahtını alacak ve onu öldürecektir. Dahhak, bu yorum üzerine yıllarca Feridun’u arar; ama bulamaz. Feridun büyüüp güçlü bir delikanlı olunca rüya yorumunda olduğu gibi Dahhak’ı Demavend Dağı’na götürür ve büyük çivilerle kafasından çaktırır.” (Firdevsi, 1994, 108-155).

Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere kemer ya da kuşak, gücü ve iktidarı simgelediği kadar kahramanların erginlenmesi sürecinde de öne çıkmaktadır. Kemer ya da kuşak, erliğin ana simgelerinden biridir. Çocuklara kuşanan kemer, onların kültür dünyasına katılmalarında, başka bir deyişle insan türünden bir varlık oldukları onaylanarak topluma dahil edilmelerinde etkili olduğu kadar, kahramanların erginlenmeleri ve kendilerini ispatlayarak görünürlük kazanmalarında da önemli bir rol icra etmiştir. Çocukların ve kahramanların kemerleri bellerindedir ve bu da onların orta dünyanın, başka bir deyişle kültür dünyasının varlıkları olduğunu göstermektedir. Bele takılan ya da kuşanılan kemer, orta dünya insanlarını üst ve alt dünyaların varlıklarından ayırmaktadır. Lvova ve arkadaşları, gökte sadece tanrıların değil, yeryüzünden yıldız olarak görülen insanların da yaşadığını kabul eden Tuvaların onları canlı gördüklerini ve çadırlarda yaşadığını inandıklarını kaydetmişlerdir. Yeryüzünden yıldız olarak görülen bu insanlar kemerlerini koltuk altlarına takmaktadırlar. Gerçek insanlar olan Orta Dünya’daki insanlar ise kemerlerini bellerine takmaktadırlar. Bu da onların kültür dünyasına ait olduklarını göstermektedir. “Alt” ve “üst”te oturanlar ise kemerlerini koltuklarının altına ve kalçalarına takmaktadırlar (Lvova vd., 2013a, 111-112). Orta Dünya’nın kemerlerini bellerine takan bu insanlara öldüklerinde kültür dünyasından çıkarlar ve kemerleri normal insanların bağladığı gibi değil de ters şekilde bağlanır. Lvova ve arkadaşları, Tuvalarda eskiden ölüye giydirilen giysinin bütün düğmelerinin kesildiğini, Rus Devrimi öncesi ise en azından bir düğmenin kesilmediğini kaydederek ölüden geri kalan giysilerin yeni olanlarının akrabalara dağıldığına, eskilerin ise yakıldığına, kürkün yakasının çıkarıldığına, ayak-

kabıllarının kesinlikle deri ve uzun olmasına dikkat edildiğine dikkat çekmişlerdir. Ölüye giydirilmeden önce ayakkabının baş tarafı bıçakla kazınmakta, ölenle birlikte bıçak, balta ve makas gibi kesici aletler konmamakta, eğer yine de ölünün yanına makas, bıçak ya da iğne gibi kesici ve delici alet konulacaksa bu aletler kırılmaktadır. Lvova ve arkadaşları, insanları karşıtlarına dönüştüren kullanım eşyalarıyla giysilerin bozulmasının alışılmış bir olay olduğunu, ayrıca ölen insanın giysilerinden düğmenin, yakanın ve diğer parçaların çıkarılmasının, onun kültür dünyasından ve sosyal çevreden çıkarılmasını simgelediğini de kaydetmişlerdir (Lvova vd., 2013a, 181-182).

Kuşak, Hindu inanç sistemlerindeki erginlenme ritüellerinde önemli bir rol oynamaktadır. Kuşağın erginlenmeyi simgelediği en önemli örneklerin başında Hindu dinlerinde mikrokozmosu gösteren, genellikle daire ya da kare şeklinde çizilen ve her şeyin mistik merkezini simgeleyen “mamdala”lar gelmektedir. Mircea Eliade, Tantracılığın mamdala simgeciliğine yüklediği anlamlardan söz ederken erginlenme ve olgunlaşma odaklı bir şekilde şunları kaydeder: “Mamdala’nın dış kuşağı bir “ateş engeli”dir; bu engel bir yandan erginlenmemişlerin içeri girmesini engeller, diğer yandan da cehaleti “yakan” metafizik bilgiyi simgeler. Daha sonra bir “elmas kuşak” gelir; elmas da üstün bilincin, boddhi’nin, aydınlanmanın simgesidir. “Elmas kuşağın” hemen içine çizilmiş çemberin etrafında, parçalanmış bilincin sekiz yönünü simgeleyen sekiz mezarlık tasvir edilmiştir; ikonografik mezarlık motifine özellikle dehşet verici tanrılara adanmış mamdalalarda rastlanır. Bunları yapraklardan oluşan ve tinsel yeniden doğuşu simgeleyen bir kuşak izler. Bu son çemberin merkezinde gerçek anlamda mamdala bulunur, buraya “saray” (vimana), yani tanrıların tasvirlerinin bulunduğu yer de denir.” (Eliade, 2013, 274).

Kemer, yukarıda da ifade edildiği gibi, bir statüden başka bir statüye geçişi sağlayan geçiş ritüellerinde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Eşikleri geçerek yeni statülere sahip olma ve beden üzerinde statüyü simgeleyen eşyaları bulundurma durumu, sadece erkekler için söz konusu değildir. Genç kızlarla kadınların taktıkları kemerler de erkek çocuklara ve yetişkinlere bağlanan kuşak ve kemerler gibi, statü durumlarını simgelemektedir. Bazı durumlarda takılan kemerler, eşikte kalma durumuna, başka bir deyişle geçici ölüme de işaret etmektedir. Güney Sibiry Türkleri arasında dul kalan kadınların kırk gün boyunca daha sonra mezar taşına asılan kara bir kemer takmaları, belli bir süreliğine eşikte kalmaya ya da ölmeye bir örnektir. Bellerine takılı kara kemerle kırk günlük bir geçici ölümü yaşayan dul kadınlar, bellerindeki kemerler çıkarılarak ve saçları normal şekilde örülerek yastan çıkarılır (Lvova vd., 2013a, 183). Bu yas kaldırma uygulaması, ölenin arkasından eşikte kalarak

kırk günlüğüne ölen kadının yeniden diriltilmesi ve normal hayatını sürdürmesine izin verilmesi anlamına gelmektedir.

Kemerin kadınlarda, diğer takılarla birlikte olgunlaşmayı ve yüksek statüyü ifade etmesi durumuna, Lvova ve arkadaşları, Güney Sibiryaya Türkleri üzerinden dikkat çekmişlerdir. Lvova ve arkadaşları, konu üzerinde dururlarken kemerle diğer takıların, çocuk doğuran kadınlarla üreme çağını tamamlayan kadınlar arasındaki statü farklılığına işaret ettiğini de kaydetmişlerdir. Takıların değerli, kemerlerin de süslü olması, kadınlarının ailelerinin yüksek statülü olduklarını göstermektedir: “Çocuk doğurmanın takılarla ilişkisinin olduğunu gösteren bir diğer olgu, evli kadının takılarının çeşitliliği, özeni ve karmaşıklığıdır. Tuvalarda evlenmeden önce mütevazı kıyafetleri, evlendikten sonra zengin, işlemeli yüzük ve küpelerle değişir. Kızlardan farklı olarak kadınlar, saç örgüleri üzerine gümüş takı levhalar (çavaga), bilezik, boynuz ve tahta taraklar, kemer ve bel takıları (dergi) takarlar. Üreme çağı bittikten sonra bu takılar, yeniden basit ve mütevazı takılarla değişir; saç örgüsü üzeri takılar ise hiç takılmaz (...) Güney Altaylılarda kadının aile durumunun göstergesi, saça takılan mercan takı levhalar (tana) ve bele takılan süslemeli kemerin yanı sıra kolsuz uzun giysi çegerek ve başa takılan kara kuzu şapka “sörü börük”tür.” (Lvova vd., 2013a, 203).

Kadınlarda erkeklerde cinsiyet ve statü farklılıklarını simgeleyen kemer, bazı durumlarda statü ve cinsiyet farklılıklarını ortadan kaldırır bir şekilde kullanılmıştır. Bu durumun çarpıcı bir örneğini Altay’daki şamanların varisleri olan yarlıkçılarda görmek mümkündür. Bu Burhanist din adamlarının şapkaları beyaz keçedendir ve biçim olarak da kadın şapkalarına benzemektedir. Yarlıkçının bu giyim biçiminin Şamanizm ve Lamaizm’deki travestizm düşüncesini yansıttığına dikkat çekilmiştir. Diğer yandan Tuva lamaları da kırmızı şeritlerle işlenen sarı renkli kıyafetler giyip kırmızı renkli kemerler takmaktadırlar. Şeritlerin ve kemerin kadın kıyafeti kemeri renginde olmasının nedeni sorulduğunda yaşlı insanlar, lama ile kadınların kaderlerini ortak olduğu cevabını vermişlerdir. Tuvalarda ziyafet ve dualar sırasında lamalar kadınlarla beraber otururlar (Sagalayev - Oktyabrskaya, 2013, 131-132).

Kemer, maddi kültür nesnelere de statüyü simgeler bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bahaeddin Ögel, Türk giyim kültüründe kişilerin sosyal durumlarını, özel zevklerini ya da varlık seviyelerini kemerler aracılığıyla anlamının mümkün olduğunu, kemerlerin üzerlerine yerleştirilen tokaların alplığı simgelediğini, sonraları bu tarz kemerlerden sarkan çeşitli objelerle askeri rütbelerin belirlendiğini kaydetmiştir. Ögel’in aktarımlarına göre altın kemer eski Türklerde ve Osmanlılar ile Mısır Memluk devletlerinde de hükümdarlık

sembolüdür, çoğunlukla da kırmızı renktedir (Ögel, 1978, 75). Ögel, aynı zamanda Türklerin ata binmeden kaynaklanan sürtünme ve bacaklarda yara açma tehlikesinden kurtulmak için kalın pantolon ve çizmeler giydiklerine, yiyecek ve silahlarını asabilmek için kalın kemerler kullandıklarına da dikkat çekmiştir (Ögel, 1978, 2). Nitekim Kök Türk dönemi heykellerinde betimlenen kemerler, bu heykellerin en tipik özellikleri arasında yer alır (Baykuzu, 2013, 223). Heykellerin hemen hepsinde görülen kemerler “kurşak” olarak adlandırılır. Kurşaklar, kullanan kişinin rütbesini ifade etmiş ve kullanıcıya hareket kolaylığı sağlamıştır (Salman, 2010, 17-18). Hükümdar ve prenslere ait kemerlerde statünün göstergesi olarak altın, gümüş ve mücevher kullanılmıştır (Sakaoğlu - Akbayar, 2002, 69).

Kemerin statü ya da rütbeyi simgeler bir şekilde kullanımı, İskitlere ve Hunlara kadar gitmektedir. Nejat Diyarbekirli, Türkler arasında yüzyıllar boyunca devam eden sarkıntılı kemer alışkanlığının Kök Türkler, Uygurlar ve Gaznelilerle devam ettiğini, Avrupa'nın merkezine kadar inen Türk topluluklarında ve Selçuklularda da sıklıkla kullanıldığını, günümüzde Anadolu'nun bazı bölgelerinde, Kafkasya'da, Çin sınırına kadar Türklerin yaşadıkları bölgelerde sarkıntılı kemer kullanma alışkanlığının devam ettiğini kaydetmiştir (Diyarbekirli, 1972, 121).

Kemer, Anadolu'nun eski uygarlıklarının maddi kültür kalıntılarında da yaygın bir şekilde görülmektedir. Anadolu'da kemer başta olmak üzere metalik/bronz el sanatlarında akla ilk gelen uygarlık Urartulardır (M.Ö 9-6). Doğu Anadolu'da kurulan ve bugünkü Van şehri sınırları içerisinde toprakları bulunan bu devletle ilgili çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalarda arkeolojik kazılar da önemli bir rol oynamıştır. Yapılan kazılarda bronz, demir, altın ve gümüş olmak üzere çok farklı eşyalar çıkarılmıştır. Bunlar arasında miğfer, kemer, levhalar, heykeller, mobilya aksamaları, silah ve kazan gibi eşyalar bulunmakta olup, her biri Urartu kültürünü yansıtan parçalardır. Kazılarda bulunan kemerler iki tür olup, biri erkeklerin kullandığı ve kenarları deriye dikilen ve bele takılan kalın kemerler ile kadınların kullandığı ince kemerlerdir. Ayrıca ‘atkı kemeri’ olarak adlandırılan ve omuzdan beldeki kemere çapraz olarak takılan kemerler vardır. Döküm veya levha metalden yapılmış olan kemer tokaları ise genellikle kanatlarını iki yana açmış kartal betimleri şeklindedir (Ayman, 2005). Bu kemerlerin en önemli ve kültürel/sanatsal tarafı, süslenmiş ve bazı sahneleri tasvir ediyor olmasıdır. Diğerlerine göre daha dar ve uzun olan kemerler ise hem biçim, hem de betimler bakımından farklı bir grubu oluştururlar; daha hareketli ve ikonografik olarak çok zengin figürlerle işlenmişlerdir ve üretilme tarzları bakımından da diğer kemerlerden ayrılırlar. Bu tip

kemerler üzerinde yer alan dini törenler, bu törenler için hazırlanmış olan ziyafet sofraları ya da bazı kişiler için düzenlenen ziyafet törenleri gibi konular betimlenmiştir (Ayman, 2005, 5). Kemerlerdeki süslemeler 6 grupta toplanmıştır: 1) Dini ve mitolojik konular, 2) Av ve savaş sahneleri, 3) Efsanevi konular, 4) Muhtelif hayvan ve bitki motifleri, 5) Kale tasvirleri, 6) Anıtsal yapıların süslemeleri (Çavuşoğlu, 1995, 17).

Yukarıdaki tespit ve değerlendirmeler de göstermektedir ki kuşak ya da kemer erginlenmeyi, olgunlaşmayı, topluma, gruba ve mesleğe kabul edilme; statüyü, gücü ve iktidarı simgelemektedir. Kuşanılan kemer ya da kuşak, bireyi hayata, topluma, mesleğe, başka bir deyişle ömür boyu sürdüreceği mücadeleye hazırlamakta; birey mücadeleye ederek, donanarak ve olgunlaşma/ustalaşma evrelerini geçerek statü ya da rütbe kazanmakta, statüsü ve rütbesi arttıkça da kuşandığı kemer ya da kuşağın yapısı, rengi, motifleri ve aksesuarları değişmektedir. Tanrılar, Tanrıçalar, kahramanlar ve ustalar tarafından verilen altın kuşak ya da kemer güç, statü ve yetkinin bahşedilmesi ya da devredilmesinin yanı sıra kutsama, takdir etme, onaylama ve kabul etme anlamlarına da gelmektedir. Kuşak ya da kemer, dünyaya doğal bir varlık olarak gelen insanın kültür dünyasına dahil edilmesi ya da kabul edilmesi sürecinde de oldukça işlevseldir. Diğer nesnelere birlikte kuşatılan kemer ya da kuşak üzerinden kültür dünyasına dahil edilen insan, öldükten sonra yine diğer nesnelere birlikte kuşak ya da kemer üzerinden kültür dünyasından çıkarılmaktadır. Gelinlerin bellerine bağlanan kırmızı kuşaktan da anlaşılacağı üzere kemer, aynı zamanda saflığı, bekâreti ve teslimiyeti de temsil etmektedir. Sonuç olarak kuşak ya da kemer, çocuklara ve gelinlere kuşanan kuşaktan Ahilerin kuşandıkları şedde, şedden pehlivanlara kuşatılan altın kemere, pehlivanlara kuşatılan altın kemerden kahramanlarla hükümdarların kuşandıkları kemer ya da kuşağa kadar, pek çok kültürde benzer şeyleri simgelemekte, benzer anlamlara gelmekte, benzer işlevleri yerine getirmektedir.

Kaynakça

Ayman, İsmail. *Urartu Bronz Kemerleri ve Adak Levhaları Üzerine Betimlenen Ölü Ziyafeti Sahneleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

Bang, W. - Rahmet, G. R. *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Semineri Neşriyatı, 1936.

- Baykuzu, Tilla Deniz. “İslam Öncesi Orta Asya Türklerinde Kur ve Kurluk”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 53/1 (2013), 221-250.
- Can, Şefik. *Klasik Yunan Mitolojisi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1994.
- Çağatay, Neşet. *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- Çavuşoğlu, Rafet. *Van Müzesi’ndeki Urartu Bronz Kemerleri*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Diyarbakirli, Nejat. *Hun Sanatı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları, 1972.
- Eliade, Mircea. *Yoga Ölümsüzlük ve Özgürlük*. çev. Ali Berktaş. İstanbul: Kambalçı Yayınevi, 2013.
- Erhat, Azra. *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007.
- Firdevsi. *Şehname I*. çev. Necati Lugal. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1994.
- Geertz, Clifford. *Kültürlerin Yorumlanması*. çev. Hakan Gür. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2010.
- Lvova, E. L. vd. *Güney Sibiry Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri Kâinat ve Zaman. Nesneler Dünyası*. çev. Metin Ergun. Konya: Kömen Yayınları, 2013a.
- Lvova, E. L. vd. *Güney Sibiry Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri İnsan ve Toplum*. çev. Metin Ergun. Konya: Kömen Yayınları, 2013b.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Kültür Tarihine Giriş V Türklerde Giyecek ve Süslenme*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1978.
- Sagalayev, A. M. – Oktyabrskaya, İ. V. *Güney Sibiry Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri Simge ve Ritüel*. çev. Metin Ergun, Konya: Kömen Yayınları, 2013.
- Sakaoğlu, Necdet - Akbayar, Nuri. *Derinin Anadolu’da Bin Yıllık Öyküsü*. İstanbul: Creative Yayıncılık, 2002.

Mehmet AÇA

Salman, Fikri. “Göktürk Dönemi Kıyafetleri”. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi* 9 (2010), 12-34.

Sekman, Ayşegül. “Kahramanın Sonsuz Yolculuğu Bağlamında Herkül’ün Maceraları”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 79 (2108), 448-458.
DOI: 10.16992/ASOS.14209

AHİLİK VE NİĞDE / BOR'DA TARİHİ MESLEKLERİN SON TEMSİLCİLERİ

*Namık ASLAN**

Özet: Ahiliğin göçer evli Oğuz beylik düzeniyle benzerliğine işaret edilen sunumda, Ahi Evran'ın, Oğuzların beylik düzenini Anadolu'da yerleşik hayata uyarlayan bir öncü olabileceği üzerinde durulmuş, Ahilik mesleki hiyerarşisi, Türklere ordu-millet anlayışı bağlamında izaha çalışılmıştır. Bu kabul esasınca Ahiliğin Moğol istilasına karşı bir Türk direniş hareketi, bir yurt savunma örgütü mertebesinde işlev gördüğü iddia edilmiştir. Beylikler ve Osmanlı dönemi itibarıyla esnaf ve sanatkârlık örgütü olarak yapılan Ahiliğin Niğde/Bor özelindeki gelişimi değerlendirilmiş, dericilik ve keçecilik meslekleri başta olmak üzere tarihi mesleklerin son temsilcileri hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Çalışma bağlamında debbağlık, keçecilik, boya-basm ve dokumacılık sanatlarının 15. yüzyıldan başlayarak Niğde bölgesinde devlet ekonomisine önemli bir katkı koyacak nispette gelişme gösterdiği tespit edilmiştir. Dabaklık mesleğinin halen icra edildiği Bor'da dokumacılık, keçecilik, bıçakçılık, çancılık, ... gibi mesleklerin yaşam mücadelesi verdiği de gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahi Evran, Ahilik, 13. yy. Anadolu'su, Niğde/Bor'da dericilik, keçecilik ve kadim meslekler

Akhism and the Last Representatives of Historical Professions in Niğde / Bor

Abstract: In the presentation about the similarity of the Akhism with the nomadic Oghuz principality order, it was emphasized that Ahi Evran could be a pioneer who adapted the Oghuz principality order to settled life in Anatolia and the occupational hierarchy of the Akhism has been tried to be explained in the context of the army-nation understanding in the Turks. On the basis of this acceptance, it has been claimed that the Akhism functioned as a Turkish resistance movement, a homeland defense organization against the Mongol invasion. The development of the Ahi community, which was structured as an organization of tradesmen and craftsmen as of the principalities and the Ottoman period, in Niğde / Bor was evaluated, and it was tried to give information about the latest status of historical professions, especially leather and felt making professions. In the context of the study, it has been determined that the arts of tanning, felt-making, dyeing-printing and weaving have developed in the Niğde Region, starting from the 15th century, at a rate that will make a significant contribution to the state economy. It has also been observed that professions such as weaving, felt

* Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Ü. Fen Edebiyat Fak., Türk Dili ve Edebiyatı Böl., namikaslan@ohu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2000-5672>

making, knife making and bell making struggle for life in Bor, where the profession of tanning is still practiced.

Key Words: Ahi Evran, Anatolia in the 13th century, leather, felt-making and ancient professions

Ahilik teşkilatına nispetle mi Ahi Evran denilmiş veya Ahi Evran adına (ki lakap da diyebiliriz) nispetle mi Ahilik denilmiş sorusunu yönelterek sunumumuza başlamak istiyoruz. Zira bu temel kabulün Ahilik ve Ahi Evran’la ilgili değerlendirmelerde önemli bir çıkış noktası olduğu kanaatindeyiz. Bu türden yapılanmaların umumiyetle kurucularının adı ile özdeşleştiği örnekleri esasınca, değerlendirmelerimizi sorunun ikinci kısmının doğruluğu noktasından hareketle geliştireceğimizi öncelikle belirtmek isteriz.

Sonraki süreçte esnaf ve sanatkârların pîr belledikleri Ahi Evran’a nispetle “Ahilik” addedilen ve tarihi kaynaklara “Ahiyân-ı Rum” şeklinde geçen bu yapılanmanın kuruluş dönemi yazık ki karanlıklar içindedir. Ahi Evran kimdir? Ahilik nasıl teşekkül etmiştir, ne tür işlevleri olmuştur, ..., gibi sorular bugüne kadar net olarak cevap bulabilmiş değildir. Sözlü aktarımların menkabelere karışmış, objektiflikten uzak kimi olumlu kimi olumsuz ön yargılarla dolu yüz yıl, iki yüz yıl ve çok daha sonralarda yazıya geçirilmiş birbirlerini yalanlayan ve herkesin kendi doğrularını anlattığı rivayetlerinin de bu karmaşıklığı çok daha içinden çıkılmaz bir hale soktuğu araştırmacıların malumudur.

Bu belirsizliğin sadece Ahi Evran özelinde olmadığına, Anadolu’da 13. asrın hemen tamamını, özellikle Moğol istilasının karanlığa boğduğu tüm Türk coğrafyasında yüzyıldan fazla bir dönemi kapsadığının, tarihi olaylar ve önemli tarihi kişilikler için de geçerli olduğunun altını çizmeliyiz.

Büyük Selçuklu’nun misyonunu tamamlamak üzere olduğu bu hâkimiyet alanlarında meydana gelen güç mücadeleleri, özellikle Harzem – Altınordu – Anadolu – Memluk mücadeleleri, bu mücadelelerin zayıflattığı coğrafyaya çöken Moğol istilası bu belirsizliğin baş etmenleri olarak gösterilebilir. Bu karmaşanın uzağındaki Memluk coğrafyası bir yana, Anadolu Selçuklularının yüzyılın ilk yarısında bu karmaşayı lehlerine çevirip, kalkınmalarına motor ettiklerini söyleyebiliriz. Doğu sınırlarını güvence altına alıp, Anadolu’da güvenli bir ortam yaratan Anadolu Selçukluları, mükemmel bir eşgüdüm ile akın akın gelen Oğuz boylarını iskân etmekle kalmayıp, Anadolu’yu dünya ticaretinin merkezi olma yolunda tam bir cazibe merkezi yapmayı başardılar ve eski yerleşim yerlerini ihya ederken, şehir çapında pek çok yeni yerleşim alanları inşa ettiler. Zira Moğol tehlikesini gören ticaret erbabı, sanat erbabı, âlim-ulema ve pek çok ehl-i tarikat, kurtuluşu Anadolu’ya geçmekte buldular.

Kaldı ki bu gelişlere kucak açan ve fevkalade imkanlar vadeden Anadolu Selçukluları onları topraklarına davet de etmekte idi. I. Alaeddin Keykubat döneminde Anadolu en parlak en müreffeh dönemini yaşadı dense yeridir (Sümer, 2003: 380-383).

İşte Ahi Evran ile ilgili kaynakların sınırlı müşterekliğindeki bildiğimiz doğrulardan biri O'nun bu dönemde (13.yy.'ın ilk çeyreğinden hemen sonra) Anadolu'ya geldiğidir. Yine kaynakların ekseriyetle müşterekliğinde Baba İlyas, Mevlâna, Nasreddin Hoca, Hacı Bektaş Veli, Yunus Emre, Şeyh Edebalı gibi şahsiyetlerle çağdaş olduğudur. Prof. Dr. M. Fatih Köksal çalışmalarından öğrendiğimiz, özellikle Kırşehir Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi faaliyetleri bağlamında yapılan neşriyatla vakıf olduğumuz önemli bir doğru da O'nun Hacı Bektaş Veli, Baba İlyas'ın baş halifelerinde Kefersut'lu Baba İsak ve Şeyh Edebalı ile dost olduklarıdır (Köksal, 2015-2014, 59-79; Altınok, 2005, 63-77). Özellikle bu son bilgiyi Ahi Evran'ı nasıl bir fikri ve sosyal ortam içerisinde değerlendirmemiz gerektiğini göstermesi bakımından anlamlı bulduğumuzu belirtmek isteriz. Zira Köprülü'nün "heteretoks zümreler" şeklinde tanımladığı bu Türkmen dervişleri, İmam-ı Azam ekolüne bağlı "akılcı" düşünceyi benimsemiş olmalarıyla bilinirler ki, Gazali'nin temellendirdiği "nakilci" düşünce ile yer yer çatışmaya da varan mücadeleleri günümüzde de sürüp gitmektedir.

İsimlerini saydığımız bu Türk asıllı şahsiyetler ve Konya'nın davetiyle bu topraklara pervaneler gibi uçuşan isimlerini saymadığımız, sayamadığımız pek çok Türk, Arap ve Fars asıllı gerek akılcı ve gerekse nakilci düşünceyi temsil eden şahsiyetlerden Ahi Evran'ı ayrı tutmak gerektiği kanaatimizi de burada belirtmeden geçmeyeceğiz. O'nu tarikat şeyhleriyle aynı potada değerlendirmenin, Ahiliği bir tarikat gibi ele almanın bizi en baştan yanlışla düşürecek bir yaklaşım olacağı kanaatindeyiz. O'nun Anadolu'daki temel misyonu akıllık-akalık(ağalık), aka-beylik(ağa-beylik) olsa gerektir. Ahi Evran, Oğuzların göçer evli, beylik düzeni esaslı hayat nizamlarını, yerleşik hayata uyarlamaya çalışan bir öncü olabileceği düşünülebilir.

Dönem itibari ile (Türklerin İslam içerisinde etkin bir güç haline geldiği zamanlar) yaklaşık yüz-yüz elli yıldır İslam'a motor olmuş bir kültürün varisleri olarak, bu han divanı azalarının (ağa-beylerin) öz cevherlerini İslam ahlakı ile cilalamaları elbette yadırganır bir durum değildir. Zira Anadolu'daki şehir hayatına uyarlanan ve aşağıda izah etmeğe çalışacağımız bu sosyo-kültürel yapının fütüvvet ilkeleriyle de güçlendirilmiş olması aklın da gereğidir. Ahiliğin bu müştereklikten öte fütüvvetçilik ve feta taifesiyile (Osmanlı döneminde aldığı şekil bağlamı değerlendirilmeleri ayrı tutmak kaydıyla) kanaatimizce hiçbir bağlantısı söz konusu olmasa gerektir. Zira Ahi Evran debbağ

sanatını ihya etmiş bir sanatkâr, zaviyelerini imalathaneye, imalathane etrafını çarşıya çevirmiş bir işletmeci, işsize iş, aşsıza aş veren sorumluluk sahibi bir büyük tüccar ve bu serveti koruyan silahlı bir güce de sahip bir alp-eren, bir ağa-beydir. Makamlarını maharetleriyle hak etmiş olan bu kimseler, Dede Korkut Hikâyelerindeki han divanlarının has beyleri, tespit edilen son Dede Korkut Hikâyesinde geçtiği şekliyle “divan ağaları” mertebesindeki sofrası açık ve kılıcına pehlivan kimseler olsa gerektir (Ekici, 2019,125). Ayrıca “evren” kelimesinin bir şecaat ifadesi olarak gerek isim ve gerekse lakap şeklinde kullanıldığı Dede Korkut Hikâyelerinden bilinmektedir. Deli Dönmez iken adı Kazan’a çıkan Oğuz’un beylerbeyinin bir lakabı da insanların ejderhası anlamına “Âdemîler Evreni”dir. Bir diğer Oğuz beyi ise “Dölek Evren” adıyla hikâyelerde yer alır. “Ahi Evran” adlandırması, Kazan Han’ın lakabındaki gibi bir anlamda, “ahilerin ejderhası” şeklinde düşünülebilir.

Oğuz töresinde “beylik” mertebesi ve beylerin cemiyet içerisindeki devlete ve halka karşı sorumlulukları en azından Dede Korkut Hikâyeleri bağlamında tetkik edilirse, Ahi Evran’ın daha iyi anlaşılabilceğini ve daha doğru değerlendirebileceğini düşünüyoruz. Dede Korkut’un birinci hikâyesi bağlamında, Dirse Han oğluna gösterdiği hüner sebebiyle “Boğaç” adını veren Korkut Ata’nın, Dirse Han’ın şahsında oğlanı övdüğü soylama, “*Hey Dirse Han beylik ver bu oğlana taht ver erdemlidir. Boynu uzun büyük cins at ver bu oğlana biner olsun hünerlidir. Ağılardan on bin koyun ver bu oğlana şişlik olsun hünerlidir. Develerden kızıl deve ver bu oğlana yüklet olsun hünerlidir. Altın başlı otağ ver bu oğlana gölge olsun erdemlidir. Omuzu kuşlu cübbe elbise ver bu oğlana giyer olsun hünerlidir.*” (Ergin, 1989, 77-95) “beylik” makamının cemiyet içindeki yerini ve önemini göstermesi bakımından fevkalade önemli ve dikkate değerdir. Oğuzlardaki “beylik verme” uygulamasıyla Osmanlı şehzadelerinin sancak görevine çıkmaları arasındaki yönetim deneyimi kazanma bağlamı benzerliğe de burada dikkat çekmek isteriz. Bahsi geçen hikâyenin giriş kısmında kara çadıra konduruluşunu kendisine hakaret telakki eden Dirse Han teşrifatçılara hitaben; “*Bayındır Han benim ne eksikliğimi gördü, kılıcımdan mı gördü, soframdan mı gördü. Benden aşağı kimseleri ak otağa, kızıl otağa kondurdu. Benim ne suçum oldu ki beni kara otağa kondurdu?*” diye çıkışır. Oğuzlarda açları doyurmanın, çıplakları giydirmenin, sofrası açık olmanın kılıcının hakkını vermek nispetinde beyliğin gereği olduğu bu ifadeyle aşikârdır.

Kırk yiğitler, kırk yiğidin başı olan beyler, hanlar, hanlar hanının vekili ve hanlar hanı şeklindeki Oğuz yapılanması, mikro örgütlenmeler biçiminde sonraki tüm teşkilatlarda da gözlemlenebilir durumdadır. Özellikle dericilik

ve keçecilik sanatlarında yiğitler, yiğit başları, ustalar, ustabaşları ve şeyh ustalar (ahi babalar – ağalar) biçiminde eşleştirebileceğimiz bu yapılanma, Osmanlıdaki hemen tüm mesleki kariyer hiyerarşisinde de çıraklar, kalfalar, ustalar, ustabaşları ve şeyh ustalar (ahi babalar – ağalar) biçiminde kendini göstermektedir. Aslında bu teşkilatlanma biçimi, bize göre “ordu millet” dediğimiz yapının da bir tür formülasyonudur. Ahilerin Moğollara karşı verdikleri mücadele göstermiştir ki, barış zamanının imalathaneleri olan ahi zaviyeleri, savaş zamanında asker ocaklarına dönüşebilen bir yapılanma biçimi arz etmektedir. Debbağ atölyelerindeki kariyer hiyerarşisinin yiğitler, yiğit başları, ustalar, ustabaşları ve şeyh ustalar (ahi babalar) şeklindeki adlandırılışı bu dönüşümün bize göre en açık ifadesidir. Beylikler döneminde “Ahi” sıfatlı ordu komutanları da bu askeri yönün tezahürü olsalar gerektir.

Bu dönüşebilir müteşebbis muvaffak yapıların günümüzün modern devletleri için dahi, hayati derecede fonksiyonlar icra ettiği gerçeği dikkate alındığında, Ahi Evran ahiliğinden ne anlamamız gerektiği sorusunun içimizi acıtacağını düşünüyoruz. Zira ahiliğin sonraki seyri kuruluş amacına uygun gelişme göstermeyecek, askerî dönüşebilirliği ihmal edilecektir.

Ahi Evran’ın, Türkistan bozkırlarının sofrası açık ve kılıcına pehlivan Oğuz beylerinden, Köroğlu Destanı’nın Anadolu anlatılarında Köroğlu’na direnen Türkmen bezirgânlarından farkı, yukarıda da söylediğimiz üzere Oğuzların aka-beylik geleneğinin Anadolu’da yerleşik düzene uyarlamasının önderi olmasıdır. Moğol seline kapılıp Anadolu’ya sürüklenen Türkler arasındaki yerleşik hayat nizamının temsilcileri olan, sanat ve ticaretle iştigal eden pek çok kimse, Ahi Evran zaviyelerinde mesleklerini icra etme ve bu topraklarda tutunma imkânı bulacaklardır. Ahi Evran’ın ve Ahiliğin asıl sırrı, Anadolu’ya canlarından başka hiçbir varlıklarını getiremeyen bu insanlara iş vermesi, aş vermesi ve umut olmasıdır.

Türkistan’dan Çin’e, oradan Aşağı Türkistan’a (Maverünnehir), Hazar’a, Basra’ya ve 12.-13. yüzyıllar itibarıyla de İstanbul’a kadar tüm Anadolu’ya hâkim olan ve bu güzergâhta irili ufaklı devletler, hanlıklar ve beylikler şeklinde örgütlenen Türkler, savaşmakta olduğu kadar ticaretle de mahir idiler. Arap İslam ordularının 7.-8. asırlarda yağmalamakla bitiremedikleri İpek Yolu güzergâhının Buhara, Semerkant gibi ihtişamlı hanlıkları, bu ticari zenginliğin en çapıcı örnekleridir.

Ahi Evran muhtemelen ehl-i ticaret bir Oğuz beyidir ve özellikle yaklaşan Moğol istilası sebebiyle pek çok Türk boy ve beylerinin izlediği yolu izleyerek Anadolu’ya gelmiş olmalıdır. Zaten Anadolu’ya gelişinde ilk olarak en eski

pazarlardan birinin yakınına yerleşmiş olması veya yerleştiği bu bölgede muazzam bir pazar inşa etmesi de O'nun ticaret erbabı olduğuna açık bir delil olsa gerektir. O'nun Kayseri'de kurduğu zavıyesi bünyesinde özellikle dericilik, demircilik-bakırcılık ve kırıçılık (iplik ve dokumacılık) sanatlarının kısa sürede çarşı oluşturacak bir yapıya kavuştuğu, Yabanlu Pazarı'nın da yine O'nun döneminde büyük bir şöhret bulduğu bilinmektedir. Sonraki Süreçte Konya'ya davet edilmesi, Denizli sürgünü ve Kırşehir'e intikali ile sisler içindeki hayatı devam edecektir (Köksal, 2012, 43-71; Altıok, 2007, 1-18).

Ahi Evran'a Aka-Bey olmasının yüklediği töresel sorumluluk, O'nu yukarıda isimlerini saydığımız çağdaşlarından hatta ülfeti de olduğunu bildiğimiz kimi dostlarından ayrı kılmaktadır. Bu farklılık, Moğolların Anadolu'yu istilasını sırasında bütünüyle kendini gösterecek, bu beylerin, akıların (ağaların), ağabeylerin ejderhası, yedi düvele karşı ve en görkemli şekilde Mustafa Kemal ve silah arkadaşlarının şahsında tecelli eden Kuvayı Milliye ruhunun, Anadolu topraklardaki ilk liderliğini yapacaktır. Bize göre Ahilik, Moğol istilasına karşı Anadolu'daki Türk direnişinin adıdır. 13. yy. Anadolu'sunun içine düştüğü durum itibarıyla bir yurt savunma teşkilatı, bir direniş hareketi ve bir gençlik örgütüdür. Bu özgürlük hareketi, lider kadrosunun tutulması veya bertaraf edilmesi gibi sebeplerle belki Anadolu Selçuklusunu kurtaramayacak ancak Osmanlı İmparatorluğu gibi bir cihan devletinin temellerini atacaktır. Ahi Evran hiç kuşku yok ki Anadolu'da debbağların pîri ve gelişen süreçte esnaf ve sanatkârlar örgütünün kurucusudur. Ancak O bu kutlu işin, sürdürülebilir bir hayat nizamı haline getirilebilmesi için, özgürlük içerisinde yaşanılacak bir vatana sahip olmanın gerektiğine inanan, vatansever bir dava adamıdır.

Yakın tarihimizde Türkistan'ın özgürlüğü bağlamında Ruslara karşı verdikleri mücadele ile bildiğimiz Basmacılar Hareketinin, mücadele gerekçeleri ve özellikle isimlendirilişleri noktasında Ahilik ile benzerliklerine de burada dikkat çekmek isteriz. Ruslar bu adlandırmayı baskın kelimesine bağlasalar da hareketin lider kadrosunu oluşturan kimselerin çoğunun "basmacı" esnafından olmaları dikkate şayandır. 13. yy. Anadolu'sunda debbağ erbabının verdiği mücadeleyi, 20. yy. Türkistanı'nda basmacı esnafının vermiş olmasını anlamlı bulduğumuzu belirtmek isteriz (Donuk, 1992, 107-108). Şâire; "Fitrat değişir sanma! Bu kan yine o kandır" dedirten ruh, bu olsa gerektir.

Ahi Evran ve Ahilik ile ilgili bu çıkarımlarımızı sizlerle paylaştıktan sonra, sunum başlığımız bağlamında Niğde/Bor özelinde esnaf ve sanatkâr teşkilatlarının ahvali ve bu kadim mesleklerin günümüze uzanan macerası hakkında tespitlerimizi sizlerle arz etmek isteriz.

Bizler ekonomist değiliz ancak biliriz ki kazancın vergilendirilmesi, üretimin kayıt altına alınmasıyla mümkündür. Günümüzden bakıldığında geçerliliğini yitirmiş bir sistem olmakla beraber 15., 16., 17. yy.'lar itibariyle Ahiliği, Osmanlıyı cihan devleti yapan özgün bir sistem olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak yeni dünya düzeninin özellikle rekabet gücüne dayalı ekonomi sistemine ayak uyduramadığı için, Osmanlı'nın ekonomik çöküşünün de müsebbibi olarak değerlendirilebilecek bir yapılanma olduğunu söylemeden geçemeyiz. Üst denetimden uzak, tekelciliğe ve iltimasçılığa açık olması gibi olumsuzlukları bir yana, her sistemin, her yapının kendi dönemi içerisinde değerlendirilmesi gerektiği bilinciyle bir esnaf ve sanatkarlık yapılanması olarak Ahiliğin, müstesna bir örgütlenme biçimi olduğunu da görmezlikten gelemeyiz.

Sunumumuz bağlamında Niğde/Bor bölgesinin, bu kadim mesleklerin köklenip gelişme göstermesiyle ilgili avantajının, coğrafi konumu ve uygun su kaynaklarına sahip olmasından kaynaklandığını söylemeliyiz. Özellikle Çukurova bölgesinin yaylalarına yakın olmasının Bor'un açık bir Pazar haline gelmesinde etkili olduğunu düşünüyoruz. Bu pazar zamanla tüm Osmanlı coğrafyasına mamul madde gönderir bir hüviyete bürünecek dericilikten, saraçlığa, kececilik, boyacılık, iplikçilik, dokumacılık, basmacılık, demircilik, bakırcılık, bıçakçılık, çancılık, ... gibi birbirlerini besleyen pek çok iş kolunun gelişmesine zemin hazırlayacaktır.

Debbağ atölyelerinin ve bununla birlikte keçeciliğin 15. yy.'dan itibaren Niğde ilçeleri içinde Bor'da faaliyet gösterdiğine tanık olmaktayız. 16. yy.'da başlayan bölgedeki barut üretiminin dericilik mesleğini beslemiş olabileceğini söyleyebiliriz. Yıllık yüz ton üzerinde üretildiği tahmin edilen barutun, İstanbul başta olmak üzere imparatorluğun ihtiyaç duyduğu bölgelere sevki için, deri torbalara duyulan ihtiyacın, başta dericilik mesleği olmak üzere buna bağlı pek çok yan meslek dallarının burada köklenmesine zemin hazırladığı kanaatindeyiz. Taşınan barutun patlama riski, deri torbaların da keçeğe sarılmasını gerektirmiş, taşıma işinde kullanılan yük hayvanları için deri koşumlara, bu yük kervanları için deve çanlarına ihtiyaç duyulmuştur. Pazar payı arttıkça dericilik saraçlığı, kececilik yün işçiliğini, yün işçiliği iplikçiliği, iplikçilik boyamacılık ve dokumacılığı, boyamacılık basmacılığı tetiklemiş, kadim Türk mesleği olan demircilik-bakırcılık meslekleri de kendi bünyesi içerisinde onlarca yeni meslek grubu yaratmıştır. 17. yy.'da Bor'da üretilen eşyaların aşağıda vereceğimiz listesi bu esnaf ve sanat kollarının ilçede ne derecede inkişaf ettiğini göstermesi bakımından manidardır.

Madenî eşyalar; balta, bel, bıçak, bıçkı, çağ, çan, geldan, güğüm, havan, kahve ibriği, kazan, kebab şişi-kebab demiri, keser, kullap (gülle), kuzu tenceresi, kürek, leğen, lengeri, maşa, mih, çeitli nallar, orak, saban demiri, sac, sac ayağı, sini, tas, tepsi, tencere, tahra, tandır demiri, ...

Dokuma ve giyim ürünleri; aba, astar, atlas kaftan, boğası, bohça, çakşır, çuval, çuka, dülbend, ehram, ferace, gömlek, halı, keçe, kilim, kaliçe, makrame, mendil, sofra, seccade, peştamal, peşkir, zıbyn, ...

Deri ürünleri; akçe kesesi, barut kesesi, postal, kırmızı sahtiyan, sarı sahtiyan, ulu ayak pabuç, rüzgar ayak pabuç, ulu orta pabuç, sergerdan pabuç, ulu ayak hasen zenne, kiçi ayak hasen zenne, ulu ayak zenne, ulu orta ayak zenne, kiçi ayak zenne, ulu ayak çizme, rüzgar ayak çizme, ulu orta çizme, sergerdan çizme, ...

Diğer ürünler; burya, döğen, elek, el değirmeni, ekmek tahtası, gözer, ip, kaşık, küp, minder, sandık, semer, urgan, yastık yorgan (Aslan, Yıldız, 2015, 197-203).

Tüm bu meslek dalları ile ilgili değerlendirme yapmamız bu makale çerçevesinde elbette mümkün değildir ancak önemli gördüğümüz kimi hususları arşiv kayıtlarının ışığında sizlere aktarmaya çalışacağız.

Çevre ilçelerin hiçbirinde görülmeyen debbağlık hiç kuşku yok ki ilçede gelişme gösteren ilk meslek dalıdır. Özellikle ayakkabıcılıkla alakalı olmakla birlikte yukarıda da belirttiğimiz barut sevkiyatında duyulan gereksinim ve yaylacıların hayvanları için ihtiyaç duydukları koşum malzemeleri dericiliğin gelişmesine etki eden hususların başında gelmektedir. Arşiv kayıtlarında Bor'da üretilen sahtiyanların İstanbul'da rağbet gördüğüne özellikle kırmızı sahtiyanların şehzadelerin ve saray ahalisinin pabuçlarında, yeniçeri ağalarının çizmelerinde kullanıldığına dair bilgiler vardır. Tabakhanelerin aralıksız çalıştığı, bölge şehirlerinden kunduracı esnafının kırmızı, sarı, siyah sahtiyan almak için akın akın Bor'a geldikleri 18. yy. sonlarında elliden fazla tabakhane olduğu yine arşiv kayıtlarından öğrendiğimiz bilgilerdir. Esnaflık geleneklerinin işleyişiyle ilgili bilgi vereceğini düşündüğümüz, kunduracı esnaf-ları bağlamı iki arşiv kaydını burada paylaşmak isteriz.

Esnaf ananeleri ve teamüllere göre sadece siyah sahtiyan işleyebilen eskici arastaları¹, bu kuralı ihlal etmeye başlarlar. Bunun üzerine kırmızı ve sarı sahtiyanları işleme imtiyazına sahip olan yenici arastası, eskici arastacısını mahkemeye verir. Kadı, iki arastacı tarafı ve meslek ulularını dinledikten sonra, âdet ve anane üzere her esnafın kendilerine tahsis edilen deri çeşidinden ayakkabı yapabileceğine hüküm ediyor.

Bir diğer şeriye kaydında da İstanbul'dan Bor Kadılığına, Bor'dan gelen kırmızı sahtiyanların neden çok pahalı olduğu soruluyor. Bor Kadılığı tahkikatı neticesinde civar illerden gelen esnafın ham deri topladıklarını, Bor tabaklarının iyi deri bulmakta zorlandığını ve bu durumun maliyetlere yansıdığını İstanbul'a bildiriyor. Bunun üzerine; "Bor tabakları ihtiyacını gidermeden harice deri satmak yasaktır" şeklinde İstanbul'dan ferman geliyor.

Bor'da dericilik kadar eski mesleklerden bir diğeri de keçeciliktir. Aslında gerek dericilik ve gerekse keçecilik Oğuzların hayat nizamlarına bağlı olarak gelişme göstermiş meslekler olarak düşünülebilir. Ekonominin büyük oranda hayvancılığa dayanması, hayvancılığın yaylak-kışlak eksenli yarı göçer bir yaşayış biçimini zorunlu kılması bu iki meslek dalını (ki dokumacılığı da buna eklemek gerekir) önemli kılmıştır diyebiliriz. Bor'un Çukurova yaylacılarına en yakın pazar oluşu aşiretlerin yünlerini de burada değerlendirmeleri ve 16. yy.'dan itibaren barut sevkiyatında keçeye ihtiyaç duyulması gibi etmenler keçeciliğin bölgede rağbet görmesini sağlamıştır. Derilerin renklendirilmesi ve keçenin pişirilmesi için kaliteli suya ve hamamlara duyulan ihtiyacın da Bor'u cazip kıldığını burada hatırlatmak isteriz².

Yeşil Bor Gazetesi'nin 1950'li yıllarda çıkan sayılarında bölge kültürüne dair oldukça önemli tespitlerin yapıldığı Talat GÜN, Hicri GÖNCEL ve Ragıp ÖNEN imzalı değerli yazılar neşredilmiştir. Son şeyh ustalardan 95 yaşındaki Hacı Halil İbrahim Usta ile ilgili bir değerlendirmede, keçenin sadece koyun yününden yapıldığı, en kıymetli keçelerin güz mevsiminde alınan yünlerden imal edildiği, birinci sırada aşiret yünlerinin sonra Cücü, Asbuz gibi köylerin

¹ Bor'da iki ayakkabıcı çarşısı bulunmuş. İş bölümü kurallarınca Eski arastacılar çarşısında siyah sahtiyan, Yeni arastacılar çarşısında ise sarı ve kırmızı sahtiyanlar işlenirmiş ("Bor'da Dabaklık", *Yeşil Bor Gazetesi*, S.87, 23 Mart 1953).

² Deriler Okçu suyunda (Bor'a yakın mevkide bir köy) ıslatılır özellikle sarı sahtiyan cehri ile hazırlanır, işlem hamamlarda yapılırmış ve hamamda pişirilen keçelerin daha dayanıklı olduğu eskilerce söylenirmiş ("Bor'da Dabaklık", *Yeşil Bor Gazetesi*, S.87, 23 Mart 1953).

yünlerinin geldiği şeklinde kayıtlar vardır³. Şeyh Usta'nın meslektaşlarının çalışmalarına nezaret ettiği, kirli yün kullanımına izin verilmediği, hiçbir sanatkarın meslektaşlarının çıraklarını çalıştırmadıkları, kalfaların üç yıldan önce usta olamayacakları, usta çıkıp dükkan açmanın bir merasime tabi olduğu, görkemli bir ziyafetten sonra şeyh ustanın nasihat ve dualarıyla dükkanın açıldığı, merasim sonunda şeyh ustaya bir okka kahve bir okka sabun verilmesinin âdetten olduğu, törene katılan misafirlere de kahve ve sabun dağıtıldığı bilgileri de verilmiş. Tüm meslek dallarında usta çıkmanın benzer şekilde kutlandığı da ayrıca belirtilmiştir (Yeşil Bor Gazetesi, 1952).

Bor ilçesinde gelişme kaydeden önemli sanatlardan biri de dokumacılık ve buna bağlı olarak boyacılık ve basma sanatlarıdır. 1907 Konya Vilayet Salnamesi kayıtlarına göre sadece Bor'da üç binden fazla halı tezgâhi bulunduğu bilinmektedir. Yeşil Bor Gazetesinin Haziran-Temmuz, Ağustos 1952 sayılarında Hicri Göncel imzalı "Bor'da Dokumacılık, Boyacılık ve Baskı Sanatları" başlıklı VI, seri yazı neşredilmiştir. Borlu Çakaloğullarından Sabit Bey'e ait olduğu belirtilen kök boya reçetelerinin yer aldığı seri yazılarda bu sanatların ilçedeki seyri de değerlendirilmiştir. Sabit Bey'den kalma üç defterde sıraya konmuş ve renklerinin örnekleri yapıştırılarak bir koleksiyon şekli verilmiş 506 formül ve reçete olduğu belirtilmiştir. Kök boyacılığı, bölgede küp boyamacılığı ve bir tür damgacılık da sayabileceğimiz çeşitli ebattaki bezler üzerine yapılan baskıların, suda ve güneşte renk vermedikleriyle ilgili kayıtlara geçen bilgiler mevcuttur. Şeri mahkeme sicilleri ve çeşitli arşiv kayıtlarıyla özellikle 16. yy.'da dokumacılık, basmacılık ve boyacılık sanatlarının fevkalade ilerleme gösterdiği anlaşılmaktadır. Bor mahkeme sicillerinden tespit edilmiş İki ferman-ı hümayun (ilki 19 Şevval 934, diğeri 1073 tarihli mahkeme sicilinin 145. Sayfasında yer almakta) Hicri Göncel tarafından tespit edilip yorumlanmış. Bu kayıtlardan anlaşılan o ki, yaklaşık 500 yıl evvel Bor başta olmak üzere Niğde çevresinde dokumacılık, boyacılık ve basmacılık sanatları ileri derecede gelişme kaydetmiştir. Bu sanatlar devletin kontrolü altında ve damgasız alım satım yasak olup, hileli işler cezalandırılmaktadır. Bu iki mahkeme kaydından çıkan belki en önemli sonuç ise, önceki yıl (1073'ün öncesi) Niğde bölgesinden toplanan damga vergisinin 44.616 akçe olduğudur ki önemli bir miktar olsa gerektir.

³ Halil İbrahim Usta'nın 75 yaşına kadar mesleğini icra ettiği, 95'e varmış yaşına ve bükülmüş beline rağmen esasına dayanıp muntazaman keçeci esnafını gezdiği, usta olmuş eski çıraklarının dükkanları önünde her gün bir dükkanda taze dövülmüş kahve içilip sohbetler ettiği, mangal, kahve takımı ve dibekten oluşan edevatın sıra ile esnafı dolandığı, ... gib, hoş gelenekler de anlatılmış ("Keçecilik", *Yeşil Bor Gazetesi*, Aralık 1952.).

Dericilik, keçecilik, dokumacılık, demircilik bağlamında her biri bir meslek konumunda yüzlerce iş kolu ve ürün, bunların dışında kalaycılık, hasırcılık kaşıkcılık, urgancılık, yorgancılık, ..., gibi onlarca-yirmilerce meslek erbabı ve sanatkâr Bor'da faaliyet göstermişlerdir. Esnaf ve sanatkâr gelenekleriyle ilgili başta da söylediğimiz üzere yeni dünya düzeninin özellikle rekabet gücüne dayalı ekonomi sistemine ayak uyduramadığı için bu mesleklerin çoğu sanayileşmeye paralel olarak fabrika çarkları arasında yok olmuşlar ve zamana yenik düşmüşlerdir. İmkansızlıklara ve zor şartlara rağmen geleneksel usulde küçük çaplı aile işletmeleri şeklinde sadece dabaklar ilçede yaşam mücadelesi vermeye devam etmektedirler.

Kaynakça

- Altınok, Baki Yaşa. "Selçuklu Ekonomisinde Yabanlu Pazarı ve Bu Pazarın Kurulmasında Ahi Evran'ın Rolü" *II. Ahi Evran-ı Veli ve Alilik Araştırmaları Sempozyumu 13 Ekim 2006 Kırşehir*, Haz. M. Fatih Köksal, Ankara: A.E.Ü. Ahilik Kültür Araştırmaları Merkezi Yayınları, (2007), 1-18.
- Altınok, Baki Yaşa. "Yeni Vesikalar Işığında Ahi Evran-ı Veli ile Arkadaşlarının Sürgün ve Şehit Edilmesi" *G.Ü.I. Ahi Evran-ı Veli ve Alilik Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (12-13 Ekim 2004 Kırşehir)*, Haz. M. Fatih Köksal, Ankara: A.E.Ü. Ahilik Kültür Araştırmaları Merkezi Yayınları, (2005), 63-77.
- Aslan, Namık - Yıldız, Sibel. "Niğde'de Yaşayan ve Kaybolan Zanaatlar", *81 İlde Kültür ve Şehir – Niğde*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları 2015, 197-203.
- Donuk, Abdulkadir. "*Basmacı Hareketi*", 5.Cild, İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (1992), 107-108.
- Ekinci, Mehmet. *Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2019.
- Ergin, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1989.
- Göncel, Hicri. "Bor'da Dokumacılık, Boyacılık ve Baskı Sanatları", *Yeşil Bor Gazetesi*, S.66-67-69-70-71-73 Bor/Niğde: 1952.

Köksal, M. Fatih. “Ahi Evran’ın Menkabevi Hayatına Dair Bilinmeyen Bir Eser: Menâkıb-ı Ahî Cihân-ı Nasreddîn Ahi Evran”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 62, (2012), 83-108.

Köksal, M. Fatih. “Ankâ-yı Maşrık’a Göre Hacı Bektaş ve Ahi Evran’ın Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundaki Rollerini”, *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turcic Volume 9/9 Summer 2014*, (2014), 59-79.

Köksal, M. Fatih. *Ana Kaynaklarıyla Türk Ahiliği / Ahilik ve Fütüvvet Yazıları*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2015.

Sümer, Faruk, “*Selçuklular*”, 36.Cild, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (2003), 380-383.

KIRŞEHİR MERKEZLİ AHİLİK ÇALIŞMALARI VE AHİLİĞİN BUGÜNE GELMESİNDE KIRŞEHİR'İN YERİ

*Salahaddin BEKKİ**
(MA) Enis YALÇIN**

*Derler ki nur üstü nurmuş bu şehir
Kerpici gül ile yurmuş bu şehir
Gül gibi kokarmış sokaklar bütün
O yüzden bir adı "Gül"müş bu şehir
Hacı Bektaş, Yunus Emre'm ordaymış
Kaç dervişe postun sermiş bu şehir
Kucak açmış sevgi ile gelene
Malya'da zalime zormuş bu şehir
Türkmen yurdu, koç yatağı imiş de
Ne geçirmiş, neler görmüş bu şehir
Sevgiyle sulamış kır toprağını
Bir ekene yüz bin vermiş bu şehir
Pîr-i pîrân Ahi Evran gelmiş de
Bir ulu makama ermiş bu şehir...*

M. Fatih KÖKSAL

Özet: Kaynağını fütüvvet anlayışı, Türk kültürü ve İslam inancından alan Ahilik, XIII. yüzyılda Ahi Evran önderliğinde Anadolu'da Müslüman Türkler arasında şekillenmeye başlamıştır. Sosyal, iktisadi ve ahlaki alanlardaki uygulamalarını XVIII. yüzyıla dek başarılı bir şekilde sürdüren Ahilik teşkilatı, Osmanlı Devleti'nin topraklarının genişlemesiyle birlikte ihtiyaca cevap veremez hale gelmiştir. Böylelikle II. Ahmet Döneminde (1703-1730) Ahilik teşkilatının yerine "Gedik" kurumunun uygulamaları benimsenmiştir. Devlet nezdindeki resmîyetini kaybeden Ahiler ve Ahi zaviyeleri ise XIX. yüzyılın sonuna kadar Anadolu'nun birçok yerinde faaliyetlerini devam ettirmişlerdir.

Cumhuriyet Döneminde ise Ahiliğin sistemli teşkilat yapısı çağımızın gereklerine göre güncellenerek kanunlar çerçevesinde çeşitli kurum ve kuruluşların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu kuruluşlar arasında esnaf ve sanatkârların organize olarak birlikte hareket edebilmelerini kolaylaştıran "Esnaf ve Sanatkâr Odaları" ile "Esnaf ve Sanatkârlar Kredi ve Kefalet Kooperatifleri"nin ayrı bir yeri vardır. Ahilik sistemine benzer bir işleyiş gösteren bu kuruluşların vazifeleri, Ahiliğin sosyal, iktisadi ve ahlaki kaideleri çerçevesinde belirlenmiştir. Bu kuruluşların Kırşehir'deki kurucu

* Prof. Dr., Kırşehir Ahi Evran Ü. Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl., sbekki@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0002-6188-954>

** Doktora Öğrencisi, Kırşehir Ahi Evran Ü. Sosyal Bilimler Ens. Türk Dili ve Edebiyatı ABD, enesyln18@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0001-7873-570X>

üyeleri arasında yer alan Mustafa Karagüllü de yarım asırdan fazla bir zaman diliminde her iki kurumun da başkanlığını yapmıştır. Karagüllü, bu zaman zarfında Ahilik kültürünün araştırılması ve ülke çapında farkındalık oluşturularak ahiliğin resmi törenlerle kutlanması noktasında büyük emek harcamış ve muvaffak da olmuştur.

Mustafa Karagüllü'nün sivil bir kişi olarak çalışmalarının bir sonucu da Ahiliğin akademide kendisine bir araştırma merkezi üzerinden yer bulmasıdır. Bu merkez, Gazi Üniversitesi Rektörlüğüne bağlı olarak 2003 yılının Ekim ayında bizzat Rektör Prof. Dr. Rıza Ayhan Bey'in katılımıyla açılmıştır. Bugünkü adıyla "Ahilik Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi"ne kurucu müdür olarak da Doç. Dr. [şimdi Prof. Dr.) M. Fatih Köksal atanmıştır. On sekiz yılı geride bırakan araştırma merkezi, hâlen Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi bünyesinde çalışmalarına devam etmektedir.

Bu makalede Mustafa Karagüllü (1928-2018) ile Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi bünyesinde faaliyet gösteren Ahilik Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezinin Ahilik üzerine yaptığı çalışmalarla Kırşehir'i nasıl Ahilik araştırmalarının merkezi konumuna getirdikleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Ahi Evran, Ahilik, Esnaf ve Sanatkârlar Odaları, Kırşehir, M. Fatih Köksal, Mustafa Karagüllü.

Kırşehir Centered Ahi Research and Kırşehir's Place in Bringing Ahi to The Present

Abstract: Ahilik, which takes its source from the understanding of futuwwa, Turkish culture and Islamic belief; It started to take shape among Muslim Turks in Anatolia under the leadership of Ahi Evran in the 13th century. The Ahi organization, which successfully continued its practices in social, economic and moral fields until the 19th century, became unable to respond to the needs with the expansion of the Ottoman Empire's lands. Thus, in the period of "Ahmet II" (1703-1730), the practices of the "Gedik" institution were adopted instead of the Ahi organization. The Akhis and Ahi lodges, which lost their official status before the state, continued their activities in many parts of Anatolia until the end of the 19th century.

In the Republican Period, the systematic organizational structure of the Akhism was updated according to the requirements of our age, and it enabled the emergence of various institutions and organizations within the framework of laws. Among these organizations, "Chambers of Craftsmen and Artificer" and "Credit and Bail Cooperatives of Tradesmen and Craftsmen" have a special place, facilitating the ability of tradesmen and craftsmen to act together in an organized manner. The duties of these organizations, which operate similar to the Ahi system, have been determined within the framework of the social, economic and moral principles of the Akhism. Mustafa Karagüllü, who is among the founding members of these organizations in Kırşehir, has also presided over both institutions for more than half a century. During this time, Karagüllü made great efforts and succeeded in researching the Ahi culture and raising awareness across the country and celebrating the Ahi community with official ceremonies.

One of the results of Mustafa Karagüllü's work as a civilian person is that the Ahi community found a place in the academy through a research center. This center was opened in October 2003 with the participation of the Rector Prof. Rıza Ayhan, affiliated to the Gazi University Rectorate. M. Fatih Köksal has been appointed as the founding director of the “Ahi-Order Culture Research and Application Center” as it is now known. Leaving eighteen years behind, the research center still continues its studies within the body of Kırşehir Ahi Evran University.

In this paper, it will be focused on how Mustafa Karagüllü (1928-2018) and Ahi-Order Culture Research and Application Center operating within Kırşehir Ahi Evran University made Kırşehir the center of Ahi-order researches with their studies on Ahi-Order.

Keywords: Ahi Evran, Ahi Order, Chambers of Craftsmen and Artificers, Kırşehir, M. Fatih Köksal, Mustafa Karagüllü.

Kırşehir, “Âşık Paşa”, “Ahi Evran”, “Gülşehrî”, “Hacı Bektaş-ı Veli”, “Şeyh Edebali”, “Yunus Emre”, “Süleyman Türkmani”, “Kaya Şeyhi”, “Nasuh Dede” gibi Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşması sürecinde rol almış kişilerin yetiştiği bir kültür şehridir. Kırşehir’in bu kültür potansiyelini kazanmasındaki en büyük etken, Orta Asya’nın kültür ve medeniyet merkezlerinden göç edip Kırşehir ve civarına yerleşen âlim, mütefekkir ve muharrirlerdir (Tarım, 1948, 21). Bu bilginlerin Kırşehir’de kurdukları medrese ve zaviye gibi müesseseler ile yazdıkları eserler Türkçenin, Türk kültürünün ve İslam’ın Anadolu coğrafyasında yayılmasında önemli roller üstlenmiştir.

Kırşehir’in bu zengin tarih ve kültür hazineleri arasında Ahilik çok önemli bir yere sahiptir. Ahi Evran’ın ömrünün son on dört yılını bu şehirde geçirmiş olması ve yine bu şehirde medfun bulunması, Ahilik kültürü söz konusu olunca Kırşehir’in daha da ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Bunda Kırşehir’deki Ahi Evran Zaviyesinin payı da oldukça büyüktür. Zira Anadolu, Rumeli, Bosna ve Kırım’daki bütün Ahi babaların bu zaviyeye bağlı bulunması (Köksal, 2008, 251-252) hatta bu zaviyenin şeyhlerinin diğer şehirlerdeki Ahi babalara icazet vermesi, kalfalık, çıraklık sınavları yapması ve şed kuşatması da Kırşehir’in Ahiliğin merkezi konumunda olduğunu göstermektedir (Gölpınarlı, 2011, 78). Ahi Evran Zaviyesinin bu işlevleri 14. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar devam etmiş ve Cumhuriyetin ilanını takiben tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla da işlerliği sona ermiştir.

Cumhuriyet Döneminde ise Ahilik, “Esnaf ve Sanatkâr Odaları” ile “Esnaf ve Sanatkârlar Kredi ve Kefalet Kooperatifleri”nin kurulmasının kültürel zeminini oluşturmuştur. Mustafa Karagüllü yarım asırdan fazla bir zaman di-

liminde her iki kurumun da başkanlığını yapmıştır. Karagüllü, bu zaman zarfında Ahilik kültürünün araştırılması ve ülke çapında farkındalık oluşturularak Ahiliğin resmi törenlerle kutlanması noktasında büyük emek harcamış ve muvaffak da olmuştur.

Mustafa Karagüllü'nün çalışmalarının bir sonucu da Ahiliğin akademide kendisine bir araştırma merkezi üzerinden yer bulabilmesidir. Bu merkez, Gazi Üniversitesi Rektörlüğüne bağlı olarak 2003 yılının Ekim ayında bizzat Rektör Prof. Dr. Rıza Ayhan Bey'in katılımıyla açılmıştır. Bugünkü adıyla "Ahilik Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi"ne kurucu müdür olarak da Doç. Dr. [şimdi Prof. Dr.] M. Fatih Köksal atanmıştır. On sekiz yılı geride bırakan araştırma merkezi, hâlen Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi bünyesinde çalışmalarına devam etmektedir.

Bu makalede Mustafa Karagüllü (1928-2018) ile Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi bünyesinde faaliyet gösteren Ahilik Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezinin Ahilik üzerine yaptığı çalışmalarla Kırşehir'i nasıl Ahilik araştırmalarının merkezi konumuna getirdikleri üzerinde durulacaktır.

18. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'ndeki işlerliğini kaybetmeye başlayan Ahilik, Cumhuriyet Döneminde çağımızın gereklerine göre güncellenerek kanunlar çerçevesinde çeşitli kurum ve kuruluşların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kanunla kurulan "Esnaf ve Sanatkâr Odaları", Ahiliğin sosyal, iktisadi ve ahlaki kaideleri çerçevesinde yapılandırılmıştır. 18 Ocak 1943'te yayımlanan "Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu"nda Esnaf Odalarının kuruluş amacı "*Meslekî ahlak ve tesanüti, halkın ihtiyaç ve menfaatleriyle ahenkli olarak muhafaza ve inkişaf ettirmek.*" şeklinde belirlenmiştir. (Resmi Gazete, 18 Ocak 1943, 4282).

Ahilik sistemi içerisinde bir nevi sosyal güvenlik ve sosyal sorumluluk uygulamalarının öncülü kabul edebileceğimiz "Orta Sandıkları" da çağımızda yerini "Esnaf ve Sanatkârlar Kredi ve Kefalet Kooperatifleri"ne bırakmıştır. Gerek Esnaf Odaları gerek Kredi ve Kefalet Kooperatiflerinin ilk kuruluş çalışmaları bölgesel mahiyette 1951 yılında başlamıştır.

"Esnaf Dernekleri ve Esnaf Birlikleri Kanunu" da göz önüne alınarak 24 Aralık 1952'de Mustafa Karagüllü, Etem Cihan, Abdullah Cengiz, Halil Çağlayan, Enver Metin, Sait Baş, Muharrem Baktıroğlu, Hasan Hüseyin Uğurlu, Kazım Kars, Hakkı Sülükçü, Abdullah Akpınar gibi isimlerin kurucu üye oldukları "Kırşehir Esnaf Dernekleri" kurulur. Bu derneklerin birlikteliğiyle de "Kırşehir Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği" tesis edilir (Karagüllü, 1992, 12; Bülten, 1987b, 31). Yine aynı tarihlerde Kırşehir Esnaf ve Sanatkârlar

Kredi ve Kefalet Kooperatifi, Halk Bankasından alınan 150 bin lira anapara ile kurulur (Karagüllü, 1992, 12; Millet Gazetesi, 25 Ocak 1988). Hem Kırşehir Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği hem de Kırşehir Esnaf ve Sanatkârlar Kredi ve Kefalet Kooperatifi'nin başkanlıklarına Mustafa Karagüllü seçilir (Karagüllü, 1992, 13).

Kırşehir'in 1954 yılında TBMM tarafından illikten ilçeliğe düşürülmesi diğer Kırşehirliler gibi Mustafa Karagüllü'nün hayatını da derinden etkiler.

Mustafa Karagüllü, Kırşehir'e yapılmış olan bu haksızlığı tüm Türkiye'ye duyurmak için Kırşehir'in her kesimini temsilen oluşturulan heyetlerle, Ankara'daki politikacılar başta olmak üzere, tüm üst düzey yetkililerle görüşmeler yapar. Mustafa Karagüllü bu görüşmelerde Kırşehir'in tarihi önemini ve değerini daha iyi anlatabilmek için araştırmalar yapmaya da başlar. Bu araştırmaların ana çerçevesini Ahi Evran-ı Veli, Âşık Paşa ve Gülşehri gibi Kırşehir'de yaşamış Türk büyükleri oluşturur. Mustafa Karagüllü'nün ve dönemin diğer önemli simalarının Kırşehir tarihi ve kültürüne dair yaptığı araştırmalar, Kırşehir'in yeniden il yapılması konusunda önemli bir kamuoyunun oluşmasını sağlar. Bu çalışmalar semeresini verir ve 12 Haziran 1957'de çıkarılan bir kanunla Kırşehir tekrar il yapılır (Resmi Gazete, 19 Haziran 1957).

Mustafa Karagüllü'nün Kırşehir'in illikten ilçeliğe düşürülmesi sürecinde yaptığı araştırmalar, sonra yapacağı çalışmalar için de temel oluşturmuştur. Kırşehir'in önemli simalarını araştırıp tanıtmak için 1963 yılında Esnaf Teşkilatları bünyesinde "Ahilik ve Esnaf Kültürünü Araştırma Merkezi ve Turizm Derneği" kurulur (Karagüllü, 2008, 53). Mustafa Karagüllü'nün gayretleriyle kurulan bu merkez, esnafın piri olması ve geliştirdiği Ahilik felsefesinin günümüz esnaf ve sanatkârlarının sosyal, kültürel ve ekonomik yönden kendilerini geliştirmeleri için gerekli olduğu düşüncesinden hareketle araştırmalarını ve kültürel etkinliklerini Ahi Evran-ı Veli üzerine yoğunlaştırır (Karagüllü, 2008, 53). Karagüllü aynı tarihlerde, hayata veda edene kadar kapısını hep açık tutacağı Ahilik kaynaklarını toplamaya çalıştığı kütüphanesini "Ahi Baba Kültür ve Sanat Ocağı" adıyla açar. (Şahin, 2016a, 52).

Mustafa Karagüllü, 1963 yılından itibaren organize ettiği Ahilik konulu bilimsel toplantıları daha kapsamlı hale getirmek ve Ahilik kültürünü tanıtır ve canlılığını sağlamak için törenler düzenlemek ister. Karagüllü, 1963 yılında Kırşehir Belediye Başkanlığına seçilen Refik Soykut'un da -Orta Yol Ahilik kitabının yazarı- desteğiyle 1965 yılında Cumhuriyet tarihinde ilk kez "Ahilik ve Esnaf Bayramı" adı altında Ahilik kutlaması yapar (Karagüllü, 1995, 16; Yalkın, 1999, 296).

1965 yılından itibaren Kırşehir’de mahalli imkânlar içerisinde her yıl düzenli olarak kutlanmaya başlanan bu bayram vesilesiyle, Ahilik kültürünün tanıtılması ve araştırılması için ülke genelinden bilim adamları davet edilerek sempozyum, panel, konferans ve seminerler düzenlenir. 1984 yılına kadar Kırşehir’de yapılan Ahilik kutlamalarına devletin doğrudan herhangi bir maddi desteği olmaz. (Yalkın, 1999, 296).

Mustafa Karagüllü, Kırşehir’deki esnaf ve sanatkârlarla ilgili mesleki tanıtma yazılarını, sanayi kuruluşlarının üretimlerini, kurumlar arası faaliyetler ile yapılan ve yapılacak olan kültürel etkinlikleri duyurabilmek için 1982 yılından 1995 yılına kadar aralıklarla yayımlanan “Kırşehir Esnaf Kuruluşları-Ahilik ve Esnaf Kültürü Araştırma Merkezi Başkanlığı Bülteni”ni çıkarır.

Ahilik ve Esnaf Bayramı kutlamalarını 1965 yılından itibaren her yıl düzenli olarak organize eden Karagüllü, Ahiliğin engin ve evrensel değerleri gereğince tüm Türkiye çapında devlet tarafından organize edilerek daha kapsamlı bir şekilde kutlanmasını ister. Bu düşüncesini hayata geçirilebilmek için dönemin başbakanı Turgut Özal’la görüşür. Ahilik konusunda 1965 yılından itibaren yapageldikleri Ahilik ve Esnaf Bayramı kutlamaları hakkında bilgiler verir ve son söz olarak “*Ahiliğin bu Türk’e özgü engin ve evrensel kültürünü daha akademik, daha bilimsel daha etkin ve yaygın olarak her vilayetimize hatta bayrağımızın dalgalandığı her ülkeye götürün.*” diyerek konuyla ilgili bir de dosya sunar (Karagüllü, 2016a, 190). Konuyla ilgilenilmesi için Kültür ve Turizm Bakanı görevlendirilir. Karagüllü, hazırladığı kutlama yönetmelik taslağını bakanlığa sunar (20 Ocak 1987). Bir buçuk yılın sonunda 2 Temmuz 1988’de “Ahilik Kültürü Haftası Kutlama Yönetmeliği” yayımlanır. Yönetmeliğe göre her yıl ekim ayının ikinci pazartesi başlayıp yedi gün süreyle kutlanması planlanan bayramın birincisi, Kırşehir’de 1988’de gerçekleştirilir. Kırşehir’de yapılan Ahilik Kültürü Haftası Kutlamaları’nın son üç günü “Ahilik ve Esnaf Bayramı” olarak organize edilir. Bugün kutlamalar, T.C. Ticaret Bakanlığı, Esnaf, Sanatkâr ve Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü sorumluluğu ve koordinasyonu ile yapılmaktadır.

Karagüllü, İstanbul’da 1985 yılında kurulan ve hâlen güzel hizmetlerine devam eden “Ahi Kültürünü Araştırma ve Eğitim Vakfı”nın kurucu üyeleri arasında yer alır.

Ahilik ve Kırşehir için yaptığı sayısız çalışmalarından dolayı Mustafa Karagüllü’ye 8-14 Ekim 2001 tarihleri arasında düzenlenen “14. Ahilik Kültürü Haftası ve 37. Ahilik ve Esnaf Bayramı”nda “Ahi Baba” onurluğu takdim edilir.

Mustafa Karagüllü, Kırşehir merkezli bir “Ahilik Araştırma Enstitüsü” açılması için de gayret gösterir. Konuyla ilgili talebini 1980 yılında dönemin Kültür Bakanı Tevfik Koraltan’a bizzat iletir. Kültür Bakanlığının enstitü açmaya yetkili olmadığını öğrendiğinde ise pes etmez ve 1989 yılında Kırşehir Valisi Mustafa Yıldırım’la birlikte konuyla ilgili taleplerini Gazi Üniversitesi Rektörü Nejat Tüzün’e iletir (Bülten, 1989, 12). Görüşmeden olumlu cevap alan Karagüllü, Gazi Üniversitesi Rektörlüğüne yazdığı dilekçelerle de sürecin takipçisi olur.

Mustafa Karagüllü’nün girişimleri sonuç verir ve Rektör Prof. Dr. Rıza Ayhan’ın olurlarıyla, 2003 yılında Gazi Üniversitesi Rektörlüğüne bağlı olarak “Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi” açılır. Doç. Dr. Mehmet Fatih Köksal’ın kurucu müdür olarak atandığı merkezin ilk yönetim kurulu üyeleri arasında Karagüllü de yer alır. Karagüllü, Merkez bünyesinde açılan Ahilik İhtisas Kütüphanesine 2500’e yakın kitap bağışlar. Aynı zamanda bu merkezin içindeki Ahi sohbet odasının tefrişini de yapar (Tunçbilek, 2015, 15).

Mustafa Karagüllü, Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Ahilik Vakfı’nın 25 Nisan 2007 tarihinde Ankara’da yapılan Genel Kurul Toplantısında, Genel Başkan Yardımcılığı görevine seçilir.

Ahiliğin gündeme gelmesinde büyük katkıları olan Karagüllü, Ahilik Kültürü Haftası Merkez Yürütme Kurulunun 29 Eylül 2009 tarihinde yapılan toplantısında “Ahilik Hizmet Ödülü”ne layık görülür.

Mustafa Karagüllü, 15 Ekim 2012-15 Nisan 2013 tarihleri arasında gerçekleştirilen “Antalya Esnafını Ahiliğin Çağdaş, Sosyal ve Ekonomik Yönden Güncelleme Projesi”nde eğitimci olarak görev alarak 5000 esnafı Ahilik konusunda bilgilendirir. Karagüllü ayrıca Kırşehir Ahilik ve Esnaf Kültürünü Araştırma Merkezi ve Turizm Derneği tarafından hazırlanan “Ahi Baba Ahiliği Öğretiyor” isimli proje kapsamında, 60 yıllık Ahilik birikimini Ankara, İstanbul, Kayseri ve Yozgat’taki öğrenciler, öğretmenler, milletvekilleri, esnaf ve sanatkarlarla paylaşır.

Ömrünü ve tüm mal varlığını Kırşehir ve hususen Ahilik kültürünü tanıtmaya vakfetmiş olan Karagüllü, 17 Mayıs 2018’de Hakk’a yürür. 18 Mayıs 2018 tarihinde Ahi Evran Camii’nde kılınan cenaze namazının ardından, Kırşehir’deki Kümbetaltı Mezarlığı’na defnedilir. Allah rahmet eyleye.

Akademik çalışmalara geçecek olursak, yukarıda işaret ettiğim gibi Kırşehir’de ciddi ve sürekliliği olan akademik çalışmalar, Gazi Üniversitesi Rektörlüğüne bağlı olarak 2003 yılının Ekim ayında bizzat Rektör Prof. Dr. Rıza

Ayhan Bey'in katılımıyla açılan, bugünkü adıyla "Ahilik Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi"nin kurulması ve M. Fatih Köksal'ın müdür olarak atanmasıyla başlar.

Fatih Bey'in yaptığı ilk işlerden biri, Ahilikle ilgili bir ihtisas kütüphanesi kurmak olmuştur. Ahilik konusunda yapılan tüm çalışmaları bünyesinde toplamak gibi bir misyonu olan kütüphane, kısa zamanda Mustafa Karagüllü, Bahattin Ergezer ve Mahmut Seyfeli Bey'in bağışladıkları kitaplarla her türden araştırmacının istifadesine açık hale gelmiştir. Bugün maalesef kütüphane yer değişikliği sebebiyle ortadan kalkmış, kitapları da merkez kütüphaneye aktarılmıştır. Yani şu an Ahilik Araştırma Merkezimiz müstakil, Ahiliği önceleyen bir ihtisas kütüphanesinden mahrumdur.

Fatih Bey'in Ahilik Araştırma Merkezi müdürü olarak yaptığı diğer bir hizmet ise iki sayı çıkarabildiği, ne hikmetse kendisinden sonra gelen müdürlerin devam ettirmediği, ilk sayısı 2004 yazında çıkan "Ahilik Araştırma Dergisi"dir (AHAD). Bu dergiyi, Fatih Bey'in daha sonra Amasya'da çıkardığı "Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi" (ASOBİD) ile İstanbul'da çıkarmaya başladığı KÜLTÜRK Dergisi'nin müjdecisi olarak görmek gerekir. AHAD dergisi Fatih Bey'in planlandığı gibi her yıl iki sayı çıkarılmış olsaydı bugün on beş (15) yılını tamamlamış dergiyle birlikte hatırı sayılır bir bilgi hazinesine de sahip olurduk.

12-13 Ekim 2004 tarihleri arasında Kırşehir'de geniş katılımı gerçekleştirilen "I. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu", Fatih Bey'in merkez müdürü olarak düzenlediği ilk sempozyumdur. Uluslararası boyuta taşınan Ahilik sempozyumlarının en geniş katılımı ise 15-17 Ekim 2008 tarihinde yapılmış olup bildirileri üç ciltte toplanmıştır. Bu sempozyum aynı zamanda Ahi Evran Üniversitesi çatısı altında düzenlenmiş ilk uluslararası sempozyum olma özelliğini de taşımaktadır. Meşhur tabirle bu fakir de Fatih Bey'in düzenlediği diğer sempozyumlarda olduğu gibi bu sempozyumda da düzenleme kurulunda bulunmuş ayrıca bu sempozyumun sekretaryasını yönetmiştir.

Fatih Bey'in müdürlük yaptığı dönemde, Kamil Ali Gıynaş'ın hazırladığı "Sıtkı, Gedikler, Ankara, 2004" ile Zehra Odabaşı'nın "Bir Ahi Dostu: Franz Taeschner –Hayatı ve Eserleri, Kırşehir, 2008" adlı çalışmaları kitap olarak yayımlanmıştır. M. Fatih Köksal, Orhan Kurtoğlu, Hasan Karaköse ve Özer Şenödeyici tarafından ortaklaşa hazırlanıp Kırşehir Valiliği tarafından bastırılan "Kırşehir Müzesindeki Ahilik Belgeleri / Ahi Şecerenameleri, Beratlar, Vakfiyeler, Kırşehir, 2008" adlı eseri de Ahilik Merkezinin yayını olarak kabul etmekte bir beis yoktur.

Editörlüğünü şimdiki merkez müdürü Prof. Dr. Hüseyin Öztürk'ün yaptığı “Ahilik Kültürü ve Meslek Ahlakı, Ankara, 2019” başlıklı yayın, Ahilik Araştırma Merkezi tarafından yayımlanan son kitap olarak kayıtlara geçmiştir. Merkez'in Web sayfasında listelenen kitap sayısı on sekiz (18) olarak görülmektedir.

Ahilik Araştırma Merkezinin yapmış olduğu en düzenli faaliyet, M. Fatih Köksal tarafından başlatılmış olan sempozyumları devam ettirmek olmuştur. İkincisi 19-20 Eylül 2012 tarihleri arasında gerçekleştirilen Uluslararası Ahilik Sempozyumunun sonuncusu 22-23 Ekim 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş, salgın sebebiyle yüz yüze katılımın sınırlı tutulduğu sempozyuma, çevrimiçi katılmak isteyenlere olanak sağlanmıştır. *VI. Uluslararası Ahilik Sempozyumu*'nun ana teması “Ahiliğin Günümüze Yansımaları” şeklinde belirlenmiştir. Gerçekleştirilen bu sempozyumların tümünün bildirilerinin basılmış olması Ahilik araştırmaları bakımından önemlidir.

Kırşehir'deki Ahilik konulu bilimsel çalışmalara bakıldığında ilk yayının 1938 yılında Cevat Hakkı Tarım tarafından yayımlanan “Kırşehir Tarihi Üzerine Araştırmalar” adlı çalışma olduğu görülür. Cevat Hakkı Tarım'ın bu çalışmasını Refik Soykut, M. Lütfi İkiz, Galip Demir, İlhan Şahin gibi Kırşehirliler araştırmacıların kitapları takip eder. Bildiri içerisinde özetlemeye çalıştığımız Mustafa Karagüllü'nün çalışmalarıyla ülke gündemine alınan Ahilik, 2003 yılında Gazi Üniversitesine bağlı bir araştırma merkezinin açılmasıyla akademik alana taşınmış olur. Merkezin kurucu müdürü Prof. Dr. M. Fatih Köksal ve sonrasında gelen müdürlerin de katkılarıyla -özellikle yapılan sempozyumlarla- Ahilik literatürüne önemli eserler kazandırılmıştır. Araştırma Merkezi ile diğer kurum ve kuruluşların çalışmalarını sayısal olarak ifade etmek gerekirse 8 Nisan 2020 tarihine kadar 55 kitap, 50 kitap bölümü, 18 lisansüstü tez, 473 bildiri, 160 makale, 14 belgesel ve film olmak üzere toplam 770 eser tespit edilmiştir (Bekki ve Yalçın, 2020, 298). Son iki yılda ve özellikle de bu yıl UNESCO'nun Ahi Evran'ı -doğumunun 850. yıl dönümü olması dolayısıyla- kutlama programına alması ve akabinde Cumhurbaşkanlığımız tarafından 2021 yılının aynı zamanda “Ahi Evran Yılı” olarak ilan edilmesi, Ahi Evran ve Ahilik üzerine çok sayıda çalışmanın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Kırşehir, girişte adlarını zikrettiğimiz Ulu Türklerin ebedi istirahatgâhları olmanın yanında onlarla ilgi çalışmaların da yapıldığı bir merkez olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, Cevat Hakkı Tarım'ın yıllar önce söylediği, “*Bir gün, Türk kültür hazinesinin ana kaynağını aramaya çıkanlar, herhalde Kırşehir'e uğrak verecektir.*” (1948, 23) sözünün somutlaşmış bir göstergesidir diyor ve beni sabırla dinlediğiniz için hepimize teşekkür ediyorum.

Kaynakça

- Bekki, Salahaddin - Yalçın, Emis. *Ahilik, Ahi Baba Mustafa Karagüllü ve Kırşehir*. Kırşehir: Kırşehir Belediyesi Yayınları, 2020.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2011.
- Karagüllü, Mustafa. “24 Aralık Tarihinin Ayrı Bir Yeri ve Mana Değeri”. *Kırşehir Esnaf Kuruluşları-Ahilik ve Esnaf Kültürü Araştırma Merkezi Başkanlığı Bülteni* 8/42, (1992), 12- 13.
- Karagüllü, Mustafa. “Ahilik Kültürü Haftası Kutlamalarının Dünü, Bugünü, Yarını”. *Kırşehir Esnaf Kuruluşları, Ahilik ve Esnaf Kültürü Araştırma Merkezi Başkanlığı Bülteni* 12/44, (1995), 16- 20.
- Karagüllü, Mustafa. “Ahilik ve Tüketici Hakları”. *Standard Ekonomik ve Teknik Dergi* 47/550, (2008), 52-55.
- Karagüllü, Mustafa. “Ahilik ve Değerler Eğitimi”. *II. Eğitim Kongresi (Antalya, 24-25 Ekim 2016)*. 188-191. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü, 2016.
- Kırşehir Esnaf Kuruluşları Bülteni*, V/16, Kırşehir: 1987.
- Kırşehir Esnaf Kuruluşları, Ahilik ve Esnaf Kültürü Araştırma Merkezi Başkanlığı Bülteni*, VI/31-36, Kırşehir: 1989.
- Kırşehir Gazetesi*. “Karagüllü Basın Toplantısı Yaptı”, (17 Haziran 1983).
- Köksal, M. Fatih. *Ahi Evran ve Ahilik*. Kırşehir: Kırşehir Valiliği Kültür Yayınları, 2008.
- Millet Gazetesi*. “Kırşehir Esnaf ve Sanatkârlar Kefalet Kooperatifi Genel Kurul Toplantısı Yapıldı”, (25 Ocak 1988).
- Resmi Gazete*. “Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu” (18 Ocak 1943) (Sayı: 5307), 4282-4285. Erişim: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/5307.pdf>
- Resmi Gazete*. “Nevşehir Vilayetine bağlı Kırşehir Kazasında (Kırşehir) adıyla yeniden bir vilayet kurulması hakkında kanun” (19 Haziran 1957), (Sayı: 9637), 17333-17335. Erişim: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/9637.pdf>

- Şahin, İlhan. “Ahi Baba Kültür ve Sanat Ocağı”. *Ahilik Ansiklopedisi*, Cilt I, 52, Ankara: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2016.
- Tarım, Cevat Hakkı. *Tarihte Kırşehir-Gülşehir ve Babailer-Ahiler-Bektaşiler*. İstanbul: Yeniçağ Matbaası, 1948.
- Tunçbilek, Lale. *Somut Olmayan Kültürel Miras Bağlamında Ahilik Geleneğini Yaşatan Kırşehirli Bir Kültür Elçisi: Ahi Baba*. Kırşehir: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Semineri, 2015.
- Yalkın, Suat. “TESK’in Ahilik Kültürü Haftası Kutlama Etkinlikleri ve Çağdaş Ahilik Uygulamalarından Eğitim Çalışmalarımız”, *II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu (Kırşehir, 13-15 Ekim 1999) Bildirileri*, 295-314, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.

HIZIR ŞEYYÂD'IN *EBÛ MÛSLİMNÂME*'SİNDE AHİLER VE AHİLİK

*Mevlüt İLHAN**

Öz: Türk destan geleneği içinde önemli bir yeri olan Ebû Müslimnâmeler gerek sözlü gerek yazılı edebiyatta oldukça ilgi görmüştür. Abbasîler'e intisap ederek Emevîler'e karşı ayaklanma başlatan ve önemli başarılar elde eden Ebû Müslim, halifelîğın Abbasîler'e geçmesinde önemli rol oynamıştır. Ebû Müslimnâmeler, Ebû Müslim'in bu kahramanlıklarını ihtiva etmektedir. İslam coğrafyasında oldukça ilgi gören bu hikâyelerin Türk edebiyatındaki yansımalarından biri de Hızır Şeyyâd tarafından mesnevi şeklinde kaleme alınan eseridir. Ebû Müslim'in bu kahramanlık serüveninde yanında bulunan dostları olmuştur. Özellikle Muhan şehrinin ahisi olan Hurd-i Âhenger ile birlikte 40 esnaf Ebû Müslim'e her zaman yardım etmiş ve onunla savaşlara katılmıştır. Bu makalede, Eski Anadolu Türkçesi dönemi özellikleri gösteren Hızır Şeyyâd'ın Ebû Müslimnâme'sinde yer alan ahiler ve ahilik hakkındaki unsurlar ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahi, Ahilik, Hızır Şeyyâd, Ebû Müslimnâme.

Akhism and Akhis in Khidr Sheyyad's Abu Muslimname

Abstract: Abu Muslimnames, which have an important place in the Turkish epic tradition, have attracted a lot of attention in both oral and written literature. Abu Muslim, who joined the Abbasids and started an uprising against the Umayyads and achieved significant success, played an important role in the transfer of the caliphate to the Abbasids. Abu Muslimnames contain these heroic deeds of Abu Muslim. One of the reflections of these stories in Turkish literature, which attracts a lot of attention in the Islamic geography, is the work written by Hızır Şeyyâd in the form of masnavi. Abu Muslim had friends who were with him in this heroic adventure. Especially together with Hurd-i Âhenger, who is the ahi of the city of Muhan, 40 tradesmen always helped Abu Muslim and participated in the wars with him. In this paper, the elements about the akhis and the akhism in the Abu Muslimname of Khidr Sheyyad, which shows the characteristics of the Old Anatolian Turkish period, will be revealed.

Keywords: Akhi, Akhism, Khidr Sheyyad, Abu Muslimname.

* Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Ü. Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl., ilhan-mevlut@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0001-9774-3836>

1. Ebû Müslim Kimdir?

H. 100 (718-19) yılında, İsfahân'da doğan Ebû Müslim-i Horasanî'nin asıl ismi konusunda kaynaklarda farklı isimler (Karakuş, 2017,27-29) zikredilse de kendi bastırıldığı sikkelerde adı Abdurrahman b. Müslim şeklinde yazmaktadır (Yıldız, 1994,197). Kaynaklarda Türk, Arap, Fars ya da Kürt olduğuna dair iddialar bulunmaktadır. Hızır Şeyyâd'ın Ebû Müslimnâme'sinde ise kendisinden Türkmen olarak bahsedilmektedir (İlhan, 2021,87).

124 (741-42) yılında Abbasîler'e katılan Ebû Müslim, İmam İbrahim tarafından 745 yılında Horasan'a gönderilir. Merv'e bağlı bir köye yerleşen ve bölgedeki halkı 2 yıl boyunca örgütleyen Ebû Müslim, 747 yılında ihtilal hareketini başlatır. Horasan'ın merkezi Merv'in bir yıl içinde ele geçirilmesinden sonra Horasan valisi Nasr-ı Seyyâr'ın kaçmasıyla tüm Horasan alınır ve Ebû Müslim Horasan valisi olur. Başarılı fetih hareketleri ve isyanları bastırması sayesinde halifeliğin Emevîler'den Abbasîler'e geçmesinde önemli etkisi olan Ebû Müslim, başarılı bir komutan ve halk kahramanı olarak görülmektedir. Ancak Abbasî ailesi, özellikle halifenin kardeşi Ebû Cafer el-Mansur, Ebû Müslim'in bu gücünden endişe duyarak ortadan kaldırılmasını teklif eder. Halife Ebû Abbas es-Seffâh bu teklifi kabul etmez. Seffâh'ın ölümünden sonra kardeşi Mansur halife olur. Ebû Müslim'in özellikle isyanların bastırılmasında Mansur'a da önemli yardımları olsa da Mansur'un, Ebû Müslim'in gücünden duyduğu endişe devam etmektedir. Mansur, bir pusu kurarak sarayına davet ettiği Ebû Müslim'i 12 Şubat 755 tarihinde öldürtür. Halk tarafından bir isyan çıkmaması için, Ebû Müslim'in halifeye karşı itaatsizliği yüzünden öldürüldüğüne dair hutbe veririr. Cenazesinin ise Dicle'ye atılmasını emreder.

2. Ebû Müslimnâmeler ve Hızır Şeyyâd'ın Ebû Müslimnâmesi

Abbasîler'in himayesinde önemli faaliyetlerde bulunarak zaferler kazanan Ebû Müslim, halifeliğin Emevîler'den Abbasîler'e geçmesinde önemli rol oynamıştır. Bu faaliyetler onun halk arasında tanınıp sevilmesine, kahramanlıklarının dilden dile aktarılmasına neden olmuştur. Zaman içinde efsane haline gelen bu kahramanlıklar, bütün İslam dünyasında ilgi görmüş; Özbekistan, Dağıstan, Türkmenistan, İran, Irak, Suriye ve Anadolu'da halk arasında çokça anlatılan bir destan haline gelmiştir (Demir vd., 2007,22).

Ebû Müslim destanının ilk şeklinin İranlılar tarafından yazıldığı tahmin edilmektedir (Albayrak, 1994,196). Irene Melikoff, araştırmaları neticesinde Ebû Müslim hikâyelerinde adı geçen Tahir-i Tûsî'nin aslı Farsça olan bu

hikâyeleri Gazneli Mahmud'un (ö. 1030) sarayında anlatması neticesinde Ebû Müslim hikâyelerinin Türkçeye geçtiğini ifade eder (Melikoff, 2012, 28). Bazı Türkçe Ebû Müslimnâme yazmalarında, eserin Farsçadan tercüme edildiği belirtilmektedir (Albayrak, 1994, 196; Melikoff, 2012, 28).

Eldeki yazmalar ve yapılan araştırmalar neticesinde ilk örnekleri Arap ve Fars edebiyatlarında görülen Ebû Müslim hikâyelerinin Türk edebiyatında çokça ilgi gördüğü bilinmektedir. Tespit edilen en eski Türkçe Ebû Müslimnâme nüshası, Vambery tarafından Hive yakınlarında bulunan M. 1155 yılına ait yazmadır (Vambery'den aktaran Melikoff, 2012,18). Bunun dışında yurtiçi ve yurtdışı kütüphanelerinde çok sayıda Türkçe Ebû Müslimnâme yazması bulunmaktadır.

Bu Ebû Müslimnâmelerden biri de Eski Anadolu Türkçesi dönemi özellikleri gösteren Hızır Şeyyâd'a ait Ebû Müslimnâme'dir. 2 ciltten oluşan eserin birinci cildi baştan, ikinci cildi ise sondan eksiktir. Kaynaklarda hakkında bilgiye rastlanmayan Hızır Şeyyâd'ın ismi birinci cildin sonunda yer almaktadır.

*Hızır Şeyyâd'a it inâyet Çalap
Çün hazretünden idüpdür talep 1/5883¹*

Ankara Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonunda bulunan yazmanın birinci cildi 158, ikinci cildi 197 varak olmak üzere toplam 355 varak ve 13.120 beyitten oluşmaktadır.

Mesnevi nazım şeklinde yazılan eserde Ebû Müslim'in özellikle Nasr-ı Seyyâr'la olan mücadelesi anlatılmaktadır.

3. Hızır Şeyyâd'ın Ebû Müslimnâme'sinde Ahiler ve Ahilik

3.1. Ebû Müslim ve Ahiler

Rüyasında Hz. Peygamber tarafından kendisine Hz. Muhammed ve Hz. Ali'yi sevenleri korumak ve Hz. Hüseyin'in intikamını almak için görevlendirilen Ebû Müslim'e bu isim Hz. Peygamber tarafından verilmektedir.

Ebû Müslim olsun didi hem adun

¹ Beyit sonlarında kullanılan numaralar İlhan (2021) tarafından hazırlanan doktora tezinde kullanılan numaralardır. İlk sayı yazmanın cil numarasına, ikinci sayı ise ilgili ciltte bulunan beyit numarasına tekabül etmektedir.

Cihân içre böyle dinilsün yâdun

*Kim İslâm atası olasın tamâm
Senün fethüne el virürler be-nâm 1/288-9*

Kendisine Hz. Peygamber tarafından verilen bu sıfat ile mazlum Müslümanlara yardıma koşan Ebû Müslim bir teberinin olmamasının eksikliğini hissetmektedir. Yine bir gece Hz. Muhammed ile Hz. Ali, Ebû Müslim'in rüyasına girer. Hz. Peygamber tarafından kendisine bir teber şeklinin çizili olduğu kâğıt verilir.

*Gice oldı yatdı Bû Müslim güzîn
Çün uyku alur mübârek gözün*

*Düşinde Muhammed cemâlin görür
İrer 'arşa nûrî kemâlin görür*

*Yanınca gelür bir melâ'ik meger
Omuzına almış ulu bir teber 1/447-9*

*İşâret buyurur ferîşte gelür
Muhammed elinden nacağı alur*

*Keser üstine bir kâğıd âşikâr
Bû Müslim'e sunar anı nâm-dâr*

*Gerek buncılayın ola ol nacak
Ki taşı kesesin anı çalacak 1/456-58*

*Uyanur düşinde Bû Müslim-i dürr
Şâh-ı dîn kâğıdı elinde görür 1/464*

Rüyasından elinde kâğıtla uyanan Ebû Müslim, annesinin de yönlendirmesiyle Muhan şehrinin ahisi olan ve demircilikle uğraşan Hurd-i Âhenger'i bulmaya gider. Şehirde saygın bir yeri olan Hurd-i Âhenger, sözü geçen ve herkese yardımı dokunan bir ahidir:

*Şehirde olur bir yegâne kişi
Demircilik anun dün ü gün işi 1/339*

*Ulu Ahî oldur şehirde tamâm
Anun etmegin yir gelüp hâs u 'âm 1/343*

Bugün ahî oldur şehirde ulu

Bu iller içinde sehâsı tolu

*Kamu ilde düpdüz anun yâdudur
Hurd-i Âhenger anun adıdur 1/361-2*

Ebû Müslim, Hurd-i Âhenger'i bulur. Hurd-i Âhenger'e saygısını gösterdikten sonra kendisini tanıtır. Ebû Müslim'in mazlumlara yardım eden yiğit olduğunu öğrenmesinin ardından Hurd-i Âhenger, Ebû Müslim'e isteğini sunar. Ebû Müslim kendisinden bir teber düzmesini ister:

*Eyitdi dilegüm katunda teber
Ki bana düzesin dahı mu'teber 1/421*

Hurd-i Âhenger daha önceden yaptığı teberleri getirerek Ebû Müslim'e sunar. Ancak Ebû Müslim, bu teberleri yeterli bulmaz:

*Düzülmüş var-ıdı bir iki usûl
Buyurdi getürdi hemân lahza kul
Görüp eytdi böyle gerekmez bana
Diyem ancılayın düzesin bana 1/422-3*

Hurd-i Âhenger nasıl bir teber istediğini sorduğunda Ebû Müslim, Hz. Peygamber tarafından kendisine verilen kâğıdı gösterir:

*Hurd-i Âhenger nişân istedi
Teber düzmege ol 'ayân istedi 1/446*

Ebû Müslim demirciden, çok ağır, bir yüzü bir arşın uzunluğundan, ayna gibi parlak bir teber yapmasını ister:

*Bana bir teber düz inen key ağır
Yüzi iyi ola kalun hem bagır
Yine ölçiyile bir arşun yüzi
Velî âyine tek musaykal özi 1/424-5*

Hurd-i Âhenger ne kadar uğraşsa da istediği gibi bir teber yapamaz. Hurd-i Âhenger'in atalarından Es'ad, Hüseyin'in şehit edildiği zaman hayatta olan demircilerdendir. Hz. Peygamber, bu demircinin rüyasına girerek kendisine bir demir tarif eder ve bu demiri Hüseyin'in intikamının alınmasında kullanılması üzere Merv'e iletmesini söyler. İntikam alınması için bu demirden teber yapmak isteyen Es'ad, demiri bir türlü işleyemez ve oğlu Kays'a vasiyet eder.

Aynı şekilde Kays, Kays'ın oğlu Kaydâz, Kaydâz'ın oğlu Abdullah da ne yap-salar bu demiri işleyip bir teber yapamazlar. Bu şekilde babadan oğula geçen demir son olarak Hurd-i Âhenger'e gelmiştir. Hurd-i Âhenger tam da Ebû Müslim'in istediği şekilde teberi bu demirden yapar:

*Hurd-i Âhenger bu sâz eyleyü
Örü turdı ol dem niyâz eyleyü*

*Çıkardı teber bir arada kodı
Sevinürdi anda hemân dem ödi*

*Teber karşısına oturmuş-idi
Melâli gönülden götürmüş-idi 1/596-8*

Teberi gören ve çok mutlu olan Ebû Müslim, tek eksiğin teberin cilasının olmaması olduğunu söyler:

*Eline aluban anı öpdi cüst
Ki saykalı yokdur kalanı dürüst 1/628*

Hurd-i Âhenger, tebere cila yaptırmak için bu işte maharetli olan Ebû Tâhir-i Saykal ile Ebû Müslim'i tanıştırır:

*Hurd-i Âhenger didi bir kişi
Olur saykal itmek anun bir işi 1/632*

*Bû Tâhir-i Saykal durur adı hem
Müselmân dîndâr hoş dâdı hem 1/634*

Tebere saykal vuran Ebû Tâhir, teberi ayna gibi parlak hale getirir:

*Âyine bigi pes açıldı yüzi
Ne vaktin ki baksa kişinin gözi 1/678*

Cilası da tamam olan tebere bu kez güzel ve sağlam bir sap yapmak ge-rekir. Yine şehrin ahilerinden çıkırcılık işinde maharetli olan Ebû Ali Harrât'a giderler:

*Didiler ki oldı hemân ola tâb
Buna nisbet imdi buna gerek sap 1/681*

*Bilüridi çıkırcılık ol ulu
İmân nûryıla derûnı tolu*

*Ebû 'Alî Harrât idi ol erün
Bu vasfın didüğüm sana serverün*

*Didiler sapı ol düziser hemân
Ki dîndâr-ı sâdık yokdur bî-gümân 1/683-5*

Yine şehrin ahilerinden Yusuf-ı Serahsî adında bir gazzâz da teberin sapına işlemler yapar:

*Anun Yûsuf idi ki gazzâz-ıdı
Muhibb-i hanâdân ser-efrâz-ıdı*

*Sapına nacagun ser-âpâ düzer
Rızâ virür ana sevâba düzer 1/772-3*

Ebû Müslim'in simgesi haline gelecek olan ve ömrü boyunca kullanacağı teberi artık tamamlanmıştır. Aynı zamanda şehrin önde gelen ahilerinden kendine dost edinmiştir. Tüm emekleri için Ebû Müslim ahilere borcunu ödemek ister ancak ahiler, ücret talep etmezler:

*Didiler kim altun gerekmez bize
Dilemezüz akçe anunçün size 1/763*

Hurd-i Âhenger, şehirde bulunan bütün ahileri kendi dükkânında toplayarak hepsini Ebû Müslim ile tanıştırır. Ebû Müslim'in, Hz. Hüseyin'in intikamını alacak, Emevî halifesi Mervan ile vali Nasr-ı Seyyâr'ın zulümlerine son verecek kurtarıcı olduğuna kanaat getiren 40 ahi, Ebû Müslim'e bağlılıklarını dile getirir. Bu andan itibaren başlangıçta gizli olarak sonrasında ise açık bir şekilde Nasr-ı Seyyâr'a karşı savaşan ahiler, her zaman Ebû Müslim'in yanında olmuş ve ona itaat etmişlerdir.

*Bu kırk er dahı hem bile irdiler
Bu mescide ana gönül virdiler*

*Savaşa dururlar olup ana yâr
Muhabbetleri çün anun-ıla var 1/1711*

3.2. Ahilerin İsimleri ve Meslekleri

Metin içinde yer yer bu ahilerden bazılarının isimleri anılmaktadır. Bunlardan meslekleri belli olanlar şu beyitlerde zikredilmektedir:

Bû Tâhir Saykal-ıdı bir eri

Ebû 'Alî Harrât eren serveri 1/1392

*Birisiydi Muhtâc-ı Büryânger
Ebû Leys-i Baytâr-ıdı hem bir er 1/1393*

*Bû 'Atâ birinün adı ol dilîr
Ebu'l-Hayr-ı Kassâb-ıdı bir emîr 1/1397*

*Birisi Süleymân-ı Târger
Çü Serhûk-ı Mahmûd idi bir er 1/1398*

*Ebû Sa'd-ı Sarrâf-ıdı ol biri
Muzaffer birinün adı Zergerî 1/1401*

*Bû Sa'id-i Dellâl'dı bir 'ayân
Hacı ...ger-idi biri nev-cüvân 1/1402*

*Birisi Bû Ca'fer anun gîleger
Bu biri Yûsuf'dı Serahsî meger 1/1403*

*Ebû Sa'd'ıdı oldı bir cüvân
Ebû Ceyd-i Debbâğ'ıdı bir hümâm 2/6343*

*Ebu'l-Hayr-ı Habbâz'ıdı hem bir er
Hem Ahmed-i 'Attâr'ıdı şîr-ner 2/6346*

Yukarıdaki beyitlerde isimleri geçen esnafların meslekleri şu şekildedir: Âhenger (demirci), saykal/saykalî (cila yapan), Harrât (çıkırıkçı/tornacı), büryânger (büryan yapan), baytâr, kasap, târger (işçi), sarraf, zergerî (kuyumcu), dellâl/tellâl, gîleger (çömlekçi), gazzâz (ipek işleyen, satan), debbâğ (derici), habbâz (fırıncı), attâr...

Bu isimlerin yanında ayrıca 40 ahi içinde ismi sayılan ancak metinde mesleklerine dair bilgi bulunmayan şu isimler de zikredilmektedir:

*Biri adı İshâk-ı Kündeşiken
Bû Müslim'e kurbân iden cân u ten 1/1394*

*Ebû Kâsım idi biri pür-usûl
Ki pehlüvân idi dahı ol 1/1395*

*Biri Ca'fer idi Rızâ-bend adı
Pelengefgen ol bir sözi kand-ıdı 1/1399*

*Biri Bâdyelde Muhammed adı
Ol ad-ıla bulmuş-ıdı hem dâdı 1/1400*

*Hurd-i Âhenger girür sonra hem
Ebû Nasr-ı Şebrev bile pür-nidem 2/6336*

*Ebû Sehl-i Mehrû girür pür-hüner
Dahı sonra Muhtâc-ı Büryânger 2/6337*

*Ebû Mansûr ol bir Serahs ahîsi
Bû 'Atâ biri ol eren sahîsi 2/6339*

*Ebû Hafre idi biri hem meger
Pelengefgen idi biri bahtvâr 2/6340*

*Yûsuf-ı Serahs bir nâm-dâr
Mukâb'ıdı Ya'kûb birisi iy yâr 2/6345*

Yukarıdaki beyitlerde Ahmed-i 'Attâr, Bâdyelde Muhammed, Ca'fer Rızâ-bend, Ebû 'Alî Harrât, Ebû 'Atâ, Ebû Ca'fer kileger, Ebû Ceyd-i Debbâğ, Ebû Hafre, Ebû Kâsım, Ebû Leys-i Baytâr, Ebû Mansûr-ı Serahsî, Ebû Nasr-ı Şebrev, Ebû Sa'd-ı Sarrâf, Ebû Sa'id-i Dellâl, Ebû Sehl-i Mehrû, Ebû Tâhir-i Saykal, Ebu'l-Hayr-ı Habbâz, Ebu'l-Hayr-ı Kassâb, Hacı ...(?), Hurd-i Âhenger, İshâk-ı Kündeşiken, Muhtâc-ı Büryânger, Mukâb Ya'kûb, Muzaffer-i Zergerî, Serhûk-ı Mahmûd, Süleymân-ı Tânger, Yûsuf Serahsî isimleri bulunmaktadır. Bahsedilen 40 ahiden metin içinde ismi geçen 27 tanesi bu şekildedir.

3.3. Ebû Müslim'in Esnaflık Yapması

Ebû Müslim halkı örgütlemek adına Merv'den ayrıldığı bir zamanda İsfahan'a kadar gelince sütanesi Rabia Hatun ile sütkardeşi Meymune Hatun'u görmek ister. İsfahan emiri zalim Sa'sa'a'ya yakalanmamak için silahlarını bırakarak derviş kılığında şehre girer ve sütanesi ile sütkardeşini bulur. Hem birlikte bir süre daha hasret gidermek hem de Ebû Müslim'in Sa'sa'a'dan intikam alması için Rabia Hatun Ebû Müslim'e çarşıdaki dükkânlarından birinde bir süre ticaret yapmasını teklif eder. Rabia Hatun'un kendisine verdiği 30 bin dinar ile kumaşlar alan Ebû Müslim, ticarete başlar. Bu süreçte Ebû Müslim esnaflığı hakkıyla yapmış ve fütüvvet geleneğine uygun davranmıştır:

*Gelürdi katına âyend ü revend
Müsâfirlerine yedürürdi kand*

*Ahîlkda hayli çıkardı ol ad
İderdi halâyık anı cümle yâd 1/4464-6*

Ebû Müslim'in ahilikte/esnafılıkta başarılı olması ve halk tarafından sevilmesi anlatıldıktan sonra fütüvvet yolunda üçünün açık, üçünün bağlı tutulması gereken 6 şey sıralanmaktadır:

*Fütüvvet yolında ki var altı iş
Anı dutmuş-ıdı eren şâhı bîş*

*Ol altıyı azdur dime oldu çok
Üçi bağlu anun üçi hem açık*

*Açuk ola alnı anun ay bigi
Ne ay ki güneşden dahı bay bigi*

*İkincisi sofrâ gerekdür açuk
Güci yetdügince gerek az u çok*

*Üçinci açılmış gerekdür kapu
Kim ide gelene gidene tapu*

*Ol üç dahı bağlu nedür bil adın
Şeker bigi anla sözüümün dâdın*

*Biri bağlu ola gerekdür gözi
Nazar kılmaya tâ fesâda özi*

*İkincisi gyibet dilin bağlaya
Yok ol kim dilile eri taglaya*

*Üçüncüsü bağlu eylersüz bağı
Anı bekleyenler olur er sağı 1/1465-74*

Bu beyitlerden hareketle fütüvvet yolunda alın, sofranın ve kapının açık olması gerekmektedir. Bağlı olması gerekenler ise fesada bakmamak için göz, gyibet konuşmamak için dil ve iffetine sahip çıkması için belin bağlı olması gerekmektedir. Bu altı şartı Ebû Müslim yerine getirmektedir:

*Bu altı ki vardur çün azdır yine
Getürdi Bû Müslim anı yerine*

*Garîbler-ile yer içerde bile
Giderlerdi ana du'âlar kıla 1/4475-76*

Sonuç

Dil hususiyetlerinden Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait olduğu anlaşılan Hızır Şeyyâd'ın Ebû Müslimnâme'sinin Türk dili, kültürü ve edebiyatı için önemli bir kaynak olduğunu düşünmekteyiz. Verdiği mücadele ve yaptığı kahramanlıklarla destanî bir hüviyete bürünen Ebû Müslim'in bu kahramanlıkları esnasında en büyük destekçileri arasında Merv şehrinin esnafları bulunmaktadır. Ebû Müslim'in simgesi haline gelen ve Hz. Peygamber tarafından rüya yoluyla kendisine çizimi verilen teber Merv'in ahilerinden Hurd-i Âhenger tarafından yapılmıştır. Yine başka ahilerin teberin yapılmasında katkıları olmuştur. Bu vesileyle Hurd-i Âhenger öncülüğünde 40 ahi Ebû Müslim'e bağlılığını bildirmiştir.

Mesnevîde toplam 15 meslekten bahsedilmektedir. Âhenger (demirci), saykal/saykalî (cila yapan), Harrât (çıkırıkçı/tornacı), büryânger (büryan yapan), baytâr, kasap, târger (işçi), sarraf, zergerî (kuyumcu), dellâl/tellâl, gîleger (çömlekçi), gazzâz (ipek işleyen, satan), debbâğ (derici), habbâz (fırıncı), attâr gibi meslek sahibi kimselerden bahsedilmektedir. Ayrıca 40 ahiden toplam 27'sinin ismi zikredilmektedir.

Metinde ayrıca fütüvvet yolunda uyulması gereken 6 ilke sıralanmaktadır. Kısa süre esnafılık yapan Ebû Müslim'in bu 6 ilkeye uyduğundan bahsedilir.

Bu makale ile Hızır Şeyyâd tarafından kaleme alınan Ebû Müslimnâme'de yer alan ahiler ile ahilikle ilgili unsurlar sunulmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

- Albayrak, Nurettin. "Ebû Müslim Destanı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/195-196. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Demir, Necati vd. *Ebû Müslim-nâme*. Ankara: Destan Yayınları, 2007.
- İlhan, Mevlüt. *Hızır Şeyyâd'ın Ebû Müslimnâme'si (İnceleme-Metin)*. Ankara: Ankara Hacı Bayram Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

Karakuş, Nadir. *Bir İhtilalcinin Anatomisi Ebu Müslim Horasanî*. İstanbul: Neva Yayınları, 2017.

Köprülü, Mehmed Fuad. *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1960.

Melikoff, Irene. *Türk-İran Geleneği İçinde Horasan Teberdarı Ebu Müslim*. çev. Armağan Sarı. Ankara: Elips Yayınları, 2012.

Vambéry, Hermann. *Gagataische Sprachstudien*, Leipzig 1867'den aktaran Melikoff, Irene. *Türk-İran Geleneği İçinde Horasan Teberdarı Ebu Müslim*. çev. Armağan Sarı, Ankara: Elips Yayınları, 2012.

Yıldız, Hakkı Dursun. "Ebû Müslim-i Horasanî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/197-199. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

SÛRNÂMELERDE AHİLİK VE AHI EVRAN

*Serpil MUTLU KIRLI**

Özet: Sûrnâmeler, padişahların erkek çocuklarının sünnet düğünlerini, kızlarının veya kız kardeşlerinin evlenme düğünlerini anlatan edebî eserlerdir. Tarih, edebiyat, sosyoloji, iktisat, devlet yönetimi ve sanat gibi alanlarda kaynak konumunda olan ve yazıldıkları asırlardaki hayatı tasvir eden sûrnâmelerde, düğünlerde kullanılan vasıtalar, yenilen içilen şeyler, tertiplenen oyunlar detaylarıyla anlatılmış olması sebebiyle o zamanları araştırmak isteyenler için bu eserler kıymetli kaynaklardır. Osmanlı tarihinde, saray düğünlerinin en önemli parçalarından biri esnaf alaylarıdır. Dolayısıyla sûrnâmelerin önemli bölümlerinden birini esnaf geçit törenlerinin anlatıldığı esnaf alayları oluşturur. Esnaf teşkilatlarının geçit törenlerinin günler / haftalar sürmesi esnafın Osmanlı toplumunda ne derece önemli olduğunun bir göstergesidir. Esnaf bu geçitlerde kendi meslekleriyle ilgili gösteriler yapar ve padişaha hediyelerini sunar. Esnaf zümrelerinin adeta birer tiyatro sanatçısı gibi gösteriler yaptıkları bu düğünlerin canlı şahitleri olan sûrnâmeler aynı zamanda Ahilik ile ilgili önemli ip uçları içermektedir. Bu çalışmada manzum ve mensur müstakil sûrnâme metinlerinde Ahilik ve Ahi Evran ile ilgili hususlar tespit edilip değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, şenlik, sûrnâme, Ahilik, Ahi Evran.

Ahilik And Ahi Evran In “Surname”

Abstract: “Surname”s are literary works describing the circumcision weddings of the sons of the sultans and the marriage weddings of their daughters or sisters. These works are valuable resources for those who want to research those times, as the vehicles used in weddings, the things that were eaten and the games arranged in the “surname”s, which are in the position of source on subjects such as history, literature, sociology, economics, state administration and art and describe the life in the centuries in which they were written, are described in detail. In Ottoman history, one of the most important parts of palace weddings is the tradesmen's processions. Therefore, one of the important parts of the surname is the artisan processions in which the artisan parades are told. The parades of the tradesmen organizations that lasted for days / weeks are an indication of how important the tradesmen were in the Ottoman society. Tradesmen show their own professions at these passes and present their gifts to the sultan. Surnames, which are the living witnesses of these weddings, where the tradesmen perform like theater artists, also contain important clues about the Ahilik. In this study, the issues related to Ahilik and Ahi Evran will be determined and evaluated in verse and prose detached sûrnâme texts.

* Öğr. Gör. Dr., Anadolu Ü. AOF, Yaygın Öğretim Böl., gnc_turkolog_88@hotmail.com, <http://orcid.org/0000-0001-9830-2047>

Key Words: Ottoman, festival, surname, Ahilik, Ahi Evran.

Giriş

XIII. yüzyılda Anadolu’da kurulan Ahilik, Osmanlı Devleti’nin kuruluşunda büyük rol oynamıştır. İlk Osmanlı padişahlarının ve vezirlerinin çoğunun Ahi teşkilatına mensup şeyhler olduğu, I. Murad’ın şed kuşandığı ve teşkilattan fetihlerde askeri bir güç olarak faydalandığı bilinmektedir (Kazıcı, 1988, 541).

Ahilik, örgüt olarak, kendi kural ve kurullarıyla III. Ahmet dönemine dek sürmüştür. III. Ahmet döneminde 1727 yılında “gedik” dönemi başlamıştır. Gedik uygulamasının başlamasının Ahiliğin sonu olarak değerlendirilmesi doğru olmamakla birlikte Ahiliğin ve Ahi zaviyelerinin XIX. yüzyılın sonuna kadar -zamanın şartlarına uyum sağlayarak- varlıklarını sürdürdükleri bilinmektedir (Köksal, 2011, 121).

XIII. yüzyıldan XV. yüzyıl sonlarına değin siyaseten önemli roller üstlenen Ahilik, Osmanlı Devleti Anadolu’da siyasi ve kuvvetli bir merkezîyet kurduktan sonra esnaf teşkilatları şeklinde kalmıştır (Köprülü, 1976, 216). Osmanlı dönemindeki esnaf loncaları ve kethüdalıkları Ahilik teşkilatının devamından ibarettir (Ziya Gökalp, 1999, 157).

Sûr (سور), sözlükte *düğün*, *dernek*, *şenlik*, *şölen* (Tulum, 2013, 345) anlamına gelir. Sûrnâme ise *düğün*, *ziyâfet*, *şenlik gibi şeyleri tasvir eden yazılar* (Pakalın, 1983, 279) demektir. Sûrnâmeler, padişahların erkek çocuklarının, sünnet düğünlerini, kızlarının veya kız kardeşlerinin evlenme düğünleri vesilesiyle yapılan “sûr-ı hümâyûn”ları anlatan edebî eserlerdir (Arslan, 1999, 5).

Sûrnâmeler tarih, edebiyat, sosyoloji, iktisat, devlet yönetimi ve sanat gibi alanlarda kaynak konumunda olan eserlerdir. Yazıldıkları asırlardaki hayatı tasvir eden bu eserlerde düğünlerde kullanılan vasıtalar, yenilen içilen şeyler, tertiplenen oyunlar kaydedilmiş, detaylarıyla anlatılmış olması sebebiyle o zamanları araştırmak isteyenler için bu eserler kıymetli kaynaklardır. (Pakalın, 1993, III / 279). Sûrnâmelerde yer alan bazı ayrıntıların tarih kitaplarında yer almaması sûrnâmeleri daha özel ve önemli kılan hususlardandır (Arslan, 2008, 7).

İnsanlık tarihinde her milletin şenlikleri olmuştur. Ekonomik, yenileyici, birleştirici ve bütünleştirici gibi işlevleri olan şenlikler (And, 2020, 23), kuralın askıya alındığı zamanlarda topluma rahatlama sağlamıştır. Osmanlı

tarihinde de pek çok şenlik düzenlenmiştir. Bu şenliklerin Nevruz, dini bayramlar, kandiller gibi belli bir takvime bağlı olanları ve savaşlarda zafer kazanılması, sultanın tahta çıkması, padişah çocuklarının doğumu, şehzadelerin sünnet olması, hanım sultanların evlenme törenleri gibi belli bir takvime bağlı olmayanları vardır. Sûrnâmelerde, *sûr-ı hitân* denilen şehzadelerin sünnet düğünleri, *sûr-ı cihâz* denilen padişahın kızlarının ya da kız kardeşlerinin evlenme düğünleri ve *vilâdet-i hümayûn* denilen padişahların çocuklarının doğumları sebebiyle yapılan şenlikler ince ayrıntılara varana değin anlatılmıştır. Osmanlı tarihinde bu tür şenliklerin en önemli parçalarından biri de esnaf alaylarıdır. Dolayısıyla sûrnâmelerin önemli bölümlerinden birini esnaf geçit törenlerinin anlatıldığı esnaf alayları oluşturur.

Esnaf geçit alaylarının günümüze değin uzandığını görmek mümkündür. Metin And, esnaf alaylarının Cumhuriyet döneminde, Cumhuriyetin 10. yıldönümü şenliklerinde İstanbul'da çok görkemli bir şekilde gerçekleştiğini belirtir (2020, 331). Ayrıca 1965 yılından beri kutlanmakta olan Ahilik ve Esnaf Bayramları ve 1988 yılında ilk kez Kırşehir'de başlatılan ve her yıl Eylül ayının 3. Pazartesi günüyle başlayan hafta boyunca düzenlenen Ahilik Haftası etkinlikleri kapsamında da esnaf geçit törenleri düzenlenmektedir.

Düğün / şenlik esnasında esnafın bölük bölük gelip kendi hünelerini sergilediği ve padişahın önünden geçerek düğünü tebrik ettiği kısım sûrnâmelerin dikkat çekici bölümlerindedir. Esnaf teşkilatlarının geçit törenlerinin günler / haftalar sürmesi esnafın Osmanlı toplumunda ne derece önemli olduğunun bir göstergesidir. Esnaf bu geçitlerde kendi meslekleriyle ilgili gösteriler yapar ve padişaha hediyelerini sunar.

Şenliklerin dinî, siyasî, ruhsal ve ekonomik işlevleri vardır. Esnafın ürettiği malları sergileyip bunları ulusal ve uluslararası anlamda tanıtma imkânı yakalaması şenliklerin ekonomik işlevleri ile ilgilidir (Metin And, 2020, 31). Şenliklere yabancı ülkelerden gelen seyyahlar, elçiler ve konuklar da katılmışlardır. Dolayısıyla esnafın mallarını uluslararası anlamda tanıtma imkânı bulunduğunu söylemek mümkündür.

Şenlikleri, pek çok sanatın ve sanatçının buluşma noktası olarak görmek mümkündür. Esnafın geçit töreni esnasında yaptığı gösteriler o dönemde Türklerin sanat ve teknoloji bakımından ne kadar ileride olduklarının bir göstergesidir.

Sûrnâmelerde esnafın geçit törenleri ayrıntılarıyla anlatılır. Öyle ki bazı tasvirler geçit törenini okuyucunun zihninde canlandıracak kadar gerçekçidir. Esnaf alayları anlatılırken söz konusu esnaf zümresini ifade eden kelimelerin

birden fazla anlama gelecek şekilde kullanıldığı söz oyunları yapılmış ve çok sayıda deyim kullanılmıştır. Mensur sûrnâmelerde yer alan şiir örnekleri de bahsi geçen mesleklerle ilgili kelimeler kullanılır. Söz gelimi, *Vehbî Sûrnâmesi*'nde değirmencileri anlatırken:

*Görmedim ben ol büt-i tahhân gibi sengîn-dili
Âsiyâb-ı dehrde gendüm bilelden hâsılı* (Arslan, 2009b, 235)

Tahhân (değirmenci), sengîn (taştan), âsiyâb (değirmen), gendüm (buğday) ve hâsıl (ürün) gibi birbiri ile tenasüp ilgisi kuran kelimeleri birlikte kullanmıştır.

İntizâmî, Uzun Çarşı'nın meyve satıcılarını anlatırken:

*Îd-gehde sen dükân açdun sulu şeftâluya
Nâr-ı hasretle yanup 'uşşâklarun eyvâ satar* (Arslan, 2009a, 267)

Benzer şekilde bina yapan ustaları anlatırken de kasr, bina, sütun gibi inşaatla alakalı kelimelerden oluşan şiir de bu duruma örnektir:

*Cemâlün kasrını bennâ-yı kudret âl-gûn itmiş
Kad-i bâlânı ey servim ana sîmîn sûtûn itmiş* (Arslan, 2009a, 272)

Buna benzer örnekler sûrnâmelerde sıkça karşımıza çıkar. Özellikle Osmanlı tarihindeki en büyük şenliklerden biri olan 1582 yılındaki şenliği anlatan *İntizâmî Sûrnâmesi* ile *Âlî Sûrnâmesi* ve 1720 yılında III. Ahmed'in şehzâdeleri için yapılan şenliği anlatan *Vehbî Sûrnâmesi* canlı tasvirlerin, söz cambazlıklarının yapıldığı önemli eserlerdir. Mehmet Arslan, *İntizâmî Sûrnâmesi* taranmadan Türkçenin tam bir sözlüğünün hazırlanamayacağını (2008: 8) belirterek bu eserin dil yönünden önemine ayrıca dikkat çeker.

Sûrnâmeler üzerine en kapsamlı çalışma Prof. Dr. Mehmet Arslan tarafından yapılmıştır. Arslan, "Divan Edebiyatında Manzûm Sûrnâmeler" konusunu 1990 yılında doktora tezi olarak hazırlamış, sonrasında ise Anadolu sahasında yazılmış tüm sûrnâmelerin metinlerini 8 ciltlik bir külliyat halinde 2008-2011 yılları arasında yayımlamıştır. Makalemize Mehmet Arslan'ın bu kapsamlı çalışması kaynaklık etmektedir.

Edebiyatımızda 6 manzum, 13 de mensur müstakil sûrnâme kaleme alınmıştır. Hezârfen Hüseyin Efendi'nin *Telhîsü'l-Beyân* adlı eseriyle birlikte mensur sûrnâmelerin sayısı 14 olmaktadır. Bu eserlerin en önemli bölümleri arasında esnaf teşkilatlarının geçit törenlerinin anlatıldığı esnaf alayları yer alır. Manzûm sûrnâmelerin 2'si mensur sûrnâmelerin ise 7'sinde esnaf alayları

anlatılmıştır. Esnaf alaylarından bahseden manzum sûrnâmeler Âlî ve Nâbî'nin sûrnâmeleridir. Bunlar içerisinde en tafsilatlısı Âlî'nin *Câmî'ü'l-Buhûr Der Mecâlis-i Sûr* adlı sûrnâmesidir. Esnaf alaylarının ya da hediye takdim törenlerinin yer aldığı mensur sûrnâmeler ise İntizâmî, Abdî, Vehbî, Hâfız Mehmed Efendi (Hazin), Haşmet, Lebîb, Melek İbrâhim, Nâfî'nin sûrnâmeleri ile Hezârfen Hüseyin Efendi'nin *Telhîsü'l-Beyân* adlı eserinin sûrnâme kısmıdır. Mensur sûrnâmeler içerisinde en detaylı olanı ise İntizâmî'nin *Sûr-ı Hümayûn* adlı eseridir.

1. Manzum Surnâmeler

Edebiyatımızda müellifi bilinen 6 adet müstakil manzum sûrnâme vardır (Arslan, 2008, 55). Bunlar Âlî, Nâbî, Rif'at, Es'ad, Tahsin ve Hızır sûrnâmeleridir. Bu manzum surnâmelerden 2 tanesi esnaf alaylarına yer verir. Bunlar Âlî ve Nâbî'nin sûrnâmeleridir.

1.1. Gelibolulu Mustafa Âlî- Câmî'ü'l-Buhûr Der Mecâlis-i Sûr

Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Câmî'ü'l-Buhûr Der Mecâlis-i Sûr* adlı sûrnâmesi 1582 yılında Sultan III. Murad'ın şehzâdesi III. Mehmed için yapılan sünnet düğününü anlatır. Bu şenlik Osmanlı tarihinin bilinen en gösterişli şenliği olarak kaynaklarda geçer. 2775 beyitten oluşan *Âlî Sûrnâmesi*'nin 632 beyti esnaf geçitlerini anlatır.

Gelibolulu Mustafa Âlî, sûrnâmesinde 59 esnaf ve zanaatkarın geçit törenine yer verir. Törene katılan esnaflar, zanaatkarlar ve meslek erbabı şu şekildedir:

Takyâcılar (takke ve külah yapanlar), bezzâzlar (manifaturacılar), sahhâflar (sahaflar), mücellidân (ciltçiler), nakkâşân (nakkaşlar), huffâz (hafızlar), e'imme (imamlar), hutabâ (hatipler), Hz. Mevlânâ dervişleri (Mevlevîler), sûhte-gân (kaba sofular), Abdalân-ı Rûm (Anadolu Abdalları, Bektâşîler), mellâhân (denizciler), ser-terâşân (berberler), tîğ-gerân (kılıççılar), kârd-gerân (bıçakçılar), mikrâz-gerân (makasçılar), iğneciler, çilingirler, demirciler, kalem terâş ediciler (kalemtraşçılar), gözlükçiyân (gözlükçüler), âyîneciler (aynacılar), attârân (attarlar), câme-şûylar (çamaşır yıkayıcılar), sabûn-fürûşân (sabun satıcıları), hayyâtîn (terziler), kazzâzlar (iplikçiler), hallâclar (pamuk atıcılar), Edirne ve Bursa basmacıları, kürkçiler, serâserbâflar (seraser dokuyucuları), Tersâ ve Yehûdâ çukacılar (Hristiyan ve Yahudi kumaşçılar), sabbâgîn (boyacılar), İstanbul sarıkçıları, kâliçe-fürûşlar (halı satıcıları), mûy-tâb-ı Pây-taht (İstanbul dokumacıları), semerciyân (semerciler),

âsiyâbân (değirmenciler), kalayciyân (kalaycılar), çilingirler, sepetçiler, nalburlar, mumcular, mûze-dûz ve mûze-fürûş (çizme yapan ve çizme satanlar), nalbantlar, pâ-y-taht kemân-keşleri (İstanbul okçuları), pâ-y-taht kahvecileri, meyhaneciler, kassâbân (kasaplar), debbâğlar (dericiler), pâ-y-taht esircileri, at canbazları, pâ-y-taht hammâlları, pâ-y-taht basmacıları, hayme-dûzân (çadır dikiciler), zer-gerân (kuyumcular), pâ-y-taht şişecileri (Arslan, 2008, 438-499).

Âlî, geçimini çalışıp kazanarak elde eden bu kimseleri “kâmil-şeref” yani üstün şerefli kimseler olarak görüp yüceltmıştır:

Ehl-i huref ve kâsibîn-i taht-gâh-ı kâmil-şeref fırka fırka zümre zümre cavk cavk bölük bölük âyîn-i ta'zîm ü 'ubûdiyyet yollarına sülûk idüp 'arz-ı hedâyâ kıldıklarıdır (Arslan, 2008, 438).

1.2. Nâbî Sûrnâmesi

Nâbî'nin, *Vekâyi'-i Hitân-ı Şeh-zâdegân-ı Hazret-i Sultan Mehmed-i Gâzî li-Nâbî Efendi* başlıklı sûrnâmesi 1675 yılında IV. Mehmed'in şehzâdeleri Mustafa ve Ahmed'in 16 gün süren sünnet düğünlerini anlatır. Eser 587 beyitten oluşur.

Nâbî Sûrnâmesi'nde esnaf geçitlerine yer verilmekle birlikte *Âlî Sûrnâmesi*'ndeki gibi esnaflara ayrı başlıklar açılmamış, esnafların isimleri, özellikleri ve diğer ayrıntıları hakkında bilgi verilmemiştir. Esnafın geçit töreni düzenlediğini şu beyitlerden öğreniyoruz:

*Anlar ardınca yine ehl-i huref
Yürüyüp 'arsa-i sûra saf saf* (Arslan, 2008, 670)

*Yine dört sınıf geçüp ehl-i huref
İtdiler pâdişeh'e 'arz-ı tuhaf* (Arslan, 2008, 673)

2. Mensur Sûrnâmeler

Edebiyatımızda müellifi bilinen 8 adet müstakil mensur sûrnâme vardır. Bunlar İntizâmî, Abdî, Vehbî, Hâfız Mehmed Efendi (Hazin), Haşmet, Melek İbrâhim, Lebîb ve Nâfî sûrnâmeleridir. Bunlara ek olarak Hezârfen Hüseyin Efendi'nin *Telhîsü'l-Beyân* adlı eserinin son bölümü de sûrnâme sayılmaktadır. Ayrıca 5 de müellifi bilinmeyen mensur sûrnâme bulunmaktadır, bunlarda esnaf alayları ile ilgili herhangi bir bilgiden söz edilmemiştir. Müellifi bilinen mensur sûrnâmelerin tamamında esnaf alaylarına veya esnafın hediye takdimine yer verilmiştir.

2.1. İntizâmî – Sûrnâme-i Humâyûn

Sûrnâme-i Humâyûn olarak da anılan *İntizâmî Sûrnâmesi* III. Murad'ın oğlu III. Mehmed için 1582 yılında yapılan sünnet düğününü anlatır. 1582 yılının Haziran ve Temmuz aylarında yapılan bu düğün 52 gün sürmüş, Osmanlı tarihinde bilinen en uzun süreli ve gösterişli düğünlerin başında gelir. İntizâmî tarafından kaleme alınan sûrnâmede 15. ve 16. yüzyıllarda yaşamış 37 farklı şairin şiirleri de bulunmaktadır (Arslan, 2009a, 7).

İntizâmî Sûrnâmesi'nde 173 esnafın geçitine yer verilir. Bu esnaf birliklerinin gelenekleri, çalışma alanları, ürettikleri ürünlerin nitelikleri hakkında bilgiler yer alır. *Sûrnâme-i Humâyûn* Nakkaş Osman tarafından minyatürlerle resmedilmiştir. Eserde geçit yapan esnafın 110'u Nakkaş Osman tarafından resmedilmiştir (And, 2020, 317).

İntizâmî Sûrnâmesi'nde alaya katılan esnaflar sırasıyla şu şekildedir:

Takyâciyân (takke ve külah yapanlar), sâzendegân (saz çalıp şarkı söyleyenler), tabbâhlar (aşçılar), hayyâtân (terziler), müze-dûzân (çizme dikip satanlar), mestciyân (mest dikip satanlar), fişekşiyân (fişek yapıp satanlar), cânbâz (cambazlar), sırçacıyân (cam eşya yapıp satanlar), bahar-fürûşân (baharatçılar), imâmân (imamlar), tersâyân-ı Forsa (Forsa hristiyanları), cündiyân (atlarla gösteri yapan göstericiler), yorgancıyân (yorgancılar), sîm-keşân (gümüş işleyen ve satanlar), halvâciyân (helva yapıp satanlar), sûfiyân-ı Hz. Eyyûb-ı Ensârî (Eyüp Ensari dervişleri), tâs-bâzân (taslarla oyunlar gösterenler), mîve-fürûşân (meyve yetiştirip satanlar), hatîbân (hatipler), gazzâzân (ipek işleyip satanlar), serrâcân (dericiler), silâhşor (savaş aletleri ile gösteri yapanlar), ehl-i bezzâzistân-ı atîk (eski bedesten esnafları), peştemâlcıyân (peştamal dokuyup satanlar), iplikçiyân (iplik, ibrişim yapıp satanlar), gâziyân-ı rumeli (rumeli gazileri), kukla-bâzân (kukla oynatıcılar), mû-tâbân (kıl dokuyan, kıldan eşya yapıp satanlar), hasırcıyân (hasır yapıp satanlar), şâne-fürûşân (tarak yapıp satanlar), mâr-bâzân (yılan oynatıcılar), âyine-sâzân (ayna yapıp satanlar), şîr-bânân (aslan terbiyecileri), tîr-kârân (ok yapıp satanlar), boyacıyân-ı bohası (bohası kumaşını boyayanlar), buhûr fûrûşân (buhur, tütsü satanlar), nîze-kârân (mızrak, kargı yapıp satanlar), sûhtegân-ı anadolu (anadolu medrese talebeleri), kaftancıyân (kaftan yapıp satanlar), çakşır-dûzân (çakşır dikip satanlar), palan-dûzân (semer yapıp satanlar), sâ'at-kârân (saat yapıp satanlar), rîze-kârân (sandık rîzesi yapıp satan demirciler), taşıcıyân (taşçılar), 'abâ-fürûşân (aba yapıp satanlar), şem'dân-kârân (şamdan yapıp satanlar), kalaycıyân (kalaycı esnafı), mellâhân (denizciler), çobânân (çobanlar), hurde-fürûşân (hurda alıp satanlar), basmacıyân (basma kumaşı dokuyup sa-

tanlar), elekçiyân (elekçiler), kürkçiyân (kürk işleyip kürkten giysi yapıp satanlar), kemân-kârân (yay yapıp satanlar), kettân-fürûşân (ketenden ip, bez yapıp satanlar), nân-kârân (ekmekçiler), döşekçiyân (döşekçiler), dellâlân (mezat dellalları), şem'-kârân (mum yapıp satanlar), şeker-fürûşân (şeker yapıp satanlar), attârân (güzel koku yapıp satanlar), bâzergân-ı kâlâ-fürûşân (kumaş satan bezirganlar), kiçeciyan (keçeciler), uzun çarşı mîve-fürûşânı (uzun çarşı'nın meyve satıcıları), bezzâzân-ı zer-dûz (altın işlemeleri zerdûz denen kumaşı yapıp satanlar), bennâyân (bina yapan ustalar), debbâğân (dericiler), kard-kârân (bıçak yapıp satanlar), dervişân-ı hazret-i ebû ishâk-ı velî (ebû ishâk veli dervişleri), destâr-kârân (sarık yapanlar), rikâb-kârân (üzengi yapıp satanlar), sakkâyân (su satıcıları), cündiyân (atlarla gösteri yapanlar), gâşiyedûzân (eyer örtüsü yapıp satanlar), hayme-dûzân (çadircılar), bohası-fürûşân (bohası kumaş dokuyup satanlar), na'l-bendân (nalbantlar), kuzât-ı ma'zulîn (mazul kadılar), küştî-gîrân (güreşçiler), hokka-bâzân (hokkabazlar), kellepûş-dûzân (bir çeşit başlık dikip satanlar), katırcıyan (katırcılar), na'lçeciyan (nalça yapıp satanlar), hattâtân (hattatlar), arak-çîn-dûzân (arakçin denilen takkeyi yapıp satanlar), kavukçiyân (kavukçular), kutu-kârân (kutu yapıp satanlar), teber-kârân (balta yapıp satanlar), basmacıyan-ı harîr-kârî (ipekasma yapıp satanlar), koç-bâzân (koç oynaticılar), mîve-fürûşân (meyve yetiştiriciler), badamacıyan (badanacılar), dervişân-ı Hacı Bayrâm (Hacı Bayram dervişleri), ütücüyan (ütücüler), gırbâl-kârân (kalbur yapıp satanlar), şerbetçiyân (şerbet yapıp satanlar), destâr-fürûşân (bit pazarında sarık satanlar), lu'betbâzân (kuklacılar, karagöz oynaticılar), mirvaha-sâzân (yelpaze yapıp satanlar), arasta-nişînân (arastada oturup meşin sahtiyan satanlar), pâpûş-ı sipâhîdûzân (sipahi pabucu yapıp satanlar), ezhâr-fürûşân (çiçek yetiştirip satanlar), câme-şüyân (çamaşır yıkayıcıları), kazgancıyan (kazancılar), dest-erre-kârân (testere yapıp satanlar), çilingirân (çilingirler), delv-kârân (kovacılar), nâtrân (hamam hizmetçileri), tabbâhân (aşçılar), dellâkân (tellaklar), berberân (berberler), katayıf-bizân (kadayıfçılar), hakkâkân (taş işleyen esnaf), börekçiyân (börekçiler), kefe-kârân (terazi kefesi yapıp satanlar), terâzû-fürûşân (terazi yapıp satanlar), kişt-kârân (ekinciler), şem'-kârân (mumcular), mîve-fürûşân-ı üsküdar (üsküdar meyvecileri), matrakçiyân (matrakçılar), muhtesibân (esnaf denetçileri), tîr-endâzân (ok atanlar), iskemli-kârân (iskemle yapıp satanlar), kassâbân (kasaplar), kundak-kârân (kundak işleyenler), pâlude-bîzân (palude tatlısı yapanlar), mîkrâs-gerân (makas yapıp satanlar), kebkeb-bürân (nalça yapanlar), likâm-kârân (gem yapanlar), me'mûniyye-bîzân (memuniye tatlısı yapanlar), küştî-gîrân (güreşçiler), kilîd-kârân (kilitçiler), mü'ezzinân (müezzinler), şekerçiyân (şekerciler), tîr-kârân (ok yapıp satanlar), zih-kârân (yay kirişi yapıp sanatlar), tahta-bürân (tahta işleyip satanlar), devât-kârân (mürekkep hokkası yapıp satanlar), murg-bâzân (kuş alıp satan, eğiten esnaf),

kemhâ-bâfân (kemha kumaşı dokuyup satanlar), dânişmendân (kadı öğrencileri), hammamcıyân (hamamcılar), nukl-fürûşân (çerez, mezelik satanlar), tût-fürûşân (dut meyvesi satanlar), kebaççıyân (kebaççılar), kerpiş-kârân (kerpiç yapıp satanlar), mâkiyân-fürûşân (tavuk yetiştirip satanlar), bâğbânân (bağbanlar), destâriyân (sarıkçılar), kâh-fürûşân (saman, otluk satanlar), zer-gerân (kuyumcular), yûz-bânân (ayı oynaticılar), tirşe-kârân (deri ve boya işi yapanlar), sagrı-kârân (deri işi yapanlar), ta' lîm-hâneciyân (talimhane görevlileri), kilid-kârân-ı firengî (kilit yapıp satanlar), kahve-fürûşân (kahveciler), sanduk-kârân (sandık yapıp satanlar), hallâcân (pamukçular), kuşakçıyân (kuşak yapıp satanlar), seped-kârân (sepet yapıp satanlar), hammâlân (hamallar), arabacıyân (arabacılar), penbe-dûz hayyâtân (pamuklu elbise diken terziler), deveçiyân (deveciler), câmcıyân (camcılar), seped-kârân (sepetçiler), çömlekçıyân (çömlekçiler), kalem-kârân (kamuş kalem yapıp satanlar), mürekkebçıyân (mürekkepçiler), bahâr-fürûşân-ı Mısır (Mısır çiçekçileri), ma'cuncıyân (macuncular), sayrâfiyân (sarraflar), penbe-dûzân-ı çizmeci (çizmeci penbe-duzları), maymuncıyân (maymuncular), huffâz (hafızlar) (Arslan 2009a: 134-487).

3. Abdî Sûrnâmesi

Sûrnâme-i Sultan Mehmed b. İbrâhim Han, Vekâyi'-nâme-i Sûr-ı Hümâyûn, Mecma'-ı Sûr-ı Humâyûn gibi adlarla da anılan *Abdî Sûrnâmesi* IV. Mehmed'in 1675 yılında Edirne'de şehzâdeleri Ahmed ve Mustafa için yaptırdığı sünnet düğünlerini ve kızı Hadice Sultan'ın Musahib Mustafa Paşa ile evlenme düğünlerini anlatır (Arslan, 2011a, 451).

Abdî, sûrnâmesinde 14 esnafın ismini zikreder. Sûrnâmede zikredilen esnafın sırasıyla şu şekildedir:

Haffâflar (ayakkabıcılar), debbâğlar (dericiler), dikiciler, attâr (attarlar), bâzergânlar (tüccarlar), İstanbul kasapları, Edirne kasapları, paçacılar, kuru ve yaş pazarbaşıları, bakkallar, derziler (terziler), kavukçular, berberler (Aslan, 2011a, 498-511).

4. Telhîsü'l-Beyân'ın Sûrnâme Kısmı

Hezârfen Hüseyin Efendi'nin (ö. 1691), *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân* adlı eserinin son bölümüdür. Eserin bu bölümü, 1675 yılında IV. Mehmed'in şehzadeleri Mustafa ve Ahmed için yapılan sünnet düğünleri ile kızı Hadice Sultan'ın Musâhib Mustafa Paşa ile evlenme düğünleri anlatılmaktadır.

Telhîsü'l-Beyân'ın Sûrnâme Kısmı'nda 65 esnafın geçiti ve hediye sunması anlatılır:

Etmekçi (ekmekçi), çörekçi, değirmenci, kâğıtçıyân-ı Edirne (Edirne kağıtçıları), kâğıdçıyân-ı İstanbul (İstanbul kağıtçıları), haffâfân-ı Edirne (Edirne ayakkabıcıları), haffâfân-ı İstanbul, kassâbân-ı ganem-i İstanbul (İstanbul koyun kasapları), kassâbân-ı bakar-ı İstanbul (İstanbul sığır kasapları), kassâbân-ı Edirne, bakkâlân-ı Edirne (Edirne bakkalları), bakkâlân-ı İstanbul (İstanbul bakkalları), mumcıyân-ı İstanbul (İstanbul mumcuları), mumcıyân-ı Edirne (Edirne mumcuları), debbâg-ı İstanbul (İstanbul dericileri), debbâg-ı Edirne (Edirne dericileri), postalçıyân-ı Edirne (Edirne postalçıları), eskiciyân-ı İstanbul (İstanbul eskicileri), kuyumcıyân-ı Edirne ve İstanbul (Edirne ve İstanbul kuyumcuları), bezzâzân-ı İstanbul (İstanbul kumaşçıları), gazzâzân-ı İstanbul (İstanbul ipekçileri), serrâcân-ı Edirne (Edirne saraçları), bezestânciyân-ı Edirne (Edirne bedesten esnafı), bezestânciyân-ı İstanbul (İstanbul bedesten esnafı), çukacıyân (çukacı esnafı), kavukçıyân-ı İstanbul (İstanbul kavukçuları), arakiyyeciyan ve kavukçıyân-ı Edirne (Edirne külahçıları ve kavukçuları), çakşırcıyân-ı Edirne (Edirne çakşırcıları), başçıyân-ı Edirne ve başçıyân-ı İstanbul (Edirne ve İstanbul başçıları), kılıççıyân-ı İstanbul (İstanbul kılıççıları), bıçakçıyân (bıçakçılar), kılıççıyân-ı Edirne (Edirne kılıççıları), hallâcân-ı İstanbul (İstanbul pamukçuları), hallâcân-ı Edirne (Edirne pamukçuları), neccârân (marangozlar), na'l-bendân-ı Edirne (Edirne nalbantçıları), na'l-bendân-ı İstanbul, yorgancıyân-ı Edirne (Edirne yorgancıları), gazzâzân-ı Edirne (Edirne ipekçileri), kürkçıyân (kürkçüler), bâzergenân (bezirgancılar), çadırcıyân-ı Âsitâne ve Edirne (İstanbul ve Edirne çadırcıları), derziyân-ı Edirne (Edirne terzileri), derziyân-ı İstanbul (İstanbul terzileri), na'lçeciyan-ı İstanbul (İstanbul nalçacıları), çakşırcıyân-ı İstanbul (İstanbul çakşırcıları), berberân-ı İstanbul (İstanbul berberleri), aşçıyân-ı Edirne (Edirne aşçıları), mûy-tâbân-ı Edirne (Edirne dokumacıları), okçıyân ve yaycıyân-ı Edirne (Edirne okçuları ve yaycıları), arpacıyân-ı Edirne (Edirne arpacıları), arpacıyân-ı İstanbul (İstanbul arpacıları), semerciyân-ı İstanbul (İstanbul semercileri), semerciyân-ı Edirne (Edirne semercileri), na'l-çeciyan-ı Edirne (Edirne nalçacıları), etmekçıyân-ı İstanbul (İstanbul ekmekçileri), kazgancıyân-ı İstanbul (İstanbul kazancıları), kalaycıyân-ı İstanbul (İstanbul kalaycıları), yorgancıyân-ı İstanbul (İstanbul yorgancıları), berberân-ı Edirne (Edirne berberleri) (Arslan, 2011a, 567-656).

5. Vehbî Sûrnâmesi

Seyyid Vehbî'nin kaleme aldığı *Sûrnâme-i Hümayûn*, 1720 yılında III. Ahmed'in şehzâdeleri Süleyman, Mustafa, Mehmed ve Bâyezid için İstanbul'da yapılan ve 15 gün süren sünnet düğününü anlatır. Bu eser Levnî tarafından minyatürlerle resmedilmiştir.

Vehbî Sûrnâmesi'nde düğünün 6. günü başlayan esnaf geçit töreni "ehl-i hırefin ordu alayı" şeklinde verilir. Vehbî, 57 esnaf zümresinin geçitini şu sırayla verir:

Berz-gerân (ekinciler, çiftçiler), tahhânîn (değirmenciler), şirzime-i habbâzîn (ekmek satıcıları), kassâbân-ı ganem (koyun kasapları), sığır kassâbları (sığır kasapları), aş-pezân (aşçılar), kebâbiyân (kebepçiler), hırfet-i sellâhân (kasaplar / mezbahacılar), debbâgîn (dericiler), şemmâ'in (mumcular), berberân (berberler), serrâcân (saraçlar), kelle-pezân (kelleciler), bedestân-ı atik u cedîd (eski ve yeni bedesten esnafı), çadırcılar hırfeti, haffâfân (ayakkabıcılar), bakkâllar, yaş yemişçiler, kavukçılar, takyâcılar, yorgancılar, ahâlî-i bedestân-ı cedîd (yeni bedesten esnafı), Esîr Bâzârı'nın tüccârı (Esir Pazarı tüccarı), hallâclar (pamukçular), neccârân (dülgerler), zer-gerân (kuyumcular), kazzâzân (ipekçiler), bezzâz (kumaşçılar), boğasıcılar, astarcılar, aş-pezân (aşçılar), hayyâtân (terziler), çakşırı tâ'ifesi, na'l-gerân (nalçacılar), kazgâniyân (bakırcılar), bezirganlar, okçular, kemân-gerân (yaycılar), balmumcular, kağıdçılar, attârân (attarlar), kahve-fürûşân (kahve satıcıları), kettâniyân (ketenciler), kuyumcı tâ'ifesi, seyyâfîn (kılıççılar ve bıçakçılar), kalayciyân (kalaycılar), bit bâzârı oturakçıları, tâ'ife-i kürkçiyân (kürkçüler), âyîneçiler (aynacılar), sırma-keşân (sırmakeşler), na'l-bendân (nalbantlar), sandalcılar, serâserciler, semerciler, müy-tâblar (dokumacılar), arpacılar (Arslan, 2009b, 233-337).

6.Hâfız Mehmed Efendi (Hazin) Sûrnâmesi

Hâfız Mehmed Efendi (Hazin) Sûrnâmesi, III. Ahmed'in şehzadeleri Süleyman, Mehmed, Mustafa ve Bâyezid'in 1720 yılında 15 gün süren sünnet düğününü anlatır.

Düğünün 6. günü başlayan esnaf alayları 11. gün sona erer. Bu eserde toplam 45 esnaf zümresinin geçiti verilir. Bu esnaflar sırasıyla şu şekildedir:

Çiftçiler, ekmeççi ve somuncular, koyun kasapları, inek kasapları, yağ mumcuları, debbağlar, serrâclar (saraçlar), paçacıyân (paçacılar), bezestân-ı

Atik (Atik bedesten esnafı), çadırcılar, haffâflar (ayakkabıcılar), bakkâllar, kavukçular ve takyeciler (takkeciler), yorgancılar, bezestân-ı Cedîd (Cedid bedesten esnafı), hallâçlar (pamukçular), neccârân (marangozlar), bezzâzân (kumaşçılar), na'lçeciyan Nalçacılar, kazzâzân (ipekçiler), hayyâtîn (terziler), çakşırcıyan (şalvarcılar), aşçıyan (aşçılar), kazgancıyan (kazancılar), bâzer-genân (bezirganlar / yahudi tüccarlar), balmumcıyan (balmumcular), kağıtçılar, 'attârân (attarlar), kuyumcıyan (kuyumcular), kılıççılar, kalaycılar, Bit Bâzârı oturakçıları (Bitpazarı oturakçıları), kürkçiyân (kürkçüler), yaycılar ve okçular, sıрма-keşân (gümüşçüler), na'l-bendân (nabantlar), sandalcıyan (sandalcılar), serâserciyan (seraser kumaşçıları), semercıyan-ı İstanbul (İstanbul semercileri), müy-tâbân-ı İstanbul (İstanbul kıl dokuyucuları), arpacıyan-ı İstanbul (İstanbul arpacıları) (Arslan, 2011a, 378-405).

7. Haşmet Sûrnâmesi

Vilâdetnâme-i Hümayûn, Sûrnâme-i Hümayûn, Vilâdetnâme-i Hibetullâh Sultân adlarıyla da anılan *Haşmet Sûrnâmesi*, 1759 yılında Sultan III. Mustafa'nın kızı Hibetullah Sultan'ın doğumu üzerine yapılan şenlikleri anlatır.

Haşmet'e göre esnaf sayısı aslında 32'dir. Bunlar şubeleri ve alt dallarıyla birlikte 145'i bulmaktadır. Her esnaf usta ve çıraklarıyla sayıları 700-800 civarındadır. *Haşmet Sûrnâmesi*'nde geçit yapan esnaf sırasıyla şu şekildedir:

Çiftçiyân, habbâzân (ekmekçiler), kassâbân (kasaplar), bakkâlân (bakkallar), berberân (berberler), okçıyan (okçular), yaycıyan (yaycılar), sîm-keşân (gümüşçüler), mîve-fürûşân (meyve satıcıları), şükûfe-perverân (çiçekçiler), kebâbcıyan (kebağçılar), şeker-fürûşân (şeker satıcıları), kürkçiyân (kürkçüler), hayyâtân (terziler), haffâfân (ayakkabıcılar), mumcıyan (mumcular), Cevâhir Bedestânı tüccarları, yorgancıyan (yorgancılar), Vâlîde Hânı tüccarları, Vezîr Hânı tüccarları, mücellidân (ciltçiler), kağıtçıyan (kağıtçılar), akâkir-fürûşân (akkar satıcıları), kettân bâzârgân (keten bezirganları) (Arslan, 2011b, 47-74).

8. Melek İbrahim Sûrnâmesi

Melek İbrâhîm Sûrnâmesi, 1776 yılında Sultan I. Abdülhamid'in kızı Hadîce Sultan'ın doğumu münasebetiyle yapılan şenlikleri anlatır. Bir vilâdetnâme olan bu eserde esnaf geçit töreni yer almaz. Gedikli ağalarının beşik alayına katıldıkları bilgisi vardır (Arslan, 2011b, 93).

9. Lebîb Sûrnâmesi

Lebîb Sûrnâmesi, 1836 yılında Sultan II. Mahmud'un kızı Mihrimâh Sultan ile Akdeniz Boğazı muhafızı Ferîk Mehmed Sa'îd Paşa'nın evlenme düğünü ile Sultan II. Mahmud'un şehzadelerinden Abdülmecid ile Abdülaziz'in sünnet düğünlerini anlatır.

Bu eserde esnafın geçidinden bahsedilmemiş, düğüne davet edilen esnaf kethüdalarının isimleri verilmiştir. Eserde toplam 167 esnaf teşkilatının kethüdası sayılır. Bu esnaflar sırasıyla şu şekildedir:

Bedestân kethüdâsı, Sandal Bedestanı kethüdâsı, Bedestân-ı Atîk ikinci kethüdâsı, sahhâflar şeyhi, sîm-keş-hâne emîni, kağıtçıbaşı, kağıtçılar kethüdâsı, mürekkepeçiler kethüdâsı, manavlar pazarbaşı, bakkallar pazarbaşı, zeytinyağcılar kethüdâsı, balmumcular kethüdâsı, yedikulede mumcular kethüdâsı, sabuncular kethüdâsı, reisler kethüdâsı, kayıkçılar katibi, balıkçılar kethüdâsı, kürekçiler kethüdâsı, kayık kalafatçılar kethüdâsı, şekerciler kethüdâsı, helvacılar kethüdâsı, kadayıfçılar kethüdâsı, balkapanı tüccarı vekil ağa, pirinççiler kethüdâsı, kuruyemişçiler kethüdâsı, leblebiciler kethüdâsı, salep ve muhallebiciler kethüdâsı, kaşıkçılar kethüdâsı, galata yağ kapanı tüccarı kethüdâsı, yorgancıbaşı, yorgancılar kethüdâsı, üsküdar basmacılar kethüdâsı, yenikapı basmacılar kethüdâsı, astarcılar kethüdâsı, üsküdar yastıkçılar kethüdâsı, çulhacılar kethüdâsı, şeytan bezciler kethüdâsı, arabacılar kethüdâsı, hasırcıbaşı, hasırcılar kethüdâsı, terzibaşı, terziler kethüdâsı, hallaçbaşı, hallaçlar kethüdâsı, galata hallaçlar kethüdâsı, çadırcıbaşı, çadırcılar kethüdâsı, bürüncükçiler kethüdâsı, ip bükücüler kethüdâsı, yelkenciler kethüdâsı, üstübcüler kethüdâsı, halatçılar kethüdâsı, iper tathirciler kethüdâsı, tuhafçılar kethüdâsı, saatçıbaşı, saatçiler kethüdâsı, şişeciler kethüdâsı, kuyumcular ehl-i hibresi, kuyumcular kethüdâsı, simsarlar kethüdâsı, hakkâklar kethüdâsı, oyuncakçılar kethüdâsı, oturakçılar kethüdâsı, kemhacılar kethüdâsı, kürkçübaşı, fesçiler kethüdâsı, boyacılar kethüdâsı, iplikçiler kethüdâsı, gazzazlar kethüdâsı, ipek bükücüler kethüdâsı, tülbentçiler kethüdâsı, yağlıkçılar kethüdâsı, çorapçılar kethüdâsı, galata çorapçılar kethüdâsı, örücüler kethüdâsı, serâsercibaşı, hamamcılar kethüdâsı, peştimalcılar kethüdâsı, nalıncılar kethüdâsı, usturacılar kethüdâsı, berberler kethüdâsı, çamaşır yıkayıcılar kethüdâsı, üsküdar berberler kethüdâsı, imameciler kethüdâsı, çubukçular kethüdâsı, duhancılar kethüdâsı, lüleciler kethüdâsı, attarlar kethüdâsı, çömlekçiler kethüdâsı, istanbul nalıncılar kethüdâsı, nalıncılar kethüdâsı, üsküdar nalıncılar kethüdâsı, istanbul kalaycılar kethüdâsı, elekçiler kethüdâsı, sebilciler kethüdâsı, arpacılar kethüdâsı, samancılar kethüdâsı, sandalcılar kethüdâsı, keresteciler kethüdâsı, doğramacılar kethüdâsı, peş-tahtacılar ket-

hüdâsı, sandıkçılar kethüdâsı, çilingirbaşı, çilingirler kethüdâsı, camcılar kethüdâsı, taşçıbaşı, doğramacılar kethüdâsı, hamamcıbaşı, suyolcular kethüdâsı, sakkabaşı, sakkalar kethüdâsı, sucular kethüdâsı, kurşuncubaşı, dökmeçibaşı, dökmeçiler kethüdâsı, üsküdar dökmeçiler kethüdâsı, sıvacıbaşı, lağımçıbaşı, kaldırımcılar kethüdâsı, tuzcular kethüdâsı, yumurtacılar kethüdâsı, pastırmacılar kethüdâsı, kasaplar kethüdâsı, paçacılar kethüdâsı, tophane kebabçılar kethüdâsı, âsitane kebabçılar kethüdâsı, üsküdar kebabçılar kethüdâsı, yoğurtçular kethüdâsı, turşucular kethüdâsı, şerbetçiler kethüdâsı, ekmeçiler kethüdâsı, uncular kethüdâsı, börekçiler kethüdâsı, galata börekçiler ve simitçiler kethüdâsı, şır-revgâncılar kethüdâsı, çörekçiler kethüdâsı, bakırcılar kethüdâsı, bakır kazancılar kethüdâsı, kara timur ve lengerciler kethüdâsı, sebzevatçılar kethüdâsı, bahçevanlar kethüdâsı, eyüp bahçevanlar kethüdâsı, hamallar baş kethüdâsı, at hamallar kethüdâsı, midilliciler kethüdâsı, üsküdar at pazarı kethüdâsı, canbazlar kethüdâsı, nalbantlar kethüdâsı, üsküdar nalbantlar kethüdâsı, üsküdar semerciler kethüdâsı, makaracılar kethüdâsı, testereciler kethüdâsı, keserciler kethüdâsı, burgucular kethüdâsı, eyerciler kethüdâsı, kafesçiler kethüdâsı, nakkaşbaşı, üsküdar arabacılar kethüdâsı, haffaflar kethüdâsı, saraçlar kethüdâsı, yedikule debbağlar kethüdâsı, kasımpaşa debbağlar kethüdâsı, tophane debbağlar kethüdâsı, üsküdar saraçlar kethüdâsı, galata saraçlar kethüdâsı, dokumacılar kethüdâsı, marpuççular kethüdâsı (Arslan, 2011a, 170-173).

10. Nâfi Sûrnâmesi

1858 yılında kaleme alınan *Nâfi Sûrnâmesi*'nde esnaf alayı kısa bir şekilde ifade edilir ve esnaf isimlerine ve sayısına yer verilmez. Ancak Nâfi'nin esnafla ilgili kaydettiği olumsuz bir eleştiri dikkat çekicidir. Nâfi, esnaf tائفesinin sevdiklerini bir pula satacak kadar vefasız olduğunu ve süte su katan sütçüler gibi hileci olduklarını ifade eder:

*Ve tâ'ife-i esnâfân ki,
"Anlar ahabbını bir pula satar*

*İşine südci gibi çok su katar"
Me'âli, sûret-i hasb-i hâlleridir (Arslan, 2011b, 150).*

SÛRNÂMELEERDE AHİLİK VE AHİ EVRAN

Sıra		Eserin Sahibi	Eserin Başlığı	Eserdeki Esnaf Zümresi Sayısı
1.	1582	Âlî	Câmî'ü'l-Buhûr Der Mecâlis-i Sûr	59
2.	1582	İntizâmî	Sûrnâme-i Hümâyûn	173
3.	1675	Nâbî	Vekâyi'-i Hıtân-ı Şeh-zâdegân-ı Hazret-i Sultân Mehmed-i Gâzî Li-Nâbî Efendi	sayı ve detay belirtilmemiştir
4.	1675	Abdî	Sûrnâme-i Sultan Muhammed b. İbrâhim Han / Vekâyi'-nâme-i Sûr-ı Hümâyûn / Mecma'ı Sûr-ı Hümâyûn	14
5.	1675	Hezârfen Hüseyin Efendi	<i>Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân</i>	65
6.	1720	Vehbî	Sûrnâme-i Vehbî	57
7.	1720	Hâfız Mehmed Efendi (Hazîn)	Hazîn Sûrnâmesi	45

8.	1759	Haşmet	Vilâdetnâme-i Hümâyun / Vilâdetnâme-i Hibetullâh Sultan	24
9.	1776	Melek İbrahim	Vilâdetnâme-i Hadîce Sultan	sayı belirtil- memiştir
10.	1836	Lebîb	Lebîb Sûrnâmesi	167 esnaf kethüdası
11	1858	Nâfî	Sûrnâme-i Selâtin / Peyâm-ı Sûr	sayı belirtil- memiştir

Tablo: Esnaf Alaylarına Yer Verilen Manzum ve Mensur Sûrnâmelerde Esnaf Sayıları

Sûrnâmelerde Ahilikle İlgili Bazı Unsurlar

Ahiliğin belli başlı unsurlarının sûrnâmelerde yer aldığını görüyoruz.

1.Esnaf Zümrelerinin Alem / Sancak Taşımaları

Ahilik prensiplerine bağlı olan esnaf zümrelerinin kendine ait bir sancığı olduğu bilinmektedir. Sûrnâmelerde, esnaf zümrelerinin geçit törenlerine kendi sancaklarıyla geldiklerini görüyoruz. 1582'deki şenliği anlatan Gelibolulu Mustafa Âlî, sûrnâmesinde esnafın çoğunluğunun tören yerine sancaklarıyla birlikte geldikleri bilgisini verir. Söz gelimi Âlî, kılıççılar ve bıçakçılar esnafının sancaklarıyla birlikte gelişini şu şekilde ifade eder:

Viridi icâzet yine bir gün şeref
Sancag açup yürüdi ehl-i hıref (Arslan, 2008, 458)

Her birisi başka çözüp râyetin
Tûğ ile fark eyledi cem 'iyyetin (Arslan, 2008, 458)

Tûg u 'alem cümle bıçakdan dürüst
Her birisi cenge gider gibi cüst (Arslan, 2008, 459)

Gözlükçülerin sancaklarıyla gelişi ise şu şekildedir:

Açup ser-cümle gözlük tûg u bayrak
Göründiler cenâb-ı şâha berrâk (Arslan, 2008, 461)

Attarlar da sancaklarıyla gelen zümredendirler:

Sancak u tûğ ile gelmişler idi
Boy begi gibi kılınmışlar idi (Arslan, 2008, 463)

Esnaf alaylarında sancak açan yalnızca Müslüman esnaf değildir. *Âli Sûrnâmesi*'nde Hristiyan ve Yahudi çukacı esnafının da bayrak açtığını bildirilmektedir:

Çukadan sancak açıldı vâlâ
Oldı bayrakları atlas kemhâ (Arslan, 2008, 473)

Esnaf zümrelerinin düğün törenlerine sancaklarıyla gelişi diğer sûrnâmelerde de geçer. Bir örnek de *İntizâmî Sûrnâmesi*'nden verecek olursak, İntizâmî, kaftancıların sancaklarını şu şekilde dile getirilir:

Kaftancılar zümresi zibâ libâslarla ve ra'nâ dikme zer-beft 'alemlerle ki
Rûmî ve Hitâyî bayraklarının her biri nakkâşân-ı Çîn ü Maçîn'e gayret ve
hurde girihlerinin ekseri mihr-i hâverîye hayret virür (Arslan, 2009a, 222).

Sabuncular, terziler, iplikçiler, basmacılar, boyacılar da *Âli Sûrnâmesi*'ne göre törene sancaklarıyla gelen esnaf zümrelerinden bazılarıdır.

2. Meslek Pirlerinin Adının Anılması

Bilindiği üzere Ahilikte bazı mesleklerin pirleri vardır. Ahilikte meslek pirleri bir işi ilk defa yapan peygamberlerden ya da ulu insanlar arasından seçilmiştir. Bunlara birkaç örnek verecek olursak Hazret-i Âdem, ziraatla uğraşması bakımından çiftçilerin piri, Hazret-i Nuh marangozların ve gemicilerin piri, Hallac-ı Mansur hallaçların piri, Ahi Evran ise derici esnafının piri.

Sûrnâmelerde bazı esnaf zümreleri anlatılırken pirlерinin de adı anıldığı görülür. Seyyid Vehbî, çiftçilerin, berberlerin ve hallaçların pirlерini anar. *Vehbî Sûrnâmesi*'nde çiftçilerin, pirleri Hz. Âdem olması sebebiyle kendilerini diğer zümrelerden daha önemli gördüklerini ve sırada onların önüne geçmek istediklerini ifade eder:

Çiftçiyân:

Hazret-i Âdem-i Saft 'aleyhi's-selâm san 'atımızın **pey-revi vü pîş-kade-midür** deyü sâyir ehl-i hirefe sebkat iderler ve bizim mahâretimiz asl ve sâyiri fer 'dür deyü usûl ü fûrû' bahsin 'aklen ve naklen ide giderler (Arslan, 2009a, 316).

Bizim pirimiz Hazret-i Âdem ve san 'atımız cümleden ekremdir (Arslan, 2009a, 454).

*Vehbî Sûrnâmesi'*nde Hz. Peygamber'in saçlarını tıraş etmesi sebebiyle berberlerin piri sayılan Selmân-ı Fârisî anılır:

Âb-ı rûy-ı dûde-i Selmân-ı Pâk
Çeşmi satl-ı berber-âsâ girye-nâk

Bir pîr-i rîş-i sefid kendülere pîş-vâ ve pîrân-ı san 'atlarını anın isrine iktifâ itdürüp (Arslan, 2009b, 240).

Vehbî, pamukçular esnafını anlatırken pirleri olan Hallac-ı Mansur'u şu şekilde anar:

Geldi hallâclar da âlâya
Penbe gibi atıldı ortaya

İçlerinden bir âfet-i mümtâz
Oldi pîrâye-i dükânçe-i nâz

Her ne âfet ki vüs 'at-ı kahrı
Ser-i Mansûr'a dâr ider dehri (Arslan, 2009b, 285)

1582 şenliğini anlatan Gelibolulu Mustafa Âlî ve İntizâmî'nin Ahi Evran'ı debbâğların piri olarak andığı görülür:

Debbâğ esnafı geçit töreninde şu şekilde anılır:

Pây-taht Debbâğları Gelüp Pâk Niyyetle Du 'â İtdükleridir
Ba 'd-ez-ân geldi kavm-i debbâgîn
Önlerince bir ejder-i pür-kîn

Âhi Evran köçeklerine sezâ
Olsa evrenle zâhir ü peydâ

Ya 'ni bir ejder-i şerâre-feşân

Viridi halka hirâs-ı bî-pâyân (Arslan, 2008, 489-490).

İntizâmî Sûrnâmesi'nde ise şu şekilde geçer:

Ak sakallu sâde-dil üstâdlar Ahî Evran köçekleri yoluna sâlik olup gâv-düm 'alemler ile meydâna girüp izlerin güderler ve tariklerinden şaşmayup helâl kisbün dirisiyüz diyü semâ' eyleyü, pey-rev ü pîş-kademlerine turmadın du'âlar iderler (Arslan, 2009a, 273).

3. Kaliteli Mal Üretmeye Dair Bakış Açıları

Sûrnâmelerde esnaf alayına katılan esnaf zümreleri iş yerlerinin temsili bir örneğini araba üzerine kurup padişahın önünden geçerken her biri kendi sanatını, mesleğini icra ederler. Esnaf zümreleri padişahın önünden geçerken üretim halindedir. Çoğunluğunun iş yerlerini arabalar üzerine kurup resmi geçit esnasında yaptıkları işi sergiledikleri görülür. Bunu yaparken dönemin teknolojik imkanlarını sonuna kadar kullanıp aynı zamanda bir tiyatro sergilercesine hareket ederler. Kumaş dokuyucular ipekli kumaşlar, halıcılar halı dokumuşlar, terziler meydandan geçerken elbiseler dikmişler, demirciler demirden eşyalar yapmışlardır. Değirmenciler un öğütmüş, fırıncılar araba üzerine fırın kurup ekmek yapmışlardır. Çobanlar süt yağıp yoğurt ve peynir ve tereyağı üretmişlerdir.

Ahilikte üretilen malin kalitesi oldukça önemlidir. Ahiler, mal üretimi konusunda niceliğe değil niteliğe önem vererek yaptıkları işi en üst seviyede yapma ilkesine sahiptirler. *İntizâmî Sûrnâmesi'*nde şamdancılar esnafının padişahın önünden geçerken iş yerlerini bir araba üzerine kurup bu esnada ortaya çıkarmış oldukları ürünü padişaha hediye olarak hazırladıkları anlatılır. Ortaya çıkan sanat eseri çok beğenilmiş, esnafın liyakat sahibi olduğu vurgulanmıştır:

*Bir kâlebün içinde hâk-rîz ve tîn-i hikmet ile âmîz idüp gayretle cân eridüp ve san'at ile pûlâdı su gibi akıdup oturdukları yerde gezerken ve kâlebün cânibeynin düzerken misl ü bedelden fâyik bir şem'dân ki padişaha lââyıkdur, icâd itdükden sonra 'ale'l-fevr hemvâr, zerrîn-kir-dâr çarhdan çıkardılar ve 'atebe-i 'âliyye-i pâdişâhiye karşı ki âlât u mâ-lezimesiyle a'lâ ve san'at u mahâreti ile mücellâ kılup **tamâm mahâret ü san'atı ve ol mahâretde liyâkatı oldugın iş'âr idüp** görenler âferîn ve oturup gezdüğü yerde işledikleri ocag ve âteş işine hezâr-bâr sad-tahsîn didiler* (Arslan, 2009a, 233).

Sûrnâmelerde Ahi Evran

Manzum ve mensur 20 müstakil sûrnâme içerisinde Ahi Evran'ın adı yalnızca 1582 şenliğinin anlatıldığı Âlî ve İntizâmî'nin sûrnâmelerinde geçer.

Ahi Evran'ın mesleğinin debbâğlık oluşu sebebiyle Ahilikte diğer sanat ve meslekler arasında debbâğlık her zaman mümtaz bir yere sahip olmuştur. *Âlî Sûrnâmesi*'nde debbâğların önlerinde heybetli bir ejderle geçit yaptıkları anlatılır. Evran, kelime anlamı itibarıyla yılan, ejder anlamlarındadır. Âlî, debbâğ zümresinin piri olarak Ahi Evran'ı ejder kelimesiyle sembolize etmiştir. Ejderin dericilerin önünde olması, bu zümrenin pirinin Ahi Evran olduğunun göstergesidir.

Ahi Evran'a bağlı olan dericiler esnafının Ahi Evran ile ön plana çıktığını ifade eden Âlî, aynı zamanda debbâğların deri işleme evrelerine de yer verir. Yanlarında getirdikleri derileri padişaha hediye eden dericilerin padişah tarafından da pek çok nimetle ödüllendirildiklerini de Âlî'den öğreniyoruz:

*Pây-taht Debbâğları Gelüp Pâk Niyetle Du'â İtdükleridir
Ba'd-ez-ân geldi kavm-i debbâğın
Önlerince bir ejder-i pür-kîn*

*Âhi Evran köçeklerine sezâ
Olsa evrenle zâhir ü peydâ*

*Ya'ni bir ejder-i şerâre-feşân
Virdi halka hirâs-ı bî-pâyân*

*Kimi ol kavmün işlemekte deri
Boyamakda kimi meşin güderi*

*Kimi kurı dibâgat itmekde
Kimi reng ile zînet itmekde*

*Kimi perdâht kılmada çâlâk
Cild-i nâ-pâki kimi itmede pâk*

*Yanlarınca bile iki dükkân
Olmuş envâ'-ı sahtiyana dü-kân*

*Virdiler cümlesini piş-keşe
Satdılar ma'nide birini beşe*

*Nice in 'âma düşdiler mazhar
Kıldılar hem niyâziş-i bî-mer (Arslan, 2008, 489-490).*

Ahi Evran'ın adının geçtiği bir diğer sûrnâme ise *İntizâmî Sûrnâmesi*'dir. İntizâmî, diğer esnaflar gibi debbağların da iş yerlerinin bir örneğini araba üzerine kurup içine en başta usta bir dericinin geçit esnasında deri işlediğini ifade eder. Ardından ak sakallı temiz kalpli üstatların alemlerle ve müzik aletleri ile geçit meydanına gelip Ahi Evran bağlularının yolundan gittiklerini ve aynı zamanda da pirlere durmadan dua ederek geçit resmini tamamladıklarının bilgisini verir:

Âmeden-i Debbâğân

Andan sonra debbâğlar 'azîm cem'iyet ve garîb zînet ü şöhret ile meydânî ârâste ve enva'-ı rengin sahtiyân u meşîn ile pîrâste idüp önlerince kâr-hânelerin bir araba üzerinde tertîb ve cemî'an âlât u mâ-lezimelerin tehzîb idüp zir olunan kâr-hânede evvelâ bir üstâd-ı enbâsteyi en başta koyup içinde sahtiyana yarar tulaları işlemekte ve kat kat kereste içinde terbiye idüp ser-â-pâ bir bir elden geçürüp güneşe vermekte. Ve biri sergiden indürüp iç tarafın taş üzere hem-vâr itmekte. Ba'dehu biri dahi sahtiyân u meşîne cilâ virüp cevânib-i erba'asına sermekde. Ak sakallu sâde-dil üstâd-lar Ahî Evran köçekleri yoluna sâlik olup gâv-düm 'alemler ile meydâna girüp izlerin güderler ve tariklerinden şaşmayup helâl kisbün dirisiyüz diyü semâ' eyleyü, pey-rev ü pîş-kademerine turmadın du'âlar iderler (Arslan 2009a: 273).

Sonuç

Esnaf alayları, günümüzdeki büyük fuarlar gibi düşünülebilir. Geçit törenleri, esnafa malını sergileyip tanıtılabileceği bir imkân sunması bakımından önemlidir.

Sûrnâmelerin esnaf alayları bölümünde şenliğe katılan esnafların adları, sayıları, geçit törenindeki sıralanmaları, yaptıkları gösterilerin mahiyeti gibi pek çok hususu içermeleri sebebi ile Ahilik konusunda önem arz eden eserlerden olduğu tekrar ortaya çıkmıştır.

Edebiyatımızda kaleme alınan 20 adet sûrnâmeden 11'inin esnaf alaylarına ve esnaf zümrelerinin padişaha hediyeler sunması bölümlerine yer verdiği görülür. Bunlar içerisinde en fazla esnaf sayısının yer aldığı *İntizâmî Sûrnâmesi*'nde geçit yapan esnafın sayısı 173'tür. İntizâmî'den sonra sırasıyla Lebîb 167, Hezârfen Hüseyin Efendi 65, Gelibolulu Âlî 59, Seyyid Vehbî 57,

Haşmet 24, Abdî ise 14 esnafın adını anar. Bununla birlikte *Nâbî, Melek İbrâhim* ve *Nâfi Sûrnâmeleri*'nde esnaf zümrelerinin düğüne katıldığı bilgisi verilmekle birlikte adları anılmadığı için esnaf sayısı bilinmemektedir.

En eski tarihli olanı 1582'de kaleme alınmış olan sûrnâme metinlerinde esnaf ve zanaatkarları temsil eden, tören sırasında zümrenin ön kısmında yer alan ve ilgili esnaf zümresinin hediyesini padişaha sunan yöneticilerin "ahi" yerine *kethüdâ, kethüdâ-yı hurfet, pîr, pîrân-ı san'at, pîrân-ı san'at-güster, ehl-i huref, ehl-i hurfet, müte'ayyinân-ı hurfet, üstâdân-ı kâr, baş, yiğitbaşı, ustabaşı* vs. gibi unvanlarla anıldıkları görülmüştür.

Âlî, Nâbî, İntizâmî ve Seyyid Vehbî'nin sûrnâmelerinde, alın teri ile çalışmaları, yaptıkları işlerde pirlere bağlı olmaları, nitelikli mallar üretmeleri ve liyakat sahibi olmaları konusunda övülen ve üstün şerefli kimseler olarak görülen esnafın 1858 yılında kaleme alınan *Nâfi Sûrnâmesi*'nde hile yapmak ve vefasızlık örneği sergilemek konularında eleştirilmeleri esnaf ahlakının Osmanlı'nın son zamanlarında bozulmaya başladığını düşündürmektedir.

Kaynakça

- And, Metin. *Kırk Gün Kırk Gece Osmanlı Düğünleri Şenlikleri Geçit Alayları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.
- Arslan Mehmet. *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri 6-7 Haşmet Sûrnâmesi, Melek İbrâhim Sûrnâmesi, Nâfi' Sûrnâmesi, Müellifi Bilinmeyen Sûrnâmeler*. İstanbul: Sarayburnu Kitaplığı, 2011b.
- Arslan, Mehmet. "Osmanlı Saray Düğünlerinde Esnaf Alayları" *Milli Folklor Dergisi*, 12, (1991), 27-31.
- Arslan, Mehmet. *Divan Edebiyatında Manzum Sûrnâmeler (İnceleme-Metin)*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990.
- Arslan, Mehmet. *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri 1 Manzûm Sûrnâmeler*. İstanbul: Sarayburnu Kitaplığı, 2008.
- Arslan, Mehmet. *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri 2 İntizâmî Sûrnâmesi*. İstanbul: Sarayburnu Kitaplığı, 2009a.
- Arslan, Mehmet. *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri 3 Vehbî Sûrnâmesi*. İstanbul: Sarayburnu Kitaplığı, 2009b.

- Arslan, Mehmet. *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri 4-5 Lebib Sûrnâmesi Hâfız Mehmed Efendi (Hazin) Sûrnâmesi, Abdi Sûrnâmesi, Telhîsü'l-Beyân'ın Sûrnâme Kısmı*. İstanbul: Sarayburnu Kitaplığı, 2011a.
- Arslan, Mehmet. *Türk Edebiyatında Manzum Surnameler (Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1999.
- Aynur, Hatice. "Sûrnâme". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C 37, 565-567, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009.
- Gökalp, Ziya. *Türkçülüğün Esasları* (haz. Mehmet Kaplan). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1999.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Selmân-ı Fârisî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 36/ 441-443, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009.
- Kazıcı, Ziya. "Ahîlik". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 1/540-542, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988.
- Köksal, M. Fatih. *Ahi Evran ve Ahilik*. Kırşehir: Kırşehir Valiliği, 2011.
- Köprülü, Fuat. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1976.
- Pakalın, Mehmet Zeki vd. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (3 Cilt). İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1993.
- Tulum, Mertol. *Osmanlı Türkçesi Büyük El Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2013.
- Uçma, İsmet. *Bir Sosyal Siyaset Kurumu Olarak Ahilik*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Uludağ, Süleyman. "Fütüvvet". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 13/ 261-263. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996.

AHI ŞECERENÂMELERİNDEKİ “PİRLİ MESLEKLER” ÜZERİNE TESPİT VE DEĞERLENDİRMELER

*M. Fatih KÖKSAL**

Özet: Ahiliğe dair bilgilerimizin esas kaynaklarından biri de Ahi şecerenâmeleridir. Bir Ahi tekkesinin şeyhinin yol silsilesini Ahi Evran’a ve ondan Hz. Muhammed’e kadar ulaştırıldığı Ahi şecerenâmelerinde sadece şecere kısmı bulunmaz. Hatta şecere bölümleri önemsiz bir ayrıntı gibidir. Zira Ahi şecerenâmelerinin asıl işlevleri bir Ahi ocağındaki iktisadi, sosyal ve hukuki uygulamaları anlatan “yol yordam” kılavuzluğudur. Daha soyut eserler olan fütüvvetnâmelerde ana esasları çizilen Ahilik, Ahi şecerenâmelerinde adeta ete kemiğe bürünür. Ahi babalar hep debbağ (deri terbiyecisi) esnafı içinden seçildiği ve/veya atandığı için varlığı tespit edilebilen 10 kadar Ahi şecerenâmesinin tamamı debbağlık mesleği içeriklidir.

Ahi Evran’a dair pek çok menkıbevi anlatının da yer aldığı Ahi şecerenâmelerinin bazılarında esnaf mesleklerinin ve onların pirlерinin adları da yer alır. İki sütuna bölünmüş bir şema hâlinde verilen bu meslekler ve pirleri “sağda oturan esnaf” ve “solda oturan esnaf” olarak iki küme hâlinindedir. Debbağların daima sağ tarafın en başında bulunduğu Ahi şecerenâmelerinde, debbağlıkla ve Ahilik ritüelleriyle ilgili mesleklerin de sağ tarafta gösterilmesi dikkat çekicidir.

Bu çalışmada sözü edilen meslek listelerinin yer aldığı dört Ahi şecerenâmesi incelenerek meslekler bazı özelliklerine göre tasnife tâbi tutulmuş, melekler ve pirlere dair yorum ve değerlendirmeler yapılmıştır. Metnin sonuna da söz konusu meslekler, bu mesleklerin bugünkü adları, pirleri, meslek erbabının oturdukları yer ve gerekli görülen bazı açıklamaların yer aldığı bir tablo eklenmiştir.

Anahtar kelimeler: Ahilik, Ahi şecerenâmeleri, meslekler, meslek pirleri

Detection and Evaluations on “Mastered Professions” in Akhi Genealogies (Şecerenâmes)

Abstract: One of the main sources of our knowledge about Akhism is Akhi genealogies (*şecerenâmes*). In the Akhi genealogies, in which the sheikh of an Akhi lodge is conveyed to Akhi Evran and from it to the prophet Mohammad, there is not only a genealogy part. Even genealogy chapters are like a trivial detail. Because the main functions of the Akhi genealogies are as a “road procedure guidance” describing the economic, social and legal practices in an Akhi hearth. Akhism, the main principles of which are drawn in futuwvetnames, which are more abstract works, almost takes on flesh and bones in Akhi genealogies. Since the Akhi sheikhs (*Akhi babas*) are always selected and/or appointed from among the tanners (leatherworkers), all of the

* Prof. Dr., İstanbul Kültür Ü. Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl., mfkoksal@gmail.com, <http://orcid.org/0000-6003-1056-9957>

10 Akhi genealogies whose existence can be detected are related to the tanning profession.

In some of the Akhi genealogies, which include many epic narratives about Akhi Evran, the names of tradesmen's professions and their masters (*pîrs*) are also included. These occupations and their *pîrs*, which are given in a diagram divided into two columns, are in two clusters as "trades sitting on the right" and "trades sitting on the left". It is important that the professions related to tanning and Akhi-order rituals are also on the right in the genealogy, where tanners, the profession of Akhi Evran, are always at the head of the right arm. It is noteworthy that in the Akhi genealogies, where tanners are always on the right side, occupations related to tanning and Akhi-order rituals are also shown on the right.

In this study, the four Akhi genealogies, which include the occupational lists mentioned, were examined and the occupations were classified according to some of their characteristics, and comments and evaluations were made about occupations and their *pîrs*. At the end of the text of the article, a table including the professions in question, the current names of these professions, their *pîrs*, the place of residence of the professionals and some necessary explanations has been added.

Keywords: Akhism, Akhi genealogies (*şecerenâmes*), professions, profession masters (*pîrs*)

Ahi şecerenâmeleri, fütüvvetnâmelerde teorik olarak verilen bilgilerin yaşanan hayata uygulama olarak nasıl yansıtıldığını gösteren kıymetli belgelerdir. Bugüne gelebilenlerinin sayısı çok da fazla olmayan Ahi şecerenâmelerinin hepsi de debbağ esnafına dairdir. Bir "Ahi ocağı"ndaki meslek hayatına ve Ahilik ahlâkına dair prensipleri ve uygulamaları anlatmak amacıyla kaleme alınmışlardır. Bunlar, "eser" kelimesinden genellikle anlaşıldığı üzere birer kitap veya yazma eser nüshası değil, enleri ortalama 20-30 cm, uzunlukları 5-6 m civarında olup yer yer 10 m'ye varabilen tomar hâlinde bürülerek kubur denilen mahfazalarda korunan belgelerdir.¹

Ahi şecerelerinin bazılarında meslekler "sağda oturan esnâf" ve "solda oturan esnâf" başlığı altında iki öbek hâlinde kümelenmiş bir şema gibi sıralanır. Bu listelemede meslek erbabının yanı sıra her mesleğin piri veya pirlere de yer verilir.² Bazen aynı şecerenâmede bir mesleğin birden fazla piri gösterilebildiği gibi farklı şecerenâmelerde aynı mesleğin pirleri farklı kişiler olarak da gösterilebilmektedir. Ancak Ahi şecerenâmelerinin tamamında bu

¹ Ahi şecerenâmeleri hakkında geniş bilgi için bk. Köksal 2014.

² Farsça kökenli bir kelime olan "pîr"ın sözlük anlamı olan "yaşlı"dan başka burada olduğu gibi "bir mesleği icat ettiğne veya ilk yaptığına inanılan kişi" anlamı da vardır.

listenin bulunmadığını da kaydedelim. Mesela bizim yayımladığımız, içinde başka belgelerle birlikte Ahi şecerenâmelerinin de bulunduğu çalışmadaki (Köksal vd. 2008) altı şecerenâmenin sadece ikisinde bu meslekler ve pirlerine dair listeler mevcuttur. Bu çalışmada söz konusu iki şecerenâme ile birlikte Muharrem Bayar tarafından tam metniyle birlikte tanıtılan (2005) Afyon'daki bir şecerenâme, Ömer Özden tarafından neşredilen Erzurum menşeli şecerenâme (2017, 127-151) ile hâlen Tokat'ta bir debbağ ailesinin elinde bulunan henüz yayımlanmamış bir şecerenâme değerlendirilmiştir.³

Yazımızın sonundaki ayrıntılı tablodaki dökümde görüleceği üzere bu şecerenâmelerdeki toplam pirli meslek sayısı 117'dir. Ortaya çıkacak yeni şecerenâmelerle bu sayının artması mümkün ve muhtemeldir. Çalışmamızda bu meslekler türlü yönlerden tasnif ve tahlil edilecek, bilahere Ahilik geleneği içinde bu dağılımın anlamı irdelenecek; ortaya çıkan tablonun Anadolu fütüvveti veya Türk Ahiliği diyebileceğimiz, teoriden ziyade sahada uygulamalı olarak yaşayan Ahilik anlayışında bize neler ifade ettiği ortaya konmaya çalışılacaktır.

Şecerenâmelerdeki Mesleklerin İşlevlerine Göre Tasnifi

Belki bazılarını aşağıdaki sınıflandırmalardan birden fazlasına dâhil etmek mümkünse de karmaşaya yol açmaması adına biz her mesleği bir gruba yazmayı tercih ettik. Değerlendirilirken bunun göze alınması önemlidir. Meslek gruplarını sektörlere göre “sanayi-üretim, emek-yoğun meslekler, kamu hizmeti, esnaflık-ticaret, gıda ve sanat-spor” olmak üzere altı ana gruba ayırdık.

I.1. Sanayi-Üretim (44): Bakırcılık, bardakçılık, barutçuluk, basmacılık, bıçakçılık, cam ve şişe yapıcılığı, çadırcılık, çanak-çömlekçilik, çarıkçılık, çıkrıkçılık, çizmecilik, çorapçılık, çulhacılık, debbâğlık (tabaklık), demircilik, gemicilik, hallaçlık, hasırcılık, kalburculuk, kavvâflık, kavukçuluk, kazancılık, kazzazlık (ipekçilik), keçecilik, kılıççılık, kuyumculuk, külâhçılık, kürkçülük, mumculuk, mutâflık (çulculuk), okçuluk (ok yapıcılığı), oltacılık, papuççuluk, penbecilik (pamukçuluk), penbedûzluk (tekstilcilik), sabunculuk, saraçlık (eyercilik), semercilik, sopacılık (cirit yapıcılığı), takkecilik, teknecilik, tüfekçilik, yaycılık, yemenicilik.

³ Bu şecerenin fotoğraflarını bize gönderme lütfunda bulunan değerli meslektaşım Doç. Dr. Muzaffer Aydemir'e teşekkür ederim

I.2. Emek-Yoğun Meslekler (21): Aşçılık, bahçıvanlık, berberlik, boyacılık, cilacılık, çamaşırcılık, çeşmecilik, çiftçilik, çorakçılık, dülgerlik (marangozluk), değirmencilik, etmekçilik (firincılık), ferrâşlık (süpürgecilik), lağım-cılık (kanalizasyon işçiliği), nalbantlık, nâtrılık, sakalık (su dağıtıcılığı), taşçılık, tellaklık, terzilik, yorgancılık.

I.3. Kamu Hizmeti (16): Beylik (devlet başkanlığı), cerrahlık, çavuşluk, ebelik, hâfızlık, hatiplik, kadılık, kaptanlık (gemi), katırcılık, kâtiplik, meşalecilik, müezzinlik, nakiplik, sancakdarlık, silahşörlük/gazilik (askerlik), şâtrılık (bekçilik/polislik), şeyhlik, ulema (akademisyen / din âlimi).

I.4. Gıda (12): Aktârlık (baharatçılık), balıkçılık, ekmekçilik (firincılık), helvacılık, kahvecilik, kebabçılık, leblebicilik, lokmacılık, sarımsakçılık, soğancılık, şekerçilik, şerbetçilik.

I.5. Esnaflık-Ticaret (9): Attârlık (eczacılık/parfümericilik), bakkallık, bezirgânlık (tüccarlık), eskicilik, hamamcılık, kalemcilik (kırtasiye), kasaplık, kerestecilik, sahaflık.

I.6. Sanat-spor (7): Avcılık, cambazlık, okçuluk (ok atıcılığı), ciritçilik (cirit atıcılığı), mücellidlik (ciltçilik), nakkâşlık (ressamlık), suyoçulucuk.

II. Şecerenâmelerdeki Mesleklerin Günümüzdeki Konumları

Ahi şecerenâmelerindeki mesleklerin kayda değer bir kısmı günümüzde de aynı adda veya benzer adlarla yaşatılırken bazıları isim, bazıları da fonksiyon değişikliğine uğramıştır. Kimileri de gelişen şartlar sonucunda bütünüyle ortadan kalkmış veya kalkmaya yüz tutmuş durumdadır.

II.1. Aynen Yaşayan Meslekler (51): Aşçılık, avcılık, aktârlık (kuruyemişçilik), bahçıvanlık, bakırcılık, bakkallık, balıkçılık, berberlik, bıçakçılık, boyacılık, börekçilik, cam ve şişe yapıcılık, cerrahlık, cilacılık, çadırcılık, çanak-çömlekçilik, çavuşluk, çiftçilik (rençberlik), çorapçılık, debbâğlık (tabaklık), demircilik, dülgerlik (marangozluk, neccarlık), ebelik, eskicilik, gemicilik, hâfızlık, hamamcılık, hatiplik, helvacılık, kahvecilik, kasaplık, kâtiplik, kebabçılık, kerestecilik, kuyumculuk, kürkçülük, leblebicilik, lokmacılık, mücellitlik (ciltçilik) müezzinlik, natırlık, sabunculuk, sahaflık, suculuk (sıhhi tesisatçılık), şekerçilik, şerbetçilik, takkecilik, taşçılık, tekneçilik, tellallık, terzilik, yaycılık (yay-ok yapıcılığı), yorgancılık.

II.2. İsim Değiştirmiş Meslekler (17): Basmacılık>tekstil, bezirgânlık>tacirlik, çarıkçılık>ayakkabı imalatı, çeşmecilik>sıhhi tesisatçılık, çizmecilik>ayakkabı imalatı, etmekçilik (ekmekçilik)>firincılık, ferrâş (süpürgecilik)>temizlik işçiliği, gazzâzlık>ipekçilik, kavvâflık>ayakkabıcılık, kemânkeşlik>okçuluk (ok atıcılığı), nakkaşlık>ressamlık, lağımcılık>kanalizasyon işçiliği, papuççuluk>ayakkabıcılık, penbecilik>pamukçuluk, reislik>kaptanlık, sakâlık>su dağıtıcılığı, terâzî tutanlar>işi ölçü- tartı olan esnaf.

II.3. İşlevleri Farklılaşmış Meslekler (20): Attârlık>eczacılık / parfümericilik, barutçuluk>patlayıcı malzeme imalatı, beylik>devlet başkanlığı, ciritçilik (cirit atıcılığı)>atlet (sporcu), çamaşırcılık>kuru temizlemecilik, düğmecilik>manifaturacılık, holtacılık (oltacılık)>balık-av malzemesi üreticiliği, kadılık>hâkimlik/kaymakamlık, kalemcilik>kırtasiyecilik, kavukçuluk>kasketçilik, mutâflık (çulculuk)>tekstilcilik, sarımsakçılık ve soğancılık>manavlık / kabzımallık, silahşörlük / gâzilik>askerlik, şâtırlık>bekçilik-polislik, penbedûzluk>tekstilcilik, tüfekçilik>av malzemesi imalatı, ulemâ>akademisyenlik / din adamlığı.

II.4. Kaybolma Tehlikesiyle Karşı Karşıya Olan Meslekler (14): Bardakçılık, cambazlık, çulhacılık, değirmencilik, elekçilik, hallaçlık, hasırcılık, kalburculuk, kazancılık, keçecilik, nalbantlık, sarraçlık (eyercilik), semercilik, yemenicilik.

II.5. Kaybolmuş Meslekler (11): Sopacılık (cirit ve mızrak yapıcılığı), çıkırıkçılık, çorakçılık, katırcılık, kılıççılık, meşalecilik, mumculuk, kirişçilik (yay kirişi yapıcılığı), şeyhlik (?), nakiplik, suyolculuk.

III. Meslek Pirllerine Dair Notlar

III.1. Birden Çok Meslek Piri Gösterilen Meslekler: Avcılar (2), Ayakkabıcılar (Kavaflar) (2), Balıkçılar (2), Boyacılar (2), Cerrahlar (2), Çulcular (2), Çulhacılar (2), Değirmenciler (2), Hâfızlar (2), Helvacılar (2), İpekçiler (Kazzazlar) (2), Kavukçular (3), Keçeciler (2), Kılıççılar (2), Külâhçılar (2), Leblebiciler (3), Nalbantlar (2), Pamukçular (2), Papuççular (2), Parfümericiler (Attârlar) (2), Sabuncular (2), Sancaktarlar (2), Süpürgeciler (2), Şekerçiler (2), Tekneciler (3), Tellaklar (2), Terziler (2), Yemeniciler (2), Yorgancılar (2).

III.2. Birden çok mesleğin piri olarak gösterilenler:

Abdullâh İbni Mâlik (4): Bahçıvanlar, Çeşmeciler, Kalemçiler, Mumcular;

Muhammed ibni Ebâ Bekr (4): Kavvâflar, Çorapçılar, Etmekçiler (Fırıncılar), Yemeniciler;

Abdu'l-Gaffâru'l-fahhâr (3): Bardakçılar, Çanak-çömlekçiler, Çarıkçılar;

Ammâr bin Yâsir (3): Pamukçular (üretici), Pamuk dikiciler (Tekstil), Meşaleciler;

Ebû Muhammed İmrânî: Sopacılar (3): Cirit-Mızrak Yapıcılar), Okçular (Ok Yapıcılar), Yayılar;

Ekber-i Yemân (3): Çizmeciler, Papuççular, Yemeniciler;

Bilâl-i Habeşî (2): Müezzinler, Ulemâ;

Câbir İbni 'Abdu'llâh (2): Cambazlar, Tellaller;

Ebû Zeyd Müslim (2): Bakırcılar, Demirciler;

Ebu'l-feth İbni 'Abdu'llâh (3): Bıçakçılar, Kılıççılar, Yorgancılar;

Hasan-ı Basrî (2): Şeyhler, Attârlar;

Hazret-i Hamza (2): Avcılar, Ciltçiler;

Hazret-i Kaddâr (2), Ciritçiler (Cirit atıcılar), Okçular (Ok atıcılar);

Hazret-i Muhammed (2): Hâfızlar, Hatipler;

Kâsım İbni Nasrullâh (2): Sarımsakçılar, Soğancılar;

Selmân-ı Kûfî (2): Sucular ve suyocular;

Toygur (?) (2): Lokmacılar, Sucular

IV. Mesleklerin ve Pirlerin Ahilik Gelenek ve İlkeleri Açısından Değerlendirilmesi ve Sonuç

1. Bu tabloda en dikkat çekici husus sadece Tokat Şecerenâmesi'nde tesadüf ettiğimiz barutçuların piri olarak "Arşemidus"un (Arşimet) gösterilmesidir.

Bütün fütüvvetnâmelerde fütüvvet kapısının kapalı olduğu zümreler sayılırken "kâfirler" en başta anılır. Hatta kapının kapalı olduğu diğer bütün zümreler için "nedamet getirme ve af dileme" şartıyla bu kapıyı aralanırken gayrimüslimlerin öyle bir şansı da yoktur. Bir ihtimal eski Yunan hekimlerinin (filozoflarının) birer Müslüman karakter gibi tasavvur edildiği anlayışın etkisiyle bu kaydı düşüldüğüne hamletmek gerekir.⁴

2. Ahi Evran'ın mesleği olan debbağlığa bağlı, onunla irtibatlı olan "çarıklılar, çizmeciler, kavvaflar, çulcular (mutâflar), çulhacılar, eyerciler (saraçlar), hallaçlar, kasaplar, kavukçular, keçeciler, kürkçüler, papuççular, semerciler" gibi mesleklerin hemen hepsinin -imtiyazlı olan- "sağ tarafta oturan esnaf" arasında gösterilmesi bütün şecerenâme nüshalarının ortak tavrıdır. Hatta bu mesleklerden bazılarının neden sağ tarafta oturması gerektiği de hemen yanında yazar. Mesela mücellitler için "Anlar dahi tabağa muhtacdırlar"; eyerciler için "Bunlar da debbâğa bağlı olduklarından sağdadırlar.", kasaplar için "Bunlar dahi. Zîrâ debbâğa deri virür. Bunlar da sağdadırlar.," keçeciler için "Hazret-i İsmâ'il'in koçunuñ yününden alınmışdır. Sağdadır. Anlar dahi debbâğa muhtâcdır." kayıtları düşülmüştür.

3. Bundan başka fütüvvet ritüellerinden "tırış erkânı" münasebetiyle "berberler", "fütüvvetteki helva yeme ve dağıtma geleneği" sebebiyle, "helvacılar", yine Ahilik ritüellerinden "süpürge erkânı" münasebetiyle "ferâşlar" da Ahilikle ilgili meslek erbabı olarak sağda oturtulmuşlardır.

4. Şecerenâmelerdeki pirlî meslekler arasında iki de kadın mesleğinin olması son derece câlib-i dikkattir. Bu mesleklerden biri "natırlık" diğeri "ebelik"tir. Ne var ki bunlardan biri olan "natırlar"ın piri olarak bir erkeğin (Mansûr ibni Kâsım) gösterilmesi, diğerrinin piri olan Ümm-i Mektûm için

⁴ Prof. Dr. Ömer Özden tarafından Arşimet'in (öl. MÖ 212) şehri savunmak için icat ettiği makinelerle Bizans gemilerinin vurularak batırıldığı, -henüz barutun icat edilmediği- o dönemde böyle olağanüstü bir olayı gerçekleştirdiği için Arşimet'in barutçuların piri kabul edilmesinin anlamlı ve mantıklı olduğu bilgisi verilmiştir. Kendisine bu katkısından dolayı teşekkür ederim.

“Bi’l-cümle ebe kadınların pîridir. Nısf (yarım) pîr addolunmuştur. Ma’lûm ola.” ikazı, hemen dikkat çekmektedir.

Bu iki kadın mesleğinden “ebeler” sağda, “natırlar” solda oturan esnaf arasındadır.

5. Sağda oturan esnaflar arasında neden sağda oturması gerektiği gerekçelendirilen mesleklerle ilgili seçerenâmelerdeki kayıtlar şöyledir:

Debbâğlar için:

“Sâhib-sancak. Sancak teslîm olundu yerleri başdadır, tabâkat erleri serçeşmesidir. Aña binâ’en mukaddemdir.”

Berberler için:

“Tabâğıñ altında[dır] ve o pîr-i sâhib-hirfetdir. Derecesi a’lâdır.”

Terziler için:

“Cümleden ehem ve elzem olduğuyçün yerleri sağdadır.”

Semerciler için:

“Bu dahi cümleye gerek olup yerleri sağdadır.”

Ekmekçiler için:

““Âmmeye lâzımdır. Anuñçün yerleri sağdadır.”

Kasaplar için:

“Bunlar dahi. Zîrâ debbâğa deri virür. Bunlar da sağdadırlar.”

Eyerciler (Saraçlar) için:

“Bunlar da debbâğa bağı olduklarından sağdadırlar. Malları debbâğlardır.”; “Zîrâ tabâğa ilhâkdir. Meta’ları debbâğdadır.”

Ciltçiler (Mücellitler) için:

“Anlar dahi tabbâğa muhtâclardır.”

Keçeciler için:

“Hazret-i İsmâ’il’in koçunuñ yününden alınmıştır. Sağdadır. Anlar dahi debbâğa muhtâcdır.”

Hallaçlar için:

“Bir rivâyetde terzi esnâfına tâbi’dir.”

Kavukçular için:

“Bu iki pîr-i imâmeyn-i muhteremeyn san’atları makbûl yerleri sağdadır.”

Kılıççılar için:

“Cenk itdiği sebebdir.”

6. Sondaki tabloda da görüleceği üzere Ahi şecerênâmeleri, mesleklerin adlarından pirlirine kadar farklılık gösterdikleri gibi kimi meslekler için sağda veya solda oturma durumu da değişkenlik arz etmektedir. Hatta bir şecerênâmeye bu tereddüt olduğu gibi yansımış, şecere müstensihî bazı meslekleri “orta” kısma yazmıştır. Şecerênâmelerdeki toplam meslek sayıları da birbirinden oldukça uzaktır. 80 mesleğin olduğu şecerênâme de vardır, 98 mesleğin olduğu şecerênâme de. Yukarıda ifade edilen 117 sayısı, dört şecerênâmenin tamamındaki meslek sayısıdır ve hiçbir şecerênâmede tablodaki mesleklerin hepsi yoktur.

7. Ahi şecerênâmelerinin pirli mesleklere dair bize söylediği çok önemli bir ayrıntı daha vardır. Ahi fütüvvetnâmelerinde fütüvvet giremeyecek meslekler arasında sayılan “cerrahlar ve kasaplar” başta olmak üzere, dellaller, tellâklar, avcılarının pirli mesleklerden gösterilmesi, onların lonca sahibi esnaf olarak esnaf toplantılarına kimi “sağda” kimi “solda” oturmak üzere katıldıklarını göstermektedir. Hatta bunlardan cerrahlarla kasapların “sağda oturan esnaf” arasında bulunması son derece önemlidir.

Özellikle son tespit çok değerlidir. Zira yaşayan Ahiliğin, uygulamalı Anadolu Ahi esnafı hayatının, daha geniş manada da Türk Ahiliğinin belgeleri olarak Ahi şecerênâmeleri, fütüvvetnâmelerin yasak koyduğu bu meslekleri geniş bir müsamaha ile benimseyerek makul olanı uygulamış, uygulatmıştır. “İnsanlara zahmet çektirirler, merhametsizdirler.” gibi gerekçelerle cerrahlık gibi kutsal bir mesleğin; keza “kurban”ın vacip bir ibadet olduğu Müslümanlıkla bağdaşır bir hâl olmayan “kan dökücüdürler” gibi bahanelerle kasapların fütüvvet kapısının dışında bırakılmasının pratikte geçerli olmadığını aşağıda dört Ahi şecerênâmesinden karşılaştırmalı olarak hazırladığımız meslekler meslekler tablosu açıkça ortaya koymaktadır.

Biz bu çalışmayla mevcut tabloyu gözler önüne sermiş olduk. Ahi şecerênâmelerinden meslekler ve pirlirine dair yaptığımız çıkarımlar çalışma alanı olarak kendi bakış açımıza göre kişisel değerlendirmelerimizdir. Kuşkusuz ki başka alanlarda çalışanlar farklı tespit ve çıkarımlarda bulunacaklardır. Bir çalışma ekonomisti veya iktisat tarihçisi gözüyle bu listeler muhakkak farklı

anlamlar ihtiva edecek, bir halkbilimci, bir tarihçi veya bir sosyoloğun yaklaşımı çok daha değişik olacaktır.

Pirli Meslekleri Gösteren Alfabetik Tablo

Meslek erbabı (Günümüzdeki Adlar)	Meslek erbabı (Şecerenâmeler- deki Adlar)	Piri	Yeri ⁵
Askerler	Silahşörân / Gâziyân	Hazret-i Ali	Sağda / Solda
Aşçılar	Aşçıyân	Muhammed İbni Buhârî	Solda
Avcılar	Avcılar	Hazret-i Hamza / Cihângîr	Sağda / Solda / Ortada
Ayakkabıcılar	Kavvâfiyân	Muhammed ibni Ebâ Bekr / Ebû Yûsuf	Sağda
Baharatçılar	Aktârlar	Bend-i ‘Aktâr	Solda
Bahçıvanlar	Bağçebânlar	Abdullâh İbni Mâlik	Solda
Bakırcılar	Bakırcıyân	Ebû Zeyd Müslim	Sağda
Bakkallar	Bakkâliyân	‘Addi (?) İbni Nebbâş	Sağda
Balıkçılar	Balıkçıyân	Nasrullah-ı Simâk / ‘Abdu’llâh-ı Simâk	Solda / Sağda
Bardakçılar	Bardakçıyân	‘Abdu’l-Gaffâru’l- fahhâr	Solda / Ortada
Barutçular	Barudcılar	Arşimedus	Solda
Basmacılar	Basmacılar	Nasr İbn Mazîfe	Solda
Beyler (devlet baş- kanları)	Begler	Hazret-i Ömerü’l-Fârûk	Sağda / Solda

⁵ Kimi mesleklerin sağda, solda veya ortada bulunuşu, o mesleklerin değişik şecerenâmelerde farklı yerlerde gösterilmesinden dolayıdır. Sadece bir fütüvvetnâmede liste üç sütünlü olduğu için bazı meslekler sağ ve sol sütünün arasına ayzılmıştır. “Ortada” yazanlar o mesleğin bahsedilen şecerenâmedeki durumunu gösterir.

Berberler	Berberân	Hazret-i Selmân-ı Pâk	Sağda
Bıçakçılar	Puçakçıyân	Ebu'l-feth İbni 'Abdu'llâh	Sağda / Solda
Bilginler	Ulemâ	Bilâl-i Habeşî	Sağda
Boyacılar	Boyacıyân	Hazret-i Mûsâ Hazret-i Mûsâ Hazret-i Mûsâ / Hazret- İsâ	Solda
Börekçiler	Börekçıyân	Varaka-i 'Ûd	Solda
Cam ve şişe yapıcılar	Câmcıyân ce şişeciyan	Feylesof el-Müneccim el-Umûr	Solda
Cambazlar	Cânbâzân	Câbir İbni 'Abdu'llâh	Solda
Cerrahlar	Cerrâhân	Cerrâh-ı 'Ubeyd / Lokman Hekim	Sağda
Cilacılar	Cilacıyân	Ebû Nasr Abdullâh	Sağda
Ciltçiler	Mücellidân	Hazret-i Hamza	Sağda
Ciritçiler (Cirit atıcılar)	Ciritçıyân, kavs ve lobud atıcılar	Hazret-i Alefdâr-ı Kaddâr	Solda
Ciritçiler / Mızrakçılar (Cirit ve mızrak yapıcılar)	Sopacılar	Ebû Muhammed İmrânî	Solda
Çadırcılar	Çadırcıyân	Nasr bin 'Abdullâh	Solda / Ortada
Çamaşırcılar	Çamaşurciyan	Kassâr-i Pâk	Solda
Çanakçı-çömlekçiler	Çanakçıyân, çömlekciyan	'Abdu'l-Gaffâru'l-fahhâr	Solda / Ortada
Çarıkçılar	Çarıkçıyân	'Abdu'l-Gaffâr	Sağda / Solda / Ortada
Çavuşlar	Çavuşlar	'Ömer İbni Saîd	Solda
Çeşmeciler	Çeşmeciyân	Abdullâh İbni Mâlik	Solda

Çıkrıkçılar	Çıkrıkçıyân	Ebû Ubeyd-i Havvât	Solda
Çiftçiler	Çiftciyân / Rençberân	Hazret-i Âdem Safiyullâh	Solda
Çizmeciler	Çizmeciyân	Ekber-i Yemân	Sağda
Çorakçılar	Çorakçılar	Hazret-i Ebu'l-cart (?)	Sağda
Çorapçılar	Cûrâbciyân	Muhammed ibni Ebâ Bekr	Sağda
Çulcular	Mutâfiyân	Ebû Nasr Abdullâh / İmam Gazâlî	Sağda
Çulhacılar	Cülhâciyân	Ebû Nasr 'Abdu'llâh / Hz. Şit	Sağda
Değirmenciler	Değirmenciler	Kâsım İbni Nâsıru'llâh / Câbir-i Ensârî	Solda / Ortada
Demirciler	Temürciyân	Ebû Zeyd Müslim	Solda
Düğmeciler	Düğmeciyân	Nasr İbni Abdullâh	Solda
Dülgerler	Neccârân / Dülgerân	Habîb-i Neccâr	Solda
Ebeler	Ebe kadınlar	Vâlide 'Azîze Hazret-i Ümm-i Mektûm	Sağda
Ekmekçiler	Etmekçıyân	Muhammed ibni Ebâ Bekr	Sağda
Elekçiler	Elekçıyân	Kıyl	Ortada
Eskiciler	Eskiciyân	Penâdûs - Penatos - Pend-i Dost	Sağda
Eyerciler	Sarrâciyân	Müftî-i Bağdâdî Ebu'n-nasr Hâşim	Sağda
Gemiciler	Gemiciler	Hz. Nûh	Solda / Ortada

Hâfızlar	Hâfızlar	Hz. Muhammed / Muhsin bin Mukbil	Sağda / Ortada
Hallaçlar	Hallâcân	Mansûr-ı Hallâc	Sağda
Hamamcılar	Hammâmciyân	Muhsin İbni Osmân	Solda / Sağda
Hasırcılar	Hasırciyân	Muhammed-i Hâris	Ortada
Hatipler	Hatîbân	Hz. Muhammed	Sağda / Ortada
Helvacılar	Halvâciyân	‘Ömer Rufâiyye / Ebû Alî Sinâ	Sağda
İğneciler	İğneciyan	Ebu’l-Kâsım el-Ayâr	Sağda
İpekçiler	Gazzâzlar	Abdullâh ibni Ca’fer / Hazret-i Eyyûb	Sağda
Kadılar	Kâdıyan	Mıkdân Alî	Sağda
Kahveciler	Kahveciyân	İmâm Hasan Şeyh Şâzelî	Solda
Kalburcular	Kalburciyan	Kıyl	Ortada
Kalemçiler	Kalemciyan	Abdullâh İbni Mâlik	Solda
Kaptanlar (gemi)	Reîsan	Melikü’l-Bahreyn	Solda / Ortada
Kasaplar	Kassâbiyan	Cûmerd-i Kassâb	Sağda
Kâtipler	Kâtîbân	‘Abdu’llâh Ensâr	Sağda / Solda
Katırcılar	Katırciyân	Şeyh Mekkâr	Solda
Kavukçular	Kavukçiyân	Hazret-i İmâm Yûsuf / İmâm Gazâlî / Nasr İbni Abdullâh	Sağda / Solda
Kazancılar	Kazancıyan	Ebû Habîb Muhyiddîn	Sağda
Kebapçılar	Kebâbciyân	Keyd bin Ziyâd	Sağda

Keçeciler	Keçeciyan	Ebû Sa'îd Libbâd / Hazret-i İsmail	Sağda
Keresteciler	Keresteciyan	Abdullâh İbni İbâd	Sağda
Kılıççılar	Kılıçciyan	Ebu'l-feth Abdullâh	Sağda / Solda
Kuyumcular	Kuyumciyan	Nasr İbni Abdu'llâh	Solda
Külâhçılar	Külâhciyan	Ebû Sa'îd Libbâd / Hasan Kıtâl İbni 'Âmir-i Rûm	Sağda / solda
Kürkçüler	Kürkciyan	Hazret-i Sâlih	Sağda
Lağımçılar	Lağımciyan	Hasan-ı Kattâl	Solda / Ortada
Leblebiciler	Leblebiciyan	Ahmed-i Yesevî / 'Ömer İbni Kâ'î / 'Ali Sînâ	Sağda
Lokmacılar	Lokmaciyan	Toygur ?	Solda
Meşaleciler	Meş'aledârlar	'Ammâr bin Yâsir	Sağda
Mumcular	Mûmciyan	Abdullâh İbni Mâlik	Sağda / Solda
Müezzinler	Müezzinler	Bilâl-i Habeşî	Sağda / Ortada
Nakipler	Nakîbler	Câbir-i Ensârî	Solda
Nakkaşlar	Nakkâşciyan	Reşîdü'l-'Abbâs	
Nalbantlar	Na'lbendiyân	Ebu'l-Kâsım el-Hayyân / Ebu'l-leys-i Baytâr	Sağda
Nâtırlar	Mansûr ibni Kâsım		Solda
Okçular (Ok atıcılar)	Kemânkeşler	Hazret-i Kaddâr	Solda
Okçular (Ok yapıcılar)	Okçıyan	Ebû Muhammed İmrânî	Solda

Oltacılar	Holtacılar	Rahmân İbni Nesîc	Sağda / Solda
Pamukçular	Penbeciyân	‘Avn İbni ‘Ömer / ‘Ammâr bin Yâsir	Sağda / Ortada
Papuççular	Pâbûcciyân	Ekber-i Yemân / Halîl İbrâhîm	Sağda / Ortada
Parfümericiler	Attârân	Hasan-ı Basrî / Hüseyin-i Basrî	Solda / Ortada
Polisler / Bekçiler	Şâtırlar	Habîb-i Tayyâr	Solda
Sabuncular	Sâbûnciyân	Abdurrahman-ı Süheyl-i Hindî / Hazret-i Danyâl	Sağda / Solda
Sahaflar	Sahhâfiyân	‘Abdullâh hazretleri (?)	Solda
Sancaktarlar, Alemdarlar ve Bayrakçılar	Sancakdârân, Alemdarân, Bayrakçiyân	Kühl bin Ziyâd ve Perîde-i Eslem	Solda
Sarımsakçılar	Sarımsakçiyân	Kâsım İbni Nasrullâh	Solda
Semerciler	Semerciyân	Ahi Yûsuf	Sağda
Soğancılar	Soğancıyân	Kâsım İbni Nasrullâh / Nasr ibn Mazîfe	Solda
Su satıcı ve dağıtıcılar	Sakâlar	Selmân-ı Kûfî	Solda
Sucular	Sucular	Toygur ?	Solda
Suyolcular	Suyolciyân	Selmân-ı Kûfî	Sağda
Süpürgeciler	Ferrâşân	Hasan İbni ‘Âmir / Nâsır-ı Hindî	Sağda / Solda
Şekerciler	Şekerciyân	‘Âmirü’l-Kâid / ‘Ömerü’l-Kâ’id	Sağda
Şerbetçiler	Şerbetçiyân	İmâm Nu’mân / İmâm Lokmân	Solda / Ortada

Şeyhler	Bazı meşâyih	Hasan-ı Basrî	
Tabaklar	Debbâğân	Ahi Evran	Sağda
Takkeçiler	Takkeciyân	Vakîl Melik-i Ziyâd	Solda
Taşçılar	Taşçıyân	Kâsım İbni Nâhir	Sağda / Solda / Ortada
Tekneciler	Tekneciyan	‘Abdullâh bin el-Vüstâ / Veys et-Tahrânî / Veyse'l-Karanî	Solda / Ortada
Tekstilciler	Penbedûzân	‘Ammâr bin Yâsir	Sağda
Tellaklar	Dellâklar	Ubeyd-i Mısırî / Câr bin ‘Abdullâh	Solda
Tellallar	Tellallar	Câbir İbni ‘Abdu’llâh	Solda / Ortada
Terziler	Derziyân	Dâvûd İbni ‘Abdurrahmân / Hazret-i İdrîs	Sağda
Tüccar	Bezirgânlar	Abdullâh İbni ‘Âmir	Solda
Tüccarlar (?)	Terâzî tutanlar	Nâsır ibni Mukît	Sağda
Tüfekçiler	Tüfençiyân	Ahmed-i Zencî	Sağda
Yay yapıcılar	Kirişciyan	‘Abdu’llâh İbni ‘Abâ	Sağda
Yaycılar	Yaycıyan	Ebû Muhammed İmrânî	Solda
Yemeniciler	Yemeniciyan	Muhammed ibni Ebâ Bekr / Ekber-i Yemân	Sağda
Yorgancılar	Yorgancıyan	Ebu'l-feth Abullah / Abdurrahmân / Pîr Arab	Solda / Ortada

Kaynakça

- Bayar, Muharrem. “Arşiv Vesikalarına Göre Bolvadin’de Ahilik Teşkilâtı ve Bir Ahi Şeceresinin Tanıtımı”, *G.Ü. I. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu (12-13 Ekim 2004, Kırşehir)*, Haz.: M. Fatih Köksal, S. 1/ 129-161, Ankara: 2005.
- Köksal, M. Fatih. “Şecerenameler, *Ahilik Ansiklopedisi*, 2/257-259, Ankara: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yay., 2014.
- Köksal, M. Fatih, Orhan Kurtoğlu, Hasan Karaköse, Öer Şenödeyici. *Kırşehir Müzesindeki Ahilik Belgeleri (Ahi Şecerenâmeleri, Beratlar, Vakfiyeler)*. Ankara: Kırşehir Valiliği Yay., 2008.
- Özden, Ömer. *Ahîlik ve Erzurum*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay., 2017.

AHİ ŞECERENÂMELERİNDE KUTSANAN BİR MESLEK OLARAK DEBBAĞLIK VE BUNUN SEBEPLERİNE DAİR DÜŞÜNCELER

*Orhan KURTOĞLU**

Özet: Ahi şecerenâmeleri, Ahilerin gündelik hayattaki ekonomik ve hukukî faaliyetlerine dair Ahi ocaklarının tüzüğü olmak üzere kaleme alınmış eserlerdir. Bu eserlerde pek çok meslekten ve pîrlerinden isim olarak bahsedilirken debbağlığa ayrı bir yer ve önem verilmiştir.

Bu metinlerde debbağlığın bu denli önemsenmesi hatta kutsanmasının nedenlerini tespit etmeyi amaçlayan çalışmamızda, bu hususun bir takım tarihî, dinî, iktisadî, sosyal ve siyasi sebepleri olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler: Ahi Evran, Ahilik, şecerenâme, debbağlık.

Thought as a Profession Blessed in Akhi Genealogys and Its Reasons for It

Abstract: Akhi şecerenâmes are works that were written as the charter of the Akhi associations regarding the economic and legal activities of the Akhis in daily life. While many professions and their pirs are mentioned as names in these works, a special place and importance is given to tanning.

In our study, which aims to determine the reasons why tanning is so important and even sanctified in these texts, it has been revealed that this issue has some historical, religious, economic, social and political reasons.

Key words: Akhi Evran, Akhizm, genealogy, tanning.

Ahi şecerenâmeleri, fütüvvet usûl ve erkânı konularının özet olarak anıldığı, fütüvvetnâmelerdeki doğrudan Ahileri ve Ahi ocaklarının ilgilendirmeyen konulardan ayıklanmış, tekke içi erkân, usûl ve kaidelerle, Ahilerin gündelik hayattaki ekonomik ve hukukî faaliyetlerine dair Ahi ocaklarının tüzüğü olmak üzere kaleme alınmış eserlerdir. Ahilik kültürünün -fütüvvetnâmelerle birlikte- XX. yy. başlarına kadar kuşaktan kuşağa şecerenâmelerle taşındığı bir gerçektir.” (Köksal, 2015, 14).

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü orhan.kurtoglu@hbv.edu.tr <http://orcid.org/0000-0001-6640-0937>

Ahilikle ilgili bu metinlerde pek çok meslekten isim olarak bahsedilmekle birlikte bunlar içerisinde debbağlığa hep farklı bir nazarla bakılmıştır. Bu makalemizde bu farklılığın sebeplerine dair düşüncelerimizi ifade etmeye çalışacağız.

Ahi şecerenâmelerinde debbağlıktan bu derece önemle bahsedilmesinin birçok sebebinden bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki ve en önemlilerinden biri bazı tarihî sebeplerdir. Bu sebeplerin başında da debbağlığın ahilik teşkilatının kurucusu Ahi Evran Hazretlerinin mesleği olması ve şeddinin biz-zat Hz. Peygamber tarafından kuşatıldığına dair inanış gelmektedir. Ahi Evran'ın debbağlığa başlamasıyla ilgili olarak şu hadise farklı ahilik belgelerinde aşağı yukarı hep aynı şekilde anlatılır. Şecerenâmelere göre Ahi Evran Hz. Peygamber'in amcası Abbas'ın oğludur. Bedir savaşı sonrasında Hz. Peygamber'in huzurunda savaşın değerlendirilmesi yapıldığı sırada "Peygamberimiz: *"Ey Ali! Ahi Sultân Mahmud gazâda nasıl savaştı?"* diye sordu. Hz. Ali *"Ey Allah'ın elçisi, bir eli şerefli sancakta, bir eli kılıçta, her tarafta savaştı; tıpkı 'evran' gibi."* dedi. Ona, bu sebeple "Sultân Ahi Evran" dediler. Sahabeler de bunu görünce her biri yâdigâr olmak üzere birer yeşil yaprak verdiler. Hz. Peygamber; *"Ey Ali, sen kutlamak için ne verirsin?"* deyince Hz. Ali, *"Allah'ın emri, peygamberin kavliyle kızım Rukiye'yi amcamın oğlu Sultân Ahi Evran hazretlerine verdim."* dedi. Hemen o anda Hz. Peygamber nikâh hutbesini okudu. Üç gün üç gece ziyafet çekip düğün ettiler. İlk gün otuz üç koyun, ikinci gün otuz üç kara keçi, üçüncü gün otuz üç kara sığır kesilip üç gündün sonra geldiler, el öptüler ve icazet aldılar. Bütün sahabeler el öptüler. Allah Resulü, Ahi Evran Şeyh Mahmud'un elini sağ eline alıp İmam Ali'nin mutfağına girip gördüler ki düğünde kesilen koyun, keçi ve sığırların kimi koyun derileri ve gönleri toplanmış. [Hz. Muhammed], mübarek eli ve apaçık mucizesiyle [bunları] birer birer Sultan Ahi Evran'a teslim etti. Mucizeleriyle dua etti. Hazret-i pîr Ahi Evran bir gece ve bir gündüzde Allah'ın keremiyle renk renk, türlü türlü örnek yaptı. Tamamlayınca her renkten birer deste yaptı ve Allah resulünün şerefli meclisine getirdi. Mübarek eliyle açtı. Bütün sahabeler hayret içinde seyrettiler. Hz. Ali parlatılmamış olan birini alıp şerefli atasının üzerinde kamçı sapıyla parlattı. Sultan Ahi Evran: *"Ey Allah'ın elçisi! Çırak sanatını tamamlayıp hizmetini ustasına beğendirince miyan-beste (kalfa) olmaktan kemer-beste (usta) olmaya lâyık olmaz mı?"* diye buyurunca Allah elçisi o anda, [nasıl] miraçta Hazret-i Cebrail kendi mübârek beline şed bağlayıp yüce Allah'tan izin aldıysa [o da] kutsal ve şerefli loncada [ona] şed bağlamış, izin vermiş ve sonra onaylamıştır." (Köksal vd., 2008, 87).

Şecerenâmelerde Hz. Âdem'den Ahi Evran'a varıncaya kadar pek çok büyük sultanın debbağlık mesleğiyle uğraştığına dair rivayetler de yer almış,

dört peygamberin tabakhanedeki üstat debbağlara işçilik ettikleri söylenmiştir (Köksal vd., 2008, 71). Hatta Hz. Âdem'in ilk defa deri tabaklayıp giyen kişi olduğu, ailesine deriden elbise yapıp Hz. Havva ve çocuklarıyla giydikleri de iddia edilmiştir (Köksal vd., 2008, 67). *Menâkıb-ı Ahî Cihân-ı Nasreddin Ahi Evrân* adlı eserde de “Her peygamberden bize bir yâdigâr kalmışdır ve Hazret-i Dâvûd Nebî'den tabâkât bize yâdigâr kalmışdır ve Hazret-i Dâvûd Nebî dahi Hazret-i Danyâl peygamberden öğrenmişdür ve ol dahi Âdem peygambere varınca. Zîrâ cemî'-i sanâyi' Âdem Nebî'den izhâr olmuşdur.” (Köksal, 2015, 64) denilmektedir.

Diğer yandan şecerenâmelerde bulunan derinin kullanıldığı yerlerle ilgili bilgiler de debbağlığın manevi saygınlığına dair ipuçları vermektedir. Bunlardan birisi *Kur'an*'ın yazılıp bir araya getirildikten sonra deriden yapılmış bir cilt içerisinde muhafaza edilmesidir (Köksal, 2015, 70). Bu durumun şecerenâmede ifade edilmesi, derinin dinin en önemli kaynağı olan *Kur'an*'ı muhafaza eden nesnenin hammaddesi olmak hasebiyle de bir değer ve ayrıcalık sahibi olduğuna dair kabulü de göstermektedir.

Debbağlığın kutsanmasındaki bir başka sebep de hiçbir sahih dayanağı olmadığı hâlde Ahi çevrelerindeki debbağlarla ilgili dinî kabullerdir. Şecerenâmelerde debbağlarla ilgili olumsuz düşünceye sahip kimseler şiddetle uyarılırken bu hususta keskin fetvalar da verilir: “*Bir kimse debbağlara dil uzatıp 'Debbağlar pistir.' dese; 'Pis iş görürler, işleri de pistir.' dese şanı yüce Kur'an'ı ve bütün fıkıh kitaplarını inkâr etmiş olur. O kişinin katli vaciptir. Eğer katletmezlerse iman ve nikâh tazeletsinler. Çünkü büyük Kur'an'da, diğer ünlü eserlerde, dört mezhepte 'İnsanın ve pis domuzun derisinden başka bütün derilerin işlenmesi caizdir.' buyrulmuştur. Bilinsin ki bir debbağ dış görünüşte her ne kadar pis bir deriyi işler ve temizlerse de gerçekte onun nefsi hayvanlıktan ve kalbi de bilgisizlik karanlığından kurtulup nurlanır. Allah'ın güzel yüzünün tecellisi onun gözünden bir saat eksik olmaz.*” (Köksal vd., 2008, 83).

Bu hususta bir başka şecerenâmede de şu bilgiler bulunmaktadır: “*Hani o dinsiz, gözü kör, kulağı sağır imansızlar? Hz. Mumammed'in mucizelerini Hz. Ali'nin kerametlerini ve Ahi Evran Şeyh Mahmud'un debbağlık sanatını inkâr edip Ahi Evran'ın yetiştirmelerine dil uzatırlar ve 'Debbağlar hem ahmak hem pis kimselerdir ve işledikleri meslek de pistir.' diye onları kınarlar. Hâşâ! Onları söyleyenler kendileri pis ve ahmaktırlar. Yoksa tabakhane ocağından nice peygamber, nice evliya ve Allah dostları gelip geçmiştir.*” (Köksal vd., 2008, 69).

Kur'an'da "rakk" (ince deriden yapılmış parşömen) üzerine yazılı kitaba yemin edilip (Tûr 52/3), Hz. Peygamber'in hadislerinde "*Hangi deri tabaklanırsa o deri temizlenmiş olur.*" gibi tabaklama ve debbağlık ile ilgili müspet ifadeler yer alırken; "*Yahudi şeriat kitabı Talmud'da ise debbâğların toplumun aşağı seviyesinde kimseler olarak kabul edildikleri, tabakhânelerin pis kokuları sebebiyle eski Yunan ve Roma'da da olduğu gibi yerleşim merkezlerinden uzakta kurulmasının istendiği, burada çalışanların -ne kadar temiz olurlarsa olsunlar- üzerlerine sinen koku sebebiyle toplu ibadet ve festivallere katılmaktan menedildikleri ve kısa bir dönem için de olsa bu işi yapanların daha yüksek görevlere getirilmediği öğrenilmektedir. Talmud, dünyanın ne attarsız ne de debbâğsız olabileceğini söyler ve birincisi için 'ne mutlu', ikincisi için ise 'ne yazık' der. Talmud'a göre tabaklama işinde çalışma veya bunun için hayvan dışkısı satma, evlilikten önce veya sonra başlanmış olması fark etmeksizin boşanma sebebidir. Önceden kocasının mesleğine tahammül edeceğine dair söz veren bir kadın dahi sonradan boşanma isteğinde bulunabilir.*" (Bozkurt, 1994, 174). Bu bilgiler iki inancın debbağlık mesleği ve debbağlara bakış açısındaki farklılıkları net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Debbağlık mesleğinin ahiliğin tarihi metinlerinde kutsanmasının önemli sebeplerinden birisi de derinin tüm çağlarda önemli, değerli ve stratejik bir hammadde olmasından kaynaklanmaktadır. Yani devrin iktisadi şartları da bu hususta belirleyicilerden birisi olmuştur. Deri, insanlık tarihinin en eski zamanlarından beri barınma, dekorasyon, giyim ve aksesuar aracı olarak taş ve ağaçtan sonra en çok kullanılan malzemelerden birisi olmuştur. Derinin insanlar tarafından işlenmeye başlanması ile başlayan dericilik sektörü ise zaman içerisinde gelişerek pek çok alanda yerini almış ve özellikle hayvancılıkla meşgul olan toplumlarda önemli bir meslek grubu hâline gelmiştir.

Hicrî I. yüzyılda demircinin körüğünden şarkı söyleyen cariyelerin deflerine ve askerlerin kalkanlarına kadar pek çok alanda kullanılan deriden Hz. Ömer zamanında para (dirhem) basmak dahi düşünülmüş, ancak deve neslinin tükeneyeceği endişesiyle bundan vazgeçilmiştir (Bakır, 2001, 79).

Bu bağlamda dericilik öteden beri Türkler için de önemli meşguliyet alanlarından birisi olmuş ve deri, sosyal ve ekonomik hayatta hatırı sayılır bir yer edinmiştir. "*Türk deri sanatının izlenebileceği en eski örnekler; Hun kurganlarından (Pazırık) çıkarılan deri eşyalardır. Hunlar deri at, eyer ve koşum takımlarını, eyer altı örtülerini, kap-kacak gibi eşyalarını, lahitleri yine deriden yapılmış aplike motiflerle süslemişlerdir. Hun kurganlarının dışında Gök-türk, Uygur gibi Türk topluluklarına ait kurganlarda da deriden yapılmış eşyalar ele geçirilmiştir.*" (Özdemir, 2007, 67). Bu durum Türklerin Anadolu'ya

gelmeden önce de dericilikle uğraştıklarının, bu işin Türklerin ata mesleği olduğunun bir işaretidir. Diğer taraftan Memlukler döneminde İslam ülkelerinden Mısır, Suriye, Irak ve Anadolu’da istihsal edilen sanayi ürünleri sayılırken, bu ülkelerde palamut ile tabaklanmış ve darb-ı mesellere konu olmuş kuzu derilerinden de hayranlıkla bahsedilmiştir (Bakır, 2001, 91)

Deri, kâğıdın icadına kadar çok uzun bir süre yazı malzemesi olarak da kullanılmıştır. Âyet ve hadislerin ilk kaydedilişlerinde derinin kullanılması ve günümüze kadar ulaşan en eski Mushaflarla halen Topkapı Sarayı Emânât-ı Mukaddese Dairesi’nde muhafaza edilen Hz. Peygamber’in Mukavkıs’a gönderdiği mektup da bunun açık bir delilidir (Bozkurt, 1994, 174).

Türklerin İslamiyet’i kabulünden sonra sanat faaliyetlerinde de çeşitlilik artmış, buna bağlı olarak dericilik sahasında da güzel örnekler ortaya çıkmıştır. Anadolu’daki en zengin ve gelişmiş deri işi örneklerine de Selçuklu ve Osmanlı döneminde rastlanmaktadır (İşcan, 1970, 3).

Biyografik kaynaklarda Osmanlı döneminde hükümdar ve diğer devlet adamları tarafından ödüllendirilmesine karar verilen kişilere verilen aynı mükâfatlar arasında softun yer aldığına dair pek çok anlatının bulunması ve Fatih Sultan Mehmet başta olmak üzere pek çok Osmanlı hükümdarının kürk kaftanla resmedilmeleri de her devirde deri kullanımının bir itibar göstergesi olması bakımından da dikkat çekicidir.

Fatih Sultan Mehmet devrinde İstanbul’un fethinden sonra ordunun ihtiyaç duyduğu işlenmiş deriyi Anadolu’nun değişik bölgelerinden temin etmenin güçlüğü dolayısıyla dağınık hâlde bulunan tabakhanelerin bir araya toplanması düşüncesiyle İstanbul Kazlıçeşme’de büyük bir deri işleme tesisi kurulmuş ve burada 360 tabakhane inşa ettirilmiştir (Giz, 1969, 6; Özdemir, 2007, 67). Bu merkezle birlikte Türk dericiliği yeni bir ivme kazanmış, yine Fatih döneminde (1475) kurulan Saraçhane’de çeşitli deri eşya ve aksesuarlar üretilmiştir. Ancak bu kuruluş 1693 yılında çıkan büyük yangınla birlikte tamamen yok olmuş ve bugün sadece İstanbul’da bir semt adı olarak kalmıştır (Uluçay, 1951, 148).

Deri, ekonomisi büyük oranda savaşlara dayalı diğer toplumlar gibi Osmanlı Devleti için de stratejik bir ham madde olmuştur. Osmanlı Devleti’nin “sınırlarını genişletme arzusu, savaş için gerekli, deri koşum takımlarına, askeri ayakkabılara, kılıçları korumak için kınlara ihtiyaç göstermiştir. Böylece, deri önemli bir savaş malzemesi olmuş ve askeri alanda, korunma amacı ile gerek giysilerde, gerekse savunma silahlarında kullanılmıştır. Osmanlı kal-

kanları, bakır, demir veya hayvan derisinden yapılmıştır. Ayrıca, derinin çoğunlukla barutluk, kütüklük, fişeklik, silah muhafazaları gibi silah donanımlarında kullanıldığı görülmektedir.” (Erdönmez, 2002, 96). Ayrıca günlük hayatta sıkça kullanılan nihale, tepsi, kap, kese, çanta, cüzdan, tulum, çizme, ayakkabı, matara vb. eşyalar da dayanıklı ve kolay taşınabilen deriden yapılmıştır (Coşkun, 2018, 280).

Osmanlıda dericiliğin geliştiği dönemlerde Anadolu’da; Konya, Diyarbakır, İzmir, Kütahya, Kayseri, Sivas, Erzurum, Tokat, Amasya, Trakya’da; Sivilivri, Edirne, Rumeli’de; Üsküp, Selanik, Filibe, Tırhala, Rusçuk, Güneydoğu’da Halep, Sam gibi şehirlerde de dericilik ilerlemiş (Tezcan, 1993, 74; Özdemir, 2007, 67) ve dericilik etrafında bir takım iktisadi oluşumlar boy göstermiştir.

Anadolu’da dericilik en parlak dönemini Ahilik Kurumu içerisinde yaşamıştır (Tekin, 1993, 53). Anadolu’nun ticari olarak gelişmesi ve şehirleşmesi açısından önemli sayılan ahilik kurumu o dönem savaş sanayisinin de önemli bir unsuru olan deri sektörünü de elinde tutması ile dikkat çeken bir hareket olmuştur (Haytoğlu, 2006, 30).

Debbağlığın ahilikle ilgili tarihi metinlerde adeta kutsanan bir meslek grubu olmasının bazı sosyal ve siyasi sebeplerinden de bahsedilebilir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi debbağlığın ahi kültüründe ve özellikle Türk Ahiliğinde özel bir yeri vardır. Bu durum ahilikle ilgili tarihî belgelerle de teyit edilmekte Ahi şecerenâmelerinde pek çok meslek ve bu mesleklerin pîrlerinden isim olarak bahsedilse de debbağlığın bunlar içerisinde ayrı bir mevkiye sahip olduğu görülmektedir. Bilhassa Ahi Baba’nın hep debbağ esnafından seçilmiş olması dikkat çekmektedir (Köksal, 2015, 21). Bunda topluma hâkim güç olma endişesinin etkili olduğu düşünülebilir. Hemen bütün şehirlerde Ahi Babaların debbağ esnafından seçilmesi ve bunun asırlarca devam etmesi, devletle irtibat noktasında esnafın en önde gelen temsilcisi olma ve söz sahibi olma fikri bunun göstergelerindedir. Kudüs’teki Ahi loncaları üzerine bir araştırma yapan Amnon Cohen, Kudüs’le birlikte Trablusşam ve Şam’da bulunan mahkeme sicillerinde de Ahi Baba’nın hep debbağlar arasından seçildiğinin görüldüğünü “Başka mesleklerden kişilerin bu makama getirilmesi önünde hiçbir engel görünmemesine karşın, uygulamada görevin sadece sepiciler esnafına tevdi edildiği anlaşılmaktadır.” demektedir (Cohen, 2003, 88’den akt. Köksal, 2015, 21).

Bütün esnafın pîri olan Ahi Evran'ın dört halifesinden Zeki'nin sahtiyancı, Bilal'in meşinci, Atâ'nın sofracı, Behrâm'ın göncü olması da dericilikle ilgili meslek kollarının Ahilik teşkilatı içerisindeki saygınlığının başkaca işaretlerinden biridir (Köksal, 2015, 70).

Şecerenâmelerde diğer mesleklerden çoğu zaman sadece adları ve pirleri zikredilerek bahsedilirken bazı metinlerde sadece debbâğlar ve Ahi Evran'la ilgili övgü şiirlerine yer verilmesi de dikkat çekmektedir. Bu methiyelerden biri, mahlasından Ahilik teşkilatı mensubu bir meslek erbabı olduğu anlaşılan Şuğlî isimli bir şaire aittir. Beş beyitlik bir gazel olan bu manzumede Ahi tekkesine övgü ile birlikte ilk debbâğın Hz. Âdem olduğu, bu sanatı onun öğrettiği, pirlерinin Ahi Evran olduğu ve bu tekkeye hizmet edenlerin Allah'ın halis kulu, Hz. Peygamber'in de has ümmeti olduğu dile getirilir:

*Bâreka'llâh tekyemiz buldı nizâm-ı izzeti
Var ola her bir gelen durdukça dünyâ künbeti
Pîşvâmız Hazret-i Âdem safiyyu'llâhdur bize
Lâ cerem ol işledi [ol] bu [pîr] pâk[i] san'ati
Nice gâ'ib erleri âlemde gülbângin çeker
Pîrimüz ol âl-i Sultân İbn-i Abbâs hazreti
Hem dahi Mansûr-ı âbid der-miyâne bestemiz
Ana çıkar silsilemüz anlaruz bu âdeti
Şugliyâ ihlâs ile hizmet iden bu tekyeye
Hâlik'un hâlis kulu [vü] Peygamber'ün hâs ümmeti (Köksal vd., 2008, 109).*

Kim tarafından söylendiği bilinmeyen dokuz beyitlik ikinci manzumede ise Ahiliğin sadece bir esnaf teşkilatı değil erkânı olan bir tarikat olduğu, Hz. Peygamber'in herkesin az çok nasiplendiği bir nur kaynağı olduğu dile getirilmiş; Ahi Evran'ın da yol gösterici bir üstat ve pîr olduğu bu sebeple himmet ve ihsan isteyen âşıkların yola (ahiliğe) girmesi gerektiği, sanat öğrenmenin uzun ve meşakkatli bir süreç olduğu ve sabır gerektirdiği; erenlerin sırlarını bazen açıkça kimi zaman da gizlice gösterdikleri, kâmillerin feyzi hep hakikatte buldukları dile getirilmiştir:

*Pîr-i erkân-ı tarikat gûş eden üstâdegân
Meslek-i habl-i metîne bend ola üftâdegân
Bir ma'ârif kâni rahmet menşe'i nûr-ı Nebî
Az az aldı nasîbin gördüğince nâzırân
Reh-nümâ sultân-ı pîr hem İbn-i Abbâs hazreti
Çekdiler gül-bengini gâ'ibden erler bil hemân*

*Çünkü “kerremnâ” buyurdu pişvâmız Âdem’e
İşledi Mansûr-ı âbid eyledi hem der-miyân
Mahz-ı ni’metdir hulûs üzre itâ’at eyle sen
Âbını üslûb-ı sâbıklar gibi kıl her zamân
Rişte-i bâb-ı şerî’at inkıyâd etmek gerek
Kâr gibi san’atında olmasın şekk [ü] gümân
Hem Ahi Evran Sultân pîr olupdur bizlere
Himmat ihlâs isteyen girsin tarîka âşıkân
Sıdkıla öğrenmeyen bilmez sanâyi’ kıymetin
Çille-keş hizmetde kâ’imlerden olsunlar revân
Zâhir [ü] bâtında erler dürr-i meknûn eylemiş
Feyzini cümle hakîkatde bulurlar kâmilân (Köksal vd., 2008, 129).*

Sonuç olarak izahını yukarıda yapmaya çalıştığımız gibi Ahilikle ilgili metinlerde debbağlık mesleğinin bu derece önemsenmesinin bir takım dinî, tarihi, siyasi, sosyal ve iktisadi sebepleri olduğu görülmektedir. Bütün bu bileşenlerin etkisiyle Ahi Evran da mesleğinin sosyoekonomik koşulları gereği debbağlık yani derici esnafının pîri ve Anadolu’daki ahî teşkilatının kurucusu olmuştur.

Bilindiği üzere temizlenmesi, kokusu, tuzlanması, kurutulması ve diğer bütün aşamalarıyla deri terbiye etmek başından sonuna kadar oldukça meşakkatli bir uğraştır. Ham deriyi belli işlemlerden geçirerek kullanıma uygun hâle getirmek aynı zamanda sembolik olarak nefis terbiyesini ifade eder. Dolayısıyla Ahi Evran, nefis terbiyesinden geçerek, ahî pîri olmanın yanında velî olarak da anılagelmiştir.

Öte yandan Ahi Evran sadece esnafların pîri, bir öğretinin baş hocası ya da bir teşkilatın alelade bir reisi değildir. O, şartlar gerektirdiğinde bir siyasetçi, bir asker ve milletin menfaatleri doğrultusunda hiçbir kuvvetten çekinmeden mücadelesini vermiş bir alperendir (Köksal, 2015, 228).

Osmanlı Devleti’nde bir debbağ olarak Ahî Evran’ın esnaflar arasında pîr olarak kazandığı itibar ve şöhreti Anadolu başta olmak üzere Rumeli ve Kırım’a kadar pek çok yere yayılmış, Kırşehir Ahî Evran Zaviyesi ise Türk debbağları ile zanaat erbabının manen beslendiği merkez konumunu ve esnaf çevreleri üzerindeki etkisini 20. yüzyılın başlarına kadar sürdürmüştür.

Kaynakça

Bakır, Abdulhalik. “Ortaçağda İslam Dünyasında Deri, Tahta ve Kâğıt Sanayi”. *TTK Belleten* LXV/242 (2001), 75-160.

- Bozkurt, Nebi. “Deri”, *İslam Ansiklopedisi*. 9 / 174-175, İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Coşkun, Saadet Nihal (2018). “Türk Kültüründe Deri ve Deri Ürünlerinin Bakımı”. *The Journal of Academic Social Science Studies* 71 (1994), 277-290.
- Erdönmez, Canan. “Askeri Kültür Varlıkları İçinde Deri Aksesuarların Üretim, Kullanım ve Süsleme Teknikleri”. *6. Müzecilik Semineri*, İstanbul: Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, 2002.
- Giz, Adnan. “Osmanlı Devletinde Harp Sanayi”. *İSO Dergisi* 37 (1969), 20-21.
- Haytoğlu, Ercan. *Denizli’de Tabaklık (Dünden Bugüne)*. Isparta: Fakülte Kıtapevi Yayınları, 2006.
- İşcan, Hüseyin. *Türk Süsleme Sanatı*. Eskişehir: Ülkü Matbaası, 1970.
- Köksal, M. Fatih. *Ana Kaynaklarıyla Türk Ahiliği*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2015.
- Köksal, M. Fatih, Orhan Kurtoğlu, Hasan Karaköse, Özer Şenödeyici. *Kırşehir Müzesi’ndeki Ahilik Belgeleri*. Kırşehir: Kırşehir Valiliği Yayınları, 2008.
- Özdemir, Melda. “Türk Kültüründe Dericilik Sanatı”. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi* 20 (2007), 66-82.
- Şahin, İlhan. “Ahî Evran”, *İslam Ansiklopedisi*. 1/529-530, İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Tekin, Zeki. “Osmanlı Debbağhanelerinde Kullanılan Aletler ve Dericilik Tabirleri”. *İlim ve Sanat Dergisi* 37(1993), 51-56.
- Tezcan, Hülya. “İşlemeli Mektup ve Para Çantaları”. *Antik Dekor Antika Dekorasyon ve Sanat Dergisi*, 18 (1993), 74-77.
- Uluçay, Çağatay. “İstanbul Saraçhanesi ve Saraçlarına Dair Bir Araştırma”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 5 (1951), 147-164.

Orhan KURTOĞLU

İLÂHÎ BİLGİDEN İNSANÎ BİLGİYE: MESLEK PİRLERİ VE PİRLİK MÜESSESESİ

*Mehmet ÇERİBAŞ**

Öz: İlkel insanın düşünce sisteminde dünyadaki bütün varlıklar, nesnelere, olay ve olgular ilahi bir kaynağın ilk eylemlerine bağlı olarak izah edilmekteydi. Bu düşünce sistemine göre insanın da bir parçası olduğu doğadaki olay ve olgular da ilk olarak Tanrı'nın talepleriyle oluşmuş, sonra tekrar eden ve devamlılık kazanan bu olay ve olgular bir model olarak varlıklarını sürdürmüş ve bu durum da mitik düşüncenin sistemleşmesiyle sonuçlanmıştır. İlkel insanın her şeyin ilahi olduğu, büyük ve üstün bir gücün iradesi dâhilinde gerçekleştiği düşüncesi, mitleri kutsal metinler haline getirdiği gibi söz konusu olayların o ilk kutsalın yaşanması için tekrar edilmesini de zorunlu kılmıştır. İnsan düşüncesinin değişim ve dönüşümünün sonucu olarak müşahhas tanrı düşüncesinden mücerret bir tanrı evresine geçilmiş, daha önce tanrılara yüklenen bazı görevler Tanrı'nın gökyüzüne çekilmesiyle onunla irtibatlı olan varlıklara-peygamberlere-kağanlara-kahramanlara-şamanlara-din adamlarına-evliyalara-pirlere- yüklenmeye başlanmıştır. Bu dünyada bilginin sonsuz ve sınırsız olduğu düşünülürse ilkel insan ilk bilginin kendilerine doğrudan tanrılar tarafından verildiğini, ancak Tanrı telakkisinin değişmesiyle bu bilgilerin yine Tanrı tarafından kendisiyle irtibat kurma yeteneği olan kişiler tarafından aktarıldığına, öncelikli peygamberler olmak üzere bahse konu kişilerin Tanrı ile aralarındaki irtibat sayesinde insana/insanlara faydalı olacak bilgi ve becerilerin aktarıldığına inanmaya başladılar. Bu inancın doğal bir sonucu olarak insan hayatında önem arz eden, insan hayatını kolaylaştıran, insanlığa yararlı olmuş birçok mesleğin Tanrı tarafından pirlere vasıtasıyla insanlara aktarıldığına ve bu tiplerin Tanrı kutu taşıyan kişiler olduğuna inanılmaya başlandı. Bu çalışmada ilahi bilgiden insani bilgiye nasıl bir geçiş sağlandığı, ilahi bilginin insana aktarılmasında vasıta görevi gören pirlere ve pirlilik kurumu üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: mitler, ilkel mitler, tanrısal bilgi, kurumların oluşması ve pirlilik kurumu.

From Divine Knowledge to Human Knowledge: Occupational Sages And Institution of Sageship

Abstract: In primitive human's system of thought, all beings, objects, events and facts in the world had been explaining based on first actions of a divine source. According to this system of thought, also events and facts in the nature of which human is a part had occurred firstly by God's demands; then recurring and acquiring-continuity these events and facts had maintained their existence as a model; and this situation

* Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü., Fen Edebiyat Fak., Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Böl., ceribas@nevsehir.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0002-0002-2117>

had resulted for mythic thought in becoming systematized. It had necessitated repeating the said events so that the first sacred (holy) should be experienced as well as primitive human's thought that everything is divine; it happens within the scope of will of a great and superior power, had turned myths into the sacred scriptures. As a result of change and transformation of human thought, the thought from "a concrete/tangible god" to "a abstract/intangible one (god)" had been proceeded to, and some tasks which had been loaded to gods before had begun to load to beings-prophets-khans-heroes-shamans-clergymen-saints-sagas, connected with the God, upon God's withdrawal to heaven. When considered that knowledge were infinite and unlimited in this world, primitive human began to believe that the first knowledge was given directly by gods to primitive humans; but, with change of the concept 'God', these knowledge were conveyed by persons who have talent to make contact with the God; knowledge and skills which would be beneficial to human/humans were conveyed thanks to the connection between the mentioned persons, as a priority of prophets, and the God. As a natural result of this belief, it was begun to believe that a lot of occupations, which had importance in human life, facilitated human life, was beneficial to humanity, were conveyed by the God to humans through sagas, and that these types were persons who carried 'God-Kut'. In this study, we will dwell upon how a transition from divine knowledge to human knowledge was provided and upon sagas who serve as a means in conveying divine knowledge to human, and the institution of sagaship.

Key Words: myths, primitive myths, deific knowledge, formation of institutions and the institution of sagaship.

Giriş

Gerçek ve kutsal olduğuna inanılan öyküler olarak tanımlanan mitler, dünya üzerinde kurulup gelişmiş uygarlıklarla onların yaşam biçimleri ve oluşturdukları kurumların (aile, meslekler vb.) kökenlerine dair de açıklama yaparak bir bilginin, bir kurumun, bir mesleğin ilk defa kimler eliyle ve nasıl vücuda geldiğine, nasıl kutsallık kazandığına işaret eder. Literatürde bu tür mitlere kültür mitleri, etiyolojik mitler veya bir şeyin nasıl, ne şekilde hayata geçtiğini anlatması bakımından etiyolojik efsaneler gibi adlar verilmektedir (Aça ve Yolcu, 2016, 505) ve bu türden mitleri özellikle efsanelerde, destanlarda ve kutsal kitaplarda sıkça görmek mümkün olabilmektedir. Bu mit metinlerinde veya kutsal kitaplarda insanlığın bilgisi, uygarlık inşası ve kurumlar; Tanrı ya da tanrılara, onların yardımcılarına, ilk atalara (kurucu atalara), ilk kahramanlara, peygamberlere ve velilere/evliyalara bağlanarak anlatılmaktadır (Aça ve Yolcu, 2016, 506).

İnsanoğlunun kendisi hakkında ve çevresindeki bir gerçek üzerine bina ettiği mitler, hayvanlarla bitkilerin ilk defa nasıl evcilleştiklerini, ısınmak ve pişirmek için ateşten ilk defa nasıl yararlandıklarını, araç ve gereçlerin ilk defa

kimler tarafından icat edildiğini, ilk barınakların nasıl yapıldığını, evlilik kurumunun nasıl ve neden ortaya çıktığını, ilk mesleklerin (terzilik, marangozluk, çiftçilik, demircilik gibi) nasıl ve kimler tarafından icra edildiği gibi sorulara cevap vermiştir (Aça ve Yolcu, 2016: 506).

Bazı mit metinlerinde ilk uygarlaşmayı Tanrı ya da tanrıların müdahaleleri, onların yardımcılarının destekleri ve devreye girmesiyle sağladığı anlatılsa da bazı kaynaklarda ise uygarlığın insanoğlunun düşünebilme, tasarlama, gözlemlene ve taklit yoluyla kazandığı bilgisine de yer verilmektedir. Buna göre uygarlık insanoğlunun kendi çabasıyla ortaya çıkmış bir süreç olarak ele alınmaktadır. Oğuz Kağan destanında Oğuz birçok icadı aklını kullanarak yaparken, birçok Türk boyuna da yine gözlemlerine dayalı olarak ad vererek onların kurucusu atası vazifesini yerine getirmektedir (Aça ve Yolcu, 2016: 506).

İlkel toplumların düşünce sisteminde hiçbir şey yokken (ex nihilo) Tanrı ya da tanrılar, medeniyet denilen kavramı yaratır ve bunları insanlara bir yolla aktarırlar. Bu düşünce sisteminde tanrılar, medeniyeti insanoğluna aktarırlar bazen insan, bazen de yarı insan olarak tasvir edilen muhataplarını kullanırlar (McCants, 2012, 24).

Antik toplumların kültürel aktarımla ilgili temel yaklaşımı kültürün uzak bir zamanda doğrudan tanrılardan alınan bir armağan olduğu şeklindeydi ve bu kültürel armağanlar çoğunlukla faydalı şeyler olarak kabul ediliyordu. Bu düşünce tarzı MÖ IV. ve MÖ III. yıllarına başlarında Yakınoğu'da siyasi gelişmeleri de yansıtıyordu. Yakınoğu toplumları siyasi bir organizasyon olarak krallık kurumlarını inşa etmeye başlanınca bu durum bölge mitolojilerine yansıyamaya başlamış, üst tanrılar şehrin hükümdarı olarak betimlenirken, alt tanrılar onun saraydaki hizmetçileri olarak gösterilmişlerdir (McCants, 2012, 25).

Sümer mitolojisinde en üst tanrı Enlil idi. Kültürün büyük bir bölümü en üst otorite olması sebebiyle ya onun tarafından doğrudan verilmiş ya da onun izin verdiği varlıklar sayesinde kültür topluma aktarılmıştır (McCants, 2012, 26). Altay Yaratılış mitlerinde de Tanrı önceleri doğrudan aktardığı bilgilerden vazgeçerek insanlara "Bundan sonra size yemek vermeyeceğim. Kendinizi kendi gücünüzle kazanarak besleyiniz. Sizinle konuşmayacağım, size Maytere'yi göndereceğim." der ve sahneden çekildiğini duyurarak önceleri doğrudan aktarılan kültür, sonradan aracılarla (Maytere) aktarılmaya başlanır. Ortadan çekilen Tanrı'nın yerine Maytere gelir insanlara birçok şey öğretir. Araba yapmayı, aş olarak ot köklerini, ısırgan otları gibi otları insanlara o gösterir (İnan, 1995, 16; Aça, 2016, 506).

İlkel mitolojilerde medeniyet/kültür kavramı, bir şehrin kurucu/koruyucu ilahı ile yakından ilişkilidir.¹ Sümer mitolojisinde Enki, Eridu'nun, Enlil, Nipur'un, İanna ise Uruk'un koruyucu ilahıdır. Bu durum, ilahlar, şehirler ve kültürün yaratılışı arasındaki ilişkiyi göstermekte olup Sümerlerde siyasi örgütlenmenin de nasıl bir yapı arz ettiğini bize haber vermektedir (McCants, 2012, 27).

İlkel mitolojik sistemde kültür bağışçıları daima tanrılardır. Mezopotamya mitolojisine göre kozmik düzeni koruyan ve medeniyetin temellerini bağışlayan yarı insan yarı balık yedi bilge (Apkalle/Apkallu), Tanrı Ea'ya (Sümer metinlerinde Enlil) hizmet etmekteydi. Bu metinlerde bilgelerin (apkalle) kültüre aracı olma işlevinden bahsedilmektedir. Aşurbanipal kütüphanesinde tıpla ilgili bir tablette, apkalle'nin merhemler ve sargılar hakkında verdiği bilgilere değinilir ve *Yirmi Bir Yara Lapası* başlıklı metinde bu bilginin köken olarak Apkalle'den gelmediği, onların yalnızca Ae'den alınıp nakledildiği tasvir edilmektedir (McCants, 2012, 27).

Mezopotamya mitolojisinde Tufan'dan önce medeniyet tanrılar veya onların elçilerinin hediyesi gibi görülürken Tufan'dan sonra kültürün doğuşu ise insanın eline geçmiştir. İran mitolojisine dair kayıtlarda da bir tanrı insana kültürü doğrudan indirir veya onun nasıl kullanılacağını öğretir. Bu bağlamda kötü ruhlara nasıl karşı koyulacağını anlatan dini metinlerden biri sayılan Vendidad'ın bölümlerinden birinde Zerdüş, Ahura Mazda'ya şöyle sorar: Şifacıların ilki kimdir? Zerdüş, bu kişinin kendisine şifalı bitkiler gönderen Thritha (bir rahip) olduğunu söyler (McCants, 2012, 27).

Politeizmi takip eden monoteizm düşüncesi, üst-tanrı, alt-tanrı düşüncesinin zayıflayarak sistemin bir tek Tanrı (Üst Tanrı) olarak tasarlanması sürecini başlatmış, ilkel düşüncedeki alt tanrı-üst tanrı ilişkisi de Tek Tanrı-Peygamber ilişkisine dönmeye başlamıştır. Bu düşünce sisteminin gelişmesiyle birlikte insanoğlu her şeyden ari, gözle görülmeyen, elle tutulmayan büyük tek bir yaratıcı düşüncesine ulaşmış, ancak bu durumda daha alt tanrılara verilen görevleri yerine getirmek üzere de peygamberlerin ortaya çıkması zorunlu

¹ Şecere-i Terâkime'de bu anlamda şöyle bir hikâye anlatılmaktadır: “Mihlail zamanında insanoğlu çok oldu, oturduğu yere sığmadılar. O sebepten Mihlail Babil iklimine varıp bir şehir kurdu. Adını Sus koydu ve çok ev yaptı ve köyler yaptırdı. Ondan önce şehir ve köy ve ev yok idi. Dağların fundalıklarında veya ormanda otururlardı. Halka emretti, yeryüzüne yayılın diye. Bütün insanoğulları Mihlail'in emri ile varıp, her nerede münasip yer varsa, köyler kurdular. Mihlail dokuz yüz yirmi yıl adı geçen şehirde durup oğlu Berd'i kendi yerine oturtup nefes almaz şehrine gitti (Ebulgazi Bahadır Han, 1974, 21).

hale gelmiştir. Allah'ın resulü, habercisi, elçisi olarak adlandırılan bu olağanüstü kişiler, sadece Allah'tan haber getiren götüren olarak görev yapmamışlar, bu kişiler aynı zamanda birtakım bilgilerin insana ulaşmasında, insanlığın hayatını devam ettirmesinde birtakım görevleri de ifa etmişlerdir. Bu bakımlardan birer kültür kahramanı, hatta en önemli kültür kahramanları sayılan peygamberler, Tanrı'dan aldıkları bilgileri, kutsal bir kişilik olarak insanlığa aktararak, böylece insanlığın gelişmesinde, kurumların oluşmasında, ilk zanaatların ortaya çıkmasında meşru kaynak olarak tasvir edilmişlerdir. Bu anlamda Kuran-ı Kerim'de isimleri geçen peygamberlerden Hz. Âdem ziraat ve çiftçiliğin, Hz. Şid, Hallac, Kazaz (ipek) ve nessac (dokuma) olarak dokumacılığın ve örgücülerin, Hz. İdris terzilerin ve konfeksiyoncuların Hz. Nuh, gemicilerin,² Hz. Hud, tüccarların, Hz. Salih deveçilerin, Hz. İbrahim Mimarların, Hz. Lut tarihçi ve seyyahların, Hz. Davut demircilerin piri olarak bu meslekleri ilahi kaynaktan öğrenip insanlara aktarmışlardır. Bu peygamberler söz konusu meslekleri icra eden kişilerce ilham ve kut kaynağı olarak idrak edilmişlerdir.

İlkel dönemde bütün düşüncelerini mitik bilgiye dayandıran insanlık, fantastik düşünceden kurtulup akıl ve rasyonel düşünceye doğru yol almaya başlayınca mitik dönemin tanrı ya da tanrıların yerini tarihi şahsiyetlerin aldığı, kültür/medeniyet kahramanı olarak da bu şahsiyetlerin anlatılara konu olduğu görülmektedir. Karşımıza tarih kitaplarında çoğunlukla bir destan kahramanı veya kahramana yardımcı tip olarak çıkan bu şahsiyetler, akıl ve becerileri ile yaşadıkların toplumların hayatlarını kolaylaştırmışlar, yük taşımak için ilk arabayı, suları aşmak için ilk sal(1), yemeği lezzetli hale getirmek için ilk tuzu bulmuşlar, anlatılara göre ilk ateşi de bunlar yakmışlardır. Bu tipler birtakım olağanüstülükler taşısalar da tanrısal varlıklar değillerdir, bu yüzden doğrudan peygamber olarak da nitelendirilemezler. Bunlar birtakım özellikleriyle günlük hayatın içinde görebileceğimiz daha gerçekçi ve insani özellikleri ağır basan kişilikler olarak karşımıza çıkarlar. Onlar, bu dünyaya aittirler ve yaşadıkları toplumun birtakım ihtiyaçlarına cevap verirler. Bunlar çoğunlukla destan kahramanı, hakan veya bilge/bilgeler şeklinde tasvir edilirler. Zekâ, beceri, iletişim kurma ve diğer işlerde ustalık, bunların en belirgin özellikleridir. Bunlar anlatılarda bir kahraman olarak tasvir edilseler de mucit olma yönleri bakımından da toplumda büyük değer atfedilen kişilerdir. Bu kahramanlar daha

² Ondan sonra oğlu Nuh Peygamber, babasının yerine oturdu. Tanrı Teâlâ, iki yüz elli yaşına gelince peygamberlik verdi. Yedi yüz yıl halkı doğru yola çağırdı. Erkek ve kadından seksen kişi iman getirdiler. Yedi yüz yıl içinde seksenden fazla / insanın iman getirmemesine kızıp halka beddua kıldı. Cebrail geldi ve dedi ki: Tanrı Teâlâ senin duanı kabul kıldı, filan vakitte halkı suya gark kılacak, sen gemi yap, deyip, gemiyi nasıl yapacağını gösterdi (Ebulgazi Bahadır Han, 1974, 10).

sonraki nesiller tarafından bu mesleği piri, üstadı ve ilk mucidi olarak anılmışlardır. Bu anılmanın temel mantığı, daha önceleri kimse tarafından bilinmeyen, farkına varılmamış, akıl edilmemiş bir bilgi ya da icadın bu kişiler tarafından yapılmış ve bilinmiş olması ve bu durum da Tanrı ya da ona yardımcı güçler tarafından bu kişiye aktarılmış olmasıdır. Bu bağlamda Türk sözlü anlatılarında Dede Korkut, kopuzun piri olarak anlatılırken, Şecere-i Terâkime'de Yafesoğlu Türk, Isık-Köl denilen yerde ilk defa şehir kurmuş, ilk defa çadır evi (otağı) bulmuş kişi olarak anlatılmaktadır.³

Eserde ilk defa tuzu bulan kişi olarak da Türk'ün oğlu Tütek gösterilmektedir.⁴ Anlatıya göre ilk araba yapan akıllı kişiye yaptığı atlı arabanın çıkardığı sestenden dolayı Kanklı adı Oğuz tarafından verilmiş⁵, Uygur harfli Oğuz Kağan destanında ise bu araba Barmaklıg Çosun Billig tarafından yapılmış ve bu arabaya giderken çıkardığı kanğa kanğa! sesinden dolayı Kanğaluk⁶ denmiş,

³ Yafes öleceği sırada büyük oğlu Türk'ü yerine oturtup diğer çocuklarına dedi ki: Türk'ü kendinize padişah bilip, onun sözünden çıkmayın. Türk'e Yafesoğlu diye lakap taktılar. Çok edepli ve akıllı insan idi. Babasından sonra birçok yerleri gezdi ve gördü, Sonra bir yeri beğenip orada oturdu. Bugün o yere Isık Köl derler. Çadır evi (otağı) o çıkardı. Türklerin içindeki bazı adetler var, ondan kaldı (Ebulgazi Bahadır Han, 1974, 23-24).

⁴ Türk'lün dört oğlu var idi. Birinci Tütek, ikinci Çigil (Çekel), üçüncü Barsçak, dördüncü Amlak. Türk öleceği sırada birinci oğlu Tütek'i yerine padişah kılıp uzak sefere gitti. Tütek akıllı ve devletli iyi bir padişah idi. Türk içinde birçok âdeti o peyda etti. Acem padişahlarının ilki Keyümers ile muasır idi. Günlerden bir gün av yapıp geyik vurup kebab yapıp yemekte imiş. Elinden bir doğram et yere düştü. Onu alıp yiyince ağzına hoş bir tat geldi. Çünkü o yer tuzla idi. Yemeğe tuz koymayı o çıkardı, bu tuz âdeti ondan kaldı (Ebulgazi Bahadır Han, 1974, 24).

⁵ Oğuz Hanın gidip Tatar'a hücum etti. Tatar Han'ı çok asker ile savaştı. Oğuz Han yendi ve askerini kırdı. Oğuz Han'ın askerinin hissesine o kadar çok ganimet, mal düştü ki, yüklemeye yük hayvanı az geldi. Bir iyi akıllı insan var idi. O düşünüp arabayı yaptı. Ondandır herkes bir araba yapıp, ganimetlerini yükleyip döndüler. Arabaya kank adını koydular. Ondandır önce adı da yoktu, kendisi de yoktu. Onun için kank dediler ki, hareket edince kank yapıp ses çıkarır. Onu yapan kişiye Kanklı dediler. Bütün Kanklı ili o kişinin çocuklarıdır (Ebulgazi Bahadır Han, 1974, 30).

⁶ Uygur harfli Oğuz Kağan destanında olay şöyle hikâye edilir: Büyük bir yurt idi: atları çok, öküzleri ve buzağuları çok, altın ve gümüşleri çok, cevahirleri çoktu. Burada Çürçet Kağan ve onun halkı Oğuz Kağan'a karşı geldiler. Vuruşma ve çarpışma başladı. Oklarla, kılıçlarla vuruştular. Oğuz Kağan yendi, Çürçet Kağan'ı mağlup etti, öldürdü; başını kesti ve Çürçet halkını kendisine tabi kıldı. Vuruşmadan sonra Oğuz Kağan'ın askerlerine, maiyetine ve halkına öyle büyük bir ganimet düştü ki, yüklemek ve götürmek için at, katır ve öküz az geldi. Oğuz Kağan'ın askeri arasında tecrübeli ve gayet becerikli bir adam vardı. Onun adı Barmaklıg Çosun Billig idi.

(Bang ve Arat, 1970, 27), anlatıya göre ilk sal da Uluğ Ordu Bey⁷ adlı biri tarafından Oğuz'un askerlerinin nehri geçmeleri için yapılmıştır (Bang ve Arat, 1970, 23).

Türk inanç sisteminde kosmos, gökyüzü, yeraltı ve yeryüzü olarak üç bölüme ayrılmış, gökyüzü Gök Tanrı ve yardımcıları, yeraltı erlik ve avenesinin mekânı iken, yeryüzü ise hem gök hem de yeraltı varlıkların faaliyetlerine zemin oluşturan insani âlem olarak tanımlanmıştır. Buna inanç sistemine göre insanoğlu, iyi ve kötü ruhların çatışma ve çarpışma alanı haline gelmiş, bazen kötü ruhlar bazen de iyi ruhlar insanoğlunun tesiri altına almayı becermiştir. Bu düşünüş sistemine göre yeryüzündeki her şeyin bir sahibi ve koruyucu bir ruhu vardır ve bunlar koruyucu ruh (hami ruh/ervahlar/arbaktar) veya iye olarak adlandırılmışlardır. İnsanoğlu iyi ruhların himayesi için kut'a ihtiyaç duymakta, kut'un var olduğu kabul edilen her varlık ve kişi korumaya muhtaç olarak kabul edilmektedir. Bu inanca göre kut'un devam etmesi için Tanrı'nın yap dediklerini yapmak, yapma dediklerinin yapmamak önem arz etmekte, kut'u alınmayan kişilerin koruması devam ederken, kut'unu kaybetmiş kişiler korunabilme kabiliyetlerini kaybetmektedirler. Bu durumda kötü ruhlar (şerir ruhlar/şeytan) devreye girmekte, kut'unu kaybetmiş kişileri kontrol altına alabilmektedirler (Ergun, 2011; Çeribaş, 2018, 168).

Türk düşünce sistemine göre Gök Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcileri olan iyi ruhlar (ak iyeler/ak tözler) insanlığı sadece kötü ruhlardan korumakta, insanlara bir taraftan iyilik, bolluk ve bereket ihsan ederken, diğer taraftan onların hayatlarını kolaylaştırıcı birtakım faaliyetleri de yapmaktadır. Bu ruhlar insanoğluna dönem dönem bilgi ve becerileri de aktarmakta, onlara bazı meslekleri (atçılık, çiftçilik, demircilik, marangozluk, dericilik gibi) nasıl yapacaklarını bunlar öğretmektedirler. Söz konusu koruyucu ruh düşüncesi insan zihninin gelişmesine paralel olarak yeni bir evreye geçmiş,

Bu becerikli usta, bir araba yaptı. Arabaya cansız ganimetleri yükledi. Arabanın ön tarafına canlı ganimetleri koydu. Onlar çektiler, gittiler. Oğuz Kağan'ın maiyeti ve halkı, hepsi bunu gördü ve şaşırıldı. Onlar da araba yaptılar. Bunlar arabayı çekerken (durmadan) 'kanga, kanga!' diye bağıyorlardı. Onun için onlara Kanga adını koydular. Oğuz Kağan arabaları gördü, güldü ve: 'Kanga kanga ile cansız canlı yürüt-sün; sizin adınız Kangalug olsun ve (bunu) araba göstereyim (?)'- dedi, gitti (Bang ve Arat, 1970, 27).

⁷ Oğuz Kağan onu gördü ve: "İtilin suyunu nasıl geçeriz?"- dedi. Asker arasında iyi bir bey vardı. Onun adı Uluğ Ordu Beg idi. O akıllı ve . . . bir erdi; gördü ki, bu yerde pek çok dal ve pek çok ağaç . . . O ağaçları . . . kesti ve bu ağaçlara yattı, geçti. Oğuz Kağan sevindi, güldü ve: "Sen burada bey ol; senin adın Kıpçak Beg olsun" dedi (Bang ve Arat, 1970, 23).

gözle görülmez, elle tutulmaz, mistik ve metafizik düşünce yerini daha somut, gözle görülür, insanların içinde, onlarla yaşayan babaların ve pirlere ortaya çıkma neticesini doğurmuştur. Bu kişiler kurdukları kurumların zamanla ilk/kurucu ataları sayılmışlar, bunlar mitik birtakım olayların, dini ritüellerin konusu da olmuş, meslek ve kurumların ilk şekli bunlara bağlanarak söz konusu faaliyetler bir taraftan kutsallaştırılırken diğer taraftan da mesleklerde geleneklerin doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu kişilere bilimsel literatürde medenileştirici kahraman veya kültür kahramanı adı verilmektedir (Ergun, 2011; Çeribaş, 2018, 168).

Ete kemiğe bürünmüş koruyucu ruhlar olarak tarif edilebilen bu kültür kahramanları, insanoğlu için çalışırken, insanoğlu da bunları memnun etmek için birtakım görevleri yerine getirmek zorundadır. Ava çıkanların ava çıkmadan önce yaptıkları ritüeller, destancıların iyeleri memnun etmek için destanları doğru okumaları (Aça, 2000; Ergun, 2011), yine Manasçılar gibi rüya gördükten sonra (koruyucu ruhlarla mistik temas gerçekleştikten sonra) onların istediği gibi davranmaları, yağmur duası sırasında onlardan yardımlar istenmesi, işe başlarken dualar edilmesi, isimlerinin anılması, kaza bela gelmesin diye bunların koruyuculuk ve yardımlarına sığınılması bu anlamda bahsi geçen önemli görevlerdir. Türk inanç sistemine göre bunların öfkelenmemesi, daima memnun edilmesi, yasakların çiğnenmemesi ve saygısızlık yapılmaması gerekmektedir (Çeribaş, 2018, 169).

Animist dünya görüşüne sahip Türk inanç sisteminde dünyadaki canlı cansız bütün varlıkların biri ruhu olduğunu düşünülüyor, bazı ruhların ise koruyucu birtakım özellikleri ile dünyadaki bazı eylemleri ve bazı varlıkları koruduğuna veya kolladığına inanılıyordu. Türk kültür çevresinde *sahip/iyе/arbak/ervah/periştah/ana/baba* gibi adlarla anılan bu ruhlar, bazı işlerde insanoğluna yardım ediyor, insanoğlunun güzel ve iyi eylemlerine bağlı olarak bereket veya kut veriliyor, kötü eylemlerinde ise bereket ve kut onlardan alınıyordu.

Bahse konu koruyucu ruhlar Türk dünyasının her sahasında rastlamak mümkündür. Bu bağlamda atların koruyucu ruhu olarak Kazan ve Sibiryâ Tatarlarında Döldil Ata ve Kampir Baba, çiftçilerin koruyucusu Tıkkan Baba, çobanların Çupan Ata, kanatlı kuşların Enver Baba, sığırların ve sığır çobanlarının Bahtıy Baba, Şugaç Ata ve Hâkim Ata, kadınların Gayşa Batman ya da Gayşe Fatıyma, kuşların ve loğusa kadınların Gamber Ana kabul edilmiştir. Kazan ve Başkurt Tatarlarında evcil hayvanların koruyucu ruhu ise Abzar iyesidir. Söz konusu koruyucu ruh, Sibiryâ Tatarlarında mal iyesi Zefigi (Sefigi) Baba ve Peşa Ana adıyla da anılmaktadır (Ergun, 2011, 14; Çeribaş, 2018, 169).

Çuvaşlarda Hirt-Surt, evlerin koruyucu ruhu iken, Pihambar, kurtların sahibi, Karta Pisi ve Kartari Tura ise evcil hayvanların (koyun, keçi, inek gibi) piri olarak kabul edilmektedir (Ergun, 2011, 14-15; Çeribaş, 2018, 169).

Özbeklerde Bibi Fatıma veya Ambar Ana ev işleri ve kadınların, Baba Dihkan çiftçilerin, Haydar Baba (Mir Haydar) rüzgârın, Mama Kuldurak yağmurun, Burkut Ata şimşeğin, Veyis Baba veya Baba Sultan develerin, Çolpon Ata koyunların, Zengi Baba sığırların, Kambar Ata ise atların piri olarak bilinmektedir (Ergun, 2011, 14-15; Çeribaş, 2018, 169).

Türkmenlerde Burkut Ata yağmurun piri, Bibi Fatıma ya da Patma Bibi kadınlarla kadın işlerinin, Düldül Ata atların ve seyislerin, Zengi Baba sığırların, Baba Dihkan çiftçilerin, Baba Gambar atların, Aşık Aydın ise bağşılının piri (Ergun, 2011, 14-15; Çeribaş, 2018, 170). Azerbaycan Türklerinde Yel Baba rüzgârın, Garı Nene veya Çay Nene çayların, Kara Çuha baht ve talihin, Cenabi Emir darda kalanların, Fatmayı Zehra ya da Fatma Ana kadınların ve çocukların, *Öy İlanı* ise evlerin koruyucu ruhu olarak kabul edilmektedir. Azerbaycan Türklerine göre Ali Kişi de atların koruyucusudur. Karaçay-Malkarlarda ise dört kardeşten biri olan Aymuş koyunların, Sikun keçilerin, Siymuş ineklerin, Siyruh ise çiftçilerin piri (Ergun, 2011, 16; Çeribaş, 2018, 170). Yakutlarda İsegey Ayısı büyükbaş hayvanların koruyucu ruhudur; alongholarda geçen Cösögöy ise insanlara hayvanları yaratıp gönderen ruhtur. Bu nedenle o, *yılki yaratan ruh* olarak kabul edilir. Cösögöy özellikle at yaratıp gönderir. Yakutlara göre Kieli Baalı Toyon ise atların koruyucusu ve üremelerine vasıta olan ruhtur (Ergun, 2011, 16; Çeribaş, 2018, 170).

Kırgızlar, Türk kültür coğrafyasında göçebe yaşam tarzını günümüze kadar devam ettirmeleri hasebiyle animist dünya görüşünü de hiç zayıflamadan devam ettirmiş en dikkate değer boylardan biridir. Kırgızlar bu nedenle hami ruh/arbak/koruyucu ruh düşüncesi gelmişmiş, günümüzde de bu inancın en güzel örneklerini sunan, dualarında bu ruhları anmadan geçmeyen bir Türk kültür laboratuvarı olarak görülebilir. Kırgızlar bütün iş ve eylemlerinde bu ruhların tesiri olduğunu, bu ruhların rızasını almak gerektiğini düşünür, dua formüllerinde bu ruhları anmadan geçmezler. Onlar arbakların (ruhların) her yerde olduğuna, onları gözetlediklerine, onlar olmadan hiçbir işin iyi gitmeyeceğine inanırlar. Kırgızlara göre yola çıkarken kaza bela gelmesin, yemek yerken bereket artsın, su geçerken kaza gerçekleşmesin, ava çıktıklarında av bereketli olsun, insanlar avdan memnun dönsünler, kurban keserken, kurban kabul edilsin, kurban verilen kişi rahat etsin diye bu eylemler ve ritüeller esnasında bu ruhların koruyuculuğunu beklerler.

Kırgızlar arasında geçen bu koruyucu ruhların isimleri de dikkat çekicidir. Bu isimlerin bir kısmı dini kaynaklarda peygamber olarak geçen isimler iken, bir kısmı İslami anlatılardan beslenmiş isimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kırgız Türkçesine ait bazı isimlerin tabiat unsurlarından alındığı, bazı isimlerin ise tarihte bilinmeyen isimlerin müşahhaslaşmış şekli olarak inanç sistemine girdiği görülmektedir. Şahıs isimleri olarak düşünülmemesi gereken Kırgızca pir isimlerinin büyük oranda pirlük sisteminden etkilenecek diğer varlıklara anıştırma (benzetme) ilişkisiyle bağlandığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Kırgızlar arasında bilinen ve sözlü gelenekte yaşayan pirlük/iyeler ve temsil ettikleri meslek ve eylemler oldukça zengindir. Burada tümü vermek mümkün olmayacağından bazıları ile iktifa etmek gerekmektedir. Bunlar arasında toprağın iyisi Cer Ene, kadınların koruyucusu iyisi Umay Ene/Batma Zuura, vatanın koruyucusu Eleman, sığırların koruyucu iyisi Malabay, bahtın, talihin ve yolcuların iyisi Kıdır Ata, ticaretin piri İmam Mazam, türkü, avaz ve ezgilerin piri Kambar Ata, çiftçilerin piri Dıykan Baba, usta ve bakışların koruyucu piri Döötü Ata, avcılarının piri Kulançı, hekimlerin piri Koroson Ata olarak bilinmektedir (Cusupov, V. Tom, 2004, 354-355; Orozbayev, 2011, 191-202; Ergun, 2011, 12-13; Baycigitov, 1985, 54; Çeribaş, 2018, 171-173).

Sonuç

Türk kültür coğrafyasının hemen her yerinde koyucu ruh, koruyucu ata, baba, iye, pir olarak rastladığımız bu ruhlar ve üstün varlıkların bir kısmı insanlığın günlük iş ve eylemlerini kontrol ederken, bir kısmı da insanlığın hayatını kolaylaştıran, insanlığa hizmet eden mesleklerin ilk yapıcıları ve kurucu ataları olmuşlardır. Meslek piri olarak adlandırılan bu kişiler, başlangıçta Tanrı'nın, sonra peygamberlerin yaptıkları görevleri üzerlerine almışlar, kutsal varlıklardan aldıkları bu işleri üstlenerek-etafımızda görebileceğimiz, dokunabileceğimiz insani özellikler olmasına karşın- bunlar da manevi güçleri, meslek erbaplarına karşı muameleleri, koruyucu ve cezalandırıcı yönleriyle halk arasında mesleklerle ilgili duaların, kurban törenlerinin, ritüellerin ana damarını oluşturmuşlardır. Türk inanç sistemine göre kutsal zamanda, kutsal mekânda gerçekleşen bu ilk eylemin temsilcileri olan bu pirleri, o işi icra ederken anmak, onun yardımına başvurmak, iş yerini açarken helal kazanç ve bereket için ona dua etmek, iş yerini kapatırken orayı onun gözetimine bırakmak, iş ahlakına, günlük ahlaka aykırı eylemlerden dolayı onun cezalandıracağını bilerek hareket etmek gerektiği meslek mensuplarına daha çirakken öğretilen önemli kurallardan sayılmıştır. Anadolu Türk kültür sahasında özellikle dericilik mesleğinin piri olarak kabul edilen Ahi Evran da tarihi bir şahsiyet olarak yaşamış, İran ve Anadolu gibi Türk coğrafyasına damgasını vurmuş, dericilik mesleği etrafında örgütlenmiş ahi adı verilen grubun kurucu

atası olarak meslek örgütlenmesinin, meslek ahlakının, meslek ilkelerinin koruyucusu ve gözetleyicisi olmuş, bu vasfını ölümünden sonra da sürdürmüş, hatta günümüze kadar Kırşehir başta olmak üzere bir Türkmen örgütlenmesi olan ahilik teşkilatının piri ve ahlak modeli olarak günümüze kadar aktarılan bir müesses kişi olmuştur.

Kaynakça

- Aça, Mehmet. “Kültür Medeniyet Kavramları ve Türk Müzik Aletlerinin Ortaya Çıkışı Hakkında Teşekkür Etmiş Bazı Efsaneler”, *Milli Folklor*, Y.12, S.45, (2000), 43-51.
- Aça, Mehmet, M. Ali Yolcu. “Uygarlığın, Yaşayış Biçimlerinin ve Kurumların Başlangıcına Dair İnanışlar”, *Halk Bilimi El Kitabı* (Ed. Mustafa Aça), Konya: Kömen Yay., 2016.
- Bang, V. R. R. Arat. *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul: MEB Basımevi, 1970.
- Baycigitov, Kanibek. *Kırgız Mifteri, Ulaşımata cana Legendaları*, Bişkek: İlim Basması, 1985.
- Cusupov, Keneş, Kanibek İmanaliyev. *Kırgızdar-V*, Bişkek: Uçkun Basması. 2004.
- Çeribaş, Mehmet. “Kırgızlarda Çiftçilik ve Ekinciliğin Koruyucu Ruhu: Dıykan Baba/ Baba Dıykan”, *Uygur Türklerinde Bir Bilge: Prof. Dr. Mahmut Kaşgarlı Armağanı*, İstanbul: Kesit Yayınları, 2018
- Ebulgazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime-Türklerin Soykütüğü*. (haz. Muharrem Ergin), İstanbul: Tercüman 1001 Eser Dizisi, 1974.
- Ergun, Pervin. *Atların/Suların Hami Ruhu Yılkıcılarla Bağşuların Piri Kambar Ata/Baba Gammar*. Konya: Kömen Yayınları, 2011.
- İnan, Abdulkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara: TTK Yayınları, 1995.
- McCants, William F. *Kültür Mitleri-Tanrıları Yaratmak Ulusları İcat Etmek*. (çev. Merve Tabur), İstanbul: İthaki Yayınları, 2012.
- Orozbayev, Mayrambek. “Kırgızlarda Pir İnanıcıyla İlgili Bazı Kelimeler Üzerine”, *Bilig*, (2011), S.59, s.191-202.

Mehmet ÇERİBAŞ

AHI EVRAN'A AİT NASREDDİN, NÂSİREDDİN, NASİREDDİN LAKAPLARI ÜZERİNE

*Hayri KAPLAN**

Özet: Günümüze sınırlı sayıda ulaşan ve Arap harfleri kullanarak Ahi Evran Mahmud'un lakabını kaydetmiş olan tarihi kaynaklar kontrol edildiğinde iki lakap öne çıkmaktadır: Nasreddin ve Nâsireddin. Günümüzde matbu veya dijital kaynaklarda kabul gören ve kullanılan Nasîreddin lakabının ise tarihi kaynaklarda yer almadığı görülmektedir. Sonuçta Ahi Evran'ı lakabıyla anan ve yeni ortaya çıkarılacak vakfiye, şecerenâme ve menâkıbnâmelere veya diğer tarihi kaynaklara dün olduğundan daha fazla ihtiyaç vardır.

Anahtar Kelimeler: Ahi Evran, Ahi Mahmud, Nasreddin, Nâsireddin, Nasîreddin,

On The 'Nasr Al-Dîn, Nâsir al-Dîn, Nasîr al-Dîn' Nicknames of Akhi Awran

Abstract: When the historical sources that have reached today in limited numbers and recorded the nickname of Ahi Evran Mahmud using Arabic letters are checked, two nicknames come to the fore: Nasr al-dîn and Nâsir al-dîn. It is seen that the nickname Nasîreddin, which is accepted and used in printed or digital resources today, is not included in historical resources. As a result, there is a need for new founded waqfiyas, shajaranamas and manaqıbnamas or other historical sources, which will be named Ahi Evran and will be revealed more than yesterday.

Keywords: Akhi Awran, Akhi Mahmud, Nasr al-dîn, Nâsir al-dîn, Nasîr al-dîn,

Ahi Evran adı ile birlikte lakabının yani Nasreddin, Nâsireddin veya Nasîreddin lakabının kullanılması, özellikle de isminin Mahmud diye buna eşlik etmesi durumunda sadece bu üç lakaptan hangisinin gerçekte Ahi Evran için kullanıldığı dışında çok büyük bir sorun ortaya çıkmamaktadır. Buna karşın Ahi Evran veya Ahi Evren adının, bahsettiğimiz Nasreddin, Nâsireddin ve Nasîreddin lakaplarının ve de Mahmud adının tek başlarına kullanımlarında, Bunların başına veya sonlarına Şeyh, Pir, Sultan, Veli gibi kelimeler yerleştirilse de bize yardımcı olan başka ipuçları yoksa bazı sorunlar yaşanmaktadır. Bir örnekle açıklayalım ve mesela bu üç ayrı isim bilgilerinin başına şeyh kelimesini yerleştirdiğimizde şu sorular sorulacaktır: "Hangi Şeyh Ahi Evran?"

* Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Ü. İslami İlimler Fak., hayri.kaplan@asbu.edu.tr,
<http://orcid.org/0000-0002-8328-9625>

Çünkü efsanevî olarak anılan ve Hz. Peygamber'in döneminde sağ olarak gösterilen Ahi Evran'ın dışında, sadece ülkemizde bile "Ahi Evran/Evren" diye anılan birden fazla tarihi şahsiyet ve onlara ait türbeler vardır. "Hangi Şeyh Mahmud?" Çünkü Anadolu Selçukluları döneminden Osmanlıların ilk dönemlerine varıncaya dek bir şekilde Ahilikle ilişkilendirilen yine birden fazla Şeyh Mahmud veya Ahi Mahmud vardır.

"Hangi Şeyh Nasreddin, Nâsireddin ve Nasîreddin?" sorusu ise, aslında üç ayrı lakap bağlamında ele alınmak ve yazım hataları nedeniyle diğer iki ihtimal de araştırılarak cevaplanması gerektiğinden en zorlu soruya dönüşmektedir. Bu üç lakabın yanında Mahmud ve/veya Ahi isminin yer aldığı durumlarda da birden fazla tarihi şahsiyet karşımıza çıkmakta, bunlardan bazıları Evran/Evren veya Ahi kelimesinin eşlik etmediği halde Ahi Evran Şeyh Mahmud ile aynı şahıs olarak sunulabilmektedir. İşte makalemizde ele alacağımız konu aynı kökten türetilen ve "din" kelimesine muzaf olarak kullanılan üç ayrı lakabın hangisinin veya hangilerinin Ahi Evran'a ait olarak kullanıldığıdır.

Üzerinde durulacak üç ayrı lakabın hangisinin veya hangilerinin Ahi Evran'ın lakabı olarak zikredildiğine kaynaklardan ve belgelerden görseller eşliğinde değinmeden önce şu üç hususa dikkat çekmek istiyoruz:

Birincisi: Ahi Evran'ın bu lakaplarla zikredildiği tarihsel metinler az sayıdadır. Az sayıdaki bu metinlerin bir kısmı ise aynı metnin farklı tarihlerde yazılmış kopyalarıdır.

İkincisi: Gerek matbu gerek yazma haldeki metin görsellerine yer vermemizin nedeni, bu görsellerde ya Arap harfleri ya da transkript işaretleri kullanılarak bu üç lakabın ayırt edilmesini sağlayacak şekilde görseller olmasıdır.

Üçüncüsü: Bu lakapların sadece günümüz Türkçe alfabesiyle yer aldığı metinlerin hemen hiçbirisine yer vermememizin gerekçesi ise, bu üç lakaptan birini zikrederken üç lakaptan hangisini zikrettiğini anlayamadığımız, diğer bir ifadeyle bu lakapların ikisi metinler olmasıdır. Örneğin, "Nasireddin" şeklinde yazılan lakap, "Nâsireddin" veya "Nasîreddin" ve hatta - üç lakabın arasında yer vermediğimiz- "Nasireddin" şeklinde yani aynen yazıldığı gibi okunabiliyor, "Nasreddin" şeklinde yazılışı ise, orijinal "Nasreddin" olarak kabul edildiği gibi, "Nasîreddin" hariç diğer lakapların hızlı telaffuzu veya zamanla halk ağzında değişime uğrayıp şekillenmesi olarak algılanabiliyor.

Ahi Evran'ın Kırşehir'deki türbesinde, sandukanın bulunduğu odanın giriş kapısının yanındaki duvara büyük boy tıpkıbasımı yerleştirilen 676/1277

tarihli -asıl nüshası değilse de ondan kopyalanan- ve Kırşehir’de vazifeli kadılar tarafından tasdik edilmiş olan vakfiyenin bir suretinde ve diğer iki suretinde (Köksal vd., 2008, 156, 159), ayrıca 706/1306-1307 tarihli suretinde (Bayram, 1994, 342) Ahi Evran’ın lakabı “Nasreddin” olarak geçmektedir.

Türbe girişindeki vakfiye suretinden.

Köksal, M. Fatih vd., *Kırşehir Müzesi’ndeki Ahilik Belgeleri*,

Kırşehir Valiliği Yay., Kırşehir 2008, s. 156.

Bu Arapça vakfiye metninin Türkçe çevirisinde ise Ahi Evran’ın lakabı “Nasreddin” değil “Nasîreddin” olarak aktarılmıştır.

Kırşehir Müzesi’ndeki Ahilik Belgeleri, s. 159.

Kırşehir Müzesi’ndeki Ahilik Belgeleri, s. 176.

Kırşehir Müzesi’ndeki Ahilik Belgeleri, s. 177.

Sadi Bayram, “An ‘Akhi’ Genealogical Tree”, *TTK Belleten*, C. 58, S. 222, 1994, s. 342

(Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde bulunan 706/1306-1307 tarihli

Ahi Evran Zaviyesi Vakfı, 608/2 nolu defterin 16. sayfasından).

Hicri 706 tarihli vakfiye metninde “Nasreddin” diye geçen lakabı Osman Nuri Ergin (ö. 1961) -eğer bir dizgi hatası söz konusu değil ise veya belki de onun ulaştığı aynı tarihli vakfiye suretinde yazılı olduğu şekilde- “Nasîreddin” olarak okumuş veya kaydetmiştir (Ergin, 1338 h.; I/548).

Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-i Belediyeye*, c. 1, İstanbul 1338 h., s. 548.

Ahi şecerelerinin birinde ve *Menâkıb-ı Ahî Evren* başlıklı mensur bir menâkıbnâmede zikredilen lakap “Nasreddin” şeklinde (nr. 3/5, vr. 181a) iken, 876/1471 tarihli Farsça *Ahi Sinan Şecerênâmesi*’nde “Nâsîreddin” şeklinde (Hacıgökmen, 2001, 383, 384), aynı yılda sadece bir ay sonrasında yazılmış Türkçe *Ahi Sinan Şecerênâmesi*’nde “Nasreddin” şeklindedir (Hacıgökmen, 2001, 231).

Sadi Bayram, “Ahîlik ve Bir Ahî Şeceresi”, *TTK Belleten*, C. 58, S. 222, 1994, s. 299

(Aliye Evran'ın elindeki 1218/1803 tarihli şecereden).

Menâkıb-ı Ahî Evren, Marmara Ü. İlahiyat Fak. Ktp., nr. 3/5, vr. 181a (Solda).

M. Ali Hacıgökmen, *Ahi Sinan bin Ahi Mes'ûd ve Şecere-nâmesi*, Doktora tezi, Konya 2001, s. 383.

Hacıgökmen, *Ahi Sinan bin Ahi Mes'ûd ve Şecere-nâmesi*, s. 384.

Hacıgökmen, *Ahi Sinan bin Ahi Mes'ûd ve Şecere-nâmesi*, s. 231

(ASŞ1: *Ahi Sinan Farsça Şecere-nâmesi*; AC: *Ahi Carullah Şecere-nâmesi*).

Yegâne yazma nüshası Baki Yaşa Altınok'un özel kütüphanesinde bulunan ve Süleyman b. Alâüddevle b. Abdullah tarafından 997/1588 tarihinde Kırşehir'de telif veya istinsah edilen *Menâkıb-ı Ahi Evran Velî* başlıklı manzume, transkripsiyon harfleriyle veya tıpkıbasım olarak henüz yayınlanmadığından sağlıklı bir kontrol yapamamak da iki ayrı yerde Ahi Evran'ın lakabı iki ayrı şekilde geçiyor görünmektedir. İlkinde Nâsireddin mi Nasîreddin mi okunacağını anlayamadığımız şekilde (Altınok, 2005, 64), ikincisinde ise "Nasreddin" şeklinde (Altınok, 2005, 72) yer almaktadır.

Baki Yaşa Altınok, "Yeni Vesikalar Işığında Ahi Evran Velî İle Arkadaşlarının

Sürgün ve Şehit Edilmesi", *I. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu*

(12-13 Ekim 2004, Kırşehir), GÜ Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi Yay., Ankara, c. 1, s. 64.

Altınok, "Yeni Vesikalar Işığında...", s. 72.

M. Fatih Köksal'ın keşfedip yayınladığı bir menakıbnâmede de Ahi Evran'ın lakabı, Nasreddin olarak anılmaktadır.

M. Fatih Köksal, "Ahi Evran'ın Menkabevi Hayatına Dair Bilinmeyen Bir Eser:

Menâkıb-ı Ahî Cihân-ı Nasreddîn Ahi Evran", *Türk Kültürü ve*

Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, c. 19, S. 62, s. 98.

Ahilik ve Ahi Evran üzerindeki çalışmalarıyla tanınan Mikail Bayram'a göre "*Nasr, Nâsır ve Nasîr kelimeleri aynı anlamda oldukları için yazarlar ve kâtipler bu kelimelerden birini tercih etmekte.*" (Bayram, 2012, 45; 2018, 88)

Yine Bayram'a göre "*Vakıa bu kelime Nasr, Nâsır ve Nasîr olarak kullanımında hep aynı anlamı (ism-i fâil) taşıyacağı için üç şekilde "Din" kelimesine muzaf olabilmektedir.*" (Bayram, 2012, 275; 2001, 69)

Bayram'ın ilk bakışta mantıklı gibi görünen bu yargılarının herhangi bir örnek veya uygulamasını özellikle biyografik bilgiler içeren klasik eserlerde göremiyoruz. Yazarlar veya kâtipler aynı kökten türetilen ve üç farklı şekilde yazılan lakaplardan birini -nasıl olsa bu üç farklı lakap muzaf olunca aynı anlama geldiğinden -keyfine göre seçip yazdıkları için değil, olsa olsa bir başkasından kulaklarıyla duydukları, yazılı bir metinde gözleriyle gördükleri şekliyle yazmışlardır. Duyarak veya görerek yazıya aktarma olayında hata yapabilecekleri gibi, duydukları veya gördükleri de kendilerine hatalı olarak ulaşmış olabilir. Dolayısıyla bu tür hatalar dışında mesela, latifeleri/fıkraları ile ünlü ve Akşehir'de mezarı bulunan Nasreddin Hoca'nın aynı zamanda Nasîreddin ve/veya Nâsîreddin, Kur'ân tefsiri alanındaki eseriyle ünlü Nâsîreddin el-Beydâvî'nin Nasîreddin ve/veya Nasreddin, çok yönlü bilgin Nasîreddin et-Tûsî'nin Nâsîreddin ve/veya Nasreddin diye anıldığını veya lakaplarının böyle farklı farklı yazıldığını göremiyoruz. "Din" kelimesine izaftle oluşturulan ve N-S-R fiil kökünden başka köklerden türetilen üç farklı şekildeki lakaplarda da durum böyledir. Bunun örnekleri çoğaltılabilir. Sarf ve Nahiv, İmlâ ve İnşâ veya konumuza ilişkin bilgi ve örneklerin bulunabileceği alanlara ait klasik ve çağdaş kaynaklarda da Bayram'ın yargılarını destekleyen herhangi bir bilgi veya örnek yoktur. Bu yüzden yukarıda sunulan iki cümlesinde de herhangi bir kaynağa atıf yapılmamakta, iki cümledeki yargılar zaten Arapça'da, Farsça'da ve Türkçe'de bilinen, yaygınlık kazanmış, meşhur bir kuralmış, her zaman bol miktarda örneklerine rastlanabilen bir uygulamaymış gibi sunulmaktadır.

Tarihsel gerçekliği olan Ahi Evran'ın lakabıyla birlikte anıldığı ve Arap harfleri ile yazılmış olup farklı nüshalarını kontrol edebildiğimiz birkaç vakfiye, şecerenâme ve menâkıbnâmede "Nasîreddin" lakabının hiç yer almadığını, "Nasreddin" lakabının ağırlıklı olarak zikredildiğini, buna karşın "Nâsîreddin" lakabının daha az zikredildiğini görselleri eşliğinde tespit ediyoruz. Ne var ki, "Nasreddin" ve "Nâsîreddin" lakapları arasında sağlıklı bir tercihte bulunabilmemiz için bu konuda yardımcı olabilecek başka tarihi kayıtlara, kaynaklara ihtiyaç duymaktayız.

Kaynakça

- Altınok, B. Yaşa. “Yeni Vesikalar Işığında Ahi Evran Velî İle Arkadaşlarının Sürgün ve Şehit Edilmesi”, *I. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu (12-13 Ekim 2004, Kırşehir)*, Ankara: GÜ Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi Yay., (2005) 1/ 63-77.
- Bayram, Mikail. *Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, Konya: Nüve Kültür Merkezi Yay., 2012.
- Bayram, Mikail. *Ahi Evren Hâce Nasirü’-d-Din Mahmud ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu*, Konya: Nüve Kültür Merkezi Yay., 2018.
- Bayram, Mikail. *Tarihin Işığında Nasreddin Hoca ve Ahi Evren*, İstanbul: Bayrak Matbaası, 2001.
- Bayram, Sadi. “Ahilik ve Bir Ahî Şeceresi”, *TTK Belleten*, S. 222, (1994), 58/295-309.
- Bayram, Sadi. “An ‘Akhi’ Genealogical Tree”, *TTK Belleten*, S. 222, (1994), 58/311-342.
- Ergin, Osman Nuri. *Mecelle-i Umûr-i Belediyye*, c. 1, İstanbul: Arşak Garoyan Matbaası, 1338 h.
- Hacıgökmen, M. Ali (). *Ahi Sinan bin Ahi Mes’ûd ve Şecere-nâmesi*, Doktora tezi, Konya: SBE Selçuk Üniversitesi, 2001.
- Köksal, M. Fatih. “Ahi Evran’ın Menkabevi Hayatına Dair Bilinmeyen Bir Eser: Menâkıb-ı Ahî Cihân-ı Nasreddin Ahi Evran”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 62, (2012) s. 19/83-108.
- Köksal, M. Fatih ve diğerleri. *Kırşehir Müzesi’ndeki Ahilik Belgeleri*, Kırşehir: Kırşehir Valiliği Yay., 2008.

FÜTÜVVETNÂMELERDE KAVRAM HARİTASI: SABUNCUOĞLU ŞEREFEDDİN VE HOCA CÂN ÖRNEĞİ

*Ahmet Cahid HAKSEVER**

Özet: Eserler, yazıldıkları dönemi yansıması hasebiyle çağları aşan bir karaktere sahiptirler. Günümüz akademik çalışmalarında olduğu gibi hemen tüm eserler, bir problem ya da ihtiyaç ekseninde ortaya konurlar. Dönemin telifat, bir anlamda devrinin sorunlarına, ihtiyaçlarına ışık tutmaktadır. Tarih ve edebiyat çalışmalarında önemli bir yer işgal eden fütüvvetnâmeler de bu minvalde değerlendirilebilir.

Bu çalışmada XV. yüzyılda Sabuncuoğlu Şerefeddin ve XVI. yüzyılda Hoca Cân tarafından kaleme alınan iki fütüvvetnâmenin kavram haritası incelenmektedir. Yaklaşık yüz yıllık zaman dilimini kapsayan aralıkla yazılan eserlerin haritalarının çıkarılması, dönemin dini, ahlâki ve hatta siyasi yapısının ticaretteki yansımalarına ışık tutması açısından önem arz etmektedir. Tarih biliminde oryantalist araştırmacıların Hristiyan azizlerine dair menkıbeleri tarihi birer kaynak olarak değerlendirdikleri bilinmektedir. Bizde Fuad Köprülü, Ömer Lütfi Barkan, Halil İnalçık, Ahmet Yaşar Ocak menkıbelerin kaynak değerine işaret eden araştırmacılarıdır. Bu manada fütüvvetnâmeler, folklorik içeriğinin ötesinde, tasavvuf ve tarih biliminde bir birikimi hazırdır. Zira her eser bir zihniyet ifade eder. Besmele, hamdele, salvele, eserde yer verilen menkıbeler bir zihniyet göstergesidir. Bunlar göz ardı edilip mevzuu yenilene, içilene, giyilene indirgemek bu zihniyeti göz ardı etmektir. Bu manada fütüvvetnâme ve menkıbelerin kavram haritalarının çıkarılması, bu eserlerin kaynak eser hüviyetine katkı sağlama açısından da önem arz etmektedir.

Çalışmanın giriş kısmında kısaca fütüvvetnâme, kavram, kavram haritası tanımlarına, araştırmada uygulanan yönteme değinilmiştir. Ardından eserleri incelenen müelliflerin eldeki mevcut bilgi birikimi çerçevesinde hayatı, eserleri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın son kısmında ise fütüvvetnâmelerin kavram haritalarına ve değerlendirilmesine yer verilmiştir.

Anahtar Kavramlar: Ahilik, Fütüvvetnâme, Sabuncuoğlu Şerefeddin, Hoca Cân, Kavram Haritası

Concept Map in Fütüvvetnâme: The Example of Sabuncuoğlu Şerefeddin and Hoca Cân

Abstract: The works have a character that transcends years because they reflect the time they were written. As in today's academic performance, almost all of the works are put forward on the axis of a problem or a need. The copyright of the period,

*Prof. Dr., Ankara Ü. İlahiyat Fak., ahmetcahid@hotmail.com, <http://orcid.org//0000-0002-7282-846X>

in a sense, sheds light on the problems and needs of that period. Futuwwatnames, which occupy a significant place in the studies of history and literature, can also be evaluated in this regard.

This study examines the concept maps of two futuwwatnames written respectively by Sabuncuoğlu Şerafeddin in XV. century and by Hoca Can in XVI. century. The mapping of the works that are written at intervals covering a period of about a century is important in terms of shedding light on the reflections of the religious, moral, and even political structure of that period on trade.

It is known that, in the science of history, orientalist researches consider the mankiba (legends, anecdotes) of Christian saints as historical sources. On our side, Fuad Köprülü, Ömer Lütfi Barkan, Halil İnalcık, Ahmet Yaşar Ocak are the researchers, who point out the source value of mankiba. In this sense, futuwwatnames, beyond their folkloric content, possess an accumulation of the science of sufism and history. Then, every work expresses a mentality. Basmala, hamdala, salwala, as well as, mankibas covered by the work are the indicators of a mentality. Ignoring these and reducing the matter to what is eaten, drunk, or worn means to neglect this mentality. In this regard, to map the content of the futuwwatname and makiba is also significant in terms of contributing to the identity of these works as source works.

The introduction of the paper shortly mentions about the definitions futuwwatname, concept, maps of the concept, as well as, the method applied in this study. Afterward, it analyses the life and works of the authors whose works are presented within the framework of the existing information regarding them. The last part touches upon concept maps of the futuwwatnames and their evaluations.

Key Words: Akhi Institution, Futuwwah, Sabuncuoğlu Sharafaddin, Khodja Jan, Concept Map

Fütüvvetnâme

Fütüvvet sözlükte yiğit, genç, cömert anlamındaki fetâ kelimesinden türemiştir. Bu haliyle fütüvvet, gençlik, kahramanlık ve cömertlik manası taşır. İstilahta halkı nefesine tercih, cömertlik, şikâyeti, sızlanmayı terk, haramlardan sakınmak, ahlâkî değerlere sahip çıkmak, karşılık beklemeden yardım, kendi menfaatini toplum veya fertler için feda gibi anlamlar içerir. Konukseverliğin, yiğitliğin, fedakârlığın en yüksek mertebesinin adıdır. Fetâ ve fütüvvet kelimeleri sûfî ve tasavvuf için de kullanılmaktadır. Bu terimlerle sûfînin fedakâr-

lığı, diğerkâmlığı, iyiliği, hoşgörüsü ve nefesine söz geçirmesi gibi ahlâkî nitelikleri kastedilir.¹ Bu manada fütüvvet, ahlâkın pratiğe yansımaları konumundaki edep üzerine kurulu bir değerler sistemidir.

Tebliğde sıkça kullanacağımız bir diğer terim olan ahîliğin kökeni hakkında farklı görüşler vardır. Arapça kardeşim anlamındaki ahî ya da Türkçede cömert manasındaki akı kelimesinden geldiği belirtilmektedir. İçerdiği anlam açısından her iki yaklaşım da kabul edilebilir niteliktedir.²

Ahîlik, delikanlılar teşkilâtı şeklinde ortaya çıktığı için fütüvvet de denilmiştir. Hicri ikinci asırdan itibaren görülmeye başlayan fetâların bir kurum halinde teşekkülü Abbasi halifesi Nâsır Li-dînillah dönemine rastlar. Abbasi halifesi, fütüvvetin bir kurum halinde teşekkülü sonrası diğer Müslüman hükümdarları da bu teşkilâta yönlendirmiştir. Bu çerçevede Şihabüddin Sühreverdî başkanlığında bir heyeti, Anadolu Selçuklu hükümdarı I. İzzettin Keykavus'a göndermiştir. Fütüvvet temsilcilerinin Anadolu'ya gelişi, Ahîliğin Anadolu'da gelişmesine tesir etmiştir. Bunlar isimler arasında en önemlisi ve faali Ahî Evran'dır.³

Anadolu'da Ahîliğin doktrin yapısını yansıtan Türkçe fütüvvetnâmenin yazılmaya başlaması, bu teşkilâtın Türkler tarafından benimsenmesiyle neredeyse eşzamanlıdır.⁴ Ocak'a göre fütüvvetnâmeler kronolojik olarak sufi fütüvvetnâmeleri, fütüvvet teşkilâtına ait fütüvvetnâmeler ve ahî loncaları fütüvvetnâmeleri şeklinde kategorize edilebilir. Kendisi, Türkçe fütüvvetnâmeleri bu üçüncü grup altında değerlendirmektedir.⁵

Ahîlerin en önemli başvuru eseri kabul edilen fütüvvetnâmeler arasında Bektaşî, Rifâî, Kâdirî, Kalenderî, Melâmi müntesiplerince kaleme alınan

¹ Ebu Abdi'r-Rahman Muhammed ibn el-Hüseyn es-Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1977), 3; M. Fatih Köksal, *Manzum Fütüvvetnâme: Tarsuslu Dâî* (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2019), 17.

² Ziya Kazıcı, "Ahîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/540; Köksal, *Manzum Fütüvvetnâme*, 17.

³ Abdülbâki Gölpınarlı, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı* (İstanbul: İTO Akademik Yayınlar, 2011), 17-19; Köksal, *Manzum Fütüvvetnâme*, 18.

⁴

⁵ M. Fatih Köksal-Bünyamin Ayçiçeği, "Takdim", *İki Fütüvvetnâme: Sabuncuoğlu Şerefeddin Fütüvvetnâmesi, Hoca Cân Fütüvvetnâmesi* (Ankara: Esnaf, Sanatkarlar ve Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü Yayınları, 2020), 9.

erkân kitapları da bulunmaktadır.⁶ Zira fütüvvet, sadece iktisadi hayatın düzenlenmesini esas alan bölünmüş bir uygulamalı ahlâk düşüncesi değildir. İnsan-ı kâmil olma yolunda şart kılınan erdemleri de kendine konu edinmiştir.⁷

Ahî ocaklarının yol kitabı konumundaki fütüvvetnâmelerde ocak töresi anlatılmaktadır. Ahîliğin ve fütüvvetin amacı, kökeni, fütüvvete nasıl girileceği ve taliplerde aranan özellikler, kimlerin giremeyeceği, yola giriş törenleri hemen bütün fütüvvetnamelerin ortak konularıdır. Bu manada fütüvvetnâmelerin içeriğinde bir homojenlikten bahsedilebilir.⁸ İçeriğindeki ortak yönlere rağmen fütüvvetnâmeler, sadece öne çıkardıkları kavramlar açısından değil, yapı itibarıyla da birbirinden farklılık arz eder. Çoğu mensur olmakla birlikte manzum, Türkçe, Farsça ve nadiren Arapça yazılanlar da bulunmaktadır.⁹

Kavram Haritası ve Fütüvvetnâmelere Uygulanmasında İzlenen Yöntem

Bir şeyin zihindeki tasavvuru şeklinde tanımlanan kavram, sözcüklere, sembollere yüklenmiş soyutlamadır. Kavram haritası ise ilke ya da prensip olarak karşılık bulan kavramlar arası ilişkinin iki boyutlu bir şema haline getirilmesidir. Kavramsal anlamda önem taşıyan küçük bilgi birimlerini ve bunlar arasındaki ilişkileri yansıtan bir temsil biçimidir. Kavram haritası, bireyin önceki bilgisi ile yeni bilgisini birleştirerek yeni yapıları oluştururken resmettiği şema ile döneme dair değerlendirmelerdeki eksik veya yanlışların farkına varmasına imkân tanımaktadır.¹⁰

Kavram haritaları J.D. Novak öncülüğünde Conell Üniversitesi'nde geliştirilen öğretim ve öğrenme yöntemlerinden biridir. Bu haliyle metamatik, fizik, sağlık, eğitim, siyaset, istatistik işletme ve hatta müzik tarihine kadar geniş yelpazede bir test, öğrenme ve araştırma aracı olarak kullanılmaktadır. Araştırmacıların bilgiye ulaşım gereksinimlerini tanımlamalarında, araştırma konularını daraltmada, organize etmede, sentezlemede ve araştırma sonuçlarını yazmalarında etkili bir yöntem kabul edilmektedir.¹¹

⁶ Köksal, *Manzum Fütüvvetnâme*, 18.

⁷ Köksal-Ayçiçeği, "Takdim", 9.

⁸ Aynı yer.

⁹ Aynı yer.

¹⁰ Nesrin Çakmak-Engin Baysen, "Kavram Haritalarının Bilgi Arama Süreçlerinde Kullanılması", *Bilgi Dünyası* 14/2 (2013), 359.

¹¹ Brenda Dervin, "Sense-making theory and practice: an overview of user interests in knowledge seeking and use", *Journal of Knowledge Management* 2/2 (01 Ocak

Taranacak üst kavramların tespitinde Bülent Akot'un *Tasavvufun 100'ü* başlıklı sözlük çalışması göz önünde bulundurulmuştur. Sabuncuoğlu Şerefeddin ve Hoca Cân'a ait fütüvvetnâmelerin haritalanmasında soyut kavramlara yer verilmiştir. Maddi anlamda karşılığı bulunan şedd, hırka, önlük, secade, şeyh, nakib, mürit, helva, tennure gibi terimler kapsam dışı bırakılmıştır. Eserlere başlık konumundaki ahî, ahîlik, fetâ, fütüvvet de yine kapsam dışı bırakılmıştır.

Tarama yoluyla her iki fütüvvetnâmede en çok kullanılan yirmi tasavvufi kavram tespit edilmiştir. Kavramların fütüvvetnâmede kaç kez kullanıldığı liste ile yüzdelik oran ise tablo halinde gösterilmiştir. Kavramlar arası ilişkileri tanımlayan önermelere ve alt kavramlara yönelik ilişkileri göstermeye dönük bağlantı çizgilerine ise yer verilmemiştir.

Çalışmaya Konu Müellifler ve Kavram Haritaları

Tebliğe konu fütüvvetnâmelerin ilki, Fatih ve II. Bâyezid döneminde yaşamış Amasyalı ünlü cerrah Şerefeddin bin Ali bin Hacı İlyas Sabuncuoğlu'na aittir.

2.1. Sabuncuoğlu Şerefeddin

Sabuncuoğlu Şerefeddin H. 788/ M. 1386-87'de muhtemelen Amasya'da dünyaya gelmiştir. Dedesi, Çelebi Sultan Mehmed'in hekimbaşısı Sabuncuoğlu Mevlânâ Hacı İlyas Çelebi'dir. Amasya'da hâlen mevcut Hacı İlyas Mahallesi'nin adı dedesinden gelmektedir. Onun düzenli bir eğitim görüp görmediği hakkında kesin bir malumata henüz ulaşılammıştır. On yedi yaşından itibaren dönemin usulü üzere usta-çırak yoluyla tabipliğe başlamıştır.¹²

Sabuncuoğlu Şerefeddin Amasya Dârüşşifası'nda on dört yıl hekimlik yapmış, Candaroğlu İsfendiyar Bey zamanında Kastamonu'ya gitmiştir. Muhtemelen eseri *Cerrâhiyyetü'l-Haniyye*'yi (*Cerrâhiyyetü'l-İlhâniyye* veya *Cerrâhiyye-i Haniyye*) sunmak üzere İstanbul'a gitmiştir. Sabuncuoğlu'nun bunun dışında tıp bilimine dair *Akrabadin Tercümesi* ve *Mücerrebnâme* adlı

1998), 36-39; Nesrin Çakmak-Engin Baysen, "Kavram Haritalarının Bilgi Arama Süreçlerinde Kullanılması", *Bilgi Dünyası* 14/2 (2013), 358.

¹² Süheyl Ünver, *Şerefeddin Sabuncuoğlu: Kitabul Cerrahiyyei İlhaniye (Cerrahnâme, 840-1465)* (İstanbul: Kenan Basımevi, 1939), 5; Nuran Yıldırım, "Sabuncuoğlu Şerefeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008) 35, 358;

eserleri bilinmektedir. Ölümü ve mezarı hakkında bilgi bulunmayan Sabuncuoğlu, son eseri diye bilinen *Mücerrebname*'yi yazdığı H. 873/ M. 1468-69'da 85 yaşında olduğunu söylemektedir. Amasya'da yaşaması ve eserlerini döneminin bilim dili olan Arapça yerine Türkçe kaleme alması onun yeterince tanınmamasının başlıca sebepleri kabul edilmektedir.¹³

Eseri yayına hazırlayan Mehmet Fatih Köksal ve Bünyamin Ayçiçeği, henüz ikinci bir nüshasına ulaşamadıkları eserin Sabuncuoğlu Şerefeddin'e aidiyeti konusunda destekleyici ve şüphe uyandırıcı bilgi ve kanaatlerini paylaşmıştır. Bilindiği kadarıyla bir tabip tarafından yazıldığı tespit edilen başka bir fütüvvetname bulunmamaktadır. Müellife ait şu ana dek tespit edilebilen tek fütüvvetname Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu Yz. A 6031 numarada kayıtlı risaleler mecmuası içerisinde yer almaktadır.¹⁴ Eser 1b ile 27b varakları arasında yer almaktadır.

Müellif, tarikat erbabının kendisinden şed kuşanmaya, manevi ve meslekî anlamda sülûka girişe, şeyh ve üstad edinmeye, ihvanlığın usûlüne, yolculuğun edeb ve erkânına dair bir eser yazması talebiyle bu risâleyi kaleme aldığı belirtilir. Eserde şeddin kaynağına dair menkıbeler ve şedd bağlama usûlü, Gadîr-i Hum hadisesi, helva yapma, şerbet içme, sofrâ çekme âdetleri, üstatlığın, şeyhliğin ve nakipliğin şartları gibi mevzular kimi zaman Hz. Peygamber (s.) dönemiyle irtibatlandırılarak çeşitli menkıbelerle nakledilmektedir.¹⁵

Şed sahiplerinin işledikleri takdirde şeddinin reddedileceği on beş kusur (şarap içmek, zina etmek, livatacılık, gammazlık, münafıklık, büyüklenmek, kötü kalplilik, hasetçilik, buğz etmek, yalancılık, sözünde durmamak, emanete hıyanet etmek, namahreme şehvet nazarıyla bakmak, başkasının aybını istemek ve aybını yüzüne vurmak, cimrilik) sayılır. Bunlardan bazılarının çeşitli ayet ve hadislerle dayanak getirilir. Şed kuşanması caiz olmayan on iki zümreden de bahsedilir. Bu zümreler ya da meslek erbabı şunlardır: Kâfirler, münafıklar, bid'at ehli, kâhinler ve münecimler, alkolikler, dellâkler, dellâller (reklâmcılar), cullahlar, kasaplar, cerrahlar, avcılar ve karaborsacılar.¹⁶

Eserin ilerleyen kısmını oluşturan soru cevap faslındaki sorular şunlardır:

¹³ Ünver, *Şerefeddin Sabuncuoğlu: Kitabul Cerrahiyye*, 5; Köksal-Ayçiçeği, "Takdim", 17.

¹⁴ Köksal-Ayçiçeği, "Takdim", 9, 18, 22.

¹⁵ Köksal-Ayçiçeği, "Takdim", 20-21.

¹⁶ Köksal-Ayçiçeği, "Takdim", 21.

1. Şed veya bel bağının bâtinî anlamı nedir?
2. Kardeş tutmanın mahiyeti ve dayanağı nedir?
3. Oğulun ata edinmesinin mahiyeti ve dayanağı nedir?
4. Suçlunun boynuna taş asmanın tarikattaki anlamı nedir?
5. Tercüman söylemenin dayanağı nedir?
6. Nakîbin su sunarken sağ ayağının başparmağını sol ayağının başparmağı üstüne koymasının sebebi nedir?
7. Babanın kendi oğluna şed bağlaması uygun mudur?
8. Yol atası edinmenin faydası nedir?
9. Mahfillerde yol erenlerinin kendi nefisleri hakkında tövbe etmeleri, birbirlerinde gönülleri kalmışsa helâlleşmek için şükraneler (ziyafet) vermeleri, üstadı, yol atası hakkında ve iki yol kardeşi için tertemiz ziyafet verip helâlleşmeleri, yol erenlerinin yolsuzluk edenleri günahlarına göre gereğince cezalandırıp günahlarına tövbe ettirmeleri, onların da tövbe edip kendilerini ahiret azabından kurtardıkları için ziyafetler vermeleri, o şükraneyi yiyenlerle helâlleşmeleri ve helvayı teraziyle paylaşmalarının sebebi nedir?
10. Mahfillerde helvâyı dağıtırken şeyhe, nakîbe, nîm-tarîke farklı pay verilmesinin sebebi nedir?
11. Fütüvvetde dellâklere şed yoktur hükmü vardır ama dellâklerin de şed kuşandıkları görülmektedir. Sebebi nedir?¹⁷

Sabuncuoğlu Şerefeddin'in eserinde kavramların kullanım sıklığı sayı itibarıyla şöyledir.¹⁸

TARİKAT	64
ERKÂN - ÂDÂB	30
HİZMET	23
ŞERİAT	19
HAL	14

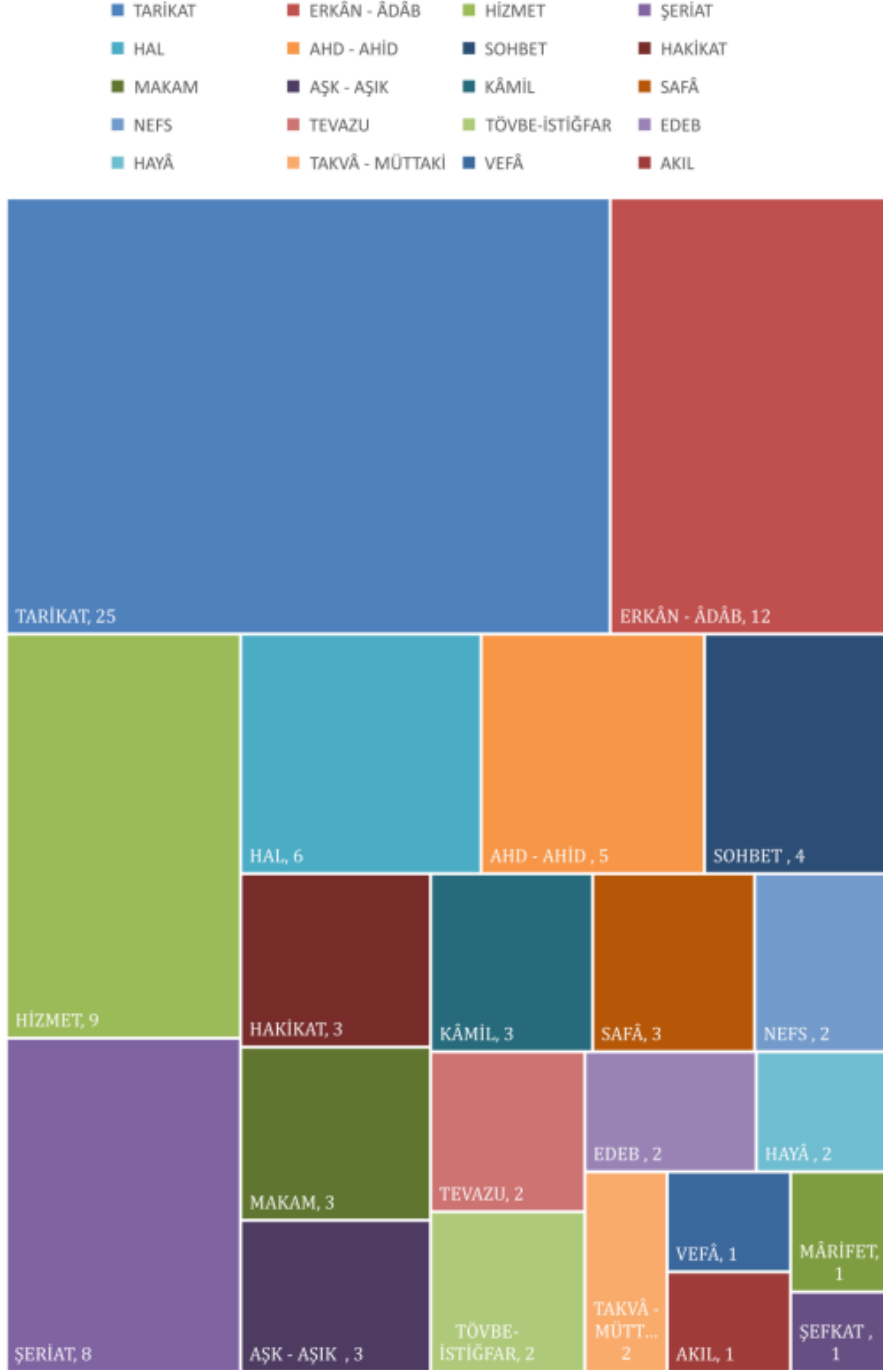
¹⁷ Köksal-Ayçiçeği, "Takdim", 22.

¹⁸ Kıyaslamaya imkân sunması açısından Sabuncuoğlu Şerefeddin fütüvvetnâmesindeki 22, Hoca Cân'da ise 24 kavramın kullanım sıklığı listede gösterilmiştir.

AHD - AHİD	13
SOHBET	11
HAKİKAT	8
MAKAM	8
AŞK - AŞIK	7
KÂMİL	7
SAFÂ	7
NEFS	6
TEVAZU	6
TÖVBE-İSTİĞFAR	6
HAYÂ	5
TAKVÂ - MÜTTAKİ	4
VEFÂ	4
AKIL	3
MÂRİFET	3
ŞEFKAT	3
MUHABBET	2

SABUNCUOĞLU ŞEREFEDDİN VE HOCA CÂN ÖRNEĞİ

Sabuncuoğlu Şerefeddin Kavram Kullanım Sıklığı Yüzdellik Değer Grafiği

Sabuncuoğlu Şerefeddin'den yaklaşık bir asır sonra kaleme alınmış bir diğer fütüvvetnâme müellifi Hoca Cân'dır.

2.2. Hoca Can

Eseri yayına hazırlayan Köksal ve Ayçiçeği, müellifin kimliğine dair eserinin sonunda yer verdiği Abbâs-ı Bursevî'den Hâce Cân ifadesi dışında bir malumata ulaşamadıklarını belirtmektedir. Buna göre Hoca Cân, Bursalı ve Abbas oğullarındandır. Eserinde müracaat ettiği kaynaklar arasında Ebussuûd Efendi'nin (1490-1574) fetvaları da yer almaktadır. Bu durum, müellifin dinî ilimlere vukûfiyeti yanında eserin XVI. yüzyılda yazıldığına da bir göstergesidir. Eski Anadolu Türkçesi dönemine dair çokça işaret XVI. yüzyıldan daha ileri bir dönemi tarihlemeyi pek mümkün kılmamaktadır.¹⁹

Hoca Cân Fütüvvetnâmesi'nin neşre esas alınan nüshası Millî Kütüphane'de Yz. A 870 numaradadır. Eserin tespit edilebilen diğer bir nüshası ise Türk Dil Kurumu Kütüphanesi A 332 numarada kayıtlıdır.²⁰ 147x95 - 123x70 mm ölçülerinde, 42 varak, her sayfada 11 satırdır.²¹

Çoğu fütüvvetnâmeler gibi bu eser de Hz. Âdem'in cennetten kovulması kıssasıyla başlamaktadır. Misk kokusunun kaynağı, koyuna verilen değer menkıbelerle anlatılır. Ahlâkî çıkarımlarda bulunulup mevzu debbağlık mesleğine getirilir. Tabaklık sanatının usûlü, ustanın çırağına mesleğini iyice öğretmesi gerektiği, çırağın da ustasının rızasını alması ve ona hakkını helal ettirmesi şartlarından söz edilir.²²

Müellif, Ebussuûd Efendinin fetvâları dışında Ebulleys Hemedânî'nin *Hâtemu'l-Esrâr*'ı ile *Tevârîh-i Kâmil*, *Tevârîh-i Manzûme*, *Tefsîr-i 'Uyûn, Tatar Han Tefsiri*, *Envâru'l-âşıkîn* ve *Şir'atü'l-İslâm* adlı eserlerden da yararlandığını belirtmektedir.²³

Hoca Cân'ın fütüvvetnâmesinde kavram kullanım sıklığı şöyledir

ÂDÂB-ERKAN	52
ŞERİAT	34

¹⁹ Köksal-Ayçiçeği, "Takdim", 151.

²⁰ Aynı yer.

²¹ Aynı yer.

²² Aynı eser, 153.

²³ Aynı eser, 154.

TARİKAT	31
HİZMET	27
AŞK-ÂŞIK	26
AHD	23
HAKİKAT	16
MAKAM	11
SOHBET	11
KÂMİL	11
ŞEFKAT	11
MAKAM	11
TEVBE ve İSTİĞFAR	10
VEFA	10
AHLÂK	9
MUHABBET	7
SAFÂ	7
MARİFET	7
HİKMET	7
TEVAZU	6
AKIL	6
HASET	5
NEFS	4
TAKVA	4
ŞEHVET	3

Hoca Cân Kavram Kullanım Sıklığı Yüzdelerik Değer Grafiği

■ ÂDÂB-ERKAN	■ ŞERİAT	■ TARİKAT	■ HİZMET
■ AŞK-ÂŞİK	■ AHD	■ HAKİKAT	■ MAKAM
■ SOHBET	■ KÂMİL	■ ŞEFKAT	■ MAKAM
■ TEVBE-İSTİĞFAR	■ VEFA	■ AHLÂK	■ MUHABBET
■ SAFÂ	■ MARİFET	■ HİKMET	■ TEVAZU

Sonuç

Fütüvvetnâmelerde övgüye değer davranış içeren kavramlara ağırlık verilirken yerilen davranışlara ait kavramlar sınırlı düzeyde kalmıştır. 26 varaklık Sabuncuoğlu Şerefeddin nüshasında en sık 20 kavrama 248 kez, 42 varaklık Hoca Cân Fütüvvetnâmesinde ise 333 kez yer verilmiştir. Fütüvvetnâmeler ortak konularına rağmen öne çıkardıkları kavramlar itibariyle birbirlerinden ayrılmaktadır.

İncelenen iki fütüvvetnâmede ilk dört kavram ortak olmasına rağmen kullanım sıklığı farklılaşmaktadır. XV. asır müellifi Sabuncuoğlu Şerefeddin'de tarikat, erkân-âdâb, hizmet, şeriat şeklinde bir kullanım tablosu yer alırken Hoca Cân'da âdâb-erkân, şeriat, tarikat, hizmet kavramları sıralamayı oluşturmaktadır.

Şeriat ve tarikat kelimelerindeki vurgu, hitab edilen kesimin mesleğindeki temel beklentidir. Kur'an'daki ölçünün doğru yapılması, dürüstlük üzerine vurguyu taşımaktadır. Ancak Sabuncuoğlu Şerefeddin'in eserini yazdığı dönem, Safevîliğin zamanla batınıliğe ya da tarikattan firkaya dönüşen karakterinin Osmanlı topraklarında genişleyen nüfuzuna karşı devletin Sünni çizgideki tarikatlara desteklediği bir evreye tekabül etmektedir. Dolayısıyla tarikat tanımının netleştirilme ihtiyacı söz konusudur. Manevi otoriteye teslimiyetin sınırları da bu kapsamda yer almaktadır. Safevîliğe karşı aynı silsilede buluşan Halvetîlik devlet tarafından özellikle desteklenirken Bektaşilik, Mevlevilik de yakın ilişki kurulan tarikatlar arasında yer almaktadır.

Hoca Cân döneminde âdâb-erkân birinci sıraya yerleşirken tarikat üçüncü sırada yer almaktadır. Siyasal anlamda Safevi tehlikesi kalmasa bile itikadi anlamda işari yorumun nerede bitip batınıliğin nerede başladığının tartışmalarının yaşandığı bir evredir. Nitekim dönemin önemli Halvetî temsilcileri arasında yer alan Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Marmaravî'den, tarikatlara itikadi açıdan kategorizasyonu istenmiş, devlet politikası buna göre belirlenmiştir. Hoca Cân'ın eserinde aşk ve muhabbet kavramlarına daha sık yer verilmesi de bu minvalde değerlendirilebilir. Zira bâtinî-ibâhî hareketlerin sıklıkla müracaat ettiği kavramlar arasında aşk ve muhabbet sıklıkla yer almaktadır.

Kavram haritası oluşturulurken sadece üst kavramların kullanım sıklığına yer vermek ilgili döneme dair net değerlendirmelerde tek başına yeterli veri sunmamaktadır. Bu manada kavramlar arası ilişkileri tanımlayan önermelere

ve alt kavramlara yönelik ilişkileri göstermeye dönük bağlantı çizgilerine yer verilmelidir. Diğer yandan her kavram haritasının özgünlüğü ve araştırmacının kendi zihinsel gerçekleriyle irtibatı dolayısıyla dönemin karakterini yansıdan diğer kaynaklarla desteklenmeyi gerektirmektedir. Bunun dışında konuya dair araştırmalarda

Daha kapsamlı bir çalışmayla tarama yapılan üst kavram sayısı artırılabilir. Böylece kavramlar arası ilişkileri tanımlayan önermelere ve alt kavramlara yönelik ilişkilere dönük bağlantılara yer verilmesi daha nitelikli verilere imkân sağlayacaktır.

Aynı döneme ait birden fazla eser üzerinden tarama yapılması daha isabetli sonuçlar ortaya çıkaracaktır.

Manzum eserin manzum, mensur eserin ise mensur tarzda kaleme alınmış olanlarla kıyaslanması daha isabetli sonuçlara ulaştıracaktır. Zira yine XV. asır müelliflerinden Tarsuslu Dâî'nin manzum fütüvvetnâmesi, Sabuncuoğlu Şerefeddin'e göre çok daha fazla oranda kavram çeşitliliğine sahiptir.

Netice itibarıyla kavram haritalaması, sosyal bilimlere dair çalışmalarda araştırmacıların başvuracağı bir yöntem olma potansiyelini haizdir. Araştırılan mevzunun daraltılmasında, daha kısa sürede sonuçlandırmada, isabetli sonuçlara varmada ve derinlemesine araştırmada kolaylık sağlayacak niteliktedir.

Kaynakça

- Akot, Bülent. *Tasavvufun 100'ü*. Ankara: OTTO Yayınları, 2017.
- Çakmak, Nesrin-Baysen, Engin. “Kavram Haritalarının Bilgi Arama Süreçlerinde Kullanılması”. *Bilgi Dünyası* 14/2 (2013), 359.
- Dervin, Brenda. “Sense-making theory and practice: an overview of user interests in knowledge seeking and use”. *Journal of Knowledge Management* 2/2 (01 Ocak 1998).
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı*. İstanbul: İTO Akademik Yayınları, 2011.
- Kazıcı, Ziya. “Ahîlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/540. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Köksal, M Fatih. *Manzum Fütüvvetnâme: Tarsuslu Dâî*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2019.
- Köksal, M. Fatih-Ayçiçeği, Bünyamin. “Takdim”, *İki Fütüvvetnâme: Sabuncuoğlu Şerefeddin Fütüvvetnâmesi, Hoca Cân Fütüvvetnâmesi*. Ankara: Esnaf, Sanatkârlar ve Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü Yayınları, 2020.
- Köksal, M. Fatih-Ayçiçeği, Bünyamin. “Takdim”, *Bursalı Hoca Cân Fütüvvetnâmesi*. Ankara: Esnaf, Sanatkârlar ve Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü Yayınları, 2020.
- Sülemî, Ebu Abdi'r-Rahman Muhammed İbn el-Hüseyn. *Tasavvufta Fütüvvet*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1977.
- Ünver, Süheyl. *Şerefeddin Sabuncuoğlu: Kitabul Cerrahiyyei İlhaniye (Cerrahnâme, 840-1465)*. İstanbul: Kenan Basımevi, 1939.
- Yıldırım, Nuran. “Sabuncuoğlu Şerefeddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/358. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

TARSUSLU DÂ'Î'NİN MANZUM FÛTÛVVETNÂME'SİNDE DİNÎ MUHTEVA

*Abdûlmecit İSLAMOĞLU**

Özet: Tarsuslu Dâ'î'nin 1475 yılında kaleme aldığı *Fütüvvetnâme*, 2359 beyitle Türk edebiyatının bilinen en hacimli manzum fütüvvetnâmesidir. Mesnevi nazım şekliyle yazılan bu âdâb ve erkân kitabı; fütüvvetin esaslarını, şartlarını ve ritüellerini ayrıntılarıyla açıklamanın yanı sıra eserin tamamına yansıyan dinî-tasavvufî muhtevasıyla da dikkat çekmektedir. Mesnevinin başında tevhîd, münâcât, na't, dört halife övgü şeklinde birer tür olarak karşımıza çıkan bu muhteva, *Fütüvvetnâme*'nin tamamı göz önüne alındığında din ve tasavvuf üst başlıkları altında incelenebilir. Bu itibarla çalışmamızda ele alınan başlıklar şu şekildedir: Din: Allah, Melekler, Kur'ân-ı Kerîm, peygamberler, âhiret ve ilgili mefhumlar, âyetler, hadisler, ibadetler, diğer dinî mefhumlar, dinî şahsiyetler. Tasavvuf: Tevhîd, tasavvufî mertebeler ve mefhumlar, tarîkat ve ilgili mefhumlar, bazı tipler.

Anahtar Kelimeler: Fütüvvet, Fütüvvetnâme, Ahilik, Tarsuslu Dâ'î, Din, Tasavvuf.

Religious Content in Verse Futuvvetname Written by Dâ'î of Tarsus

Abstract: Futuvvetname, written by Dâ'î of Tarsus in 1475, is the most voluminous verse futuvvetname known in Turkish literature with 2359 couplets. This book of etiquette and manners, written in masnavi verse; in addition to explaining the principles, conditions and rituals of futuwva in detail, it also draws attention with its religious-mystical content reflected throughout the work. This content, which appears at the beginning of the masnavi as tawhid, munacat, na't, and praise to the four caliphs, can be examined under the headings of religion and mysticism when the whole Futuvvetname is taken into account. The topics covered with this respect in our study are as follows: Religion: Allah, Angels, Qur'an, prophets, afterlife and related notions, verses, hadiths, worship, other religious notions, religious figures. Sufism: Tawhid, mystical ranks and notions, tariqa and related notions, some figures.

Keywords: Futuvvet, Futuvvetname, Ahi community, Dâ'î from Tarsus, Religion, Sufism.

* Prof. Dr., Ankara Ü. İlahiyat Fak., islamoglu@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3753-3690>

Giriş

Tarsuslu Dâ'î'nin 880/1475 yılında kaleme aldığı *Fütüvvetnâme*, Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış manzum bir fütüvvetnâmedir. 15. yüzyılda kaleme alınan bu eser, -başından ve sonundan eksik olmasına rağmen- 2359 beyitle, Türk edebiyatının bilinen en hacimli manzum fütüvvetnâmesidir.¹ Eser, yazıldığı dönem itibarıyla Türk dili açısından büyük değer taşıması, Ahilik ve Fütüvvet araştırmacıları için kaynak niteliğinde olmasının yanı sıra dinî-tasavvufî Türk edebiyatı açısından da incelenmeye değerdir. Dâ'î, mesnevisindeki âyet ve hadis iktibasları, kullandığı Arapça ifadeler ve dinî-tasavvufî literatüre dair müktesebatıyla dikkat çekmektedir. Eserde kullanılan dinî referanslar ya da daha geniş çerçevede ele alacak olursak dinî-tasavvufî muhteva, mesnevinin başında yer alan tevhîd, münâcât, na't, dört halifeye övgü kısımlarıyla sınırlı değildir. Esas konunun işlendiği; fütüvvetnâme, makasnâme, şednâme, uhuvvetnâme, helvâ, ahd gibi başlıklar altında da şair, söyleyişine kuvvet katmak, anlatımını delillendirmek vb. gayelerle âyet ve hadislere atıflarda bulunmakta, peygamberler, âhiret ve ilgili mefhumlar, ibadetler, dinî şahsiyetler, tasavvufî mertebeler ve tarikat ile ilgili bazı mefhumlara sıklıkla yer vermektedir. Bu minvalde Dâ'î, eserini yazarken kullandığı kaynakları Hz. Peygamber'in sünneti, meşâyih ve evliyânın sözleri şeklinde şöyle sıralamaktadır:

*Ba'zısı sünnetdir anıñ ey 'azîz
Kağısıdır sen anı eyle temîz
Ba'zî iğbâr-ı meşâyihdir anıñ
Ba'zî ef'âl-i meşâyihdir anıñ
Ba'zısın gördi hasen hem evliyâ
Ba'zısını işledi hem etkiyâ (261-263)²*

Ahilerin bağlılıklarını Hz. Ali vasıtasıyla Hz. Peygamber'e dayandırmaları, esnaf teşkilatının temel prensipleriyle tasavvufî düşünce ve ritüellerin adeta içiçe geçerek kaynaşması³, fütüvvetin peygamberlerden kalma bir ahlâk

¹ Eserin bilinen tek nüshası M. Fatih Köksal tarafından yayınlanmıştır. bk. M. Fatih Köksal, *Manzum Fütüvvetnâme-Tarsuslu Dâ'î* (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2019).

² Çalışmamızda beyitlerden sonra parantez içerisinde verdiğimiz bu rakamlar, M. Fatih Köksal tarafından hazırlanan *Manzum Fütüvvetnâme-Tarsuslu Dâ'î* isimli çalışmadaki beyit numaralarını göstermektedir.

³ Cemal Anadol, *Türk-İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991), 69-70.

yolu olarak kabulü⁴, şairimizin de eserinde işlediği hususlardandır. Fütüvvetin kadim ve şerefli bir ilim olduğunu söyleyen Dâ'î, fütüvvet ve din arasında kuvvetli bir bağ kurmakta, bu ilmi “ilm-i İlâh” olarak tanımlamaktadır:

*Bu fütüvvet 'ilmidir 'ilm-i temîz
Her ki 'âmil olsa ol olur 'azîz
Bu fütüvvet 'ilmidir 'ilm-i şerîf
Dîni olmaz 'âmil olanıñ za 'îf
Bu fütüvvet 'ilmidir 'ilm-i kadîm
Bilmez anıñ kıymetini her le 'îm
Bu fütüvvet 'ilmidir 'ilm-i İlâh
Anlaymaz anı her ehl-i günah (1407-1410)*

Fütüvvet yoluna, tasavvufta manevi yokluğun en ileri derecesi olarak kabul edilen meskenetle⁵ erişilebilir. Dedikodudan uzak kalanların oturabileceği bir “Hudâ sofrası”dır bu:

*Meskenetden bildiler bu yolu bil
Yola varmaz kimde vardır kâl u kâl
Bu Hudâ sofrasıdır bil ey ahi
Hem 'Alî sofrası hem Cömerd dahı (1418-1419)*

Dâ'î'nin -fütüvvet geleneğine de uygun bir şekilde- dine bakış açısını özetleyen

*Tañrı birdür bilürim Aḥmed nebî
İderem kim hem veliyullâh 'Alî (1941)*

beyti, mesnevi boyunca şairin mihver edindiği bir anlam dünyasına da işaret etmektedir. Şairin Hallâc-ı Mansûr'dan bahsederken, olayları zahiri açıdan değerlendirerek özüne inmemeyi ifade etmek üzere “şeriat taşı” ifadesini olumsuz bir bağlam içerisinde kullanması da, durduğu yeri tayin adına önemlidir. Şair, lafza değil manaya, şekle değil öze önem verilmesi gerektiğini şöyle belirtir:

Atdular cümle şerî'at taşını

⁴ Süleyman Ateş, *Tasavvufta Fütüvvet* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1977), 4.

⁵ Abdülbâki Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2004), 221.

Kimi gevdesin urur kim başını (2246)

Giriş sadedindeki bu bilgilerden sonra, mesnevide yer alan dinî muhtevayı, “din” ve “tasavvuf” ana başlıkları altında şu şekilde sunabiliriz:

A. Din

1. Allah

Fütüvvetnâme'nin 1-57. beyitleri Cenâb-ı Hakk'ın varlığından ve birliğinden bahseden bir tevhîd, 58-96. beyitleri ise Allah'ın azameti karşısında şairin yakarıшта bulunduğu münâcât niteliğinde bir bölümdür. Şair mesnevinin tamamında Yüce Allah'ı; Ahad, Alîm, Bâkî, Celîl, Ferd, Gaffâru'z-zünûb, Gafûr, Ganî, Hak, Halîm, Hay, Hudâ, Hudâvend, İlâh, Kadîm, Kerîm, Keş-şâfü'l-Kürûb, Lâ-yezâl, Lem-yezel, Mabûd, Müşemmir, Pâdişâh, Rabbu'l-âlemîn, Rahîm, Rahmân, Samed, Settâru'l-uyûb, Şekûr, Tanrı, Vâhid isim ve sıfatlarıyla anmıştır.

Her işte olduğu gibi, makası ele aldığında da ahi Allah'ın adını anmalı, işine O'nu yücelterek başlamalıdır:

*Çün maķas ala ahi saĝ eline
Getüre Tañrı'niñ adın diline
Diye “bismillâhi ekber” haķ-durur
Böyle sözi söyleyenler çoķ-durur (579-580)*

Mesnevide Cenâb-ı Hakk'ın güç ve kuvveti anlatılırken çarpıcı ifadeler kullanılmıştır. Yüce Yaratıcı kuru taştan sular akıtan, dikenden güller bitirendir. Bir kulu sultan, sultanı ise kul eyleyen yine O'dur. Kâinatı yoktan var eden, topraktan altın çıkaran, arıdan bal üreten, yeryüzünü ve gökyüzünü marmur kılan Allah'tır:

*Κuru taşdan akıdan âb-ı revân
Hâr içinde bitüren heb gülsitân
Nârı gülşen eyledi hem hârı gül
Κuli sulţân eyler ü sulţânı kul (7-8)
Toprak içre bitürir altun gümüş
Arı bal eyler virir şekker kamış (11)
Ey 'ademden 'âlemi tcâd iden
'Arş u kürsî yir ü gök âbâd iden (62)
Fazlıñ ile yoķları var eylediñ*

Yağın itdiñ kendüñe yâr eyledin (88)

Dâ'î, Cenâb-ı Hakk'ın Gaffâr ve Settâr oluşunu vurguladıktan sonra okuyucuya dönmekte ve kurtuluşa ermek için insanların da bu sıfatlarla sıfatlanması gerektiğini söylemektedir. Şu hâlde Yüce Allah'ın esması fütüvvet ehli için yol gösterici konumundadır. Settâr ve Gaffâr olan Allah'ın kulları da günahları örtmesini bilmeli, affedici olmalıdır. İnsanlara sert davranmamalı, her hatayı görmekten vazgeçmeli, kötü sözden, haddi aşan davranışlardan sakınmalıdır:

*Ya 'nî sen de olasın Settâr-şıfat
Ola kim 'afv ide ol Ğaffâr-şıfat
Eliñ ile kimseyi urmayasın
Görür iken gözleriñ görmeyesin
Gördüğüñi etegiñle örtesin
Görmediñ gibi gidesin yortasın
Kes eliñi kes ayağıñ kes başıñ
Dervîş iseñ gördüğüñle yok işiñ
Diliñ ile kimseye fağş söyleme
Kimse üstine fužüllük eyleme (509-513)*

Şair, mesnevinin bir başka yerinde de yine benzer ifadeler kullanarak fütüvvet ehline seslenir. O, Settâru'l-uyûb ise, biz de kusurları görmezden gelebilmeliyiz. Cömert olan Allah'ın kulları da cömert olmalı; Gaffâr'ın kulları affedebilmelidir:

*Çünkü adı oldu Settâru'l-'uyûb
Bir adı hem dağı Keşşâfu'l-kürûb
Setr idesin sen de 'aybın kimseniñ
Göresin pes kendü 'aybıñı seniñ
Bir adı dağı Cömerd'[d]ir ey ağı
Ol adı-la hem-şıfat ol sen dağı
Bir adı Ğaffâr bağışlar günâh
Sen dağı 'afv idüben eyle penâh
Kimseniñ 'aybın gözetme səni gör
Küllî 'aybı setr iden sulţanı gör
Kendi 'aybıñ keşf ola dāyım saña
Kendüñi gör gözlemegil dört yana (1190-1195)*

2. Melekler

Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde inanç esasları arasında sayılan ve nurani varlıklar olan melekler *Fütüvvetnâme*'de Hz. Peygamber'e salavat getirmele-riyle söz konusu edilir. "Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selam edin."⁶ mealindeki âyete de telmihte bulunan Dâ'î şöyle der:

*Çün şalavât getüre ins ü melek
Ümmet iseñ sen dañı virmeñ gerek (434)
Ol melekler çok şalât-ı zâkiyât
Çıgrışup diler şalât-ı tayyibât (452)*

Mesnevinin bir başka yerinde ise meleklerden "gök ehli" olarak bahsedilmekte ve Hz. Peygamber'i gören meleklerin onu çok beğenerek takdir ettikleri dile getirilmektedir:

*Cümle gök ehli görüben geldiler
Heb melekler cümle hayrân kaldılar (437)*

Tarsuslu Dâ'î'nin *Fütüvvetnâme*'sinde meleklerden Cebrâîl, Rıdvân ve Münker-Nekir'in adları geçmektedir.

2.1. Cebrâîl

Dört büyük melekten en önemlisi olan Cebrâîl (a.s.) Cenâb-ı Hak'tan aldığı emirleri meleklerle ve peygamberlere ulaştırarak bir elçidir. Kur'ân'da kendisinden "değerli" ve "arşın sahibi Allah katında güçlü ve itibarlı"⁷ şeklinde bahsedilen Cebrâîl, *Fütüvvetnâme*'de de Allah'tan aldığı emir ve haberleri Hz. Peygamber'e ulaştırması yönüyle söz konusu edilmiştir. Dâ'î, Cebrâîl'den (a.s.) bahsederken onu Kur'ân'da geçen "Emîn"⁸ sıfatıyla anmaya da özen göstermiştir⁹:

⁶ el-Ahzâb 33/56. Bu çalışmada verdiğimiz âyet mealleri için bk. *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006).

⁷ et-Tekvîr 81/19-21.

⁸ "Şüphesiz bu Kur'an, âlemlerin Rabbi'nin indirmesidir. Uyarıcılardan olası diye onu güvenilir Ruh (Cebrail) [er-Rûhu'l-Emîn] senin kalbine apaçık Arapça bir dil ile indirmiştir." eş-Şuarâ 26/192-195.

⁹ Dâ'î'nin *Fütüvvetnâme*'sinde Cebrâîl'in (a.s.) "Emîn" sıfatıyla anıldığı diğer beyitler için bk. 446, 448, 483, 515, 522. beyitler.

*Geldi Cebrâ'îl selâmı getirür
Haqq'ıñ emri neyse anı yittürür (421)
Nâzil oldı anda Cebrâ'îl Emîn
Haq Resûli anda şād oldı hemîn (361)
Nûrı gördi anda Cibrîl-i Emîn
Şükr idüben yüz yire kodı hemîn (442)*

2.2. Rıdvân

Cennet meleği olan Rıdvân, mesnevide “cennetin hazinedarı” olarak tanımlanmakta, cennetin kapıcısı olarak kendisinden cennet (kapıların)ı açması istenmektedir:

*Var digil Rıdvâna açsun cenneti
Çün başın halk ide 'âlem rahmeti
Zeyn itsün haznedârı cennetiñ
Açalım biz kapusını rahmetiñ (375-376)*

Bir başka yerde ise kelime, “ravza-i Rıdvân” tamlaması içerisinde cennet yerine kullanılmıştır:

*Ravza-i Rıdvân içinde hürîler
Oynasun kim tuta düşmen burılar (380)*

2.3. Münker-Nekir

Ölümden sonra insanları sorguya çekecek olan Münker-Nekir, eserde sadece bir yerde geçmektedir. Şair, öldükten sonraki sorgu-sual esnasında doğru cevaplar verebilmek için Yüce Allah'tan niyazda bulunmakta, Münker-Nekir'in sorularına cevap verebilmeyi kolaylaştırması için dua etmektedir:

*Hem bize Münker Nekir itse su'âl
Kim cevâbın virmege ola mecâl
Dilümüze sen cevâbı kolay it
Ol melek kıllarıña di yüri git (1367-1368)*

3. Kur'ân-ı Kerîm

Fütüvvetnâme'de kutsal kitaplardan sadece Kur'ân-ı Kerîm'in adı geçmektedir. Hz. Peygamber'e nazil olması ve hicretin 6. yılında ashabın Hudeybiye'de Hz. Peygamber'le yaptıkları "bey'atü'r-rıdvân"¹⁰ haber vermesiyle ilgili beyitler şu şekildedir:

*Nâzil olan aña Kur'ân hakkı-çün
Dağı gösterdiği bürhân hakkı-çün (101)*

*'Ahdî viridi anlara tahte'ş-şecer
Kur'ân içre Hakk bize viridi haber (1321)*

4. Peygamberler

Peygamberler, Allah'tan vahiy yoluyla aldıkları bilgileri ve emirleri tebliğ etmekle görevli kimselerdir. *Fütüvvetnâme*'de bu nitelikteki kimseleri tanımlamak üzere nebî, enbiyâ, mürsel ve peygamber kavramları kullanılmıştır:

*Bilesin dağı muqaddemdir nebî
Hem nebîden bil mu'ahhardır velî (1940)
Enbiyânî izine siz gidesiz
Dağı halkullâha şefkat idesiz (832)*

*Ahmed-i mürsel anı itdi halîl
Evlîyâyâ hem o olmuşdur delîl (198)
Hayderî ol Hayderî ol Hayderî
Hayderî olan bulur peygamberi (864)*

Bir başka yerde ise şair, fütüvvete intisapta ilk basamak olarak kabul edilen ve fütüvvet geleneğinde önemli bir yeri olan tıraş,¹¹ peygamberlerin sünneti olarak tanımlar:

*Kaşr-ı mûy itmek maqasdır bil anı
Al maqâsın kim ağı tutsa seni*

¹⁰ İlgili âyet için bk. "Sana bîat edenler ancak Allah'a bîat etmiş olurlar. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah'a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir." el-Fetih 48/10.

¹¹ Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler Üzerine Bir İnceleme* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998), 150.

*Sünnetidür enbiyâniñ bu maķas
Şaçını ķaşr ide kim ide heves (566-568)*

4.1. Hz. Muhammed

Dinî-tasavvufî sahada şiir yazan hemen her şair gibi Tarsuslu Dâi'î de, Yüce Allah tarafından övülen Hz. Peygamber'i methetmeyi bir vazife olarak kabul etmiş ve 97-152. beyitleri "Der-Na't-i Şerîf-i Hâzret-i Seyyidi'l-Mürselîn Şallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve Sellem" başlığıyla Peygamberimizin övgüsüne ayırmıştır. Şair, Hz. Peygamber'i Muhammed, Mustafa, Ahmed isimlerinin yanı sıra Habîb, Habîbullâh, Resûl, Resûlullâh, Cihân Fahrî, Şems-i Saâdet, Şefîu'l-Müznibîn, Rahmeten li'l-âlemîn gibi isim, sıfat ve terkiplerle de anmıştır:

*Ķıldıñ anı sen şeft'u'l-müznibîn
Didiñ aña "rahmeten li'l-âlemîn" (141)
Ol Habîb'iñ hürmetine adına
Yakma bizi sen cehennem odına (150)
Gösterivir göñlime dîni uşul
Ķalma 'ışyanuma benüm yâ Resûl (151)*

Şairin Hz. Peygamber sevgisi/övgüsü, yukarıda başlığını verdiğimiz na't türünde yazdığı bölümün dışında, eserin tamamına yayılan çeşitli beyitlerde de görülür. Kendisine Kur'an'ın nazil olması (101), Cenâb-ı Hakk'ı hamdetmeye verdiği önem (55), namaz ve niyazı (104), sıkça oruç tutması (103), fakr ile fahr etmesi (105), Miraç mucizesi (106), ayı ikiye ayırması (100), bey'atü'r-rıdvânı (116), bütün kâinatın onun hürmetine yaratılması (419) *Fütüvvetnâme*'de işlenen konulardan bazılarıdır.

Dâ'î'nin Yüce Allah'a yalvarış ihtiva eden bir beytinde "nübüvvet" ve "fütüvvet"i aynı beyit içerisinde kullanarak Hz. Peygamber'e izafe etmesi:

*Aña virdügiñ nübüvvet hakkı-çün
Anıñ itdügi fütüvvet hakkı-çün (116)*

Fütüvvet erkânının önemli öğelerinden olan şedd kuşanma, seccade vb. başta olmak üzere çeşitli unsurları Hz. Peygamber'e dayandırması/onunla ilişkilendirmesi de şairin eserin ana konusu çerçevesinde Peygamberimize sıklıkla göndermede bulunduğu örnekler olarak karşımıza çıkar:

*Şorsalar saña Resûl'iñ bilini
Bağlayan kim gösteren kim yolını*

*Bağladı c kişi bilin Cebrā`ıl
Ādem  AĞmed`dr İbrāhım Đalıl (1053-1054)*

*Bilesin seccādeyi kimden kime
Kim kime virdi bugün degdi kime
Şeddi kimdir kuşanan kim kuŐadan
Añlasun başa yiğit her gŐeden (739-740)
Bir gün oturmuş-ıdı tenhā zi
Geldi Cebrā`ıl anı gördi gzi
Didi yā AĞmed vaŐıyyet eylegil
Ne dir iseñ hem `Alı`ye sylegil (745-746)*

Ftvvetnāme didaktik tarzda, öğretici bir gayeye matuf olarak yazılmakla beraber, özellikle bazı bölümlerde iğten ve duygu dolu bir anlatım göze çarpmaktadır. Şairin istiŐfā kabilinden yazdığı; Hz. Peygamber`in methedilerek Őefaatinin talep edildiği aşağıdaki beyitler buna örnek olarak gösterilebilir:

*Őnki AĞmed`dr bize pŐt  penāh
Olsa ne gŐŐa bize yüz biñ günāh
AĐmed`iñ yüzi Şuyı-Çn ey Đudā
İtdĞim ile baña kılma cezā
Ol Đabıb`iñ yüzi Şuyı Đakķı-Çn
Dağı anıñ grklı hyı Đakķı-Çn (97-99)
Sen Őefı`it AĞmed`i biz `aŐıye
Mcrim  yüzi Đara v kāŐıye (126)
Ol-durur Şems-i sa`ādet MuŐtaŐā
`AŐıye kılın Őefā`at MuŐtaŐā
İtdi tekmıl-i emānet MuŐtaŐā
Kıldı ervāha imāmet MuŐtaŐā
`Āleme Đak virdi rahmet MuŐtaŐā
Szleridir ħ`ān-ı rahmet MuŐtaŐā (1128-130)*

4.2. Hz. Ādem

İlk insan ve ilk peygamber olan Ādem (a.s.) beyitlerde; Allah`ın ruhundan ona üflemesi, onu saygıdeğer ve hürmete layık kılması, tüm yaratılmıŐların onun ve onun Şahsında bütün insanlığın emir ve itaati altına verilmesi, meleklerin ona secde etmesi (132-134. beyitler), cennette türlü nimetler iÇerisinde yaŐarken Allah`ın koyduğu yasağı ŐiĐnemesi ve piŐman olması, dünyaya indirilmesi ve orada Çok uzun yıllar ağlayarak piŐmanlıĐını ifadesi (1522-1524. beyitler) vb. yönleriyle ele alınmıştır:

*Ey 'anâşırdan yaradan Âdem'i
Nefh-i rûh idüp aña üren demi
Ey mükerrem eyleyen ol Âdem'i
Âdem'e kılan musahhar 'âlemi (63-64)
Âdem ol-demde ki cennetde idi
Yer içerde dürlü ni 'metde idi
Emrini Hak'ın şıdı buğday yidi
Çok peşimân yidi şoñra vay yidi (1164-1165)*

Dâ'î eserinin muhtelif yerlerinde olduğu üzere, Hz. Âdem kıssasını anlatırken salt bir aktarım yapmakla yetinmemiş, kıssadan hisse çıkarma derdiyle fütüvvet ehline seslenmeyi ihmal etmemiştir. Ahiler, yaptıkları hataların kendilerinden kaynaklandığını kabul etmeli, suçu dışarıda değil bizzat kendilerinde aramalı, eksikliklerini bilerek bağışlanmaları için Çalab'a yalvarmalıdırlar. Tıpkı Hz. Âdem'in yaptığı gibi...:

*Nefsine bıraktı çün Âdem şuçu
Didi yâ Rab sen ulusun ben kiçi
Anıñ-içün Hak anı 'afv eyledi
Rağmeti h'ânıyla anı toyladı
İtdüğini sen de nefsiñden bilüp
Ağlayasın dâ'imâ miskîn olup
Sen dahı eksigiñi bil ey ağı
Yarlıgaya Hak Çalab seni dahı (2078-2081)*

Şair, “uhuvvet”ten (1344-1348. beyitler) ve Ahiliğin önemli ritüellerinden olan “helva”dan (1352-1355. beyitler) bahsederken bunların temellerini Cebrâîl (a.s.) vasıtasıyla Hz. Âdem'e dayandırmaktadır. Tıpkı bu ikisi gibi, fütüvvet ehlinin şiarı olan ve yiğidin hayatında tam bir dönüm noktası olan şed de, fütüvvet erbâbı arasındaki itikada göre bizzat Cebrâîl vasıtasıyla Çâr-pîr (Âdem, Nuh, İbrahim ve Hz. Muhammed)'e getirilmiş ve kuşatılmıştır. Şed bu yönüyle kudsî bir özelliğe sahiptir.¹² Dâ'î de gelenekteki bu anlayışa eserinde yer vermiş, Cebrâîl'in önce Hz. Âdem'e ve Hz. İbrahim'e, sonrasında ise bir Miraç gecesi Peygamberimize şed kuşattığını şu beyitlerle ifade etmiştir:

*Şedd Âdem şeddidür ki Cebra'îl
Evvelâ kuşatdı aña öyle bil
Dahı İbrâhîm Halîl'e bağladı
Kuşadınca anı bile ağladı*

¹² Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler Üzerine Bir İnceleme*, 177.

*Kuşanuban ev yapısardur Halîl
'Afv ide heb aña gelëni Celîl
Bil ki şedden bu durur maqşûdımız
Kim kuşandı anı ol maħbûbımız
Ol ridâdur kim kuşatdı Cebra'îl
Anı mi 'râc gicesinde öyle bil (1324-1328)*

4.3. Hz. Nûh

Hz. Nûh, *Fütüvvetnâme*'de sadece bir yerde geçmektedir. Şair, Hz. Âdem ve Havva'nın cennetten çıkarılmaları bahsini işlerken, "şedd-i re'sî" olarak nitelendirdiği kuşağı Cebrâîl'in beline bağladığını söylemiş, devamında ise yine aynı bağlamda Hz. Nûh, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'e yer vermiştir:

*Daħı Nûh'ın ayağına Cebra'îl
Bağladı pâyendeyi sen öyle bil (1177)*

4.4. Hz. İbrahim

Dâ'î'nin, fütüvvet geleneğinde "çâr-pîr"den biri olarak kabul edilen Hz. İbrahim'e geniş yer verdiği görülür. Fütüvvet erkânındaki pek çok ritüelin kendisine dayandırıldığı Hz. İbrahim; tevhit arayışındaki durakları, Nemrutla olan mücadelesi, putları kırması, ateşe atılması, Allah'ın emriyle ateşin ona zarar vermemesi, cömertliği, açları doyurması, Kâbe'yi inşa etmesi vb. yönleriyle konu edilmiştir:

*Taşra çıkdı gice yıldızlar görür
Tañrı büyügi diyü hayrân kalur
Yıldıza bakar iken gördi kamer
Bu büyükdir Tañrı bu ola meğer (1732-1733)*

*'Ahd ideniñ biri İbrâhîm Halîl
Ka'be'yi yab diyü emr itdi Celîl
Ka'be'yi yaptı Halîl oldı temâm
Arkasın dîvâra virdi ol imâm (1294-1295)*

Şairin Hz. İbrahim'in Kâbe'yi inşa sürecinde Cebrâîl (a.s.) ile olan karşılıklı konuşmalarına yer verdiği bölüm de zikre değerdir. Hz. İbrahim, insanların tavaf etmeleri için Kâbe'yi inşa ettiğini söylediğinde Cebrâîl (a.s.) ona, aç insanları doyurmanın, üstünde elbisesi olmayanları giydirmenin bundan daha faziletli olduğunu söylemiştir. İnsana yapılan hizmet, bunun dışındaki

her şeyden elbette üstündür. Kâbe, Âzer oğlu İbrahim tarafından yapılan taş-
tan bir yapı iken, gönül ululuk ve celâl sahibi olan Allah'ın nazargâhıdır:

*Ka 'be yaptım didi kılsunlar tavâf
Ben bu zahmetleri şanmazam güzâf
Cebra'ıl aña didi kim ey Halîl
Ac toyurmağ yigdir andan öyle bil
Ac toyurğul yâ ho yalnızcağ tonat
Hazret'e açmağlığa oldur kanat
Didi İbrâhîm aña kim yâ ağı
Bu ikisi yig mi bu evden dağı
Cehd idüben ben bunu yaptım kavî
Bu tavâf için ola Tañrı evi
Didi kim âdem-durur bünyâd-ı Hağ
Sen aña bağ kendi bünyâdına bağ
Bunu sen yaptın bilürsin yâ Halîl
Âdemiñ hod urdı bünyâdın Celîl
Çün bilürsin Tañrı halk itdi seni
Tañrı bünyâdı kanı seniñ kanı
Ac toyurup gönül ele alasın
Yoğsa bu zahmet içinde kalasın
Hacc-ı ekberdir gönül eyle tavâf
Âdemîyi ey Halîl şanma güzâf (1299-1307)*

4.5. Hz. İsmail

Fütüvvetnâme'de Hz. İsmail'den, Cebrâîl'in (a.s.) Hz. İbrahim'e bir oğlu
olacağını müjdelemesi bağlamında söz edilmektedir¹³:

*Bu ta 'âmı sen bilürsin yimeziz
Muştıçıyuz saña yatlu dimeziz
Hağ te 'âlâ saña bir oğlan vire
Emriñe münkâd ola dâyim tura
Viresin adını İsmâ'ıl anıñ
Ol ola hem münis ü yarıñ senin (1754-1756)*

¹³ Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrahim'in -Fütüvvetnâme'de söylendiği şekilde Hz. İsmail
ile değil- Hz. İshak ile müjdelendiği geçmektedir. bk. "İbrahim'in karısı ayakta idi.
(Bu sözleri duyunca) güldü. Ona da İshak'ı müjdeledik; İshak'ın arkasından da
Yakûb'u." Hûd 11/71.

4.6. Hz. Ysuf

Kur'n'ın Ysuf Sresinde "ahsen'l-kasas/kıssaların en güzeli"¹⁴ olarak nitelendirilen Hz. Ysuf'un kıssası, *Ftvvetnme*'de de kendisine yer bulmuştur:

*Ol ki buyurdu ana ahsen kaşaş
Dinler isen klmaya gnlnde paş
Ahsenidir kışşaları didi Hk
Şz işit gşşaları oda yak (1783-1786)*

Mesnevide Hz. Ysuf; yüz ve gönül güzelliği, Kur'n'da kendisinden "fet" olarak bahsedilmesi,¹⁵ babası Hz. Yakup'un onun için ağlaması, zinadan uzak kalması, iffeti vb. yönleriyle alınmıştır. Şair, Hz. Ysuf'un kıssasını anlatırken fütüvvet ehline seslenmeye devam etmektedir. Buna göre ehl-i fütüvvet Hz. Ysuf gibi zinadan korunmalı; eli, dili, iş, yolu pak olmalıdır. Ftvvetli kimse, paklarla hem-hl olmalıdır:

*Kaçdı Ysuf etegi yırtıldı çn
Sen bu işin aşlını bildindi çn
Pk idi Ysuf zin klmez idi
Hem zin iden ile olmaz idi
Aı gerek kim zindan pk ola
Hşr içinde yriye b-bk ola
Kim fet lafz-la ol da aula
Olmaya kim aı yolun yaula
Eli pk ola v dili pk ola
İş pk ola v yolu pk ola
Yürümeye yol eri n-pk ile
Şhbeti her demde ola pk ile (1855-1860)¹⁶*

4.7. Hz. Ms

Eserde Hz. Musa; bedenini kimseye göstermemesi ve devamında meydana gelen bazı olaylar, kırk yıl kavmi ile çölde yaşaması, çöl hayatı boyunca kendilerine bildircin ve kudret helvası verilmesi, Hz. Hızır ile olan seyahatleri,

¹⁴ Ysuf 12/3.

¹⁵ Ysuf 12/30.

¹⁶ Konuyla ilgili olarak ayrıca bk. 2007-2010. beyitler.

Cenâb-ı Hak ile aracısız konuşarak vahiy alması (Kelîmullâh) vb. özellikleri ile konu edilmiştir:

*Ol zamân Mûsâ nebî yol azdıdı
Tih şahrâsında kırk yıl gezdidi
Gezdi ol şahrâda üç yüz er-ile
Yürüdi kırk yıl bu deñlü câr-ile
Her kaçan kim acıgalar anlara
Menn ü selvâ gönderür Hağ bunlara (1250-1252)*

4.8. Hz. Harun

Fütüvvetnâme'de Hz. Harun'un adının geçtiği tek yerde, onun Hz. Mûsâ'nın kardeşi olduğu belirtilmektedir:

*Nitekim Mûsâ vü Hârûn bir idi
İkisi kardaş idi hem-şîr idi (970)*

5. Âhiret ve İlgili Mefhumlar

5.1. Âhiret

İslâm inancının temel konularından biri olan âhiret inancı, *Fütüvvetnâme*'de de kendisine yer bulur. Dâ'î'ye göre varlığından geçerek fenâ makamına eren, dünyaya hoşgörü içerisinde bakabilen kişi âhirette rahat edecektir. Bu dünyada yapılan iyilikler, âhirete hazırlık olarak görülmelidir:

*Dünyâ için idesiz musâmihat
Kim şefâ'at bulasız der-âhiret (833)*

*Derd odıyla özini kılan fenâ
Âhiretde görmeye renc ü 'inâ (30)*

5.2. Kıyamet

İnsanların dirilip mezarlarından kalkarak Allah'ın huzurunda duracakları gün olan kıyamet, İslâm inancının temel esaslarından birini teşkil etmektedir. Şairimiz, yapılan iyilik ve kötülüklerin değerlendirileceği manevi bir terazi-den bahsetmekte, kıyamet günü herkesin yapıp ettiklerinin karşılığını eksiksiz bir şekilde göreceğini söyleyerek uyarıda bulunmaktadır:

*Çn kıyāmet güni mzān krla
Her kişini hayr u şerri şorla
Bir kişini zerre mkdāri sevāb
Eksik olsa msteħaķķ olur ‘azāb (892-893)*

5.3. Sırāt

Sırāt, mahşer gününde cehennem üzerinde kurulu olan, Müslümanların kolayca geçerek cennete girecekleri, kāfirlerin ise üzerinden cehenneme d-
şecekleri bir köprüdür. şairimiz sırāt üzerinden, Cenāb-ı Hakk’ı anarak ko-
layca geçebilmeyi niyaz etmektedir:

*Hem řırāt üzre şaşırma ayağım
Gier iken zkri ola tayağım (1371)*

5.4. Cennet

Ehl-i imanın mükafat göreceği yer olan cennet *Ftvvetnāme*’de iimi
Çok hoş ve tatlı bir su olan selsebl (381), yine cennetteki bir su olan Kevser
(381), Kur’ān bir ifade olan ve cennetin en yüksek mevkiine veya değişik
yerlerinin tamamına verilen ad¹⁷ olan Adn (382), Kur’ān’da iki yerde geçen
Firdevs (382), cennet ağacı olan Tbā (383, 394, 395), cennet hizmetkārları
olan hr ve gilmān (378, 379, 383, 906), cennet için kullanılan ve huzur yeri
anlamına gelen Dāru’s-selām (388) vb. mefhumlarla birlikte ele alınmıştır.
şair, Yüce Allah’tan cennete kabul edilmeyi, orada Cemālullāhla müşerref ol-
mayı, Peygamberimize komşu olup dostlarıyla mutluluk içerisinde beraber ol-
mayı dilemektedir:

*Cennet içre Aħmed ile hem-civār
Eyleyivir cümle bā-yār u diyār
Toyla ddār ile anda bizi
Yā İlāh sen ķabl it bu sözi
Biz de ddār ile řād olavuz
Dostlarıla oynayavuz glevz (1372-1374)*

¹⁷ Yusuf şevki Yavuz, “Adn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/390.

5.5. Cehennem

Fütüvvetnâme'de kâfirlerin ve günahkâr kulların âhirette cezalandırılacağı yerle ilgili olarak cehennem ve tamu kelimeleri kullanılmıştır. Cenâb-ı Hakk'ın rahmetini umanların cehennem ateşinde yanmayacakları (481), cehenneme girmemek için bir şeyhe tâbi olmak gerektiği (563), ahilerin cehenneme değil cennete layık oldukları (943), Allah'ın, velî kullarına karşı çıkarları cehenneme koyacağı (2124) mesnevîde bu çerçevede işlenen konulardandır:

*Saňa ne lâyıķ cehennem ey aķı
Cennete giden ile git sen daķı (943)*

6. Âyetler

Dinî-tasavvufî Türk edebiyatının en önemli kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'dir.¹⁸ Bu itibarla şair ve yazarlar; manayı kuvvetlendirmek, görüşlerini delillendirmek ve sözlerini tezyin amacıyla¹⁹ âyetlere sıklıkla müracaat etmişlerdir. Burada Kur'ân'ın dinî hükümlerin en önemli kaynağı olmasının yanında, ahlâkî değer ve prensiplerin de kendisinden çıkarıldığı bir kaynak olduğunun altını çizmekte fayda vardır. *Fütüvvetnâme*'ye bu açıdan bakıldığında en önemli kaynaklarından birisinin Kur'ân-ı Kerîm olduğu görülür. Eserde Kur'ân'dan yapılan alıntılar tam, nâkıs ya da mana itibarıyla iktibas şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Lafzen yapılan iktibaslara: “küllü şey'in hâlik illâ vechehû” (16), “kerremnâ”, “alleme'l-esmâ” (65), “kâbe kavseyn”, “ednâ” “denâ”, “fe tedellâ” (114), “rahmeten li'l-âlemîn” (141), “câhidü fi'llâh”, “innâ fetahnâ” (357), “berden selâm” (401), “semi'nâ ve aṭa'nâ” (546), “elestu”, “belî” (1282), “lâ-uḥubbu'l-âfilîn” (1734), “eyne mâ kuntum” (1994), “lâ taḥaf aḳbil” (2188, 2268), “hel etâ” (2053) örnek olarak verilebilir. Eserde ayrıca:

*Didiler kim bu beşer değil melek
Hey buniñ yolına cân virmek gerek (1835)*

gibi mana itibarıyla yapılan iktibaslara da rastlanır. Dâ'î bu beyitte, Kur'ân'da anlatıldığı üzere, kadınların Hz. Yûsuf'u görünce şaşırarak “Haşa!

¹⁸ Kur'ân-ı Kerîm'in Türk edebiyatına kaynaklığı hususunda geniş bilgi için bk. Mustafa Uzun, “Kur'an ve Edebiyat (Türk Edebiyatı)”, *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları II*, ed. Bedreddin Çetiner (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2001), 21-28.

¹⁹ Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lugatı* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1994), 61.

Allah için, bu bir insan değil, ancak şerefli bir melektir”²⁰ anlamına gelen âyeti mana itibarıyla iktibas etmiştir.

Dâ’î, eserinin genelinde takip ettiği mesaj verme yaklaşımını, âyetlerden yaptığı iktibaslarda da devam ettirir. Örneğin elest bezmini konu alan 7. A’râf sûresi 172. âyette geçen “... ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ demişti. Onlar da, ‘Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)’ demişlerdi.”²¹ âyetinden yaptığı

*Ol “elestu” didi sen didiñ “beli”
Gülşen-i vahdetde hem gördiñ güli (1282)*

şeklindeki iktibastan sonra, ahilere bezm-i eleste Rablerine verdiği ahdi hatırlamalarını ve ona sadık kalmalarını tavsiye etmekte, verdikleri bu sözde durmamaları halinde çeşitli eza ve sıkıntıların kendilerini beklediğini söyleyerek onları uyarılmaktadır:

*Anda olan ‘ahdiñe kılğıl vefâ
Eylemesün ol dañı saña cefâ
Ol elest deminde sen ‘ahd eyledin
‘Ahd idüben belî diyü söylediñ
Sen eger ol ‘ahde kılmazsañ vefâ
Eyleye yarın saña çok çok cefâ (1284-1286)*

7. Hadisler

İslâm’ın ikinci temel kaynağı olan hadisler, edebiyatımızın da en önemli kaynaklarından olmuştur.²² *Fütüvvetnâme*’de hadislerden yapılan iktibaslar, kimi zaman kelime ya da ibare düzeyinde olmakta, kimi zaman ise rivayetin Türkçe anlamı verilmektedir. Yapılan hadis iktibaslarının bir kısmı şu şekilde verilebilir: “lâ-uḥşî senâ’en” (56), “taḥte’l-kıbâb” (122, 325), “levlâk”, “eflâk” (131), “lâ fetâ illâ ‘Alî” (324), “men ‘aref nefseh” “kad ‘aref Rabbeh”

²⁰ 12. Yûsuf 31.

²¹ Âyetin tamamı şu şekildedir: “Hani Rabbin (ezelde) Ademoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ demişti. Onlar da, ‘Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)’ demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, ‘Biz bundan habersizdik’ dememeniz içindir.” A’râf 7/172.

²² Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Zülfikar Güngör, “Türk-İslâm Edebiyatının Kaynağı Olarak Hadisler”, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, haz. Mahfuz Söylemez (Çorum: İslami İlimler Dergisi Yayınları, 2007), 201-211.

(331), “mütü kable mevt” (492). Dâ'î, bazı hadisleri ise lafız olarak değil, mana itibarıyla aktarmayı tercih etmiştir:

*Hem Resûlullâh işit kim ne didi
Hâdimidir didi kavmiñ seyyidi (1930)*

*Cîfedir dünyâ taleb iden kilâb
Âdem iseñ sevme (...) bâb (324)*

8. İbadetler

8.1. Namaz

Peygamberimiz tarafından “dinin direği” olarak tanımlanan namaz, İslâm'ın en önemli şartlarından biridir. Şairimiz de namaz ibadetini eserinin muhtelif yerlerinde zikretmiştir. Bunlardan birinde Hz. Peygamber'in kıldığı beş vakit namazı vesile edinerek Allah'tan bağışlanma dilemiş, bir diğer yerde de yine onun iki rekât namaz kıldığını belirtmiştir:

*Kıldığı beş vaqt namâzı hakkı-çün
İtdügi dâyim niyâzı hakkı-çün (104)*

*Pes iki rek'at namâz kıldı Resûl
Bir du'â okudı anda key uşûl (843)*

Fütüvvetnâme'de namazın zikredildiği bir başka yer ise Hallâc-ı Mansûr'un dâra çekilme sürecine dairdir. Burada Hallâc-ı Mansûr'un dâra çekilmeden önce ellerinin kesildiği, bunun üzerine onun akan kanlarıyla abdest aldığı ve iki rekât namaz kıldığını anlatılır:

*Didi kim dost-ıla kıluram niyâz
Pes gerek anda iki rik'at namâz
Ol namâza kan-ı 'âşıkdır vuzû'
Her ki 'âşıkdır bilür bu nîk-hû (2229-2230)*

8.2. Oruç

Şairimiz bu ibadet için “oruç” kelimesinin yanı sıra Arapçadaki karşılığı olan “savm”ı da kullanmıştır. Bir yerde Hz. Peygamber'in çokça oruç tuttuğu, bir başka beyitte ise Kadir gecesinin oruç ayının 27. gecesinde olduğu belirtilmektedir:

Dyim tutduğı Őavmı hağk-ĉn
ĉr yr aŐŐb u kavmi hağk-ĉn (103)
Oruc ayında Reslullh didi
Şadr'i isteğn olsa yigirmi yedi (1441)

Oruĉ ibadetinin geĉtiĐi bir başka yer ise Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in hasta olmaları zerine Hz. Ali, Hz. Fatıma ve Fzza ismindeki hizmetĉilerinin ĉ gün oruĉ tutmayı nezr etmeleri bağlamındadır:

ĉ-gün oruc nezrim olsun dir 'Al
ŐiŐŐat irsn tek bulara dir vel
Didiler y Ftma sen dah it
Bu 'Al giğdĞi yola sen de git
Ftma dir c gün oruc başa da
Nezr gerek didi Fzza saÇa da (2027-2029)

8.3. Hac

D' eserinde, haccn farz, vacip, sünnet ya da mekruhları gibi Şekilsel boyutundan öte haccn lednn manaları/boyutu üzerinde durmaktadır. Ka'be'yi Hz. İbrahim'in, Allah'ın emri ile inşa ettiğini (1294-1295, 1302), etrafında yedi defa dönülerek tavaf edildiğini (1439) söyleyen Şaire göre makbul bir hac ancak gönüllere girerek elde edilebilir:

Ka'be-i ma'n gnldir kl tavf
Ka'be-i Hağ'dır an Şanma gzf
Hacc-ı mağbl ister iseğn ey 'azz
Gnle gir olasn anda temz (287-288)

Cenb-ı Hakk'ın evi dervişin gnldr. Bu nedenledir ki bir gönül kırmak Allah'ın evini yıkmak anlamına gelir. Dünya ve hirette kaybedenlerden olmamak iĉin gönüller yapmalı, kalp kırmaktan Şiddetle sakınmalıdır:

DerviŐiŐ gnli durur Hağk'in evi
Vardır aŐı bulacağ ĥccet kav
Sen eger bnyd-ı Hağk'i yıkasn
EliŐ ile kendiŐ oda yağasn
Dnye v dniŐe ola hem ziyn
Key ĥazer kl bu söze itme gmn (290-292)

9. Diğer Dinî Mefhumlar

9.1. Salavât

Kur'ân-ı Kerîm'de “Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selam edin.”²³ buyrulmaktadır. Dâ'î de adeta bu âyetin manzum çevirisi olacak şekilde şöyle demektedir:

*Çığırsup dırler saña yüz biñ şalât
Olsun ey Aħmed taħiyyet zākiyāt
Çün şalavāt getüre ins ü melek
Ümmet iseñ sen daħı virmeñ gerek (433-434)²⁴*

9.2. Nûr

Aydınlık, ışık, ziyâ anlamlarına gelen nûr kelimesi *Fütüvvetnâme*'nin bir yerinde âlemi aydınlatmasına işaretle Hz. Peygamber için, bir diğer yerde ise Hz. Ali'nin Yüce Allah tarafından kendisine lütfedilen manevi aydınlığını tavsif için kullanılmıştır:

*Ol cihān faħri cemālin Aħmed'iñ
Gördiler nûr u kemālin Aħmed'iñ (438)*

*İşit andan bir hikāyet ey ulu
Olmış-ıdı nûr-ı Hakk-ıla tolu (2020)*

9.3. Günah

Dinin emir ve yasaklarına aykırı söz, fiil ve davranışlara günah denilmektedir. Sonsuz günah sahibi olduğunu söyleyen Dâ'î bunun ikrar edilmesi gerektiğini söylemekte, şeytanın işlediği günahları Hak'tan bildiği için kaybettiğini belirtmektedir (1577). Gaffâr olan Yüce Allah'ın (1193) rahmeti olmazsa mahvolacağını söyleyen şair, günahlarının çokluğuna rağmen (127, 143) Hz. Peygamber'in kendisine arka çıkacağını ümit eder:

*Rahmetiñ fülki irişsün yā İlāh
Yohsa deryā-yı günāh itdi tebāh (86)*

²³ el-Ahzâb 33/56.

²⁴ Hz. Peygamber'e salavât getirilmesi ile ilgili diğer beyitler için bk. 452, 520, 1944. beyitler.

*Çünki Aħmed'dr bize pşt  penāh
Olsa ne ğuşsa bize yüz biņ ğnah (97)*

9.4. Şeytan

Şeytan beyitlerde la'ın, İblis ve Azāzıl adlarıyla anılmıştır. Şair, Cenāb-ı Hakk'ın Ādem'e secde etmesi emrine itaat etmediği ve işlediği bu ğunahı kendisinden değil Hak'tan bildiği için kovulduğunu ifade etmektedir (1577-1578). Dā'i, kovulan Şeytanın (1552-1553) hilelerinden imanını korumak için Allah'a sığınır (722). Eserde Şeytanın Yüce Allah tarafından kovulduktan sonra insanların tekrar diriltilecekleri ğne kadar süre istemesi ve bu sürenin kendisine verilmesi, Şeytanın insanları saptırmak için Allah'ın dosdoğru yolunun üzerinde oturacağını ve onları dalālete sürükleyeceğini söylemesi de yer almaktadır.

*Didi mühlet isterem ben yā Īlāħ
Kullarıņa itdreyim çok ğnāh
Dilerem baņa uyanı ben daħı
Dzaħa iltem kabl it sen daħı
Hağ didi kim öyle olsun ey la'ın
Seniņ olsun cümle kāfirler hemin (1568-1570)*

Şair, fütüvvet ehlinin yola bağlandığını ve hizmet etmek üzere söz verdiğini sembolize eden Şedden bahsederken, Şed kuşananın Şeytanın canını yaka-çağını ve onun Őeytani tüm fiilerden uzak bulunacağını söylemektedir (633). Şed kuşanan yol eri ile Şeytan arasında bir perde oluşacak; ahi bu Şekilde Őeytanı ldrecektir. Hz. Peygamber'e tābi olmanın işareti olan Şed, Őeytanı kay-ılandırarak ve onu hakir düşürecektir:

*Biri daħı oldur anı key işit
Yol eri iseņ aņa ğre iş it
Ya'nı Őeytāndan yaņa ol perdedr
Kuşanıcağ anı Őeytān mrdedr
Dir Resl'e ittibā' itdim bular
KāĐulanır ħr olur beņzi şolar (1340-1342)*

10. Dinî Şahsiyetler

10.1. Dört Halife

Eserde, Hz. Peygamber'in en yakın dört dostu olan Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'den “çâr yâr” ve “dört yâr” olarak bahsedilmekte ve bu candan arkadaşların Peygamberimizin dert ortakları ve sırdaşları oldukları anlatılmaktadır:

*Hem anî ol dört yârî hâkkı-çün
Maḥremî vü ḡam-güsârî hâkkı-çün (112)*

10.1.1. Hz. Ebû Bekir

Fütüvvetnâme'de 153-165. beyitler arası Hz. Ebû Bekir'e ayrılmış olup “Der-Fazîlet-i Ebû Bekr Raḡiyallâhu ‘anh” başlığını taşımaktadır. Burada Hz. Ebûbekir; İslâm dinini ilk kabul eden olması, malını İslâm uğruna harcaması, sadakatinden ve tahkîkî imana sahip olmasından dolayı kendisine “Siddîk” denmesi, hicrette Hz. Peygamber'in mağara arkadaşı olması ve Peygamberimizin ona verdiği değer açısından konu edilmiştir:

*Kendi şâdıkdı adı Şiddîk idi
Zirâ imâni anîñ tahkîk idi (159)*

10.1.2. Hz. Ömer

166-177. beyitler arası Hz. Ömer'e ayrılmış olup “Der-Fazîlet-i ‘Ömer Raḡiyallâhu ‘anh” başlığını taşımaktadır. Şeytanın onu gördüğünde kaçması, adaleti, kendisine “Faruk” denmesi, alçakgönüllülüğü, sabahlara kadar namaz kılması yönleriyle ele alınmıştır:

*Adı çıkdı ‘adl-ile ‘âlem tolu
Dâd iderdi kim ola kiçi ulu (167)*

10.1.3. Hz. Osman

166-177. beyitler arası Hz. Osman'a ayrılmış olup “Der-Fazîlet-i ‘Osmân Raḡiyallâhu ‘anh” başlığını taşımaktadır. Peygamberimizin iki kızı ile evli olması, Kur’ân’ı iki kapak arasında toplaması, ilmi, takvası, cömertliği, hayası ve şehit olması yönleriyle konu edilmiştir:

*Didiler ‘Osmân-ı Zî’n-nüreyñ aña
Virdügiçün ol Resül nûreyñ aña (188)*

10.1.4. Hz. Ali

166-177. beyitler arası Hz. Ali’ye ayrılmış olup “Der-Fazîlet-i ‘Alî Rağiyallâhu ‘anh” başlığını taşımaktadır. Hz. Ali ile ilgili olan bu bölüm diğerlerinden hem içerik hem de lirizm açısından ayrılır. Hz. Ali bu bölümde daha akıcı ve coşkulu bir şekilde dile getirilir. Hz. Ali bu başlık altında; ilim şehrinin kapısı olması, “şîr-i Hak” ve “Haydar” olarak isimlendirilmesi, Hz. Peygamber’in dostu oluşu ve Peygamberimizin ona verdiği değer vb. konular etrafında ele alınmıştır. Bir beyitte dile getirilen, Hz. Ali’nin fütüvvet ehli olması hususu da zikre değerdir:

*Didi ‘ilmiñ şehri ben bâbı ‘Alî
Hem fütüvvet ehli erbâbı ‘Alî (194)*

Fütüvvetin önemli unsurlarından olan tövbe, tıraş, yol kardeşliği, şed, seccade, helva ve benzerinin, gelenekte Hz. Âdem’den Hz. İbrahim’e ve ondan Peygamberimize ulaştırılması, Peygamberimizden sonra ise Hz. Ali vasıtasıyla günümüze gelişi hatırlandığında eserde Hz. Ali’ye verilen bu değer ve önemin nedeni daha iyi anlaşılacaktır:

*Hem Resûllâh didi kim yâ ‘Alî
Gel saña ögredeyim ben bu dili (536)
Eyledi Aħmed ‘Alî başın tırâş
Hem tahûr şu ile anı kıldı yaş (539)*

*Didi Hâzret’den getürdi Cebra’îl
Bilime kuşatdı anı öyle bil
Ben de saña kuşadayın yâ ‘Alî
Kim fetâsın sen bilürsin bu yolu (853-854)*

10.2. Ehl-i Beyt

Ehl-i Beyt, Hz. Peygamber’in aile fertleri için kullanılan bir ifade olup, İslâm kültür ve edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Bir beyitte Âl-i Ahmed (673) tabirini kullanan Dâ’î de Peygamberimizin ailesini yüceltmekte, gök ehlinin onlara saygı gösterdiklerini ve onlara salât u selâm getirdiklerini söyle-

mektedir (519-520). Hz. Peygamber'in iki torunundan “şâh-ı Hüseyin ile Hasan” (1033) ve “ezhereyn” (2021) şeklinde bahseden şair, Hz. Fatıma için ise “Hayru'n-nisâ” demektedir (1034):

*Heb gök ehli cümle i 'zâz itdiler
Hür-ı 'ın anıñ ile nâz itdiler
Heb şalavât getirürler adına
Ahmed'e etbâ'ına evlâdına (519-520)*

10.3. On İki İmam

Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile birlikte Hüseyin'in neslinden gelen ve imam kabul edilen dokuz kişiye “on iki imam” denmektedir. Bunların so-nuncusu Muhammed el-Mehdî b. Hasan'dır ki bunlar *Fütüvvetnâme*'de şu şekilde zikredilir:

*On ikidir bil imâm yâd idesiz
Bu tarîk ehli yolına gidesiz (1048)
On ikisin de imâmuñ zıkr ide
Hem Muhammed Mehdi'ye dek fikr ide (1118)*

10.4. Sahabîler

Tarsuslu Dâ'î, Hz. Peygamber'in ashabına karşı büyük bir sevgi beslemektedir. Onlar sünnet-i seniyyeye tâbi olan ve Peygamberimizin yoluna can-larını feda edenlerdir:

*Sünnetiñi tutan aşhâbıñ haqı
Yoluña cân viren ahhâbıñ haqı (119)*

Fütüvvetnâme'de adı zikredilen sahabîlerden bazılarının isimleri şu şekil-dedir: İbn Abbâs (350, 466), Ebû Zer el-Gıfârî (350), Selmân-ı Fârisî (351, 462, 974, 984, 985), İbn Ömer (351), İbn Mesûd (466), Amr b. Ümeyye (976), Bilâl-i Habeşî (980):

*İbni 'Abbâs'dan rivâyet oldı hem
Dağı Gaffâr'dan hikâyet oldı hem
Fârisî Selmân u hem İbni 'Ömer
Haq Resûlinden bular virdi haber (350-351)*

B. Tasavvuf

1. Tevhîd

Mutasavvıflara göre tek ve eşsiz olan Cenâb-ı Hak tecelli eden tek varlıktır. Her surette beliren, O'nun hüviyetinden başka bir Şey değildir. Yani Allah'tan gayrı olan bütün Şeyler (mâsivâ), O'nun tecelli ve zuhurundan ibarettir.²⁵ Bu hususu Dâ'î, Şiir formunda Şöyle dile getirmektedir:

*İki degil bir durur ma 'nde ol
Añla bu ma 'nâyı sen ma 'nde bul
Nitekim Mecnn ki Leylâ gördi ol
Leyl'niñ yzinde Mevlâ gördi ol
Leyl didĞi anıñ Mevlâ idi
Pes arada vâsıta Leylâ idi (771-773)*

1.1. Mâsivâ

Mâsivâ, Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki her Şey; bütün yaratılanlar anlamına gelmektedir. Vahdet Őuuruna eren kişi O'nun dışındaki her Şeyi "lâ" kılıcıyla kesip atmalı, "illâ" diyerek yalnız O var demelidir:

*Mâ-sivâyı lâ ile kat ' eylegil
Őalma anda dâyim illâ sylegil (2071)*

Yüce Allah'ın katında değerli olmak isteyen kimse mâsivâdan yüz çevirmeli, varlıktan soyutlanarak anlam kazanmalıdır. AŞk yolunun gereği budur...:

*HaŐ katında kim diler ola 'azz
Őayr-ı HaŐŐ'ı yakuban olsun temz
ŐoŐ-dem olur varlığını yaŐsa 'd
Ma 'n kalur kimde yoğ-ısa vcd
Kjfr imiş bu yolda varlık hy u hây
Çn Őark-i 'aşka basdıñ ise pây (41-43)*

²⁵ Cavit Sunar, *Vahdet-i Őuhd-Vahdet-i Vcd Meselesi* (Ankara: Resimli Posta Matbaası, 1960), 20-26.

1.2. Tecellî

Tecellî, açığa çıkmak, görünmek, zahir olmak gibi anlamlara gelmektedir. Kelime bu şekliye *Fütüvvetnâme*'de sadece bir yerde geçmektedir. Hallâc-ı Mansûr, dâra çekilince Cenâb-ı Hakk'ın tecellî edeceğini ve O'nu göreceğini söyler:

*Aşluban dâr ağacına tıram
Ol tecellî ide ben anı görem (2242)*

Şair bir başka yerde ise bülbülün diliyle Yüce Allah'a seslenir. Bülbül Cenâb-ı Hakk'ın güle tecellî etmesini dilemektedir. Bülbül böylece güle her baktığında, onu her düşündüğünde Hakk'ı görecek, O'nu sevecek, O'nun cemâlinin aşkına düşecektir. Zikri, fikri ve kalbi O'nunla dolacaktır:

*Didi bülbül yâ İlâhî yâ Kerîm
Biñ bir adîñ ne ise olam kelîm
Biñ bir adîñ baña öğret ey Hudâ
Zikr idüben olmayam gülden cüdâ
Güle karşı dâyimâ zikr eylesem
'Aşık oluban seni fikr eylesem
Sen özüñi anda göstergil baña
Zârî kılup ağlayam karşı saña (1393-1396)*

*Tañrı adın gül göricek zikr ider
Çün güli görür cemâlin fikr ider (1402)*

1.3. Cemâl (Vech, Dîdâr)

Fütüvvetnâme'de çeşitli yerlerde geçen “cemâl, vech ve dîdâr” kavramları, “ilâhî güzellik, Cenâb-ı Hakk'ın tecellîsi” anlamında kullanılmıştır. Yüce Allah'ın lütfedici sıfatlarının gereği olarak güzellik ve rahmetle tecellîsi eşsiz bir özelliktedir (115). Bu nedenledir ki şair, bir olduğuna şahadet getirdiği Allah'tan son nefesinde kendisine yardımcı olmasını ve şahadet getirebilmeyi kolaylaştırmasını dilemekte, âhirette ise görklü cemâliyle müşerref olmayı arzu etmektedir:

*Şaşmayup toğrı tanıklık virevüz
Varuban görklü cemâliñ görevüz (1274-1276)*

*Toyla dîdârîñ ile anda bizi
Yâ İlâhî sen kabûl it bu sözi*

*Biz de dîdârîñ ile şâd olavuz
Dostlarıñla oynayavuz gülevüz (1373-1374)*

Dâ'î bir başka beyitte ise “Onun zatından başka her şey yok olacaktır.”²⁶ mealindeki âyeti iktibas ederek “vech”e ulaşmak isteyen mäsivâdan vazgeçmesi gerektiğini söylemektedir:

*“Küllü şey`in hâlik illâ vechehû”
Veche vaşl ister iseñ “hestî mecû” (16)*

1.4. Kendini Bilmek

Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan “Varlığımızın delillerini, (kainattaki uçsuz bucaksız) ufuklarda ve kendi nefislerinde onlara göstereceğiz...”²⁷ ve “Kesin olarak inananlar için yeryüzünde ve kendi nefislerinizde birçok alametler vardır. Hâlâ görmüyor musunuz?”²⁸ gibi âyetler Yaratıcıyı tanımanın yolunun kişinin öncelikle kendi hakikatini tanımasından/bilmesinden geçtiğine işaret etmektedir. İnsanın kendi varlığını ve özünü tanımasının önemini belirtmek üzere, mevzû bir hadis olduğu belirtilen ancak mutasavvıf şairler tarafından sıkça kullanılan “Kendini bilen Rabbini bilir.”²⁹ rivayeti Dâ'î tarafından şöyle nazmedilmiştir:

*Çün buyurdu “men `aref nefseh” Resûl
“Kad `aref Rabbeh” kamı ey bu `l-fuzûl (331)*

2. Tasavvufî Mertebeler ve Mefhumlar

2.1. Dünya

Dâ'î, bulutun güneşi kapatması gibi dünya sevgisini de ilâhî hakikatleri görmeye engel bir perde olarak görür. Hakk’a talip olan kimse, nefsin hoşuna giden süflî arzuları bırakmalı, bala yapışıp kalan sinek gibi olmamalıdır:

Hıbb-ı dünyâdır saña olan hicâb

²⁶ el-Kasas 28/88.

²⁷ Fussilet 41/53.

²⁸ ez-Zâriyât 51/20-21.

²⁹ bk. İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Muzilü'l-İlbâs amme'stehera mine'l-Ehâdîsi alâ-Elsineti'n-Nâs* (Beyrut: Mektebetü'l-Kudsî, 1351), 2/262 (Hadis nr. 2532).

*Nitekim şemse hicâb olur sehâb
Tâlib-i Hâk olmaya şehvet-peres
Bala düşüp kalmaya hem-çün meges (328-329)*

Dünya ve ukba eşdeğer görülemez. Aynı gönülde birbirine zıt iki şeyin sevgisi yer alamaz. Gönlünü dünyaya kaptıran kimse yolunu kaybetmiştir; dünya sevgisini terk eden kimse ise Hakk'ın sevgilisi olmuştur:

*Dünyâ ile dîn cem 'olmaz biliñ
Düşmen olan yire dost girmez biliñ
Halk idelden berü dünyâyı Hudâ
Sevmez anı kendüden kıldı cüdâ
Her ki dünyâ sevse ol bulmaz Hâk'ı
Göñlini aña viren olur şakî
Kendüye Hâk anı ma'düb eyledi
Terk iden kişiyi maḥbûb eyledi (2098-2101)*

2.2. Ene'l-Hak

“Ene'l-Hak”, “Ben Hakk'ım” manasına gelen ve Hallâc-ı Mansûr'un idam edilmesine sebep olan sözüdür. Dâ'î, Mansûr'un temiz bir gönle sahip olduğunu ve fenâ makamına erdiğini, burada “Ene” diyenin Mansûr değil; Cenâb-ı Hak olduğunu söylemektedir. Hz. Mûsâ'nın bir ağaçtan ya da dağdan “enallâh: Ben Allah'ım” sözünü işittiği gibi, Mansûr'un vücudu da bir ağaç olmuş ve “enallâh” demiştir:

*Göñlini Manşûr pāk kılmış-ıdı
Tañrı'niñ varlığı heb ṭolmuş-ıdı
Didi Manşûr'ın dilinden Hâk “ene”
Dile gelen bu durur pes ne dinē
Nitekim Mûsâ şecerden işidir
Yâ ho bir tağda varır ün işidir
İşidir Mûsâ “enallâh” ünini
Ol ağaca döndüricek yönini
Oldı Manşûr'ın vücûdı bir şecer
Bu “enallâh” âvâzın virdi ḥaber (2163-2167)*

2.3. Fakr

“Fakirlik benim vncmdr. Onunla vnrm.”³⁰ anlamındaki rivayet, sfilerin sıklıkla kullandıkları bir söz olmuştur. Buradaki fakirlikten kasıt yoksulluk değil; her Şeyin gerçek mlik ve sahibinin Allah olduğunu bilerek sadece O’ndan istemek anlamına gelmektedir. Bu nedenle ahiler de fakr ile fahr etmeli; çıktıkları yolda sadık olmalıdırlar:

*Dervīŝ oldır yolına ŝdık ola
Fakrı fahr ide yola lyık ola
Fakr-ıla fahr itdi ‘lem ser-veri
Kendü elin çekdi dnydan beri (730-733)*

2.4. Halvet

Kelime itibarıyla inziva, yalnızlık, tek başına yaŐamak gibi anlamlara gelen halvet, ıstılh manada ne bir meleğin ne de diğer herhangi bir kimsenin bulunmadığı bir halde ve yerde Hak ile manen konuşmak; msivdan ilgiyi kesip tamamen Allah’a yönelmek ve kendini ibadete vermek gibi anlamlara gelmektedir.³¹ Kavram, *Ftvvetnme*’nin bir yerinde kırk kez kırkar günlüğüne halvete giren; ancak doğru yolu bulamayan bir fakirin hikayesini anlatırken dile getirilmiştir:

*Halvete girmiş oturmuş il ile
Aħir andan yigrek olmuş clcle
Ya ‘n kırkar gün oturmuş kırk kez ol
BulmamıŐ anıla Hk’a toğru yol (298-299)*

Halvet kavramının eserdeki bir diğer kullanımı ise fütüvvet ehline tamamen uygun bir içeriktir. Ahi, halk içerisinde iken insani ilişkilerine son derece önem vermeli, ikiyüzlülükten ve hileden uzak durmalıdır. Halvet esnasında ise herkesi ve her Şeyi geride bırakmalı, tamamen Yaratıcı ile baş başa kalarak günahları için göz yaŐı dkmelidir:

*Hlk içinde hlk-ıla olup kişi
Halvetinde Hk-ıla ola işi*

³⁰ bk. Acln, *Keşfü’l-Haf*, 2/87 (Hadis nr.: 1835).

³¹ bk. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001), 156.

Kimse anı zerķ u sālūs bilmeye
Ėalvetinde ağlaya vü gülmeye (1659-1660)

2.5. Kerâmet

Tasavvufta, Allah'ın velî kullarına lütfettiği olağanüstü hallere kerâmet denilmektedir. Hz. Ali'nin methiyelerini konu alan “Der-fazîlet-i ‘Alî rağiyallâhu ‘anh” başlıklı bölümde yer alan bir beyitte Dâ'î, Hz. Ali'nin bütün kerâmetlerin ve faziletlerin kaynağı olduğunu söyler:

Ol-durur cümle kerâmet menba'ı
Ol-durur cümle fazîlet menba'ı (209)

Şair, mürşid-i kâmilin özelliklerini sıraladığı bir başka beyitte ise mürşidin müridini seyr ü sülûka sokmasını ve bütün mevcudatı gezdirmesini velâyet ve kerâmet olarak tarif eder:

Ger vilâyet ger kerâmetdir saña
Yitişirseñ kılma sen diye aña (2296)

2.6. Melâmet

Melâmet; Arapça bir kelime olup kınama, ayıplama anlamına gelen “levm” kökünden türemiştir. Tasavvuf ehlinde bir zümre; zikir törenleriyle, kendilerine has giyim kuşamlarıyla tekkelerde toplanmayı hoş görmemişler, bütün bunları İslâm'a ve tasavvufun gayesine zıt bulmuşlardır. Bu görüşleri nedeniyle çeşitli çevrelerce kınanan bu zümre mensupları hayrı gizlemek, şerri açığa vurmak ve nefsi kötölemek şeklinde özetlenebilecek bir davranış tarzını kabul ederek Melâmetiye adını almışlardır.³² Bu çerçevede Dâ'î âşık olanların aşkları uğrunda her türlü kınamayı ve aşağılanmayı göze almaları gerektiğini söyler. Hamdun Kassar'ın dediği gibi “Melâmet, selameti terk etmektir”³³:

‘Aşık olmaz kim melâmet olmaya
‘Aşık oldur kim selâmet olmaya (2261)
‘Aşk-ıdı anı melâmet eyleyen
‘Aşk-ıdı rüsvâ nedâmet eyleyen (2278)

³² Geniş bilgi için bk. Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, 213-214.

³³ bk. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 241.

2.7. Münâcât

Münâcât Cenâb-ı Hakk'a yalvarmak, yakarmak, dua ve tazarruda bulunmak anlamlarına gelmektedir. *Fütüvvetnâme*'nin 58-96. beyitleri münâcât içerikli bir bölümdür. Eserde bu bölüm dışında da tevazu ve mahviyet içerisinde Yüce Allah'a niyazda bulunulan pek çok beyit bulunmaktadır. Şair, günahlarını ve işlediği hata ve kusurları ikrar ettikten sonra, Cenâb-ı Hak'tan rahmeti ve fazlı ile kendisine muamele etmesini niyaz etmektedir. Dâ'î can tende bulunduğu müddetçe, elest bezminde verilen söze sadık kalınması gerektiğini ise şöyle dile getirir:

*Sen de ol 'ahd-i eleste tırığör
Kıl münâcât sendeki ten tırı gör (1283)*

2.8. Riyâzet

Riyâzet, nefsin isteklerine karşı durmak, onunla savaşmak anlamına gelmektedir. İnsanın kurtuluşu nefsin çekici ama zararlı olan isteklerinden uzak kalmaktır. Ahlâkın güzelleşmesi için bu yolda yapılması gerekenlerden birisi de az yemektir:

*Tokluk u nefsâniden heb giçile
Bağla kim açlık riyâzet açıla (630)*

2.9. Terk

Mutasavvıflara göre Cenâb-ı Hakk'a vasıl olabilmek için dünyaya ait her türlü lezzet, mal ve mülkün terk edilerek "terk-i dünya"nın yerine getirilmesi gerekir. Bunun bir üst aşaması ise, Cemâlullâh'a kavuşma uğruna cennetin türlü nimetlerinden vazgeçilmesi; yani "terk-i ukbâ"nın sağlanmasıdır. Dâ'î, Canan'a kavuşmak isteyeninin canından vazgeçmesi gerektiğini şöyle dile getirir:

*Çanı cân terk eyleyen cânân için
Virmeyen cân bulmadı cânânı çün
Cânını terk eyleyen buldı anı
Terk iderem cânımı diyen çanı (2095-2096)*

“Dünya âhiret ehline, âhiret de dünya ehline haramdır. Allah’ın veli kullarına ise her ikisi haramdır.”³⁴ rivayetini sûfiler sıklıkla kullanmaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere burada terk-i dünyadan öte terk-i ukba da söz konusu edilmektedir. Şairimiz de bu rivayeti şiir diliyle ifade etmiş, ehlullâha hem dünyanın hem de âhiretin haram olduğunu, Hakk’a ulaşmak isteyenin bu ikisini terk etmesi gerektiğini söylemiştir:

*Dîmedi mi anı ol Hayru'l-beşer
Terki için bize o virdi haber
Âhiret ehline hem didi harâm
Sem'îne irişmedi mi bu kelâm
Dünyâ ehline harâmdır âhiret
Çünkü hayvân yimedir ol âhir at
Her ki ehlullâhdır ikisi dağı
Çün harâm oldu vü terk it sen dağı
Kim ki terk itdi ise irdi Hak'a
Bil ki şeksiz Hak'ka'a irdi muṭlakâ (2102-2106)*

2.10. Tövbe

Tövbe, işlediği kötülüklerden ve günahlardan pişmanlık duyarak bir daha yapmama kararlılığı içerisinde bulunmaktır. Dâ'î, Cenâb-ı Hakk’ın “tövbe edin”³⁵ şeklindeki emrine işaret ederek bu sözü duyduklarını ve kabul ederek tövbe ettiklerini söylemektedir. Er ya da geç tövbe eden, günahlarından tamamen temizlenecektir. Yeter ki tövbe ettikten sonra günahlara tekrar dönülmesin:

*Tevbe kılın dîmediñ mi sen bize
Tevbe kılup râzî oldık bu söze
Tevbe kılan her günehden ir ü gic
Eyler anı tevbe şuyı hîc hîc
Kavliñe cümle inandıķ şıdķ-ıla
Cürm kılmaz her kim ol tevbe kıla (93-95)*

Dâ'î, bir başka yerde ise Hz. Âdem’in yaptığı hata sonrası Cenâb-ı Hakk’a tövbe etmesi hususunu işler ve muhatabına şöyle seslenir: Hz. Âdem işlediği hatadan dolayı çok uzun zaman ağladı. Yaptığı tek bir hataydı; ama

³⁴ Benzer bir rivayet için bk. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 1/410 (Hadis nr. 1314).

³⁵ İlgili bazı âyetler için bk. el-Bakara 2/54, Hûd 11/3-52-61.

dört yüz yıl ağladı bunun için. Senin ise binlerce günah iŐlemene rağmen göz-
lerinden tek bir damla gözyaşı akmıyor, bir defa olsun secdeye kapanmıyor-
sun. Oysa sıkıntılardan kurtulman için atan Hz. Âdem'in yolundan gitmelisin:

*Niçe yüz yıl ağladı itdi gnh
Sen niçe yüz eyleseñ gelmez bir h
Bir gnh itdi v dört yüz ağladı
Toğrı oldu göñli HaĐĐ'a bağladı
Sen niçe yüz biñ gnh eyleyesin
Gün ola kim biñ hağa sylyesin
Gzleriñden gelmeye bir kağre yaş
Őalmayasın Tañrı in y ho baş
N'ola sen de varsañ atañ yolına
Buñ deminde atañ olup bulına (1526-1530)*

2.11. Zühd

Zühd kavramı, hirete yönelmek için dünyadan el etek çekmek, elde mev-
cut olsa bile gönülde mal ve mülk sevgisine yer vermemek, zaruri olmayan
her Şeyi terk etmek³⁶ gibi anlamlara gelmektedir. D' fütüvvet ehlinin yap-
ması gerekenin gönüller yapmak olduğunu söyledikten sonra, kuru bir züht -
ki Farsçada bunun için "zühd-i huŐk" tabiri kullanılır- ve taat ile Hakk'ın rı-
zasına eriŐilemeyeceĐini söyler. Hakk'ı bulmak isteyen; iyiyi ve güzeli söyle-
meli, insanların yüzüne glmelidir:

*Hağ kağl itmeye zühd  t'atiñ
DzaĐ ola saña her bir s'atiñ
Ger Hağ'ı bulmağ dilerseñ ey göñül
Ey söyle derviŐiñ yüzine gl (295-296)*

3. Tarikat ve İlgili Mefhumlar

3.1. Şeyh, Mürşid, Pr

Dervişe Cenb-ı Hakk'ı bulma yolunda rehberlik eden ve onu olgunlaŐtı-
ran kimseye Şeyh denilmektedir. *Ftvvetnme*'de aynı anlama gelmek üzere
mürşid ve pr kavramları da kullanılmıştır. D''ye göre Şeyhe bağlanmak bir
zorunluluktur. Hiç kimse rehber olmadan yola çıkamaz. O halde bir prin eşi-

³⁶ bk. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 397.

ğinde durup ağlamalı ve hizmet edilmelidir (601-603). Şeyh, tam bir teslimiyetle kendisine boyun eğen dervişin nefsinin, bir kılıç misali etkisiz hale getirecektir (725-726). Şeyh nefsin celladıdır; o halde düşmanı celladın eline vermek gerekir. Şeyh fakr ile nasıl fahr edileceğini öğretendir. (729-730). Dini bütün olabilmek, cehennem ateşinden korunabilmek için bir uluya bağlanmalıdır (563-564). Dünya ve âhiret saadetinin yolu buradan geçer (1464-1466).

Şeyh dervişlerine hakkı söyleyen, onları Hakk'a davet edendir. Halk içinde, onlarla beraberdir; ama gönlü daima Hak iledir:

*Gāh olur kim işi dāyim Haqq-ıla
Gāh olur kim işi birez halk-ıla
Bilmeyen şanur anı halkdan kişi
Kim-durur anı bilür bilen kişi
Haq anıyla biledür gayrı degil
Haqq-uladır ol dahı ayrı degil (2321-2324)*

3.2. Derviş

Nefsinin ıslah yolunda bir şeyhe bağlanan tarikat mensubu kimseye derviş denilmektedir. Dâ'î dervişliğin sözde ya da kılık kıyafette değil özde olması gerektiği görüşündedir. Dervişlik hırka, tennure ya da taç giyerek elde edilemez. Önemli olan bunun gereğini yerine getirmektir. Örneğin taç giymek; sıradan insanların yaptıklarını yapmamak, dünyanın geçici zevkleriyle bağını koparmak demektir. Taç giymek “ölmeden önce ölmek” sırrına ermek demektir. Derviş işte bu şuurda olmalıdır:

*Dervişem diyü niçeler geydi tâc
Tañrı için bir gün ol yürümez ac
Tâc geymek ya 'nî kesdüm başımı
Ayrı tutdım cümle halkdan işimi
Derviş iseñ dünyeden üzil kesil
'Âm halkı göricek gizle sübüül
Tâc issi ya 'nî “mütü kıble mevt”
Bu degil kim eylesin tâcı fevt (489-492)*

3.3. Dergâh

Dergâh, “Cenâb-ı Hakk'ın huzuru/katı” manasında bir beyitte kullanılmıştır. Hızır (a.s.), Hz. Musa'ya Tûr'a çıkarken nasıl davranması gerektiğini

anlatmakta ve bu sırada Cenâb-ı Hakk'ın huzuru için Tanrı dergâhı tabirini kullanmaktadır:

*Hızr aña didi güstâh olmağıl
Tañrı dergâhına öyle varmağıl (1482)*

3.4. Tâc, Hırka

Fütüvvet erkânında taç, hırka, tennûre, şed, seccade, sofrâ vb. unsurların hem geleneğe dayanması hem de manevî ve derûnî bir boyutunun olması nedeniyle ayrı bir önemi bulunmaktadır. Bunlar dervişlerin hayat tarzlarını yansıtan önemli sembollerdir. Bununla beraber tüm bunların maddî yönü de bulunan unsurlar olması, bazı olumsuzluklara sebebiyet vermiş, bu ise beraberrinde birtakım eleştirileri getirmiştir. Dâ'î de söz konusu şekilsel unsurların mananın önüne geçerek perde oluşturmasını ve menfaat-perestler tarafından kullanılmasını tenkit edenlerdendir. Ona göre, ikiyüzlülerle samimi olanlar arasındaki farkı ancak ârif olanlar anlayabilir. Değilse başında tâcî, sırtında hırkası olan herkes adam zannedilir. Halbuki bazıları için hırka ve taç birer puta dönüşmüştür. Nefis, o putlara tapmakta, ölse dahi bunları üzerinden çıkarmak istememektedir:

*Hırkası vü tâcî putıdır anıñ
Aña tapan nefsi itidür anıñ
Öldürürseñ hırkayı çıkarmaz ol
Kaba geyüp bazarına varmaz ol (1649-1653)*

Elindeki tespih ile halkı aldatmaya çalışanlar için aslında o tespih, tazının boynuna geçirilmiş bir tasma mesabesindedir. Tıpkı anlamını bilmeden ve gereğini yerine getirmeden sırtlarına hırka geçirenler gibi...

*Her ki tesbîh ile halkı aldaya
Tazı boynındağı beñzer halıtaya
Hırka giyen yol varamaz bâver it
Pes eşek dahı giyer çul u çapıt
Her kişiyi şüretiñ aldamasun
Dilkülenüp dünyâsın irdemesün (1665-1667)*

4. Bazı Tipler

4.1. Vefî, Evliyâ

Vefî/evliyâ, Hakk'ı dost edinen, Hakk'ın da kendisini dost edindiği seçkin ve sevgili kuludur. Dâ'î'ye göre evliyâ, gayb ilminin anahtarıdır; etrafına ışık veren bir kandildir. Cenâb-ı Hak ile olmak isteyen onun dostlarıyla oturmalı, onlara yakın olmalıdır (551-554). Evliya, Hakk'ı kabul eden, Hak katında doğru olan kullardır. Evliya, halkı irşat eder, bizi bize bildirir ve tanıtır, ağlar iken güldürür. Şair, dünyada Hak dostu pek çok kimsenin olduğunu söyler. Yüce Allah'ın yoluna erişmek isteyen kişi onlardan birisini bulmalı ve kendisini ona teslim etmelidir:

*Evliyâdır bildüren doğru yolu
Evliyâdır Tañrı'nıñ doğru kulu
Evliyâdır evliyâdır evliyâ
Evliyâdır bizi ilten Tañrı'ya
Evliyâ çok 'âlem içre bilesin
Birisini isteyüben bulasın
Özüni eylesin teslim aña
Haq yolını göstere ol da saña (2131-2134)*

4.2. Ârif

“Ârif, masiyetten uzak, ilâhî zevk ve irfâna sahip, marifet ehli, her hâliyle ibadet üzere olan, zihni ve kalbi daima Allah ile meşgul, Hak'tan hiçbir zaman gâfil olmayan, Allah Taâlâ'nın eşyadaki tecellilerine vâkıf olması sebebiyle Yüce Yaratıcı'nın lütfunu ve kahrını hoş karşılayan ve Allah Taâlâ'nın ahlakıyla ahlaklanan kâmil mümindir.”³⁷ Dâ'î'ye göre ârif, yüzüne bakıldığında tanınır (278). İkiyüzlülerin aldatmalarından sakınmak için âriflerle beraber olunmalıdır (1649-1651). Ârif olan kimse, kılık kıyafeti (maddiyatı) put edinmeyen kimsedir (1658). Bulduğu anda eteğine yapışmalı, ona teslim olmalıdır. Ârif, bize kim olduğumuzu söyleyen, bize bizi tanıttandır. Doğru yolu gösteren, harap olmuş gönülleri âbâd eden odur. Hz. Peygamber'i ve onun yakın dostu Hz. Ali'yi bizlere tanıtan, doğru yolu gösteren âriflerdir. Çıkılan yolu alabilmek, hedefe vâsıl olabilmek için onların rehberliğine ihtiyaç vardır (339-345):

³⁷ İsa Çelik, “Tasavvuf Tarihinde Ârif Kavramı”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 12 (Ocak-Haziran 2004), 46.

‘*Ārif ile olagr sen āşinā*
Aldamasın zerķ u tesbīh-i riyā
‘Ārif olmayan ne bilsün her işi
Tāc u hırķa görüben dir ey kişi
Zerķ u tezvīr  riyādan key şakın
Bilmez iseñ ‘āriife olđıl yakın (1649-1651)

4.3. Āşık

Ynus Emre’nin

İy āşıkān iy āşıkān ıřķ mezhebi dīndr bana
Gördi gözüm dost yüzini yas kamu dgndr bana³⁸

dediği gibi Dā’i’ye göre de āşıkın dini āřtır:

‘*Ařķda olmaz dīn  küfr  zühd  fıřķ*
‘Āřıkıñ pes ancak olur dīni ‘ıřķ (320)

şaire göre āşık ile maşuk aslında birdir. Āşıkın gnl mir’āt-ı Hak’tır. Bu nedenle Hakk’ı görmek isteyen āşık/āşıkın gönlüne bakmalıdır (766-768). Āşıklık söz ile anlatılamaz. Bunu bilmek için āşık olmak gerekir (1839). Āşık olabilmek için varlığından vazgeçmelidir. Bunun için de Mansr misali evvela el-ayağını kesmek, sonrasında asılmak ve oda yakılmayı göze almak gerekir. Bunları göze alabilen kişiye āşık denir. Kınayanın kınamasından korkmadan, selameti terk etmeden āşık olunmaz. Varlık, şan ve şöhret davasına kalkışan kişi āşık olamaz:

‘*Āřık olmaz kim melāmet olmaya*
‘Āřık oldur kim selāmet olmaya
‘Āřık olmaz her kimiñ ‘arı ola
‘Āřıkıñ mi ‘rācı da dārı ola (2257-2262)

4.4. Zāhid

Zāhid, dünyaya değer vermeyen ve sadece āhiret için çalışan, züht ve takva sahibi müttaki kimselere denilmektedir. Edebiyatımızda ise daha çok, dini çıkarlarına ālet eden riyakār ve çıkarıcı kimseleri tanımlamak üzere olumsuz bir bağlamda kullanılmıştır. Dā’i beyitlerinde bu menfi tipten “zāhid-i

³⁸ Mustafa Tatcı, *Ynus Emre Kllyātı II- Ynus Emre Dīvānı (Tenkitli Metin)* (İstanbul Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2005), 24.

sâlûs" (22, 2335) ve "zâhid-i pindâr" (2331) olarak bahsetmektedir. Zâhid; soğuk ve hoyrattır, dert ehli değildir (21-22). Yaptıkları ile böbürlenir, tafra satar; tedirgindir ve bezmiştir:

*Kurtarıvir zerķ u sālûsdan bizi
Kim görünmeye bize zerrâķ yüzi
Zâhid-i pindâr olandan kıлмаğıl
Her gice bîzâr olandan kıлмаğıl (2330-2331)
'Aşķiñ-ila sen bizi kıł âşinâ
Zâhid-i sālûs göricek yaşına (2335)*

Sonuç

Fütüvvet geleneğine göre, erkânın pek çok unsuru Cebrail (a.s.) tarafından Hz. Peygamber'e bildirilmiş/öğretilmiş, sonrasında ise Hz. Ali aracılığıyla günümüze kadar gelmiştir. Mutasavvıflara göre fütüvvetin, peygamberlerden kalma bir ahlâk yolu olduğu kabulü de burada hatırlanmalıdır. Tüm bunlar bizlere, fütüvvet müfredatının bir diğer deyişle fütüvvetnâmelerin öz itibarıyla dinî kaynaklardan beslendiğini söylemektedir. Bu durum çalışmamızın konusu olan Tarsuslu Dâ'î'nin manzum *Fütüvvetnâme*'si için de geçerlidir. Mesnevînin başında yer alan tevhîd, münâcât, na't ve dört halifeye övgü bölümlerinden sonra şair eserinin pek çok yerinde âyet ve hadis iktibaslarında bulunmakta, peygamber kıssaları başta olmak üzere pek çok dinî referans ve kavrama müracaat etmektedir: Bu minvalde çalışmamızda:

Din üst başlığı altında: Allah, Melekler (Cebrail, Rıdvan, Münker-Nekir), Kur'ân-ı Kerîm, Peygamberler (Hz. Muhammed, Hz. Âdem, Hz. Nûh, Hz. İbrahim, Hz. İsmail, Hz. Yûsuf, Hz. Musa, Hz. Harun), âhiret ve ilgili mefhumlar (âhiret, kıyamet, sırât, cennet, cehennem), âyetler, hadisler, ibadetler (namaz, oruç, hac), diğer dinî mefhumlar (salavât, nûr, günah, şeytan), dinî şahsiyetler (dört halife, Ehl-i beyt, on iki imam, sahabîler). Tasavvuf üst başlığı altında ise: Tevhîd (mâsivâ, tecellî, cemâl, kendini bilmek), tasavvufî mertebeler ve mefhumlar (dünya, ene'l-Hak, fakr, halvet, kerâmet, melâmet, münâcât, riyâzet, terk, tevbe, zühd), tarikat ve ilgili mefhumlar (şeyh, derviş, dergâh, tâc, hırka), bazı tipler (velî, ârif, âşık, zâhid) konuları örnek beyitlerle beraber incelenmiştir.

Dâ'î eserinde, fütüvvetnâmelerin temel konularından olan tıraş, şed, secade, uhuvvet, helva, tennure, peymânçe, ahd gibi konuları işlerken, dinî/tasavvufî referanslarla bunları temellendirmekle yetinmemiş; kullandığı âyet-

hadis ve diğer muhteva öğeleriyle, fütüvvet ehline yeni pencereler açmış, her iki alanın kavramlarını aynı potada estetik bir bakış açısıyla mezcedebilmiştir.

Fütüvvetnâme'nin genelinde kullanılan dilin dinî-tasavvufî olduğu ve remizlere dayandığı görülür. Dâ'î yol erkânından/âdâbından bahsederken sembolik bir dil kullanmıştır. Bununla beraber okuyucu kitlesinin genişliğini düşünerek, kimi zaman hikâye diline müracaat etmiş; böylece anlatımı herkesin anlayabileceği bir düzleme çekmiştir.

Çalışmamıza Dâ'î'nin Ahiliğin ne olduğu ve ne olmadığına dair, özet niteliğindeki aşağıdaki beyitleriyle son vermek istiyoruz:

*Cem '-i māl itmek degildir ahılık
Hırs-ıla gitmek degildir ahılık
Dünyāya tapmak degildir ahılık
Dīnini şatmak degildir ahılık
Şubha dek yatmak degildir ahılık
Kayguya batmak degildir ahılık
Her yaña akmak degildir ahılık
Gayrıya bakmak degildir ahılık
Dervīşi yakmak degildir ahılık
Sırrını çakmak degildir ahılık
Ahi oldur mālını Haq yolına
Kanda olsa şarf ider haq yolına
Ahi oldur Haq sözünü koymaya
'Avret oğlan sözüne hıc uymaya
Ahi oldur hıc konuksız yatmaya
'Am u hāşı hıc yabāna atmaya
Haq gözi-le göre heb gördüğünü
Haqq-ıla vire haber virdüğünü (240-248)*

Kaynakça

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l-Hafâ ve Muzîlü'l-İlbâs amme'stehera mine'l-Ehâdîsi alâ-Elsineti'n-Nâs*. Beyrut: Mektebetü'l-Kudsî, 1351.
- Anadol, Cemal. *Türk-İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Ateş, Süleyman. *Tasavvufta Fütüvvet*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1977.

- Çelik, İsa. “Tasavvuf Tarihinde Ârif Kavramı”. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 12 (2004), 25-52.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2004.
- Güngör, Zülfikar. “Türk-İslâm Edebiyatının Kaynağı Olarak Hadisler”. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*. haz. Mahfuz Söylemez. 201-211. Çorum: İslami İlimler Dergisi Yayınları, 2007.
- Köksal, M. Fatih. *Manzum Fütüvvetnâme-Tarsuslu Dâ'î*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2019.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. haz. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Sunar, Cavit. *Vahdet-i Şühûd-Vahdet-i Vücûd Meselesi*. Ankara: Resimli Posta Matbaası, 1960.
- Tâhirü'l-Mevlevî. *Edebiyat Lugatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1994.
- Tatcı, Mustafa. *Yûnus Emre Külliyyâtı II- Yûnus Emre Dîvânı (Tenkitli Metin)*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2005.
- Torun, Ali. *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.
- Uzun, Mustafa. “Kur'an ve Edebiyat (Türk Edebiyatı)”. *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları II*. ed. Bedreddin Çetiner. 21-28. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2001.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Adn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. I/390-391. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

ÇORUM GAZETESİ'NDE (1922) BİR YAZI DİZİSİ "ESKİ AHI ZAVİYELERİ VE ESNAF LONCALARI"

*Cavit GÜZEL**

Özet: Ahilik, Türk kültürünün önemli sosyal kurumlarından. Ahi Evran'ın önderliğinde Türklerin hâkim olduğu pek çok coğrafyaya yayılan Ahilik, Anadolu'da yaygın bir şekilde kurumsallaşarak sosyal, kültürel, siyasi ve iktisadi hayatın önemli bir parçası haline gelmiştir. Çorum, Ahiliğin güçlü bir şekilde kurumsallaştığı önemli kentlerdendir. Çorum'da 14. yüzyıldan itibaren kurulan ve sonraki yüzyıllarda gelişen Ahi zaviyeleri sayesinde ticaret hayatı ve üretim Ahilik değerleri ile bütünleşmiştir. Bu süreçte edinilen deneyim, Ahilik kültürünün zayıfladığı dönemlerde aydınların ve siyaset adamlarının gündeminde yer işgal etmiştir. Özellikle Milli mücadele döneminde yeni kurulacak devletin üretim anlayışında bir sistem olarak Ahiliğin yaşatılması meselesi bir öneri olarak gündeme gelmiştir. Çorum Gazetesi'nin 30 Ocak 1922 tarihli baskısıyla başlayan "Eski Ahi Zaviyeleri ve Esnaf Loncaları" yazı dizisi bu bakışı yansıtan örneklerdendir. Yazı dizisinde Ahi Evran, Ahiliğin tarihi, Ahiliğin hukuki ve ahlaki yönü tanıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahilik, Çorum, Çorum Gazetesi, Ahi Zaviyeleri

A Series of Articles in Çorum Newspaper (1922) "Old Ahi Lodges and Craftsmen Guilds"

Abstract: The Ahi community is one of the important social institutions of Turkish culture. Ahilik, which has spread to many geographies dominated by Turks under the leadership of Ahi Evran, has been widely institutionalized in Anatolia and has become an important part of social, cultural, political, and economic life. Çorum is one of the important cities where the Ahi organization has been strongly institutionalized. With the Ahi lodges, which were established in Çorum since the 14th century and developed in the following centuries, commercial life and production became integrated with Ahi-order values. The experience gained in this process occupied the agenda of intellectuals and politicians during the weakening of the Ahi culture. Especially during the National Struggle period, the issue of keeping the Ahi community alive as a system in the production understanding of the newly established state came to the agenda as a proposal. The article series "Old Ahi Lodges and Craftsmen Guilds", which started with the edition of Çorum Newspaper dated January 30, 1922, is one of the examples that reflect this view. In the series of this article, Ahi Evran, the history of the Ahilik, the legal and moral have aspects of the Ahilik have been introduced.

Keywords: Ahi community, Çorum, Çorum Newspaper, Ahi Lodges

* Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: cvtgzl40@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0001-9012-9948>

Giriş

Devlet geleneği eski olan toplumlarda kurum kavramı ve kurumsal anlayış, yönetim kültüründe özel bir yer tutar. Yöneten ile yönetilen arasındaki bağı oluşturan, yönetenin ya da yönetilenin beklentilerini, ihtiyaçlarını, taleplerini birbirine ileten kurumlar, bir yönüyle devletlerin duyu organlarıdır. Kurumsal yapılar sağlıklı işlediklerinde paydaşlarını daha mamur bir düzeye ulaştırır.

Türk devlet geleneği içerisinde dünden bugüne sosyal, siyasi, askeri, iktisadi pek çok kurum oluşmuş ve Türk devletleri bu kurumlar ile kendilerine yön vermişlerdir. Ahilik, Türk sosyal, kültürel ve iktisadi hayatına yön veren önemli kurumlardandır.

Ahilik, Ahi Evran-ı Veli önderliğinde Anadolu'da, Anadolu dışında, Balkanlar, Orta Doğu ve Kafkaslar'a kadar yayılan sivil bir yapılanmanın adıdır (Köksal, 2008: 57). Daha geniş bir açıdan bakılacak olursa “*Ahilik, bir yandan tek tek fertlerin ahlâkî erdemler bakımından donanımlarını sağlayan, onları iyi birer birey yapmayı amaçlayan, öte yandan da bireylerin oluşturduğu aileden millete ve hatta topyekûn insanlık âlemine varıncaya kadar bütün toplumsal yapıların huzurlu, müreffeh, barış ve esenlik içinde yaşamalarını hedef kılan bir insanlık kurumudur.*” (Köksal, 2008: 58).

Türklerin hâkim olduğu coğrafyalara yayılan Ahilik, kurulduğu yörede meslek ve sanat dayanışma birlikleri oluşturan, meslek ve sanatlarının çeşitli basamaklarındaki kişilere standart ahlak kuralları ve mesleki yetenekler kazandıran ve onları olgunlaştıran kurallar nizamnamesi uygulayan yapılar haline gelmiştir (Çağatay, 1997: 7).

Çorum, Ahilik kurumunun teşkilatlandığı ve Ahilik anlayışının uzun yıllar yaşadığı önemli Anadolu kentlerindedir. Ahmet Cahid Haksever'e göre Çorum, çeşitli dönemlerde Danişmendoğulları'nın, Kadı Burhanettin'in ve Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına girmiştir. Çorum'un coğrafi konumu, şartları ve ikinci derece önemli ticaret yolu üstünde olması, siyasi istikrarsızlığı ve güvenlik sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Bu bakımdan 14. yüzyıldan itibaren kent merkezinde ve kırsal kesimlerde kurulmaya başlanan Ahi zaviyeleri, esnafı organize etme, yolcuları, fakirleri gözetme, göçmenlere tarım arazilerini açıp hayvancılığı teşvik etme, arazileri sulama, şehir merkezlerine gıda, yün, et ve deri gibi hammaddeleri taşıma yanında, güvenlik ve istikrar açısından da önem arz etmektedir (2009: 189-190).

Ethem Erkoç'a göre, Çorum'da Ahiliğin tarihçesi Hicrî 8.yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bu bağlamda Çorum'da da bir Ahi Evran (Ahirvan) Tekkesi kurulmuştur. Tabakhanenin karşısında bulunan bu tekkenin yanında bir de Ahi Evran Mescidi yer almaktaydı. Esnaf toplantıları, bu tekkede yapılırdı. Burada otuz iki esnaf teşkilatının temsilcileri, yiğitbaşları toplanırdı. Ahi şeyhinin başkanlığında esnafın meseleleri görüşülür, ustalık ve kalfalıkla ilgili merasimler burada yapılırdı. Vakfiyelerde Ahi Ahmet, Ahi Kasım, Ahi Hacı Bey gibi Ahilerin isimleri geçmektedir. Bu isimler Çorum'daki çeşitli köylerin de kurucusudur (2013: 111).

Sadi Bayram, çalışmasında “Çorum'da Ahi Ahmed bin Emir Hasan 788[768¹] H. (1366 M.) tarihli vakfiyesi ile Ahi Zaviyesi ihdas ediyor. Bunun idâmesi için bağ bahçe, tarla vakfediyor. Bu vakfiyenin tetkikinden o tarihlerde yani 1366'da Çorum'da Şeyh Zeynüddin Zaviyesi'nin faaliyette olduğunu öğreniyoruz (1994: 302) ifadelerine yer vermek suretiyle, Çorum'da kurulan Ahi zaviyesinin kuruluş tarihinin XIV. yüzyılın ortalarında olduğunu teyit eder.

Ramazan Karaman'a göre Ahiliğin Çorum'da kurumlaşması 15. yüzyıl boyunca devam etmiştir. Farklı esnaf kolları, teşkilatlanarak bir araya getirilmiştir. Bu iş kolları içinde en kalabalık olanı 23 kişi ile sofçulardır. Onu 17 kişiyle debbağlar, 15 kişiyle kundura, çarık ve koşum imalatçıları izlemektedir. Bunun dışında 12 boyacı, 9 bez ve ipek tüccarı, 7 cüllah (bez dokuyucu), 6 hayyat (terzi), 5 külahçı, 4 kuşakçı, 1 abacı şehirde faaliyet göstermektedir. Ancak 1450'den sonra sofçuluğun gerilediği, deri tabakalamanın yaygınlaştığı görülmektedir. 20. yüzyıl başı itibariyle Çorum'da yetmiş üç tabakhane bulunduğu göz önüne alınırsa kentte dericiliğin önde gelen ekonomik faaliyetlerden biri olduğu söylenebilir (2014: 105-106).

Araştırmacıların ittifakla söyledikleri kadarıyla Çorum'da 14. yüzyılda başlayan 15. yüzyıldan itibaren kurumsallaşan ve Çorum geneline yayılan Ahilik, Çorum'da sosyal hayatın zanaatın ve ticaretin belirleyici unsuru haline gelmiştir. Bu tarihsel altyapıdan hareketle Çorum matbuatının Ahilik konusuna zaman zaman yer verdiği ve Ahiliği gündeminde tuttuğu görülmektedir. Çorum gazete ve dergilerinde Ahiliğin iki yaklaşımla değerlendirildiği görülür. İlki Çorum özelinde Ahilik kurumlarına ve kültürüne yer veren yazılardır.

¹ Nazmi Tomuş Çorumlu Dergisinin 57. Sayısında Tekkeyi Ahi Ahmed'in babasının yaptırmasından bahisle vakfiyede yer alan tarihten yani M. 1366'dan daha önce de Ahiliğin Çorum'da var olduğu meselesini gündeme getirmiştir.

İkincisi ise Ahiliğe genel bakış diyebileceğimiz Ahiliğin tarihi, kurumsal yapısı, içeriği, özellikleri, sistemi vb. bilgilere yer veren yazılardır.

Nazmi Tombuş'un Çorumlu Dergisinin 30 Mart 1946 tarihli 57. ve Nisan/Mayıs 1946 tarihli 58. sayılarında yer alan "Çorum'da Ahilik I" ve "Çorumda Ahilik II" yazıları, Ahiliğin Çorum özelindeki durumunu tarihsel arka planı ile birlikte ele alan yazılardır. Bu yazılarda Nazmi Tombuş, Çorum'da Ahi teşkilatı ile ilgili ele geçen belgeleri tarihsel sıra ile vermekte ve belgelerin içeriklerini tanıtmaktadır. Verilen bilgiler özetle:

1-*Emir Hasan Oğlu Ahi Ahmet Vakfiyesi*: Vakfiye Hicrî 768 yılında Arapça olarak tanzim edilmiş Osmancık, Gümüşhacıköy, Çorum kadıları tarafından tasdik edilmiştir. Vakfiyede vakfedilen arazilerden ve Ahi adıyla geçen önemli bir isimden² bahsedilmektedir.

2- *Ahi İcazetnamesi*: Hicrî 790 tarihli olan icazetnamede Çorumlu olduğu ve Çorum'daki Ahi mahfilinde görev yaptığı düşünülen Ahi Kasım bin Ahi Ali bin Mecdettin'e icazet verildiği anlaşılmaktadır. Nazmi Tombuş, Ahi'nin Çorumlu olduğunu düşünmektedir. İcazetnamenin Çorum'da ele geçmesi ve icazetname sahibi Ahi Kasım'ın dedesinin Mecdettin olması ve dedesinin İbni Batuta'yı Çorum civarındaki Gümüşhacıköyü'nde misafir eden Ahi babası olmasını delil olarak göstermektedir.

3-*Beyler Çelebi'nin Abdalata Zaviyesi Vakfiyesi*: Bu vakfiye Hicrî 848 tarihlidir. Daha önce Çorumlu Dergisi'nin 3. sayısında vakfiye belgesi yayımlanmıştır. Vakfiyede, vakfedilen arazinin bir tarafının Kılıcören köyündeki Ahi Hacıbey vakfı olduğu bilgisi yer alır. Böylece bu belge ile Nazmi Tombuş, Kılıcören köyündeki yatırın bir Ahibabası olduğunu aydınlatıyor.

4- *Ahi Menteşe Vakfına Ait Fermanlar*: Bu fermanların en eskisi Hicrî 902 tarihlidir. Vakıf arazisine yapılan tecavüzün yasaklanması hakkındadır. Nazmi Tombuş, Ahi Menteşe ait vakfiyenin elde edilemediğinden ve bu zatın kim olduğu, ne zaman yaşadığı hakkında bilgi olmadığından bahsetmiştir.

Bu belgelerin yanı sıra Nazmi Tombuş, yer adları ve halk geleneklerine göre Ahilik kültürü ve kurumları hakkında, anılan yazı dizisinde değerlendirmeler yapmıştır. Buna göre Çorum'un 10 km güneyindeki Ahi İlyas Köyünün bir Ahibabası tarafından kurulduğunu öngörür. Bunun yanı sıra bin dokuz

² Vakfiyede Merhum Ahi Caruk'un adı geçmektedir. Nazmi Tombuş, Ahi Caruk'un İbni Batuta'nın Niğde'de misafir olduğu mahfilin Ahisi ve Niğde Emiri Ahi Caruk olması ihtimali üzerinde durmaktadır.

yüzlerin başında mamur bulunan ve yazının kaleme alındığı 1946 yılında yıkıntı halde bulunan tabakhane de yer alan “*Ahirvan Tekkesi*”nin Çorum’un Ahilik mahfili olduğunu tespit eder (Tombuş, 1946: 1670-1674).

Ahilik ile ilgili genel yazılara yine Nazmi Tombuş’un Çorumlu Dergisi’nin 1 Temmuz 1943 tarihli 38. sayısında başlayan ve 1 Kasım 1943 tarihinde sona eren, Ahiler-I, Ahiler-II, Ahiler-III, Ahiler-IV, Ahiler-IV (devamı) adlı yazılarını örnek verebiliriz. Bu yazılarda “Ahiler İcazetnâme ve Fütüvvet Şeceresi, Ahilik Nasıl Bir Teşekküldür? Ahiliğin Menşei, Ahiliğe Ait Terimler Törenler” ele alınmıştır.

Bu çalışmanın konusu olan ve Çorum Gazetesinde dört parça halinde yayımlanan yazı dizisi Çorum’da Ahiliğe genel bakışı ve Ahilik ile ilgili birikimi ortaya koyan örneklerdendir. Çorum Gazetesi, “Müstakil Çorum” adıyla 3 Mayıs 1921 tarihinde yayım hayatına başlamıştır. Gazetenin ilk beş sayısı “Müstakil Çorum” başlığı ile çıkarılmış, 6. sayıdan itibaren “Müstakil” kelimesi kaldırılmış ve “Çorum” gazetesinin adı olarak kalmıştır. 1 Ocak 1964 tarihinde 3000. sayı ile yayımına son vermiştir. Bu 43 yıl boyunca gazetesinin tek sahibi Çorum İl Özel İdaresi olmuştur. Çorum Liva Matbaasında basılan, resmi hüviyette olan gazetesinin başlangıcında bir “ser-muharrir” (başyazar) görevliye sahip olması önemli bir husustur. Gazetesinin başyazarı olarak görevlendirilen Ayetullah Bey, Çorum Livasında görevli bir memurdur. Görevi, günümüz söylemiyle İl Yazı İşleri Müdürlüğüdür (Ozulu, 2012: 46-48).

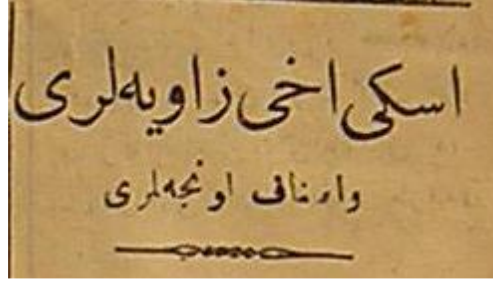
Çorum Gazetesindeki³ Ahilik ile ilgili yazı dizisi gazetesinin 1. yılında 40. sayısında

30 Kânunusani 338 yani 30 Ocak 1922 tarihinde

³ Çorum Gazetesinin Osmanlı harfleri ile basılan sayıları Abdülkadir Ozulu tarafından Latin harflerine aktarılmıştır. İlgili sayılara Çorum Belediyesi Kent Arşivinden ulaşılabilir. (URL-1)

“Eski Ahi Zaviyeleri ve Esnaf Loncaları” başlığı ile yayımlanmıştır. Yazarının kim olduğuna dair bir bilgiye yer verilmemektedir. (URL-1)

Yazının ikinci bölümü 41. sayıda 6 Şubat 1338 (1922) tarihinde “Eski Ahi Zaviyeleri ve Esnaf Loncaları” başlığı ile ve “baş tarafı 40 no’lu gazetemizde” ikazı ile yayımlanmıştır. Yazının sonuna “devamı haftaya” notu düşülmüştür. Yazının üçüncü bölümü 42. sayıda 13 Şubat 338 (1922) tarihinde yayımlanmıştır. Bir süre ara verildikten sonra yazının dördüncü ve son bölümü 46. sayıda 13 Mart 338 (1922) tarihinde tamamlanmıştır.

1921 yılı gibi henüz Milli Mücadelenin devam ettiği yıllarda resmi bir kurum tarafından çıkarılan Çorum Gazetesi’nde ilk sayısından başlayıp 9 Eylül 1922’de ulaşılan nihai zafere kadar geçen savaş günlerinde yayımlanan makalelerin baş konusu savaşla ilgili olmuştur. Milli ruh ve mücadele heyecanının yüksek tutulması, milli birlik ve beraberliğin sürdürülmesi, çekilen yokluk ve acılara tahammülün mutlak surette bir gün gelip son bulacağı ve nihai zafer gününün yaşanacağına olan inanç ve kararlılık gazetede sürekli dile getirilmiştir. Böyle olmakla birlikte Çorum Gazetesi hiçbir zaman tek yönlü kalmamış hem günlük olayların haberciliği hem de memlekette fikrî ahlakî yükselişin önünü açacak fikir yazılarına sayfalarında yer vermiştir (Ozulu, 2012: 47).

Ahilik ile ilgili olarak kaleme alınan yazı dizisini de bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Cumhuriyet'in ilanının yaklaşık iki yıl öncesinden itibaren yeni kurulacak devletin kurumlarını şekillendirecek yaklaşımların gazetede kendine yer bulduğu görülür. Ahiliğin konu edildiği 40. sayıdan önce gazetede çıkan yazılar tarandığında bu yazı dizisinin bağlamı daha iyi anlaşılacaktır. Gazetenin 25. sayısında C. Avni tarafından kaleme alınan “İktisadî Dertlerimiz” 26. sayıda yer alan Ayetullah Bey tarafından kaleme alınan “Para Meselesi” 30. sayıdan 32. sayıya kadar devam eden ve yine Ayetullah Bey tarafından yazılan “Eksikliklerimiz, Eksikliklerimiz-Ziraat” yazı dizileri hem içinde bulunulan ekonomik buhranı göstermekte hem de bu soruna çözüm aramaktadır. Bu akışın devamında gelen “Eski Ahi Zaviyeleri ve Esnaf Loncaları” yazı dizisi de tam olarak bu çözüm arayışının bir parçası olarak değerlendirilebilir. Yazının giriş cümleleri de bu çıkarımı destekler niteliktedir. “Bir zamanlar İstanbul basınının birçok eksiklikleriyle bahsettikleri şu meseleyi biraz tartışmayı yararlı görüyoruz. Bir zamanlar dışarıya pek az muhtaç olan memleketimiz bugünkü ekonomik vaziyeti itibarıyla yapılması lazım gelen teşkilatlarda esas olacağı yönüyle, saygıdeğer okuyucularımızın pek de gereksiz başarılarını ağrıtmış olmayacağımızı zannediyoruz.” Bir yandan düşmanla mücadele eden Türk milletinin diğer yandan kötü ekonomik şartlarla karşı karşıya kaldığı bilinen ve yazıda vurgulanan bir gerçek olarak kayıtlara geçmiştir. Bu ekonomik buhrandan çıkış için Ahilik bir öneri olarak kamuoyunun dikkatine sunulmaktadır.

Yazının devamında Ahiler ile ilgili bilgilerin gittikçe azaldığı ve yarım kaldığı bildirilmektedir. Ahilik ile ilgili Kamûs-ul A'lâm'da yer alan “Devlet-i Selçukiyenin evahirinde zuhur etmiş bir güruhtur ki, esasları tasavvuftan ibaret olup yanlarında bir ser var idi. Münasebat-ı beşeriyeye riayet edip birbirlerine ve alel umum ebneyi cinslerine muavenet etmeyi birinci vazife adederlerdi.” şeklindeki tanımı, sonra Ahilerin devlet kurmak sevdasına düşmeleri ve Ankara, Sivas taraflarındaki küçük hükümetlerinin Hazret-i Hüdaven-digâr tarafından perişan edilmesi hakkındaki bilgilerin de yetersiz olduğu ifade edilmektedir.

Yazı bu tartışmaları tarihe bırakarak evrensel esnaf teşkilatını kuran, Kırşehir'e defnedilmiş olan zaviyesi de buradaki tabakhane de bulunan ‘Ahi Evran Veli’nin hayatını ve bu kapsamlı teşkilatı nasıl yaptığını, teşkilatın ne gibi söylemlere ulaştığını incelemek isteginin beyanı ile devam etmektedir. Ahi Evran Veli’nin hayatı hakkında kısa bilgilerin yer aldığı bölümde Ahi Evran Veli’nin Ahi Türkmenlerinin beyzadelerinden olduğu ancak talihinin pek açık olmadığı ifade edilmektedir. Kırşehir’de kendi adıyla anılan Ahi Evran Mahallesi de kurulu olan tabakhanelerden (Debbağ hane) birinde çırak olarak işe

başladığı zekâ ve anlayışı sayesinde kısa zamanda ilerleyerek kendini herkese sevdiren ilk dayanışmayı tabak(debbağ) esnafı arasında tesis ettiği belirtilmektedir. Yine Ahi Evran'ın tarihi kişiliği ile ilgili olarak Hazreti Osman sülalesinden olduğu hakkında ortaya konan belgelerin ve vakıfnamelerin düzme koşma olduğu belirtilmektedir.

Ahi Evran'ın hayatının anlatıldığı bölümde onun efsanevi kişiliğinden bahsedilmemesi, zekâsı ve anlayışı ile ön plana çıktığının ifade edilmesi yanı sıra Hz. Osman'a ulaştırılan şecere hakkındaki düşünceler, yazının kaleme alındığı dönemin akıl, bilim, fen çerçevesinde odaklanan bakış açısını yansıtması ve Ahilik teşkilatının akla uygun ve işlevsel yönünün ön plana çıkarılması gayreti olarak görülebilir.

Yazının son bölümünde Ahi Evran'dan dolayı ilk kez Kırşehir'de derici esnafı arasında yardım ve bağış esası üzerine oluşturulan lonca teşkilatı, o hayattayken Kırşehir ve çevresine yayılmıştır bilgisi yer alır. Her esnaf içlerinden bir 'yiğitbaşı' ve bir de 'şeyh' seçerek toplanmış, bu sayede 'esnaf divanı' ortaya çıkmıştır. Tasavvufi bir yön ile özellikle ticaretin yoğun olduğu yerlerde Ahi zaviyeleri kurulmuş ve Osmanlı Türk saltanatının yayıldığı her yere bu teşkilat da gitmiştir. Böylelikle Ahilik sanat, ticaret, ahlak açısından hayati bir önem kazanmıştır.

6 Şubat 1338 (1922) tarihli 41. sayıda yer alan "*Eski Ahi Zaviyeleri ve Esnaf Loncaları*" başlıklı yazının girişinde anılan tarih itibarıyla özellikle tabaklığın (dericilik) devam ettiği yerlerde kısmen de olsa Ahilik teşkilatının devam ettiği bilgisine yer verilirken Ankara'dan gelen gazetelerde Ahilik meselesinin etraflıca incelendiği tespit edilerek konu seçimindeki isabet ortaya konmuş ve yazar elindeki belgelerle incelemeye devam etmenin faydalı olacağına hükmetmiştir.

Yazının girişinde karşılaşılan Ankara'daki gazeteler ifadesi üzerine yapılan araştırma neticesinde Hâkimiyet-i Milliye Gazetesinin 425 ve 433. sayılarında Çorum Gazetesi ile yakın tarihlerde, Çorum Mebusu Abdurrahman Dursun Efendi'nin kaleme aldığı "*Âhilere Dâir-Ahilerin Menşe'ileri*" ve "*Âhilerin Anadolu'ya İntişârı ve Meslekleri*" başlıklı iki yazıdan en azından ilkinin yazarın gördüğü anlaşılmaktadır. Ahiliğin ve yeni kurulacak devletin üretim sistemine dair arayışların, aydınların ve siyaset adamlarının gündeminde olduğu bahsi geçen yazılar ile daha da netleşmektedir.

Yazının devamında Ahilik teşkilatının hukuki cephesi ve ahlaki cephesi olmak üzere iki cepheden inceleneceği beyan edilmektedir. Ahilik teşkilatının

yazının yayımlandığı dönemde hala devam eden durumu da göz önünde bulundurularak bilgiler verilmiştir. Yazıda Ahilik teşkilatının hukuki yapısı ile ilgili verilen bilgiler şöyle özetlenebilir:

Her sanat ve meslek kendi içerisinde birbirini tamamlayan parçalardan oluştuğu gibi meslekler de birbirine bağlıdır ve birbirini tamamlarlar. Bu bakımdan her meslek içerisinde çırak, kalfa ve ustadan oluşan hiyerarşik yapı bir üretim tezgâhını oluşturan bütünü yani meslek birliğini meydana getirir. Ancak yapının parçaları olan paydaşlar eksiktirler ve bu eksiklikleri ancak sistemin bir parçası olmak suretiyle tamamlamaya çalışırlar.

Yazarın vurguladığı eksiklik hatta “süreklilik arz eden eksiklik” meselesi bir küçümseme ifadesi olmaktan ziyade eğitim ile bağlantılı olarak salikin eksikliğini bilmesi gibi görünmektedir. Bu eksikliğini bilme ve eksikliğini giderme gayreti sürekli gelişime açık olma olarak da değerlendirilmelidir. Ahi teşkilatına mensup her aşamadaki temsilci, sürekli olarak kendini eksik görmeli ve geliştirmelidir. Bu sadece bir meslek gurubundaki temsilcilerin kendini geliştirmesinin ötesinde Ahi divanına mensup tüm iş kollarının ve tüm mensupların kendini eksik görme ve sürekli geliştirme kolektif bilincine erişme durumudur. Bu topyekûn gelişme anlayışı sayesinde Ahilik sistemi ancak sağlıklı bir şekilde işleyebilecektir.

Bu meslek birliğinin parçaları yiğitbaşları ile birbirlerine bağlanır ve hem üretim hem de özel hayatlarında onun yönlendirmelerine göre hareket ederler. Özel hayatlarında oluşturdukları meslek birliğinin kurallarına uymak zorundadır. Her meslek birliğinin aynı zamanda bir de şeyhi bulunur. Birliğini tamamlayan meslekler ve zanaatlar yiğitbaşı ve şeyhi tarafından temsil edilir. Çeşitli meslek guruplarının yiğitbaşları ve şeyhlerden oluşan bir meclisi vardır ki buna esnaf divanı denir. Bu divanda Ahi Evran evlatlarından biri ya da onun vekil tayin edeceği kişi “Ahibaba” olarak görev yapar.

Her meslek dalının kendi içerisindeki sorunları yine kendi meclislerinde hallolurken, çıkan sonuçtan memnun olunmama durumunda ya da meslek gurupları arasındaki sorunların itiraz ve hal makamı esnaf divanıdır.

1- Cüz-i tam (meslek birliği) hayatı: Cüzü tamlar hayatının başlangıcı çıraklıktır. Çırak belirli bir süreyi tamamlayınca kalfalığa terfi eder. Kalfalığa özgü süreyi, usule uygun, şartlara bağlı olmak üzere tamamlayanlar usta olurlar ve cüz-ü tam hayatının son mertebesi, ustalık devresidir.

A- Çıraklık devresi: Meslek birliklerine alınacak çıraklar çoğunlukla meslek birliğini oluşturan esnafın evladından seçilir. Merasimi sadedir. Fakat ilgili birliğin bilmesi ve uygun görmesi gereklidir.

B- Bir meslek birliğinden birinin evladı, başka bir meslek birliğinde çıraklığa kabul edilebilir. Bu halde her iki meslek birliğinin bilmesi ve uygun görmesi şarttır ve kabul merasimi yine sadedir.

Herhangi bir meslek birliğine tamamen hariçten çırak kabulü daha sıkıntılı olur. Alınacak çırağın özel ve ailevi hayatı araştırılır ve incelenir. Dâhil olacağı meslek birliği meclisi karar verir. Divan da karardan haberdar edilir.

Yazının üçüncü bölümü 42. sayıda 13 Şubat 338 (1922) tarihinde yayımlanmıştır. İkinci bölümde ele alınan meslek birliklerinin yapısı ve içeriği hakkında verilen bilginin devamıdır.

Çırakların nasıl yetiştiği, görev ve sorumlulukları yazının başında yer verilen hususlardandır. Buna göre: Çırak bir müddet ayak işlerini yapar. Dükânın süpürülmesi, çeşmeden su getirme, ustaya, kalfalara ve kıdemli çıraklara hizmet etmek gibi işlerle planlanan zamanını tamamlayan çırağa, en basit ve kolayından başlamak suretiyle, sanatın çeşitli aşamalarına ait işler sırasıyla verilir. Belirlenen süre bin bir gündür. Süresini tamamlayıp, ilgili sanatın çeşitli aşamalarında bir varlık gösterebilmiş aynı zamanda ustasının ve komşu ustaların, kalfaların beğenisini kazanmış olan çırak, merasim ile kalfalığa terfi eder. Çırakların ustalarından alabilecekleri bir yevmiyesi yoktur. Yalnız öğle yemeği ustaya aittir.

Kalfalık devresi: Çıraklıktan kalfalığa terfi edenler yine ustalarının yanında veyahut ustanın ve meslek birliğinin uygun görmesiyle diğer bir tezgâhta, haftalık ücret karşılığı çalışır. Kalfalık devresi, genç usta adaylarının sanatında uzman olmasına, genel hayata ve görgü kurallarına alışabilmesine imkân sağlar. Yazara göre yazının kaleme alındığı dönem itibariyle bazı bölgelerde çıraklık devresini tamamlayanlar için tek başına tezgâh açabilme hakkı tanınmaktadır.

Ustalık devresi: Bu devre artık meslek birliğinin ve sosyal hayatın kurallarına uymak şartıyla bağımsızlık devresidir. Kalfalıkla hizmetini tamamlayanlar sermaye sahibi olabilirler. Müstakilen fakir olanlar ise diğer bir usta ile kazancı, yarı ve üçte biri esasına dayanan karşılıklı bir senet üzerine ortaklık yapmak suretiyle usta sınıfına geçer ve cüz-ü tam meclisinde görüş üyesi olur.

Cüz-ü tam meclisinin isteğiyle veya ustanın buraya yapacağı başvuru üzerine alınacak karar ile fakir olan genç ustalara yardım etmek teşkilatın esaslarındandır. Böyle hallerde cüz-ü tam sandığından fakir olan genç üstada (enek) sermaye verilir. Bu sermaye genellikle sabittir. Genç usta hem kendi meslek birliği hem de genel teşkilat içerisinde özel bir yer sahibi olur.

Cüz-ü tamda (meslek birliğinde) yiğitbaşı: Cüz-ü tamın (meslek birliğinin) görüş sahibi üyelerinin yani ustalarının içerisinde sağlam ahlaka ve dini yetkiye sahip olabilenler, iyi söz söyleyebilen, birlik üyelerine sözünü dinletebilenler yanı sıra icra ettiği mesleğin tüm inceliklerini bilenler seçilerek meslek birliğine başkanlık ederler.

Meslek birliği içerisinde bugünkü cemiyetler hayatında kâtabi sorumluluğu yerine getiren yiğitbaşı, meslek birliğini oluşturan üyeler arasındaki ilişkiyi daima kontrol altında tutar. İcap edenlere birer birer nasihat eder, onları azarlar ve bu yolla disiplini sağlar. Sorunlu meseleleri meslek birliği meclisine havale ederek meclisi toplar veya esnaf divanında meslek birliğini birinci dereceden temsil eder. Gerek divana gerekse hükümete ve dışarıya karşı cüz-ü tamın hukukunu muhafazaya yiğitbaşı görevlidir. Bu görevi icra edebilmesi Ahibaba'nın onayı ile mümkün olur.

Yazının dördüncü ve son bölümü 46. sayıda 13 Mart 338 (1922) tarihinde tamamlanmıştır. Teşkilatın yönetim esasları ile ilgili verilen bilgilerin devamını içermektedir.

Şeyh: Meslek birliği içerisinde ve bazen dışarıdan seçilir. Özel günlerde dua eder. Cüz-ü tam meclisinde yiğit başı ile eşit bir makamı işgal eder. Loncada mecliste hukuk danışmanlığı yapar ve şeriata uygunluğu denetler. Esnaf divanında özel makamları vardır. Memuriyeti esnaf divanın onayı ile resmîyet kazandırır.

İşbaşı: Bir nevi kapı kâhyası demektir. Mensup olduğu meslek birliğinde yiğitbaşının ve loncanın icra memurudur, oy sahibi değildir.

Ahibaba: Genellikle debbağ esnafının yiğit başlarından seçilir. Ahi Evren Veli evladından teşkilatın başındaki yetkiliyi temsil eder. O, beldeye ginceye kadar ona vekâlet eder ve onun onayı ile görevi resmîyet kazanır. Esnaf divanına başkanlık eder. Ahibabaların debbağ şeyhlerinden de seçildiği bilinmektedir. Bütün hayatını mesleğine ve verilen emeğin müdafaasına vakfetmesi itibarıyla saygı görmeye değerdir.

Orta sandığı: Her meslek birliğinin bir orta sandığı vardır. Sandık bir bakıma idare heyeti demek olan loncanın idaresindedir. Gelirleri kalfa, özellikle usta çıkacaklardan birlik meclisinin uygun bulmasıyla ve takdiriyle alınacak paradan ibarettir. Bazen cezalı esnaftan dahi orta sandığına uygun miktarda bir para alınabilir. Sandık, meslek birliğinin fakir, yardıma muhtaç bulunanlarına yardım eder. Fakir genç ustalara sermaye verir. Meslek birliğinin yönetimi ile ilgili bazı vergiler bu sandıktan ödenir.

Cezalar: Meslek birliğinin töresine aykırı hareket edenler, kabahatlerinin derecelerine göre lonca meclisince cezalandırılırlar. Yargılama, geleneksel kurallara bağlıdır. Lonca ustaları, yiğitbaşı ve şeyh toplanır. İşbaşı kabahatli olan şahsı davet için gönderilir. İşbaşının vazifesi ancak kabahatlinin dükkânına gelip kundurasını çevirmekten ibarettir. Kabahatli olan şahıs derhal bu davete icabet eder. Lonca huzuruna gelir. Burada oturamadığı gibi elleri daima kavuşmuş haldedir. Ellerini kullanarak, işaret ederek cevap vermek ve savunmada bulunmak uygun değildir.

Kabahatli olan şahsın kabahati yiğitbaşı tarafından açıklanır. Savunması dinlenir. Eğer davacı var ise ilk söz davacıya aittir. Kararın neticesi hemen bildirilir. Sanatkâr ise dükkânın kepengi işbaşı tarafından indirilir, bakkal ise terazisi çözümlür. Tayin olunan süre sonuna kadar bu kepenk kaldırılamaz. Ceza süresinin bitiminde lonca tekrar toplanır. Dua edilir. Öğütler verilir. İşbaşı tarafından o dükkânın kepengi kaldırılır veya terazisi düzelir.

Çürük bir iş yapmak şiddetle yasaktır. Bir dikici kötü ve çürük bir yemeni yaptığında veya bir debbağ çürük ve pişmemiş bir deri çıkardığında bunlar kesilerek teşhirle direğe çivilenir ve cezası tertip olunur.

Sonuç

Türk kültür hayatının önemli kurumlarından bir olan Ahilik, Anadolu'nun pek çok yerine yayılmıştır. Çorum, Ahilik kültürünün yaşadığı önemli kentlerden biridir. 14. yüzyıldan itibaren ivmelenecek gelişen Ahilik teşkilatı, zaman içerisinde eski gücünü yitirse de Ahiliğin tarihi tecrübesi aydınların zihninde tarihsel bir olgu olarak kalmıştır. Basının gelişmesinden sonra özellikle Milli Mücadele döneminde ve sonrasında çıkan gazeteler ile Çorum gazete ve dergilerinde Ahiliğe dair yazıların yer aldığı görülür. Bu yazılar genel olarak Ahilik ya da Çorum'da Ahilik kavramlarına odaklanmaktadır. Bu yazıların yayımlanma tarihine bakıldığında yazılış sebeplerine dair çıkarımlar yapılabilmektedir. Buna göre savaş, işgal ve ekonomik sıkıntıların

ortaya çıkardığı karamsar ortam ve yeni kurulacak devletin ekonomik modeline dair düşünceler, Cumhuriyetin ilanından önce matbuatın Ahilik konusunu işlemelerine etki etmiştir. Çorum Gazetesinde yer alan ve çalışmanın konusunu oluşturan “*Eski Ahi Zaviyeleri ve Esnaf Loncaları*” yazı dizisi gazetenin 1. yılında 40. sayısında yani 30 Ocak 1922 tarihinde yayımlanmaya başlanmış ve dört sayıda tamamlanmıştır. Yazıda Ahilik, mümkün olduğu kadarıyla olağanüstülüklerden arındırılmış bir şekilde anlatılır ve Ahilik teşkilatının akla uygun ve işlevsel yönü ön plana çıkarılır. Ahiliğin hukuki ve ahlaki cephesinin yazıya yansıtılması hem yazının bağlamını hem de dönemin aydın kesiminin meselelere pratik ve işlevsel olarak yaklaşım tarzını ortaya koymaktadır.

Kaynakça:

- Abdurrahman Dursun. “Âhilere Dâir” *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, Sayfa 2, Sütun 1-2 7 Şubat 1338 / Salı, Numara: 425.
- Abdurrahman Dursun. “Âhilerin Anadolu’ya İntişârı ve Meslekleri -2-” *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, 16 Şubat 1338 / Perşembe, Numara 433.
- Bayram, Sadi. “Ahilik ve Bir Ahi Şeceresi”, *TTK Belleten*, 222, 295-309, 1994.
- Çağatay, Neşet. *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- Çorumlu. “*Eski Ahi Zaviyeleri ve Esnaf Loncaları* ” 30 Kânunusani 338/ 30 Ocak 1922
- Çorumlu. “*Eski Ahi Zaviyeleri ve Esnaf Loncaları* ” 6 Şubat 1338 (1922).
- Çorumlu. “*Eski Ahi Zaviyeleri ve Esnaf Loncaları* ” 13 Şubat 338 (1922).
- Çorumlu. “*Eski Ahi Zaviyeleri ve Esnaf Loncaları* ” 13 Mart 338 (1922).
- Erkoç, Ethem. *Tasavvuf Geleneği ve Çorum’da Son Devir Meşayih*, Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayını, 2013.
- Haksever, Ahmet Cahid. *Çorum Tarihi ve Kültüründe Tasavvuf Geleneği*, Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2009.

Kahraman, Ramazan. Türk Ahi Teşkilatının İşleyişi ve Çorum Tarihinde Ahilik, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 7, Sayı 1, Haziran 2014, ss.93-109.

Köksal, Mehmet Fatih. *Ahi Evran ve Ahilik*, Kırşehir Valiliği Yayınları, 2008.

Ozulu, Abdülkadir. *Çorum Basın Tarihi Notları*, Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2012.

Tombuş, Nazmi. “Çorumda Ahilik”, *Çorumlu Dergisi*, C.3, S. 56, ss. 1669-1674, Çorum. 1946.

Elektronik Kaynaklar:

URL-1:http://95.0.0.91/download/corum_belediyesi/corum_gazeteleri/1921-1926%20%C3%87orum%20Gazetesi%20%C3%87evirileri.pdf

AHİLİĞİN BELEDİYECİLİK OLARAK TEFSİRİ

-M. Yusuf Akyurt ve H. Turhan Dağlıoğlu'nun Yaklaşımı-

*Yusuf Turan GÜNAYDIN**

Özet: Daha çok Konya Âsâr-ı Atıka Müzesi müdürü olarak tanınan M. Yusuf Akyurt (1877-1954) ve folklorcu, şehir tarihçisi ve arkeolog unvanlarına sahip Hikmet Turhan Dağlıoğlu (1900-1977) Ahiliğe yaklaşımları bakımından bir arada ele alınabilecek iki şahsiyettir. Her ikisi de Ahiliği "belediyeçilik" olarak tefsir etmek bakımından aynı noktada birleşir.

Akyurt, Ahiler için "belediye reisi", Ahi zâviyeleri içinse "belediye meclisleri" tabirini kullanmaktadır. Ona göre "Ahi Babalar" da 1940'lı yıllar Türkiye'sinde illerde bulunan "ticaret müdürleri"ne benzer. Bu niteleme onun kendine özgü yaklaşımıdır. Dağlıoğlu ise Ahilik konusunu belediyeçilik başlığı altında anlatmıştır. Dolayısıyla aynı kanaate sahip olduğunu göstermiştir.

Anahtar kelimeler: M. Yusuf Akyurt, Hikmet Turhan Dağlıoğlu, Ahi Babalar, Belediyeçilik, esnaf teşkilatı.

The Interpretation of Akhis os Municipality

-The Approach of M. Yusuf Akyurt and H. Turhan Dağlıoğlu-

Abstract: M. Yusuf Akyurt (1877-1954), who was mostly the director of Konya Âsâr-ı Atıka Museum (1877-1954) and Hikmet Turhan Dağlıoğlu (1900-1977), who had the titles of folklorist, city historian and archaeologist, are two personalities who are considered together from the places belonging to the Akhi order. Both converge on the same point in terms of interpreting Akhism as "municipality".

Akyurt is those who use the term "mayor" for Ahis and "municipal councils" for Ahi lodges. According to him, "Ahi Babalar" is similar to the "trade managers" in the provinces of Turkey in the 1940s. This characterization is peculiar to him. Dağlıoğlu, on the other hand, explained the issue of Ahi community under the title of municipality. Therefore, he showed that he had the same opinion.

Key words: M. Yusuf Akyurt, Hikmet Turhan Dağlıoğlu, Ahi Babalar, Municipality, tradesmen organization.

Daha çok Konya Âsâr-ı Atıka Müzesi müdürü olarak tanınan M. Yusuf Akyurt (1877-1954)¹ ve folklorcu, şehir tarihçisi ve arkeolog unvanlarına sahip Hikmet

* Emekli memur. ytgunaydin@yahoo.com

¹ Biyografisi hakkında müstakil bir çalışma kaleme alınmıştır. bk. Erdoğan Erol, *Mevlana Müzesinin Kurucusu M. Yusuf Akyurt*, ICOM Türkiye Milli Komitesi Yayını, Ankara 2010.

Turhan Dağlıoğlu (1900-1977)² Ahiliğe yaklaşımları bakımından bir arada ele alılabilecek iki şahsiyettir. Her ikisi de Ahiliği "belediyecilik" olarak tefsir etmek bakımından aynı noktada birleşir.

M. Yusuf Akyurt

M. Yusuf Akyurt'un "Türk Tarih Kurumu Türk-İslâm Devri Kitabeleri Derleme Heyeti Azası" sıfatıyla 1939-1948 yılları arasında gerçekleştirdiği çalışmanın yirmi bir defteri Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde ve on bir defteri Kültür Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunmaktadır ve bunlar hiç basılmamıştır.

Üzerinde duracağımız Ahilik konulu bilgiler Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nde bulunan ve tam künyesi "Türk Âsâr-ı Atıkası Binalarına Aid Tarihî Mecmu'a: Selçukîler ve Tavâif-i Mülûk Devri, Kısım: 1, Cild: 4. Ankara" başlığını taşıyan defterde³ bulunmaktadır. Bu defterde Ankara ve Kastamonu'daki tarihî eserler peş peşe yer almaktadır. Türk Tarih Kurumu'nda bulunan "Resimli Türk Abideleri" koleksiyonunun ise XI. cildi sadece Ankara'ya tahsis edilmiştir ve bu ciltte, Kültür Bakanlığı nüshasında rastladığımız Ahiler ve Ahilik hakkındaki açıklama ve ek bilgilere rastlanmamaktadır.⁴ Dolayısıyla M. Yusuf Akyurt'un Ahiler hakkında verdiği bilgilerden "belediyecilik" konulu değerlendirmesini, Müzeler Genel Müdürlüğü nüshasına dayanarak ortaya koymaya çalışacağız.

² Biyografisi için bk. İsmail Kasap, "Hikmet Turhan Dağlıoğlu (1900-1977): Hayatı ve Eserleri", Hikmet Turhan Dağlıoğlu, *Toplu Makaleler I. Şehir Tarihi Vesikaları*, haz. İsmail Kasap, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019 içinde: s. XIX-XVII.

³ Bu defterin jenerik sayfasında şu bilgiler de yer almaktadır: "Yazan: Türk Tarih Kurumu Türk-İslâm Devri Kitabeleri Derleme Heyeti Azasından M. Yusuf Akyurt, Ankara: 1943-44".

⁴ Söz konusu defterde yer alan Ahilik konulu bütün açıklamaları ve Ankara'da Ahilerden kalma tarihi eserleri çizimleri, fotoğrafları ve kitabeleriyle birlikte değerlendirdiğim "M. Yusuf Akyurt'un Hazırladığı "Resimli Türk Abideleri" Külliyyâtında Ahiler ve Anadolu Şehirciliğine Dair Bilgiler" başlıklı bildirim, Türk Tarih Kurumu'nun düzenlediği "Uluslararası Medeniyet, Şehir ve Mimari Sempozyumu, İstanbul – 12-14 Nisan 2016"ya bildiri olarak sunulmuş ve fakat bu bildiri metinleri hâlen kitaplaştırılmamıştır.

Akyurt'un Ahiliği Belediyecilik Olarak Tefsiri

Türk Âsâr-ı Atîkası Binâlarına Âid Tarihî Mecmûa adlı eserinin I. Kısım – IV. cildinde (Selçukîler ve Tavâif-i Mülûk Devri) M. Yusuf Akyurt, Ankara'da Ahilerden kalma eserleri bir sanat tarihçisi titizliğiyle tanıtmakla kalmamış, Ahilik hakkında teferruat da vermiştir. Konumuzu teşkil eden bu teferruat şu bölümlerden oluşmaktadır:

- I. Ahi Şerefüddîn Silsilenâmesi (s. 24 / 32⁵)
- II. Ahi Elvân Silsilenâmesi (s. 32 / 40)
- III. Ankara Ahileri (s. 38-39 / 46-47)
- IV. Ahiler Hakkında Kısa Malûmât (40-46 / 48-54)

- a) Ahilerin Vezâif ve Meslekleri Hakkında Kısa Malûmât (42-43 / 50-51)
- b) Bazı Ahilerin İsimlerini Hâvî Mühim Bir Vakfiye Sûreti (Arapça ve Türkçeye tercümesi, s. 44-46 / 52-54).

“Ahîlerin Vezâif ve Meslekleri Hakkında Kısa Malûmât” ara başlığı altında bilgi verilen bölüm Ahîlik tarihinin bir özeti sayılabilir. M. Yusuf Akyurt'un bu bölümü yazarken kaynak belirtmemekle birlikte daha önce yazılanları gördüğü ve okuduğu anlaşılmaktadır. Kendisinden yıllarca önce Bursalı Mehmed Tâhir, Ahmed Tevhid, Halil Edhem, Ahmed Refik, Köprülüzâde Mehmed Fuad, Hasan Fehmi Turgal, Muallim M. Cevdet gibi zevâtın Ahilik konusunda yazdıklarının⁶ bir muhassalası sayılabilecek bu bölümde elbette bu kaynaklarda yer almayan -müellife özgü- bazı görüşlere, ayrıntılara da yer verilmektedir. Bu görüşler arasında konumuzu ilgilendireni ise bu müesseseye belediyecilik kavramı yardımıyla yaklaştığı satırlarda yer almaktadır.

Akyurt, özetlemek gerekirse Ahileri her belde için âdeta gayriresmî bir “belediye reisi”ne; Ahi zâviyelerini ise “belediye meclisleri”ne benzetmektedir. Eski Türkiye'deki meslek kollarının “Ahi Babalar”ını 1940'lı yıllar Türkiye'sinde illerde bulunan “ticaret müdürleri”ne benzetmesi de kendine özgü bir yaklaşım sayılabilir. Bu Ahi Babaların -özellikle Selçuklu Devleti'nin yıkırâzından sonra- Anadolu'nun çeşitli beldelerinde bir nevi “hükûmetler” kurmalarını ise “bir İngiliz şirketinin Hindistan umûrunu elde ederek orayı sene-

⁵ İki ayrı sayfa numarasından ilki Akyurt'un, ikincisi kütüphanecinin / arşivcinin verdiği sayfa numarasıdır.

⁶ Bunları topluca görmek için bk. Yusuf Turan Günaydın, *Ahîlik Araştırmaları 1913-1932*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 2015.

lerce idare etmesi” ile kıyaslamaktadır ki Ahilerin Anadolu’nun merkezi konumundaki Ankara’da bir “Ahiler Hükûmeti” kurdukları hususu zamanında tartışılmış bir meseledir.

Bu konuyu ilk kez Ahmed Tevhid dile getirmiş⁷, Fuad Köprülü de onun bu düşüncesine bazı itirazlar⁸ yöneltmiştir. Bu noktada Akyurt, isabetli bir biçimde Ahilerin sadece Ankara’da değil, “Anadolu’nun ötesinde-berisinde çeşitli hükûmetler teşkil eyledikleri”ni vurgulamaktadır ki bu husus yıllarca önce Ahmed Refik’in bir makalesinde de dile getirilmiştir.⁹

Hikmet Turhan Dağlıoğlu

Dağlıoğlu, “belediyeçilik” konulu iki makalesinde ağırlıklı olarak Ahilik ve Ahiler üzerinde durmuştur.¹⁰ Asıl itibariyle *İbn Battûta Seyahatnâmesi*’nin Damad Mehmed Şerif Paşa tercümesini ve Muallim Cevdet’in çalışmalarını esas alan Dağlıoğlu, *Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi*, Osman Nuri Ergin, Cevat Hakkı Tarım ve Sıdkî’nin (*Gedikler*) eserlerinden de yararlanmıştır.

Ahilik konusu Dağlıoğlu’nun önem verdiği konulardandır. Esnaf teşkilatı ve belediyeçilik açısından yaklaştığı bu konuda kaleme aldığı makalelerinde söz konusu müesseseyi belediyeçilik olarak tefsir ettiği görülmektedir. -*Toplu Makaleler-II* adlı eserinde yer alan bu makalelerinin “Ahi Teşkilatının Esnaflıkla Münasebeti” ara başlığı altında asıl itibariyle Ahilik tarihini özetlemiştir.

Dağlıoğlu’nun Ahiliği Belediyeçilik Olarak Tefsiri

Öncelikle Ahilik teşkilatının eski esnaf teşkilâtıyla ve Fütüvvet tarikiyle gayet sıkı bir ilgisi bulunduğu üzerinde duran Dağlıoğlu, 1950 başlarına kadar Anadolu’da Ankara, Kayseri ve Kırşehir taraflarındaki esnafın “Ahi” adındaki

⁷ Bk. Ahmed Tevhid, Ankara’da Ahiler Hükûmeti”, *Târih-i Osmânî Encümeni Dergisi*, S. 19, (Nisan 1329 [1913]), IV-1/1200-1204.

⁸ Bk. Köprülüzâde, “Ankara” ve “Ahiler”, *Hayat*, S. 20, (14 Nisan 1927), I/402-403.

⁹ Bk. Ahmed Refik, “Ankara Ahilerine Dair”, *İkdam*, S. 8892, (17 Aralık 1921), 3.

¹⁰ H. T. Dağlıoğlu, “Tarihte Belediyeçilik-1. Geçmiş asırlarda Esnaf Teşkilatı”, *İller ve Belediyeler*, Haziran 1951, S. 69, s. 12-18; Dağlıoğlu, “Tarihte Belediyeçilik-2. Esnafın Eğlenceleri, Çıracık Çıkarma Törenleri, Esnaf Ziyafetleri”, *İller ve Belediyeler*, S. 70, (Temmuz 1951), 15-21. Bu yazılar, müellifin *Toplu Makaleler-II*, adlı eserine de alınmıştır (s. 1615-1636).

şeyhlere saygı gösterdiğinden ve hatta senenin muayyen zamanlarında Kırşehir'den komşu kasabalara giden birtakım Ahi şeyhlerinin oralarda çiraklıktan kalfalığa yükselecek esnafa hususi törenle peştemal bağladıklarından söz eder.

Dağlıoğlu, Fütüvvet tarikının bütün esnaf teşkilâtını içine aldığı hâlde Ahiliğin en ziyade debbağlık, kunduracılık ve saraçlık gibi sanatlara inhisar ettiği düşüncesindedir. Osmanlılarda esnaf teşkilatının Şark-İslam ve Bizans-Garp teşkilatları olmak üzere iki kaynaktan istifade ettiğini de görüşlerine ekler:

“Garplilerin Korporasyon dedikleri yani bir işe bir sanata mensup esnafın toplu bir hâlde ve şehrin muayyen bir yerinde sanat ve ticaretlerini icra etmeleri, lonca teşkili, gezintiler tertibi, bazı hak ve imtiyazlara malik olmak sistemi zamanla, bizim de esnaf teşkilatımıza girmiştir. İslam ve Şark âleminin esnaf teşkilâtımız üzerindeki tesirleri şüphesiz daha geniş ve derin olmuştur.”¹¹

Korporasyon tabiriyle “Corpora Officium Collegia” adlı, ta Romalılar zamanında kurulmuş bir tür esnaf teşkilatını kast eden¹² Dağlıoğlu, aslı itibarıyla Osmanlı Dönemi Ahiliği üzerinde durmaktadır.

Ahiliğin içtimaî hayatımızdaki varlığını tam anlamıyla koruyabildiği nihaî tarih konusunda da bir belirlemede bulunan Dağlıoğlu, İstanbul'un fethine kadar bu müessesenin önemini koruduğundan şüphe edilemeyeceği kanaatinde. Ona göre Bektaşîliğin yayılışı ve Yeniçeriliğin Bektaşîliğe dayanışı Ahiliğe büyük darbeler vurmuştur. Yine de “...1061 H. yılında İstanbul'da esnaf tarafından vukua getirilen isyanda “İptida Saraçhaneden Ahiler bayrak, tabil ve kudum kaldırıp cümle dükkânlar kapandı ve camiler kilitlendi.” denilmesine bakılırsa İstanbul'da Ahilik teşkilatının uzun müddet yaşadığı anlaşılır.”¹³ demeyi de ihmal etmemiştir.

Dağlıoğlu, Ahiliği “belediyecilik” konulu iki makalesinin ana mevzuu yapmakla, bu müessesenin belediyecilikle ilişkisine işaret etmiş olmaktadır. Çok açık ifadelerle Ahiliği belediyecilikle birebir örtüştürmemişse de konuya yer verdiği üst başlığın “Tarihte Belediyecilik” olması, bu yönde düşündüğünü yeterince göstermektedir. Zaten esnaf işleri -bilhassa Osmanlı tarihi boyunca- belediyelerin kontrolünde olmuştur.

¹¹ Dağlıoğlu, *Toplu Makaleler-II*, s. 1620.

¹² Dağlıoğlu, *age.-II*, s. 1616.

¹³ Dağlıoğlu, *Toplu Makaleler-II*, s. 1620.

İki Yaklaşımın Mukayesesi

Çağdaş iki müellifin Ahilik konusunu “belediyecilik” çatısı altında ele alması o tarihlerde bu hususta serdedilen bazı görüşlerden kaynaklanmaktadır denilebilir. Muallim M. Cevdet ve Osman Nuri Ergin’in makale ve eserlerinde de ifadesini bulan bu kanaat, görebildiğimiz kadarıyla en somut ifadelerinden birini M. Yusuf Akyurt’un hâlen basılmamış olan eserinde bulmuştur.

Akyurt, Ahiler için “belediye reisi”, Ahi zâviyeleri içinse “belediye meclisleri” tabirini kullanmakla kanaatlerini somutlaştırmış olmaktadır. Ona göre “Ahi Babalar” da 1940’lı yıllar Türkiye’inde illerde bulunan “ticaret müdürleri”ne benzemektedir. Bu nitelermelerini onun kendine özgü yaklaşımı saymak gerekmektedir. Ahi Babaların Selçuklu Devleti’nin yıkılışından sonra Anadolu’nun çeşitli beldelerinde kurulan *bir nevi* “hükûmetler”deki rolünü “*Bir İngiliz şirketinin Hindistan umûrunu elde ederek orayı senelerce idare etmesi*” ile kıyaslaması ise tamamen bu müellife özgü bir yaklaşımdır.

Akyurt, Hikmet Turhan Dağlıoğlu’na nazaran Ahiliğin belediyecilik olarak tefsiri hususunda son derece somut görüşler ortaya koymaktadır. Dağlıoğlu ise Ahilik konusunu belediyecilik başlığı altında anlatarak aynı kanaate sahip olduğunu göstermiş olmakla birlikte Akyurt kadar somut ifadeler kullanmamıştır. O, esnaf işlerini tabiatıyla belediyecilik kapsamında görmekte ve dolayısıyla Ahiliği de bu kapsamda değerlendirmektedir.

1940’larda kaleme aldığı eserinde Akyurt’un ortaya koyduğu ayrıntılar, eseri basılma şansına erişemediği için yaygınlık kazanamamış gözükmektedir. Şüphesiz Dağlıoğlu, Akyurt’un kendisinden 10 yıl kadar önce verdiği ayrıntıları görmüş olsaydı bu hususta daha net kanaatler serdedebilirdi.

Kaynakça

Ahmed Refik [Altınay]. “Ankara Ahilerine Dair”, *İkdam*, S. 8892, (17 Aralık 1921), 3.

Ahmed Tevhid [Ulusoy,]. “Ankara’da Ahiler Hükûmeti”, *Târîh-i Osmânî Encümeni Dergisi*, S. 19, (1 Nisan 1329 [1913]), IV/1200-1204.

Akyurt, M. Yusuf. *Türk Âsâr-ı Atıkası Binalarına Aid Tarihi Mecmu’a: Selçukîler ve Tavâif-i Mülûk Devri*, Kısım: 1, Cild: 4, Ankara 1943-44 (Basılmamış elyazması defter).

- Dağlıoğlu, Hikmet Turhan. “Tarihte Belediyecilik-1. Geçmiş anırlarda Esnaf Teşkilatı”, *İller ve Belediyeler*, S. 69, (Haziran 1951), 12-18.
- Dağlıoğlu, Hikmet Turhan. “Tarihte Belediyecilik-2. Esnafın Eğlenceleri, ı-
rak ıkarma Törenleri, Esnaf Ziyafetleri”, *İller ve Belediyeler*, S. 70,
(Temmuz 1951), 15-21.
- Dağlıoğlu, Hikmet Turhan. *Toplu Makaleler I. Şehir Tarihi Vesikaları*, haz.
İsmail Kasap, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.
- Erol, Erdoğan. *Mevlana Müzesinin Kurucusu M. Yusuf Akyurt*, Ankara: ICOM
Türkiye Milli Komitesi Yayını, 2010.
- Günaydın, Yusuf Turan. “Ahilerin Őehirleri”, *Şehir ve Düşünce*, , S. 6, (2015)
92-99.
- Günaydın, Yusuf Turan. “M. Yusuf Akyurt'un Hazırladığı "Resimli Türk
Abideleri" Külliyyâtında Ahiler ve Anadolu Şehirciliğine Dair Bilgiler”,
Türk Tarih Kurumu'nun düzenlediği “Uluslararası Medeniyet, Şehir ve
Mimari Sempozyumu, (İstanbul – 12-14 Nisan 2016)”ya sunulmuş ve fak-
kat basılmamış bildiri metni.
- İbn Batuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, İstan-
bul: MEB. Yayını, 2. bs., 1993.
- Kasap, İsmail. “Hikmet Turhan Dağlıoğlu (1900-1977): Hayatı ve Eserleri”,
Hikmet Turhan Dağlıoğlu, *Toplu Makaleler I. Şehir Tarihi Vesikaları*,
haz. İsmail Kasap, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 2019 içinde: s.
XIX-XVII.
- Köprölüzâde M. Fuad, “Ankara” ve “Ahiler”, *Hayat*, S. 20, (14 Nisan 1927),
I/402-403.

AHİLİĞİN EĞİTİM FELSEFESİ

H. Ömer ÖZDEN*

Özet: Ahilik, bir esnaf kuruluşu olduğu gibi aynı zamanda bir eğitim kurumudur. Birçok kaynak Ahiliğin Fütüvvetnamelerden etkilendiğini kabul eder. Bununla birlikte Ahilik bir Türk Kurumu olduğu için İslam öncesindeki uygulamalardan da etkilendirilmiştir. İslamiyet sonrası ilk eserlerden olan Kutadgu Bilig'in de Ahilik üzerinde izleri bulunmaktadır.

Ahilikte eğitim oldukça önemlidir ve hem mesleki hem de ahlaki eğitimi içermektedir. Mesleki eğitim, iş yerlerinde verilirken ahlaki eğitim zaviyelerde yapılmaktadır. Bunun yanında zaviyelerde ahi mensuplarının sosyal hayata kazandırılmaları da sağlanmaktadır.

Ahilikte meslek eğitiminin en önemli boyutu, yetenek tespiti ve yeteneğe göre meslek eğitimi verilmesidir. Elbette ki bunun da birçok kuralı ve yöntemi bulunmaktadır. Bildirimizde bu kurallar ve yöntemlerden ayrıntılı olarak söz edilecektir.

Educational Philosophy of Akhism

Abstract: Akhism is an educational institution as well as an artisan organization. Many sources agree that Akhism was influenced by Futuwvatnamas. However, since Akhism is a Turkish institution, it was also influenced by pre-Islamic practices. Kutadgu Bilig, one of the first works after Islam, also has traces on Akhism.

Education in Akhism is very important and includes both professional and moral education. While vocational education is given in workplaces, moral education is given in zaviyah. In addition, it is also ensured that members of the akhism are brought into social life in the zaviyas.

The most important dimension of vocational training in Ahi-order is to determine talent and to give vocational training according to talent. Certainly, there are many rules and methods for this too. These rules and methods will be discussed in detail in our notice.

Giriş

Ahi Evran, Ahilik teşkilatını, sadece ekonomik ve maddi kaygılarla kurmamış, bu teşkilatın Anadolu'yu yurt edinen Türk halkına ebedi vatan olması

* Prof. Dr., Atatürk Ü. İlahiyat Fak., oozden@atauni.edu.tr, <http://orcid.org//0000-0002-0269-5964>

için gereken ahlaki nitelikleri kazanmaları için de gayret göstermiştir. Bu da hiç kuşku yok ki eğitimle başarılacak bir durumdur. Ahlakın biri teorik (nazari) diğeri de pratik (ameli) olmak üzere iki boyutu vardır. Ahiler, teorik ahlak ilkelerini üyelerine ve halka, zaviyelerde verdikleri ahlak eğitimiyle, pratik ahlak eğitimlerini de gündelik hayatın önemli bir parçası olan iş yerlerinde uygulamalı olarak kazandırmaya çalışmışlardır. Çünkü ahlakın en iyi uygulama alanı, yaşadığımız ortamdır.

Ahiler, gerek teorik gerekse pratik eğitimlerini en başta Ahi Evran'ı örnek alarak öğrenmişler ve bundan sonra geleneksel bir şekilde devam ettirmişlerdir. Ancak elbette ki Ahi Evran da bu ahlak ilkelerini kendisinden daha önceki kaynaklardan elde etmiştir. Bunlar arasında Fütüvvetnamelerin bulunması doğaldır; çünkü Ahi Evran, Anadolu'ya gelmeden önce böyle bir eğitimden geçmiştir. Ancak o, ahilik teşkilatını kurarken sadece Fütüvvetnameleri esas almamış olsa gerektir; çünkü bu eserler, Araplara aittir ve Feta örgütlenmesi de Araplara aittir. Oysaki ahiliğin bir Türk-İslam teşkilatlanması olduğunu iddia ettiğimize göre, Ahi Evran'ın da öncelikle kendi kültür kodlarına müracaat etmiş olması gerekmektedir. Buna göre o, öncelikle kendi kültür muhitinden etkilenmiş olmalıdır. Bunlar arasında da Türk Bozkır kültür çevresinin en başta anılması gerekir. Ahi kelimesinin cömertlik anlamına gelen "akı" kelimesinden geldiğini söyleyip de Ahi Evran'ın Fütüvvetnamelerden etkilenmiş olduğunu söylemek arasında bir çelişki olduğu açıktır. O halde Ahi Evran'ın ilk etkilendiği kaynağın, Türk Bozkır Kültür çevresi olarak kabul edilmesiyle bu çelişki kısmen de olsa ortadan kalkmış olacaktır. İkinci önemli kaynak, bu çevrede ortaya konulan destanlardır; çünkü destanlardaki fedakarlık ve kardeşliğe verilen önem, bunu akla getirmektedir. Üçüncü önemli kaynak da Yusuf Has Hacib tarafından yazılan Kutadgu Bilig'dir. Ahi Evran'dan söz eden Şecerenamelerde anlatılan birçok konunun Kutadgu Bilig'de bulunduğu göz önünde bulundurulduğunda, ahiliğin Fütüvvetnamelerden önce Kutadgu Bilig'den etkilenmiş olmasının daha mantıklı olduğu söylenebilir. Bu iddialarımız, Ahi Evran'ın Fütüvvetnamelerden etkilenmediği anlamına gelmemektedir. Elbette ki Fütüvvetnamelerden de etkilenilmiştir. Ancak kanaatimizce bir Türk teşkilatı olan ahiliğin ilk kaynaklarının kendi kültür çevresinde aranması, sistemleşme sürecinde ise yabancı kaynakların da devreye girmiş olduğu düşüncesinde olduğumuzu ifade etmek istiyoruz.

Ahilikte Eğitimin Niteliği ve Tasnifi

Ahilikte, başta iş ahlakı olmak üzere muhtelif eğitimlerin verildiği yerlerin başında, Ahi Evran zamanında kurulmaya başlanan zaviyeler gelmektedir. Ancak zaviyeler, bu eğitimin yapıldığı yerlerden yalnızca biridir. Ahilerde

eğitim, iş yerlerinde, köylerde, mahallelerde ve insanın bulunduğu her ortamda yapılmış yaygın bir eğitim olarak nitelendirilebilir. Ahilik, sadece erkeklerle sınırlı bir teşkilat olmayıp kadınları da içine alan ve yalnızca meslek kazandırmaya yönelik bir eğitim anlayışına sahip değildir. Böyle bir eğitim, hayatın her alanıyla ilgilidir. Zaviyelerde, zamanı geldiğinde devleti savunabilmek için savaş eğitimi verilmiş, devlet zora düştüğünde şehirlerin yönetimini üstlenebilecek donanımı kazandırabilmek için siyaset eğitimi yapılmış, konukların nasıl ağırlanacağına dair ve daha birçok eğitim ahilere verilerek hayatın her alanında ayakta durmayı öğrenmeleri sağlanmıştır. Bu eğitimde cinsiyet ayırımı yapılmadığı gibi mekân konusunda da bir seçime gidilmemiştir. Şehirlerde iş yerlerinde, zaviyelerde verilen eğitim, mahallelerde ve özellikle kadınların eğitiminde evlerde, köylerde köy odalarında, bazen kırlarda açık alanda yapılmıştır. Çoğunlukla da bu eğitimler, eğlenceli ziyafetler eşliğinde yapılmıştır.¹ Belirttiğimiz gibi bu eğitimin tam adı, “yaygın eğitim”dir ve bu eğitimin belli yaş sınırları da bulunmamaktadır. Çocuklar, gençler, orta yaşlılar ve hatta ihtiyarlar bile bu eğitimlerden yararlanabilmektedir.

Bu bakımdan Ahilik kültüründe verilen eğitimi; meslek eğitimi, meşrep eğitimi, ibadet eğitimi ve sosyal hayat eğitimi şeklinde tasnif etmek mümkündür.²

Meslek eğitimi: Bilindiği gibi Türk-İslam kültüründe ahi olabilmenin ilk şartı, bir mesleğe girmektir. İşsiz ve başıboş kişi, ahi olamaz. Burgazi'nin Fütüvvetname'sinde “Ahîye bir pîşe (iş-meslek) ve san'at gerektir, ona meşgul ola. Eğer pişesi yoğusa ana fütüvvet değmez. Fütüvvet ana helaldür kim kesb kazana helalden. Anın kesbi olmayacak, yidürmesi dahi olmaz.”³ denilerek mesleği ve işi olmayan kişinin ahi olamayacağı, helal bir kazancı olmadan bir başkasına ikramda bulunmasının da doğru olmadığı belirtilmektedir. Bir mesleğe girince, o mesleğin erbabı olan ustası, çocuğa işin bütün inceliklerini öğretmek zorundadır. Bu eğitimin yeri, işin yapıldığı işyeridir. Bu iş yerinde usta, baş eğiticidir ve kalfaya hem işini öğretmekte hem de onu iş ahlakı ilkelere göre eğitmektedir. Bu eğitimde meslek terbiyesi, insanlara nasıl davranacağı ve yaptığı işin inceliklerine yer verilmektedir. Kalfanın çırağa nasıl

¹İsmet Parmaksızoğlu, *İbn Batuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1971, 8.

²Mehmet Şeker, *Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvet-Namelerin Yeri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011, 151.

³Abdülbaki Gölpınarlı, “Burgâzî Fütüvvet-Nâmesi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 15/1-4 (1953-54), 125-126.

davranacağı da usta tarafından öğretilirdi. Kalfa da ustadan öğrendiklerini çırağa öğretir ve onu eğitmeye çalışırdı.

Meşrep eğitimi: Ahilik meşrebinin anlatıldığı yer, zaviyelerdir. Zaviyelerde verilen eğitimlerin neler olduğu ve nasıl yapılacağı, ahilerin yaşayış biçimlerinin nasıl olduğu, geçmiş zamanlardan itibaren uygulanan geleneklerde bulunduğu ve fütüvvetnâmelerde anlatılmış olduğundan buralarda işin pratik boyutu ele alınmaktadır. Zaviyelere gelen ahiler, bu kitapları okuyarak, ahi şeyhinden dinleyerek ve buralarda bulunan diğer ahilerden görerek öğrenmekte ve böylece davranış ve karakter eğitimini almaktadırlar. Zaviyelerde verilen eğitimler, ahilerin başta kendilerini olmak üzere bütün olarak insanı tanıyıp, bilip anlamalarını, sadece teorik planda kalmayıp, alınan eğitimi gündelik hayatlarına yansıtma ve iyi birer insan olmalarını sağlamak içindir. Zaviyelerde verilen eğitimlerde ahilere kazandırılan fütüvvet meşrebinin bazı sıfatları şunlardır: Güler yüzlü, tatlı dilli, güzel huylu olmak; cömertlik, bağışlayıcı olmak, iyiliği sevmek, ahde vefa göstermek; şükretmek, bağışta bulunmak, dünyanın geçici olduğunu bilmek; içki içmemek, kanaatkâr olmak, ziyafet vermek, hediyeleşmek...⁴

İbadet eğitimi: Zaviyelerde verilen eğitimlerden biri de ibadet eğitimidir. Ahilerin zaviyede buldukları saatler eğer namaz vakitlerine denk düşüyorsa toplu olarak namaz kılınmaktadır. Her namazdan sonra Kur'an okunmaktadır. Ancak asıl mesele Kur'an-ı Kerim'i okumak değil, onu anlayıp hayatına aktarmaktır. Asıl olan ahlaklı olmaktır; ahilerden istenen de budur. Yapılan ibadetlerle elde edilmesi gereken birçok ahlaki nitelik arasında ahinin kendi ailesine, bütün insanlara ve ana babasına karşı olan sorumluluklarını yerine getirmesinin sağlanması da bulunmaktadır. Fütüvvetnamede bu, şöyle izah edilmektedir: "Ehil ve ayale ait haklarda onların nafakasını temin etmek, giyimlerini hazırlamak, bunları helalinden kazanmaya çalışmak, onlara iyi huyla muamelede bulunmak, onlara dini vazifeleri, beğenilmiş işleri öğretmek, küstahlıkta bulunmalarına meydan vermemek, kötü sözler söylemekten çekinmek, elinden geldiği miktarda onlara hizmette bulunmak, onlardan ayrılmamak, yoksul akrabadan arlanmamak, onları töhmet gelecek yerlerden çekmek, sırrını dostlara açmak, komşuyu da elinden geldiği kadar gözetmek,

⁴ Abdülbaki Gölpınarlı, "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 11/1-4 (1949-1950), 104; Şeker, *Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvet-Namelerin Yeri*, 154. Bu konuda özellikle Kutadgu Bilig'e müracaat edilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Çünkü bu hususların ayrıntılı olarak bu önemli eserde de mevcut bulunduğu görülmektedir. bk. Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, çev. Yaşar Çağbayır, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019, 231-258, 316-350.

onları yüce tutmak, hele yoksul komşusu varsa onu büsbütün görüp gözetmektedir.

Bütün halka karşı olan haklar da şunlardır: Bütün halka dua etmek, herkesin ne halde olduğunu halince anlamak, elinden ne gelirse bedeniyle, malıyla, bilgisiyle, ameliyle, sözüyle halka yardımda bulunmak, onları ıslaha, birbiriyle uzlaştırmaya çalışmak, işinde herkese karşı doğru, esirgeyici olmak ve onları sevmek, her işte insaf sahibi bulunmak. Bizzat insaf sahibi olmak mürüvvettir, insaf etmek, fakat kendisine insaf edilmesini istememek; bunu gözetmemek fütüvvettir. Tanrı'dan ve halktan utanmak, zayıflarla elinin altında bulunanlara riayette bulunmak ve kusurlarını bağışlamak, herkesin mertebesini gözetmek ve herkese mertebesince hizmet etmek, saygı göstermek, ihtiyarları üstün tutmak, işlerinde itidali gözetmek, kendisine dilediğini Tanrı halkına da dilemek, hatta onlar için daha da iyisini istemek, herkesten ancak yapabileceği şeyi ummak, kimseye karşı sert davranmamak ve asik suratlı olmamak, herkesin halini güzellikle, tatlılıkla, iyilikle anlamak, tatlı dille, güler yüzle herkesin yarasına merhem olmak, dostları gam ve neşe zamanında aramak, sormak gerektir.

Anaya, babaya ait haklar hakkında ne diyebilir insan? Canını, bedenini, malını onların uğruna feda etmek, onları, Tanrı'yı ve elçisini sayar gibi saymak, daima ayaklarını öpmek, yüzüne gözüne sürmek, dileklerini yerine getirmek, onlara yumuşaklıkla söz söylemek, buyruklarına uymak ve teslim olmak, rızalarını Tanrı ve Peygamber rızası bilmek gerektir. İşte mürüvvet ehlinin yaşayışı böyledir. Artık ötesini sen, anlattıklarımıza kıyas et.”⁵

Görülüyor ki ahilikte ibadetin asıl amacı, sadece bireyin kendisini değil, bütün çevresinin ve hatta bütün insanlığın ıslahını, herkesin mutlu olmasını sağlamaktır.

Sosyal hayat eğitimi: Buraya kadar anlatılan eğitim modellerinden anlaşıldığı kadarıyla ahilikte topluma yönelik bir eğitim söz konusudur. Bu toplum, ahinin kendi aile çevresinden başlayıp bütün insanlığı kuşatacak kadar geniş bir toplumdur. Bu bakımdan fütüvvetnamelerde su içmekten yemek yemeye, ev halkına nasıl davranılacağından makam sahibine nasıl davranılacağına kadar toplumsal hayatı ilgilendiren her konuda eğitimle bağlantılı ifadeler bulmak mümkündür. Bu konuda da birkaç örnek vermek konuyu tebellür ettirmek bakımından önem arz etmektedir. Mesela bir ziyafette suyun nasıl

⁵ Gölpınarlı, “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları”, 253-254. Bu konuda da Kutadgu Bilig'in önceki dipnotta belirtilen yerlere bakılabilir.

ikram edileceğine dair şu ifadelere rastlanmaktadır: “Su hizmetini görenin elbisesi ve endamı temiz olmalı, kendisi güzel, iyi huylu, güler yüzlü, tatlı sözlü bulunmalıdır. Önce belini temiz bir şeyle bağlar, sonra sağ eline testiği alır, sol elini sağ elinin altına kor, su içinin sağ eliyle testiği alabilmesi için kul-punu kendi sol elinin bulunduğu tarafa çevirir. Önce makam sahibinden baş-lar. Sağ ayağının başparmağını sol ayağının başparmağı üstüne koyar. Suda çerçöp varsa bir parçacık beyaz kâğıtla yahut buna benzer temiz bir şeyle arıt-ması için evvela su kabına bakar. Ansızın su dökülürse kurutmak için yanında bir bez parçası da bulundurur. Aynı zamanda testiği üstüne koymak için elinde bir havlu bulunur. Makam sahibinin sağ eline kabı sunar. Sol tarafında diğ-er bir büyük varsa ona da verir. Sonra yine bu tarafa gelir, suyu tamamıyla do-landırıp herkesi suvarır.”⁶ Yemek için sofranın ve yemeğın nasıl ve hangi kurallara uyularak sunulup yenileceğine dair adap ve erkân da yine Fütüvvetnamelerde yer almıştır.⁷ Yine bu eserlerde hasta ziyaretinin, yolda yü-rümenin, şarkı ve türkü söyleyerek eğlenmenin adabından da söz edilmekte-dir.⁸ Aslında bu eğitimlerden geçen ahilerin bir benlik eğitiminden geçtiklerini söylemek, yanlış olmasa gerektir.

Ahiliğın Eğitim Felsefesi

Belirlemeye çalıştığımız bu çerçeveden sonra ahilikteki iş ahlakının en temel ilkesinin, eğitime ve bilgiye dayandığını söyleyebiliriz. Fütüvvetname-lerde, önemine işaret edilerek kişiye her şeyden önce bilginin gerekli olduğun-dan bahsedilmekte ve bilginin önceliğı olduğu ve dini bakımdan da farz, vac-ip, sünnet hükmünde olduğu belirtilmektedir.⁹ Çünkü bilge olmanın yolu, önemli bir güç olan bilgi ve eğitimden geçmektedir. Bilgili olan neyi niçin yaptığını bilir. Her şeyden önce iyi ile kötüyü birbirinden ayırt edebilme gü-cünü elde eden kişi, iyi olana yönelip kötüden uzaklaşır. Çünkü bütün kötü-lükler, bilgisizlikten kaynaklanmaktadır. İş ahlakı konusunda Türk kültür ta-rihinde mühim bir konumda bulunan ve nitelikli insan yetiştirmeyi amaç edin-miş olan ahilikte de bilgi ve eğitime önem verilmiştir.

“İslamî ilimlerin yanında, hem Yunan hem de Türk-İslam felsefesi, top-lum ve siyaset konularında iyi bir eğitim almış olduğu tahmin edilen Ahi Ev-ran, tıpkı Eflatun ve kendisinden sonra yaşayacak olan İbni Haldun’da olduğu

⁶ Gölpınarlı, “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları”, 255.

⁷ Gölpınarlı, “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları”, 255-260.

⁸ Şeker, Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvet-Namelerin Yeri, 159-161.

⁹ Seyyid Hüseyin Gaybî, *Muhtasar Fütüvvetname*, (Ankara: Milli Kütüphane, Yazma Eserler Bölümü, A.4225), 20.

gibi, insanların çeşitli ihtiyaçları bulunduğu noktasından hareket etmektedir. O, ihtiyaçların temini bakımından insanların birbirlerine muhtaç olduklarını, bu ihtiyaçları giderecek mesleklerin yaşatılması için insanların kabiliyetlerine göre bu mesleklere yönlendirilmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Üstelik bu meslek gruplarının da birbirlerinden bağımsız olmadıklarını her meslek grubunun birbirlerine ihtiyaç duyabileceklerini, bu bakımdan ayrı ayrı yerlerde değil, farklı mesleklerle ilgilenenlerin bir arada bulunmalarına dikkat çekmektedir.

Ahi Evran'ın, ahilik için tespit ettiği eğitim kuralları, teori çerçevesinde kalmaya değil uygulamaya yöneliktir ve bunları hem gündelik hayatlarına hem de iş hayatlarına uygulamayanlar, ne iyi bir insan olabilir, ne de iyi bir ahi. Toplumsal hayata ve iş hayatına uyum sağlamayı hedef edinen eğitim uygulaması da iş yerlerinde usta-kalfa-çırak ilişkisi çerçevesinde sağlanmıştır.¹⁰

Bahsini ettiğimiz iş eğitimi ve öğretiminin başlangıç noktası, işe alınacak çocukların yeteneklerine göre kategorize edilmeleridir. Bu da kişinin kendisini tanıması ve bilmesiyle ilgili bir husustur. İlkçağ filozoflarından Sokrates (M Ö 469-399), felsefesinin temelini “kendini bil! (tanı!)” ilkesini koymuştur.¹¹ Bu ilke kişinin kendi yeteneklerini tespit etmesi anlamını da ifade etmektedir. Hz. Ali de bu hususta “Men arafe nefsehu, fekad arafe rabbehu” ifadesiyle “insanın kendisini bilmesi, terbiye edenini de tanıması anlamına gelir” demektedir. Yine kendi kültür dünyamızın önemli şahsiyetlerinden olan Yunus Emre (1240/41-1320-21),

*İlim ilim bilmektir, ilim kendin bilmektir
Sen kendini bilmezsen, ya nice okumaktır!; Mevlânâ (1207-1273)*

*Canında bir can var, o canı ara!
Dağın içinde bir hazine var, o hazineyi ara!
Ey yürüyüp giden dost, bütün gücünle ara!
Ama dışarıda değil, kendi içinde ara!; Hacı Bayram Veli (1340-1430),*

*Bilmek istersen seni, can içre ara canı
Geç canından bul anı, sen seni bil sen seni!
Bayram özünü bildi, bileni anda buldu*

¹⁰ H. Ömer Özden, *Ahilik ve Erzurum*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 2017, 51.

¹¹ H. Ömer Özden-Osman Elmalı, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 2018, 104-105.

Bilen ol kendi oldu, sen seni bil seni!"

derken, insanın her şeyden önce kendini keşfetmesi gerektiğini söylemişlerdir.¹²

Bireyin kendi yeteneklerini keşfi, onun geleceği açısından oldukça önemlidir. Ancak bu konuda sadece çocuğun kendini keşfetmesi yeterli değildir; bu keşfin aile tarafından da yapıp çocuğun eğilimine göre bir yol çizmeleri çok daha önemlidir; bu bakımdan aileye daha büyük görev düşmektedir. Çocuklarının hangi konuda yetenekli olduğunu anlayan anne ve babalar, onların geleceğini daha iye tesis etmek için bu yeteneğini geliştirmesi doğrultusunda onu teşvik etmelidirler. Hatta bunu eğitim gördüğü kurumla da paylaşıp çocuklarının ona göre eğitilmesini sağlamalıdır.

Bu hususta ahilik teşkilatı, geçmişte oldukça titiz davranmış ve hangi çocuğun hangi işe daha yatkın olduğunun tespitinde etkin rol oynamıştır. Bu tespit yapıldıktan sonra çocuklar, iş kollarına göre taksim edilerek çıraklıktan itibaren eğitime başlamışlardır. Böyle bir uygulama, günümüz için vazgeçilmez bir eğitim ilkesi olarak kabul edilmelidir. Çoğunlukla çocukların yetenekleri dikkate alınmaksızın yapılan formel eğitim ve öğretimin beklenenden az sonuç vermesinin nedeni de yeteneklere göre eğitim verilmemesiyle ilgili olsa gerektir. Şöyle ki kabiliyetler çoğunlukla erken yaşlarda ortaya çıkar. Liseyi bitirinceye kadar öğrencinin hangi alanda ilerleyebileceği belirlenmiş olur. Mühendislik zekâ ve kabiliyeti olan bir öğrenciyi tıp alanında tahsil yapmaya zorlamak, o öğrenciyi hem hayattan koparır hem de kendine olan güvenden uzaklaştırır. Benzer şekilde teknik konularda yetenekli, eli mekanik aletlere yatkın olan bir çocuğu, ısrarla sosyal bilimler lisesine yöneltip şair-yazar olacaksın, diye ısrar etmek de o çocuğun hayatını karartmaktan başka bir işe yaramaz. Bu gibi çocukları teknik liselerde okutup sonra da mühendislik alanında yüksek tahsil yapmasına fırsat tanımak, ülkemizin gelişmesine de katkı sunmaktır. Ülkemizin çok ihtiyacı olan ara eleman sıkıntısını da bu yolla gidermek mümkündür. Teknik lisede okuyup da üniversiteyi kendi alanında bir fakülte okuma kapasitesi olmayan öğrencinin meslek yüksekokullarında iki yıllık teknik eğitim almalarıyla bu gençler, ülkemizin sanayisinin gelişmesine önemli katkılar sunabilirler. Bunlar arasında öyle yetenekliler vardır ki bir aracın motorunu gözü kapalı söküp yeniden toplayabilirler. İşte asıl olan

¹² Yunus Emre, Mevlânâ ve Hacı Bayram Veli'nin konuyla ilgili görüşleri hakkında geniş bilgi için bk. H. Ömer Özden, *Türk Düşünce Tarihi*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 2020, 118-144, 171-177.

bu çocukların ve gençlerin yeteneklerine göre istihdam edilmelerini sağlamaktır.

Ahiliğin geçmişte yaptığı da bundan başka bir şey değildi. Küçük çocukların hem zaviyelerde iyi bir eğitim alıp okuma yazma öğrenmelerine hem de böylece bilgili birer çırak olmalarına özen gösterilmiştir. Bu anlamda Fatih Sultan Mehmet Han'ın (1432-1481) İstanbul'u fethettikten sonra inşa ettirdiği Fatih Camii'nin yanındaki üstü açık havuz, saraç esnafına bırakılmış, bunların yanlarında çalışan yamak ve çırakların Fatih Medresesi'nin sıbyan mektebine devam etmeleri sağlanmıştı. Bu tarz bir eğitim, geleneksel hale gelmiş ve ahilik teşkilatı devam ettiği müddetçe sürdürülmüştür. Günümüzde esnafın yanında çalışan çırakların Çıraklık Eğitim Merkezleri'ne gitmelerinin sağlanması, bunun bir devamı olarak görülebilir.¹³

Ahilikte hiyerarşik bir yapı bulunduğu için eğitimleri de bu çerçevede aşağıdan yukarıya doğru olacak şekildeydi. İşyeri eğitimiyle işyeri dışındaki eğitim birbirinin tamamlayıcısı olarak görülmüş, bu suretle meslek içinde yaptıkları üretim faaliyetlerinin hem işyerinde hem de işyeri dışında verilen ahlaki eğitimin bütünleşmesi sağlanarak uygulamalı bir eğitim verilmiştir. Bu da ahiliğin, mensuplarını güçlü bir iç disiplin ve sosyal baskı sistemiyle kontrol altında tutmalarına zemin hazırlayarak kaliteli üretim ve tüketicilerin haklarının korunmasını ortaya çıkarmıştır.¹⁴ Tabandan başlayıp tavana doğru ilerleyen bu sıkı eğitimde öncelikle çırakların mesleki ve ahlaki eğitimlerine büyük önem verilmiştir. Çıraklar, bir taraftan iş yerlerinde işleriyle ilgili bilgiler ediniyor becerilerini artırmaya çalışırken, diğer taraftan da akşamları ahi zaviyelerinde verilen ahlak derslerini dinleyip iyi bir insan olmayı gaye edinmişlerdir. Çıraklara ilk eğitimi verenler, 'muallim ahi' veya 'emir' olarak isimlendirilmişlerdir. Ancak eğitim verenler yalnızca bu unvana sahip kişiler değildir; bunların yanında ahilerden ileri gelenler, müderrisler, kadılar ve şehrin ileri gelen şahsiyetleri ve diğer devlet ricali de bu eğitimleri vermişlerdir.¹⁵ Köylerde ise zaviye varsa zaviyede, zaviye yoksa köy odalarında köyün ileri gelen ve sevilip sayılan şahsiyetleri bu eğitimi vermişlerdir. bu eğitimlerden yalnızca çıraklar ve kalfalar değil, ahi birliğine mensup olan herkes yararlanabiliyordu gibi, mahalle veya köylerdeki kadınlar için de Bacıyan-ı Rum arasından bu eğitimi verebilme yeteneği olanlar tarafından eğitim verilir ve böylece yaygın bir eğitim ağı sağlanmış olurdu.

¹³ bk. Özden, *Ahilik ve Erzurum*, 50-51.

¹⁴ M. Fatih Köksal, *Ahi Evran ve Ahilik*, Kırşehir: Kırşehir Valiliği, 2008, 114.

¹⁵ Köksal, *Ahi Evran ve Ahilik*, 115.

İş yerinde verilen işle ilgili, zaviyelerde verilen ahlaki eğitimde başarı sağlayan çırak, ustasının müracaatıyla, işinde ehil olan ahilerin yer aldığı sınav heyeti huzurunda sınanır, başarılı olduğu takdirde dualarla şed (peştamal üzerine bağlanan kuşak) kuşatılarak kalfalığa yükseltildi. Birinden biri noksan olsa, kalfa yapılmazdı.

Bir kalfanın usta olabilmesi için de yine aynı eğitimi almaya devam etmesi, bunun yanında üç tane de çırak yetiştirmesi gerekirdi ki usta adayı olabilsin. Yapılan sınavda kalfanın ürettiği işleri ve iyi ahlakı değerlendirilerek usta olmasına veya olmamasına karar verilir. Usta olmasına karar verildiği takdirde bir tören düzenlenir ve dualarla Ahi Baba tarafından şed kuşatılır ve Ahi Evran'dan aktarılan bir gelenek olarak ilk kez onun uyguladığı gibi kalfanın kulağına, şu nasihat söylenir ve kalfa ustalığa terfi ettirilirdi.

“Harama bakma, haram yeme, haram içme. Doğru, sabırlı, dayanıklı ol. Yalan söyleme.

Büyüklerden önce söze başlama. Kimseyi kandırma. Kanaatkâr ol.

Dünya malına tamah etme. Yanlış ölçme, eksik tartma.

Kuvvetli ve üstün durumda iken affetmesini, hiddetli iken yumuşak davranmasını bil ve

Kendin muhtaç iken bile, başkalarına verecek kadar cömert ol.”¹⁶

Usta olmak demek, hemen bağımsız hale gelip de dükkân açmak anlamına gelmiyordu. Kalfalıktan ustalığa terfi eden kişi, bir müddet yine ustasının himayesi altında, bulunduğu dükkânda çalışan yamakların, çırakların ve kalfaların mesleki açıdan yetişmeleri için elinden gelen gayreti göstermesi ve aynı zamanda onların ahlaki olgunluklarına katkıda bulunması gerekirdi. Bu safhaları da geçtikten sonra yine ustasının onayını alarak dükkân açabilme yeterliliğini kazanmış olurdu.

Görülüyor ki ahilikteki iş ve ahlak eğitiminde, bulunulan mertebelerin dikkate alındığı hiyerarşik bir yapı mevcuttur. Üstelik Ahi Evran'ın öğütleri, hem işte hem de günlük hayatta uyulması gereken kuralları kapsamakta ve böylece iş hayatının kurallarıyla yaşanan hayatın ahlak ilkeleri birbirini tamamlamaktadır. Yani kişi, iyi bir esnaf ise, aynı zamanda iyi bir insan olmak zorundadır. Ahilikte kişi, iyi bir esnaf ama kötü bir insan olamaz. Her ikisinin de eş değerde olması yani iyi bir insan ve iyi bir esnaf olması gerekir. İyi esnaf-iyi insan tipinin oluşması, sabır isteyen ve kademeli olarak yapılan bir eği-

¹⁶ Yusuf Ekinci, *Ahilikte Meslek Eğitimi*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990, 35-39.

timle gerçekleşiyordu. İş kurallarının sırasıyla öğretilip uygulanması gibi, ahlak kuralları da ahi adayına tedrici olarak ve hazmettirilerek kazandırılır ve yavaş yavaş olgunlaşması sağlanırdı. Böylece ahi, örnek alınacak bir insan olarak başkaları için de -günümüzün tabiriyle- rol model olabilecek, şahsiyet sahibi bir insan olurdu. Hatta böyle bir insan, şahsiyet inşa eden bir eğitimci haline gelirdi.

Yukarıda bahsettiğimiz “Ahi Evran’dan gelen bu öğüt verme işi günümüzde de devam etmektedir. Her usta, yetiştirdiği çırak ve kalfasına önce iş yerinde uyması gereken kuralları öğretirken bir taraftan da iyi insan olma öğütleri vermekte, aynı zamanda kademeli olarak yapacağı işi öğretmeye çalışmaktadır. Arada bir fark var ki ahilikte ustalar da çırak ve kalfalar da çok sabırlı ve birbirlerine katlanmayı bilirken günümüzde kısa yoldan para kazanmanın peşine düşüldüğü için çırak-kalfa-usta arasında o eski saygı ve sevgiye fazlaca rastlanmamaktadır. Eskiden dövülmeden iş öğretilirken günümüzde usta ve kalfaların bir kısmı çırağı döverek işi öğretmek istemektedirler. Çünkü ustalığın bir gereği olan ahlakî olgunlaşmaya fazla önem verilmemektedir. Oysaki iş olgunluğunun yanı sıra ahlakî olgunluk da olmalıdır ki beklenen iş ve insan kalitesine ulaşılabilsin. Bu da dayakla, hakaretle değil, ahlakî erdemlerle gerçekleşebilir.”¹⁷

Ahilikte ahlakî olgunlaşmayı sağlayan kurallardan bazıları şahsiyeti olgunlaştırıp saygın bir insan olmak için, bir kısmı da iş hayatına ilişkin ahlak kuralları olarak konulmuştur.

İş hayatını ilgilendiren kurallardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

1- İş yerinde çalışan yamaktan kalfaya, çıraktan ustaya herkesin iyi huylu, tatlı dilli ve güler yüzlü olması gerekir. Bu ilke, iş yerinde çalışanların tüketici veya müşteriye iyi davranma sonucunu doğurur ve müşteri memnuniyetini artırır.

2- İşyerine gelen tüketici veya müşterinin güvenini kazanmak için içi dışı, özü sözü bir ve samimi davranışlı olmak gerekir.

3- Muhatabın güvenini sarsmamak ve ona saygı duyduğunu hissettirmek için sözünde durmak, sözünü bilerek ölçüp tarttıktan sonra ve yerine göre konuşmak gerekir.

¹⁷ Özden, *Ahîlik ve Erzurum*, 52-53.

4- Alım gücü olmayan veya ihtiyaç sahibi olan tüketicilere karşı cömert ve ikram sahibi olmak gerekir. Böylece onların topluma kazandırılması sağlanmış olur.

5- Başkasının malına ihanet etmemek, hile yapmamak, tüketicinin haklarını korumayı sağlar.

6- Öfkesine hâkim olup sabırlı olmak, ‘müşteri velinimetimizdir’ ilkesini doğurur ve tüketiciye saygılı olmayı öğretir.

7- Hizmette ayırım yapmamak, adaletli davranmayı sağlar.¹⁸

Bu kuralları içselleştiren ahi, kendini bazı şeylere kapalı, bazılarına da açık tutmak zorundadır. Bunlar, Gülşehrî tarafından manzum şekilde şöyle ifade edilmiştir:

*Altı şartı var fütüvvet yolunun
Üçü açık üçü bağlıdır onun
Kapısı ve alını ve sofrası bağı
Ol üçü açıktır budur söziün sağı
Ol kim üçü bağlıdır evvel dili
Gözü bağlı dahi artırır yolu
Hem beli dahi bağlı gerek
Ki haram odunda yanmaya yürek.¹⁹*

Kapalı olması gereken durumlarla başkalarına zarar vermemek amaçlanırken, açık olması gereken durumlarla da başkalarına fayda sağlama amaçlanmaktadır ki bu kurallar da şahsiyet inşasını sağlamak için konulmuştur. Böylece ahiliğin eğitim felsefesinin temelinde diğerkâmlık yani özgecilik bulunduğu anlaşılmaktadır.²⁰

Tüm bu anlatılanlardan sonra ahiliğin eğitim anlayışında ulaşmak istediği gayeler hakkında şunları söyleyebiliriz:

¹⁸ Bu kurallar ve daha fazlası için bk. Yaşar Çalışkan-Lütfi İkiz, *Kültür, Sanat ve Medeniyetimizde Ahilik*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993, 21-23; Köksal, *Ahi Evran ve Ahilik*, 76-85.

¹⁹ Gülşehrî, *Mantuku't-Tayr*, nşr. Agâh Sırrı Levend, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1957, 199.

²⁰ Sabahattin Güllülü, *Sosyoloji Açısından Ahi Birlikleri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1992, 98.

İnsanın doğal yaratılış halinin korunması ve yeteneklerinin keşfedilmesi, bireyin yanlış eğilimlere saptmasını önlemek açısından önemli olup yeteneklerin eğitimle geliştirilmesi, bireyin iyi bir insan olmasını sağlar. Bu eğitim sayesinde ferdin kendisini tanımasına imkân tanınmış olur. Aslında bireyin kendini tanıması, felsefenin en önemli konularından biridir; çünkü kendini tanımayan kişiler, kendileri hakkında bilgi sahibi değildirler ve kendi yeteneklerini farkedemezler. Yeteneklerinin farkında olmayan insan, neyi yapıp neyi yapamayacağını da bilmez. Buna mukabil insanın kendini tanıması, gizli kabiliyetlerinin de ortaya çıkmasını sağlar. Böylece yeni iş alanlarının doğması bile sağlanabilir. Üretimin artırılması ve ekonomiye katkı sunulması bakımından ahilikte bu ilke çok önemlidir.²¹

Ahiliğin eğitim felsefesinde öne çıkan hususlar da şöyle sıralanabilir:

1- İnsan, bir bütün olarak ele alınıp mesleki, ahlaki, dini ve toplumla ilgili bilgiler, bir bütünlük içerisinde verilmiştir.

2- İş yerinde verilen mesleki bilgilerle zaviyelerde verilen ahlaki eğitimi bütünlüğü sağlanmıştır.

3- Eğitim, hayatın belli bir döneminde yapılıp tamamlanan kısmi bir uygulama değil, hayatın bütününe yayılmış genel bir etkinlik olarak ele alınmıştır.

4- Sadece şehirlerde değil, köylere kadar yayılan bir eğitim anlayışı geliştirilmiştir.

5- Ahilik eğitimi, yalnızca meslek eğitimiyle sınırlandırılmamış, bunun yanında silah eğitiminden, devlet yönetimine kadar her türlü eğitimi kapsamıştır.

6- Ahilik, her ne kadar yalnızca esnaf olanların kayıtlı olabileceği bir kurum olmakla birlikte, bir sivil toplum kuruluşu olmak ve eğitim imkânlarından yararlandırılmak bakımından herkese açık hale getirilmiştir. Dersler herkese açık olduğu gibi, ders verebilecek herkese de açıktır. Yani belli bir eğitim kadrosu kurulmamıştır. Bundan dolayı da paralı bir eğitimden söz edilemez.²²

7- Bu eğitimin bir parçası da ahilerin sosyal hayatı anlamlandırmasıyla ilgili olarak konuk ağırlamaya yöneliktir. Zaviyelerde, yabancıları oldukları bir şehre veya köye gelen misafirlerin, ortada kalmalarını önlemek ve yabancılık

²¹ Yusuf Ekinci, *Ahilik*, İstanbul: Mihrabad Yayınevi, 2016, 149.

²² Ekinci, *Ahilik ve Meslek Eğitimi*, 36-37; Ekinci, *Ahilik*, 149-150.

hissetmelerini önlemek için, nasıl ağırlanacakları, onlarla nasıl ilgilenileceği de ahilere verilen eğitimler arasındadır. Bu sayede eski yıllarda seyahat edenler, gittikleri şehirlerde veya köylerde konaklama sıkıntısı çekmemiş ve ahilerin yakın ilgisiyle karşılaşmışlardır.

Bu konuda İbni Batuta şunları söylemektedir: “Memleketlerine gelen yabancıları karşılama, onlarla ilgilenme, yiyeceklerini, içeceklerini, yatacak yerlerini sağlama, ihtiyaçlarını giderme, onları uğursuzların ve edepsizlerin elinden kurtarma, şu veya bu sebeple bu yaramazlara katılanları yeryüzünden temizleme gibi konularda bunların eş ve benzerlerine dünyanın hiçbir yerinde rastlamak mümkün değildir.”²³ İbni Batuta'nın Anadolu gezisi sırasında Denizli'de bu hususla ilgili yaşadığı bir olay, hatırlanmaya değerdir. Beraberindekilerle birlikte Denizli'ye gelen İbni Batuta, bir çarşının içinden geçerken, dükkânlarından çıkan iki ayrı grubun bir şeyler söyledikten sonra kendi aralarında nerdeyse kavgaya varacak bir tartışmaya giriştiklerini, Türkçe bilmedikleri için de konuyu anlayamayıp hatta acaba bizi soymak mı istiyorlar diye telaşlandıklarını belirtmektedir. Tartışma esnasında yaşlı birinin gelip duruma el koyduğunu belirten İbni Batuta, bundan sonrasını anlatmaktadır: “O sırada Cenab-ı Hak bize Arapça bilen, hacca gitmiş bir adamı halketti. Ona bunların bizden ne istediklerini sordum. Dedi ki bunlar ahilerdir. Bizimle ilk karşılaşanlar Ahi Sinan'ın yoldaşları, sonradan gelenler ise Ahi Duman'ın kardeşleri imiş. Her iki taraf da bizim kendi yanlarında misafir olmalarını ister, bu yüzden çekişirlermiş. Onların gösterdiği yüksek misafirperverliğe hayran olmamak elde değildi. Nihayet işi kur'a çekmek suretiyle halletmek yoluna düşüp sulh oldular. Kim kazanırsa önce o tarafın tekkesine misafir olmamız kararlaştırıldı. Kur'a, Ahi Sinan tarafına düştü. Adı geçen bunu haber alınca yanında kendi yoldaşlarından bir grupla gelip bizi karşıladı ve hep beraber onun tekkesine giderek misafir olduk. Bize derhal çeşitli yiyecekler getirdiler. Dinlendikten sonra Ahi Sinan hepimizi hamama götürdü ve hizmetimi bizzat yaptı.

Öteki yoldaşlardan üçü dördü ise bir arkadaşımın hizmetini üzerine almış bulunuyordu. Hamamdan çıkınca bunlar tekrar büyük bir sofraya kurdular. Çeşitli meyveler, tatlılar ikram ettiler. Yemekten sonra ise Kur'ân-ı Kerîm'den bazı parçalar okuyan hafızları dinledik, arkasındansa hepsi raks ve sema etmeye başladılar. Gelişimiz haberi Bey'e duyurulmuş olduğundan, ertesi akşam bizimle görüşmek istediği için onu ve oğlunu ziyaret maksadıyla konağına gitmiştik. Tekkeye döndüğümüzde Ahi Duman ile yoldaşlarını bizim gelişimizi bekler bulduk. Onlarla birlikte kendi tekkelerine gittik. Bunlar da

²³ Parmaksızoğlu, *İbn Batuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler*, 7.

öteki yoldaşları gibi yemek ve hamam ziyafetleri çektiler. Hatta onlardan fazla olarak hamamdan çıktığımız vakit bizlere gülsuyu ile ikramda bulundular. Oradan hep birlikte tekkeye geldik, yine ötekiler gibi yemekler, meyveler ve tatlılarla iltifat eylediler; yemekten sonra Kur'an'dan okunan parçalar, raks ve sema ile vaktimizi değerlendirdiler. Böylece onların tekkelerinde de bir süre kalmış olduk.²⁴

Anlatılan olay, ahilerin ne kadar özgeci bir yapıya sahip olduklarını, konuk ağırlama hususunda ne kadar eğitilmiş olduklarını ve bu uğurda birbirleriyle nasıl yarıştıklarını göstermektedir.

Yine İbni Batuta'dan aktarılan bir bilgiye göre o gün şehre hiçbir konuk gelme de ahiler akşamleyin toplanıp o günkü kazançlarından Ahi Birliği'ne ait kısmını sandığa bırakır, kendi aralarında yemek yer, şarkılar söyler, oyunlar oynar ve dağılırlarmış.²⁵

Sonuç

Görülüyor ki ahilik, sadece bir esnaf kurumu değil, aynı zamanda şehirle köy arasındaki bağı da kuran bir eğitim kurumudur. Ahilere verilen eğitim, rastgele olmayıp, belli kurallar çerçevesinde yapılmaktadır. Bu bakımdan ahiliğin bir eğitim felsefesi bulunduğunu rahatlıkla söyleyebileceğimiz gibi mensuplarının da taviz vermeksizin bu felsefeye sıkı sıkıya bağlı oldukları açıktır. Bu eğitim felsefesinin, günümüzde ahiliğin yerini doldurmasını ümit ettiğimiz Esnaf ve Sanatkar Odaları Birliği tarafından da yine günümüzün şartlarına uygun biçimde uygulanması, arzumuzdur.

Ahilikte farklı iş alanlarının bir arada bulunması, günümüz biliminde disiplinler arası işbirliği olarak ele alınabilir. Aynı şekilde günümüz sanayinde farklı iş kolları arasındaki ortak çalışma biçiminde değerlendirilebilir ki bunlar, ülkemizin her alanda gelişmesi bakımından oldukça önemlidir. Özellikle üniversite sanayi işbirliğini geliştirme hususunda geçmişte ahiliğin ortaya koyduğu tecrübelerden rahatlıkla yararlanılabilir.

²⁴ Parmaksızoğlu, *İbn Batuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler*, 15-16.

²⁵ Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, 104.

Kaynakça

- Çağatay, Neşet. *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*. Ankara: Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Çalışkan, Yaşar - İkiz, Lütfi. *Kültür, Sanat ve Medeniyetimizde Ahilik*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Ekinci, Yusuf. *Ahilik*. İstanbul: Mihrabad Yayınevi, 23. Baskı, 2016.
- Ekinci, Yusuf. *Ahilikte Meslek Eğitimi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. "Burgâzî Fütüvvet-Nâmesi". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 15/1-4 (1953-54), 76-153.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 11/1-4 (1949-1950), 6-354.
- Güllülü, Sabahattin. *Sosyoloji Açısından Ahi Birlikleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1992.
- Gülşehrî. *Mantuku't-Tayr*. nşr. Agâh Sırrı Levend. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1957.
- Köksal, M. Fatih. *Ahî Evran ve Ahilik*. Kırşehir: Kırşehir Valiliği, 2. Baskı, 2008.
- Özden, H. Ömer - Elmalı, Osman. *İlkçağ Felsefesi Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 2. Baskı, 2018.
- Özden, H. Ömer. *Ahîlik ve Erzurum*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 2017.
- Özden, H. Ömer. *Türk Düşünce Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 2020.
- Parmaksızoğlu, İsmet. *İbn Batuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1971.
- Seyyid Hüseyin Gaybî. *Muhtasar Fütüvvetname*. Ankara: Milli Kütüphane, Yazma Eserler Bölümü, A.4225.
- Şeker, Mehmet. *Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvet-Namelerin Yeri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011.
- Yusuf Has Hâcib. *Kutadgu Bilig*. çev. Yaşar Çağbayır. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019.

ANADOLU SAHASI TÜRK EDEBİYATINDA TERCÜME FÜTÜVVETNÂMELER VE ŞEYH SEYYİD HÜSEYİN B. ŞEYH SEYYİD GAYBÎ'NİN FÜTÜVVETNÂMESİ¹

*Sadık YAZAR**

Giriş

Konuyla ilgili birçok çalışmada ifade edildiği üzere, medeniyetlerin oluşum devrelerinde tercüme olgusu merkezi bir konumda yer almaktadır.² Diğer birçok millet gibi Türkler de din merkezli köklü medeniyet değişimlerinde, yeni medeniyetin birikimini büyük oranda tercüme üzerinden edinmiş ve bu yolla yeni medeniyete eklemlenmiştir. Uygurlar döneminde ve Batı medeniyetine geçiş döneminde olduğu gibi İslam medeniyetine eklemlenirken de Türkler bu doğrultuda tercümeden yararlandılar.

İslami dönem yazılı Türk edebiyatı (yazını) her ne kadar 11. yüzyıla kadar götürülebilse de Anadolu sahası Türk edebiyatının ilk yazılı metinleri, bilimsel araştırmaların vardığı son duruma göre, XIII. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. Anadolu sahasında bir Türk-İslam medeniyeti oluşurken de tercüme başat görevi görmüştür. Dinî ve sosyal ihtiyaçların yönlendirdiği erken dönem Anadolu sahası tercüme geleneğinde, başta temel dini bilgiler olmak üzere, tıp, siyaset ve tasavvuf gibi alanlarda birçok tercüme yapılmıştır. Böylece İslam medeniyetinde Arapça ve Farsça ile oluşmuş, üzerinde kafa yorulmuş, dönüp kendisine bakılmış geniş birikim yavaş yavaş Türkçe ile de yazılmaya başlanmıştır. Yaklaşık iki yüzyıl boyunca daha ziyade İslam medeniyetinin bu mezkur birikimi Türkçeye aktarılmaya çalışıldıktan sonra Türkler İslam medeniyetinin birikimini büyük oranda temellük etmişlerdir. Kimi çalışmalarda iddia edildiğinin aksine³ Osmanlı edebiyatında sonraki dönemlerde de tercüme bu güçlü işlevini devam ettirmiştir. Bundan dolayıdır ki Anadolu sahasında, altı yüzyılı aşkın uzun süreçte teşekkül eden Türk edebiyatının önemli bir kısmını başta Arapça ve Farsça olmak üzere muhtelif

¹ Bilgi şöleni için gönderilen ve programda yayımlanan bildiri başlığımızın ilk hali “Anadolu Sahası Türk Edebiyatında Tercüme Fütüvvetnameler ve Şeyh Seyyid Hasan b. Şeyh Seyyid Alî (XIV. yüzyıl -Yıldırım Bâyezîd devri-) Fütüvvetnâme'si” şeklinde iken araştırmalarımız ve sunumumuz neticesinde başlığımızı bu şekilde güncelleme gereği duyduk.

* Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, zyazar@gmail.com

² Bk. Ülken 2007.

³ Bk. Ülken 2007: 308; Aksoy 2005.

dillerden yapılan tercümelemler oluşturmaktadır. Öte taraftan belli bir müddet sonra dönüp üzerinde yeniden kafa yorulan, başka üretimlere alan açan Türkçe bir birikim de oluşmuş olduğundan bu uzun tercüme döneminde, sadece diller arası tercüme faaliyetleri değil diliçi çeviri çerçevesinde değerlendirilebielcek hatırı sayılır Türkçe bir literatür de oluşmuştur. Yani bir müddet sonra Türkçe metinler de tercüme etkinlikleri için kaynak olmaya başlamıştır. Başka bir ifadeyle Osmanlı müellifleri kendi edebi gelenekleri ve birikimlerini de yeni telif üretmek için kullanmışlardır.

Modern zamanlardaki kaynak metne sadakati önemli gören çeviri anlayışına nispetle daha serbest bir tercüme anlayışıyla Anadolu sahası Türk edebiyatında, kaynak bir metnin tamamının eksiltilerek ya da kimi eklemeler ile tercüme edildiği gibi farklı kaynaklardan derlenerek bir araya getirilip tercüme edilmek suretiyle oluşturulan tercümelemler de bu gelenekte yerini almıştır. Mevcut literatüre göre XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ilk ürünleri ortaya çıkan Batı Türkçesi ile oluşturulan Türk edebiyatının ilk örnekleri arasında yerini alan fütüvvetnâmelerin bir kısmı da tercüme yoluyla yazılmıştır. Kuvvetle muhtemeldir ki fütüvvet bilgisinin tercüme geleneğinde öncelenmesinde sosyal ve siyasi hadiseler de âmil olmuştur.

Takdirlerinize sunmak istediğimiz bildirimini konusunu belirlerken ahilik ve fütüvvet(nâme) konularındaki mevcut literatür ile yazma eser kütüphaneleri tarayarak tercüme fütüvvetnâmeleri tespit etmek ve Yıldırım Bayezid devrinde yaşadığı düşünülen Şeyh Seyyid Hasan b. Şeyh Seyyid **Alî**'nin istihrac türü tercüme yoluyla üretilen fütüvvetnâmesi tanıtıp tercüme bakımından incelemeyi amaçlamıştık. Ancak bu doğrultuda yapmaya başladığımız araştırma ve incelemeler neticesinde, konunun diller arası tercümeden ziyade diliçi çeviri açısından ele alınmasının daha elzem olduğu kanaati hasıl olmuştur. Zira yapılan araştırmalar neticesinde, eldeki onlarca fütüvvetnâme metninin oluşumunda Arapça ya da Farsça metinlerden ziyade bizzat Türkçe metinlerin kaynaklık ettiği anlaşılırken literatürde Şeyh Seyyid Hüseyin b. Şeyh Seyyid **Gaybî**'ye atfedilen Türkçe fütüvvetnâme etrafında ciddi sorunların oluştuğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla biz bildirimizde asıl olarak bu soruna işaret edip birkaç soru ile bu sorunun çözümü konusunda ne yapılabileceğinden bahsetmek istiyoruz. Ancak öncesinde bir değinme mahiyetinde de olsa diller arası tercüme açısından fütüvvet-nâmelere bahsetmekte fayda vardır.

Dillerarası Tercüme Gelenğinde Fütüvvetnâmeler

Başta Ali Torun'un *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnâmeler Üzerine Bir İnceleme* başlıklı çalışması olmak üzere Türkçe fütüvvetnâmelere dair tarama ve tespit mahiyetinde çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalara göre eldeki ilk Türkçe fütüvvetnâme Yahyâ b. Halîl b. Çoban Burgazî (?) tarafından yazılan fütüvvetnâmedir. Eserinin girişinde muayyen bir metni tercüme ettiğinden bahsetmeyen yazar, eser adları vermek suretiyle muhtelif kaynaklardan istifade ederek eserini oluşturduğunu şu şekilde ifade eder.

*pes ben za'îf diledüm kim bir kitâb yazam, fütüvveti beyân kılam, tefsîrden ve hadîs-i Muştafâ'dan, şallallâhu 'aleyhi ve sellem, ve kışaşu'l-enbiyâdan ve Tezkîretü'l-Evliyâ'dan ve Müsemmâ kitâbından ve 'İlm-i Vesîle kitâbından ve Kitâbu'l-Kalâ'id'den ve Resûl hazretinüñ menâkıbından, şallallâhu 'aleyhi ve sellem ve Esrâru'l-Ârifîn'den, fütüvvet gereklülerinden **çıkarup** yazdum (Gölpınarlı 1954: 113).*

Burgazî'nin bu ifadeleri her ne kadar alışlagelmiş bir tercüme söylemi olmasa da Osmanlı dönemi tercüme geleneğinde birçok örneği bulunan bir tercüme türüne işaret etmektedir. Sadık Yazar'ın "Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği" başlıklı çalışmasında "istihrâc" türü tercüme biçimi olarak değerlendirip gündeme getirdiği (Yazar 2011: 235-36) bu tür tercüme geleneğinde; bir konu ile ilgili olarak Arapça ya da Farsça tek bir kaynaktan ziyade birkaç kaynaktaki bilgilerin derlenip tasnif edilmesinden sonra Türkçe tercüme edilmesinden oluşur. İşte Burgazî'nin de bu türden bir tercüme yoluyla kendisinden evvel Arapça ve Farsça olarak yazılan fütüvvet literatüründeki bilgileri tercüme ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim yazarın söylemini bir tarafa bırakıp bizzat eseri incelediğimizde ise, Gölpınarlı'nın de tespit ettiği üzere Burgazî fütüvvetnâmesinin asıl kanağının *Tuhfetü'l-Vesâyâ* olduğu anlaşılmaktadır. Gölpınarlı'nın yaptığı incelemede de görüleceği üzere, Burgazî bu Arapça kaynaktan hayli yararlanmış olup birçok bölümü buradan tercüme yolu ile oluştururken Nâsîrî'nin Farsça fütüvvetnâmesinden de birkaç kısmı tercüme etmiştir (Bk Gölpınarlı 1953: 83). Burgazî'nin kendisi de eserin sonunda fütüvvetnâmesini oluştururken farklı kaynaklardan derleme yaptığını şu şekilde ifade eder:

*İmdi her kim bu kitâbı okıya, yahud yaza, bu kitâbumuzda eksük nesne var diyü nesne katmaya ya artuğ vardur diyü nesne komaya, zîrâ her bir erkân ve her bir nuḡkı ya'nî belki **her bir harfî bir kitâbdan ve her bir nüshadan çıkardum** huccet-i İlâhî yazdum, eger bilelerdi kim biz bu kitâba ne 'aḡıllar fidâ kılup*

zahmet çeküp cem^c kıldugumuz her dem. bize du^cā kılalardı (Göl-pınarlı 1954: 148).

Şeyh Seyyid Hüseyin b. Şeyh Seyyid Gaybî'nin Fütüvvetnâmesine Dair

Temel araştırma malzemesi el yazısı ile çoğaltılmış eser ya da belgeler olan araştırmacıların da çok iyi bildiği üzere, yazma literatürü üzerine çalışmak üst düzeyde dikkat, beceri ve ciddi bir eleştiri gerektirir. Özellikle daha ziyade halk arasında dolaşıma giren, dolayısıyla sözlü kültür geleneğinin tahrip edici etkisine maruz kalan metinlere yönelik araştırmalarda ise yapılan iş, deyim yerindeyse mayınlı bir alanda dolaşmak gibi bir hal alır. Genel olarak yazma metinlerin hepsinde ama daha çok halk türü metinlerde metin-nüsha ayrımını⁴ çok iyi yapmak, araştırmaları gerçekleştirirken bu farkı her an hatırd tutmak, bu mayınlı alanda başarı ile çıkmanın evvel şartlarındandır. Birkaç örnek vermek gerekirse; Anadolu sahasında yazılan ilk Türkçe eser durumunda olan *Behçetü'l-Hadâyık*'ın yakın zamana kadar dört nüshası biliniyor, bu nüshaların hiçbirisinde esere dair temel bilgiler (yazar adı, eserin yazılış tarihi, yazılış yeri) yer almıyordu ancak ortaya çıkan beşinci bir nüshada⁵ bu temel bilgilerin hepsi kaydedilmiş idi. Ya da yakın zamana kadar Kadı Darî'in *Yusuf u Züleyhâ*'sı olarak bilinen ve bu şekilde neşredilen bir Yûsuf u Züleyha'nın ortaya çıkan yeni bir nüshası eserin aslında XIV. yüzyıl şairlerinden Yûsuf-ı Meddâh'a ait olduğunu gösterdi.⁶ Örnekleri çoğaltmak mümkündür; ancak varılacak nokta aynıdır: Yazma kültüründe her ihtimale hazırlıklı olmak gerekir. Nüshaların bahse mevzu olan herhangi bir metni aslı gibi yansıtmadığını unutmadan nüshada yer alan bilgilere her zaman şüphe ile yaklaşıp bu bilgiler tenkid edilmeli, yer almayan bilgilere yönelik de hazırlıklı olunmalıdır. Bu durumun güzel bir örneği de bildirimizde üzerinde durmak istediğimiz Şeyh Seyyid Hüseyin b. Şeyh Seyyid Gaybî'nin fütüvvetnâmesinde ortaya çıkmıştır.

“Ahi Evran ve Ahilik Bilgi Şöleni” başlıklı bilgi şöleni için gönderdiğimiz ve şölenin programında yayımlanan bildiri metnimizin başlığında “Şeyh Seyyid **Hasan** b. Şeyh Seyyid Alî (XIV. yüzyıl -**Yıldırım Bâyezîd devri**-) Fütüvvetnâme'si” ibaresi geçmekteydi. En başta ifade etmek gerekir ki bu başlıkta kastedilen metin, M. Saffet Sarıkaya'nın bizden evvel sunduğu “Şeyh

⁴ Metin-nüsha ayrımına dair giriş niteliğinde bir çalışma için bk. Arslan 2020: 19-42.

⁵ Bu nüshanın değerlendirilmesi ve literatüre katkısı için bk. Koç 2011.

⁶ Bk. Yazar 2018.

Seyyid Hüseyin b. Şeyh Seyyid Ali Fütüvvetnâmesi'ne Dair" başlıklı bildirisinde tanıttığı fütüvvetnâmeden başkası değildir. Bizim başlığımızda yazar adında "Seyyid Hasan" görünmesi bildiri başlığımızı biraz da acele ile gönderirken yazmayı henüz tam olarak incelememiş olup mevcut literatüre bağlı olmamızdan kaynaklanmaktadır. Halbuki yazar adının bu şekilde kaydedildiği yazmayı inceledikten sonra mezkur fütüvvetnâmenin literatürde Seyyid Hüseyin b. Şeyh Seyyid Gaybî'ye ait kılınan fütüvvetnâme ile aynı metin olduğu tespit edilmiştir. Bu tespite daha sonra döneceğiz; ancak önce "Seyyid Hasan" ve "Yıldırım Bayezid" rivayeti üzerinde durmaya çalışalım.

"Seyyid Hasan" ve "Yıldırım Bayezid" Rivayeti

Ahmet Kartal, *Türk Edebiyatı Tarihi*'nde yer alan "Anadoluda Türk Edebiyatının Gelişimi" başlıklı makalesinde Şeyh Hasan'ın Yıldırım Bayezid devrinde, Arapça ve Farsça kaynaklardan tercüme yolu ile oluşturduğu bir fütüvvetnâmeden bahseder (Kartal 2004: C.I/446). Kartal bu bilgi için Melek Dosay Gökdoğan'ın "Osman Gazi'den Mehmed Vahideddin'e Osmanlı Bilimi ve Kültürü" başlıklı makalesini kaynak gösterirken Gökdoğan'ın da bu bilgiyi Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Tarihi*'ne (1972: 1/536) dayandırıldığını görmekteyiz. Uzunçarşılı'ya başvurduğumuzda ise bu bilginin hangi yazma ya da kaynağa dayandırıldığını göremedik, dolayısıyla bu bilginin rivayet zinciri Uzunçarşılı'da sona eriyordu. Bu durumda "Şeyh Hasan" ve "Yıldırım Bayezid" rivayeti tam olarak anlaşılammamaktadır. Biz bu rivayetin Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 3556 numarada kayıtlı fütüvvetnâme mecmuasındaki bilgilere dayandığını düşünüyoruz. Yazmadaki "Şeyh Hüseyin" ismi, hataen "Şeyh Hasan" olarak okunmuş olmalıdır. Tabiki Uzunçarşılı'nın görüp de bizim ulaşamadığımız bir nüshanın varlığı da ihtimal dahilindedir. Ancak yaptığımız araştırmalara göre söz konusu esere en uygun adres Sarıkaya'nın da bildirisinde tanıttığı Yazma Bağışlar 3556 numarada bulunan mecmuadaki ilk eserdir. Eserin başında yazar adının geçtiği kısım şöyledir:

Mukaddimede açıkça yazıldığı üzere eserin yazarı Şeyh Seyyid Hüseyin b. Şeyh Seyyid **Alî**'dir. Bu isim fütüvvetnâme literatüründe kulağa hayli aşına gelen bir isimi, Şeyh Seyyid Hüseyin b. Şeyh Seyyid **Gaybî**'yi hemen hatırlatmaktadır. Farklı olan sadece son kelimedir. Sadece bu son kelime farklılığı, iki ayrı yazarın varlığından bahsetmeye mani değildir; ancak fütüvvetnâmenin asıl metnini incelediğimizde bu metnin Şeyh Seyyid Hüseyin b. Şeyh Seyyid Gaybî'nin metninden farksız olduğu hemen anlaşılmaktadır. Sayın Saffet Sarıkaya sunumunda bu fütüvvetnâmenin farklı bir fütüvvetnâme olduğunu ifade edip bunun için bir iki gerekçe getirmişse de buna katılmadığımızı ifade etmek isteriz. Nitekim bu konudaki düşüncelerimizi kendisine de aktardık. Yazma Bağışlar'daki fütüvvetnâmenin Seyyid Hüseyin'in fütüvvetnâmesi ile aynı metin olduğunu tespit etmek zor değildir. Bunun için Seyyid Hüseyin'e atfedilen metnin Gölpinarlı neşri ile Yazma Bağışlar'daki fütüvvetnâme metnini farklı yerlerden karşılaştırmak kafidir:

Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî Metni	Yazma Bağışlar 3556 Numaradaki Nüsha
Pes şeddüñ yedi adın beyân idilüm. Evvel şedd dirler ikinci sey-yidü'ş-şeytân dirler. Üçüncü päle-heng-i tarikat dirler dördüncü ha[b]lü'l-metîn ilâ vesiletü'l-yaqîn dirler. (Gölpinarlı 1955-56: 81)	İmdi şeddüñ yedi adı vardur. Evvel şedd dirler ikinci sey-yidü'ş-şeytân dirler. Üçüncü päle-heng-i tarikat dirler dördüncü ha[b]lü'l-metîn vesiletü'l-yaqîn dirler. (2a)
Es-selâmu °aleykum yâ erbâbe'ş-şeri°ati ve yâ aşhâbe't-	Es-selâmu °aleykum yâ erbâb-ı şeri°at ve yâ aşhâb-ı tarikat es-

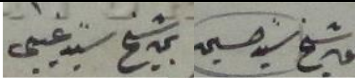
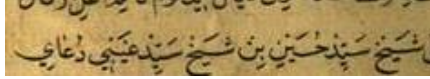
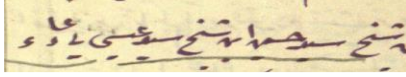
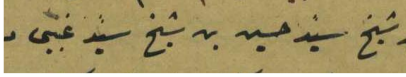
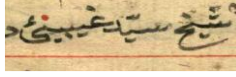
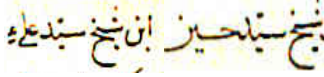
<p>tarīkatī es-selāmu ʿaleykum yā ehle’ş-şeddi ve’l-ʿahid ve’l-vefā es-selāmu ʿaleykum yā ehle’l-mürüvveti ve’l-keremi ve’s-sehā. Gelmeklögümüz Tañrı için ve turmaklugumuz Tañrı için ve söylemeklögümüz Tañrı için. İşbu mümin kardaşumuz siz ulularuñ ayagına gelüp bu maķām-ı inşāfda turmakdan murād budur ki siz ihtiyārlaruñ silsilesine bağlanup ... (Gölpınarlı 1955-56: 94)</p>	<p>selāmu ʿaleykum yā ehl-i şedd ve’l-ʿahd ve’l-vefā es-selāmu ʿaleykum yā ehle’l-mürüvveti ve’l-keremi ve’s-sehā. Gelmeklögümüz Tañrı için ve turmaklugumuz Tañrı için ve söylemeklögümüz Tañrı için. İşbu mümin kardaşumuz siz ulularuñ ayagına gelüp bu maķām-ı inşāfda turmakdan murād budur ki siz ihtiyārlaruñ silsilesine bağlanup ... (4a)</p>
<p>Andan geldük şeyhlere ve nakıblere ve üstādlara ve atalara ve müfredilere vācib olan edebleri ve şartları beyān idelüm. Evvel miyān-beste olan şartlar tarīkat içinde zāhirin ve bātının yaramaz nesnelere arıda. (Gölpınarlı 1955-56: 102)</p>	<p>Geld[ük] imdi şeyhlere ve nakıblere ve üstātlara ve atalara ve müfredlere vācib olan edebleri ve şartları ve sıfatları beyān idelüm. Evvel budur ki miyān-besteye olan şartlar budur ki tarīkat içinde zāhirin ve bātının yaramaz nesnelere arıda. (9b)</p>
<p>Altıncı tekebbürlükdür. İmdi kibr İblīs sıfatıdır, mağbūnlıkdur ve maħrūmlıkdur. Nitekim Resūl hazreti buyurur: Lā yedhulü’l-cenete men kāne fī kalbihī ḥabbetün min kibrin. (Gölpınarlı 1955-56: 111)</p>	<p>Altıncı tekebbürlükdür. İmdi kibr İblīs sıfatıdır, mağbū[n]lıkdur ve maħrūmlıkdur. Nitekim Resūl hazreti buyurur: Lā yedhulü’l-cenete men kāne fī kalbihī mişkā[le] ḥabbetin min kibrin. (15a)</p>
<p>Mūsā Peygamberüñ daħi kavmi on iki sıbt kavmi idi. Her sıbt ol çeşmenüñ birinüñ şuyından kanarlardı. Nitekim Haķ taʿālā kelām-ı kadimde buyurur “ve kaṭṭaʿnāhumu’şnetey ʿaşrete esbātan ümeme el-āyeh” Ya’nī on iki bölüğü her bölüğüñ bir nakıbi vardı. Çünkü ol bölüklerüñ haceti biterdi, şu yine giderdi. Andan Mūşol taş getürüp boynına aşardı.</p>	<p>Mūsā’nuñ daħi on iki sıbt kavmi vardır, her bölüğü bir delükden içüp kanarlardı. Anda Mūsā ol taş boğazına atardı nitekim Haķ taʿālā buyurur “fe’n-feceret minhü’şnetā ʿaşrete ʿaynā kad ʿalime küllü ünāsin meşrebehum. Çün ol taş şu zarfı oldu sengi daħi aña teşbīh idüp atarlar...(23a)</p>

<p>Bu sözün hakkında kelāmullāh buyurur “fe’-n-feceret minhü’şnetā ‘aşrete ‘aynā kad ‘alime küllü ünāsin meşre-behum. Çün ol taş şu zarfı oldı sengi daği aña teşbîh idüp atarlar...(Gölpınarlı 1955-56: 119)</p>	
<p>bu yedi t̄ayifede söz çokdur ekşer ehl-i nücüm bu bahşi itmişlerdür. Biz bu maḥalde bu kadar kelām-ıla ihtisār edeb beyānına gidelüm ki lâzım-ı tarīkat edebdür. Edeb öğrenmek vācibdür. Nitekim ekābir buyurmuşlardur:</p> <p>Edeb t̄acīst ez-nūr-ı İlähī</p> <p>Biniḥ ber ser biroḥ her cā ki ḥāhī (Gölpınarlı 1955-56: 120)</p>	<p>ve daği bu yedi t̄ayifede söz çokdur ekşer ehl-i nücüm bu bahşi çok ta‘bīr itmişlerdür. Ammā biz muḥtaşar idelüm kim kārīye āsān ola ve daği şimden şoḫra edeb beyānına gidelüm ki lâzım-ı tarīkatdür ve öğrenmek daği vācibdür. Nitekim ekābir dirler:</p> <p>Edeb t̄acīst ez-nūr-ı İlähī</p> <p>Beter ber-ser be-rev her cā ki ḥāhī (34a)</p>

Yukarıdaki iktibaslar mukayeseli olarak okunduğunda Şeyh Seyyid Hüseyin b. Şeyh Seyyid Gaybî'nin metni ile Yazma Bağışlar'daki fütüvvetnâmenin aynı olduğu, başka bir ifade ile aynı metnin farklı nüshaları, en zayıf ihtimal ile aynı metnin iki farklı bir versiyonu olduğu açıktır. Saffet Sarıkaya'nın sunumunda, Yazma Bağışlar'daki nüshanın farklı bir eser olduğu yönündeki tespit için sunulan farklılıkların nüsha ya da versiyon farkları ile izah edilebileceğini düşünüyoruz.

Bundan sonra Neşet Çağatay'ın Gölpınarlı aynı yıllarda yazdığı bir makalesinde Şeyh Seyyid Hüseyin b. Şeyh Seyyid İsâ adlı bir fütüvvetnâme yazarını öne sürmesinden (Çağatay 1952: 80) de bahsetmek gerekir. Çağatay bu ismi hangi yazmadan aldığını maalesef belirtmez; ancak isim benzerliği yine Şeyh Seyyid Hüseyin b. Şeyh Seyyid Gaybî'nin metnini akla getirir. Nitekim yazma eser kütüphanelerindeki fütüvvetnâmelere dair bir araştırma yapınca (bu araştırmamızın tam olarak tamalanmadığını belirtmemiz gerekir) literatürde Şeyh Seyyid Hüseyin b. Şeyh Seyyid Gaybî'ye ait olduğu bilinen ve Abdülbaki Gölpınarlı tarafından neşredilmiş bulunan fütüvvetnâme metninin

nüshalarında bu üç ayrı ismin çıkarılmasına elverişli bir zeminin olduğu görülürken bu nüshaların girişlerinin birbirinden farklılaştığı da görülmektedir. Aşağıdaki tabloda bu farklılıkları şöyle göstermek mümkündür:

Nüsha	Mukaddime	Yazar İsmi'nin Takdimi
Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet 40	Burgazî'den alınma uzunca Arapça giriş ve II. Mehmed'in öv- güsü	
Milli Kütüphane 355 nüshası (06 Hk 355/1)	Burgazî'den alınma uzunca Arapça giriş ve II. Mehmed'in öv- güsü	
Milli Kütüphane 06 Hk 1245	Burgazî'den alınma uzunca Arapça giriş ve II. Mehmed'in öv- güsü	
Milli Kütüphane 06 Mil Yz 8888/3	Burgazî'den alınma uzunca Arapça giriş ve II. Mehmed'in öv- güsü	
Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 8546	Burgazî'den alınma uzunca Arapça giriş ama padişah öv- güsü yer almaz	
Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 3556	Kısa bir mukaddime, padişah övgüsü yer almaz	

Tabloda görüleceği üzere eserin tespit edebildiğimiz üç nüshasında yazar adı açık olarak “Şeyh Seyyid Hüseyin b. Şeyh Seyyid **Gaybî**” olarak kaydedilmiştir. Kuvvetle muhtemeldir ki Neşet Çağatay’ın gördüğü bir nüshasında (06 Hk 1245) ise yazar adı “Şeyh Seyyid Hüseyin b. Şeyh Seyyid **İsâ**” şeklinde okunmaya elverişlidir. Eserin bir nüshasında ise yazar adı sadece “Şeyh

Seyyid Gaybî” olarak kaydedilmiştir. Az önce sizlere takdim ettiğim Yazma Bağışlar’daki nüshada ise yazar adı “Şeyh Seyyid Hüseyin b. Şeyh Seyyid Alf”dir. İsim noktasında bu farklılıkları haiz olan mezkur nüshalar, mukaddimeler açısından da farklılık arz ederler. Bunların dördünde Burgazî’nin mukaddimesinden mülhem uzunca bir Arapça mukaddime ile II. Mehmed’in övgüsü yer alırken Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 8546 numaralı nüshada bu uzunca mukaddime bulunmasına karşın padişah övgüsü yer almaz. Yazma Bağışlar’daki nüshada ise ne uzun mukaddime ne de padişah övgüsü yer alır. Tüm bunların yanında Milli Kütüphane 06 Hk 4001 numarada yer alan nüshada ise diğer nüshalardan farklı olarak Arapça kısa bir hamdele ve salveden sonra herhangi bir isim olmaksızın ve padişah övgüsüne de yer verilmezken fütüvvetnâmenin asıl kısmı da şedd ve yedi rakamı arasındaki ilişkiyi itibaren başlar.

Nüshalar arasındaki bu farklarda isim hanesinde yer alan son ismin “Gaybî” ya da “İsâ” okunması paleografik olarak izah edilebilir. Zira “غيبى” kelimesi noktalar yazılmadığı zaman “عيسى” olarak da okunmaya elverişli hale gelebilir. Ancak “علي” kelimesinin paleografik olarak bu iki kelimenin alternatifi olması zor görünmektedir. Ayrıca isim hanesinde “علي” kelimesinin bulunduğu nüshada diğer nüshalarda bulunan mukaddimededen farklı ve oldukça kısa bir mukaddimenin bulunması da burada paleografik bir alternatif olmadığını teyit etmektedir. Bu durumda birbirine oldukça benzeyen iki ayrı isimle karşı karşıya olduğumuzu söylemek mümkün müdür? Durum böyle ise bu iki isim farklılığına rağmen metinlerin aynı olması nasıl izah edilmelidir? Yazar isminde “Gaybî”nin bulunduğu nüshaların başındaki uzunca mukaddime ile II. Mehmed övgüsü ekleme midir yoksa Yazma Bağışlar’daki nüshadan eksiltilmiş midir? Çalışmamızın ilerleyen kısımlarında da gösterileceği üzere bu fütüvvetnâmedeki sistematik Bektaşileştirme⁷ ile ithaf mercinin II. Mehmed olması arasında makul bir uyum mudur? Yer yer itikadi noktalarda da ehl-i sünnete aykırı açık ifadeler barındıran bu fütüvvetnâmenin gerçekten II. Mehmed’e ithaf edilmiş olması mümkün müdür? Bunun benzeri bir metin var mıdır?

Bizim için şüphe barındıran bu sorulara şimdilik kesin bir cevap vermek mümkün değildir; ancak çalışmamız sırasında dikkatimizi çeken bir diğer husus, bu sorularla gündeme getirmek istediğimiz şüpheleri daha da arttırdı. Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî’nin metni üzerinde çalışırken yakın zamanda

⁷ Çalışmamız boyunca “Bektaşileştirme”den, kimi çalışmalarda “Kızılbaş Aleviliği”, ya da “heteredoks İslam” a uyumlu hale getirme, kimi çalışmalarda ise “Şiileştirme” şeklinde ifade edilen dönüştürmeyi kastediyoruz.

XV. yüzyılda yaşamış meşhur tabib Şerefeddin Sabuncuoğlu'na atfen neşredilen (Köksal ve Ayçiçeği 2020) fütüvvetnâme metninin önemli bir kısmının da Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî'nin fütüvvetnâmesi ile aynı olduğunu tespit ettik. Bu aynılık yer yer konu akışının benzerliği olarak tezahür ederken yer yer dilbilimsel düzeyde bir eşdeğerlik olarak da görünüm arz etmektedir. Aşağıdaki tabloda farklı bölümlerden seçme yapmak suretiyle Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî'nin Gölpinarlı tarafından neşredilen fütüvvetnâmesi ile Sabuncuoğlu'na atfen yayımlanan fütüvvetnâme arasındaki benzerlikleri göstermeye çalışacağız:

Seyyid Hüseyin Fütüvvetnâmesi	Sabuncuoğlu Fütüvvetnâmesi
<p>anlara kim senedi Âdem'den dutarlar, işbâtları oldur kim kaçan Âdem, uçmağdan taşra düşdi şol kadar ağladı kim iki gözlerinden seyl-i hünin revân oldu... Havvâ'dan ayru düşdüğü üçüncü iki eli birle üç encir yaprağın dutmuşdı, başın kaşımağa mecâli yoğdı, eger elin kaldursa yaprak düşerdi, setri açılurdu; saçı yüzün örtmişdi. Bu hâl ile üçyüz yetmiş üç yıl ağladıktan sonra ol hakim-i bîmâr-hâne-i "Subhâneke lâ ilme lenâ illâ mâ allemtenâ" hazretinden Cebrâil'e emr oldu...(Gölpinarlı 1955-56: 76)</p>	<p>Anlar kim Âdem'den tutarlar, işbât[ı] oldur kim: Kaçan kim Âdem, uçmağdan taşra düşdi, şol kadar ağladı kim iki gözünden seyl-i hünin revân oldu... Bu hâl ile üçyüz yetmiş üç yıl ağladı. Ağladıktan sonra dört yaprağı iki eliyle biline tutmuş-ıdı. Şöyle kim başın kaşımağa mecâli yoğ-ıdı. Başını kaşısa yabrağ düşerdi. Setri açılurdu; Buncılayın belaya giriftar olmuşdı. Zâr zâr ağlardı ve inlerdi. Ol hakim-i bîmâr-hâne-i "Subhâneke lâ ilme lenâ illâ mâ allemtenâ" hazretinden hamdiyyetden Cebrâil-i emîn peyk-i Hazret-i Rabbü'l-âleminden geldi... (Köksal ve Ayçiçeği 2020: 39).</p>
<p>Resül hazreti, °Alî'yi minber üzerine da°vet itdi. İmâm °Alî minbere çıktı. Hazret-i Nebî, İmâm °Alî'yi kendü mübarek gönleginüñ içine çekdi, ikisi dahı mübarek başların bir yağadan çıkardılar ve ikisi biri birin koşdılar. Pes Resül hazreti, şallallâhu °aleyhi ve sellem mübarek dilin depretüp °ibâret-i ğarîb birle ve feşâhat-i</p>	<p>Emirü'l-mü°minin Esedullâhi'l-gâlib °Alî ibn Ebâ Tâlib –kerremallahü-yı yukarı minberün üzerine istedi. Çünkü emirü'l-mü°minin °Alî ol minberün üzerine çıktı. Resül hazreti - °aleyhi's-selam- Emirü'l-mü°minin °Alî'yi kendü gönleginüñ içine çekdi. İkisi dahı mübarek başların bir yağadan çıkardılar. Bes Resül - °aleyhi's-selam ekmelü's-şalât ve</p>

<p>belîğ birle âğâz idüp ayıtdı (Gölpınarlı 1955-56: 80)</p>	<p>efdalü't-tahiyyât mübârek dilin dep-retüp 'ibâret-i ğarîb ve feşâhat-i belîğ birle dürc-i dürerinden elfâz-ı kelime ve kelam[a] âğâz idüp ayıtdı (Köksal ve Ayçiçeği 2020: 49).</p>
<p>Es-selâmu 'aleykum yâ erbâbe's-şerî'ati ve yâ aşhâbe't-ţarîkatı es-selâmu 'aleykum yâ ehle's-şeddi ve'l-'ahid ve'l-vefâ es-selâmu 'aleykum yâ ehle'l-mürüvveti ve'l-keremi ve's-sehâ. Gelmeklüğümüz Tañrı için ve turmağlumuz Tañrı için ve söylemeklüğümüz Tañrı için. İşbu mü'min kardaşumuz siz ulularuñ ayağına gelüp bu mağâm-ı inşâfda turmağdan murâd budur ki siz ihtiyârlaruñ silsilesine bağlanup ... (Gölpınarlı 1955-56: 94)</p>	<p>Es-selâmu 'aleykum yâ erbâbe's-şerî'ati ve yâ aşhâbe't-ţarîkatı es-selâmu 'aleykum yâ ehle's-şeddi ve'l-'ahid ve'l-vefâ es-selâmu 'aleykum yâ ehle'l-mürüvveti ve'l-keremi ve's-sehâ. Gelmeklüğümüz Tañrı için ve turmağlumuz Tañrı için ve söylemeklüğümüz Tañrı için. İşbu mü'min kardaşumuz siz ulularuñ ayağına gelüp bir mağâm-ı inşâfda turmağlığundan murâdı oldur kim siz ihtiyârlaruñ silsilesine bağlanup ... (Köksal ve Ayçiçeği 2020: 95).</p>
<p>şeyh gerek kim şerî'atde 'âmil, tarîkatde kâmil, Eli acuk ve kabusu acuk ola ve şofrası açuk ola. Dli tatlu ve sözi kutlu ola. Allâh yarattuğı halk üzere müşfik ola ve hayr-endiş ola Elinden ve dilinden kimseyi incitmeye. Ve ahlâk-ı hamîde birle mevşûf ola. Ve ahlâk-ı zemîmden ictinâb ide. Umûr-ı şer'î gözede. Şerî'atden taşra kadem başmaya tâ âsîm olup tarîkatde mezmûm ve şerî'atde müttehem olmaya. Eger 'âlim yâ seyyid olursa "nûrun 'alâ nûr", eger böyle degülse 'ilm ehlini sevici ola (Gölpınarlı 1955-56: 104).</p>	<p>şeyhe gerekdür şerî'atde 'âmil ola, tarîkatde kâmil ola, ehl-i sehâvet ola ve cümerd ola. Eli acuk ola ve kaşı acuk ve kabusu acuk ola. Ve dili tatlu ve sözi kutlu ola. Allâh te'âlânun mağlûkatınuñ üzerine müşfik ola. Ve hayr-endiş ola ve elinden ve dilinden kimse incinmeye. Ve ahlâk-ı hamîde birle mevşûf ola. Zemîmden ictinâb eyleye, bahîl olmaya. Kendüye ne şanarsa cemî'-i mü'minlere anı şana. Fâşık olmaya, zâhid ola. Umûr-ı şer'î üzerine 'ubûr ide. Şerî'atden taşra kadem başmaya ki âsîm olup tarîkatde mülzem olmaya ve şerî'atde müttehem olmaya. Eger 'âlim olursa "nûrun 'alâ nûr", eger 'âlim olmazsa 'âlimleri ve 'ilme taleb idenleri cân [u] dilden sevici ola (Köksal ve Ayçiçeği 2020: 109)</p>

Su'âl. Eger aydırlarsa kim nakîb şu şunicak sağ ayağın sol ayağını üzerine başduğı nedür, Cevâb oldur kim, Resûl hâzreti aleyhi's-selâm şu taleb itdi içmege. (Gölpınarlı 1955-56: 119).	Su'âl. Eger bir kişi eydürse kim “Nakîb şu şunicak sağ ayağını baş barmağıyla sol ayağını baş barmağını başduğunuñ sebep[i] nedür, senedi kimdendür?” Cevâb oldur kim, bir gün Resûl hâzreti şu taleb eyledi içmege. (Köksal ve Ayçiçeği 2020: 133)
---	--

Yukarıdaki örnek cümlelerden açıkça anlaşıldığı üzere bu iki metin arasında açık bir ilişki vardır. Bu ilişkinin keyfiyetini şu an için tüm netliği ile izah etmek zor görünmektedir. Ancak ortak olan kısımları mukayeseli olarak okunduğunda, yukarıda gösterilen dilbilimsel benzerlik ve aynılığa karşın, bu iki metin arasında ciddi bir fark hemen dikkati çeker. Bu, Sabuncuoğlu versiyonuna göre Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî'nin fütüvvetnâmesindeki sistematik Bektaşileştirme ya da Şiirleştirme çabasıdır. Burgazî ve Razavî fütüvvetnâmelerinde olduğu gibi dört büyük halifenin isimlerini anma noktasında herhangi bir kaygısı ve endişesi olmadığı anlaşılan Sabuncuoğlu versiyonuna karşın Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî'nin fütüvvetnâmesinde üç büyük halifenin isimleri özenle hazf edilmiştir. Bu noktada birkaç örnek tespit etmiş bulunsak da bildiri metninin hacmini uzatmamak adına sadece bir örnek ile iktifa etmeye çalışacağız.

Seyyid Hüseyin versiyonunda “Tercümân-ı lisân söylemek senedi kimdendür?” başlığı altında anlatılan rivayet bu noktada iyi bir örnektir. Aynı soruyu yaklaşık olarak aynı ifadelerle soran Sabuncuoğlu, bu soruya cevap verirken evvela Hz. Adem'in işlediği günah karşılığında lisân-ı tercüman söylediğini ifade eder. Ardından Hz. Ali'nin günah işleyen bir kulundan bahseder. Bir gün bu kul bir günah işler, “Şâh-ı merdân” onu Zülfikar ile iki parça etmek üzere yanına çağırır. Kul bunu anlayınca Hz. Ömer'in yanına varıp Hz. Ali'nin bu gazabından korunmak ve kurtulmak için bir çare önermesini meded eyler. Hz. Ömer bu kulun talebine cevap verip Hz. Ali'nin gazabından nasıl sakınacağına dair nasihat verir. Rivayetin devamında kul Hz. Ömer'in salık verdiği gibi yapar.

Seyyid Hüseyin'in versiyonunda ise aynı soruya cevap verilirken lisân-ı tercüman söyleyenlerin senedi olarak Hz. Adem, Nûh, Mûsâ ve Dâvûd peygamberlerin isimleri zikredildikten sonra beşinci kişi olarak Hz. Ali'nin Sabuncuoğlu versiyonunda kulu denilen zata gelir. Kul bu versiyonda Kanber olmuşken işlediği bir “günah” değil de “bir hâl” olmuştur. Hz. Ali Kanber'e sadece gazeb etmiştir. Hz. Ali'nin onu iki pâre etmek gibi bir niyeti olmasa da

Kanber onun gazabından korunmak için Hz. Ömer değil de Abdullâh ibn Abbâs'a gelir. Hikayenin devamı üç aşağı beş yukarı aynıdır. Burada önemli olan Seyyid Hüseyin'in versiyonunda Sabuncuoğlu'na nazaran vaki olan değişikliğin metnin Bektaşileştirilmesinde ne kadar önemli olduğudur.

Her iki metin karşılıklı okunduğunda bu noktada daha birçok karine bulmak mümkündür. Sadece Sabuncuoğlu ile değil Burgazî ve Radavî versiyonu ile mukayese edildiğinde de Seyyid Hüseyin'in versiyonu ayrı yerde durur. Burgazî, Radavî ve Sabuncuoğlu versiyonlarında dört büyük halifenin ismine herhangi bir kaygı ve endişe olmaksızın yer verilirken Seyyid Hüseyin'in versiyonunda bu gibi yerlerde Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın isimlerinin ustalıklı çıkarılıp rivayetlerin farklı bir şekle büründürüldüğü görülür.

Burgazî'nin mukaddimesinde bulunan Arapça hamdelede yer alan üç büyük halifeye yönelik övgü kısmı da bu noktada iyi bir örnektir. Burgazî *Tuhfetü'l-Vesâyâ* adlı Arapça fütüvvetnâmeden mülhem olarak kaleme aldığı Arapça mukaddimesinde Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osmân'ın övgüsünü yaparken onların isimlerini vermeyi ihmal etmez. Bu bölümü *Tuhfetü'l-Vesâyâ*'daki mukaddime kısmını olduğu gibi alıp Burgazî'nin mukaddimesinden de yararlanarak oluşturduğu anlaşılan Seyyid Hüseyin versiyonunda ise Burgazî'nin cümlesinde ismi verilerek belirginleştirilen üç büyük halifenin isimleri hazf edilip ustalıklı belirsizleştirilmiştir:

Burgazî	Seyyid Hüseyin
Sümme es-selâmu 'ale's-şeyhi's-şefîk ve katili'z-zindîk Ebî Bekr eş-Şiddîk, sümme es-selâmu 'ale's-şeyhi'l-vehhâb ez-zâhirü bi's-şevâb en-nâtıku bi's-şavâb el-mezkûru fi'l-kitâb mücâvirü'l-mihrâb 'Ömer bin el-Hattâb, sümme es-selâmu 'alâ câmi'i'l-Kur'an ve sirâci ehli'l-cinân el-kayimü bi-emri'r-rahmân 'Osmân bin 'Affân... (Gölpınarlı, 1953-54: 111)	El-ḥamdü lillâhillezî zeyyene'l-fütüvvete bi'l-îmân ve beyyene'l-mürüvvete bi'l-keremi ve'l-iḥsân ve nevvete kulûbe evliyâ'ihî bi-nüketi dekâyiķi'l-ma'ârifî'l-fütüvveti ve'l-irfân ve ca'ale'l-fütüvvete esleme't-ṭuruķi ve 'adâveti's-şeytân... şallallâhu 'aleyhi ve 'alâ âlihî ve't-tâbi'ine bi'l-iḥsân ve rağiyallâhu 'ani's-şadıķi ve'l-'âdili ve câmi'i'l- Qur'an ve 'alâ 'Aliyyi'bni Ebî Tâlibi kâtîli'l-küffâri ve ḥusni'l-iḥsân... (Gölpınarlı, 1955-56: 111)

Sabuncuoğlu versiyonu ile Seyyid Hüseyin versiyonu arasındaki benzerlik ve farklılığı iki yönde yorumlamak mümkündür. Bize göre aradaki benzerlik bu iki metnin birbiriyle çok yakın ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bu ilişki

Sabuncuoğlu'nun fütüvvetnâmesindeki bazı kısımların Seyyid Hüseyin versiyonundan alındığı şeklinde izah edilebilir. Ancak Seyyid Hüseyin versiyonundaki açık Bektaşileştirme temayülü dikkate alındığında bu ihtimal oldukça zayıf görünmektedir. Zira her iki versiyonda aynı olan cümlelerin evrilme yönleri ve Seyyid Hüseyin versiyonundaki Bektaşileştirme amaçlı yoğun genişletme dikkate alındığında Sabuncuoğlu'nun Seyyid Hüseyin versiyonu üzerine metnini bina etmiş olması çok zayıf görünmektedir. Bununla birlikte her iki metin arasında kimi bölümlerde konu akışı aynı olsa bile dilbilimsel aynılık oranının hayli düştüğü dikkate alındığında bize göre Seyyid Hüseyin versiyonunun doğrudan Sabuncuoğlu versiyonu üzerine bina edilmiş olması da çok güçlü bir ihtimal değildir. Biz burada bir diğer seçeneği öne sürerek Seyyid Hüseyin ve Sabuncuoğlu versiyonlarının ikisine de kaynaklık eden ve günümüze ya ulaşmamış ya da henüz nüshası tespit edilememiş başka bir versiyon olabileceğini düşünüyoruz.

Seyyid Hüseyin versiyonunun çok yakın ilişkide olduğu bir metin türü de Bektaşilik ya da Rıza Yıldırım'ın adlandırmasıyla Kızılbaş aleviliğinin temel yazılı metinleri arasında yer alan Buyruk (Menâkıbu'l-Evliyâ) metinleridir.⁸ Birkaç araştırmacı tarafından Anadolu'daki Bektaşi ya da Kızılbaş aleviliğinin gelişmesinde gerek nazari gerekse de uygulama noktasında ahilik geleneğinin etkisi üzerinde durulmuştur. Bu mealde Türkçe fütüvvetnâme metinleri ile Bektaşilik/Kızılbaş aleviliği geleneğindeki buyruklar arasındaki benzerliğe de dikkat çekilmiştir. Ahmet Taşğın aşağıdaki ifadelerle Bektaşi geleneğindeki buyruklar ile fütüvvetnâmeler arasındaki ilişkinin kimi çalışmalarda ifade ya da ima edildiği şekilde basit düzeyde tezahür etmediğini, bu iki metin türünün aynı kaynağın ürünü olduğunu dile getirir:

Şeyh Safî Buyrukları ile Fütüvvetnameler arasında ilişki olup ortak başlık ve hususların bulunduğu dair çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar konu ve başlıklarındaki benzerliklere dikkat çekmişlerdir. Lakin aralarındaki ilişkinin tahmin ve benzerlikten öte aynı kaynaktan çıktığı ve aynı havzanın ürünü olduğuna dair tespitinde bulunmaktan imtina etmiş ve çekimsiz kalmışlardır.”
(Taşğın 2018: 73)

Taşğın bu ilişkinin barizliğini dile getirirken bu yöndeki gizleme ve örtme çabalarından rahatsız olduğunu ima eder. Taşğın bu tutumun geliştirilmesinde Şarkiyat ve Türkiyat sahasındaki araştırmaları mesul tutsa da biz bunun aksini

⁸ Literatürde “İmâm-ı Cafer Sadık Buyruğu”, “Şeyh Safî Buyruğu” ve “Menâkıbu'l-Esrâr ve Behcetü'l-Ahrâr” gibi isimlerle de bilinen mezkur metinlerin tespiti ve içeriği için Rıza Yıldırım'ın neşrine (2020) bağlı kaldığımızı ifade etmeliyiz.

düşünüyor ve Türkoloji sahasında yapılacak araştırmaların özellikle de metinlerarası dilbilimsel bakışın -tabiki diğer disiplinlerdeki birikimin de katkısıyla birlikte- konunun bir netlik kazanmasında başat rol oynayacağını düşünüyoruz.

Rıza Yıldırım da Buyruk metnini neşrettiği çalışmasında “Menâkıb ile Fütüvvetnâmeler yer yer birebir alıntıya varan bir yakınlık göstermektedir. Bu durum şüphesiz Kızılbaş hareketinin Ahîlikten beslendiğinin açık kanıtıdır (2020: 203).” ifadeleri ile fütüvvetnâme-Buyruk metinleri arasındaki ilişkiyi açıkça ifade edip Seyyid Hüseyin’in versiyonu üzerinde bu bağlamda ayrıntılı olarak durmaktadır.

Biz fütüvvetnâmeler ile buyruk metinleri arasındaki bu ilişkinin varlığını ifade eden araştırmacıların görüşlerine katılmakla birlikte bu noktada geliştirilen değerlendirmeler noktasında tüm fütüvvetnâmelerin aynı değerde görülmesine iştirak etmediğimizi ifade etmek isteriz. Zira bizce buyruk metinlerine diğer fütüvvetnâme metinlerinden ziyade asıl olarak Şeyh Seyyid Hüseyin’in fütüvvetnâmesi ve bundan türeyen fütüvvetnâmeler kaynaklık etmiştir. Bu anlamda Yıldırım’ın “Elimizde bulunan özellikle Türkçe fütüvvetnâmelerle Menâkıb’ın içeriği karşılaştırıldığında bu metinlerin gerek terminoloji gerekse konu içerikleri bakımından çok benzer oldukları hemen göze çarpmaktadır.” (Yıldırım 2020: 204) şeklindeki cümlede yer alan “Türkçe fütüvvetnâmeler” ifadesinin karşılığı olmayan ya da mübalağalı bir genelleme olduğunu düşünüyoruz. Seyyid Hüseyin’in fütüvvetnâmesi ve bunu kaynak olarak oluşan diğer fütüvvetnâmeler bağlamında Yıldırım’ın tespitini çok yerinde bulmakla birlikte örneğin Burgazî ya da Sabuncuoğlu’na atfen neşredilen fütüvvetnâmeler ile Buyruk metinleri arasında doğrudan bir ilişki tespitinin zorlama olacağı kanaatini taşıyoruz. Zira bizce bu fütüvvetnâmelerde Sünnîlik ya da Şîîlik veya ortodoks ve heteredoks İslam anlayışı noktasında bariz karineler mevcut değildir; bu noktada belirleyici konumda duran üç büyük halifenin isimlerini anma konusunda bir kaygı ve endişe görülmediği gibi Hz. Alî ve Şîî gelenekte önemli görülen isim ve değerleri öne çıkarma noktasında belirgin bir amacın da tezahür etmediğini düşünüyoruz. Halbuki, erken dönemde oluşan Türkçe fütüvvetnâmelere Bektaşilik yönünde yapılan belirgin, şuurlu ve ustalık müdahalelerle oluşturulduğunu düşündüğümüz Seyyid Hüseyin versiyonu buyruk metinleri açık olarak doğrudan ilişki içerisindedir. Nitekim Yıldırım’ın ahilik-Kızılbaş aleviliği ilişkisini fütüvvetnâmeler üzerinden izah etmeye çalıştığı bölümde daha ziyade bu metin üzerinde durması da bundan kaynaklanmaktadır.

Bu itibarla Abdülbaki Gölpınarlı’nın daha 1950’li yıllarda Seyyid Hüseyin fütüvvetnâmesinin Şîî temayülleri noktasındaki görüşlerine büyük oranda

katıldığımızı ifade ederken Türkçe fütüvvetnâme literatürü üzerinde önemli çalışmaları olan Ali Torun'un, "Fütüvvet-name'de Şi'a-İmamiyye inançlarının tesirleri bulunmakla birlikte Müellif bu konuda Hz. Ali ve ahfadına muhabbet konusunda herhangi bir Müslüman'dan öteye geçmez." (Torun 2018: 108) şeklindeki çıkarımına katılmamızın mümkün olmadığını belirtmek gerekir.

Sonuç

Fütüvvetnâme literatüründe Şeyh Seyyid Hüseyin b. Şeyh Seyyid Gaybî'ye atfen neşredilen fütüvvetnâmeye dair bir mesele üzerinde durulmaya çalışılan bu bildiri metninde, mezkur fütüvvetnâme metninin birbirinden farklılaşan nüshaları ve versiyonları olduğu tespit edilmiştir. Özellikle Burgazî ve Sabuncuoğlu'na atfedilen fütüvvetnâme metinleri ile mukayeseli olarak okunduğunda Şeyh Seyyid Hüseyin fütüvvetnâmesinin mevcut bir Türkçe fütüvvetnâmenin Bektaşileştirme noktasında dönüştürülmesi ve genişletilmesi ile oluştu(ruldu)ğunu düşünüyoruz. Abdülbaki Gölpınarlı 1950'li yılların imkanları ölçüsünde fütüvvetnâme geleneğine dair çok kıymetli çalışmalar ortaya koyduğu gibi Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî'nin fütüvvetnâmesini de kendi imkanları doğrultusunda neşretmiştir. Ahilik ve fütüvvetnâme geleneğine dair araştırmalarda önemli bir boşluğu doldurmasına karşın bu metnin yeniden neşredilmesi bu bildiri metninde yapılan tespitler doğrultusunda elzem görünmektedir. Bunun için söz konusu metnin elden geldiğince tüm nüshaları tespit edilip tenkitli neşir nazariyesine uygun olarak elden geldiğince sağlam ve güvenilir bir metni ya da metinleri hazırlanmalıdır. Bu yapılırken Sabuncuoğlu ve Buyruk metinleri gibi metinlerle de mukayese edilmeli, mezkur metinler arasındaki ilişkinin keyfiyeti ortaya konulmaya çalışılmalıdır. Sadece Seyyid Hüseyin'in değil başta Burgazî'nin fütüvvetnâmesi olmak üzere, diğer Türkçe fütüvvetnâme metinlerinin de aynı şekilde güvenilir metinlerinin hazırlanıp neşredilmesi önemlidir. Bu sayede, Türkçe fütüvvetnâme metinlerinin birbiriyle ilişkisi, bu fütüvvetnâmelerdeki Bektaşileştirme sürecinin takibi ve buyruk metinlerinin bu fütüvvetnâmelerden hangisi üzerine oluştuğunu gözlemek mümkün olabilecektir. Bu anlamda Burgazî ya da Razavî fütü-

tüvvetnâmelerinde yapılageldiği gibi bir fütüvvetnâme metninin farklı nüshaları üzerinde benzer nitelikte farklı bilimsel çalışmalar⁹ yapılmasının amacı ve katkısını anlayamadığımızı ifade etmek isteriz.

Bu çalışmanın bir sonucu olarak Şeyh Seyyid Hüseyin b. Şeyh Seyyid Gaybî'ye atfedilen fütüvvetnâme metnine dair bir kısmı şüphe ve sorunlara işaret eden şu soruların sorulması ihtiyaç haline gelmiştir:

1. Bu fütüvvetnâmeyi, künyesi “Şeyh Seyyid Hüseyin b. Şeyh Seyyid **Alî**” olan yoksa “Şeyh Seyyid Hüseyin b. Şeyh Seyyid **Gaybî**” olan bir müellif mi yazdı?
2. Bu eser diller arası ya da diliçi çeviri geleneği çerçevesinde kaynak bir veya birkaç metin üzerine mi kuruldu yoksa başka metinler bütünüyle kaynak alınmaksızın telif mi edildi?
3. Şeyh Seyyid Hüseyin b. Şeyh Seyyid Gaybî'ye atfedilen fütüvvetnâme, Şerefeddîn Sabuncuoğlu'na atfen neşredilen fütüvvetnâme üzerine kurulmuş olabilir mi?
4. Eserin başındaki mukaddimelerde oluşan farklılıklar nasıl izah edilmelidir? Bu anlamda mukaddimede yer alan II. Mehmed övgüsü eserin ilk oluşumunda mı vardı yoksa sonradan mı ilave edildi?
5. Şeyh Seyyid Hüseyin b. Şeyh Seyyid Gaybî'ye atfedilen fütüvvetnâme, Razavî fütüvvetnâmesi arasındaki ilişki tam olarak nasıl oluşmuştur? Razavî, fütüvvetnâmesini oluştururken Seyyid Hüseyin'in fütüvvetnâmesini mi yoksa Seyyid Hüseyin'in de kaynak aldığı başka bir versiyonu mu kaynak aldı?
6. Razavî fütüvvetnâmesi, Seyyid Hüseyin versiyonunun bir tür yeniden sünileştirilmiş versiyonu olarak değerlendirilebilir mi?
7. Razavî fütüvvetnâmesinin tercümanlı halleri?

⁹ Bu tespitte bulunurken bir metnin nüshaları arasında ciddi farklılıkların oluşabileceği ve bu farklılıkların muhtelif zaviyelerden farklı araştırmalara konu edilebileceğinin farkındayız; nitekim çalışmamızı da büyük oranda bu olgu üzerine bina ettiğimizi ifade etmek isteriz. Bizim buradaki kastımız, bir metin oluşturmak gayesiyle o metnin nüshalarını birbirinden bağımsız değerlendirmektir. Biz bunun “müellif metnine en yakın bir metin” oluşturma çabasına nasıl bir katkıda bulunduğunu anlayamadığımızı ifade etmek istiyoruz.

Kaynakça

- Aksoy Berrin (2005). "Translations Activities in the Ottoman Empire". *Meta: Journal des Traducteurs / Meta: Translators' Journal*, 50/3: 949-956.
- Arslan, Sami (2020). *Osmanlı'da Bilginin Dolaşımı: Bilgiyi İstinsahla Çoğaltmak (İznic Medresesi-Süleymaniye Medreseleri Dönemi)*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Çağatay, Neşet (1952). "Fütüvvet ve Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi". *İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2-3: 61-84.
- Dosay Gökdoğan, Melek (2002). "Osman Gazi'den Mehmed Vahideddin'e Osmanlı Bilimi ve Kültürü". *Türkler*. Ankara: C. XI/175-209.
- Gölpınarlı, Abdülbâki (1949-1950). "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI/1-4: 6-354.
- Gölpınarlı, Abdülbâki (1953-1954). "Burgâzî ve 'Fütüvvet-Nâme'si'". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4: 76-153.
- Gölpınarlı, Abdülbâki (1953-1954). Burgâzî ve "Fütüvvet-Nâme'si". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4: 76-153.
- Gölpınarlı, Abdülbâki (1955-1956). "Şeyh Seyyid Gaybî oğlu Şeyh Seyyid Huseyn'in 'Fütüvvet-Nâme'si'". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XVII./1-4: 27-72.
- Kartal, Ahmet (2007). "Anadoluda Türk Edebiyatının Gelişimi". *Türk Edebiyatı Tarihi*. C. 1. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 481-538.
- Koç, Mustafa (2011). "Anadolu'da İlk Türkçe Telif Eser." *Bilig*. 57: 159-174.
- Köksal, M. Fatih ve Ayçiçeği, Bünyamin (2020). *İki fütüvvetname*. Ankara: T.C. Ticaret Bakanlığı Esnaf, Sanatkarlar ve Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü.
- Şeyh Seyyid Hüseyin b. Şeyh Seyyid Alî, *Fütüvvetnâme*, Yazma Bağışlar 3556.
- Taşğın, Ahmet (2018). "Fütüvvetname'nin Hülasası Olarak Şeyh Safî Buyruğu: Bir Metnin Sürekliliğinden Koparılıp Boşlukta Bırakılması". *III. Uluslararası Ahilik Sempozyumu: XIII. Yüzyıla Kadar Türk ve İslam*

Dünyasında Ahiliğin Temelleri [Uluslararası Ahilik Sempozyumu (III.: 2017: Kırşehir)]. Editörler Ahmet Gökbel, Ahmet Doğan. Kırşehir: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi: 66-77.

Torun, Ali (1998). *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnameler Üzerine Bir İnceleme.* Ankara: Kültür Bakanlığı.

Torun, Ali (2018). “Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler Üzerinde Değerlendirmeler”. *III. Uluslararası Ahilik Sempozyumu: XIII. Yüzyıla Kadar Türk ve İslam Dünyasında Ahiliğin Temelleri [Uluslararası Ahilik Sempozyumu (III.: 2017: Kırşehir)].* C. I. Kırşehir: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi: 105-111.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1972). *Osmanlı Tarihi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ülken, Hilmi Ziya (2007). *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü.* İstanbul: Ülken yayınları.

Yazar, Sadık (2018). “Yeni Bir Nüshayla Değişen Fotoğraf: Yûsuf-ı Meddâh’ın (Ö. XIV. yy) Kıssa-i Yûsuf’u ya da Erzurumlu Darîr Kıssa-i Yûsuf Adlı Bir Mesnevi Yazmış mıdır?”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 21: 681-719.

Yazar, Sadık (2011). “Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği”. *Doktora Tezi.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi.